

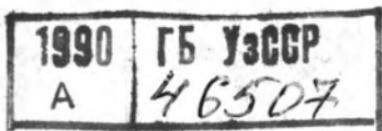
Худо^йбеки Пухтабоев

КОНЧА
НЫЙ

Ташкент
«Узбекистон»
1990

Ўз2
Т99

40 20219
3

ISBN 5-640-00727-3

X 4803620201—89
M 351 (04) 90 90

© Faafur Fулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987 й.
© «Узбекистон» нашриёти, бадий безаги. 1990 й.

ЎЗИГА ХОС ИЖОД СОҲИБИ

Ҳар бир ёзувчининг ўзига хос ҳаёт йўли бор. Табиийки, у тугилиб ўсган муҳит ҳам, уни ўраб олган табиат олами ҳам, унинг болалик чоғларию илмга интилишлари ҳам ва ниҳоят адабиётга кириб келиш йўллари ҳам ўзига хос бўлади.

Еш китобхон муҳаббатини қозонганд, ўз асарлари билан Бутунитифок аренасига чиқиб олган Худойберди Тўхтабоевнинг ёзувчилик сафига кириб келиш сирлари билан қизиксангиз англайсизки, у адабиёт майдонига ўнқир-чўнкирли йўллар билан қанчадан-қанча қийинчилликларни енгид кириб келган.

Маълумотларга қараганда, у «Қатрон тоғи этакларига жойлашган Катта Тагоб қишлоғида туғилган». Бу сўлим, сеरмева қишлоқунинг одамлари қизикчи, латифа ва эртаклар сўзлашга усталиги билан ажralиб туради. Табиийки, X. Тўхтабоевнинг ёзувчи бўлиш учун кўлига калам олишида, ўша латифа ва эртакларни, қизикчиликни яхши кўрадиган қишлоқ одамларининг катта ҳиссаси бор, албатта. Ёшлигига тақрор-тақрор эшитган, илиб олиб ўзи ҳам тенгдошларига, укаларига айтиб берган латифа ва эртаклар унинг характеристини шакллантиришда катта роль ўйнаган.

X. Тўхтабоевнинг ҳаёти билан қизиқадиган бўлсангиз, у чакалоқликдан етим қолгани, ўгай ота ким эканини таниганини, диний китобларни ўқиган диндор бувисининг қўлида тарбия олганини эслайди. Тахмин қилиш керакки, X. Тўхтабоевнинг ёзувчилик касбини танлашда ёшликтаги бу ҳаёт машаққатларининг, хусусан кампирларни ўз атрофига бирлаштира оладиган илмдан ва тақвodor бувининг ҳам қандайдир ўрни бўлганини англайсиз.

Худойберди ўзининг ҳаёти тўғрисида қўйидагиларни алоҳида ҳаяжон билан гапиради:

«Менинг болалик ва ўсмирилик йилларим Улуғ Ватан уруши йилларига тўғри келган, ота-онасиз қолган етим ҳамқишлоқларимнинг ўқинч ва армонларини эшитганман. Ўғлидан «қора хат» келган оналарнинг кўксини юлиб додлаганини кўрганман, акасини интизор кутаётган сингилларнинг, эридан барвақт жудо бўлган ёш-ёш жувонларнинг пинҳоний кўз ёшларини кўрганман».

Болалик чоғларидаги бу таассуротлар бекорга ўтиб кетган эмас, албатта. Унинг ёзувчи бўлиб, хусусан болалар ёзувчиси бўлиб кўлига калам олишида бу фактларнинг роли ҳам озмунча бўлган эмас.

Мана Худойбердинг болалик чоғларини давоми:

«Ўгай отам — уста Абдуқодир рабочий батальонига кетгач; биз ойлада саккиз бола қолдик. Бир хилларимиз болалар уйида, бир хилларимиз

бировлар уйига молбокар бўлиб кетдик, мен ҳам болалар ўйнада бўлганман, мен ҳам молбокар бўлганман. Шундай оиласлар ҳам бўлган эдики, ҳам онадан, ҳам отадан жудо бўлишганди... Мен булар билан роса болалар ўйнада болалар уйига ўтиб «сайр» килганман, ҳатто Тошкентдан Кўконгача пиёда кетган пайтларимиз бўлган».

Бирорларнинг эшигига юриб молбокарлик килиш, кискаси, кичик хизматкор бўлиш, унинг устига саккиз етимчанинг каттаси бўлиб, уларнинг ҳам ғамини ейиш, ёзувчи сўзлари билан айтганда «етимлар армияси сафида бўлиш» болалар уйнада юриб турфа болалар характерларини кузатиш — булар ҳаммаси бўлажак ёзувчи учун факат ҳаёт материали эмас, балки ҳаёт мактаби босқичлари ҳам эди.

Улуг Ватан уруши тугади. Худойберди Тўхтабоевнинг ўкувчилик, студентлик даврлари, тез суръатлар билан ўтди. Бадний ижодга у ҳали студентлик чоғларида ёки кизнеки, дастлаб шеърлар машқини олмоқчи бўлди, кейин прозага ўтиб ҳикоялар ёди. Студентлик чоғларида ёзилган «Фельетондан сўнг» ҳикояси учун «Совет Ўзбекистони» газетасининг мукофотини олди. Шундан кейин X. Тўхтабоев катор ҳикоялар эълон килди.

Ёш адабининг ҳикоялари тематик жиҳатдан ҳар хил бўлса ҳам бир жиҳатдан уларда муштараклик бор эди. У ҳар хил ҳаёт материали, ҳар хил вазиятдан туриб ҳаётдаги иллатларга, эскилик сарқитларига, тўғрироғи, совет ахлоқ принципларини бузувчиларга қарши кескин кураш эълон килар эди. Шу сабабдан ёт иллатларга танқидий муносабат пайдо бўлди. Шунинг учун бўлса керак, унинг ҳикояларида танқидий йўналиш анча устун туради.

Худойберди Тўхтабоев ўз ижодининг бу йўналишига изоҳ бериб ёзади:

«Турмушда ҳали иллат кўп, унга қарши кураши керак. Хўл, қайси йўл билан? Муаллимлик йўли биланми? Лекция ўкиш биланми? Мен «Фельетондан сўнг» номли ҳикоямда журналист ҳам мураббий, тарбиячи, фельетон жанри эса журналист-мураббий қўлидаги энг яхши курол, масалан занглаган Темирни ўтга солсанг занги тўкилгани каби, сарқитларга ботган киши фельетон ўтида ловиллаб ёнса сарқитлардан ҳоли бўлади, деган гояни олга сурган эдим».

Фоя шундай нарсаки, у бекордан-бекорга пайдо бўлиб ўтиб кетавермайди. Бир кун пайдо бўлганоя иккинчи кун ишга тушиши, ўз амалиятини кўриши керак бўлади. Ўзининг биринчи асарида олга сурилганоя Худойбердини тўла банд килган эди. Шу асосда у фельетон жанрида анча ижод килди. У узок вактлар аввало «Тошкент ҳакиқати», кейин «Совет Ўзбекистони» газеталарида фельетончи мухбир бўлиб хизмат килди. Яна шуниси ҳам кувонарлики, Худойберди ўз асарлари учун республика бўйлаб, ҳар хил соҳадан материал танлаб, танланган материаллар устида кунт билан ишлар ва фельетондан фельетонга ўз маҳоратини ошириб борар эди. Мана унинг фельетончилик фаолияти ҳакидаги ўз фикрлари:

«Ниманини сарқит ва иллат деб тушунсан, ниманини конундан ташқариadolatciz деб билсан, ниманини замондан орқада колган

ва тараққиётга гов бўлувчи, деб тушунсам, чиройли турмушга нимаки доғ бўлиб тушаётган бўлса ана шуларнинг ҳаммасига карши куршадим. 300 дан ортиқ катта-кичик фельетонлар ёздим. Х. Тўхтабоев, Т. Худойбердиев, Б. Назаров деган имзолар билан ёздим, хеч кимни аямай, жони-жаҳдим билан ёздим...»

«Жони-жаҳдим билан ёздим». Ҳа, факат шу хилда ёзилган асарларгина ўз олдидаги вазифани адо эта олади. Назаримда, Худойберди ижодининг бу талабини ёшлигиданок англаб олган кўринади. Гапнинг тўғрисини айтганда, эҳтимол, ҳамма фельетонлар ҳам, ўша вактларда яратилган ҳамма ҳикоялар ҳам баробарига мукаммал бўлган деб бўлмайди. Улар ичида шошилиб ёзилган, объективлик талабига тўла жавоб беравермайдиган асарлар ҳам бўлиши эҳтимол. Бирок шу нарса муҳимки у ўз асарларини кўйинишлар билан, «жон ва жаҳди» билан ёзди. Нимаики, «жон ва жаҳди» билан ёзилса, унда самимийлик салмоғи етарли бўлади. Демак, у китобхонга тўла стиб боради.

Х. Тўхтабоевнинг биринчи ҳикоялар тўплами бундан роса 20 йил олдин, яъни 1961 йил «Шошқалок» номи билан эълон килинди. Ўшандан бери у асосан болалар — ўсмирлар ҳаётига тегишли 10 дан ортиқ ҳикоялар тўплами, киссалар, романлар эълон килди.

Худойберди Тўхтабоев асарлари ичида «Сарик девни миниб», «Сарик девнинг ўлими» романлари ёш китобхонлар мухаббатини қозонган асарлардан хисобланади.

Х. Тўхтабоев «Сарик девни миниб» саргузашт романни учун республикамиз комсомол мукофотини олишга сазовор бўлди. Асарнинг II қисми «Сарик девнинг ўлими» учун эса ёзувчи милиция ҳодимлари ҳаётига бағишинган асарлар конкурсанинг голиби бўлди. Китобхонлар жамоатчилиги ва адабий танқидчилик ҳам Худойберди Тўхтабоевнинг бу асарларини маъқуллади. Қатор такризлар эълон килинди, мунаққидларнинг қатор маколаларида тилга олинди. Худойбердининг бу асарлари саргузашт роман услубида яратилган новатор романлардир. Бу романларнинг иттифокимизнинг ўнлаб тилларига, баъзи бир хорижий тилларга таржима килиниб, катта тираж билан босилиши ҳам адид меҳнатига берилган катта баходир.

Хўш, Худойбердининг номини маълум қилган бу асарларининг сири нимада? Бу саволга жавоб бериш учун асарларга бир назар ташлаб кўрайлик.

Шундай қараганда «Сарик девни миниб», «Сарик девнинг ўлими» баъзи хусусиятлари билан F. Фуломнинг «Шум бола» синни эслатади. Х. Тўхтабоев қаҳрамонлари ҳам «Шум бола» қаҳрамони сингари зийрак, серфаҳм, чаккон. Бунинг устига у фантазияга ҳам бой — маълум бир ишни битказиш учун дарров йўл излайди, агар йўл тополмай қолса, мушкул ишларни хаёлан ҳал қилишдан ҳам тоймайди.

Бирок, Худойберди Тўхтабоевнинг қаҳрамони замонавий «шум» лардан. Fafur Fуломнинг шум боласи эса замон замирида ҳаракат қиласи. Ўзининг хатти-ҳаракатлари билан синфиий зиддият асосига

Курилган замоннинг чиркин иллатларини фош қилади. Худойберди Тўхтабоев қаҳрамонлари эса олға бораётган бугунги кун замирида яшайди, харакат қилади. Биз роман қаҳрамони Хошимжоннинг хатти-харакатларини кузатиб куламиз ва янги жамиятга ёт бўлган раҳна ва иллатларни фош қилаётгани ва бу ишда унинг фаҳм-фаросатлари билан танишиб «оғарин» деймиз.

«Сарик дев» қаҳрамонининг харакат майдони кенг, фаолияти ҳам раинг-баранг, характеристикинг ўзига яраша шаклланиш тарихи ҳам бор.

Китоб саҳифаларида қаҳрамон даккига сабаб бўлган ўз киммишларидан пўшаймон бўла бермайди, аммо, китобхон пайқаб оладики, бу даккilarнинг асл сабаби қаҳрамоннинг яхши ўқимаганида, умуман ҳали ўзи тайёр бўлмагай ишларга кўл урганида. Қаҳрамон мактабга қайтиб ўқишни давом эттиришга қарор қилади.

Воқеанинг шу тарзда берилишининг ўзида муҳим бир ҳакикат бор. Баъзи бир ўшларда куч ва қобилиятини ортиқча баҳолаш, ўз имкониятлари билан хисоблашмасдан манманлик кўчасига кириб кетиш, реал ҳаёт талабларини хисобга ола бермаслик холлари учраб туради. Худойберди Тўхтабоев шу хилда «ғоз чираниш» ларга муносабат билдиради.

Хошимжон учун диндорлар билан бўлган бу муносабат ҳам асар-нинг биринчи қисмларидаги «ғоз чираниш»лардек ўткинчи эди. У ёт муҳитда бир оз бўлиб, яна ўзининг асл вазифасига — ўқишига қайтади. Шу билан гўё «дакки» лар саргузашти маълум бир натижалар — қаҳрамон характеристикинг анча тобланиши билан якунлангандек бўлади.

Бундан кейин қаҳрамон характерида учинчи ва масъулиятли боскич бошланади. Асаддан шундай таассурот пайдо бўладики, қаҳрамон гўё ўзини нималаргadir тайёрлади, ўша тайёргарликка кўра ишга тушиши керак. Езувчи қаҳрамонига шунга лойик вазифа ҳам толиб беради. Бу — фирибгар, текинхўр, ўғрилардан ҳалқ мулки ва осоийишталигини сақлашга қодир бир вазифа — милиция ходими. Биз Хошимжон билан бирга бўлиб ҳалқ ишончини сунистеъмол килиб, унинг мулкига кўл чўзган қаллоблар муҳитига борамиз ва уларнинг хийла-найрангларини кўрамиз. Булар ҳалқ орасидаги соддаларни гап-сўзларга ишонтириб, чақалаб-тийинлаб бойлик йигадиганлардан эмас, балки хўжалик ичидаги касб-корларнинг илмини эгаллаган, ўзини илмли хисоблаган ҳар бир кишини гангитиб кўйишига тайёр «мутахассис ўғрилар». Табиатан зийрак-лашган Хошимжон катта бир операцияда катидашиб, унинг мувваффакиятли якунлашини таъминлайди. «Мутахассис ўғрилар» нинг катта группасини фош қилишда катидашибади.

«Сарик дев...» — саргузашт асар. Бунинг устига фантастик ҳам. Шунга мувофиқ асардаги воқеаларнинг баъзилари кутилмаган тарзда рўй беради, бир қисм воқеалар асоссиздек бўлиб кўринади, Саргузашт-фантастик асарларнинг қисмати маълум бир деталь ва ёки эпизоднинг нақадар конкрет ва реаллиги билан белгиланмайди, балки бир оз реалликдан узокда бўлатуриб китобхонни ишонтира олини ва «тўқима

вокеалар» воситасида зарур хulosалар чикарилиши билан белгиланади. Худойберди Тұхтабоев асардан кузатылған хulosани чиқара олған. Саргузашт үйли, фантастик баён унинг учун адабий приём — усул сифатида хизмат қилади. Масалан, қаҳрамон «Сирли қалпокча» сиз воеаларнинг ич-ичига кириб бора олмас, ҳаётимизда учраб туралған, күриб-кузатиб юрилған, бирок сир-асори етарли англамаган иллатларни етарли даражада фош кила олмаган бўлар эди.

Худойберди Тұхтабоевнинг фантастикаси, такрор айтамизки, замонавийдир. Бу фантастика орқали берилған воеалар «Сирли қалпокча» билан унинг қаҳрамони амалга оширмокчи бўлған ҳамма ишлар бизнинг умид ва орзуларимизда яшайдиган ишлар — хуллас, замонавий «шум бола» га замонавий вазифа берилған ва асар қаҳрамони бу вазифани уддасидан чиқа олган.

Худойберди Тұхтабоевнинг саргузашт асари бу хусусиятлари билан муҳим тарбиявий аҳамиятга эга. Тұғри, асарнинг яна ҳам пишиши зарур бўлған жойлари ҳам йўқ эмас. Унда камраб олинган воеалар керагидан ошикчадек кўринади, баъзи жойларда бошқа асарларда учрайдиган деталь ва воеалар олинади, баъзан батафси тасвир ўрнига воеаларни баён килиб ўтиш сингари ҳоллар ҳам кўзга ташланади. Аммо, шуларга қарамасдан, кўйилған мақсаднинг тұғри ифодаланиши, баёnda қизикарли йўллар топилиши жиҳатидан Худойберди Тұхтабоевнинг бу асари ўсмиirlар учун ёзилған яхши асарлар қаторидан ўрин олишга ҳаклидир.

Езувчилик санъати шундайки, адид, ё кўрган-билганини, ё эшитганини ёзади. Бу кўрган-билган ва эшитганиларини маълум бир системага солиша доим ўз ҳаёти кўз олдидаги туради. Шу маънода ёзувчи учун ўз ҳаёти, кўрган-кечирганилари биринчи даражали материал вазифасини адо этади. Худойберди Тұхтабоевнинг «Сарик девнинг ўлими» дан кейин эълон қилинган романида шундай сатрлар бор: «Белим сал букирок, буни ўзим тан оламан, укаларимни кўтара-бериб шунаканги бўлиб қолганман, бўйим ҳам тенгқурларимга кара-гандаги сал пастрок, буни ҳам инкор қылмайман. Мен юкорига қараб ўсаман деганимда укаларим елкамга миниб олиб, пастга қараб босишаверган. Шунинг учун паканаюқ бўлиб қолганман. Беш болали дейншларига ҳам, ростини айтсам унча жаҳлим чиқмайди. Нега десаңгиз чиндан ҳам роппа-роса бешта укам бор. Бешовини ҳам ўзим катта қилганман, ойижоним тракторчи, уруш бошланганидан буён кечасину кундузи далада».

Хурматли ўкувчимиз сезаётган бўлса керакки, бу «Беш болали йигитчя» романининг бош қаҳрамони Орифжоннинг сўзлари. Худойберди Тұхтабоевнинг ўзини кўрганиларга нисбатан унинг қитобларини ўқиганлар минг мароталаб кўпдир. Бирок бу кўп сонли китобхонлар ҳеч вакт Орифга берилған бу портрет характеристикаси Худойберди Тұхтабоевнинг ўзига алоқадор эканини билмайди. Ҳа, бу портретда ёзувчининг ўз киёфасидан нималардир олинган, факат портрет маъносида эмас, балки бошқа жиҳат-

лар билан ҳам Орифжон адибнинг прототипи деган хulosага келишга ҳукуқ беради.

Саргузашт романлар, фельетон ва фельетонбоп ҳикоялар, ниҳоят комедия билан сугорилган роман «Беш болали йигитча» Худойбердини жиддийрөк ижодий боскичга тайёрлади. Бу унинг кейинги романни «Қасоскорнинг олтин боши» романи бўлди.

Роман ҳам материал жиҳатдан, кисман услугуб жиҳатдан ҳам бошка асарларидан катта фарқ қиласди. Худойберди бу асарида ўтмиш тарихий материалига, реал шахс тасвирига мурожаат қиласди. Бу асарда унинг бошка йирик асарларидагидек болаларча тасаввур ҳам йўқ.

Худойберди бу роман билан ўзбек романчилиги географияси уфқини ҳам анча кенгайтирди. Асар воқеалари Самарқанд атрофларида, кисман хозирги Карши, Бухоро обlastлари территорияларида рўй беради.

Бу романда услугуб жиҳатдан ҳам Худойбердининг ўзига хослиги кўзга ташланиб туради. Еш адаб Абдулла Кодирий романларидагидек кўпроқ реал воқеаларнинг кескин бурилишлари, бу бурилишлардаги қаҳрамонлар ҳолати билан қизикади. Бироқ ҳаёт воқеликларини тасвирлашда Худойберди Абдулла Кодирийни айнан такрор қиласди, деб ҳам бўлмайди. «Ўтган кунлар» муаллифи ўз санъати билан воқеаларни китобхон қалбини ларзага солиш даражасида кескинлаштира олар эди. Худойберди воқеалар кескинлигини бу даражага кўтара олмайди, албатта. Бунинг ўрнига «Қасоскорнинг олтин боши»да бошка фазилатлар бор: у аниқ тарихий фактни кузатади, тадқиқот қиласди. Асар марказига йиллар оша кильмешлари оғиздан-оғизга ўтиб, афона бўлиб донг таратган «Намоз ботир», «Намоз полвон» номли машхур қасоскор қаҳрамон Пиримкул ўғли Намоз «саргузашт» лари асос қилиб олинади.

«Қасоскорнинг олтин боши» сюжети, унда акс эттирилган тарихий ҳақиқат ва бадий тўқима асослари шуни кўрсатади, адаб узоқ йиллар давомида Намозга тегишли тарихий ҳужжатларни, даврнинг ижтимоий ва сиёсий ҳолатини кунт билан ўрганибди, танланган давр ҳақида ҳаққоний хulosалар чиқариши мумкин бўлган даражага етибди, кейин кўлига қалам олибди.

Тарихий маълумотларга караганда асарнинг бош қаҳрамони — Намоз Пиримкул ўғли (1865—1907 йиллар) Самарқанд атрофларида гишилекларда яшаган, маълум вактлар давомида атрофига одам йигиб, ўзига хос йўллар билан тенгизлилкка қарши курашган — етим-есир, камбағаллар ғамида ҳаётини фидо килган. У анча билимдон ва дунё кўрган йигит, рус халки ҳаёт тарзи билан яқиндан таниш. Баъзи бир таҳминларга караганда унинг фаолияти ўша вактлардаги революцион ҳаракатлар билан ҳам боғлиқ бўлган.

Тўхтабоев ўз асарида тарихий ҳақиқатга якин бўлишга ҳаракат қиласди. Намоз ботир ҳаётда ҳам, романда ҳам халқ — одий меҳнаткаш халоскори. У куч билан бойлар молу-мулкларини тортиб олиб,

камбағал, бева-бечораларга тарқатади. Бу фаолияти туфайли унинг атроғиңга катта куч йигилади. Шу даражага бориб етадики, бу кучдан Амир ҳам, ҳатто губернатор ҳам таҳликада колади. Шу маънода Намознинг бу харакатлари маълум даражада синфий маъно касб этади. Унинг назарида одамлар икки гурухга бўлинган — бирни меҳнаткаш, бойлик яратувчи заҳматкашлар, иккинчиси бойликларни ўзларига «тортиб олувчи» ва уни йигиб, ҳаёт лаззатини кўргувчилар. Намознинг вазифаси бойликини эгаси — яратувчисига кайтаришдан иборат. Мана Тўхтабоев талкинидаги Намоз. Тарихдан яна шу нарса ҳам маълумки, бу кучга маълум бир йўналиш бериб турадиган, унинг кураш йўлларини ёритиб турадиган, замон талабига асосланган программаси бўлмаган. Х. Тўхтабоев масаланинг бу жиҳатларини акс эттиришда ҳам тарихан объектив.

Адиб Намоз образини алоҳида муҳаббат билан тасвирлайди. Бу йўлда ёзувчи қалам бўёғини аямайди. Ҳатто шу даражага борадики, бу реал характер образини яратишда у ҳалқ оғзаки ижодида ва ёки афсоналарда кўп учратиладиган образли ибораларни анчагина ишлатади. У «булутдек баланд», «кўкраклари кенг», «кўллари узун», «биликлари йўғон»—«биттаси чақалокнинг белидек келади», «бўйи дароз», «пешонаси дўнг», у «наъра тортганда хонанинг шини кўтарилаётган-дек бўладиз» ҳоказо ва ҳоказолар.

Намоз Ботир кўпгина мушкул ҳолатларда ҳам ҳалқ эртак ва достонларидаги ботирлар сингари бемалол чиқиб кета олади. Бундай пайтларда адиб бўёғини ошириб беришдан ҳам қайтмайди. У Намозни реалликдан бир оз юкори кўтаради ҳам. Тахликага тушган пайтларда пахса деворни тешиб кета олади, от устида ўн газлик жардан сакрай билади... (Факат унда сирли қалпокча йўқ холос). Булар деталлар албатта. Асосий масалага келганда эса — ҳалқ қасоскори образини эсда қоларли шаклда яратиш, унга нисбатан китобҳон мухаббатини уйғотиш масаласида — бу бўёқдорлик адиб мақсадига, реалистик образ яратиш принципларига зид келмайди.

Худойберди Тўхтабоевнинг қасоскори осмондан тушган эмас, ёки хеч ердан хеч гап йўқ Намоз бир думалаб қасоскор киёфасига кириб кола колгани йўқ. Унинг бу йўлга киришининг социал сабаблари бор. Романда масаланинг бу томони ҳам етарли очиб берилган. Гап шундаки, Намоз аввало ерли ва колонизатор бойлар эшигига хизматда бўлади. Бошда буни у нормал ҳолат деб тушунади — кимларнингдир қўлида катта бойлик бўлиши керак, кимлардир уларга хизмат килиши керак... Бирок маълум бир вактга етгач у англайдики, бойлар эшигига ишлайдиган меҳнаткашларга бериладиган ҳак уларнинг тириклиги учун етмайди, бунинг устига минимум даражада берилган ваъдаларни бойлар амалга ошира бермайди, улардан ўтиб тушган яна бир ҳол шундай бўладики, ҳак сўраб борган меҳнаткаш таҳкиланади, калтакланади ё ўлади, ё бутун умрга майиб бўлиб колади. Одамнинг қадрсизланиши олий нуқтага бориб етади. Намознинг ўзи ҳам,

қариндошлари билан бирга шу ахволга тушади. Ҳак сўраш мөжароси жанжалга айланниб, бой билан камбағаллар орасида катта конфликт туғилади, қози калон бўлим ҳокими эса бу масалани ҳал қилиш ўрнига бой томонига ўтиб олади. Бу оздек Намозни от ўғрисига чиқарадилар. Пичок бориб суюкка тегади. Намознинг қасоскорлик йўлига киришининг сабаби шулар.

Адиб Намознинг қасоскорлик давридаги воқеаларни, бу йўлда у дуч келган драматик ҳолатларни анча батағсил тасвирлайди. У қасоскор ота-она, қариндош-урӯғлар бошига ёғдирилган бало-қазолар, севгилиси Насиба у билан бирга бўлгандаги фожиалар романда объектив акс эттирилади. Бошқача қилиб айтганда Худойберди Тўхтабоев Намоз ва намозчилар ҳаракатини эксплуатацияга қарши, тенгсизлик, ҳукуқсизликка қарши ҳалқ тўлқини сифатида кўрсатади.

Намоз эксплуатацияга қарши курашди. Лекин бу давр ҳали революцион вазият пишиб етилмаган давр эди. Шу сабабдан Намоз ва унинг атроғидагилар ҳаракатларининг баъзи бир ғалабалари вактинчалик ғалаба ҳисобланар эди. Шу боисдан у баъзи бир ғалабалардан кейин зарбаларга учраб турар эди. Шундай пайтлардаги фожиавий ҳолатлар ҳамма томонда ўз аксини топган. Оқибат Намоз ҳаракати кескин фожиа билан тугалланади. Бу ҳам тарихий, ҳам бадиний ҳакиқат сифатида романда тўғри акс эттирилган.

Намоз тажрибаси, бу улуғ ҳалқ ҳаракати беиз ўтиб кетиши мумкин эмас эди. Ахир оқибатда биз учун ҳам Намоз ишларининг аҳамияти озмунча эмас. Ёзувчи Пиримқул Қодиров романнинг биринчи нашрига ёзган сўз бошида бу ҳақда шундай дейди:

«Намоз Ботир аллақачон Ўзбекистон тарихига кирган. Унинг саҳифаларида исёнкор ҳалқ вакили сифатида таърифланган эди. Бу роман унинг ёрқин сиймосини адабиётимиз орқали ҳар бир хонадонга олиб киради, муаллиф ўз талантни, меҳри, маҳорати ва меҳнати билан қайта тирилтирилган довиорак, мард, танти йигит энди бизга туғишганимиздек қадрдан бўлиб қолади. Ҳалки учун жонини берган Намоз Ботир ҳалқ қалбida мангум яшайди».

Ҳақиқий ёзувчининг ҳар бир асари изланишлар самарасидир. Худойберди Тўхтабоев ҳар бир асари билан ўз ижодини нималар биландир бойитади, қандайдир янгиликларга эришади. Бироқ ижодкор учун, хусусан ўзига талабчан, бадният масъулиятини ҳис қиласидиган ёзувчи учун изланишларнинг чеки йўқ. Бизнинг назаримизда Худойберди Тўхтабоев чексиз изланадиган, шу туфайли ҳар бир асари билан адабиётимиз таракқиётида сезиларли ҳисса кўша биладиган адиларимиздан. Адибнинг китобхонларни мамнун қиласидиган хислатларидан бири ҳам шу.

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

Р о м а н

СЕҲРЛИ ҚАЛПОҚЧА

I боб

ҚҰЧАГА ҚУВИЛДИМ

Танишиб күййлик: отим Ҳошим, эркалатиб чақирмоқчи бўлсангиз Ҳошимжон деб атайсиз. Фамилиям — Рўзиев, Рўзивой тракторчининг ўғлиманин. Рухсат берсангиз, оиласиз ҳақида ҳам икки-уч оғиз сўзлаб ўтсан: дадам икки-уч йилдан буён чўлда бульдозер ҳайдаб ер текислайди, ойимнинг айтишига қараганда ўша томонларга ҳам пахта экишармиш. Бир ойда, баъзан икки ойда бир келиб кетади. Келганида ҳар биримизга алоҳида-алоҳида совға-саломлар олиб келади. Совғанинг энг яхшиси, албатта, менга тегади. Ойим бўлса уйимиздан уч юз метр наридаги фермада сигир соғади. Бир ўзига 24 говмиш қарайди. Ўтган йили сутни кўп соққани учун медаль ҳам олган. Ўша медални ойимдан яшириб мен ҳам икки марта тақдим. Бир марта тақиб бозорга бориб сабзи-пиёз олиб келдим, иккинчи марта тақиб мактабга борувдим, директоримиз чақириб олиб роса уришди.

Катта синглум Ойшаҳон тўртинчи синфда ўқийди. Ҳовлини супуриш, идиш-товоқларни ювиш ўшанинг бўйнида. Ойим уни: «Оппоккинам, жонимнинг хузури», деб эркалатгани-эркалатган. Ойим уни бағрига босиб суйган куни мен ҳам бикинидан секин чимдиб:

— Пучуккинам,— деб қўяман.

Кичик синглумнинг оти Донохон. Ҳозир биринчи синфда ўқияпти. Ойимнинг айтишига қараганда у катта бўлса, албатта доктор бўлармиш. Менимча, ундан доктор чикмаса керак. Нега десангиз, кўча-кўйда ҳамшираларга кўзи тушиб қолса укол қиласи деб, тоғдан-тоққа кочади. Тунов куни мактаб ҳовлисида оқ ҳалат кийган буфетчини кўриб доктор келди деб деразадан ташлаб кочибди.

Ростини айтсан, ўзим ҳам унчалик ёмон бола эмасман. Ақл-хушим жойида, одобим ҳам чакки эмас, олтинчи синфнинг интизомли ўқувчилариданман. Бир хил, ҳалиги шўх болаларга ўхшаб, кунбўйи кўча чангитиб юрмайман. Яшириб нима қиласман, кўча чангитиб юргандан кўра командага

бўлиниб олиб, тўп тепган ёки холироқ жойга, масалан, ойинг ҳарчанд чакирса ҳам овози етмайдиган жойга бориб олиб чиллак ўнаган минг марта яхши.

— Ҳошим! — деб чакиради баъзан ойим.

— Лаббай, ойижон?

— Томдан ўтин ташлаб бергин.

— Хўп бўлади, ойижон,— дейману секин у ёк-бу ёкка карайман-да:

— Ойша! — деб кичкираман.

— Лаббай, акажон?

— Томдан ўтин ташлаб бергин.

— Хўп бўлади, акажон,— дейди Ойша. Шундай демаса, ишлар чаток. Оч биқинга мушт келиб тушади. Ишқилиб, ойимнинг гапини ҳеч ерда қолдирмайман. Айтганини ўзим бажармасам, бирор орқали бажараман. Аслини олганда ўзинг бажаришинг шарт эмас. Фермамизнинг мудири Сирожиддин ака нуқул шунақа қиласи. Раисдан бирон топшириқ олиб келса аъзоларига топширади. Сиз канаталигинизни билмайман-ку, лекин мен ҳам мудирликка ўхшаш ишларни яхши кўраман. Шу ўйнайверсанг-ўйнайверсанг, сенга тегишли ишларни бирорлар бажараверса-бажараверса...

— Ориф! — деб кичкираман баъзан. Айтгандек, эсимдан чикиб қолаёзибди, Ориф билан бирга ўқиймиз, бир партада ўтирамиз. Ўзи паканагина бола-ю, лекин боши тўла акл. Ҳар қандай масалани ҳам кўз юмиб-очгунча ишлаб ташлайди, мен ҳам кўз юмиб-очгунча кўчириб оламан. Гоҳо бирор жойини жўрттага хато қилиб кўчираман, шундай қилмасам бўлмайди-да, муаллимимиз кўчирганимни билиб қолади. Шундай қилиб:

— Ориф! — деб чакираман.

— Нима дейсан? — дейди Ориф уйларидан туриб.

— Чик, дарс тайёрлаймиз.

— Ўзинг чиқа кол.

Ориф мени чакираётганини ойим эшитсин, деб жўрттага қайта-қайта сўрайман:

— Нима дединг?

— Ўзинг чиқа кол деяпман, нима, кулоғинг карми?

Папкани кўтариб секин «куён» бўлиб қоламан. Чикиб тайёр вазифаларни апил-тапил кўчираман-да, ҳали айтганимдек, кўча чангитиб юрмайман-ку, тўппа-тўғри нариги маҳаллага футбол ўнагани жўнаб қоламан.

Мана бугун ҳам шунга ўхшаш режалар тузиб, Орифни чакираман, деб эндиғина кекирдагимни чўзаётган эдим, ойим:

- Ҳошим,— деб чақириб қолди.
- Лаббай, ойижон.
- Нега товукларга дон бермадинг?

Рост, эрталаб ойим товукларга дон берип кўйгин, деб тайинлаб кетган эди. Бутунлай унуган эканман. Энди нима килдим-а, ишқилиб қулоқнинг тагида шавла қайнамаса бўлгани!

- Нима дедингиз, ойи?

— Нега товукларга дон бермадинг, деяпман, нима, кулоғинг деворнинг остида қолганми?

— Овқатини ўзи топиб есин-да. Токайгача текинхўрлик килишади,— деб гапни чалғитмоқчи бўлдим.

- Вой, ўлмасам, сувам бермаганга ўхшайсан.

- Ойи, товуклар сув ичмайдиган бўлиб кетган...

- Шунақами?

- Ха, шунақа...

Ножӯя гап айтиб кўйган бўлсам керак, ойим катта калтакни олиб қувлашга тушди. Уч марта ҳовлини айландим-да, кўча эшик олдинга бориб эгилиб салом бердим ва бир ҳатлаб ўзимни кўчага олдим. Ўша ердан туриб:

— Бир ҳафтадан бери сув берганим йўқ. Тухумини бир йўла порошок килиб туғаверсин! — деб бакирдим.

— Перингга сомон тиқмасамми!— деди ойим таёки ўқталиб.

«Тамом», деб ўйладим ичимда. Нега десангиз, кеча ҳам шунга ўхашароқ бир воқеа бўлиб ўтган эди. Ҳар куни дарсдан қайтганимда ойим:

— Ҳошимжон, бугун канака баҳо олдинг, ўғлим? — деб сўрайди.

- Беш-да, ойижон, бизники доим беш! — дейман.

— Баракалла,— дейди ойим. Кейин ўзим яхши кўрган шоколаддан икки-учта узатиб,— бор, энди бирпас ўйнаб келгин,— дейди. Кун ботгунча маза килиб ўйнаб юраман.

Кечада ойим негадир баҳони сўрамади-ю, қани кундалигингни бир кўрсат-чи, деб қолди. Ранг-қутим ўчиб кетди, нега десангиз, ишнинг бу ёғи сал ишқалроқ эди-да.

— Кундалигим ўқитувчимизда қолган,— деб кутулмоқчи бўлдим.

- Папкангни оч деяпман!

Бошка иложим бўлмаганидан папкани очиб, секин кундаликни чиқариб бердим.

- Бу нима?— сўради ойим.

- Икки.

- Буниси-чи?

— Уч.

— Нега ёлғон гапирдинг?

— Ким ёлғон гапирибди,— дедим бўш келмай,— иккови-ни қўшса беш бўлади, ойижон!

— Шунақами?

— Шунақа...

Ойим кошларини чимириб, кўллари қалтираб, кундаликини вараклашда давом этди.

— Бу нима?

— Икки, ойижон.

— Буниси-чи?

— Буниси физикадан олинган баҳо.

— Хўп, мана бунисига нима дейсан?

— Хеч нарса деёлмайман, лекин ойижон, учовини қўшса беш бўлади.

— Шунақами?

— Шунақа...

— Ху ўша...

Физкультурадан қилган машқларим мана шу пайтда қўл келиб қолди. Бир сакраган эдим, ўзимни ҳовлининг ўртасида кўрдим. Бу гал қалтак ейишм аниқ бўлиб қолди.

— Сен ҳали шошмай тургин! — деди ойим дағдаға килиб.

Шундай қилиб десангиз, кеча мана шунақанги дили сиёҳлик бўлиб ўтган. Ҳозир кўчага чиқиб шуларни ўйлаб юрагим қисилиб кетди. Синглимни уйга киритиб папкани олдириб чиқдим-да, уй вазифаларини кўчириб олиш учун Орифларнига кирдим.

— Ориф йўқ,— деди ойиси,— магазин томонга кетувди.

— Ориф мени папкамни олиб келгин деб юборди,— дедим. Нега десангиз, агар папка қўлга эсон-омон тегиб колса, ичини очиб уй вазифаларини кўчириб олишни мўлжаллаган эдим.

— Папкасини ўзи билан олиб кетувди-ку.

— Бўлмаса, ўғлингиз мени алдапти-да,— дедим сир бой бермай.

Энди нима қилдим? Жуда бошим котиб қолди-ку. Бир йўла уч фандан вазифа берилган эди, биттасини ҳам ба жарганим йўқ. Ҳозир, негадир, Орифни тутиб олиб дўп-послагим, биқинига, бошига роса муштлагим келиб кетди. Қани энди қўлимга тушса-ю, бир аламимдан чиқсан.

Анча вактдан буён директоримиз номига тўрт-бештамиз бирлашиб талабнома ёзмоқчи бўлиб юрувдик. Мактабга бориб ўшани ёзишга киришдим.

«Пушкин номли мактаб директори ўртоқ О. Азизовга
ўқувчилар номидан

Ариза

Биз ўқувчилар сўнгги пайтда жуда қийналиб кетдик, уй вазифалари кўпайди, ишилашга вақт ўйқ. Шунинг учун қўйи-даги фанларни дарс жадвалидан вақтинча бўлса ҳам олиб ташлашингизни сўраймиз: алгебра, геометрия, она тили. Умуман олганда, бу фанларнинг ҳеч кимга кераги ўйқ. Бошни қотиради холос. Уларнинг ўрни бўш қолмасин дессангиз, футбол ҳақида фан бўлса ўшаши киритса ҳам бўлади. Ўқитувчиликка, агар хўп деса, ўртоқ Геннадий Красницкийни олиб келиш керак. Талабимизни амалга оширсангиз, ҳамма фанлардан беш олиб ўқишга сўз берамиз, шўхлик қилмаймиз. Ўқувчилар номидан:

Хошимжон Рўзиев».

Талабномани ёзишга ёзиб қўйдим-ку, лекин директорнинг олдига киришга ботинолмай қолдим. Ўрнимдан турай десам денг, тиззам дағ-дағ қалтирайди. Кўзимни чирт юмиб шартта турдим-да, шу холда, кўзимни юмганимча, секретарь кизнинг ҳойхойлашига ҳам қарамай тўппа-тўғри Отажон Азизовичнинг кабинетига кириб бордим.

— Хизмат? — сўради директор.

— Салом, домла! — дедим кўзимни очиб.

— Салом.

Индамасдан талабномани узатдим. Йўқ, ишим яна ўнгидан келмади. Отажон Азизович нак бир соатча насиҳат килди. Мен рўйхатдан ўчириб ташламоқчи бўлган фанлар жуда фойдали эмиш, уларни пухта эгалламасдан туриб, киши агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмиш. У десам бу деди, бу десам у деди, хуллас, охирига бориб ҳеч гап тополмай қолдим. Ичимда эса «Алгебра ўқигандан кўра ойимдан калтак еганим минг марта яхши эди», деб турибман.

— Тўғрими? — деб сўради охирида Отажон Азизович.

— Нотўғри! — дедим кўзимни уйнинг шифтига тикиб,— участкамизнинг агрономи Анорвой тоға ҳеч жойда ўқимаган-ку.

— Энди ўқийман деб турганида уруш бошланиб қолган, сен билан бизнинг ҳаётимизни саклаш учун фронтга кетган,— деб тушунтира бошлади Отажон Азизович. Кейин у ёғини яна насиҳатга улаб юборди...

Ўзи ишинг бир кетга кетса, хо ўнгариб бўлмас экан.

Бу кўнгилсизликлар озлик килгандек, ўша куни яна кетмакет ёмон баҳолар олдим. Биринчи дарс «жони-дилимдан яхши кўрганим» алгебра эди, албатта. Кўнғироқ чалиниши билан юрагим шифиллаб кетди. Кўнғироқ худди қорнимнинг ичидаги чалингандек кўнглимни оздириб юборди. Ўқитувчи кўриб қолмасин, деб оёкларимни олдинги партанинг остига узатиб, факат бошимнигина чиқариб ўтирадим.

— Рўзиев, тўғри ўтириб ол! — деди Кобилов.

Тўғри ўтириб олдим.

— Рўзиев, кани айт-чи, ўтган дарсда нимани ўтувдик?

Секин ўрнимдан туриб ёнгинамда ўтирган Орифни туртдим. У бўлса тескари қараб, гўё ҳеч нарсадан хабарсиздек жим ўтиради.

— Тезроқ гапир! — кистади муаллим.

Бу гал мен ҳам Орифни каттикроқ туртган эдим, кўзлари ола-кула бўлиб кетди-ю, кўрққанидан пичирлай бошлади. У нима деса оқизмай-томизмай мен ҳам такрорлаб турдим.

— Енг кучли енгламалар... — деб гап бошладим.

Синфда гуриллаб кулги кўтарилди. Ўзим ҳам маза қилиб кулгига қўшилдим. Қейин билсам, «тенг» сўзи ўрнига «енг» деб юборган эканман «Кани, таърифини айт-чи», — деди муаллим кулгини босиб.

— Тилимнинг учидаги турибди-ю, айттолмаяпман, — дедим гўё айтишга қийналётгандек. Шундай дейману уйнинг шифтига, деразага, доскага қарайман. Орадан уч-тўрт минут ўтгач: «Айтасанми, йўқми», деб сўради яна ўқитувчимиз.

— Айтаман, домлажон, албатта айтаман.

— Айт, ахир бўлмасам.

— Мана ҳозир тилимнинг учидаги турибди.

— Тилингнинг учидаги курсин сени, ўтириб, — деб юборди ўқитувчимиз.

Ўша кунни эсласам, ҳозир ҳам юрагим орқамга тортиб кетади. Ростини айтсан, туғилганимга минг бор пушаймон бўлдим. Лекин дарсдан қайтаётгандага мен ҳам бўш келмадим, Орифдан боплаб ўчимни олдим.

— Менга қара, — дедим чинорнинг тагига етганда бикининга туришиб, — нега менинг кучугимни урдинг?

— Качон урибман?

— Ўтган йили урдинг-ку!

— Хечам урганим йўқ.

— Ургансан, мана бундай қилиб ургансан, — дедим-да, бошига бир мушт туширдим. Қейин... у ёғини ўзингиз ҳам билиб турган бўлсангиз керак, каттагина муштлашиш бўл-

ди. Болаларнинг ярми Ориф тараф бўлишди, ярми мен та-
раф. Кийим-бошларимиз дабдала бўлди, юзларимиз конга
бўялди...

Лекин мен курсанд эдим, ўч олганимдан курсанд эдим,
юз-кўзи демай савалаганимдан ўзимда йўқ шод эдим. Тўр-
ри-да, хадеб бешларни у каторлаб олаверади-ю, мен ик-
кидан чикмас эканман-да. Менга ҳам унча-мунча ёрдамла-
шиб турса бир жойи камайиб қоладими!

Хуллас, кайфим чоғ эди. Хурсанд ҳолда ашулани ванг
кўйиб уйга қайтардим. Корин ҳам очган, ойижоним пиши-
риб қўйган паловжонни кўз олдимга келтириб ҳар замонда
лабларимни чапиллатиб қўяман. Ҳозир бориб паловхонтў-
рани пок-покиза тушираману, коринни қашлаб ётиб, телеви-
зор кўраман, деб ўйлайман-да, ашуланинг авжига чика-
ман.

Кўча эшигимиз ичкаридан занжир экан. Тақиллатдим.
Тиркишидан қараб турибман. Бир маҳал таёк кўтариб аста-
секин чикиб келаётган ойимга кўзим тушиб колса бўла-
дими!

— Ким билан муштлашдинг?! — Эшикни очгач, ойижо-
нимнинг биринчи саволи шу бўлди.

— Ҳеч ким билан,— дедим орқамга тисарилиб.

— Орифни урибсан-ку?

— Ёлғон! Унинг ўзи мени урди.

— Дарс тайёрламасанг, уй ишларига карашмасанг, син-
гилларингга кун бермасанг, кунбўйни муштлашсанг — сени
ўлдириб қўя колмасамми,— деб ойим кўлидаги таёкин мен-
га қараб отди. Чап бериб қолдим.— Йўқол, кўзимга кў-
ринма!

Кўча эшик олдида узоқ туриб қолдим. Йўқ, ойим шаш-
тидан қайтадиганга ўхшамайди. Энди нима қилдим, қаёқка
борай, кимдан бошпана сўрайман? Корин-чи, овқатни қаёқ-
дан топдим энди...

II боб

ХУДОНИНГ ЕЛКАСИГА ИГНА САНЧДИМ

Бир жиҳатдан олиб қараганда, ойим уйга киритмай
тўғри иш қилган экан. Нега десангиз, ўша пайтларда мен
сехрли қалпок ахтариб эгаси кўчиб кетган ҳовлиларни,
гўнг тепаларни, эски-туски кийим-бошлар ташланадиган бур-
чак-сурчакларни тинтуб қилиб юрган эдим. Бир ой аввал
Қашкир қишлоқда турадиган бувим бизникига меҳмонга ке-
либ, сехрли қалпок ҳакида эртак айтиб берувди. Қалпокни

кийиб олган азамат йигит бирам ишлар киладики, бирам қахрамонликлар күрсатадики, агар эшиңсангиз, оғзингиз очилиб қолади. У ҳаммани күриб туради. Уни эса ҳеч ким, энг күзи ўткир одамлар ҳам күролмайди.

— Буви, бувижон, ўша қалпокнинг ранги қанақа? — деб сўрадим ҳовдикиб.

— Ок жундан тўқилган.

— Уни каердан топса бўларкин?

— Ўша қахрамон қариб-чириб ўлаётганда қалпоқни шу атрофдаги ҳовлилардан бирига яшириб кетган, болам.

— Топса бўлармикан?

— Нега бўлмас экан. Изласанг, албатта топасан, ўглим.

Хуллас, ўша кечадан бўён оромимни йўқотганман. Ке-часию кундузи тиним билмай сехрли қалпок ахтараман. Ишонсангиз, изламаган жойим қолмади. Фақат эски қишлоқнинг чеккасидағи ташландик бир уй қолган, холос. Бу ҳовли кимники эканлигини ҳеч ким билмайди. Ҳатто, ойим ҳам аниқ бир нарса айта олмади.

Кечкурун уйга киришдан маҳрум бўлгач, ойим айтяпти деб, кўшнимиздан иккита нонни қарзга олдим-да, коронфи тушиши билан ўша ҳовли томон йўл олдим. Ташландик уйдан хунуги бўлмас экан. Қайси бурчакка қарамаңг, ажинами, алвастими кўзини лўқ килиб менга бақрайиб турганга ўхшайди. Ҳатто назаримда икки марта бўри ҳам қўрингандек бўлди. Кейин бундоқ синчиклаб қарасам, иккови ҳам мушук экан. Мен титкиламаган бурчак қолмади. Тешикки бор, ҳаммасига қўл сукиб кўрдим...

Бир маҳал чарчаб, сувсаб, ҳолдан тойиб ўтириб қолибман. Мудрай бошладим. Йўқ, мен ухламаслигим керак, дедим ўзимга-ўзим. Кейин шартта ўрнимдан туриб сал ичкарироқ кирдим. Молхона бўлса керак, охурда бир тўп латта ётиби. Орасини титкилаган эдим... топдим, ишонасизми, топдим, худди ўшанинг ўзи! Ок майнин жундан, чеккасига ипакдан чиройли ҳошия тикилган!

— Салом, қалпоқчам! — кичкириб юбордим.

— Салом, Ҳошимжон! — деган овоз эшитилди.

— Мен сени ахтариб юрувдим.

— Мен сени кутиб ётувдим...

Бошимга илдиму, уй томон күш бўлиб учдим. Ахир мен унинг чинакам сехрли қалпок эканлигини синаб кўришим керак эди-да... Синаб кўрдим ҳам. Кўча эшикнинг устидан ошиб тўппа-тўғри уйга кириб бордим. Ойим тепки машинада Донога кўйлак тикиб ўтирган экан. Ёнгинасига бориб:

— Ойи,— дедим ингичка овозда. Ойим бошини кўтариб,

у ёқ-бу ёққа қаради-ю, «тавба» деб күкрагига туфлаб күйді. Секин бориб лагандаги совук ошни ея бошладим.

— Ойша, акангдан дарап бўлмади-ку? — деб сўради ойим.

— Билмасам,— деб кўйди бир чеккада дарс тайёрлаб ўтирган синглим.

— Бечора қаерларда қолиб кетди экан?

— Ўзингиз-да, бўлар-бўлмасга уришаверасиз.

Шу пайт совук ош томоғимга тиқилиб ҳиқичоқ тутиб қолса бўладими, бунақасига илгари ҳеч учрамаган эдим. Ўзиям нак ўн беш минут нағма қилдим-да.

— Тавба! — деди ойим у ёқ-бу ёққа қараб.

— Тавба! — деди синглим ҳам ёқасини ушлаб.

Демак, қалпокчам чиндан ҳам сеҳрли экан, деб ўйладим-да, термосдан чой қўйиб ичган эдим, ҳиқичоқ босилди. Ўшангача ҳам ҳеч бирлари мени кўришмади. Секин холодильникнинг ёнига бордиму, эшигини очиб бошимдан қалпокчани олдим. Ойим билан синглим бараварига ўрниларидан туриб кетишиди.

— Қаёқдан пайдо бўлиб қолдинг? — икковларининг ҳам саволи шу бўлди.

— Холодильникнинг ичида ётувдим,— деб юборибман билмасдан. Ойим бечора кўркқанидан андак бўлмаса йифлаб юбораётди. Дарров мени иссиқ бағрига олиб юзу кўзларимдан ўпа кетди.

— Болагинам, музлаб қолай дебсан-ку! — деди у тинмай. Иссиқ кўрпага ўраб қайнок-қайнок чой ичиришди. Ҳар чой хўплаганимда жўрттага бир инқиллаб қўяман. Ичимга иссиқ кириши билан ҳузур килиб ухлаб қолибман.

Эртасига биринчи қилган ишим қишлоғимизда яшайдиган Сораҳон фолбиннинг ишларини текшириб кўриш бўлди. Мени бирон киши комиссия қилиб тайинлагани йўқ-ку, лекин шунчаки ўзим қизиқиб қолдим-да. Ўқитувчимиз унга ишонманглар, ҳаммаси ёлғон дейди. Ёлғон бўлса, нега холамнинг шуҳрати шунчалик ёйилиб кетади. Ром очириб, дардига даво сўраш учун одам шунаканги кўп келадики, шунаканги кўп келадики, қишлоғимиздаги медпункт унинг олдиди ип эшолмайди. Ундан кейин, келганлар куруқ келишмайди. Бирори шоҳдор қўй, бирори сариқ эчки, бирори коғозга ўралган пул, бир хиллари катта тогорада тўрт кулокли сомса ташлаб кетишиди. Мен билан ўқийдиган ўғли Миробиддинхўжанинг керилганини айтмайсизми, бир ўзининг иккита велосипеди бор. Тунов кун, биттасини миниб бир оз саёҳат қилган эдим, қосконини эгиб қўйган эканман, ака-ука мени тутиб олиб роса дўппослашди.

Одамлар:

— Сораҳон фолбин тўппа-тўғри худо билан гаплашади! — дейишиади. Муробиддинхўжа бўлса мақтаниб:

— Бизнинг уйдан худонинг овози эшитилиб туради! — дейди.

Ишқилиб, ана шу нарсаларни текшириб кўрмоқчи бўлдиму, эрталаб нонуштадан сўнг тўппа-тўғри фолбин холамнинг уйига қараб йўл олдим. Ҳовлисида еттита хотин, бешта чол, учта бола ўтиришибди. Ҳаммаси ҳам касал бўлса керак, ранги офтоб урган ҳамакдек сап-сариқ. Қалпоқни кийиб секин ичкари кирдим. Фолбин холам коронги уйда ўтириб олиб ром очяпти, каршисида бола қўлтиқлаган менинг ойимга ўҳшаган чўзиқ юзли бир аёл ўтиришибди.

— Ўглингни сариқ жин урибди, қизим,— деди фолбин холам.

Шу пайт уйнинг поллари остиданми, қалин деворлари орасиданми, шифтиданми — қаёқданлигини аниқ англай олмадим-ку,— лекин сариқ жинларнинг жаранг-журунг килиб ўйнинг тушаётгани, чилдирма чалаётгани эшитилиб, кўркқанимдан додлаб юбораётдим. Хайриятки, олдимда фолбин холам, болали аёл ўтиришибди. Бўлмаса, ким билади, нималар килиб қўйган бўлардим. Ваҳимали овозлар тиниши билан ғойибдан:

— Овм-и-и-ин! — деган сурнайникига ўхшаш ингичка овоз эшитилди.

Фолбин холам давом этдилар:

— Сариқ эчки сўйиб, терисига болангни ўрайсан.

— Овм-и-и-ин! — деган овоз эшитилди яна ғойибдан. Кетидан ҳалиги ваҳимали жаранг-журунглар жўр бўлди. Фолбин холам болали аёлнинг кўркқанидан ўйнаб турган кўзларига тикилиб:

— Худо ўзи шифо беради, ана, арши-аълодан унинг табаррук овози эшитиляпти, эшиш! — деб қўйди.

Бу гал жаранг-журунг эшитилмади-ю, лекин кисқа-кисқа килиб айтилган «овмин» эшитилди. Бошимда қалпоқчам бор. Жинлар бари бир мени кўролмайди, деб ўзимга-ўзим далда бердим-да, улар билан учрашиш ниятида овоз қайси томондан келаётганлигини аниқлаш учун шошилиб томга чиқдим. Қалин девор орасига нарвон туширилган экан. Секин пастга тушдим. Уйнинг ости подвал, ўртада сўппайиб бир хум турибди. Шу чок фолбин холамнинг уйига яна бир киши киргандек бўлди. Унинг: «Ох, отагинам, отагинам, сизга кора дев ҳамла килибди, сүф, сүф, сүф», дегани эшитилди. Бу овоз тиниб улгурмасдан хумнинг ичидан жаранг-журунг билан чилдирма садолари янгради, кетидан

«Овмин» ҳам эшитилиб қолди. Аввалига қўрққанимдан безгак тутгандек дағ-дағ қалтирадим. Қейин ўзимни босиб, секин бориб мўраласам, хумнинг ичида ўзимизнинг Миробиддинхўжа ўтирибди. Билакларига ҳар хил шиқилдоклар такиб олган, қўлида дўппидан сал каттароқ ўйинчоқ чилдирма! «Ий-е, ха, худон таолонинг ўзлари шу ерда эканлар-да, яшаворсинлар-е! — дедим кулгим қистаб,— сарик жин ҳам ўзлари бўлса керак?» Шу пайтда шунақанги аччиғим чиқдик, шунақанги аччиғим чиқдик, чўнтағимдан тўғнағични олиб бор бўйича худон таолонинг елкасига санчиб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Вой-дод! — деб қичқирди Миробиддинхўжа. Фолбин холам: «Отагинам, касалингиз фоят оғир, ана, кулоқ солинг, париларим фарёд чекяпти», деб жаврай бошлади. Капкatta хотиннинг ёлғон сўзлаганини кўриб, яна жаҳлим чиқиб кетди. Кўзимга Миробиддинхўжа алвастидан ҳам хуңук кўриниб кетди назаримда. Тўғнағични яна санчиб юборибман.

— Ойижон! — деб қичқирди Миробиддинхўжа.

— Овозингни ўчир! — бошидан хумнинг ичиға босдим.

— А! — Миробиддинхўжанинг кўзи худди жон берадётгандек ола-кула бўлиб кетди.— Сен кимсан ўзи, айт, кимсан?

— Мен Азроилман.

— Азроил?

— Ҳа, Азроилман, жонингни олгани келдим.

— Ойижон! Мен ўляппман...

— Додлама,— деб бошига бир шапалок урдим,— менга қара, Ҳошим деган болани танийсанми?

— Танийман, Азроилбобо, танийман.

— Танисанг, нега унга велосипедингни бериб турмадинг?

— Бердим-ку?

— Нега уни аканг билан икковлашиб урдиларинг?

— Тавба қилдим, энди урмаймиз.

— Бари бир, ҳозир жонингни оламан,— шундай деб жўрттага бўғмоқчи бўлгандек икки қўлимни томоғига олиб бордим.

— Жон Азроилбобо, бу гал жонимни олманг, кечиринг.

— Нега одамларни алдайсан?

— Ойим айтдилар-да...

— Ойинг нима деди?

— Овмин дейсан, деди. Ундан кейин мана бу шиқилдокларни чалиб, чилдирмани дўпиллатасан, деди.

— Ёлғон. Ўзинг ҳам мактабга бориб уйимиздан худонинг овози эшитилади дегансан.

- Айтдим-ку, ойим ўргатди деб.
- Ойинг нима деб ўргатди?
- Кўча-кўйда юрганингда, мактабга борганингда шундай деб айтасан, деди.
- Демак, ҳаммаси ёлғонми?
- Ёлғон, Аэроилбобо, ёлғон.
- Ёлғонлигини мактабга бориб айтасанми ёки жонингни олиб кўя қолайми?
- Айтаман, бугунок айтаман.

— Бўлмаса сени синаб кўраман. Ҳозирча жонинг ўзингда турсин. Уй вазифаларини яхшилаб тайёрлагин, Ҳошим деган бола сўраса йўқ демагин...

Ташқарига чикиб энди нима қилиқ кўрсатсан экан, деб ўйланиб қолдим. Ҳали фолбин холам болали аёлга дори бераётганида халтасига кўзим тушиб қолувди. Ана ўша халтачаларни ҳам бир текшириб кўрмоқчи бўлдим. Ҳар хил читдан тикилган катта-кичик бешта халтача бор, ҳаммасида ҳам ўзимизнинг аптекаларда сотиладиган оддий дорилар: бирида пенициллин, бирида биомицин, бошқасида юрак ўйнокни босадиган порошок. Ҳудои таоло ато қилган ноёб дорилар деб, ҳолажоним ана шуларни пуллаётган экан. Яшаворсинлар-э, дедим ўзимга-ўзим, ҳали шошмай турсинлар, ўзларини ҳам бир уялтириб қўймасамми...

Фолбин холамнинг чўнтағига кўл солиб беш-ён сўм олдим-да, дарҳол туерукхона олдидаги аптекага югурдим. Ўша ердан ични сурадиган ҳар хил дорилар олиб келдим. Халтачалардаги дориларни олиб, ўрнига ўшаларни эҳтиётлик билан жойлаб қўйдим. Орадан ўн-ўн беш кун ўтар-ўтмас, холамнинг обрўлари ҳам бир пул бўлди. Сен ҳали бизни атайлабдан захарламоқчи бўлдингми деб, ичи суриб дармондан кетган беморлар холамни тутиб олиб роса дўп-послашибди...

Ишларим юришгандан-юришиб кетди. Ўзим хурсанд, кайфим чоғ, ашула айтганим-айтган. Баҳоларим ҳам жойида — нукул беш! Илгаригидек уй вазифангни бажарган бўлсанг менга бериб тур, деб бирорларга ёлвориб ҳам ўтирумайман. Ўқитувчиларимизнинг уйига шартта кираман-да, конспект дафтарини олиб ўша ерда кўчираман-кўяман. Обрўйим ҳам шунақангни ошиб кетдики, ўқитувчилар менга кулиб боқадиган бўлиб қолишли. Факат оғзаки сўраладиган фанлардан ҳамон мазам йўқрок. Лекин унга ҳам бир важ топиб қўйганиман.-

— Менинг оғзаки нутқим ривожланмаган, ёзма равишда талаб қиласверинглар,— дейман-да, ўқитувчиларимнинг

ўзларидан күчириб олган конспектларни сал бошқачароқ қилиб ўқиб беравераман.

Хуллас, ишларим ҳар жиҳатдан юришиб кетган эди. Синфкомимизни амалдан тушириб ўрнига мени сайламоқчи бўлиб туришган эди-ю, бир хатога йўл кўйиб, бутун мактабда шармандаю шармисор бўлдим, ростини айтсам, бир пулча обрўйим қолмади.

Дарсдан қайтаётгандага ҳеч ким сезмаса керак деб ўзимга ва энг якин дўстим бўлмиш Қосимжонга еттида фандан аъло баҳолар кўйиб, чорак тугамаган бўлса ҳам, чўзиб ўтираманни деб, чорак баҳоларини ҳам чиқариб кўя колган эдим. Бу ишни аввал она тили ўқитувчимиз, сўнгра физика ўқитувчимиз пайқаб қолибди. Ўша соатдаёқ ҳаммага ошкор бўлибди. Эртасига мактабга боришим билан директорнинг кабинетига чакиришди. Кирсан, еттида ўқитувчи катор ўтирибди. Қосимни ҳам чақиртириб кёлишди.

— Ҳошим, берирок кел-чи,— деди Отажон Азизович баромги билан журналдаги баҳони кўрсатиб,— бу баҳоларни ким қўйди?

— Билмасам...— дедим елкамни қисиб.

— Сен қўйдингми? — сўради Қосимдан директор.

— Нимани? — мендан баттарроқ ҳайрон бўлиб деди Қосим.

— Икковинг маслаҳатлашиб қилгансан бу ишни. Очикчасига икрор бўлинглар,— деди ўқитувчилардан бири.

— Йўқ, бу иш Қосимдан чиқкан,— деди бошқаси,— нега десанглар, Ҳошим сўнгги пайтларда анча тузалиб қолди. Баҳолари ҳам нукул беш...

Ўтирганлар ҳаммасига бу фикр маъқул тушди шекилли, ҳар томондан бечора Қосимга савол ёғдира бошлашди. Қарасам, дўстимнинг аҳволи чаток — кўзида милтиллаб ёш томчилари кўриняпти. Йўқ қилғиликни мен қилиб, жабрини бирор тортмаслиги керак! Шартта ўртага чиқдим:

— Кечирасизлар, бу ишни мен қилганман.

— Нимага?!— саккиз киши бирданига шу савонни берди.

— Ха, мен қилганман. Қосимнинг бу ишдан мутлақо хабари йўқ. Ундан кейин, хуллас, бу ишни мен қилганман...

Тамом, ҳали айтганимдек, обрў икки пул бўлди. Айтилмаган гапу, килинмаган насиҳат қолмади. Мендан шу кетишида кетаверсам, тузукроқ одам чикмас эмиш, агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмишман.

— Йўқ,— дедим қайсарлигим тутиб,— мендан агроном чиқади, албатта.

— Чикмайди! — саккизталовлари бир овоздан такрорлашди.

- Бўлмаса зоотехник бўламан.
- Илмисиз бўлсанг, зоотехник тугул молбоқар ҳам бўлолмайсан!
- Бўла оламан.
- Гапни кўпайтирма, бўлолмайсан! — аччиғи чиқиб деди директор.

— Бўламан, бўламан, бўламан! — дедим-да, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетдим. Мен ўқимай туриб ҳам бошимда шу қадрдан қалпоқчам бор экан, албатта, агроном ҳам, инженер ҳам, шоибу артист ҳам бўла оламан деб қаттиқ ишонар эдим. «Ҳа, албатта бўламан,— деб такрорладим ўзимга-ўзим,— буларга, менга ишончсизлик билан караётган мана шу қадрдан ўқитувчиларимга ўзимнинг кимлигимни кўрсатиб кўяман...»

Ўша куни кечасиёқ қаҳрамонликлар кўрсатиб, шону шухрат таратиб, ўқитувчиларимни, Отажон Азизовични ҳайратда қолдириш ниятида сафарга отландим.

Хайр жонажон кишлоғим, ҳайқириб тошдан-тошга урилиб оқаётган зилол сувли анхорлар, поёнсиз мевазор боғлар, ҳаммангизга хайр. Йўл ёқасидаги азим ёнғоклар, сизлар ҳам яхши қолинг. Энди сизларга ҳеч ким тош отиб шохингизни синдиримайди, танангизга мих қоқиб озор бермайди!

Мехрибон ойижоним, шўхликлар килиб кўнглингизни оғритган бўлсам, қайсарагим туфайли ўкситган бўлсам, ке-чиринг мени! Қўнғир сочли сингилларим, сизлар ҳам яхши қолинг. Ҳар хил қизиқчиликлар килиб сизларни қиқирлатиб кулдирадиган, мактабдан қайтаётганингизда шўх болалар урганда тарафингизни оладиган акангиз ёнингизда йўқ энди. Соғинганда, кўнглингиз ўксиганда расмга бокинг. Лекин йиғламанг. У албатта келади, қаҳрамонликлар кўрсатиб қайтади. Ўз ўқитувчиларига ўқимасдан туриб ҳам агроном бўла олиши мумкинлигини, артист бўлиб ҳаммани ўзига маҳлиё қила олиши мумкинлигини кўрсатиб қўяди. Ҳа, албатта кўрсатади. Кўкси тўла орден билан қайтади.

Хайр!

Эй, чала қолган уй вазифалари, сизларга ҳам хайр!

Ярим тунда қишлоқдан чиқиб борар эканман, кўзим жиққа ёш, аммо қалбим шодликларга тўла эди.

III боб

БАХТИМ КУЛИБ БОҚКАН ЭДИ

Қаёқка боришни, нима қилишни билмас эдим. Бошим котган, ўйлаб ўйимга етолмайман. Аммо бир жиҳатдан кўнглим шод — овқат текин, поезду автобуслар текин,

қадрдан қалпоқчам бошимда. Зериксам, у билан сухбат кураман.

— Қалпоқчам, каерларга келиб қолдик? — деб сүрайман.

— Ўзим ҳам билмайман, Ҳошимжон,— дейди қалпоқчам.

— Ростини айт, мендан агроном чиқармикин-а?

— Чиқади. Албатта, чиқади.

— Ахир менинг дипломим йўқ-ку? — дейман кўнглим ўксисб.

— Ўқинма,— дейди қалпоқчам,— кўлингни чўнтағингга сол — диплом тайёр.

Кўлимни чўнтағимга солган эдим, чиндан ҳам кўк жилдили, ичкарисига ҳар хил ёзувлар ёзилиб, думалоқ муҳр босилган диплом чиқиб қолди.

— Қалпоқчам, ахир менинг бўйим жуда паст-ку,— дейман яна иккиланиб,— ҳеч ким мени, катта одам деб ўйламайди-ку?

— Хафа бўлма, керак бўлганда бўй ҳам кўшиб бераман.

Йўл юрдим, йўл юрсам ҳам мўл юрдим, бир маҳал мундок қарасам саҳрою биёбонга келиб қолибман. Бир томони поёни йўқ чўл. Қарасанг, кўзинг жимирилаб кетади. Янтоғу шўрадан бошка ҳеч нарса кўринмайди. Аҳён-аҳёнда менга ўхшаб қаёқка боришини билмай гаранг бўлиб учиб юрган кушлар тўдасигами, думи узун юмронқозик ёки кўзини лўқ килиб турган қалтакесакками дуч келиб қоласан.

Икки марта илонлар галасига ҳам учраб қолдим. Егани овқат тополмай бир-бирининг думини сўриб ётган экан, мени кўриши билан севиниб шунақанги кувлашга тушиб кетишдики, агар бошимга қалпоқчамни кийиб олмаганимда, ким билади, ҳолим не кечар эди...

Бир оз юргач, боғ-роғлар яшинаб ётган жойга келиб қолибман. Таваккал килиб дарахтзорлар орасидан юриб боравердим. Гоҳ олмазор, гоҳ шафтолосор, гоҳ токзорлар орасидан ўтиб борарадим. Бир томонда ўзалар ҳам яшинаб ётибди. Дадамга ўхшаган одамлар тепасига брезентдан соябон ўрнатилган универсалларга миниб олиб ишлов беришмоқда. Катта цемент ариқдан шундоккина ўтишим билан ғалати бир манзараға кўзим тушиб, ростини айтсам, ҳангуга манг бўлиб қолдим. Юз гектарча келадиган катта майдон майда-майда бўлакларга бўлиб ташланган, ҳар бир бўлакчада уттадан-тўрттадан бўлиб ўзим тенги, ўзимдан сал каттарок болалар, Ойшахон синглимга ўхшаш кўнғир сочли кизчалар терлаб-пишиб ишлашиб ётибди.

- Хой бола, хорма! — дедим ғўзанинг ичидан ўт юлиб юрган бир боланинг ёнига бориб.
- Ишингни қил,— деди у бошини кўтармай.
- Хорма, деяпман.
- Ишингни қил деяпман,— шундай деб нотаниш бола секин бошини кўтарди. Кўтарди-ю, уялганидан бўлса керак шолғомдек қизариб кетди.
- Кечирасиз,— деди пешсанасидаги терини артиб,— мён сизни ўзимизнинг Шавкат деб ўйлабман.
- Кечирасиз,— дедим мен ҳам хурматини жойига қўйиб,— бу қайси мамлакат?
- Нима?
- Қайси мамлакат деяпман?
- Мамлакат эмас, Мирзачўл.
- Э, анави газетадаги Мирзачўл шу ерларми?
- Газетадаги эмас, Мирзачўлдаги Мирзачўл,— тушунтириди нотаниш бола.
- Бу ерда нима қиляпсизлар?
- Ўт юляпмиз.
- Бу ғўзалар кимники ўзи?
- Бизники.
- Нега энди сизники бўларкан?
- Ана шу, кўриб турганингиз ўн гектар ердаги ғўзани олтоворимиз экканмиз, ўзимиз парваришлайпмиз, ҳосилини ҳам машинада ўзимиз йигиштириб олмоқчимиз.
- Сизларга агроном керак эмасми?
- Йўқ,— деди бола бошини чайқаб,— биз ўзи бўлажак агрономлармиз...

Гапни чўзиб ўтирумасдан нариги карталарга ўтиб кетдим. Мендан кўра сал новчароқ бўлган иккита бола қовун чопик қилиш билан овора.

— Нима қиляпсизлар? — сўрадим жўрттага нима килаётганларини кўриб турган бўлсам ҳам.

— Иккинчи чопик қиляпмиз,— деган мужмалроқ жавоб олдим. Болалар жуда шошиб ишлашарди. Ё бир-бирлари билан ким кўп ишлашга мусобақа ўйнашган ёки ўзлари шунақангича чаккон ишлашга ўрганиб қолишган бўлса керак, деб ўйладим. Ростини айтсам, шу пайтда менинг ҳам ана шу болалар билан эгатларга ёнма-ён тушиб олиб, мусобақалашиб, кетмон чопгим келиб кетди. Лекин ўзимни босиб, жиддий бир оҳангда:

- Сизларга агроном керак эмасми? — деб сўрадим.
- Йўқ, керак эмас.
- Нега энди керак бўлмас экан? Эҳтимол, керакдир?
- Бизнинг ўзимиз агрономмиз.

Шундан кейин күн ботгунча ишлаётганларни гапга солиб, сухбатлашиб, майда карталарни айланиб, томоша килиб юравердим. Ўзиям томоша килсанг арзигулик жойлар экан, чўлни яшнатиб юборишибди. Бир картада ҳали айтганимдек қовун-тарвуз, нарирокда пиёз, берирокда карам! Айникса, бу атрофдаги меваларни айтмайсизми. Луччак шафтолиларга маза кирай деб қолиби, олма дараҳтлари хосилни кўп қилганидан бирон айб иш килиб кўйгандек бошларини эгиб турибди. Узумнинг ўзидан, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, роппа-роса йигирма икки хилини санасам-а.

Товукларга дон бериб юрган, ҳадеб тухум еяверганидан бўлса керак, ошковокдеқ семириб кетган сариқ сочили бир қиздан:

— Бў тувиклар кимники? — деб сўрадим.

— Бизники,— деди киз ҳозиргина арчилган каттагина тухумнй оғзига солиб.

— Тухумни кимга берасан?

— Ўкувчиларга.

— Уй вазифаларини бажармаганларга ҳам бериладими?

— Унақалар бизда йўқ.

— Борди-ю, битта-яримта топилиб қолса-чи?

— Бор, ишингни кил,— деди сариқ сочили киз яна битта тухумни оғзига солиб,— товукларимни хуркитиб юборяпсан.

— Менга қара,— дедим бир оз юмшаб,— сизларга зоотехник керак эмасми?

— Зоотехникни нима қиласиз?

— Иш ўргатади-да.

— Унақасидан ўзимизда ҳам тўлиб ётибди...

Сал нари борган эдим, атрофи ёғоч тахта билан ўралган катта кўрғонга кўзим тушиб қолди. Дарвоза тепасига «Крупская номли мактаб-интернат фермаси» деб ёзиб кўшишибди. Ҳа-ҳа, бу мактабнинг ҳали фермаси ҳам бор экан-да, деб ўйладиму, секин ичкари кириб бордим. Рости ни айтсам, ферма унча катта ҳам, унча кичик ҳам эмас экан: саккизта сигир, ўн тўртта чўчқа, учта кўтирилган эчки — бор-йўғи шу.

— Кўйларинг ҳам борми? — сўрадим молларнинг тагини тозалаб юрган паст бўйли, пешонаси дўнг бир боладан.

— Кўйлар чўлда...— деди бола менга қараб анграйиб.

— Кўёнлар-чи?

— Кўён фермамиз катта боғнинг ичидаги туроди.

— Эчқиларинг бор-йўғи учтами?

— Мунча эзма экансан, айтдим-ку, эчқилар ҳам кўйларнинг ёнида деб.

— Шунака демайсанми.— дедим сал паст келиб.— Мен бўлсам бошқалари қасал тегиб ўлиб кетганни деб ўйлабман. Бузокларинг кўринмайди?

Пешонаси дўнг бола тоза жонимга тегдинг-ку, дегандек кўлини силтаб, пакир билан супургини кўтарганча, хиёл оқсоқланиб чўчқаҳонага ўтиб кетди. Ўша ердан туриб, негадир тилини узун чиқариб мени масхара ҳам қилиб қўиди.

— Торт тилингни, ҳозир бориб суғуриб оламан!— дедим муштимни кўрсатиб.

— Мени-я!

— Ҳа, сени.

— Уришгандан кўра келиб ишга қарашсанг бўлмайдими! — деди бола илжайиб. Ишга тушсам тушай деб устимдаги янги кўйлагимни шартта ечдим-да:

— Қани, ишингни кўрсатавер,— деб қўйдим.

— Менга қара, тағин сен меҳмён бўлмагин? — кизикиб колди у.

— Меҳмомнан-да.

— Ие, шундай демайсанми? Қани, танишиб қўяйлик: менинг отим Ҳайитвой, еттинчи синфда ўқийман.

— Менинг отим Ҳошимбой,— деб қўлимни ҷўздим,— олтинчи синфнинг аълочи ўқувчиларидан бўламан. Сизлар ўзи кимларсизлар, ўқувчими, колхозчими, ҳеч тушунолмай қолдим-ку?

— Бизми, биз ху анави икки каватли бино бор-ку, ўша ерда ўқиймиз, дарсдан бўш вактимизда кўриб турганингдек ишлаймиз, қасб ўрганамиз. Биз-чи, Ҳошимбой, ўзимизни ўзимиз бўқамиз, ўзимизни ўзимиз кийинтирамиз...

— Ростдан-а?! — дедим ҳеч ишонгим келмай.

— Рост,— Ҳайитвой ишончсизлик билдирганим учун бир оз хафа бўлди,— ҳали сен кўрганинг йўқ, ўттиз гектар ерда мевазор боғимиз бор, шигил ҳосилга кирган. Ярмини еймиз, ярмини бозорга чиқариб сотамиз. Гўшт ҳам, сут ҳам ўзимизда етарли.

— Сигирларни ким соғиб беради?

— Ким соғарди, ўнинчи синфнинг қизлари-да.

— Мева-чеваларни ҳам ўшалар сотиб берадими?

— Бўлмасам-чи? — деди Ҳайитвой мақтаниб,— директоримиз Ҳурсанали Шарафиддинович бу қизлардан ажойиб сотувчилар етишиб чиқади, дейди. Майли, растрата қилсалар ҳам ишлашаверсин, бора-бора ўрганиб кетишади, дейди. Тунов куни, биласанми, нима бўлди? Текширувчилар боргандада, ҳалиги будкада сут-катик сотиб ўтирадиган Сабобар опам бор-ку?

— Қайси? — сўраб қўйдим.

— Ҳалиги ўнинчи «б» да ўқийдиган бор-ку, ўша оқ халат киймасдан савдо қилаётган экан, кўлга тушиб қолибди. Тартибни бузгани учун роса мухокама қилиб виговор беришди. Ундан кейин десанг, ўн беш сўм штраф қилишди.

— Штраф пулини қаердан олади?

— Қаердан оларди, бригаданинг фондидан олади-да, ҳали айтдим-ку, маҳсулотларимиздан келган фойдани кассага қўямиз деб. Кассадаги пул йигилаверади, йигилаверади, кейин ўнинчини битириб бутунлай кетаётганимизда ҳар ким ўзига тегишли пулни олиб кетади.

— Рост айтяпсанми? — дедим яна ишонгим келмай.

— Рост. Ўтган йили мактабимизни эллик киши битирувди, битириш кечаси Хурсанали Шарафиддинович ҳар бирига минг сўмдан пул улашди, биз роса қарсак чалдик... Сизларнинг мактабларингизда ҳам шунаками?

Ростини айтсам, нима дейишими билмай, жўрттага нарирокдаги сигирларни томоша қилаётгандек анграйиб турaverдим. Бизнинг мактабимизда, яшириб нима қиласман, бу ерда кўрганларимнинг мингдан бири ҳам йўқ. Рост, тирик бурчакда иккита ориқ қўён бор эди, лекин унинг ҳам биттаси очидан ўлиб қолган. Ундан кейин мактабимизнинг орқасида каттагина мевазор боғ ҳам бор, лекин бу дарахтлар мева қиласими-йўкми, ҳозир ўйлай-ўйлай хеч хотирлай олмадим. Шундай бўлса ҳам мактабимизнинг шаънини ҳечам ерга ургим келмасди.

— Нима дединг? — дедим мактанишга чоғланиб.

— Сизларда ҳам шунакалар борми деяпман?

— Сизларниидан юз марта яххиси бор.

— Қўён фермаларингиз ҳам борми?

— Бор. Ҳатто бизда шер, арслонларгача бор...

— Ўҳ-ҳў,— деди Ҳайитвой кўркканидан кўзлари олакула бўлиб,— еб қўймайдими?

— Биз уларни темир қафасларга солиб, устидан катталиги сенинг каллангдек келадиган қулфлар солиб қўйганимиз...

— Сизларда ҳалиги эшик, ром ясадиган устахоналар ҳам борми?

— Оҳ-ҳо, бизнинг устахонани бир кўрсанг,— деб қўйдим. Шундай дейману, лекин мактабимизнинг устахонаси қаерда эканлигини ўзим ҳам билмайман.

— Ҳалиги кийим-бош тикадиган артел-чи? — деб сўрашда давом этди Ҳайитвой.

— Бор. Ҳаммаси бор. Мана шу устимдаги кўйлак ҳам ўша ерда тикилган. Оёғимдаги туфлинни Шокир деган битта оғайним тикиб берган.

— Бизда ҳам устахонанинг ҳар хилидан бор,— деди Ҳайитвой бир оз шаштидан тушиб,— ҳозир олиб бориб кўрсатардиму, лекин ишларим қолиб кетади-да.

Мен унинг ишларига кўмаклашадиган бўлдим. Кўз юмиб-очгунча аввал молхонани, сўнгра чўчқаҳонани ёф томса ялагудек қилиб тозалаб ташладик. Гўнг билан чиқиндиларни мен катта чеълакка солиб турдим. Ҳайитвой ташқарига бўзчининг мокисидек қатнаб турди. Бир нафасда ҳаммаёқ, ҳали айтганимдек, ёф томса ялагудек бўлди-колди.

— Дўстим Ҳайитвой,— дедим ишлар тугагач,— сизларга мол доктори керак эмасми?

— Дўстим Ҳошимбой,— жавоб қайтарди шеригим,— мана шу фермадаги саккиз бола ҳаммамиз мол доктори бўламиз...

Ҳайитвой билан ўрток бўлиб колдик. Ўзиям кўнгли-очик, хушчақчак, менга ўхшаб кизикчириқ бола экан. Аввалига роса мактандик бўлса керак, деб ўйлаган эдим. Йўқ, уччалик мактандик ҳам эмас экан. Айтганидек, мактабнинг устахонаси кўрсанг кўргудек, томоша килсанг томоша қилгудек жой экан. Қизлар менинг ойимникига ўхшащ тепки машинада чок тикишадиган хонага' кириб ўн минут чамаси анграйиб турдим. Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, бунағанги устахона дунёда ҳеч бир мактабда бўлмаса керак. Қуёнларнинг терисидан жажжи қизлар учун попукли қалпоқчалар, оқ батистдан ўкувчи қизлар киядиган фартук дейсизми, пахта териладиган каноп этаклар дейсизми, хуллас, дунёдаги йўқ кийимлар мана шу ерда тикилар экан. Бирам бежирим, бирам чиройли тикишяптики! Ҳай-ҳай, нозик кўлчаларнинг чиройли ҳаракатларини айтмайсизми, оёқчаларнинг бир меъёрда ишлашини қаранг-а! Ўзлари кичкина-кичкина қизлар, оёклари тепкига зўрға етятти-ю, катта хотинлардек керилиб ўтиришади-я, оббо жин соchlар-эй! Завқим ошганидан ёнига бориб биттасининг биқинидан секин чимдиган эдим, кўлимга бир туширди.

— Булар ҳам сотиладими? — деб сўрадим Ҳайитвойдан.

— Сотилади, ҳаммаси сотилади,— тушунтиришда давом этди у.

— Менга қара, ана у қалпоқчалардан эсадалик учун менга иккита беролмайсанми?

— Нима киласан буларни?

— Иккита синглим бор, ўшаларга совға қилиб олиб бормоқчиман.

— Йўқ, беролмайман.

— Берасан, кейин кўлимга пул тушганда келиб тўлаб кетаман.

— Беролмайман! — деди Ҳайитвой бир оз жаҳли чикиб.

— Берасан,— шундай дедим-да, стол устида турган чи-
ройли қалпоқчалардан иккитасини олиб кўлтиқка урдим.
Ҳайитвой қўлимга ёпишган эди, билмасдан қаттикроқ ита-
риб юборган эканман, бечора икки-уч думалаб кетса бўла-
дими. Чок тикаётган қизлар бизни кузатиб туришган экан,
уларни сут-қатиқлар билан таъминлаб, нонушталариға қай-
моқлар етказиб бераётган укажонларини ранжиттаним учун
мендан ўч олмоқчи бўлиб 28 қиз бараварига ўрнидан тур-
ди: бирининг кўлида пичоқ, бирининг кўлида қайчи, бириси
қизиб турган дазмолини ушлаб олган, ҳаммалари менга
ташланиб колишиди. Қарасам, ишнинг кети хунук бўладиган.
Қочмаган номард, дедим-да, ўзимни эшикка урдим... Йўқ,
Муллаҳошимбой кечиккан эканлар, эшикни аллақачон бер-
китишга улгуришибди, қалпоқчамни бошимга кийишга аранг
улгуриб қолдим. Кўздан йўқ бўлишим билан:

— Столнинг тагини қаранглар, столнинг тагида! — деб
кичкириди бири.

— Шкафнинг ичига киргандек бўлди! — деди бошқаси
шовқин солиб. Ўзимни секингина деразадан ҳовлига отдим.
Қизлар: «Ўғри кочди, ушланлар!»— деб орқамдан югуриб
чикишиди. Бутун интернатда тревога кўтарилиди. Директор
Хурсанали Шарафиддинович радиоузел орқали эълон қилиб,
мени қидиришга 550 ўқувчининг ҳаммасини сафарбар қилди.

— Афти ангори эсингда қолганми? — сўради у Ҳайитвой-
дан.

— Бўлмасам-чи?..

— Унда мана бу радиоузел орқали ҳаммасини гапириб
бер, тезроқ бўл!

— Дикқат, дикқат! — ҳовликиб, хириллаб гапира
бошлади Ҳайитвой,— ўғрини қидираётганлар дикқатига. Хо-
зиргина қочган бола 12—13 ёшларда эди. Ўзи корачадан
келган, ориқ, бўйи мендан кўра новчароқ. Кўзлари йирик-
йирик, доим чақнаб туради. Бурни ангишвонага ўхшайди.
Гапирганда тутилиб-тутилиб қолади. Устида оқ шойидан
сорочкаси бор, шими йўл-йўл шерстдан, дазмолланмаган.
Афти бошига бир ҳафтадан буён сув тегмаган бўлса ке-
рак, ҳаммаёни кир...

Ҳайитвой радиодан эълон берадиган маҳалда мен директорнинг кабинетида худди ўша директорнинг ўзи билан ён-
ма-ён ўтириб чойхўрлик қилмоқда эдим. Диванга ёнбошлаб
олиб ўйланиб кетдим.

Нималар қилиб қўйдим ўзи? Уларнинг меҳнатига ёр-
дамлашиш ўрнига ҳаммасини ишдан қўйдим-ку! Мана Хур-
санали Шарафиддинович билан ёнма-ён ўтирибмиз, ўзи ёмон

одамга ўхшамайди, анча меҳрибон, гапга тушунадиган кўринади... Эҳтимол, яхшиликласига илтимос қилганимда мени бирон участкага агроном килиб олган бўлармиди. Ишларим юришиб кетганда, ким билади, расмим газеталарда босилиб ҳам чиқармиди. Ана унда меҳрибон директоримиз Отажон Азизович ҳам, алгебра муаллимимиз Қобилов ҳам киши ўқимасдан туриб агроном бўла олиши, ўртоклариға хисобсиз фойдалар келтириши мумкинлигини ўз кўзлари билан кўрардилар... ха, баҳтим кулиб бокай деб турган эди. Лекин афсуски, ишни ўзим бузиб кўйдим...

Секин ўрнимдан турдим-да, Хурсанали Шарафиддиновичнинг совиб қолган чойидан оч қоринга хўриллатиб бир хўпладиму, радиоузел ўрнатилган хонага кирдим. Ҳайитвой ўша ерда ҳамон кекирдагини чўзиб гапирав эди.

— Ма, қалпоғингни ол, бунакаси бизнинг мактабда ҳам тўлиб ётибди! — дедим-да, оёғининг тагига тап этиб ташладим.

Арзимаган бир нарса учун юзим шувут бўлиб қолди, энди бу ерда колишим мумкин эмас эди. Болаларнинг ошхонасига кириб, қозоннинг бошига ўтириб олдим-да, лаззатли таомлардан тўйиб-тўйиб едим. Компот пиширишган экан, ундан ҳам иккى стаканни пок-покиза уриб олдим. Кейин, ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак, яна йўлга равона бўлдим...

IV боб

ХАШАРОТНИ КАЛТАҚЛАШГА БУОРДИМ

Кетяпман-кетяпман, на йўлнинг охири кўринади, на атрофда бирон кўккайган кулба. Ўнгга қарасанг ҳам ғўза, чапга қарасанг ҳам ғўза. Бир маҳал бурилиб орқамга боккан эдим, назаримда, ҳозиргина мен босиб ўтган йўлларда ҳам ғўзалар ўсаётганга ўхшаб кўринди. Сиз қанақалигини гизни билмайман-ку, лекин мен мана шунақсанги поёнсиз далаларга чиққанимда яйраб, жоним танимга сифмай кетади. Ундан кейин қорним тўйди дегунча, ашула айтиб юборадиган одатим ҳам бор. Шу пайтда қорин масаласида шикоятим йўқ хисоби. Ундан кейин атрофда: «Хой, Муллаҳошим, кулоқ ўзимизга ҳам керак», — деб танбеҳ берадиган бирон кимса ҳам кўринмайди. Шартта ашулани бошлиб юбордим:

Хоҳ ғўзам, хоҳ-хоҳ ғўзам,
Хоснли оппок ғўзам,—

дайману, буралиб-буралиб ўйинга тушиб юбораман. Кейин икки қўлимни биқинимга қўйиб, эгилиб, ғўзаларга салом бераман-да:

Хоҳ ғўзам, хоҳ-хоҳ ғўзам,
Хосили оппок ғўзам.—

деб куйлаб йўлда давом этаман. Коронги тушиб осмонда чараклаб юлдузлар ҳам кўриниб қолди. Аммо ҳали айтганимдек, йўлнинг охиридан дарак йўк.

Бир маҳал кўчанинг чап томонидан милтиллаб чирок ёруғи кўриниб қолди. Бориб қарасам, етмиш ёшларга кирган, оппок соқоли кўксига тушиб турган бир отахон ёнбошлаб олиб хўриллатиб кўк чой ичяпти. Оёқ томонда — тошфонус, ўшанинг ёругини кўрган эканман.

— Ассалому алайкум, отахон! — дедим чўзиб,— сув қуяяпсизми?

— Ваалайкум,— отахон чордана куриб ўтириб олди,— кел, ўғлим, кел. Қани, берирок кел-чи, танимайрок турибман. Қимнинг ўғлисан ўзи?

— Дадамнинг ўғлиман,— деб юборибман шошилиб.

Ҳаш-паш дегунча икковимиз ота-боладек бўлдик-қолдик. Отахоннинг исмлари Полвонтоға экан. Ишимнинг ўнгидан келганини қарангки, Полвонтоға ёлғиз ўзи зерикиб ўтирган экан. Менга ўхшаш эсли-хушли, гапга тушунадиган бир йигитга жуда-жуда ҳам зориқиб ўтирган экан. Хурсанд бўлиб кетганидан отахон мени обдан меҳмон қилди, кейин термосдан чой куйиб бераётни:

— Оббо ўғлим-эй, оббо тайлоғим-эй,— деб қўйди.

— Отахон, бу ғўзалар қайси колхозники? — секин мақсадда ўтдим.

— Колхозники эмас, совхозники. Олтинчи совхозники.

Ўғлим, қани қанддан ол, чой расми қанд билан ичилади.

— Отахон, совхозларингга агроном керак эмасми?

— Совхозга керак-керак маслигини билмайман-у, аммо-лекин бизнинг бўлимга агроном керак. Ўзимизнинг агроном областга кўтарилиб кетди. Умрингдан барака топкур кўп азamat йигит эди. Нима, даданг агрономми дейман?

— Дадам эмас, менинг ўзим агрономман.

— Нима?! Муштумдек бола-я! — Шундай деб отахон менга бошдан-оёқ разм солиб чиқди. Мен қўлтиғимда турган қалпокчамга «қалпокчам, сеҳрингни кўрсат», деб аста шивирладим-да, овозимни чиқариб:

— Отахон, мени чоғимда ёш бола деб ўйлаяпсиз

шекилли? — деб шартта ўрнимдан турган эдим, Полвонтоғам мирзатеракдек бўйимни кўриб:

— Ёпирим-эй, ёпирим-эй! — деб соколини чанглаб, ҳангу манг бўлганча менга тикилиб қолди.— Хозиргина ёш бола эдинг-ку, ё туш кўраётиманмикин-а! Астағфирулло...

— Отахон, мен ўзи шунакаман,— дедим шошиб-пшиб,— бир қарасангиз ёш боладек, яна бир қарасангиз катта одамдек кўринаман.

— Ёпири-эй, ёпири-эй! — дерди отахон тинмасдан. У бир нафасдан сўнг ўзига келиб, «шундай қилиб, агрономман денг, ўғлим» деб сўради.

— Ха, отахон, агрономман.

— Бизнинг совхозга ишга кирмоқчи бўлиб яхши қилибсиз, ўғлим. Совхозимиз кенг, ҳаммага ҳам иш ётиб ортади. Фарона томондан бўламан, дедингизми?

— Ха, Фарона томондан бўламан.

— Ота-оналар ҳаётми?

— Ҳаёт, отахон, ҳаёт.

— Баракалла. Уларнинг даврида у ёқ-бу ёкни кўриб олганингиз маъқул. Мусоғир бўлмасанг, мусулмон бўлмайсан, дейдилар кексалар. Эрталаб совхоз директорининг олдига ўзим бошлаб бораман. Фаргонадан мени қора тортиб кепти, ҳамшаҳарим бўлади, ишга олсанг ҳам оласан, олмасанг ҳам оласан, деб туриб оламан...

Ўша кечаси Полвонтоға билан даланинг ўзида ётиб қолдик. Ўзиям анчадан бўён бунақанги ҳузури жон бўлмаган эди. Цемент арикларда ҳайқириб оқаётган сувлардан эгатларга тараб кўйдик-да, ернинг ўртасига қилинган баланд супада чўзилиб ётдик. Олис-олисларда милтиллаб чироклар ёнади, кўкдаги юлдузларни айтмайсизми, чараклаб кўзни олай дейди. Ой бўлса тепамизга келиб аллакандай сарғиш, аллакандай кўкимтири нурлар сочади. Қалбимизда хеч тушуниб бўлмайдиган, шодликка ҳам, ғуссага ҳам ўҳшамайдиган ғалати-ғалати ҳислар уйғотгандек бўлади. Сув ўз тилида бир нималар деб чулдурайди, чигирткаларнинг басмабасга куйлаши, курбакаларнинг пашша тута олмаганидан кимгадир шикоят қилаётгандек чўзиб-чўзиб куриллаши — мана шуларнинг ҳаммаси менга, негадир, қишлоғимизни эслатиб юборди. Чалқанча тушиб, икки кўлимни бошим остига кўйганча юлдузлар чаманига маҳлиё бўлиб ётарканман, шу пайтда ойижоним, жондан яхши кўрган сингилларимни эслаб кетдим. Эҳтимол, бечора ойижоним соchlарини юлиб фарёд чекаётгандир, дала-дала, қишлоқма-қишлоқ бўзлаб мени ахтариб юргандир. Ойижон, ойижоним, мени ахтарманг, мени деб кўз ёшларингизни оқизманг. Хошим-

бойнинг ишлари беш, катта совхозга катта агроном бўлай деб турибди...

Ўйлай-ўйлай ухлаб қолибман.

Совхоз директори баланд бўйли, елкалари кенг, полвонамо бир киши экан. Гапирганда овози худди хумнинг ичидан чикқандек гулдираб, жаранглаб эшитилади. Кулганда томни кўтариб юборгудек қаттиқ кулади, юрганда уйнинг поллари лапанглаб кетади. Полвонтоға мени таништиргач:

— Ҳошимбой ҳали ёш, уни ўзинг тарбиянгга оласан,— деб тайинлади совхоз директорига.

— Отакон, Сизнинг гапингизни ҳеч қайтаролмайман,— деди директор менга зимдан разм солиб, кейин менинг ўзимдан ҳам сўраб кўйди:— Қайси институтни битиргансиз?

— Агрономлик институтини.

— Қайси факультетини?

— Агрономлик факультетини.

— Яхши. Илгари ишлаганмисиз?

— Йўқ.

Акбар aka Носиров унақанги эзма директорлардан эмас экан, гапни чўзиб, мени ҳам, ўзини ҳам қийнаб ўтирмади-ю, шартта агроном қилиб тайинлади-кўйди.

Ўша куни икковимиз унинг «виллис» ига ўтириб, дала айландик. Тўртинчи бўлимга тайинланган эканман, ихтиёrimda 1200 гектар пахта майдони-ю, 12 бригада. Акбар aka мени жамики бригада бошликлари, мен раҳбарлик қилишим керак бўлган одамлар билан бирма-бир таништириб чиқди. Миниб юринг деб, «ИЖ» маркали мотоцикл бериб, 120 сўм ойлик ҳам тайинлади.

— Энг муҳими, ўрток Рўзиев,— деди у таъкидлаб,— одамлар билан ишлаш. Агар кишилар билан яхши муомала қиласангиз, уларнинг қалбига йўл топа олсангиз иш ўз-ўзидан юришиб кетаверади. Тушунарлимми?

— Тушунарли, ўрток Носиров! — дедим.

Мотоциклни олишга олиб кўйдим-у, лекин яшириб нима қиласман, ҳайдашни билмас эдим. Тўғри, дадамнинг мотоциклига уч-тўрт бор минганим бор. Ўт олдиришни, газ беришни, тезлигини ошириб, пасайтиришни ўшанда унчамунча ўрганган эдим.

Уч кун мотоцикл минишни машқ қилиб, тўртинчи кундан бошлаб дала айланишга тушдим. Бу ернинг одамлари ажойиб кишилар экан. Қаерга бормай, хурматимни жойига кўйиб, кутиб олишади. Чой, баъзан қозон осиб овқат ҳам тайёрлашади. Икки марта товук шўрва ҳам қилиб беришиди. «Ароқ-пароқ ҳам ичасизми?» деб сўрашган эди, «тагин

маст бўлиб қолиб алжиб ўтирамай» деб, «йўқ, мен ичкиликни ёмон кўраман», деб қўя қолдим. Гоҳида:

— Ўртоқ агроном, сизнингча, маҳаллий ўғитга суперфосфатни аралаштириб солган яхшими, ёки суперфосфатни селитра билан ташлайверайлими? — деб сўраб қолишади.

Суперфосфат нимаси-ю, селитра нимаси, ростини айтсам, ўзим ҳам билмайман. Илгари бунаканги гапларни ҳеч эшитмаган эканман. Лекин шундай бўлса ҳам сир бой бермайман:

— Шуни ҳам сўраб ўтирибсизларми,— деб жўрттага баланддан келаман,— ким айтади сизларни Мирзачўлнинг машхур пахтакорлари деб, уят эмасми!

Айланиб юриб тўртинчи бригада даласида жанжал устидан чикиб қолибман. Бўлим бошлиғи Ўрмон ака билан бригадир Раҳимжон ака нима тўғрисидадир кўлларини пахса қилиб баҳслашмоқда эди. Мени кўриши билан бўлим бошлиғи:

— Ўртоқ агроном, Сиздан бир илтимосим бор,— деб колди.

— Марҳамат,— мотоциклдан аста тушдим.

— Агар малол қелмаса мана бу Раҳимжонга, унинг аъзоларига компост тўғрисида бир гапириб берсангиз. Булар ҳалигача ҳеч нарса тушунишмас экан.

— Марҳамат,— дедим-да, у ёқ-бу ёкка қараб олгач, лекция ўқишга тушиб кетдим,— ўртоқлар, компост жуда фойдали ичимлик, уни асосан мевадан тайёрлашади. Мева-ларнинг хили канча кўп бўлса, у шунча ширин бўлади. Бизнинг Фарғона томонларда компостни ўрик, шафтоли коки ва оличанинг қуруғидан тайёрлашади. Хуллас, компост ичмабсиз, дунёга қелмабсиз...

Гапимни тугатмасимдан ўтирган одамлар шараклаб кулиб юбориши. Қизикроқ гап айтган бўлсам керак деб, менинг ўзим ҳам кулавердим, роса кулишдик. Қейин билсам, ўша куни обдан шарманда бўлган эканман. Гўнгни ачитиб тайёрланадиган компост билан мевалардан тайёрланадиган компотнинг фарқига бормасдан, роса алжибман, ўша кундан бошлаб тўртинчи бригада далаларига қадам босмайдиган бўлиб кетдим.

Қискаси, мана шунга ўхшаш икир-чикирларни ҳисобга олмаганда ишларим кўнгилдагидек, кайфим чоғ эди. Қани энди директоримиз Отажон Азизовичи ёки менга икки баҳолар кўйишдан ҳеч чарчамайдиган Қобиловми мана шу юришларимни бир кўришса-ю, ўқимасдан катта одам бўлиб олганимни, масъул ишда ишлаётганимни кўриб ўз айтганингларига пушаймон бўлишса, деб ўйлайман.

Кунларнинг бирида меҳрибон ойижонимга, директори-мизга алоҳида алоҳида килиб хат ёздим. Ойижонимга нима деб ёзганимни ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак. Отажон Азизовичга эса тахминан мана бундай деб ёзган эдим:

«Қадрли Отажон Азизович!

Мирзачўлнинг азamat пахтакорларидан Сизга оташин салом. Шуни ҳам айтиб қўяйки, Сиз ёлғончи бўлиб чиқдингиз, киши ўқимаса, ёшилкда илм олмаса, алгебра, геометрия, она тилини пухта эгалламаса, агроном ҳам, инженер ҳам бўла олмайди девдингиз, ёлғон экан. Мана мен агрономман. Ишонмасангиз, шу хат билан юборган расмимга қаранг. Энди орденли бўлганимда учрашамиз.

Хайр. Салом билан агроном Ҳошимжон Рўзиев».

Хатни юборган куним эртасига иккинчи бригада ерларини айланиб нима қилишни, кимга қанака буйруқ беришни билмай хунобим ошиб юрган эдим. Раҳбар бўлсангу, ҳеч кимга ҳеч қанака буйруқ бера олмасанг, бундан ҳам хунуги бўлмас экан. Демак, дейман ўзимга-ўзим, қишлоғимиздаги саводсиз агроном Анорбой тоға шунинг учун ҳам бўлар-бўлмасга бақиравераркан-да. Кўп бақирсанг, ёмон ишлайтганинг ҳам сезилмас экан. Бақирокларнинг ҳаммаси ҳам менга ўхшаб илмсиз, сехгарлик билан раҳбар бўлган экан-да, деб ўйлайману, ишлаб турган кишиларнинг ёнига бориб бўлар-бўлмасга бақираман, шовқин соламан.

Лекин бугун кимга, нима деб бақиришни билмай гаранг эдим. Бир маҳал бригада бошлиғи Муроджон aka ҳаллослаганча келиб колди.

— Ўртоқ агроном, ўртоқ агроном! — деди у ўпкаси оғзига тикилиб.

— Ҳўш,— дедим ковоғимни солиб, кошларимни пастбаланд килиб.

— Мен сизни эрталабдан бўён ахтариб юрувдим.

— Ҳўш? — деб пишқирдим яна.

— Гап бундай, ўртоқ агроном, ғўзаларимизга ёппасига шира тушиб кетибди.

— Шира? Қанака шира?! — деб бақирдим,— ёпишқонидан тушибдими?

Шундай дейману, лекин ўзим шира қанака бўлишини ҳеч кўз олдимга келтиролмайман. Тўғри, илгари шира-пира деб эшиганим бор, лекин ҳеч кўрган эмасман.

— Маслаҳат берсангиз, қандай тугатсак экан? — деб сўради яна Муродхон ака.

— Қани, менга кўрсатинг-чи,— дедим ўзимни босиб. Бригадир келган томонга қараб кетдик. Боряпману, йўл-йўлакай қўлтиғимга қисиб олганим, сехрли қалпоқчамга «қалпоқчам, ёрдам бергин, ақл ўргатгин» деб шивирлайман.

«Ақл сехрга бўйсунмайди, ақлингга ақл қўшиб беролмайман, ўзимда ҳам шу курғурдан сал камроқ»,— дейди қалпоқчам.

— Бўлмаган гап, қўшасан!

— «Қўшолмайман. Илм, ақл деган нарсалар қалин жилдли китобларда бўлади, доно кишиларнинг калласида бўлади. Умрим бино бўлиб битта ҳам китоб ўқиган эмасман. Хат-саводим йўқ..»

— Мана кўринг, мана шу фўзаларга шира тушган,— деб қолди Муродхон ака шу пайт катта пайкални кўрсатиб. Имиллашнинг пайти эмас эди. Бирон донороқ маслаҳат бермасам, бу ерда ҳам тўртинчи бригададагига ўхшаб обрўйим бир пул бўлиб қолиши мумкин. Лекин нима десам экан?

— Баргига тушибдими? — деб сўрадим гап орасида.

— Баргига тушмай, поясига тушармиди? — Кесатиб қўйди бригадир.

— Менга қаранг, фўзаларнинг тубидан ушлаб қаттикроқ силкитсак шираси тўқилиб кетмасмикан-а?

— Ҳазилнингизни қўйсангиз-чи, ўртоқ агроном.

— Фўзанинг устидан чеълаклаб сув куйсак, ширасини ювиб кетади-ку. Ҳа, албатта шундай қиласиз. Шундай! — дедим ҳовлиқиб.

Муроджон ака далани бошига кўтариб ҳаҳолаб кулиб юборди. Демак, у мени ҳазил қиляпти деб ўйламоқда. Ҳазил бўлса бўла қолсин дедим-да, ўзим ҳам қиқирлаб кула-вердим. Жағларимиз қийшайнб колгунча кулишдик. Қейин ўзимни босиб, жиддий бир оҳангда:

— Неча ишчингиз бор? — деб сўрадим.

— Эллик бешта, ўртоқ агроном.

— Ҳар биттасига йигирма донадан тол новдаси кестиринг ва бир соат ичида жамики ишчингизни мана шу ерга тўпланг! — деб буюрдим. Айтганимдек, бир соат ўтар-ўтмас 55 ишчи қўлтиғида бир дастадан новдаси билан ҳузуримга «қани, ишингиз бўлса буюринг», деб ётиб келишди. Эгат оралаб пайкалга тушинглар, дедим.

— Энди ҳурматли ўртоқлар, шира тушган баргларни калтаклайсизлар,— деб қўйдим гапимнинг охирида.

— Нима? — кўзлари жойидан чиқиб кетгудек бўлиб сўради бригадир.

— Гапни кўпайтирманг, буйруқни бажаринг!

— Хушингиз жойидами ўзи, ўрток агроном? Ахир бунда фўзалар нобуд бўлади-ку!

— Фўза нобуд бўлса, мен жавоб бераман, агроном жавоб беради,— деб бақириб юбордим тўсатдан.— Шираға қарши курашишнинг янги методи бўлади бу. Тушундингми? Замондан орқада копсан, каллаварам...

Хуллас, буйруғимни ўтказмагунча кўймадим. Тўғри-да, гапимни гап қилолмасам бу ерда мен нима деб юрибман. Одамлар аввалига елка қисишиб, бир-бирларига караб, ҳайрон бўлиб туришида, янги метод деганимни эшишиб, «чиндан ҳам бирон ҳикмати бўлса керак», деб ўйлашди шекилли, кўзларини чирт юмиб, фўзаларни савалашга тушиб кетишибди.

Бир маҳал, бундай карасам, бир хил фўзаларда битта ҳам барг қолмаган, тандир косовдек сўппайиб туриби, бир хилларининг боши синган.

— Эсизгина меҳнат, Эшвой! — дейди ишчилардан бири бош чайқаб.

— Нимасини айтасиз, Қобилвой,— дейди бошқаси уҳ тортиб,— янги метод шунаقا бўлса... тавба.

— Аслида, агрономнинг ўзини тутиб олиб калтаклаш керак эди! — деди учинчиси.

Шу пайт орқа томондан машинанинг кетма-кет чалинган сигнални эшитилиб қолди. Қарасам, совхозимизнинг директори Носир aka тушиб келяпти.

— Хорманг, агроном,— деб қўл узатди у.

— Саломат бўлинг,— дедим янги метод ўйлаб чикарганим учун гердайиб. Эҳтимол, мукофотга ҳам тақдим қилиб юборар, деб ич-ичимдан севиниб ҳам турибман.

— Нималар қилдирияпсиз?

— Шираға қарши курашяпмиз.

Директор одамлар ишлаётган жойга бориб, аввалига нималар бўлаётганига тушумади шекилли, бирпас ангра-йиб турди. Кейин тўсатдан ҳар бир кўзи шокосадек бўлиб:

— Булар тентак бўлганми ўзи! — деб бақирди.

— Ўрток агроном буюрдилар,— тушунтириди бригадир.

— Агроном? Нима?! — Носиров шунағанги қаттиқ бақирдики, назаримда олис-олислардаги тоғлар ҳам ларзага келиб силкингандек бўлди.

— Ақлингиз жойидами ўзи, ўрток Рўзиев,— ўша важо-хат билан сўради директор.

— Жойида, ўрток Носиров.

— Агрономимиз жинни бўлиб қолганга ўхшайди,— деди кимдир.

— Рост, ана, қаранглар кўзи ҳам бежо,— деди бошқаси.

— Ушланглар уни! — деб юборса бўладими Носиров.

Эллик беш киши тенгдан ғазабга келиб турган экан, ҳаммалари мужиб ташлагудек бўлиб менга ташланиб колишиди. Қани, ҳурматли дўстим, ўзингиз инсоф билан айтингчи, шундан кейин мен, нима қилишим керак эди. Албатта, бошимга қалпокчамни кийиб хайр-маъзурни насия қилиб бўлса ҳам жуфтакни ростлаб қолишдан ўзга чора қолмаганди.

Ўша атрофда айланиб юрган эдим, қўлимга, нима бўлди-ю, битта газета тушиб қолди. Унда ушбу эълонча босилган экан:

«Район милиция бўлими меҳнаткашларга шуни ёзиб билдирадики, бундан уч кун аввал тўртинчи совхоздан Хошимжон Рўзиев номли бир йигит қочди. Ўзини агроном қилиб кўрсатиб юрган бу шахс, аслида, шаҳар жиннихоналарининг биридан қочиб келган кимсадир. Бўйи теракдек новча, ўзи игна ютгандек озғин, юрганда бир оз оқсаб юради. Гапида маъно йўқ, ёш болалардек алжиб гапиради. Кўрган-билгандар бўлса милиция бўлимига хабар қилишини сўраймиз...»

Бу даргоҳдан ҳам тезроқ чиқиб кетиш пайига тушиб қолдим.

V боб

ҚОФИЯ БОЗОРИ ҚАЙДАДИР

Санқиб юриб бир маҳал катта йифин устидан чиқиб қолибман: тўй десам, тўйга ўхшамайди, мажлис десам, мажлисга ўхшамайди. Колхознинг катта боғиу одам демагани ҳеч ерга сифмай кетган. Гулзор ўртасига кўйилган сўриларда, атрофи гул билан ўралган супаларда кишилар тўп-тўп бўлиб гурунглашмоқда. Кимдир елпиб-елпиб барра гўштлардан кабоб пиширяпти. Новча бўйли бир одам ёнига бешта шогирдини олиб палов дамлаш билан овора. Нарироқда учта хотин куйиб-пишиб, пух-пухлаб тўрт кулокли сомса ёпмоқда, менга ўхшаш болалар физиллаб чой ташиб турибди. Ҳаммаси ясанган-тусанган, лабларида кулги десам кулгига, табассум десам табассумга ўхшамайдиган ғалати ифода. Кимнидир кутишаётганга ўхшайди. Барчаси бетокат, кўзи атрофда.

Абвало, бошимдан қалпоқчамни олмасдан туриб иссиқ-иссиқ сомсалардан түйиб-түйиб еб олдим. Кейин, қалпоқчамни олгач, олма дарахтининг шохига чиқиб олган олакўз боладан сўрадим:

- Бу ерда нима бўляпти ўзи?
- Хабаринг йўқми? — деди олакўз.
- Йўк.

— Қани, оғайни, бу ёқка чиқавер. Кейин ҳаммаснин айтиб бераман.

Дарахтга чиқиб, жойлашиброқ ўтириб олдим. Олакўз оёғини силкита-силкита тушунтира кетди:

— Бу ерда, оғайни, шеър базми бўлади, билдингми? Шаҳардан зўр шонрлар келган, билдингми? Улар чўлкуварлар билан каттакон учрашув ўтказади. Хозир меҳмонхонага тухум ютгани кириб кетишиди, билдингми?

- Нега энди тухум ютишар экан?

— Нега дейсанми, тоза каллаварам экансан-ку, оғайни. Ахир тухум ютишмаса, овозлари яхши чиқмай шеърни паст-баланд килиб ўқиб кўйишади-да. Хозир раисимиз ўша томонга тўрт яшик тухум олиб ўтиб кетди, билдингми?

Тўрт яшик тухумни эсон-омон ютиб олишса, роса шеърхонлик қизир экан-да, деб ўйладиму жойлашиброқ ўтириб олдим.

Шу пайт боғнинг дарвозасидан бир йўла саккизта шоир бирин-кетин кириб кела бошладилар. Олдинда паст бўйли, дум-думалоқ, кўзойнак такқан эллик ёшлардаги бир шоир, унинг орқасидан қотмадан келган, соchlарига оқ оралаб қолган, чўзиқ юзли яна бир шоир. Ҳаммасининг бошида мовут шляпа, ҳаммасининг эгнида кетворган костюмлар, учи ингичка туфлиларини айтмайсизми!

Дарвоза олдида кўринишлари билан қолхозчилар ўринларидан туриб қарсак чалиб юбориши. Мен ҳам, дарахт устида ўтирганим ҳеч эсимда йўқ, қарсак чалмокчи бўлган эдим, ушлаб турган шохим кўлдан чиқиб, гурсиллаб ерга йикилдим. Хайриятки, ҳеч ким мени кўрмай қолди, бўлмаса роса кулги бўлармидим. Шеърхонлик бошланиб кетди.

Биринчи бўлиб ҳалиги катта шоир, оти Мамарасул Болта экан, ўша ўқиди. У пайтларда хотирам жуда ёмон эди, шеърни қаторма-қатор эслаб қололмадим, аммо мазмунини ҳалигача унутган эмасман.

Далалар, гўзал далалар, бокиб тўйиб бўлмас хуснингиз, ранг-баранг тобланган атласингиз, гулдек яшнаган шу жамолингиз қалбимга ўт солар.

Далалар, кадрдон далалар. Баҳор таърифингиз бошласа булбул, мадҳингиз тугамас кузда ҳам буткул. Қути бара-

кангиз тўкин шу қадар. Фаровон ҳаётда қайнаб-тўлибсиз, хазина бўлибсиз, гўзал бўлибсиз...

Одамлар шеърнинг сехрига маҳлиё бўлиб, ишонсангиз ҳайкалдек қотиб қолишиди. Шунинг учун ҳам шеърнинг тугаганини ҳеч ким сезмади. Фақат шоир ўрнига қайтиб ўтираётгандагина кишилар ўзига келиб қарсакни янгратиб юборишиди.

— Баракалло!

— Минг оғарин!

— Шеър деган ана шундай бўлиши керак! — деган овозлар янгради атрофда. Шу пайт колхозчилардан бири отиби ўрнидан турди-да, шоирга яқинлашиб, елкасига банорас тўн ёпди, бошига чуст нусха дўппи кийгазди, белига жимжимадор гуллар тикилган қизил атлас белбоғ боғлади.

— Рухсат берсалар,— деди у тўлқинланиб,— колхозчилар номидан бир табриклаб ҳам қўйсам.

Шундай деди-ю, шоирнинг терлаб турган пешонасидан чўлпиллатиб ўпиб олди. Яна гуриллаб қарсак чалинди. Бу гал мен ҳам, ёнгинамда оёғини солинтириб ўтирган олакўз ҳам ўзимизни ушлаб туролмай, йикиласак йикилармиз-да, деб қарсак чалиб юбордик...

Шоирлар тухумни кўп ютишган экан, шеърхонлик қоронғи тушгунча давом этди. Мен эса биринчи шеърни эшитганимдаёқ, шоирга кўрсатилган хурмату эҳтиромни кўриб адойи тамом бўлган эдим.

«Ана хурмату, ана эъзоз,— дейман ўзимга-ўзим,— мен бўлсан жонимни қайнаб агроном бўламан, деб қаёқдаги ғалваларга қолиб юрибман-а. Мана, шоир бўлсанг бошка гап. Тўйиб-тўйиб тухум ютасан, китобларинг чиқади, суратинг газетада босилади. Битта-яримта шеър ўқиб қўйсанг, елкангга банорас тўн ёпишади. Қарсаклар, оғаринлар! Йўқ. Йўқ! Мен ҳам шоир бўламан. Бўламан, албатта бўламан».

Йиғин тугаши билан секин пастга тушдим-у, қалпокчами бошимга илиб шоирларга қўшилиб олдим. Ахир шоир бўлиш учун, унча-мунча уларнинг сиру асроридан хабардор бўлишим, лоакал битта-яримтаси билан дурустров ошно бўлиб олишим керак эди-да. Шоирлар, ишлари қистов экан, колхозчилар ҳарчанд қисташса ҳам, тунаб қолишга кўнмай, «Волга» ларга ўтириб секин жилиб қолишиди. Мен ҳам Мамарасул Болта ўтирган «Волга» га тушдим. Қарасам, бўш жой йўқ, шоирнинг тиззасига ўтириб қўя қолдим.

— Сайдулло, мен негадир оғирлашиб кетяпман,— деди Мамарасул aka бетокат бўлиб. Қарасам, гап кўпаядиган, шунинг учун учовларининг тиззасига узала тушиб ётиб ол-

дим. Машина текис йўлдан күшдек учиб бораради. Мен шоирликка оид бирор гап эшишиб қолармиканман, деб уларнинг оғзини пойлайман. Гапга қулоқ солиб ётиб, бир маҳал кўзим илинай деб копти. «Шаҳар, шаҳар» деган сўзлар қулогимга чалиниши билан сапчиб ўрнимдан туриб кетдим. Минглаб чироклар порлайди, кетма-кет лишиллаб ўтаётган кўп қаватли уйлар, симда юрадиган шохли автобуслар, бирининг кетига иккинчиси тумшуғини тираб бораётган хисобсиз енгил машиналар... Йўлакларга одам сифмайди, кўчаларнинг кенг ва яхлитлиги, шишадек яраклаб турган асфальтлар — мана шуларнинг ҳаммаси завқимни ошириб, менинг ҳам қалбимга илҳом согандек бўлди. Беихтиёр шеър ўкиб юбордим:

Кўчалар,
Оҳ бегона кўчалар,
Мунча силлиқсиз,
Мунча тиниксиз.
Қалбимга якин кўчалар,
Уйкум йўқдир кечалар...

Мен ўша куни Сайдулло аканикода ётиб қолдим. Лекин менинг юмшоқ диванда хузур қилиб, мирикиб ухлаганимни на унинг ўзи, на бола-чақаси билди. Эртасига эса шоирлик хаётим ўз-ўзидан бошланиб кетди. Олдинда хурматли ўртоқлар, мени шону шухрат кутарди.

Бунаканги катта шаҳарда биринчи бор бўлишим. Тўғри, киноларда кўрганман, ўлка географияси китобида уччамунча ўқиганман, одамлардан таърифини оз-оз бўлса ҳам эшигтанман. Лекин, такрор айтаманки, бир-бирига ўхшаш бўлган хисобсиз кўчалари, бир-биридан шинам, бир-биридан гўзал, саришта хиёбонлари, санаб хисобига етиб бўлмайдиган соя-салқин боғлари бўлган бу азим шаҳарни биринчи бор кўриб турибман. Бир кун кечгача томошা қилиб роса маза қилдим. Музейларни, кинотеатрларни, кўғирчоқ театри, цирк — ҳамма-ҳаммасини кўрдим, деворларини кўлларим билан силадим. Кечкурун шинам меҳмонхоналардан бирига кириб:

— Жой борми, опажон? — деб сўрадим.

— Каттага йўқ-ку, сенга йўл бўлсин,— деди қоши мушукнинг думига ўхшайдиган новча бир хотин. Бўлмаса бўлмасин дедиму, қалпоқчамни кийиб ичкари кирдим. Бўш жойлар кўп экан. Биттасига ёчиниб ётиб тонг отгунча шеър машқ қилдим. Эрталабга якин ижод маҳсулим ҳам тайёр бўлди. Ўпкамни кўлтиклаб редакциялардан бирига қараб

югурдим. Эшигининг устига «Адабиёт, санъат бўлими» деб ёзиб кўйилган хонага «ассалому алайкум» деб кириб бордим. Хонанинг эгаси бошқа бир шоирнинг шеърини кўриб, сўзлашиб, чакчаклашиб ўтирган экан, менинг шеъримни қўлига олиб ичиди, овоз чиқармасдан маза қилиб ўқиди. Аввал оёғимга, ундан кейин қорнимга, энг охирида бошимга најар ташлаб:

— Бўлмайди, ука,— деб кўйди.

— Нега энди бўлмас экан, бўлади,— дедим шошибишиб.

— Бу шеър эмас, оддий гап-ку.

— Нега энди шеър бўлмас экан, ажойиб шеър бу!

— Шеърда кофия, вазн, турок деган нарсалар бўлиши керак. Маъно, мантиқ деган нарсалар бўлиши керак. Шеърингизда мен ўшаларни кўрмаяпман.

— Бор, синчиклаб қаранг! — деб туриб олдим.

— Менга қаранг, ука, отингиз нима эди?

— Шоир Хошимжон Рўзи.

— Шоир Хошимжон Рўзи, Сизга маслаҳатим шуки, машқ килинг, шеър машқ билан камолотга етади.

— Хўп бўлади,— дедим гапни чўзиб ўтирасдан.

Шеърим ўтмади, баҳоси икки пул бўлди. Лекин мен умидсизликка тушганим йўқ. Йўқ, асло бундай деб ўйламанг. Умидсизлик менга бегона. Ойим сен тирмизак тегирмонга тушсанг ҳам тирик чиқасан, дер эди. Ҳақиқатан ҳам тўғри айтган экан. Нега десангиз, мен ҳар қандай қийинчиликдан ғам-ташвишсиз, бир хил, ўзим тенги болаларга ўхшаб ийғлаб-сиктаб ўтирасдан осонликча чиқиб кетавераман. Бу гал ҳам шундай бўлди. Шеърим касодга учрагач, лаб-лунжимни осилтириб ўтирасдан, кофия, вазн, турок сўроклаб магазинларни кезишга тушдим.

— Опажон, сизда кофиядан борми? — деб сўрадим китоб сотиб ўтирган аёлдан. У шапалоқдек ойнага тикилиб, лабига қизил суртиш билан овора эди. Гапимни эшитмади шекилли, «кофия борми?» деб сўрадим яна.

— Нима? — Юзимга қарамасдан сўради аёл.

— Кофия, шеърга ишлатиладиган кофия,— тушунтирдим,— жон опа, бўлса юз грамм топиб беринг. Жуда зарур бўлиб қолди.

— Унака нарса йўқ бизда.

— Бўлмаса беш-ўнта вазн топиб беринг.

— Вазн ҳам йўқ.

— Турок-чи? Турок ҳам бўлмаса керак? — дедим кесатиб.

— Йўқ дедим-ку. Қанака эзма боласан ўзинг. Сен сўраган нарсалар культмагда бўлади.

Культмагга борган эдим, хозмагдан сўраб кўринг дейиши.

Ўша куни мен бормаган магазин қолмади. Ҳатто бир оз кимматга бўлса ҳам ола қолай деб чайков бозорига ҳам бирров тушиб чикдим. Йўқ, анконинг уруги бўлиб кетган экан бу нарсалар, топилмади. Аламимдан кечаси қофия, вазн, туроги бўлмаса ҳам шеърни шунақанги кўп ёздимки, кўрсангиз юрагингиз ваҳм олади.

Эртасига яна яхши умидлар билан редакцияга келдим. Кечаги одам ўрнидан туриб илиқкина карши олди:

— Хўш, машқ қилдингизми?

— Бўлмасам-чи, туни билан ухламадим.

— Қани, шеърни олинг-чи.

— Марҳамат.

Жўра Жуман шеъримни маза қилиб ўқигач, мийигида билинар-билинмас кулиб қўйди, кейин худди кечагига ўхшатиб, аввал оёғимга, кейин шу пайтда жуда очқаб, чулдураб нағма килаётган қорнимга, энг охирида терлаб турган пешонамга назар ташлаб:

— Нечанчи синфда ўқийсиз, шоир? — деб сўради.

— Ўқишни тугатганман,— дедим шошиб-пишиб. Нега десангиз фалон синфда ўқийман десам, бор, аввал ўқишининг тугатиб кел, деб юборишидан кўрккан эдим-да.

— Қайси шоирни кўпроқ ўқийсиз?

— Ҳаммасини ҳам.

— Ҳамид Олимжонни ўқиганмисиз?

Қарасам, савол кетидан савол ёғилаверадиганга ўхшайди. Ёлғон гапириб кийналгандан кўра, рост айтиб савол-жавобни кисқартириб кўя қолмоқчи бўлдим:

— Йўқ, ўқиган эмасман.

— Faфур Ғуломни-чи?

— Унақанги шоирнинг шеърини кўрганим йўқ.

— Ўйғунни-чи?

— Йўқ дедим-ку. Бизнинг қишлоқда унақанги шоир яшамайди.

Афтидан Жўра Жуман бугун савол бериш учун атайлаб тайёргарлик кўриб келганга ўхшайди. Етти ухлаб тушимга кирмаган шоирларнинг шеърларини, китобларини сўрайди. Бирига йўқ дейман, иккинчисига елкамни кисаман. Бир маҳал бундай қарасам икковимиз ҳам чарчаб, терлаб кетибмиз. Ўшанда ҳам тўхтамаймиз. Йўқ, деб елкамни қисаверганимдан бўйинларим оғриб, оёқда зўрға турибман. Чикиб кетмоқчи бўлиб юра бошлаган эдим:

— Тўхтанг! — деб қолди Жўра Жуман.— Рус адабиётидан кўпроқ кимларнинг шеърини ўқийсиз?

— Нима?

— Пушкинни ўқиганмисиз?

— Йўқ.

— Лермонтовни-чи?

— Йўқ.

— Некрасовни-чи?

— Йўқ.

— Маяковскийни-чи?

Йўқ, дейман деб оғзимни очмоқчи бўлган эдим, ишонсангиз, тинкам куригандан лабларимни қимиrlата олмадим. Оғзимга толқон солгандек жимгина орқамга бурилиб эшик томон юрдим. «Тўхтанг», деган овоз эшитилди орқамдан. Тўхтадим.

— Кўнгилда шоир бўлишлик орзу бўлса, ҳозир номларини тилга олганимиз шоирларнинг шеърларини кўпроқ ўқинг, ёд олинг. Хўпми?

— Хўп бўлади.

— Демак, келишдик. Шундайми?

— Шундай.

— Хайр.

— Саломат бўлинг,— дедим-да, шоирона юриш қилиб ташқарига чиқиб кетдим. Соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олдим. Маст одамга ўҳшаб чалама-чатти қадам ташлаб юриб боряпман. Қаёқка кетяпман, нима учун кетяпман, ростини айтсам, ўзим ҳам билмайман. «Гапни қаранг-а? Ўқинг эмиш,— дейман ўзимга-ўзим,— нега ўқир эканман? Ўқидиган бўлсам ўзимизнинг мактабда ҳам китоб тўлиб ётган эди-ку, ўша ерда ўқийверардим-да. Йўқ, мен ўқимасдан шоир бўламан. Шошмай турсангиз ҳали, ҳурматли Жўра Жумац, мен сизга шоир бўлганимни кўрсатиб қўяман. Сехрли қалпоқчам омон экан, менга ёрдам беради, албатта ёрдам беради. Шундайми, қалпоқчам?»

— Шундай,— деган овоз эшитилди қўлтиғимдан.

— Ердам берасанми?

— Берганда қандок.

— Айт-чи, ишни нимадан бошлишим керак?

— Аввал меҳмонхонанинг ошхонасига кириб қорнингни тўйғазиб ол,— деб маслаҳат берди қалпоқчам.

Оҳ, қадрдон қалпоқчам, жонимнинг хузури, маслаҳат-гўйим! Сен борсан, ғам-ташвишим йўқ, қорним тўқ, устим бут. Балли сенга, омон бўлгур қалпоқчам. Ана шундай ўй-хаёллар билан ошхонага кириб борганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

Уч-түрт кунгача қилар ишимни билмай юрдим. Мен унақанги қимматли вактини бекорга ўтказадиган болалардан эмасман. Бекор қолган кунларимдан фойдаланиб, Мирзачўлда танишган шоирларнинг' адресини аниклаб, уйларига йўл олдим. Максад — улардан яхши шеър ёзиш йўлларини ўрганиш.

Сайдулло ака ўз шеърларини кўпроқ кечаси, шаҳар халки оромли уйкуга кетган маҳалда, ҳаммадан яшириб ёзаркан. Шунаканги кўп ёзадики, баъзан тикилиб ўтираверид зерикиб кетаман. Эркин Ҳамид бўлса сахар чоғида ёзаркан. Жўра Жуман ҳам шоир экан. Уч кунгача пойлаб бораману, қай вактда шеър ёзишини ҳеч аниклай олмайман. Кейин билсам, ишдан қайтгач, тўйиб ухларкан, сўнг ўрнидан туриб шеър ёзишга киришаркан. Тунов куни бир яхши шеъримни ёмонга чиқариб, ҳаммаёғига чизиб ташлагани учун мен ҳам унга жиндак ҳазил қилиб қўйдим. Иш столининг устида турган бир тақсимча шоколадини пок-покиза туширдим-да, коғозини аста бориб, кўшни хонада пишиллаб ухлаб ётган қизининг ёнига қўйдим. Шоир аста бошини кўтариб бундок қараса — тақсимчадаги шоколад йўқ.

— Ойиси, шоколадни олиб қўйдингми? — деб сўради у.

— Йўқ,— деди хотини, кейин «вой ўлмасам, шоколадни қизингиз ебди. Дилбар, қуриб кетмагур, тур ўрнингдан», деган овоз эшитилди. Жўра Жуман ҳам югуриб ўша хонага кирди-ю, қизининг қўлларидан тортиб уйғота бошлиди.

— Озроқ есанг бўлмайдими? — сўради уйқусираф турган қизидан.

— Нимани? — деди қизи.

— Яна тағин нимани дейди-я.

Эр-хотин тағин қизимизга зарар қилмасин, деб ошхонадан икки банка қатиқ олиб чиқишиди.

— Ич! — деди шоир банкани қизининг қўлига тутқазиб.

— Ичмайман, ада!

— Ичасан.— Шундай деб Жўра Жуман нима иш биландир ташқарига чиқиб кетди. Тағин зарар қилмасин деб банкалардаги катиқни ўзим ичиб кўя колдим.

Шундай қилиб десангиз, шоирларнинг ҳаётига аралашиб кетган эдим. Аммо ҳарчанд қидирсан-да, уларнинг уйидан на қофия, на туроқ, на вазн топдим. Галадонни титкилаб кўрдим, шкафларни бирма-бир очдим, китобларнинг орасини варакладим — йўқ, ҳеч жойда йўқ. Кунларнинг бирида Сайдулло аканинг дивацида ёнбошлаб унинг шеър ёзишини томоша қилиб ўтирган эдим. Бошимга ажо-

йиб бир фикр келиб қолди. Сайдулло ака шеърини ёзади, ёзали-да, коғоз тўлганда уни ғижимлаб деразадан таш-карига иргитади. Ўша шеърлардан бирини олиб кўрсам, назаримда, кофия, вазн, туроги бор шеърларга ўхшаб кетди. Нега у бу шеърни ташлаб юборади, ахир унга керак бўлмаса, менга керак-ку, кофия тополмай гаранг бўлиб юрибман-ку, дедим-да, шеърни олиб ўз кулбамга — меҳмонхонага қайтдим. Кечаси билан ухламай окка кўчирдиму, эрталаб оёқни кўлга олиб редакцияга югурдим. Жўра Жуман шеъримни ўкиб ўз одатига кўра аввал оёғимга, кейин корнимга, энг охирида пешонамга бокиб:

— Кани, қўлни беринг, бир табриклаб қўяй! — деди завқи ошиб.— Меҳнат қилганингиз шундокқина кўриниб турибди.

— Ҳа, шеър ёзиш қийин экан,— дедим талтайиб.

— Охириг тўртлик бир оз сустрок, лекин тузатса бўлади, ўзим тузатарман. Сиз бораверинг.

— Демак, шеърим газетада чиқадими?

— Чиқади.

— Расмим-чи, расмимни ҳам босасизми?

— Нега энди расмингизни босар эканмиз?

— Ахир ойим, йўқ... директоримиз Отажон Азизович кўрсинлар девдим-да... Ҳа, майли. Демак, шеърим босила-ди, шундайми?

— Навбатдаги сонларнинг бирида беришга ҳаракат киламай.

О, ўша куни менинг қувонганимни айтсангиз. Кўчада кетялману, сакраб-сакраб ўйинга тушаман, ашула айтаман, дўппимни осмонга отаман, югураман-еламан.

— Хой бола, жинни-пинни бўлиб қолдингми? — деди бир одам билагимдан ушлаб.

— Шеърим чиқяпти, амакижон, шеърим!

— Шеъринг чиқса, сал у ёқ-бу ёкка қараб юр-да.

— Иложи йўқ, амакижон, иложим йўқ.— Шундай дей-ману, сакраб-ирғишилаб йўлимда давом этаман.

Ўша кундан бошлаб ишларим юришгандан-юришиб кетди. Биринчи шеърим босилиб чиқиши билан мазахўрак бўлиб олдим-да, бошқа шоирларнинг ғижимлаб ташланган шеърларини ҳам редакцияга кетма-кет келтириб беравердим. Шуни ҳам айтиб қўяйки, газеталарда шеър учун катта пул тўлашар экан. Пулим ҳам анча кўпайиб (ресторанларда яширинчасига овкат ейиш жонимга тегиб юрган эди) очиқчасига, одамлардек пул тўлаб керилиб ўтириб овқатланадиган бўлдим.

Ўша қувончим ичимга сиғмай юрган кезларда, негадир, дўстим Орифни тез-тез хотирлайдиган бўлиб қолдим. Рост, у менга кўп яхшиликлар қилган эди. Одамгарчилик қилувди. Мен-чи? Мен уни хафа қилдим, бегуноҳ қалтакладим, жонига озор бердим... Хат ёзиб, ундан кечирим сўрашга жазм қилдим. Мана ўша хат:

«Дўстим, Орифбой!

Салом, саломатмисан? Ишларинг жойидами? Умуман олганда, менини ҳам чакки эмас. Энди сенга айтадиган гапим шундан иборатки, жон дўстим, мени кечир. Қаршингда бошимни эгуб турибман. Истасанг, юзимга тарсаки торт, истасанг, қалламга муштла. Аммо кечир, кечир мени. Қалай, яхши юрибсанми? Ўқитувчимиз Кобилов-чи, Отажон Азизович-чи? Уларга айтиб қўй, мен ҳозир катта шоир бўлиб кетганман. Шеъримни газеталардан ўқиб туришган бўлса керак. Ўша Ҳошимжон Рўзи деган шоир мен бўламан. Ўзлари ҳам энди уялиб қолишгандир, баттар бўлишсин. Бундан сўнг ҳеч кимга ўқимасанг, уй вазифаларини бажармасанг одам бўлмайсан, деб айтишмайди.

Сингилларим Ойшахон, Донохонлар-чи? Уларни мактабдан қайтишаётганда ҳеч ким урмаяптими? Агар битта-яримтаси шундай қилса айтиб қўй, борганимда мижиқлаб ташлайман.

Ойижонимни ҳам соғиндим. Кечалари тушимга киради. «Болагинам, ўзимнинг шумшугим, қаёкларда юрибсан, қорнинг очмадими, устинг йиртилмадими?»— деб бошларимни силайди. Ўрнимдан турсам атрофимда ҳеч ким йўқ, ўтириб олиб йиғлайман.

Азиз дўстим, сендан кечирим сўраб қоламан. Айтгандай, ҳалиям футбол ўйнаб турибсизларми? Менинг ўрнимга капитанликка кимни сайладиларине? Гуломними? Унинг зарби зўр-ку, аммо оёқни чалиш одати ёмон-да... Мени кечир, хайр.

Салом билан шоир Ҳошимжон Рўзи»

Хатни жўнатиб, елкамдан оғир тоғ қулагандек енгил нафас олдим. Нега десангиз, унинг олдида ўзимни айборд ҳисоблаганимдан виждоним азоб чекиб юрган эди-да. Ўзи шу виждон азобидан оғири бўлмас экан.

Ўша куни редакцияга сўнгги шеъримни олиб бордим.

Хонага шундок қадам босишим билан Жўра Жуман: «Жуда вактида келдингиз-да», — деб қарши олди.

— Тинчликми ўзи? — негадир хавфсираб қолдим мен ҳам.

— Тинчлик. Сиз ўтириб туринг.— Шундай деб Жўра Жуман ташқарига чикди-ю, зум ўтмай ўзи билан Сайдулло ака, Эркин Ҳамид, Тошқин Обид, Зоҳид Тўхта деган шоирларни эргаштириб кирди. Уларнинг ҳаммасини танийман. Бир ёклама бўлса ҳам дўстона алоқа боғлаганмиз, орамиздан қил ўтмайди, борди-келдимиз бор. Кофия, вазн, туроқларини мендан беркитиб ишлатадиган шоирлар мана шулар бўлади.

— Бизнинг газетада босилган «Она ўлка» номли шеърни ўзингиз ёздингизми? — сўради Жўра Жуман менга юзланиб.

— Ўзим ёзганман.

— Ёлгон,— деди Сайдулло ака ўрнидан туриб,— бу шеър менини бўлади, мана оригинали.

— «Пахтакор, сени куйлайман» сарлавҳали шеърни ҳам ўзингиз ёзганмисиз? — яна сўради Жўра Жуман.

— Бўлмасам-чи?! — дедим овозни бир парда юқорилашиб.

— Бўлмаган гап,— шундай деб Эркин Ҳамид менга қараб бостириб кела бошлади,— бу шеърни мен ёзганман, ха, мен ёзганман.

Қарасам, ишнинг кети хунук бўладиган. Ўзлари ғижимлаб ташлаган, ҳечам кераги бўлмаган шеърларидан унчамунча фойдаланганим учун мени ўртага олишмоқчига ўхшайди. Бошимга қалпоқчамни кийиб секин жўнаб қолдим. Орқамдан:

— Сехргар!

— Плагиатор.

— Шеър ўғриси.

— Уятсиз.

— Текинхўр.

— Ишёқмас.

— Дангаса,— деган кишини унча хурсанд қилмайдиган, йўғон-ингичка овозлар анча вактгача эшитилиб турди. Кўчага чиқиб бехавотир жойга бориб олгач, қўлимни оғзимга карнай қилиб адабиёт бўлимининг деразасига қараб қичкирдим:

— Ўзларинг-чи, ўзларинг! Магазинга келган кофия, вазн, туроқларни бизга ўҳшаганларга бир грамм ҳам бермасдан олиб, қўясиzlар-ку! Уят эмасми!

ХАЙР, АМАКИЛАР

Шоирлик оламидан эсон-омон кувилгач, меҳмонхонанинг чойшаб, болиш, кўрпа сингари майдада-чуйдалари сакланадиган омборида уч кечаю уч кундуз кимирламай ухладим. Киладиган ишим, ҳасратимни айтиб кўнгил ёзадиган бирон меҳрибон кишим йўқ эди. Ўз ёғимда ўзим қовурилиб, ўйлаб, ширин-ширин хаёллар сурисиб ётавердим. Тўрт кун деганда ўрнимдан туриб, бирон ишнинг бошини тутгунча эрмак бўлар-ку, дея меҳмонхонанинг администратори, коши мушукнинг думига ўхшайдиган Эътибор Умаровадан ўч олишга тушдим. Нега десангиз, бу хотин пора олишда устаси фаранглардан. Меҳмонхонада бўш жойлар тўлиб ётган бўлишига қарамай:

— Афсуски, бўш ўрин йўқ,— деб безрайиб тураверади.

— Жон опа, узоқдан келганимиз, ҳеч бўлмаса иккита ўрин топиб беринг,— деб ёлворишиди меҳмонлар.

— Икки-уч кунсиз иложим йўқ,— дейди администратор. Икки-уч кун дегани — икки-уч сўм чўзинг дегани. Меҳмонлар гапнинг маъносига тушунса, албатта енг учидаги уч-тўрт сўм узатишиди. Шундан кейин Эътибор Умарова:

— Шарифа,— деб қичқиради кассирга,— меҳмонларга чек ёзиб бер, тўртинчи хонада бўш ўрин борга ўхшайди.

Хуллас, бу Эътибор Умарова деганлари бориб турган порахўр. Бир варақ қоғозга: «Эҳтиёт бўлинг, бутун ишларингизни бир ҳафтадан бўён формасиз милиционер кузатиб юрибди...» деб ёздиму, сездирмасдан чўнтағига солиб қўйдим. Бирпастдан сўнг қоғозга кўзи тушиб опанинг қошлари мушукнинг думидек ўйнаб кетди, кўзлари ола-кула бўлди. Ҳовлиқканча директорнинг олдига кирди. Кейин директор иковвлари худди кувлашмачоқ ўйнаётгандек кетма-кет югуриб чиқишида-да, кассир Шарифа опанинг кулоғига нималарни дир шивирлаб, ранги кутлари ўчганча, совуқ урган помидордек гезаришиб, пастга тушиб кетишиди.

Ўша куни меҳмонларнинг рўйхати қайтадан кўриб чиқилди. Формасиз милиционерни тополмай, назаримда, роса хуноб бўлишиди ҳам. Опа кимдан пул олган бўлса, ҳаммасига, бир сўм олганига икки сўмдан, икки сўм олганига тўрт сўмдан қилиб қайтариб берди. Кечгача ҳаллослаб, оёғи куйган товукдек ҳар томонга зир югуриб, адойи-тамом бўлди. Унинг бу кулгили аҳволини кўриб ич-ичимдан кулдим. Шу баҳона бўлдию кўнглимдаги ғашлик тарқаб, сен кўр-мен кўр бўлдим-кетдим.

Ташқарига чиқсан, меҳмонхона олдидағи майдончага одам деган сиғмай кетибди, игна ташласанг ерга тушмайды. Каттаю кичик бир-бирини итар-итар килиб ўртага интилади. Суриштирсам, машхур сайёхлар Власов билан Петров деган одамлар келишган экану, кишилар ўшалар билан кўришиш, кўлларини сиқиб сўрашиш умидида бир-бирилари-ни уриб-суриб ўртага интилаётган экан.

Нихоят, икки сайёх одамлар тўдасидан ажраб меҳмонхона томон юра бошладилар. 24-хонага кириб, дам олишмоқчи шекилли, ечиниб, юмшоқ кўрпалар, парёстиклар тўшалган каравотларга чўзилишди.

Қалпоқни кийиб секин ҳузурларига кириб бордим-да:

— Салом, амакилар,— деб кўйдим. Власов амаки у ёқбу ёкка қараб:

— Гапирдингизми? — деб сўради шеригидан.

— Йўқ, корнинг қулдурагандир,— деб кулди Петров амаки.

— Гапирган менман! — дедим яна. Икковлари ҳам ётган ўринларидан туриб, елкаларини кисганча бир-бирларига тикилиб қолишиди.

— Сен кимсан, ўзи? — сўради бири.

— Мен машхур ўзбек сеҳргари Ҳошимжон Рўзи бўламан.

— Қандай қилиб сеҳргар бўлдинг?

— Бўлдим-да...

— Мумкинми, сирларингдан биз ҳам хабардор бўлсак?

Зора Жанубий Африка ўрмонларидаги йиртқич ҳайвонлар билан олишаётганимизда сеҳгарлик кўл келиб колса.

Ростини айтсан, шу саволни кутиб турган эдим, ха, ха, худди шу саволни. Бундан бир неча кун аввал газетада бу икки сайёх ҳакида мақола ўқиганимда уларга ҳавасим келганидан кўзларим чакнаб кетганди. Ўшалардек кўркмас, ўшалардек жасур сайёх бўлишни орзу қилиб кўнглимга туғиб кўйгандим. Жаҳонда булар бормаган мамлакат қолмаган, улар босиб ўтган йўл шунчалик узунки, бир олим ҳисоблаб чиқаман деб, ақлдан озиб колган. Улар ўз кўрган-билгандар ҳакида шунақангги кўп китоблар ёзишганки, ўқиб чиқиш учун нақ ўн беш йил керак бўлади. Улар тезокар тоғ дарёларидан қулоч отиб сузиб ўтишган, денгизларда совук бўронларда қолишиган, Африка ўрмонларида йиртқич шерлар билан яккама-якка олишганлар, ёвойи одамлар билан бир кўрпада ухлаб қолган пайтлари бўлган. Хар биттаси ўн метрдан келадиган бўғма илонлар билан омонсиз жанглар бўлган, ха, ха, булар чакана бўлмайди, минглаб газеталарда расмларим босилади, номим тилларда

достон бўлади. Шоирлик эса... турган-битгани меҳнат, машакқат, уйқусиз тунлар экан, керак эмас, нима киламан бошимни котириб. Яхиси, сайёҳ бўламан, Магелланга ўхшаб ёввойи одамлар билан қилич яланғочлаб жангга тушаман, найзавозлик қиламан. Робинзон Крузога ўхшаб оролларда ҳаёт кечираман, ёввойи ҳайвонларни ўргатаман.

— Агар мени ўзларингга шерик қилиб олсаларинг,— дедим бир оз жимлиқдан сўнг,— сехримдан сизларни хабардор қиламан, қалпоқ учовимизники бўлади.

— Бажону дил,— деди Власов амаки,— лекин бунинг учун баъзи бир тайёргарликдан ўтиш керак-ку, ўртоқ Хосимжон Рўзи?

— Бажону дил,— дедим мен ҳам.

— Аввало географияни яхши билиш керак.

— Мен уни сув қилиб ичиб юборганман.

— Жуда соз. Рухсат берсангиз, баъзи бир саволларим бор.

— Марҳамат.

— Қани, мана бу картага яқинроқ келиб, дунёдаги энг кичик кўлни кўрсатиб беринг-чи.

Картага шунча тикилсам-да, ҳеч қандай кўл тополмадим. Шундан сўнг бошимни кўтариб:

— Бу ерда кўл йўқ, куриб қолганга ўхшайди,— деб қўя қолдим.

— Эҳтимол. Қани айтинг-чи, дунёдаги энг катта кўлнинг номи нима?

— Хотирам ёмон, номларини эсимда олиб кололмайман,— дедим шошиб-пишиб.

— Шундайми? Географияни сув қилиб ичиб юборганман девдилар-ку? — сўради Петров амаки кулимсираб.

— Географияни яхши биламану, картага тикилсам кўзим жимирашиб кетади-да,— деб тушунтиридим.

Власов амаки ўрнидан туриб енгилроқ кийинди-да, столга жойлашиб ўтириб олди, кетма-кет саволлар бера бошлади. Мен ҳам ўйлаб-нетиб ўтирасдан шартта-шартта жавоб қайтаравердим.

— Бўлмаса, марҳамат қилиб айтсинлар-чи, Африка китъасида неча хил халқ яшайди?

— Ҳали айтдим-ку, хотирам ёмон деб, эсимдан чиқиб қолган.

— Ҳаммасини эсдан чиқара бериш яхши эмас,— норози бўлиб деди Власов амаки,— бўлмаса бошқа савол бераман. Айтсинлар-чи, сиз билан биз яшаб турган Ер неча ёшга кирган?

— Тилимнинг уцида турибди-ю, айттолмаяпман.

- Арабистондаги энг катта чўлнинг номи нима?
 - Хали у томонларга борганим йўк.
 - Жанубий Америка ўрмонларида яшайдиган энг катта күшнинг номини айтиб беролмайдиларми?
 - Йўк, айтиб беролмайман.
 - Индонезияда неча орол борлигини сўрасам, жаноби сехгарни хафа килиб кўймайманми?
 - Хафа бўламан, бошқасини сўранг.
 - Дунёдаги энг баланд шаршара қайси мамлакатга жойлашганлигини сўрамоқчи эдим?
 - Ий-е, амаки, сиз айтганлар хаммаси ребус-ку. Мендан география тўғрисида сўранг-да.
 - Марҳамат, бошқасини сўрашим мумкин. Кани, айтсинлар-чи, Атлантик океанинг энг чукур жойи неча метр?
 - Ўлчаб кўрганим йўк.
 - Ер юзида канча аҳоли яшайди?
 - Юз миллион! — дедим ниҳоят аччиғим чиқиб.
 - Ўх-хў, жаноби сехгар, ер юзи аҳолисининг қолганларини нима қилдингиз, ё аллақачон ойга кўчириб юбордигизми?
 - Ха, ойга кўчириб юбордим.
 - Хурматли Хошимжон Рўзи, география илмидан харингиз йўққа ўхшайди-ку? — деб сўради ҳалидан бўён каравотда чалқанча ётиб савол-жавобларимизни маза қилиб эшиштаётган Петров амаки.
 - Илмим бўлмаса ҳам, ҳамроҳ қилиб олаверинглар,— деб туриб олдим,— бир кун нафим тегиб колар ахир.
 - Илмсиз ҳамроҳнинг кераги йўк! — деди сайёҳлардан бири.
 - Нега энди керак бўлмас экан?
 - Чунки машинамизга ортиқча юқ бўлади. Сизнинг ўрнингизга Ўрта Осиё тоғларида яшайдиган ёввойи кўйларнинг терисидан олиб кетсан.. ўша фойдалирок.
 - Хеч бўлмаса чой-пой қайнатиб бериб турарман,— дедим шаштимдан тушиб.
 - Илтифотингиз учун ташаккур! Шундай қилиб сехрингизни бизга айтмайсизми?
 - Афсуски, айтольмайман.
 - Бўлмаса, хайр.
- Икковлари билан дўстона хайрлашиб унча хафа ҳам бўлмасдан, унча хурсанд ҳам бўлмасдан, ҳар қанча илтимос қилсалар ҳам сехримни айтмай, юзимни кўрсатмай ташқарига чиқиб кетдим.
- Хайр, амакилар! — деб қичқирдим коридордан туриб. Кўчага чиқиб тўйиб-тўйиб нафас олдим. Савол-жавоб

маҳалида терга тушиб кетган эканман. Рўмолчамни чиқаридб юз-бошимни артдим. Кейин «Шоликор» стадиони томон йўл олдим. Айтгандек, Сизга айтаман деб бутунлай ёдимдан чиқиб қолипти. Шаҳарга келганимдан буён тез-тез футболчилар билан учрашадиган одат чиқарганман. Авваллари ҳам бу ўйинни жону дилимдан яхши кўрардим. Ўзимизнинг мактабдаги команданинг капитани эдим. Бу ерда футболчилар шунақанги кўп эканки, ўйинлар шунақанги тез-тез бўлиб туар эканки, гоҳида қайси бирига боришни билмай бошим котиб қолади.

Шундай килиб «Шоликор» стадиони томон секин йўл олдим. Борсам, аллақачон одам ҳеч ёққа сиғмай кетибди. Аммо ўйин ҳали бошланганча йўқ. Биринчи қатордаги хукумат арбоблари учун ажратилган юмшоқ ўринлардан бирига ўтиромокчи эдим, қарасам дарвозанинг шундокқина ёнидаги ҳалиги дубблёрлар ўтирадиган узун скамейка бўш, ўша ёққа ўтиб кета колдим. Ўйин ишқибозларининг баҳлашуви баралла эшитилиб турибди.

— Менимча, бугун «Шоликор» ютади.

— Туновги ўйини бўлса, икки дўнёда ҳам ютолмайди.

— Вильгельм Қодировнинг ўйинлари жуда сусайиб кетган-да.

— Бўлмаган гап, тўпни узокка аник тепишда унинг олдига тушадигани йўқ.

— Теодор Раҳимов-чи, ишқилиб бугун чиқсин-да.

— Ҳаммаси чиқмаса ҳам, Геннадий Супаницкий чиқса бас.

Хуллас, ана шунга ўхшаш баҳслар ҳеч тўхтамас эди. Ўйин бошланиши билан меҳмонлар дарҳол хужумга ўтишида, командамизни доғда колдириб, дарвозамизга боплаб тўп уриб кўйишди. Шундан кейин ўйин демагани шунақанги қизиб кетдики, шунақанги қизиб кетдики, агар менга ўхшаб яқинроқдан кўрсангиз, ҳайратдан оғзингиз очилиб колган бўларди. Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, бунаканги шиддаткор ўйинни илгари ҳеч кўрмагандим. Меҳмонларнинг ҳимоячиси жуда зўр экан, хужумчиларимизнинг килган харакатлари бефойда кетаверди. Ўн минут чамаси тўп кўлдан-кўлга ўтиб турди-да, ниҳоят меҳмонлар уни усталик билан олға сурниб кетишиди. Чап қанот ҳимоячиси олисдан туриб ўнг қанот ҳимоячисига узатди. У бўлса тўпни ҳаволатиб, марказий хужумчига оширди. Марказий хужумчи умуман бизнинг йигитларга қараганда чакқонроқ экан, кучли бир зарб билан бу тўпни ҳам эсон-омон тўрга жойлаб кўйди. Ишқибозлар бетокат бўлиб:

— Геннадий, жон койитиб ўйнасанг-чи!

— Теодор, ғозга ўхшаб лапанглаб юраверасанми!

— Екубов, эпласанг майдонга чиққин-да, шарманда қилдинг-ку! — дея ҳар томондан қичқириб, хуштаклар чала бошлиши. Мехмонларнинг тўпни узатиш санъати бизникига қараганда қиттак бўлса ҳам юқори экан. Буни мен учинчи тўпни киритганларида пайқаб қолдим.

Томошабинларнинг ҳафсаласи пир бўлди, кўплар ўринларидан туриб, қўлларини умидсиз силтаганларича аста-секин жўнаб қолиши. «Шоликор» нинг ютқизиши аниқ бўлиб қолган эди. Агар ютқазса, ўз-ўзидан тўртликдан тушиб қолади. Э-воҳ, қанча меҳнат қилишган эди-я, аттанг! Қандай қилиб қалпокни бошимга кийиб майдонга тушиб кетганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ҳали шошмай туринглар, ҳурматли меҳмонлар. Биз сизларга осонликча ютқазиб қўймаймиз, «Шоликор» нинг кимлигини кўрсатиб қўямиз, бу ерда сал кам юз минг томошабин бекорга ўтирганимиз йўқ. Ўз командамизни ғалаба билан табриклаш учун келганимиз, ҳа, ҳа, шошмай турсинлар ҳали!

Майдонга тушдиму, тўпни кўлтиғимга кисиб меҳмонларнинг дарвозаси томон ташландим. Одамларнинг назарида тўп, ҳавода илон изи ясад, ўйинчиларга чап бериб, учеб бораётгандек, аслида эса уни мен кўтариб боряпман. Орқамдан ҳаллослаганча Геннадий келарди. Дарвозага йигирма метр чамаси қолганда тўпни секин қўйиб юбордим... Ох, Геннадийнинг, ўзимизнинг Генканинг зарбини бир томоша қилсангиз эди, бир томоша қилсангиз эди...

Стадионда қийкирик, ура, яшасин Супаницкий деган садолар янгради. Одамлар жонланиб кетди, ҳаммасининг кайфияти кўтарилди. Худди шу пайтда, янграб турган қийкирик садолари остида мен яна бир усталик ишлатдим. Меҳмонларнинг дарвозабони тўпни ерга қўйиб кучлироқ зарб билан тепиши максадида орқага тисарилган эди, югуриб бориб тўпни илиб олдим-да, шу атрофда ўралашиб юрган Екубовнинг оёғига ташладим.

— Удар!!! — деб қичқириди одамлар. Чиндан ҳам кучли зарб бўлди. Меҳмонларнинг дарвозабони тўпни илиб олмоқчи бўлиб икки қўлини олға чўзганча қиялаб сакраган эди, тўпга етолмади-ю, аммо ўзи худди сувга сакраган бақадек шалоплаб ерга йикилди.

Афсуски, гапга унча чечан эмасман. Бўлмаса Сизга бу ердаги шодлик-хуррамликни, қулоқларни қоматга келтирувчи бахтиёр қийкириқларни, осмонга минут сайин учирилаётган тўп-тўп капитарлар — ҳамма-ҳаммасини таърифлаб берган бўлардим.

Шу пайтда, негадир мен ўзимни жуда ғалати ҳис қила бошладим. Ахир мен ўз халкимга, кўриб турганингиздек, шодлик, қувончлар келтирдим-ку! Аҳмоқ бўлиб қаёдаги ишларни орзу килиб юрибман-а, ўзимни ҳам, ўзгаларни ҳам қийнаб юрган эканман. Демак, менинг ўрним мана шу ерда, стадионда экан. Худди шу ерда, устига ажрик қопланган шу юмшоқ майдончада мен фойдали киши бўла олар эканман. Бир умр футболчи бўлиб колганим бўлсин. Эшият-япсизми, ҳурматли Отажон Азизович, Сиз ҳам кадрдан ўқитувчим Қобилов, билиб қўйинг, мен футбол оламида шухрат козонмоқчиман...

Белни маҳкам боғлаб яна ишга киришиб кетдим. Зум ўтмай тўпни яна илиб олдиму, саккиз йил футбол ўйнаб, саккиз йил муттасил югуриб, дарвозага биронта ҳам тўп кирита олмаган Ақмал Лазизхўжаевнинг оёклари остига ташладим. Тўп киритишнинг гаштини бу бечора ҳам бир сурнуб кўрсинг дедим-да. Шундан кейин командамизнинг ўн бир ўйинчисига иккитадан, чақконроғига учтадан тўп ташлаб бердим. Ҳисоб бизнинг фойдамизга 24—3 бўлган эди. Ўйин асосан меҳмонлар дарвозаси олдида бўлди. Бизнинг дарвозабонимиз Юра Кукурузников зерикканидан дублёрдаги бир йигитни чакириб, кўк чой ичишиб, шахмат ўйнаб ўтиришаверди. Стадион эса ҳамон булоқдек қайнаб, бўронда колган денгиздек тўлқинланарди.

Бахт ҳам, бахтсизлик ҳам оёқ остидан чиқади деганлари тўппа-тўғри экан. Агар сўнгги тўпни қўлтиғимга кисишим бошимга не-не кулфатлар солиб, бир умр мени футболдан жудо қилишини билганимда, зинҳор уни қўлимга олмаган бўлардим, бир чеккага чиқиб ўйиннинг қолган ўн беш минутини маза килиб томоша қилган бўлардим.

Ўзимизнинг майдонга ўтиб кетган тўпни чақконлик билан ушлаб, физиллаганимча меҳмонлар дарвозасига караб кетаётган эдим, шу пайт чап томонидан қарши томоннинг химоячиси ўқдек отилиб чиқди-да, тўпни осмонга телиб қайтармоқчи бўлди шекилли, кучли зарб билан чап бикинимга тепди. Шилқиллаб ерга тушдим. Ўшанда ҳам кайсарлик килиб тўпни қўйиб юбормаган эканман, бошқа бири келиб елқам аралаш тепганини сал-пал эслайман... Кейин нима бўлганини билмайман, хушдан кетиб колибман...

Бир маҳал қўзимни очсан, жануб томондан зар кокилларини тараб куёш кўтарилиб келяпти. Нарироқда иккита кампир, бир қўлида чепак, бир қўлида узун сопли супурги, гангур-тангур гаплашиб атрофни супуриш билан овора.

— Қўшни, кечаги ўйинда кўринмадингизми? — деб сўради новча кампир.

— Кеча чолим белимга кепак қиздириб босасан, деб ўйинга чиқармади,— тушунтирди пакана кампир,— сиз-чи, қўшни? Сиз чиқдингизми?

— Кечаги ўйинни кўрмабсиз, дунёга келмабсиз, қўшни. Вой, бунақангি ўйинни, тавба қилдим-ку, худойи таолонинг ўзи ҳам ҳали кўрмаган бўлса керак. Сизга ёлғон, менга чин, ҳой қўшни, кийқирикдан мана шу стадион нақ ёрилиб кетай деди-я.

— Нима бўлди ўзи, қўшни, тезроқ айтсангиз-чи.

— Бизникилар меҳмонлар дарвозасига 25 та тўп киришишди-я. Энг қизиги ўйиннинг охирида бўлди. Меҳмонлар ўйин тугаши билан югуриб келиб дарвозабонларини қўлларига кўтариб, осмонларга отишди. Нега ундаи қиласизлар деб сўрашса: «Агар шу хушёр бўлмаганда, дарвозамизга элликта тўп кириши ҳеч гап эмас эди, балли шунга!»— дейишади денг. Шундай килиб денг, қўшни, дарвозабонларини кўтар-кўтар килиб эъзоз-эҳтиром билан олиб чиқиб кетишиди. Бўлди кулги, бўлди кийқирик...

— Кампирларнинг гапига қулоқ солиб ётиб, у ёқ-бу ёғимни пайпаслаб кўрдим. Иккита қовурғам қаттиқ шикастланган, белим чиқиб кетиби, афтидан, ҳушсиз бўлиб йиқилганимдан сўнг устимдан у ёқ-бу ёкка роса югуриб ўтишганга ўхшайди — бошим ёрилган, тиззамнинг кўзидан ҳалигача қон оқиб ётиби. Не-не машақкатлар билан бошимдаги қалпоқчамни олиб майкам ичидан осиб олган халтага жойладим-да:

— Холажон! — дея инградим. Кампирлар дарҳол бошимга югуриб келишди.

— Вой, болагинам, қаёқдан пайдо бўла қолдинг? — сўради новчаси.

— Шу ерда эдим.

— Вой ўлай, қўшни, бола бечоранинг ҳаммаёғи қон-ку! Қани, ўрнингдан тур-чи, ўғлим.

— Туролмайман, белим чиқиб кетган.

— Вой, шўрим! Ҳой, қўшни, югуринг, искара помш чакиринг! Болам бечора-ей! — дер эди тинмай новча кампир,— кимнинг ўғлисан ўзи?

— Мусофириман, холажон. Ҳеч кимим йўқ.

— Онагинанг айлансин! — деди кампир яна бошимдан силаб,— кечаси безориларнинг кўлига тушибсан-да.

Йигирма минутлардан сўнг мени ўлик ташийдиган усти берк машинада касалхонага олиб кетишиди. Ёнимда дағал қўллари билан бощларимни силаб, кўзларимга термилиб новча кампир борарди.

ИНЖЕНЕРМАН, ИНЖЕНЕР

Икки ойдирки, мана касалхонада ётибман. Каравотим шундоқкина ойнанинг тагида, бор-йўғи икки кишимиз. Эшикнинг олдида, кираверишдаги ўринда Саид ака ётади, жуда кизикчи одам. Кулдиргани-кулдирган. Қурилишда ишларкан, ўзи Социалистик Мехнат Қаҳрамони-ку, аммо юлдузини ҳечам тақмайди. Агар ўшанақсанги юлдуз менда бўлганда жон-жон деб халатимнинг устидан тақиб олган бўлардим. Ишхонасида ҳам обрўйи зўр бўлса керак, уни кўргани нуқул шоирларга ўхшаб мовут шляпа кийган, корни катта одамлар келади. Бирори товук пишириб келади, бирори узум, олма ташлаб кетади, гул кўтариб келганлари ҳам кўп. Пиширилган товук келган куни, Саид ака қанака бўлаётганини билмайман-ку, аммо мен ич-ичимдан севиниб кетаман. Нега десангиз, Саид ака парранда гўштини унча хушламас экан, нуқул менга узатади.

Уни кўргани ҳамма келади, жағи-жағига тегмай гапирадиган хотини, кўзи менга тушиши билан кўркқанидай йиғлаб кочадиган Ҳасан-Хусан исмли ўғиллари, бирга ишлайдиган ёр-биродарлари — ишқилиб ёнидан одам аримайди. Ҳасан билан Ҳусан менга Жирафа деб ном қўйишган. Қасалхонага тушган кунимнинг эртасига бундай карасам, мени ёш болаларга қўшиб қўйишибди. Бири йиғлайди, бири тўполон кўтаради. На уйкуда ором бору, на мундоқ бир маза қилиб, тинчгина дард тортасан.

Катталар хонасига ўтмокчи бўлиб:

— Қалпокчам, қалпокчам, бўйимга бўй кўшиб бер,— дея илтимос қилдим.

— Белинг гиспда-ку, қандай қилиб қўшаман,— дейди қалпокчам.

— Бир иложини кил.

— Бўйнинг чўзилиб кетади-да.

— Майли.

— Оёғинг узайиб кетади-да.

— Майли.

Бир маҳал бундоқ карасам, бўйним уч қаричгача чўзилиб кетибди, бошимни кўтарган эдим — Африка ўрмонларида яшайдиган жирафанинг худди ўзгинаси бўлиб колибман.

Ўша куни кечаси Саид аканинг ёнига олиб ўтишди. Шу ўйсин икковимиз ҳамхона бўлиб қолдик. Ундан ҳолаҳвول сўрагани, ҳали айтганимдек ҳамма келади, менинг эса йўқладиган кишим йўқ.

Кун бўйи етимчадек кўзимни мўлтиллатиб эшик пойлайман. Сўроклаб орқамдан ҳеч ким келмаслигини биламану, шундай бўлса ҳам аллакимнинг келишидан умидворман. Ох, хозир сингилларим бўлармиди! Акажоним, Сизга нима бўлди деб кечалари бошимда ўтириб чикишмасмиди, зиркираб оғриётган оёқларимни биттадан бўлиб олиб укалашмасмиди? Ойижоним-чи, мени шу аҳволда кўриб, биламан, аввал жигибийрони чиқиб бир уришарди-да, кейин иситмаси ловиллаб турган пешонамдан ўпарди, соchlаримдан силарди. Мана кеч ҳам кириб қолди. Ҳозир ойижоним повиллатиб сигир соғяпти. Бир нафасдан сўнг чўтири юзли шоффёр машинасини ҳайдаб, бидонларни қалдиратиб кела-ди-да, сутларни олиб районга жўнайди. Ойим ҳовлиқиб уйга келади, атрофга карасаки, мен йўқ, ҳамон қайтмаганман. Йиғлай-йиғлай мангалкага ўт ёқади. Кўча эшик олдида мотоцикл овози эшитилгандек бўлади. Бу — дадам албатта!

— Дадажон, дадажоним! — деб кичкириб юбордим. Сайд ака хаёл суриб ўтирган экан, бир чўчиб тушди.

— Ие, куёв бола, нега йиғлаяпсиз?

— Йиғлаганим йўқ, шунчаки ўзим машқ қиляпман.

— Ие, йиғининг ҳам машқи бўлармикан?

— Бўлади-да.

Яна иккимиз ҳам жим бўлиб коламиз. Мен деразага тикилиб қушчаларнинг сайрашини, дараҳтдан-дараҳтга сакраб ўтишларини томоша қиласман. Ошхонанинг мўрисидан буралиб-буралиб кора тутун чикяпти, ху нарироқда, осмони фалакда ортидан кўк чизик қолдириб, кумуш канотларини ялтиратиб самолёт учиб боряпти. Қаёқдан келаётган экан, эҳтимол қишлоғимиз тепасидан учиб ўтгандир.

— Шундай килиб, куёв бола, инженерман, денг? — секин сўрайди Сайд ака.

Сайд аканинг машхур қурувчи эканлигини эшитиб, зора ўша атрофда бирон шухрати тезроқ чиқадиган, каттароқ иш топилиб колса деган умидда ўзимни қурувчи инженер қилиб танитган эдим.

— Ха, инженерман,— деб қўяман.

— Институтни бу йил битирдингизми?

— Ха, бу йил битирганман.

— Ҳаммаси бўлиб бир ҳафта ишладингиз холосми?

— Ха, бир ҳафта.

— Курилишда, ука, эҳтиёт бўлиш керак.

— Нимасини айтасиз,— дейман енгил ух тортиб,— ўзим қураётган уйнинг у ёқ-бу ёғини кўрай деб томига чиқкан эдим, оёғим тойиб кетди-да.

— Лекин, ука, колективингиз менга маъкул бўлмади. Икки ойдан буён лоақал биттаси ҳолинг не кечди, деб сўраб келмади-я! Бунақанги коллективнинг боридан йўғи.

— Шунинг учун ҳам ўша ердан кетмоқчиман-да.

— Хўп десангиз, мана бизга боринг, курувчи инженер анконинг уруғи бўлиб турибди ҳозир. Боринг, биргалашиб ишлаймиз, билмаганимизни бир-биримизга ўргатамиз.

— Бориб кимга учрашамиз? — деб сўрайман гап орасида.

— Хўп десангиз, биргалашиб борамиз, ўзим ўртада турман. Бош инженеримиз ёшларни жони дилидан яхши кўради.

Олтмиш тўрт кун деганда Саид аканинг тош тушиб мажакланган оёғи тузалиб, кўлтиқтаёқсиз, ҳеч кимнинг кўмагисиз бир ўзи юриб чикиб кетди. Уй адресини қолдириб, тез-тез келиб ҳолимдан хабар олиб туришга ваъда ҳам берди.

— Тезроқ чикишнинг пайдан бўлаверинг,— деди у хайрлашаётганда.— Сиз билан бизга бу ерда ётавериш ярашмас экан. Иш масаласида эса кўнглингиз тинч бўлсин, ўзим гаплашиб кўяман.

Саид аканинг ўрнига узокдан карасангиз самоварга ўхшаб кўринадиган кўл-оёғи калта, хўппа семиз бир одамни ётқизиши. Жуда уйқучи экан, фактат овқат маҳалида уйғонади. Ўшанда ҳам бир кўзи паккос уйкуда бўлади. Бунинг устига шунақанги хуррак тортадики, ранг-баранг овозларни шунақанги кўп чикарадики, диккат билан кулоқ солсанг, худди ичидаги оркестр чалинаётганга ўхшайди. Бир карасангиз, бўғизланган кўйдек хириллаб колади, бир қарасангиз, бузук карнай чалаётганга ўхшайди, баъзан эски паровоздек пишиллаган овозлар чикаради, тонготарга якин сурнай, доира садоларига ўхшаш ғалати овозлар янграйди. Гоҳида кўркиб кетиб, беихтиёр ҳамширани чакириб юборганимни ўзим ҳам билмай қоламан.

Бахтимдан ўргилайки, хўппа семиз амаки билан узок турмадик. Саид ака кетгач, ўн кун деганда мени ҳам чикарадиган бўлиб қолиши. Бечора Саид ака менга бошдан-оёқ янги сарпо килиб, ўз «Волга» сини ҳайдаб келибди. Мендан кўркиб қочадиган ўғиллари бир дастадан гул кўтариб олишган.

— Ие, амаки бўйнингизнинг қолгани кани? — деб сўради Ҳасан.

— Вой, амаки, тағин сиз бошқа одам бўлманг? — сўради Ҳусан.

Гипсдан чиқишим билан қалпоқчамга ёлвориб бўйним билан оёғимни бир оз қисқартириб белимга бел кўшиб, асли одам холига келиб олган эдим.

— Йўқ, мен ўша Ҳошимжонман,— тушунтирдим болаларга,— факат дард тортаверганимдан бўйним чўзилиб кетган эди-да.

Сайд аканинг «Волга» сида жимгина боряпмиз. У рулда ўтиргани учун юзи кўринмайди, нима тўғрисида ўйлаганини билолмайман. Ҳасан билан Ҳусан йўл бўйи дадаси курган иморатларни санаб боряпти. Мен бўлсан Сайд ака, унинг менга кўрсатган чексиз меҳрибонликлари борасида ўйлайман. Қасалхонадалигимда овқатимдан хабардор бўлиб турди, яхши гаплар айтиб кўнглимни кўтарди. Мана бугун кийим-бош килиб кепти, уйига олиб кетяпти, ишга жойлаб кўймоқчи. Бу ўзи қанақа одам, нега бунчалик сахий, ўйлаб ўйимга етолмайман. Қатта бўлсан, дейман, ўзимга-ўзим, мен ҳам одамларга яхшиликлар қиласман, қасалхонада ётганлардан кўнгил сўраб тураман...

Сайд акаларнинг уйи шаҳарнинг бир чеккасида экан. Участка янги курилганга ўхшайди. Кўча томони ҳали сувалмаган. Дарвозага бўр билан «Ҳасан-Ҳусан» деб ёзиб кўйишибди. Ичкарига киришим билан оғзим очилиб қолди. Ҳоҳ ишонинг, ҳоҳ ишонманг, ихтиёр ўзингизда, аммо-лекин мен бунақанги данғиллама участкани ҳалигача кўрган эмасман. Ҳатто колхозимизнинг раиси Носир аканинг уйи ҳам бунинг олдида ип эшолмайди. Бу ерда ҳамма нарса механизациялашган: приёмник, телевизор, телефон, холодильник, кир ювадиган машина, газ қозон, нариги уй билан бериғи уй ўртасида ҳам телефон алоқалари ўрнатилган. Ҳатто, умивальнике ҳам кнопкa. Кўк тумани боссангиз совук сув келади, сариқ тумани боссангиз қайнок сув келади. Иккенини тенгдан босган эдим, илимилик сув жилдираб туша бошлади. Буларни кўриб Сайд аканинг хотини ҳам жиндак механизациялашга бўлса керак, деб ўйлаб қўйдим ичимда. Нега десангиз, Фотима келинойим бидирлаб гапираверади-гапираверади, Сайд ака кўзини сал олайтириб кўйса, тўсатдан ўти ўчиб қолгандек тақа-так тўхтайди. Кўзини четга олиши билан яна гапга тушиб кетади. Кейин билсан, Фотима келинойим механизациялашмаган экану, мияси шамоллаб бечора шунақанги қасалга чалиниб қолган экан. Ҳонадоннинг эркатой ўғли бўлиб дармонга киргунча шу ерда колиб кетдим. Бир-икки марта стадионга ҳам бориб келдим, албатта. Лекин ичига киришга юрак курғур бетламади. Назаримда, ўша куни еган тепкиларим билан футболга бўлган муҳаббатим ҳам жиндек лат еганга ўхшайди. Бора-

бора футбол деса кўнглим озиб, ўқчийдиган бўлиб қолдим. Фотима келишойим Санд ақадан ҳам меҳрибон экан: «Ўғлим, тезроқ тузалинг», деб тухумлар пишириб беради денг, гўштлар ковуриб берган кунлари ҳам кўп бўлди. Танижони соппа-соғ йигитлардан эмасманми, ўн беш кун деганда ўзиям нақ бокувдаги отдек гижинглаб кетдим.

Бир юзу эллик учинчи курилиш трестининг ўн тўртинчи участкасига инженер этиб тайинландим. Ўша кунларда комсомол-ёшлардан зарбдор бригада тузиб, инженерни қаёқдан топсан экан, деб бошлари котиб, гаранг бўлиб юришган экан. Трестининг бош инженери мени кўриши билан:

— Қадамларига ҳасанот, азизим,— деб қўлларимни каттик кисди. Бу гапларга яхши тушумасам ҳам одоб юзасидан бирор нарса дейишим керак-ку, деган ўй билан лаб-лунжимни энди йигиштираётган эдим, бош инженер:

— Ҳожати йўқ, ҳожати йўқ, азизим,— деб кўлимни япа ҳам каттикроқ кисди,— ҳамма гапни Санд ака айтиб берганлар. Биз учун бу кишининг ҳар бир сўзи олтин. Факат азизим Рўзиев, ишга качон тушмоқчисиз? Шуни айтсангиз бас.

— Эртадан туша колай.

— Муваффакият тилайман, азизим! — деди бош инженер.

Ўша куни кимматли вактни кўлдан бой бермаслик учун бирор тажриба ўрганарман, деган инятда курилиш обьектларини кўздан кечириб чикдим. Ҳай-ҳай, бу ерда курилишлар шунаканги авж олганки, шунаканги авж олганки, назаримда шаҳар, беш-олти ойдан буён мен дарбадар бўлиб юрган шу катта шаҳар улкан курилиш майдончасига айланган. Бир ёқда кинотеатр биносига сўнгги пардоз бериляпти, бир ёқда шошилиб болалар боғчаси куриляпти, тураржой биноларининг каватлари шунаканги кўпки, тепасига карасанг, дўппинг тушади. Бугун-эрта шу атрофда мен курган иморатлар ҳам кад кўтариб, хуснини кўз-кўзлаб туради. Ҳа, ҳа, албатта шундай бўлади. Ана уидан кейин ўтган-кетган йўловчилар:

— Шошманг, шошманг,— дейди шеригининг енгидан тортиб,— бу гўзал иморатларни ким курган?

— Ийе, билмайсизми? — дейди бошқаси.

— Йўқ, билмайман.

— Билмасангиз билиб кўйинг. Бу иморатларни Фаргона томондан келган машхур инженер Ҳошимжон Рўзиев курган.

— Э, билдим, билдим! Ана у алгебра ўқитувчиси Коби-

лов, севимли директор Отажон Азизовичлар билан бас бойлашиб келган йигит бўлмасин тағин?

— Топдингиз, худди ўша.

— Баракалла Отасига минг раҳмат. Қаранг-а, директори ўқимасанг сендан инженер чикмайди деганди. Чиқибди-ку, баракалла...

Ана шундай ширин хаёлларга берилиб бир куннинг ўтганини сезмай колибман. Эртасига эса, ҳурматли ўртоклар, инженерлик фаолиятим кизигандан-қизиб кетди.

Етмиш кишидан иборат курилиш бригадасига бошчилик килишим керак экан. Бош инженер Олимжон Олимжонович:

— Мана бу сиз қуришингиз керак бўлган 71-йнинг лойиҳаси,— деди деворий газета чикарадиган калин коғозни кўлимга бериб,— мана бу эса, азизим, генплан, курилиш объектиңизни мана шуларга караб белгилаб олаверасиз. Менга саволингиз йўқми, азизим?

— Тушунарли, азизим,— дедим иккинчи коғозни ҳам унинг кўлидан олиб.

Олимжон Олимжонович кетгач, коғозларнинг тоҳ унисиға, тоҳ бунисиға тикилиб анча вақтгача хуноб бўлиб ўтиредим. Ростини айтсам «войиҳа», «генплан» деган сўзларга ҳеч тушунмайман. Тўғри, коғозларда майда-чўйда чизиклар, ҳеч тушуниб бўлмайдиган катта-кичик белгилар тўлиб ётиби. Лекин калламни ҳар канча ишлатсан-да, ҳеч нарсага тушуна олмаяпман. Шунинг учун ҳам коғозларга тикилганча, уят иш килиб қўйган ёш боладек, лалайиб ўтиравердим.

— Ўртоқ инженер, ишта қачон тушамиз? — сўради ишчилардан бири.

— Ҳозир мен лойиҳаларни бир ўрганиб олай,— дедим сир бой бермай. Бригаданинг ҳамма аъзоси, асосан, ёшлар. Ораларида қоп-кора соchlарини қизил дуррачалар билан ташғиб олган ой юзли қизлар ҳам ўтирибди. Шу пайт бошимга ажойиб бир фикр келди-ю, севинганимдан карсак чалиб юбораёздим.

— Илгари курилишда ишлаганлар борми? — деб сўрадим. Ўн бештаси тенгдан кўл кўтарди. Севинчимга севинч кўшилди.— Иш бошлашдан аввал сизлардан имтиҳон олмоқчиман.

— Марҳамат! — деди етмиш киши бир оғиздан.

— Кани айтинг-чи, кўлимдаги коғозларнинг қайси бири лойиҳа-ю, қайси бири генплан? — Шундай деб коғозларни баланд кўтардим. Ёнгинамда ўтирган жингалак сочли йигит

— Ўнг кўлингиздаги лойиҳа, чап кўлингиздаги генплан,— деб жавоб берди.

— Молодец! Қани ким айтади, курилишнинг биринчи иши нимадан бошланади?

— Фундаментнинг ўринини казишдан,— деган овозлар эшитилди ҳар томондан.

— Фундаментнинг чукурлиги қанча бўлиши керак?

— Лойиҳада кўрсатилганидек.

Шунга ўхшаш саволларни кетма-кет беравердим, шунга ўхшаш жавобларни ҳам кетма-кет олавердим. Бир маҳал бундай карасам, анча-мунча нарсадан хабардор бўлиб, аклим тўлишиб колибди. «Қани энди ишга, ўртоқлар!» деб юбордим.

Лекин иш демаганинг ҳам чангини осмонга чиқарвор-дик-да, бир кун ўтар-ўтмас фундаментнинг ўринини казиб кўйибмиз-а. Курилиш объектининг шундоккина ёнгинасига презентдан палатқа тикиб олдим. Ётиш-туришим шу ерда. У ёқ-бу ёкка югуриб вақтингиз кетмасин, деб телефон ҳам тушириб беришган. Баъзан Олимжон Олимжо-нович:

— Алё, бу ким? — деб қолади.

— Инженер Ҳошимжон Рўзиев,— деб кўяман.

— Э, салом, азизим, ишлар қалай боряпти?

— Жойида!

— Тахминан иеча процент бажарилди?

— Якинда юз бўлади!

— Баракалла, офарин! — дейди Олимжон Олимжоно-вич. — Шунинг учун ҳам ёшларни яхши кўраман-да, ёшлар — олов қалблар, ёшлар — бургутлар, ёшлар. эҳ ёшлигим!. Лекин, азизим, бу ёғига ҳам бўш келмаймиз.

Ингирима бир кун дегаида ўттиз саккиз квартирали етмиш биринчи уй битиб фойдаланишга топширса бўлаверадиган даражага келиб қолди. Ох, ўша кунги менинг кувончимни айтсангиз. Севингганимдан юрагим коптоқдек ўйнаб турибди, югураман, еламан, юзларимни ўзим битказган уйнинг деворларига сурисб: «Уйим, уйгинам, эй мен битказган тураржойлар!» — деб иргишлайман.

Кабул маросими тантаналироқ ўтиб, шухратим Фарғона томонларга ҳам борсин деган умидда жуда кўп ташкилотларга кўнғирок килдим, вакиллар юборишини сўрадим. Эртасига, ўзим кутгандек, ҳаммаёкин шляпа кийган басавлат одамлар босиб кетди. Шаҳар ижроия комитетидаи қўзойнакли ўрток Курбонов, газетадан бўйнига фотоаппарат осган новча бўйли ўрток Иброҳимов, трестимизнинг галирганда «так-так» деб галирадиган бошлиғи ўрток Маликов, милициядан жамики милиционерларининг каттаси ўрток Тошматов — ҳамма-ҳаммалари етиб келишди.

— Бошладикми? — деди Олимжон Олимжонович комиссия аъзоларига мурожаат килиб.

— Та-аак, бошладик! — деди ўртoқ Маликов.

Учтадан-тўрттадан бўлиб уйнинг сифатини текширишга тушиб кетишиди.

— Ийе,— деди Олимжон Олимжонович хайрон бўлиб,— уйнинг канализацияси қани?

— Канака канализация? — дедим ранги кутим ўчиб.

— Расво қилибсиз-ку! — деб бакирди бош инженер.

Шу пайт нариги томондан ҳам комиссиянинг бир группа аъзоси ҳовлиқканча келиб қолди.

— Ўртоклар, уйни қабул килолмаймиз,— деди биттаси,— хоналарнинг ҳаммаси кийшик.

— Нега энди кийшик бўлар экан? Ўзингиз кийшик,— дедим жаҳлим чикиб. Аммо гапимни тугатмасимдан юкоридан қаҳкаҳа овози эшитилди-ю, зинадан кула-кула одамлар тушиб кела бошлашди.

— Ўртоклар, янгиллик...— деди олдингиси ўзини кулгидан аранг тийиб,— тепасидаги хоналарнинг ҳеч қайсисига эшик очилмаган, уйлар бамисоли гугурт қутисига ўхшайди...

Бўлди кулги, бўлди қаҳкаҳа. Қаҳкаҳа овозлари босилмасдан туриб кўча томондан ҳам комиссиянинг икки аъзоси энтикиб бир нарсадан куруқ колаётгандек ҳовлиқиб келиб колишиди.

— Бу уй бўлмапти, кўчага кўпrik бўлипти.

— Нима? — сўради Горисполком вакили.

— Мана лойиха, ишонмасангиз ўзингиз текшириб кўринг. Уй кўчага кўндаланг тушиб қолган, ха-ха, кўндаланг!

Яна гуриллаб кулги кўтарилиди. Аммо бу галги кулгига на кувонч, на ўодлик, на таажжуб бор эди. Унда оламолам ғазаб, олам-олам нафрат мужассам. Ҳаммаси куляпти. Менинг устимдан куляпти. Шу ғазаб, шу нафратнинг ҳаммаси менинг бошимга ёғиляпти... Бир нафас аввал ўзимда йўқ шод эдим, хурсанд эдим, севинчларим бир дунё эди... Энди-чи? Бошим эгилган, кўзимдан милтиллаб ёш оқяпти, йиғлајпман.

— Жиноятчи! — деди вакиллардан бири.

— Бракчи! — деди бошқаси кўлинни бигиз килиб.

— Қамаш керак! — деб ўшқирди Горисполком вакили,— ушланг уни, ўрток Шерматов.

Сехрли калпокчамни секин бошимга кийдиму, кўздан ғойиб бўла қолдим. Қаёкка бораман, энди кайси даргоҳдан бошпана ахтараман?..

Албатта, Саид аканинг ёнига боришим, хамма гапни очик айтиб менга шунча яхшилик килган, ўз дадамдек бошимни силаган бў мөхрибон одамдан яна маслаҳат сўраш им керак. Қалпоқчами олиб аввалги ҳолимга, олтинчи синф ўқувчиси Хошимжон Рўзиев ҳолига кайтдим-да, бориб кўк дарвозали ховлининг тугмачасини босдим. Йўл-йўл пижама кийиб, хозиргина палов еган бўлса керак, тишини ковлаб, йўл-йўлакай кекириб Саид аканинг ўзи чикиб келди.

— Салом,— дедим кўришиш учун кўлимни чўзиб.

— Нима?

— Салом деяпман.

— Ҳасаннинг сен билан ўйнагани вакти йўк, бор ишингни кил,— деди Саид ака мени танимай.

— Мен... мен, мени танимадингизми? — дедим дудукланаб.

— Сен кимсан ўзи?

— Мен Хошимжонман, Хошимжон Рўзиев.

— Бор ишингни кил. Битта Хошимжонининг шарманда килиб қочгани ҳам етар. Энди сен бормидинг. Бор, Ҳасан буғун ўйнамайди...

Дарвоза олдида узок туриб қолдим.

VIII боб

МАНА, АРТИСТ ҲАМ БЎЛДИМ

Яна иш ахтариб юрибман. Қўнглимда хафагарчиликдан асар ҳам йўк. Нега энди хафа бўлар эканман. Нима, иморат кўчага кўндаланг тушиб колган бўлса айб мендами? Ўзларидан кўришсин, ажаб бўпти! Бундан кейин бирорни ишга оладиган бўлишса суриштириб, маълумотини текшириб, сеҳгарми-сеҳгар эмасми, мана шуни ҳам аниқлаб, кейин олишади.

Шундай килиб яна иш ахтариб юрибман. Бу шахарда ишга киришдан осони йўк. Газеталарнинг тўртингч бетида катта-катта ҳарфлар билан «Ишга тақлиф киламиз» деб эълонлар босишади. Ундан кейин трамвай-троллейбусларнинг остановкаларидаги симёочларга ёпиштирилган когозларга караб ҳам каерда қанака иш борлигини билиб олса бўлади. Ана шундай когозларнинг бирида: «Кўғирчоқ театрига артистлар керак. Ишлашни хоҳловчилар уй-жой билан таъминланади. Мояна ишбай асосида. Справка олиш учун кундуз соат иккига қадар кадрлар бўлимига мурожаат килиш мумкин. Дирикция», деб ёзилган экан. Ўкийману, кўз-

ларимга ишонмайман. Такрор-такрор ўқийман, пичирлаб, овоз чиқариб ўқийман. Наҳотки, наҳотки, шу рост бўлса! Наҳотки, баҳтим яна кулиб боккан бўлса! Ҳа, ҳа, мен ўзи шунака баҳти кулган йигитман-да, ишим доним ўнгидан келаверади.

Бундай карасам, тепамдаги соат ўн минути кам икки. Ўқдек учеб кетдим. Трамвай-троллейбусларни ортда қолдириб кетяпман, енгил машиналарнинг устидан ҳатлаб ўтаман. Чорраҳада ўн тонналик грузовик йўлимга кўндаланг бўлиб ўтган эди, бу эшигидан кириб, нарги эшигидан чиқиб кетдим. Одамлар хайрон, милиционерлар чуриллатиб хуштак ҷалади. Шундай катта тезлик билан боряпманки, хай-хай, олимпиада чемпиони Иван Болотников кўрганда оғзи очи-либ колган бўларди.

— Нима бало, жинни-пинни бўлганми,— дейди одамлар.

— Спортчи бўлса керак.

— Спортчи эмас, безори. Ана қаранг, милиционер хуштак ҷалапти,— деган овозлар эшитилади.

Беш минути кам иккода тўппа-тўғри директорнинг эшигига кора брезент мато қопланган кабинетига кириб бордим. Тўғридаги креслода ёш бола десам ёш болага, катта киши десам катта кишига ўхшайдиган бир одам ўтирибди. Бўйи мендан бир карич паст. Саид аканинг ўғли Ҳасанча келади... Креслода ўтирибди-ю, оёғи ерга етмайди. Қоп-кора соколи кўксига тушиб турибди. «Ишқилиб, менга ўхашаш сехргар бўлмасин», деб кўйдим ичимда. Шу пайт девларникига ўхашаш йўғон овоз билан:

— Хизмат, йигитча? — деб сўраб колди.

— Кечирасиз, менга директор керак,— дедим.

— Шахар кўфиричоқ театрининг директори мен бўламан.

— Ҳалиги... мен иш сўраб келувдим.

— Қанақа иш?

— Иш-да. Эълонда ёзиб кўйибсизлар-ку, ўшанака иш.

Директор оёкларини питирлатиб бир амаллаб креслодан тушди-да:

— Укажон, бу театр ёшлар театри бўлса ҳам, томошаларимизни асосан ёшлар кўрса ҳам,— деб тушунтира бошлиди,— бизда катта одамлар ишлайди. Сизни ишга қабул килолмайман. Сиз ҳали ёшсиз, театршунослик институтини ҳам битирмаган кўринасиз. Артистлик осон иш эмас. Унга талант, кобилият керак. Артистларимиз кўпроқ ҳайвонларнинг образларида чиқишади; пайти билан ит бўлиб ўвиллашади, лозим бўлганда сигир бўлиб маърашади, эчки бўлиб тоғдан-тоқка сакрашади.

— Мен ҳам ўшалардек бўла оламаи,— деб оёғимни тираб туриб олдим. Директор бориб ўрнига ўтириди-да, бошини бир томонга хиёл солинтирганча ўйланиб кетди. Кеийин менгә юзланиб: «Қани, бир ит бўлиб вовилланг-чи» деб колди.

— Қанака ит бўлай?

— Масалан... нима десам экан? Сиз, хўш, айтайлик кари итсиз, кун бўйи кўчада, дарвоза ёнида ётасиз, ўтган-кетган билан ишингиз йўқ. Ҳамма нарса жонингизга теккан. Факат сизни тинч қўйишса бас. Лекин ёш болалар сизга кун бермайди: тошми, бақлажондан бўшаган консерва кутисиними, отиб туришади. Қани уйғокмикин, деб жуннингиздан тортиб ҳам кўришади. Мана, бир йўловчи бехосдан этигининг пошинаси билан думингизни босиб олди. Қани айтинг-чи, сиз шунда қандай муомала киласиз?

— Бошимни кўтариб: «Иррррррррр» дейман-да, ётавераман,— дедим шоша-пиша.

— Баракалла! — деди директор курсанд бўлиб,— тарбияласам сиздан ажойиб ит чиқади.

Бир ой синааб кўриш шарти билан кўғирчок театринга қабул қилишди. Мояна эса, эълонда кўрсатилгандек, ишбай асосида. Энди ҳамма нарса ўзимга боғлиқ бўлиб қолган эди. Эртасига театрнинг бош режиссёри Оқил Турғунов билан учрашдим. Ўша кунлари ҳайвонлар тўғрисидаги бир спектаклни саҳнага қўйишаётган экан. Менга ўз-ўзидан ит роли тегди. Ўша кундан бошлаб машқлар ҳам қизиб кетди.

— Қани, она ит бўлиб бир вовилланг-чи,— деб илтимос килди режиссёр. Вовиллаган эдим, овозимнинг нимасидир у кишига ёқмади.

— Бўлмайди,— деди бошини чайқаб, она ит овозидаги майнинлекни беролмаяпсиз. Қани, бошкатдан вовилланг Яна вовилладим.

— Йўқ,— деди режиссёр хафсаласи пир бўлгандек кўлини силтаб,— назаримда сиздан артист чиқмайдиганга ўхшайди.

— Нега энди чиқмас экан, чиқади! — деб қайсаарлик килиб туриб олдим.

— Менга қаранг, йигитча,— куйиб-пишиб тан бошлади Оқил Турғунов,— театримиз хозрасчётга ўтган. Агар спектакль сифатсиз ўтса, томошибинлар қайтиб театрга тушмайдиган бўлиб кетади. Спектаклни жонли, қизнқарли қиладиган эса сиз билан биз. Саҳнада вовиллаганингизда қишилар сизни Ҳошимжон Рўзиев деб ўйламасин, балки ҳақиқий ит деб ўйласин. Тушунарлимни, йигитча?

— Тушунарли.

— Боринг, машқ килинг. Бир ҳафтадан сўнг учрашамиз.

Дархол шахарнинг чеккароғидан холироқ бир жойни квартирага олдиму, машқни бошлаб юбордим. Кўча эшик устига «Эҳтиёт бўлинг, ховлида қопағон ит бор» деб ёзиб қўйганман. Куннинг биринчи ярмида онасини йўқотиб оч қолган кучук болага таклид киламан, она ит бўлиб болаларимни эркалайман. Куннинг икинчи ярмида эса, айникса, кечалари ҳалиги чўпонларда бўладиган бир хил катта итлар бўлади-ку, худди ўшаларга ўхшатиб увиллайман.

Бирор касбни чин юракдан севиб колсанг, унинг машакатлари жонга хузур бағишларкан. Машқларга шундай берилиб кетдимки, гоҳида кечалари ҳам уйқум келмайди денг. Шундай килиб десангиз, бир ҳафта ўтар-ўтмас ҳақиқий итнинг ўзи бўлдим-кўйдим. Энди кўчаларда ҳам жим юрмайман. Ўкувчи болаларга караб жўрттага ириллаб қўяман. Бечоралар гоҳо папкаларини улоқтириб кочиб колишиади...

Йўқ, уйкусиз ўтказган кунларим бекорга кетмаган экан. Режиссеримиз вовиллашимни эшлиб, худди ёкимли музика тинглагандек эриб кетди. Елкамга кўлини кўйинб:

— Мана энди ҳақиқий артист бўлибсиз,— деб кўйди.

Ўша кундан бошлаб оз-оз саҳнага ҳам чиқа бошладим. Келишиб олганимиздек ишим «издельний»: яъни бир марта «вов» деб кўйсан икки тишин оламан, икки мартасига тўрт тишин. Баъзида уч сўм-тўрт сўм ишлаб қайтган кунларим ҳам бўлади. Чўнтагингда пулинг кўп бўлса ташвишлардан ҳоли бўларкансан. Шу кунларда қайгу нима билмайман, оғзимдан ашула тушмайди. Ундан кейин ҳар хил режалар ҳам тузаман. «Агар,— дейман ўзимга-ўзим,— шу йўсин пул ишлаб бораверсан, ойнинг охиригача тўпланган пулимга уйнимизга совға-салом қилиб жўнатсан ҳам бўлади...»

Аммо режалар тузишга туздиму, амалга оширишга келганди ишни ўзим бузиб қўйдим. Театримизда Карим ака деган лайлак уяга ўхшатиб соч қўйган, юрганда худди шамолда қолган теракдек лапанглаб юрадиган новча бир артист бор. У доим бирорларнинг ғийбатини қилиб юради. Мен ҳам ўшанинг дастидан кочгани жой топа олмай колдим. Обрўйим кун сайин, балки соат сайин ўсиб бораётганини кўриб, менинг шаънимга ҳар хил тухматлар ёғдира бошлади. Мен эмиш, ҳар кунй чойхонага чиқиб паловхўрлик қиласмишман. Ундан кейин чойхонада ўтириб олиб: «Ўртоклар, театрдаги нарсаларнинг ҳаммаси ёлғон, қалбаки. У ерда бирорта тирик ит ҳам, биронта тирик парранда

ҳам йўқ. Ҳаммасини меинга ўхшаган артистлар ўйнайди. Агар ҳакикий ҳайвонларни томоша қиласан десанглар, ҳайвонот боғига боринглар, ана у ердаги ҳайвонларни томоша қиласа арзиди. Сизларга маслаҳатим шу, пул тўлаб кўфиричок театрига тушиб юрманглар», — деган эмишман. Директоримиз Сарвар Мираъзамов ўз кабинетига чакириб: «Хали шунаками?» — деб сўради.

— Нима, шунаками? — сўрадим мен ҳам.

— Чойхонада нима деб лакилладингиз?

— Хеч нарса деб лакиллаганим йўқ.

Бўлмаган гап, сиз театримизга қарши пропаганда юритгансаниз. Мен сизни тарбиялайман, одам қиласан, шу йилнинг ўзидаёқ театршунослик институтига киритиб кўяман, деб яхши ниятлар билан тарбиямга олган эдим. Сиз бўлсангиз сирларимизни фош киляпсиз.

— Елғон, мен хеч кимга хеч нарса деганим йўқ.

— Елғонми? — деб директор Карим акани чакиририб келди-да, унинг ўзидан сўради, — кани Каримжон, айтнингчи, бу йигит чойхонада нима деб лакиллади?

— Оғзига нима келса шуни деди-да. Хали сизга айтдим-ку, бу бола ҳаммамизни шарманда қилди, — деб ёлғондан тушунтириди Карим ака.

Икковлари бир бўлгандан кейин менинг гапим инобатга ўтмай кўя колди. Шундай қилиб бироннинг тухмати туфайли номим ёмон отликка чикиб колди. Директор мени каттиқ огоҳлантириди. Иккинчи марта бу одатимни тақрорласам, театрдан бутунлай ҳайдаладиган бўлдим. Ташкарига чиққач:

— Бу нима килганингиз? — сўрадим Карим акадан оёк-кўлим қалтираб.

— Қарасам, шухратинг ошиб кетяпти, директоримиз олдиди обрўли, эътиборли бўлиб қоляпсан. Шунинг учун попугингни сал силаб кўйдим-да, укажон! — деди Карим ака мени мазах қилгандек киқирлаб кулиб. Ўша кундан бошлаб бу одамни жинимдан баттар ёмон кўриб колдим-у, ҳап сеними, деб кўнглимга ҳам тугиб кўйдим.

Кечкурун навбатдаги спектакль ўйналиши керак эди. Мен кенг яйловларда ёш чўпон билан кўй бокаман, эгамнинг ортидан думимни солинтириб, баъзан оёғига бошимни суркаб, эркаланиб, эргашиб юраман. Кўйлар дам олгани ётганда чўпон уларнинг ёнига мени коровул қилиб колдиди-да, ўзи овул томонга кетади. Шу пайт қаёқдандир тишлигини тақиллатиб оч бўри — Карим ака пайдо бўлиб колади. У янги туғилган барра гўштли кўзичок ёнига келиб:

— Сени ҳозир ейман! — деб оғизларини катта очиб, ийрткич тишларини күрсатади.

— Коплонжон, ёрдам бер! — деб бакиради қўзичоқ.

Шунда мени, яъни қоплон, бўри, яъни Карим ака иккимиз ўртамиизда омонсиз олишув бошланади... Охирида мен бўрини бўғиб ўлдиришим керак.

Мана, спектакль ҳам бошланди, залга одам сиғмайди. Ёш чўпон менга бир парча гўшт бериб, бошимни силаб ўзи овул томонга жўнаб кетди. Саҳнада оч бўри — Карим ака пайдо бўлди.

— Коплонжон, ёрдам бер! — деб қичқирди қўзичоқ.

Бир сакраб ўрнимдан турдим-да, сехрли қалпокчамни бошимга кийиб, оч бўрига ташландим: бетидан, кўлидан, кўкрагидан — дуч келган жойидан тишлайвердим. Бечора Карим ака кочгани жой тополмай қолди.

— Куткаинглар! — деб қичқирди ниҳоят у. Бизни ажратиш учун саҳнага артистларнинг ҳаммаси югуриб чиқишиди. Лекин мен кўзга кўринмас эдим, елкасига миниб олиб Карим акани ҳамон кийнардим, тишлаб баданларини кўкартирадим.

— Яна бирорга туҳмат қиласанми? — деб сўрадим.

— Тавба қилдим,войдод!! Ажратинглар... — деб Карим ака жонхолатда ўзини залга, томошибинлар орасига урди. Кий-чув, тўполон кўтарилиди, ҳамма ўрнидан туриб ташкарига қочиб чика бошлади, ўн минут ўтар-ўтмас театрда артистлардан ўзга ҳеч ким қолмади.

Ўша кундан бошлаб, томошибинларни театрдан бэздириб қўйганимиз учун, Карим ака икковимизни ҳамма ёмон кўриб қолди. Пьесанинг автори ҳам ўша тўполон бўлган соатда залда ўтирган экан, унинг кўзига ҳам хунук кўриниб қолибмиз. Ўз асарини қайта ишлаб, қоплон билан бўрининг образини бутунлай чиқариб ташлади. Буларнинг ўрнига ёш чўпоннинг ролини кучайтирибди.

— Афуски, сиз билан хайрлашишга тўғри келади,— деди директор Мираъзамов,— сокрошениега тушиб қолдингиз.

— Бўйлмаса, бошқа роль беринг,— деб ёлвордим.

— Бошқа ролни ўйнай олармикансиз?

— Ўйнайман, жуда боплаб ўйнайман,— деб ишонтиришга ҳаракат қилдим уни. Бош режиссёrimиз билан уч кун машқ қилдик. Ҳарчанд тиришсам-да, бошқа ролни дурустроқ ўйнай олмадим. Сигир бўлиб маърасам, овозим ҳўқизникига ўхшаб чиқади. Қушларнинг овозини эса, очик икрор бўлишим керакки, ҳеч ўхшатолмадим. Директор яна ўз кабинетига чақирди:

— Ука, ҳали ёшсиз,— күнглимини күтара бошлади у.—
Хүп десангиз, театршунослик институтига киритиб күйман.

— Ўкишгами? — дедим ранги-күтим учид.

— Ўкийсиз, ўрганасиз...

Хафа бўлганимни сездирмаслик учун, жўрттага, арслон бўлиб «аууу» дея бир улидим-да, ташкарига чиқиб кетдим...

IX боб

ҚАЕРДАСАН, МАКТАБИМ

Мени алдаб-сулдаб кўчага ҳайдаб чикаришди, ҳа, шундай килишди. Бўлмаса театрда иш тўлиб ётган эди. Ҳеч бўлмаса кўча эшик олдида туриб билет йиртай десам «ўшанга ҳам маълумот керак» дейишди. Гапни қаранг-а. Ўқинг, ўрганинг эмиш! Нега энди ўқир эканман.

— Нега?

Тўхтанг, нега энди ишим доим кетга кетаверади? Агроном бўлдим — кувилдим. Шоир бўлдим — номим ёмонга чикди. Инженер бўлдим — аранг қочиб кутулдим.

— Нега?

Саёҳатчи бўлмоқчи эдим, Петров амаки билан Власов амаки ҳамроҳликка олишмади, ёнларига ҳам йўлатишмади Артист бўлиб номимни шону шуҳратга буркамоқчи эдим, бўлмади.

— Нега?

Ҳой, кўчадаги одамлар, жавоб беринг. Ҳой, шумшайиб турган азим дарахтлар, осмондаги эркин учган кушчалар, елиб-юрган машиналар, жавоб беринг, сиздан сўрайапман:

— Нега, нега?!

Йўқ, ҳеч кимдан садо чикмайди. Ҳамма жим, ўз иши билан банд.

Сафарга чиққанимдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп гаройиботларнинг гувоҳи бўлдим. Хурсанд бўлган кунларим бўлди, хафа бўлган кунларим бўлди. Аммо ҳеч қаҷон бугунгидек кўнглим ўксимаган, бугунгидек хўрлигим келмаган. Тўғри, ойижонимни соғинганман, сингилларим кўз ўнгимдан нари кетмай қолишиди, бирга ўқиган ўртоқларим: малла сочли Ортиқвой, дарсда ухлаб ўтирадиган Шоқиржон — ҳамма-ҳаммаларини соғиндим, кўргим келади. Аммо начора. Мен ўқимасдан агроном бўлмоқчи эдим, шунинг учун ҳам барча азобларга, барча мешақкатларга тишини тишимга қўйиб чидалан эдим, мақсадимга эриша олмадим, шарманда бўлдим!

— Нега?

Хўнграб йиғлаб юбордим. Туртениб-суртиниб ўз уйимга бордим-да, бошимни кўрпага буркаб кўзларимда ёш тамом бўлгунча йиғладим.

— Қалпокчам, эй сафарларда ҳамиша йўлдошим, маслаҳатгўйим, қани, ўзинг айт-чи, нега мен мақсадга эриша олмадим.

— Чунки илминг йўқ эди,— дейди қалпокчам.

— Илм олиш учун нима қилишим керак эди?

— Ўқишинг керак эди...

— Нима?!

— Ха, ха, ўқитувчинг Кобилов, севимли директоринг Отажон Азизовичларнинг гапига кулок солишинг керак эди.

— Демак, сен мени чалғитган экансан-да, алдабсан-да!

— Йўқ, алдамадим, чалғитмадим. Фикрларинг хато эканлигини тушуниб олгин, деб кўлимдан келганча кўмаклашдим, ёрдамимни аямадим. Оч колсанг овқат бердим, устинг йиртилса кийим-бош бердим. Факат сен ўз хатойингни тушуниб олгин дедим,— деб сўзлайди қалпокчам.

Яна ўйланиб кетаман, йиғлайман. Хато килган бўлсам бордир, буни шу пайтда ўзим ҳам тушуниб турибман. Аммо ўз хатосини бўйнига олишдан оғир нарса бўлмас экан. Майли, йигирма градусли совук сувда яланғоч сувга тушай, майли, жазирама иссикда бир ҳафта сувсиз юрай, истасангиз, Москвагача пиёда юғуриб бораман, истасангиз, бундан ҳам оғирроқ ишларни буюринг, ҳаммасини бажони дил бажараман. Аммо ўзим йўл қўйган хатони бўйнимга олгим келмай турибди. Тўғри, киши ўқимаса, ёшлигида илм ўрганмаса агроном ҳам, шоир ҳам, инженер ҳам, артист ҳам бўла олмас экан, ха, бўла олмас экан. Ишонмасангиз, мана, қалпокчам бугундан эътиборан бўшади, уни кийиб чарчаганигизда дунёни айланишингиз мумкин...

Секин ўрнимдан туриб, юз-кўлимни ювдим. Тўйиб овқатландим. Қорнинг тўқ бўлса миянг яхши ишлайди деганлари рост экан. Қорним тўйгач, миям ҳам ёғланган мотордек ишга тушиб кетди. Дарҳол совға-саломлар олиш учун магазинларга караб югурдим. Қишлоғимизда юрганимда, вазифаларни бирордан кўчириб олишни кашф килганимдан кейин, дарсликларимни ўртоқларимга эсдаликка деб улашиб берган эдим. Шунинг учун тўпланган пулимнинг бешдан бир кисмига чамадонни тўлдириб дарсликлар, 54 та обший дафтар олдим. Синглим Донохоннинг кўнғир сочига деб, ок лента, Ойшахонга олти хоналик чарм папка, ойимга кўк шохи дурраю дадамга атаб жун кўлқоп харид қилдим. Хурматли ўқитувчим Кобилов билан Отажон Азизо-

вични ҳам курук кўймадим, албатта. Бирига авторучкаю иккинчисига гул соладиган ваза олдим.

Қандай қилиб поездга чикиб олғанимни ўзим ҳам билмайман. Хайр, эй қадрдон шаҳар! Шляпа кийган шоирлар, гапга уста артистлар, Сизларга ҳам хайр, яхши колинг! Сайд ака, меҳрибон Сайд ака, Сизнинг олдингизда қарздорман. Оғир кунда бошимни силадингиз, уйингиз тўридан жой бердингиз, инженерлик касбига ҳавас уйғотдингиз. Инженер бўламан, албатта, бўламан. Ўқийман, кунт билан, ҳавас билан ўқийман. Авлал аъло баҳолар билан ўнинчи синфни, сўнгра институтни ҳам битираман. Ана ундан сўнг ёнингизга қайтаман. Ҳозирча хайр, яхши колинг!

Кетиб боряпман, жонажон қишлоғимга, она мактабим кучогига қайтаман.

Поезддан тушиб чамадонларимни кўтардим-да, ҳовлиқиб, қишлоғимиз томон йўл олдим. Ҳамма нарса ҳал бўлди хисоб, аммо ишонсангиз, ҳалигача бир муаммони ечолганим йўқ. Қадрдон қалпокчамни нима қилишим кераклигини шу соатгача ўйлаб кўрмабман. Олиб кетаверай десам, яна сеҳргар бўлиб кетишдан кўрқаман. Кўчада ёлғиз колдириб кетгани, гапнинг очиги, кўзим қиймайди. Яхиси, қаердан топиб олган бўлсам, ўша ерга олиб бориб ташлайман, дедим-да, секин ўзидан сўрадим:

— Хўш, бунга нима дейсан?

— Жуда яхши фикр. Ўз жойимга, латтага ўраб охурга ташлаб кет... Сендан бошқаларга ҳам керак бўлиб қоларман.

Нихоят, иккимиз ажралишадиган минутлар ҳам келди. Қаердан олган бўлсам ўша ерга олиб бордим-да, ўпиб, бағримга босиб хайрлашдим. У ҳам менинг пешонамдан чўпиллатиб ўпиб олди, оз-оздан кўз ёши ҳам тўқдик.

— Хайр, қадрдон қалпокчам!

— Хайр, кувноқ дўстим Ҳошимжон.

Ўйимизга кириб борганимда коронги тушай деб қолган эди. Кўча эшикни очишим билан биринчи бўлиб кўзим ошхонага қўлтиғида ўтин олиб кираётган Донога тушди. У ҳам менинг кўрди-ю, югуриб келиб бўйнимга осилиш ўринга қўлидаги ўтинни ерга ташлаб юбориб, турган жойида ҳайкалдек котиб колди. Кейин:

— Опа, акамнинг арвоҳи келди! — деб кичкириб юборди.

Ошхонадан қўлида капгир, ҳовлиқканча Ойша югуриб чиқди-ю, у ҳам менга кўзи тушиши билан: «Арвоҳ, арвоҳмисан!» деб додлаб юборди.

— Нима килганларинг бу? Ахир, мен акаларинг Ҳошимжон бўламан,— дедим аччиним чикиб.

— Йўқ, сен бизнинг акамиз эмассан, акамиз ўлган!
— Ўлган?!

— Ха, ўлган, биз уни кўмгаимиз. Э, арвоҳ, сен қаёдан келдинг? — кўрка-писа сўрашди сингилларим.

— Очик мозордан! — дедим тобора аччиғим чиқиб.

— Вой, ана, очик мозордан деяпти,— деди Доно кўрк-канидан ранги докадек оқариб. Мен ортиқча тоқат килиб туролмадим.— Эҳтимол, ўлгандирман, эҳтимол, ўлмагандирман, лекин мен сизларни соғинганман, сингилларим!— Уларни ушлаб кўришмоқчи бўлиб олдинга ташлацган эдим, икковлари ҳам: «Бизни арвоҳ қувди», деб додлаганича кўчага чиқиб кетишди.

Ўйлаб ўйимга етолмайман. Нима гап ўзи ёки узок вақт дом-дараксиз бўлиб кетганимга мени ўлдига чиқаришиб кўйишганмикан. Ундей десам, сизни кўмгаимиз дейишяптику? Тавба...

Уйда ҳеч ким йўқ, ойим ишдан қайтмаганига ўхшайди. Айвонда дадамнинг мотоцикли турибди. Демак, у чўлдан қайтгану, чойхонагами, идорагами чиқиб кетган. Ўйимиз, назаримда ҳеч ўзгармагандек. Факат мен сув, дои бермай қийнаганим товукларнинг хонасии сал кенгайтиришибди. Товуклар «тағин келдингми» дейишаётгандек сеткадан бошларини чиқариб, менга тикилиб туришибди. Шу пайт кўчадан ойижонимнинг овози эшитилиб қолди:

— Болагинамнинг арвоҳини менга кўрсатинглар. Майли, арвоҳи бўлса ҳам бағримга босай, тўйиб-тўйиб юзларидан ўпай. Хошимгинам, қани сен?

— Ойижон! — деб юбордим ўзимни тутолмай.

Ойим мени бағрига босиб, соchlаримдан ўпди, узок йиглади.

— Болагинам, тирикмидин? Ё чиндан ҳам арвоҳмисан? — деб сўради у қайтадан оркасига тисарилиб.

— Ойижон, нега мени арвоҳ бўлар эканман? Ахир, мен ўглингиз Хошимжонман-ку Хошимжон Рўзиевман.

— Демак, ўлмаган экансан-да?

— Қасам ичиб айтаманки, ўлган эмасман.

— Сени деб биз бошқа болани кўмибмиз-да бўлмаса..

Гап бундай бўлган экан: мёндан хат-хабар йўқ бўлиб кетгач, дадам билан ойим юрак-бағирлари эзилиб милиция органлари орқали қидиришга тушишибди... Узок вақт ҳеч қандай хабар бўлмалти. Ниҳоят, мен яшаб турган шаҳарнинг милиция бўлимидан «келиб ўглингизнинг ўлигини олиб кетинг» деган телеграмма келибди. Ойим билан дадам фарёд қилиб, дарҳол етиб боришибди. Ўлклар сақланадиган музхонада бўйи менинг бўйимга тенг келадиган, эгнида мени

үйдан кийиб чиңиб кетган қостюмга ўхшаш костюм, оёғида худди меникига ўхшаш ботинкаси бор бир ўлук ётган эмишү, калласи машина гилдираклари остида қолиб мажакланыб кетганидан кимга ўхшашлыгини билиб бўлмас эмиш. Шунда ойим ўлликка ўзини ташлаб, дарров унинг кўкрагини очиб кўрибди. Чап елкасида худди меникига ўхшаш холни кўриб:

— Болагинам! — деб соchlарини юлибди. Кейин ўша ўлликни самолётга юклаб кишлокқа келтиришибди-да, ювиб-тараб, барча расм-русларни жойинга қўйиб, йиги-сифи билан кўмишибди.

— Бугун роппа-роса икки ой бўлди,— деди ойим кўз ёшларини артиб. Ойижонимнинг ҳикояси тугамасдан кўчадан номимни айтиб чақирганча дадам ҳам кириб келди. Кейин қўшнилар, бирга ўқийдиган синфдош ўртокларим, ўқитувчиларим тўпланишиб ҳовлимизга одам сиғмай кетди. Дадам дарҳол колхоз фермасидан қўй олдириб келиб сўйдириб юбордилар. Зиёфат бошланиб кетди. Ўзиям ўша куни роса маза килдим-да: ковурилган гўштлардан, кабоблардан тўйиб-тўйиб ейман-да, ёнгинамда эркаланиб ўтирган Донохоннинг сочидан тортиб:

— Пучуккинам! — деб қўяман.

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

I боб

МУХАММАД ПАЙГАМБАРНИНГ ШЕЪРИ

Вой, эсим курсин,вой хомкалла бўлмай кетай! Қаранг-а, шунчадан бўён сиз билан гаплашиб ўтирибману, қанчадан қанча ҳикоялар сўзлаб берибману, сизга қишлоғимиз ҳакида бир оғиз ҳам гапирмапман-а. Ахир бир кунмас-бир кун Муллаҳошимбойни кўргингиз келиб колса ёки хат оркали кўнглинин сўрамоқчи бўлсангиз, лоакал, адресимни билмай-сиз-ку! Йўқ, бари бир қачон бўлмасин сизни қишлоғимизга бир таклиф қиласан. Келиб уч-тўрт кун дам олиб, мева-лардан маза килиб еб кетасиз.

Эсингизда бўлсин, районимиз марказидан ҳар куни қишлоғимизга беш-олти марта автобус келиб-кетади. Автобуснинг нак пешанасига «Яйпан — Хўжакишлок» деб катта-катта ҳарфлар билан ёзиб кўйишган. Ёзиб кўйишмаса ҳам бўлмайди-да. Нега десангиз, шоффёр Хўжакишлокдан машинани кайтариш ўрнига янгилишиб Рафконга ўтиб кетиши мумкин. Шунинг учун ҳам «Хўжакишлок» деб ёзиб кўйишган. Ана шу қишлоқ бизнинг қишлоқ бўлади. Эсингиздан чикмасин — Хўжакишлок.

Нима учун Хўжакишлок деб аташган десангиз, бунинг ҳам бир сабаби бор. Дадамнинг айтишига қараганда, илгариги замонларда бизнинг қишлоқда хўжалар, катта-кичик эшонлар, эшонбаччалар жуда кўп яшашган экан. У ёқ-бу ёкка битта-яримта рўдапо эшонми, корни катта домлами, ёки қулоғини чўзиб аzon айтадиган сўфими, керак бўлиб колса, бизнинг қишлоқдан олиб кетишар экан. Бордию битта-яримта қишлоқда эшонпочча ёки домла имом ишни пачава қилиб кочадиган бўлса, саллани қўлтиқка уриб, эшакка тескари ўтириб тўппа-тўғри бизнинг қишлоқни мўлжалга олиб кочар экан-да, Узункулук ота мозорида «дийдиё» ўқиб айшини сурисиб, кун кечирар экан. Шунинг учун ҳам бизнинг қишлоқни Хўжакишлок, деб аташган экан.

Қишлоғимиз шундоқкина тоғнинг этагига жойлашган. Бу ерда ҳар хил мевалар шунақанги кўп бўладики, келиб кўрсангиз оғзингиз очилиб колади. Сарғайиб пишадиган

ўриклар, устида майизак бўлиб, тагига тўкилиб ётадиган олчалар, нордон гиолослар дейсизми, шафтоли, узум, олма дейсизми, ҳар биттаси чала пишган тарвуздек келадиган анору, кўрганда оғзингиз сув очиб кетадиган олтиндек сарғайиб пишадиган нон беҳилар дейсизми — йўқ, бари бир, ҳаммасини айтиб адо қилолмайман. Одамларнинг айтишига караганда, бизнинг кишлоп витамин заводининг ўзгинаси эмиш.

Тоғ ичкарисига бир километрча юрсангиз, Узункулоч отанинг қабри бор. Қабр атрофига осмон бўйи келадиган чинорлар, тепасига карасанг дўппинг тушиб кетадиган садалар, беш кишининг ҳам кулочи етмайдиган йўғон толлар соя ташлаб туради. Бу атрофда катта-кичик ўн учта зилол сувли булоқ ҳам бор. Зиёратгоҳнинг кок ўртасидан шарқираб муздек сувли анхор окади. Суви бирам муздекки, чўмиламан десангиз дарров оёғингизнинг томири тортишиб қолади. Зиёратгоҳга ёз ойлари, айникса, чоршанба куни одам демагани ёғилиб кетади. Бувижонимнинг айтишича, Узункулоч отага астойдил сифинган одам муроди максадига етмасдан қолмас экан.

— Аълочи ҳам бўлп кетадими? — деб сўрайман бувижонимдан.

— Ха, аълочи ҳам бўлиб кетади,— тушунтиради бувижоним.

— Ўзи, Узункулоч ота кайси фандан дарс берган, бувижон?

— Тавба қилдим де, эси йўқ!

— Тавба қилдим, бувижон,— деб қўйман мен ҳам...

Шундай қилиб, район марказидан автобусга ўтирасизда, тўпни-тўғри Хўжакишлоқка келиб тушасиз. Ўнг кўл томонда кўк ғиштдан чиройли қилиб солинган магазин, чойхона, кундузи факат бир соат очиб, бошка вактда доим кулф туродиган дорихона, ундан сал нарирокда сартарошхона ҳам бор. Сартарошхонада бир оёғи йўқ уста Усмон амаки деган киши ишлайди.

Качон соч олдиргани кирсангиз:

— Сочингизнинг ҳаммасини олайми ёки бир ланкалик колдирайми? — деб сўрайди.

— Ҳаммасини олаверар экансиз, ойим айтдила,— десангиз:

— Пулингиз оз-ку, акаси! — деб қўяди уста амаки.

— Бўлмаса пулимга яраша олиб кўя қолинг.

Уста амаки хаҳолаб кулади-ю, сочингизни машина қайчи билан бирпасда қиртишлаб ташлайди.

Магазиннинг оркасида бир гектарча келадиган боғ бор Мактабимиз мана шу боғнинг кок ўртасига жойлашган. Ориф, Зокир, Икром — ҳаммамиз мана шу ерда ўқиймиз. Яшириб нима қиласман, бир-биридан чиройли бўлган икки баҳоларни мен мана шу ерда олганман. Севимли ўқитувчим Кобилов ҳам мана шу ерда ишлайдилар. Ҳозир бу ерда ҳеч ким кўринмайди. Нега десангиз, ҳаммаси каникулда, маза килиб дам олишяпти.

Кишлоғимиз марказидаги одамларнинг иши тушиб туралдиган биноларнинг бори йўғи шу. Колгани колхоз марказида. Иши бор одамлар ўша ёққа боришади. Баъзан кунбўйи кишлоғимизда зиёратга келган бегона одамларнинг кети узилмайди, у ёқ-бу ёққа ўтиб туришади, майда-чўйда сўраб уйма-уй эшик қоқиб юришади.

Магазин олдидан юкорига караб кетган йўл тўппа-тўғри тоқка олиб боради. Икки томонига янги иморатлар солишган. Иморатларнинг орка томони поёнсиз паҳтазорлар. Бу ерларда Йкромнинг дадаси Холик тоға бригадирлик қиласди. Одамларнинг айтишича, у фўзанинг тилини билар эмиш, у билан пичирлашиб гаплашармиш. Шунинг учун ҳам ўтган йили Москвага бориб бир йўла иккита орден тақиб келган. Паҳтазор тугаб, кетидан ўрик майдон, ундан кейин анорзорлар бошланиб кетади. Анорзорлардан у ёғига ўтмай кўя колинг. Ҳаммаёқ тош, тошдан бошка ҳеч нарса топмайсиз. Тоғдан туриб пастга қарасангиз, кишлоғимиз худди ичига гул солинган катта пиёлага ўхшаб кўринади. Бу ердан эски кишлоқдаги масжиднинг томи, янги маҳалладаги телевизорларнинг антенналари ҳам бемалол кўриниб туради. Енма-ён турган иккита антеннадан сал баландроғи бизники, пастроғи Орифларники, албатта. Аммо бувижоним бизнигига келганидан бўён телевизорни камдан-кам қўядиган бўлиб кетганимиз ёмон бўлди-да. Дадам билан ойим доим ишда бўлгани учун мен сал бузилиб қолган эмишман. Мени тартибга солиш, тарбиялаш учун ойим билан дадам маслаҳатлашиб, бувижонимни кўчириб олиб келишган.

Бувижоним айтадиларки, телевизор шайтоннинг ўйини эмиш. Ҳадеб кўраверсан, уйимиздан барака кўтариларамиши. Ундан кейин гунохимиз кўпайиб, нариги дунёга борганда савол-жавобда кийналиб колар эканмиз.

— Бувижоним, нариги дунёда савол-жавоб ҳам бўладими? — деб сўрайман.

— Ҳа, савол-жавоб ҳам бўлади.

— Саволни ким беради ўзи?

— Жаброил алайсалом,— деб тушунтиради бувим.

— Алгебра ҳакида ҳам ўша киши сўрайдими?

— Ишигни қил, тентак! — деб уришиб беради бувижоним. Мен бўлсам ҳаммасини билб олгим келади. Шунинг учун кайта-кайта сўрайвераман:

— Яхши жавоб берганга бешу ёмон жавоб берганга икки кўядими-а?

Бувижоним жавоб бермайди-ю, кўзларини олайтириб кўяди. Бу — гапни бас қил дегани бўлади. У киши кўчиб келгандан бўён менинг ишларим ҳеч юришмай қолди. Кўчага чикадиган бўлсам ҳам, кечкурун шерикларим билан кинога борадиган бўлсам ҳам, бари бир бувижонимдан рухсат олишим керак. Кейин кўли ишдан бўшади дегуича, мени ёнгинасига ўтқизиб олиб, тарбиялашга тушиб кетади: ҳар хил нарсаларни ёд олдиради. Мазмуни эса худди алгебра формуалаларига ўхшаб жуда-жуда ҳам кийин, калламни минг ишлатсан ҳам, бари бир тушунолмайман.

— Бувижон, буларингиз нима ўзи, ё шеърми-а? — деб сўрайман.

— Ха, шеър деса ҳам бўлади, болам.

— Кимининг шеъри ўзи?

— Муҳаммад пайғамбарнинг шеъри. Бунча эзма бўлиб кетдинг, қоквон! — дейди бувижоним аччиғи чиқиб.

Муҳаммад пайғамбарнинг шеърими ёки бошка бирониҳими эканлйгини суриштиришимнинг ҳам бир сабаби борда. Бир марта мана шунақангি шеърни деб (ўшаниям бувижоним ўргатган эди) мактабда роса кулги бўлганман. Ўшандада бешинчи синфни битираётганимизга бағишлаб кеча ўтказаётган эдик. Шерикларим шеър ўқишяпти, ўйинга тушишяпти, ашула айтишяпти — ишқилиб, ўзларини кўрсатишяпти-да. Одилжон немисча шеър ўқиб, ҳаммани оғзига қаратди. Кейин шунақангি қаттиқ қарсак чалиндиди, нақ мактабининг томи кўчиб кетай деди. Мен ҳам ўзимни бир кўрсатиб кўяй деб шартта ўртага чиқдим.

— Ха, Ҳошим, ўйнаб берасанми? — курсанд бўлиб сўради вожатиймиз.

— Йўқ, шеър ўқииман.

— Жим, болалар! — деди вожатий икки кўлинни кўтариб, — ҳозир Ҳошимжон Рўзиев сизларга шеър ўқиб беради... Қани бошла, Ҳошим.

Икки кўлимни ёнимга тушириб томоғимни бир кириб кўйдим-да:

— Муҳаммад пайғамбарнинг шеъри. «Кулху облоҳу аҳад», деб ўзим эълон қилиб юбордим.

— Нима? — деб сўради вожатий, яхши эшитмай қолди шекилли.

— «Кулху облоҳу аҳад», — деб тушунтиридим.

Болалар кийкиришиб, чапаклар чалиб «унака шеърни бувижонингнинг ўзига ўкиб беравер» деб оғиз очиртиргани кўйишмади. Шунаканги уялиб кётдимки, ишонсангиз йиғлавораёздим. Ўшаңдан бўён болаларнинг нега оғиз очиртираганига ҳеч тушунолмайман...

Мана ҳозир ҳам бувижоним менга Муҳаммад пайғамбарнинг яна битта шеърини ўргатмоқчи бўлаяпти.

— Ўзи ёзганми ёки бирордан кўчириб олганми? — деб сўрайман бувижонимдан. Мана шунаканги пайтда ўнг бетимга ё чап бетимга тарсаки келиб тушади.

— Тавба килдим де!

— Демайман!

— Демайсанми? — бувижоним бу бетимга ҳам бир тарсаки туширмоқчи бўлиб интилганда сапчиб ўрнимдан тураман-да, шаталок отиб кочиб қоламан. Нарироқка бориб, сўғига ўхшаб икки қулоғимдан чўзиб, оёкларимнинг учидатуриб, бошимни гоҳ ўнгга, гоҳ чапга буриб аzon айтаман:

— Абдурайӯӯм,

— Мадрайӯӯм,

— Мол канӯӯй,

— Хў, манӯӯй.

— Хе ўўйл!

Ана шундан кейин десангиз, бувижоним шунаканги тутикаиб кетадики, қани энди тутиб олиб соchlаримдан битталаб юлса!

— Даданг келсин хали, сени оёғингдан остирмасамми! — дейди бувим икки қўлинни мушт қилиб.

— Остирсангиз остираверинг. Менга бари бир. Қайта, нариги дунёда маза қилиб юраман,— дейман-да, бокқами, кўчагами чикиб кетаман.

— Шуни билгинки, мен сени одам қилмагунча кўймайман,— оркамдан бакириб колади бувижоним.

Шундай қилиб, бувижонимнинг тарбиясидан бирпасгина бўшаб, катакдан кочиб чиқкан товукдек, эркин қанот қоқиб узок-узокларга ўйнагани кетаман.

II боб

ЙЎҚ, ЗОКИР ДАНГАСА ЭМАС

Бувижоним отинбуви холаникига «Мушкулкушод» ўқитгани кетган эди.

Кўча эшигимиз олдидағи кум тўкилган майдончада икки қўлимни ерга, оёкларимни осмонга қилиб шу алфозда ол-

динга, оркага юриб синглим Донохонни қиқирлатиб кулди-раётган эдим, күчадан Зокир ўтиб қолди. Зокир билан биринчи синфдан буён бирга ўқиймиз. Гавдасини кўрсангиз ўн биринчи синфда ўқийдими, дейсиз. Аммо юрак деган нарсадан зигирча ҳам йўқ. Ҳатто ўзи тенги киз болалардан ҳам кўркиб, битта-яримтаси бехосдан тегиб кетса дарров бориб ўқитувчимизга чақимчилик қиласди, директорга айтишдан ҳам тоймайди. Қизлар ҳам аксига юриб нукул ўшангага тегажаклик қилишади. Мактабдан кайтаётганда тўртта-бештаси бир бўлиб, олдилариға солишиб, кувалаб келишади. Тутиб олиб уришмайди-ю, аммо урамиз деб бечоранинг нақ юрагини ёришади. Бунинг устига Зокирнинг дарсда ухлаб ўтирадиган одати ҳам бор. Ухлаганда ҳам жуда каттиқ ухлайди. Турткилаб уйғотиб:

— Нега ухлайсан? — десангиз, оғзини катта-катта очиб эснайди-да:

— Қани, ухлаганим,— деб тониб туриб олади. Ҳатто бир куни мактабимиз ховлисидағи майдончада, физкультура машқлари ўтказиладиган ёғочнинг устида оғзида нони билан ёғочга посанги бўлганча ухлаб қопти. Ўқитувчимиз турткилаб:

— Уят эмасми, йиқилиб кетсанг нима бўлади! — деган эди, Зокир кўзини укараб:

— Ухлаганим йўқ, ўзим шундай... дам олиб ётувдим,— деб кўя қолди.

— Ха, Зокиржон, йўл бўлсин! — деб чақирдим уни. Зокир юришдан тўхтаб мен томонга ўгирилди-да, негадир ўзида йўқ севиниб кетди. Чап қўлтиғида уч-тўртта китоб, ўнг кўлида бодринг.

— Ия, сен шу ердамидинг, шерик? Мен бўлсан, карамабман ҳам. Ўзим ҳам ўйланиб кетаётувдим-да.

— Нималарни ўйлаётсан?

— Ҳар нарсаларни-да. Зокир қўлидаги бодрингни карсиллатиб ейишга тушди. Кейин шимининг чўнтағидан битта баррагина бодрингни олиб Донога узатди-да, менга караб:— Ейсанми? — деб сўради.

— Ол-чи,— дедим оғзим сув очиб,— ўзи қаёкка кетаётувдинг?

— Дарс тайёрлагани.

— Ҳамма каникулда юрнти-ю, нега энди сен дарс тайёрлар экансан?

— Эшитганинг йўқми?

— Нимани эшитаман?

— Мен кузги имтиҳонга колганман. Она тилидан, рус тилидан, ундан кейин алгебрадан ҳам... Учовидан кузги

имтихон топширишим керак. Кураторимиз сен ўзинг бўладиган боласан, акл-хушиңг ҳам жойида, фактат ёзда жиндаккина ҳафсала қилсанг ҳаммасини бешга топширасан, дедилар.

— Ҳали кузгача анча бор-ку, бари бир эсингдан чикиб колади.

— Мен ҳам шунака десам, ойим «буғундан бошлаб дарс тайёрлашга киришмасанг, кечаси ухлатгани кўймайман, бошингдан сув куяман» деяпти... Биласан-ку, кечаси ухламасам, мен касал бўлиб коламан... Бодрингдан тағин битта берайми? Ма, олавер, бу чўнтағимда ҳам бор. Ойимга билдирилмасдан аста бокка ўтдим-да, чўнтақларимни тўлдириб бодринг уздим. Кейин шимимни ечиб девордан ирғитиб юбордим. Чикаётганда ойим «шимиңгни кийиб ол» деган эди:

— Трусиқда кетавераман, шим кийсам терлаб кетиб, юрагим кисилади,— дедим. Кўчага чиксам шим ариқка тушиб жикка ҳўл бўпти... Оркамни офтобга тўғрилаб кетяпман. Биласанми, ҳозир мен Аббосларникига боряпман... У менга ота бўлган.

— Ота дедингми? Қандай килиб ота бўлар экан? У сендан кичкина-ку! — дедим ҳеч нарса тушунмай.

— Билмасам, ўқиш тамом бўлаётган куни завучнинг кабинетида учала фандан ҳам яхши ўзлаштиришига ўзим ёрдам бераман, ота бўламан деди-да.

— Оталикка оламан дегандир? — деб сўрадим.

— Билмасам, ишқилиб шунака деди-да.

Донони уйга киритиб юбориб, Зокир билан анчагача гаплашиб ўтирдик. Ўзиям бир-бири мизни роса соғиниб қолган эканмиз. У менинг йўғимда мактабда бўлиб ўтган воқеаларни бир бошдан гапириб берди. Қизлар унга кун бермай кўйишибди. «Уйқучи», «дангаса» деб роса жигига тегишибди. Зокир битта-яримтасини тутиб олиб роса дўппосламоқчи ҳам бўлипти-ю, ке кўй, шуларга тенг бўлиб обрўимни тўкиб юраманими, деб индамапти.

— Ўзинг айт-чи,— деб сўради мендан кетма-кет эснаб,— мен уйқучиманми-а?

— Ҳеч ҳам-да. Дунёда сендан кам ухлайдиган бола ўйк.

— Бунинг устига мени доим дангаса дейишади.

— Бўлмаган гап, сени дангаса деганларинг ўзи дангаса! — дедим дўстимнинг кўнглини кўтариб. Кейин икковимиз кузги имтихон масаласини ҳам бафуржа ўтириб гаплашиб олдик. Аслини олганда бунинг ҳеч кераги йўқ. Бир йўла уч фандан ёмон баҳо олгандан кейин, яххиси ўша

синфда қайтадан ўкиб, илмнинг пойдеворини тагидан мустаҳкамлаб чиккан маъқул. Тагидан мустаҳкамламасанг ишлар чатоқ: еттинчига ўтганингда имтиҳонларда яна йиқилиб қоласан, саккизинчидан ундан баттар бўлади, ўнинчини битиргунингча мана шунақанги кузги имтиҳонларга колаверриб нак ийифинг чиқиб кетади. Ундан кўра олтинчи синфда илмнинг пойдеворини мустаҳкамлаб олиш керак. Ана ундан кейин юкори синфларда доим бешга ўқийсан, эҳтимол, хурматинг ошиб кетса, сени синфком ҳам қилиб юборишар, аълочи сифатида лагерларга борасан, маза қиласан, деб тушунтиридим дўстимга.

— Қалай бўларкин-а? — деди Зокир иккиланиб.

— Қалай-палайи борми. Биласанми, мен саёҳатда юрганимда битта билимдон бола билан дўстлашиб қолдим. Ўзи еттинчидан ўқиди-ю, билими шунақанги зўрки, гаплашсанг оғзинг очилиб қолади. Нега сиз бунаканги билимдонсиз десам, акаси, мен ҳар бир синфда икки йилдан ўқиганман, олтинчидан уч йил ўқидим, дейди. Шунинг учун ҳам ўқитувчилар уни сизлаб гапирав экан.

— Ростданми-а? — деб сўради Зокир ҳаваси келиб.

— Рост. Хўп десанг, олтинчидан бирга ўқиймиз. Ҳатто бир партада ўтирамиз. Ўйқунг келиб қолса, менинг тиззамга бемалол бошингни кўйиб курракни тортиб ухлайверасан...

— Қўлни бер! — деди Зокир ўрнидан туриб.— Гапингдан қайтмайсан-а?

— Йўқ, қайтмайман.

Шу пайтда, негадир, ич-ичимдан севиниб, ишонсангиз, ўзимда йўқ курсанд бўлиб кетдим. Назаримда, Зокир ҳам шунақанги бир ҳолни бошидан кечирарди. Биз бенхтиёр бир-бирилизни қучоклаб, шунақанги ўпишиб кетдикки, узокдан кўрган одам, булар, албатта, жинни бўлса керак деб ўйлаши мумкин эди.

Бувижоним «мушкулкушод» га кетаётганида, Доно икковларинг шафтolinи териб ёриб кўйинглар деб тайинлаган эди. Бирпас ўйнай, бирпас ўйнай деб, кунни ярим қилган эдим. Зокирни ишлашга кўндиригач, шошилиб бокка кириб бордик. Кун тепага келиб, ҳаммаёқни ёндираётган бўлса ҳам, боф салқин, ғир-ғир шабада эсиб турганидан баҳаво эди. Гапни кўпайтириб ўтирамай ишга киришиб кетдик. Йўқ, қасам ичиб айтаманки, Зокирвойни дангаса деганларнинг ўзи дангаса! Бунаканги чакқон ишлайдиган, бунаканги паҳлавон болани мен умримда кўрган эмасман...

Бир соат ўтар-ўтмас, етти туп шафтolinинг мевасини териб, эсон-омон томга чиқариб олдик.

— Шерик, энди ёриб ҳам ташлаймизми? — деб сўради Зокирвой пешонасидан терини сидириб.

— Йўқ, энди бирпас дам оламиз.

— Мен чарчаганим йўқ,— деди Зокирвой,— сен бўлмаса бирпас дамингни ол, мен ёриб тураман.

— Мен сен чарчаб қолдингми деб ўйловдим. Чарчамаган бўлсанг ишлайверамиз. Мен-чи, Зокиржон, чарчаганимда яхши ишлайман.

Кун бирам кизидики, нақ миямизни қайнатиб юборай дейди. Оёқнинг остидан эса томнинг иссиғи уриб нафас олдиргани кўймайди. Зокиржон хомсемиз бола эмасми, ҳадемай пишиллаб колди. Жони қийналганидан ўзини кўярга жой тополмай, нукул ғинғиллаб ашула айтади, оғзини катта-катта очиб, мен ҳеч тушунмайдиган шакллар ясайди. Мен бўлсам, баданим сал салқин бўлармикин, деган умидда қаҳратон қишини, оппок корларни, оёғим совук котиб яхмалак учган пайтларимни эслайман. Нихоят, пешиндан кейин шафтолини ёриб бўлдик. Зокир ўрнидан туриб, ўюшиб колган белини чангальлаб, керишди-да:

— Яна борми? — деб сўрамоқчи бўлган эди, овози чиқмади.

— Қани, тушдик энди,— дедим гандираклаб ўрнимдан туриб,— яна бирпас ўтирасак ўзимиз ҳам шафтоли қоки бўлиб қоламиз.

Боқка кириб арик бўйидаги майса устига ёнбошладик. Коринлар ҳам роса очган эди. Бир оз дам олгач, уйдан сузма катиқ билан нон олиб чиқиш учун ўрнимдан турдим. Қайтиб чиксам, Зокир аллақачон ухлаб колибди. Хатто, туш ҳам кўраётганга ўхшайди, нега десангиз худди уйғоқ одамдек, кулимсираб ҳар замонда лабларини учирив-учириб кўяди. Ким билади, тушига нималар кираётган экан. Ё битта-яримта синфга аллақачон синфком бўлиб олдимикин-а!

- Мен ҳам жиндак мизғимоқчи бўлиб шунча уринсам ҳам, бари бир бўлмади — энди қўзим илингданда кизикроқ бир воеа эсимга тушади-ю, пикиллаб кулиб юбораман, уйкум кочиб кетади...

III боб

АМЕРИКАНЧА ФОКУС

Билмадим, шунақанги одат мана бу ёнгинамда пишиллаб ухлаб ётган, ширин-ширин тушлар кўраётган Зокирвойда ҳам борми, йўкми, бунисини аниқ билмайман-ку, аммо-

лекин мен бирон яхши ишни бажариб күйсам, кетидан яна тағиң шунаканги ишларни килгим келаверади. Бир марта раҳмат эшитган куним иккинчисини ҳам эшитмагунча тиниб-тингимайман. Мана, шафтолиларни битта күймай томга чиқариб ёриб ташладик. Бунинг учун бувижонндан раҳматлар эшлиши аниқ. Ҳатто дадам ҳам елкамға қўлини кўйиб:

— Оббо Хошимбой-эй, баракалла, ўғлим! — дейиши турған гап. Лекин шундай бўлса ҳам, шу пайтда кўшалок раҳмат эшитгим келиб, сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.

Кўча эшигимиз олдидағи кумни уйимизни алебастр сувок қилдириш учун тўкканмиз. Дадам бир неча марта шу кумни элаб кўйгин деб тайинлагану, мен ўзимни жўрттага эшитмаганга солиб юрадим. Сим элак билан белкуракни олиб ишға киришиб кетдим. Эндиғина икки-уч элак элаган ҳам эдимки, шу пайт, қўлларини оркасига килиб керилганча Ориф ўтиб колди. Кечадан буён шунаканги килиб учинчи бор ўтиши. Ниманидир айтмокчи бўлади-ю, мен гап ташламаганим учун баҳона тополмай, жимгина ўтиб кетаверади. «Оббо, нимасига керилар экан, еттинчига ўтгани учун бўлса керак-да! Биқинига иккита муштласаму еттинчиси кўринниб қолади-я...» деб ўйлаб:

— Ориф, каёққа кетяпсан? — деб гапга солдим уни.

— Ишинг нима каёққа боришм билан! — қўлларини биқинига тираб юришдан тўхтади Ориф.

— Ўзим сўраяпман-да.

— Биласанми, мен лагерга бориб келдим.

— Лагерь, канака лагерь?

— Лагерь нималигини билмайсанми ҳали?

— Йўқ.

— Оҳ-оҳ! Лагерь шунаканги маза бўлар эканки, шунаканги роҳатижон бўларканки... Лекин у ерга факат аълочи ўқувчилар боради-да, сенга ўхшаганларни кабул килмайди...

Мана шу гапи менга ҳеч маъкул бўлмади. Каранг-а, менга ўхшаганларни олмас эмиш.

— Картошка тергансизлар-да... — дедим аччиғим чикиб.

— Ҳечам-да... Биз у ердан яхши ниятлар билан кайтдик.

— Ният? Канака ният?

— Ният дегани мақсад дегани, билдингми, шуниям билмайсан-а. Ўша ердаги вожатиймиз: ҳар бирларинг биттадан мақсад билан уйларингга кайтинглар. Қелгуси йил мана шу ерда яна учрашамиз. Ўшандада, ким ўзининг яхши

ниятини амалга оширди, ким ошира олмади, суринтириб кўрамиз. Биринчи ўринни олган кишига мукофот берамиз деди, билдингми! Мен уйимизда кутубхона очмоқчиман.

— Кутубхона?

— Бўлмасам-чи. Ўзим китоб тўплаб кутубхона очаман.

— Шуни ўрганиш учун лагерга бордингми-а?

— Хечам-да... Биз у ерда волейбол ўйнадик, тоғларга чикдик, сойларда маза қилиб чўмилдик... Ундан кейин ҳар хил ўйинлар ҳам ўргандик...

Ориф ўзи мактаниши яхши кўрадиган бола. Қачон қарасанг, мактанигани-мактаниган. Ҳатто бирордан калтак еб келса ҳам, боплаб саваладим, деб керилади. Бир куни: «Мен тоғдан арслоннинг боласини ушлаб келдим, қулоқлари бир кариҷдан, тумшуғи нақ ҷелакдек келади, ҳар қандай бўрини ҳам таппа босади», деб мактаниб колди. Бориб кўрсак, мушукдан сал катта бир лайча экан, бизни кўриши билан боғ томонга қараб вангиллаб кочиб қолди.

— Арслоннинг сал юраксизроқ эканми?! — десак, ўшандада ҳам бўш келмай «шошмай тургин ҳали, катта бўлганда кўрасан!» дейди.

— Айт-чи, қанақа ўйинлар ўрганиб келдинг? — деб сўрадим Орифдан.

— Ҳар хилидан ўргандик... Ҳўп десанг, сенга американча фокус ўргатиб қўяман...

Ростини айтсан, саёҳатда юрганимда жуда кўп фокусларни кўрганман. Бир хиллари шунақанги қийин бўладики, ақлингни ҳар қанча ишлатсанг ҳам, бари бир ҳеч нарса тушуномдайсан. Лекин американча фокусни биринчи марта эшитишим. Эҳтимол жуда қизикдир, ўрганиб олсан бир кун иш бериб қолар, деб ўйладим-да:

— Ўшанингни менга ҳам ўргатиб қўй,— деб илтимос қилдим.

Ориф тўсатдан жиддийлашиб, бошини сарак-сарак қилди:

— Йўқ, сенга ўргатмайман.

— Ўргатасан.

— Ўргатмайман дедим, ўргатмайман!

— Кани, ўргатмай кўр-чи.

— Биламан, ўргатсан дарров йиғлашга тушасан.

— Мен-а?

— Ҳа, сен.

— Мен йиғлайманми?

— Демак, йиғламайсан-а?

— Йўқ, йиғламайман.

— Йўқ, бари бир, ўргатмайман.

Ориф пайсалга соглан сари американча фокусга бўлган кизиқишим ошаверди. Ёлвордим, илтимос килдим, ишқилиб кўндирамагунча кўймадим-да.

— Бор бўлмаса,— деди Ориф ниҳоят юшаб,— уйлагидан кийик билан бир кулоч пишик арқон олиб чиқ. Тезроқ чиқ, бўлмаса кетиб коламан...

Кўз юмиб-очгунча арқон билан қийикни олиб чиқдим. Кейин Ориф кўрсатиб, ўргатиб турди. Кийик билан кўзимни маҳкам боғладим. Ориф чилвир билан кўлларимни орқамга килиб чандиб ташлади.

- Энди ерга чўккала! — деб буюрди у.
- Чўккаладим.
- Ўтган йили мени урган эдинг-а? — сўради Ориф.
- Кейин кечирим сўраган эдим-ку.
- Йўқ, урганинг эсиңгдами?
- Эсимда. Қани фокусингни тезроқ кўрсат!
- Мана, мана, сенга американча фокус!!

Ориф югуриб келиб елкамга зарб билан шундай тепди ки пешонам билан ерга урилдим. Ўрнимдан турай десам, туролмайман. Додлай десам, оғзимга кум тўлиб колган, овозим чикмайди. Бир маҳал елкамга суюниб ўрнимдан туроётган эдим, нимадир, Орифнинг тепкисидан кўра каттироқ бир нарса корнимга келиб урилди. Кетидан «безори, бошни единг-ку!» деган овоз ҳам эшитилиб колди...

Кейин у ёғи жуда тез кетди: кимdir аввал кўлимни, сўнгра кўзларимни ечиб ташлади. Моторли велосипед ми-ниб муюлишдан чиқиб келган Одилжон aka бехосдан менга урилиб, мункиб кетибди-да, бориб мияси билан тўппа-тўғри (мўлжални тўғри олганини қарангки) тутга урилиби.

— Безори, бошни единг-ку! — деди яна менга карамай.

Бир нафасда ҳаммаёкни одам босиб кетди. Шовкин со-либ, кўшнимизйинг уйидан бувижоним ҳам чиқиб келди. Қаёқдандир ойим ҳам пайдо бўлиб колди:

— Нима гап, нима килдиларинг менинг боламни! — деди ойим йиғлагудек бўлиб.

— Болангизга жин ҳам ургани йўқ,— деди Орифнинг ойиси. Шундан кейин ҳаммаси мени ўртага олиб, безоридан олиб безорига солишибди. Ойим билан дадам мени жуда эр-калатиб юборишган эмиш, шу кетишда кетаверсан мендан кип-қизил безори чиқар эмиш. Гапни қаранг-а, безорининг кизилию сариги ҳам бўлар экан! Мен ҳамма айб Орифда деган эдим, балога колдим. Қилғиликни килиб нега тағин бирорвга тўнкайсан деб, ҳатто мени гапиртиргани ҳам кў-йишмади. Ориф бўлса бир чеккада туриб тилини чикариб, мени ҳадеб ажаб бўлди дегандек масхара киларди

— Ўзинг айтгин, кўзимни бойладингми? — деб сўрадим ундан.

— Хечам-да,— деди Ориф одамларга караб.— Унинг ўзи мени кистади, кўзиниям ўзи боғлади, арқонниям ўзи олиб чиккан.

Ориф ёлғончилик қилиб ҳамма айбни менга тўнкагани учун жаҳлим чикқанидан сал бўлмаса йиглаворай дедим. Ҳаммадан ҳам боши ёрилган Одилжон аканинг «сени мактабдан ҳайдатмасамми!» дегани ошиб тушди. Нега десангиз, у мактабимизда ўқитувчи бўлиб ишлайди. Отажон Азизовичга бир оғиз айтса — тамом! Катталар катталарнинг гапига тезрок киради-да, мен бўлсан бу йил енг шимариб астойдил ўқимоқчи эдим, ўзимни бир кўрсатиб кўяй, деган орзум бор эди.

Бувижоним кечгача бир оғиз ҳам гапирмади, қовоғини ҳам очмади. Факат дадам ишдан келгандан кейин овқатланаб бўлишгач:

— Хошимингни тартибга чакириб қўясанми ёки устига керосин қуйиб ўт ёқворайми? — деб сўради.

Дадам дарров жавоб қайтармади, чой ҳўплади, яна ҳўплади. Мен бўлсан сўрида чалқанча ётиб осмондаги жимир-жимир юлдузларни томоша қиласман, американча фокус туфайли еган тепкидан елкаларим зирқираб оғриди, «ишқилиб, мактабдан ҳайдатмаса бўлгани, ҳайдатмаса бўлгани...» деб ўйлайман.

— Ўт қўйсангиз, ўт қўяверинг,— деди нихоят дадам.

— Сенга доим ҳазил бўлса-да!

— Ҳазил эмиш... Ёпишганларинг Хошим бўлиб қолди. Болани ҳадеб ундоқ қил, бундоқ қил деявериш ҳам ярамайди. Тўғри кетаётган машинанинг рулини у ёқ-бу ёкка буравёсангиз авария бўлади, ойи. Бола ҳам бамисоли машинадай гап. Уни қил, буни қил деяверсангиз, анков бўлиб колади. Ишингизга ёрдамлашяпти. Мана бутун шафтолини ёриб берибди.

— Ёрган шафтолиси ҳам қуриб кетсин,— ҳали ҳам шаштидан тушмай деди бувижоним,— хомини термагин девдим, кейин қўлим тегмайди деб хомигача қўшиб узибди.

— Майли, ишлашга ҳам сёкин-аста ўрганади.

Шу пайтда ўчок бошида идиш-товок ювиб ўтирган ойим ҳам гапга аралашиб қолди:

— Адаси, Одилжон бугун ўғлингизни мактабдан ҳайдатман, деб кетди.

— Ҳайдатмайди,— деди дадам ойимга ҳам бўш келмай, бордию ҳайдатса, хафа бўладиган жойи йўк. Шунча ўқигани ҳам етар. Инженер бўлмаса, тракторчи бўлар...

Нима, тракторчи бўлиб мен кам бўлдимми! Кимдан каммиз. Мана, уй-жой килдик, мол-хол килдик, кассада пулимиз бор. Айтгандек, ойиси, хушхабар олиб келдим. Қани, чойдан куй-чи!

— Қанака хушхабар экан? — ойимдан олдин сўради бувижоним.

— Чўлда ишлаб келганларга мукофот учун иккита «Москвич» ажратишган экан. Биттасини бизга берадиган бўлишиди.

— Вой, машинами? — ҳовликиб деди ойим.

— «Москвич» машина бўлмай, тойчоқ бўлармиди, машина-да... Чойдан куй, деяпман!

Шу пайтда жуда хурсанд бўлиб кетганимдан нак бўлмаса урра деб қичкириб юбораётдим. Аммо ўзимни ҳалидан бўён ухлаганга солиб ётганим учун овозимни чиқаргани гапнинг очиғи, жиндак уялдим. Аммо, шодлигимни бирор йўл билан ифодалашим керак эди-да. Шунинг учун боплаб бир хуррак тортиб кўя қолдим. Кимdir кўча эшигимизни шиддат билан қокди. Ойим бориб эшикни очган эди, Зокирнинг ойиси экан:

— Мабодо Зокир бу ерга келмадими? — деди у энти-киб.

— Келгани йўқ, тинчликми?

— Ош вактида чиқиб кетганча дараги йўқ,— йиғламсираб деди Каромат холам,— қидирмаган жойимиз колмади...

— Зокир шу ерда! — деб сакраб ўрнимдан туриб бокка югурдим. Қундузи бўлган ғалвалар билан овора бўлиб, Зокирни паккос унугиб юборган эканман. У ариқнинг бўйида, қандай ётган бўлса ўшандайлигича донг котиб ухлаб ётарди. Туртқилаб уйғота бошлаганимда орқамдан ойиси хам кириб борди.

— Тур-е, одам ҳам шунака қаттиқ ухлайдими! — дедим иккала кулогидан баравар чўзиб.

— Қани, ухлаганим,— деди Зокир эснаб, кейин тепасида турган ойисига кўзи тушиб колди шекилли, шоша-пиша кўшиб кўйди: — Оғзингга қараб гапир, қани ухлаганим. Мен бу ерда дарс тайёрлаб ўтирибман, билдингми!..

IV боб

КИННА СОЛАДИГАН АППАРАТ

Энди ўзингиз ҳам билсангиз керакки, ваъда бергандан кейин уни бажариш масаласи ҳам бор. Кеча Зокиржонга алғов-далғов ишлаймиз, деб сўз берганман. Шунинг учун

ҳам у менга ишлашиб берди, ёмон ишламади, терлаб-пишиб ишлади. Бугун мен уннинга боришим керак. Аммо бувижонимдан қандай рухсат олсан экан? Кечаги гаплардан кейин дарров жавоб бера қолмас. Эҳтимол, Зокирнинг ўзи у ёқ-бу ёкка ўтиб колар, унда жавоб олиш жуда осонлашиб кетарди-я. Шу фикр билан тез-тез кўчадан хабар олиб турибман.

— Хошим, туғадиган товукдек бунча бетоқат бўлиб қолдинг? — деб сўради бувижоним,— ке, иғнадан мана бу ипни ўтказиб бергин, кўзим ўтмаяпти.

— Бетоқат бўлганим йўқ,— деб тушунтиридим бувижонимга.

— Ўтир бўлмаса, намозлик ўргатаман.

— Юрагим қисилиб кетяпти, бувижон.

— Бўлмаса бокка чикиб салқинда бирпас сабзи ўтагин, Қара, шундай ўт босиб кетибди.

Бувижонимга Зокирга берган кечаги ваъдам ҳақида ётиги билан гапириб берган эдим, аввал қошларнин чимириб ўйланиб турди-да, кейин сал юшаб:

— Бошимга бирор ғалва орттириб келмайсанми? — деб сўради.

— Йўқ, бувижоним, хеч қандай ғалва орттириб келмайман.

— Бора кол бўлмаса, бирпас ўйнаб дарров қайтгин.

Ох, менинг бувижоним ўзи бошқача-да. Шўхлик қилсанг қулогингдан чўзишдан ҳам қайтмайди. Ётиги билан гапирсанг, мана шунаканги гапингга дарров тушуна колади. Бувижоним-эй, минг раҳмат сизга! Қатта бўлганимда сизга кўшкаватли кўзойнак-олиб бериб бир курсанд қилмасамми!.. Шу пайтда меҳрим шунаканги товланиб кетдики, югуриб бориб бувижонимнинг оппоқ соchlаридан, тириш босган юзларидан қайта-қайта ўпдим-да, сакраб-сакраб, иргишлаб кўчага югардим. Остона олдида андак бўлмаса Донохонин кўкрагим билан уриб юбораётдим. Доно иккى букилиб, чап кўли билан қорини чангаллаганча йиғлаб қириб келар эди.

— Қим урди?

— Қорим оғрияпти, ақажон!..— Доно баттарроқ йиғлаб юборди. Бечоранинг соchlари тўзғиган, ранги бир ахвол, юзи кичкина бўлиб кетибди — раҳмим келиб кетди унга. Дарров қўлтиғидан олдим. Тикаётгани чокни* ерга кўйиб бувижоним ўрнидан турди. Ичкарида тепқи машинада чок тикиб ўтирган ойим ҳам чикиб келди. Худди бирор ҷақириб келгандек идорага наряд топширгани кетган дадам, ҳам келиб қолди.

Донони сүрига авайлаб ёткизиб бугун эрталаб нима егани, кеча, аввалги куни нима егани түгрисида сурыштириб кетишди. Ўн минутлардан кейин матьлум бўлдики, Доно корин сиритадиган хеч нарса емаган экан. Қаймокдан, умуман, корин оғримас экан.

— Кинна кирган болангга! — деди бувижоним гўштсиз, ғадир-будур кафтини Дононинг пешонасиға кўйиб,— бор, Сора кампирни айтиб ке.

Мен ялт этиб ойимга қарадим. Назаримда, дадамга қараганда, ойим кўпроқ ташвишга тушиб колганга ўхшайди — кўллари билғинар-билинмас қалтираб, юзи жуда-жуда ҳам ғамгин бўлиб копти.

— Югур,— деди ойим ҳам,— дарров олдингга солиб кел.

Очиқ айтиб кўя қолай, Сора ҳоламни жинимдан баттар ёмон кўраман. Уйимиздан худойи таолонинг овози келади, деб ўғли Миробиддинхўжани хумга қамаб, кўлига тақинчоқлар такиб минг кўйга солиб ўйнатганини ўз кўзим билан кўрганман. Шармандасини чиқарганман ҳам. Аммо бу ҳақда хеч кимга айтмаганман, айта олмас ҳам эдим. Нега десангиз, бу ишларнинг ҳаммасини қадрдон дўстим — Сехрли қалпокчам билан биргаликда бажарганман-да. Оҳ, қалпокчам, қадрдоним, қаерларда ётибсан, хозир?..

— Ойи,— дедим эътироуз билдиримокчи бўлиб.

— Югур деялман, ҳалиям шу ердамисан? — уришиб берди ойим.

Ростдан ҳам иккиланишнинг пайти эмас хозир! Бу ёқда жондан азиз синглим азоб чекиб, чинкириб ётибди-ю, мен бўлсам қаёқдаги хаёлларга бориб ўтирибман-а. Эҳтимол, Сора ҳолам ром очишни яхши билмасу, кинна солишининг устасидир. Хозир бориб «кинна соладиган аппаратингизни олиб дарров юрар экансиз...» дейман-да. Йўқ, бормайман, бари бир, у алдайди, бечора синглимнинг жонига озор беради.

— Ойи, у алдокчи-ку! — дедим кўча эшик олдига етганда оркамга қайтиб.

Ойшани юборишиди. Сора ҳола бир нафасда ҳовликиб етиб келди-да, айвонда ётган Донога кўзи тушиши билан оғзини катта очиб эснаб юборди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг шу пайтда мени ҳам, ойим билан дадамни ҳам эснок тутиб кўлса бўладими, оғзимизни кап-кап очиб, нак уч минут чамаси «ҳай-ҳай-ҳай» лашиб наъма килдик-да.

— Тоза кул билан исириқ келтир,— буюрди Сора ҳолам. Кейин бир нарсаларни пичирлаб фотиха ўқиди. Пиёлага солинган қулнинг бетини рўмол билан беркитиб Дононинг қорнига суркай бошлади:

— Чик, чик, чикмаганингга кўймайман,— дерди холам ўзи ҳам кетма-кет эснаб,— эски тегирмонларга бор, корни катта бойларга бор! Чик, чикмаганингга кўймайман...

Худди шу пайтда, назаримда Дононинг юзи ёришгандай бўлди. Эснаб, дадамга караб кулимсираб кўйди. Ҳаммамиз хурсанд бўлиб кетдик. Ойим кинначи холамга пул, икки банка қаймок чиқариб берди.

Сора холам кетди. Мен эса сўрида оёқларимни солинтириб ўтирганимча ўйланиб колдим... Шу Сора холамга хеч тушуниб бўлмайди-да, ўзи. Бир қарасанг, одамларни алдаётган бўлади, яна бир қарасанг, энг оғир касалларниям кўз юмиб-очгунча даволаб кўяди... Ҳар қалай, мен ўшанда чакки иш қилганга ўхшайман. Бечора Миробиддинхўжанинг елкасига игна санчиб жонини қийнабман-а. Йўк, ҳозирок бориб ундан кечирим сўрайман, велосипедининг қосконини букиб кўйган эдим, ҳакини тўлайман. Велосипед оламан деб, шафтоли сотиб пул йигиб юрган эдим, ярмини олдим-да, Сора холамнинг орқасидан югурдим...

Миробиддинхўжа бўш челакни тарақлатиб чалиб уйдан чикиб келаётган экан.

— Тўхта! — дедим энтикиб.

— Айтавер гапингни,— деди Миробиддинхўжа ҳаяжонланганимдан бир оз ташвишга тушиб...

— Сенга пул бермоқчиман.

— Нега энди менга пул берар экансан?

— Бергим келиб қолди-да, тўхта.

Секин қўлимни чўнтағимга соглан эдим, Миробиддинхўжа мени уради деб ўйлади шекилли, челакни саланглатиб кочиб колса бўладими! Менам бўш келмай орқасидан кувлаб кетдим. Йўл-йўлакай пулни кўрсатиб боряпману ўшандаям ишонмайди, денг.

— Тўхта! — деб қичкираман.

— Тўхтамайман! — дейди Миробиддинхўжа орка-ўнгига қарамай.

— Пул бермоқчиман ахир, тушунсанг-чи.

— Пулинг ўзингга буюрсин, ниятингни билиб турибман,— дейди бечора кўркиб. Охири етиб олдим-да, ўнг қўлим билан елкасидан тортиб ўзимга қаратдим:

— Ма, ол!

— Ўз-ўзимга беряпсанми? — кўзларини катта-катта очиб сўради Миробиддинхўжа.

— Ўз-ўзингга. Доно бутунлай тузалиб колса яна бераман, хўпми? Фақат тузалиб колса бўлгани. Бечора бирам кийналувдики.

Миробиддинхўжа мана шу гапимдан кейингина менга ишонди. Пулни қўлига олиб, ўзида ўйқ севиниб кетди:

— Хафа бўлма, бутунлай тузалиб кетади.

Ўзим ҳам шу пайтда хурсанд эдим. Аммо уйга қайтгач, мана шу шодлигимдан асар ҳам қолмади. Доно ўзини ерга кўтариб уриб чинкириб йинглар эди.

— Бор, Сора холангни яна айтиб кел,— деди бувижоним йиғлагудек бўлиб турган Ойшага.

Ойим бувижонимнинг гапини қайтаришга хеч ботинол-масди, кўрқа-писа:

— Доктор чакиртирасакмикан-а? — деб эътиroz билдириди.

— Докторингга бало борми! — уришиб берди бувижоним.— Докторлар яра-чақага тузук.

Бир зум ўтмай Сора холам яна етиб келди. Бу гал кинна солмади-ю, Дононинг у ёқ-бу ёғини кўриб:

— Корнинг оғримасдан аввал қаерда ўйновдинг? — деб сўради.

— Гумнинг тагида...— йиғлаб юборди Доно.

— Болагинамга девлар назар солибди. Гумнинг орқасидаги чангалзорда ҳар чорсанба куни девлар базм куришади, чангалзор сарик девларнинг макони...

Бувижоним, дадам, ойим, Сора холам тўртовлари бир нарсалар ҳакида узок маслаҳат қилишди. Улардан анча нарида ўтирганим учун гапларини шунча диккат билан кулок солсам ҳам, бари бир, эшитолмадим. Негадир, дадам бир-икки марта жаҳл қилиб ўрнидан туриб кетди. Бувижоним мени уришгандака қилиб уришиб берган эди, дадам уф тортиб, яна ўрнига ўтириди. Сарик кўй, сарик кўйнинг калласи деганларинигина аранг эшишиб қолдим. Кейин Ойша икковимиз қориларни айтиб келадиган бўлдик. Дадам мотоциклга миниб, қаёқладир жўнаб кетди. Назаримда ё сарик кўй, ёки сарик кўйнинг калласини топиб келгани кетган бўлса керак.

— Ойша, сен эшийтдингми, нима килмоқчимиз ўзи? — деб сўрадим.

— Чилёсин килмоқчимиз,— тушунтириди Ойша.

Чилёсин деганларини илгари кўп эшифтандиму, аммо канака бўлишини, ростини айтсам, хеч кўрмаган эдим. Маълум, бўлишича, бу кори поччамларнинг вечери экан.

Қишлоғимизда учта кори почча бор. Учовлари кишлоғининг уч чеккасида туришади. Одамларнинг айтишига караганда, яқинроқ туришса бўлмас эмиш — бир-бирларининг гўштларини еб кўйишармиш. Менимча, бу ёлғон бўлса ке-

рак. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, ҳеч жаҳонда одам ҳам бир-бирининг гўштини ейдими?

Сой бўйида турадиган кори почча жуда-жуда ҳам пакана, семириб дум-думалок бўлиб қолған. Узокдан қарасангиз, худди Данонинг елим қўғирчоғига ўхшаб кўринади. Одамлар уни Данак кори деб аташади. Учинчи синфда ўқийдиган Ханифанинг бобосини эса Бодом кори, деб чакиришади. Бодом кори Данак коридан сал новчарофу, аммо оёклари жуда-жуда ҳам калта, кўллари ундан калта. Узокдан қарасангиз ҳам, якиндан қарасангиз ҳам бари бир мис самоварнинг ўзгинаси дейсиз. Учинчисини, Ёнғок кори дейишади. Ўзиям худди пўсти арчилмаган ёнғокдек дум-думалок. Бунинг устига доним бошига саватдек салла ўраб юради. Бир куни узокдан кўриб қолиб, ишонасизми, буғдойзорда қўзиқорин униб чиқибдими деб, югуриб бориб карасам — кори поччам энганиб ўтирган экан.

Мана шу учовларини чилёсинга таклиф килиб келдик. Энг охирида Ёнғок кори поччамикига борган эдим. Қайтиб келсам Данак кори билан Бодом кори аллакачон етиб келишибди-ю, аммо кўча эшик олдида тил учиди бир-бирига мулозамат килиб туришган экан.

— Қани, марҳамат килсанлар! — деди Данак кори қўли билан эшикни кўрсатиб.

— Йўқ, йўқ, ўзларидан бўлсин,— деди Бодом кори калта кўлинни кўксига кўйиб.

— Йўғ-е, пиrim, марҳамат, бошласинлар!

— Ўзларидан бўлсин, тақсир.

— Йўқ, йўқ, пиrim...

Худди шу пайтда икковлари ҳам эшикка баравар якинлашиб, бир вактда ёнбош бўлишиб ичкари кирмокчи бўлишган эди, коринлари катта эмасми, эшикка қисилиб қолишиди.

— Қани, тақсир! — деди биттаси.

— Йўқ, ўзлари бир зўр берсинлар,— деди бошкаси. Назаримда иккови тенгдан интилган бўлса керак, эшикнинг нариги тавақаси шараклаб очилиб кетди-ю, ичкарига караб мункиб кетишиди.

Ховлига кирсак, Ёнғок кори поччам аллакачон уйда ўтирибди. Тавба, бу ўнгимми ё тушимми деб ёкамни ушладим. У ахир хозиргина уйида эди-ку! Ёки қанот боғлаб осмондан учуб келдимиккин, ё далама-дала гўзаларнинг ичидан югуриб келдимиккин?..

Беш минутдан кейин чилёсин деганлари ҳам бошланниб кетди. Козонга янги сўйилган қўйнинг гўштидан тўлдириб шўрва солинди. Мен кўл-оёғи чаккон бола эмасманми,

югуриб-елиб чой-пой ташиб хизмат қилиб турибман. Кори поччамлар чўкка тушиб ким ўзарга бош силкитишяпти. Данак кори амаким менга ўхшаб қайнатма шўрвани яхши кўрса керак, нега десангиз, икки кўзи ховлидаги ўчокда: козонга картошка тушадими, пиёз тушадими, ҳаммасини кўриб, кузатиб турибди. Бир маҳал бўйинни чўзиб:

— Келин, иккитагина гармдори ҳам ташлаворинг! — деб илтимос килиб колса бўладими.

Ёнғоқ кори поччам дадамдан жуда кўркар экан. Нега десангиз, дадам уйга кирди дегунча, овозини баланд чикариб қироат билан ўқниди. Чикиб кетса, яна овози ичига тушиб кетади-ю, факат «бай-бай-бай» дегандек бошини силкитиб ўтираверади.

Пешинга бориб, ҳаммаси тামом бўлди. Дадам учовларига ҳам пул, олтитадан чала кўпти патир, газетага ўралган гўшт улашди. Ёнғоқ кори поччам кўча эшикка боргандা:

— Иншоолло, кизнингиз шу соатдан эътиборан чопқиллаб кетади! — деб кўйди.

— Илоё айтганингиз келсин, таксир! — деди дадам кўлини кўксига кўйинб.

V боб

ЛАЙЛАТУЛҚАДР

Аммо, Ёнғоқ кори поччамнинг айтгани бўлмади. Ҳали пицирлашиб бир нарсаларни ўқиганда бутунлай бошқа нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришган эканми ёки кори поччамлардан Дононинг корнига назар солган сариқ Дев мутлако кўркмас эканми, ишқилиб, Доно тузалмади. Қайтага баттар бўлиб кетди, Биз Ойша икковимиз хозир сариқ Дев кори поччамлардан кўрқиб шаталоқ отиб кочиб колади деб ўйловдик, бунака бўлмаганини кўриб, икковимиз ҳам ҳайрон бўлиб қолдик. Бундай карасам, ойим билан дадам ҳам ҳайрон бўлиб, бир-бирларига тикилишиб ўтирибди.

— Дадажон, дадажон-ей! — деб бақириб юборди Доно коринини чангаллаб.

Дадам сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Яна каёқка отланиб қолдинг шу пайтда? — ташвишланиб сўради бувижоним.

— Доктор олиб келаман.

— Кўйсанг-чи, болам бечорани олиб кетиб колади.

— Олиб кетса яна яхши,— дадам шошилиб бориб мотоциклни күчага олиб чика бошлади,— бечоранинг шунча кийналгани ҳам етар. Сизнинг гапингизга кирмай, доктор олиб келганимда аллақачон тузалиб қолармиди...

Чилёсин дегани, ростини айтсам, бувижонимдан чикди. У кишинийг одати ўзи шунақа. Доим кори почча, чилёсин, лайлатулқадр дегани-деган. Бувижонимнинг гапига кириб, хув бирда ҳам бутун кишлокқа гап бўлишимизга сал қолувди.

Бувижоним рўза тутарди. Мени рўза тутмасанг ҳам саҳарликда туриб менинг ёнимда ўтиранг ўрнига ўтаверади деб, бундай бир мирикиб ухлашга ҳам қўймасди, ҳар куни уйғотарди.

Бир куни бизникига Бувотин хола, Орифнинг ойиси Обида келинойим, фарзанд кўрмагани учун эри билан доим қўйди-чиди бўлиб юрадиган Ҳожархон опам ҳаммалари тўпланишиб бир нарсалар ҳакида роса гаплашиши. Кейин билсан, ўша кечаси лайлатулқадр ўтиши керак экан, пойламоқчи бўлиб тўпланишибди.

— Вой ўлай, қанака рангда кўринади дедингиз? — деб сўради Ҳожархон опа.

— Одам бўлиб ҳам кўринадилар,— тушунтириди бувижоним,— ўт бўлиб ўзларини ўчокка ҳам урадилар... Ниманини тиласангиз, ўшани дарров мухайё киладилар, айланай! Лайлатулқадрни кўрган пайтингизда ниманини ушласангиз ўша сарик тиллога айланади, айланай...

Бувижонимнинг айтишича, ўтган йили кайси бир кишлокда қайси бир жувон кечаси лайлатулқадрни кўриб, фарзанд сўраган экан, тўққиз ою тўққиз кун деганда қўчкордек ўғил туғиб олибди. Буни эшитиб Ҳожархон опам худди ўша болани ўзи туккандек севиниб кетди.

Саҳарликдан кейин ҳеч биримиз ухламадик. Биримиз кўчада, биримиз ҳовлида, ҳаммамизнинг кўзимиз осмонга тикилган — постда турган сокчидек хушёр турибмиз. Бир маҳал кўчада аллакандай шарпа эшитилиб қолди-ку! Ҳожархон опам ўнги-терсига қарамай, югуриб бориб ўша шарпани кучоклаб олди.

— Қўйворинг мени! — деди шарпа кўркиб.

— Айланай, Лайлатулқадрбувам! — йиғлагудек бўлиб деди Ҳожархон опам,— биринчи бўлиб сизни мен кўрдим.

— Қанака лайлатулқадр?.. Мен Абдуқодир бўламан.

— Айланай овозингиздан. Тилагим шуки...

— Қўйворинг мени, уят бўлади!

— Қўйвормайман, бирдан-бир илтимосим

Худди шу пайтда Обида көлинойим ҳаллослаб келиб, ҳалиги одамнинг этагидан маҳкам ушлаб олди.

— Олинг, қўлингизни! — деди Хожар опам аччиғи чиқиб, — биринчи бўлиб мен кўрганман.

— Вой қўшни, икковимиз тенг кўрдик-ку. — Обида келинойим ҳам қизишиб кетди.

— Кўйворинглар, — деди бегона одам силкиниб, — мен ҳеч қандай лайлутулқадр эмасман. Бекободлик Абдуходир бўламан. Фермадан келяпман, тушунсангизлар-чи, фермадан! Молларга хашак солиб келяпман.

Шундай деб, Абдуходир ака бир силкиниб аёлларнинг кўлидан чиқди-да, йўлтусар хотинларга учрадим деб кўрқиб кетган экан шекилли, кўлларидан эсон-омон чиқиб олганига шукр килиб кочиб қолди. Кўялагининг этаги Обида келинойимнинг кўлида қолибди...

Ховлига кирсам, бувижоним катта толни маҳкам куҷоқлаганича қимир этмай қотиб қолибди.

— Бувижон, толимиз сарик тиљлога айланяптими? — деб сўрадим.

— Ишингни қил, тирмизак, — уришиб берди бувижоним.

Эртасига бу гапни кўни-кўшилар эшитиб, бизнинг устимиздан роса кулишибди. Назаримда, бувижонимнинг гапига кириб бугун ҳам алданганга ўхшаймиз, бўлмаса, нега энди сарик Дев ҳалигача Донони кўйиб юбормай қорнини чанглаб, жонини кийнайди? Ростдан ҳам гумнинг олдида девлар яшармикин-а? Кечаси-ку, ўт қалаб ўйинга тушишар экан, кундузи каёкка кетишади? Чанглзорнинг ичига беркиниб олишармикин-а...

Ўй-хаёлларга берилиб, ховлига дадам билан кетмакет доктор кириб келганини ҳам пайқамай қолибман. Доктор дарди оғирлигидан кора терга ботиб хушидан озай деб ётган Донони шошилиб у ёқ-бу ёғини кўрди-да, бошини кескин кўтарди:

— Кўричак бўпти!

— Нима қил дейсиз? — Шошилиб сўради дадам.

— Қани, машинага олиб чиқдик.

Биринчи бўлиб бувижоним йиғлаб юборди. Кетидан ойим билан Ойша ҳам жўр бўлишди. Бемеҳр деб номимни ёмонга чикариб қўйишларидан кўрқиб, мен ҳам йиғлашга шунча уринсам ҳам кўзимга ёш келмаса бўладими?

«Тез ёрдам» машинасида район марказига — Яйпанга жўнадик. Дононинг ўнг томонида доктор, чап томонида дадам, оёқ томонида мен ўтириб олганман. Машина

кушдек учиб боряпти-ю, мен бўлсам негадир нукул сарик Дев ҳакида ўйлайман...

Кўричакни операция киладиган орнин доктор касалхонанинг буфетида овкат еб ўтирган экан. Чап кўлида стаканда буғи кўтарилиб турган чой, ўнг кўлида бир бурда нон ушлаганча югуриб чиқди-ю:

— Мен хозир... — деб яна буфетга кириб кетди.

Бир зум ўтар-ўтмас халат кийган эркак-аёл докторлар, ҳалиги мактабга комиссия келганда ўқитувчилар типирчилашиб қолишади-ку, ана шундай типирчилашиб қолишиди. Бувижонимга ўхшаб кўзойнак такиб олган бир кампир дадам икковимизни оркасидан эргаштириб ҳар хил дориларнинг ҳиди анкиб турган бир хонага олиб кирди-да:

— Шу ерда ўтириб туринглар,— деб тайинлади.

— Калай, қизалокнинг ахволи яхшими? — ташвишланиб сўради дадам.

— Операцияга олиб киришди.

— Операция?! — дадам беихтиёр ўрнидан туриб кетди.

Мен ҳам қўркканимдан ўтиргандан ўтириб колдим... Бордию йўк... Йўк... Ундаи бўлмайди, соппа-соғ чиқади, албатта, соғ чиқади!

Доно-ей, сингилгинам-ей! Мен бўлсам доим сени ҳафа киламан-а, иш буюраман-а. Бундан кейин сенга хечам иш буюрамайман, ҳаммасини ўзим бажараман, Ҳошимжон бажаради...

— Йиглама,— деди дадам менга ўгирилиб,— кўз ёшлигини артиб ол. Эркак киши йигламаслиги керак.

Дадам диванга чўкиб, болишига суюнганча жим ўтириди, бир нарсалар ҳакида ўйлаётганга ўхшайди. Аммо нима тўғридалигини билмайман. Мен бўлсам операция столида кийналаётган синглимнинг ахволини кўз олдимта келтиришдан қўркиб жўрттага Данак кори, Бодом кори, Ёнгок кори поччамлар тўғрисида ўйлаб кетдим... Демак, сарик Девни хайдаймиз деб ёлғон гапиришган экан-да, дадамнинг машина оламан деб йигиб юрган пулига чанг согилари келиб копти-да! Миробиддинхўжа-чи, Миробиддинхўжа! Тишимнинг ковагида асраб юрган пулимни олиб бориб берибман-а. «Кайтиб олмайсанми?» дейди-я тагин... Ҳаммалари ҳам шошмай туришсин ҳали, қайнатма шўрвага гармдори солиб ичишини кўрсатиб кўймасамни уларга!

Эшик очилиб йўл-йўлакай кўлидаги капрон кўлкопини ечиб орнек доктор кириб келди. Пешонасидан, юзларидан

тер күйиляпти, жуда чарчаган күрнәнди, маст одамдек гандираклаб-гандираклаб кетяпти.

— Қалай, тузукми? — шошилиб сүради дадам.

Доктор хиёл кулимсираб, яхши дегандек, бошини сил-китди-да:

— Беш минут кечикканингизда... қизчадан ажралиб қолардингиз,— деди дадамга қарамай. Кейин оппок сочик билан юзларини артаётіб,— нега дард туттган захоти олиб келмадингиз? — деб сүради. Дадам ўзи жуда кам гапиради. Баъзи пайтларда гапиришга топ тополмай күн бўйи ғинғиллаб ашула айтиб юраверади.

Карасам, шу пайтда ҳам дадам ҳали-вери жавоб берадиганга ўхшамайди.

— Биз уни чилёсин килдиридик! — деб тушунтиридим докторга.

— Чилёсин? Қанака чилёсин? — кизикиб қолди доктор амаки. Қизикиб қолгани учун мен ҳам сал тушунадиган-роқ килиб гапирдим.

— Кори поччаларни тўплаб вечер қилдик.

Доктор амаки, назаримда, яна ҳеч нарса тушунмади. Елкасини қисиб менга бошдан-оёқ разм солди-да, «бунақанги жойга ёш болаларни олиб келиш ярамайди», деб танбех берди дадамга.

— Қизалок тузукми ўзи? — деб сүради яна дадам.

— Бирор соатлардан кейин кириб кўришларинг мумкин,— шундай деб доктор амаки чиқиб кетди. Айтганидек, роппа-роса бир соат ўтгач, дадам икковимизга оқ халат бериб, кўришга рухсат этишди. Кирсак, Доно оппок чойшабларга ўралиб мушук боладек беозоргина пишиллаб ухлаб ётибди. Уйғотгани кўзимиз қиймай, оёқ учида юриб ташкари чиқдик.

— Юр энди,— деди дадам мени кўчага бошлаб,— синглинг уйғонгунча қишлоқка бориб келамиз, ойинг билан бувижонингнинг кўнглини тинчитмасак, нақ юрак ўйноғи бўлиб колишади-я.

Ўша куни уйда бувижоним билан ойимнинг йўклиги-дан фойдаланиб, Сеҳрли қалпоқчами беркитиб қўйган жойга бориб эски-туски латталар орасидан уни яна топиб олдим.

— Қалпоқчам! — кичкириб юбордим севинганимдан...

— Ҳошимжон! — деди қалпоқчам ҳам кувончини ичи-га сиғдиролмай.

— Мен сени соғиниб қолдим, дўстим!

— Мен ҳам қачон келасан деб кутиб ётгандим, азизим.

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ ОЛДИМ

— Шундай килиб, Донохонга хамла килган сарик
Дев билан олишсам майлими? — сўрайман қалпокчам-
дан.

— Олиш, албатта, олиш.

— Ердам берасанми?

— Бергандা кандок.

— Хўш, сенингча ишни нимадан бошласам экан?

— Кўзларинг юмилиб кетяпти, хозирча тўйиб ухлаб
ол,— маслаҳат берди доно қалпокчам,— эртага бир гап
бўлар.

Чиндан хам уйкум келиб колган экан, бошимни ёс-
тиққа қўйишим билан пишиллаб ухлаб колибман. Тонг
сахарда, ҳали ҳаммаёқда хўрзлар басма-басга қички-
ришаётган бир пайтда бувижоним турткилаб уйғота бош-
лади.

— Турсанг-чи, қўзинг очигу ўзингни ухлаганга со-
ласан-а.

— Ҳали эрта-ку, бувижон,— дейман қўзимни очгим
келмай.

— Намоз ўқиймиз, тур, болам.

— Кеча ўқидик-ку, тагин ўқиймизми?

— Ҳар куни ўқилади. Тур деяпман.

— Бувижон,— дедим секин кўрпамни устимга тор-
тиб,— бутундан бошлаб намоз ўқимайман.

— Нега энди ўқимас экансан?

— Намоз ўқиганлар... дўзахда куяр эмиш...

— Ну, гап кайси пайғамбардан чиқди? — аччиғи чикиб
сўради бувижоним.

— Ҳошим деган пайғамбардан чиқди.

— Нима, нима! Яна бир гапир!

Йўқ, бувижоним билан ҳазиллашиб бўлмайди. Ойим
бўлса бошка гап, жаҳли чиққани билан урмоқчидек бир
ҳамла килади-ю, бари бир урмайди. Аммо бувижоним...
бу киши келганларидан буён қулокларим чўзилавериб
ҳар биттаси нақ супрадай бўлиб кетди-я.

Сакраб ўрнимдан туриб ювиндим, намоз ўқидик. Қе
йин каймок билан чой ичдик. Нонушта тугагач, дадам
ўз ишига, бувижоним билан ойим Донохоннинг ҳолидан
хабар олгани Яйпанга жўнаб кетишиди. Мен бўлсам оёк-
ни кўлга олиб, Зокирвойникига югурдим.

Лекин борганим ҳам кўп яхши бўлган экан-да, нега десангиз, бечора дўстим бир ўзи беда ўргиси келмай, эрталабки салкинда жиндак мизғиб олсамми, деб ўйланниб турган экан. Менга кўзи тушиши билан ўзида йўқ севиниб кетди.

— Мен бўлсан, келмайсан деб турувдим,— деди у нима дейишини билмай.

— Кеча келардим-у, Доно касал бўлиб колди-да.

— Айтгандек, Донога нима бўлди ўзи?

— Дев ҳамла килибди унга!

— Дев! Қанака Дев?!— Кўрқанидан сапчиб ўридан туриб кетди дўстим.

Кечада ўйимизга фолбин хола, Данак кори, Бодом кори, Ёнғок кори поччамлар келиб ўша Девни қувишга кўп ҳаракат килганларини, аммо ҳеч бир натижа чикаролмай даддан пул олиб кетганларини гапириб бердим.

— Мен бугун у билан жанг килмоқчиман,— дедим гапимни тугатиб.

— Ким билан?— шошилиб сўради Зокир.

— Ўша сарик Дев билан-да, ким билан бўларди.

Зокир ўзи кўркок бола эмасми, Девнинг ҳомини эшитгандаёқ ранги оппок окариб кетган эди. У билан олишмоқчи бўлганимни эшитиб, ишонасизми, оғзини очганча антрайиб колди. Кейин ишга тушиб бедани ўриб бўлгунимизча ҳам бу ҳакда бир оғиз гап очмади. Жўрттага гапни нуқул бошқа ёкка буради дeng. Агар биз иккимиз доим бирга бўлсак, ҳар қандай мушкул ишни ҳам кўз юмиб-очгунча бажариб ташлар эмишмиз, дарслардан ҳам нуқул беш олармишмиз, энг безори болалардан ҳам зигирча кўркмас эмишмиз.

Мен мавриди келди деб ўйладиму Зокирни ҳам кечаси мен билан бирга борасан, Девга қарши жанг киламиш, деб таклиф килдим. Зокир бош чайқаб:

— Мен кечаси китоб ўқимоқчиман,— деб кўнмади.

Менинг ғалати бир одатим бор. Бировга айтмайман, деб сўз берсангиз сизга ҳам айтиб беришим мумкин... Агар битта-яримта одамни гапимга кўндиrolmasam, дарров уни мақташга тушиб кетаман. Мактайвериб, энг кайсар одамни ҳам бир зум ўтар-ўтмас ёгдек эритиб юбораман. Шу пайтда, ўзига сездирмасдан, Зокирвойни ҳам мактаб юбордим-ку. Ботирларнинг энг паҳлавони, паҳлавонларнинг энг ботири сен, дедим. Бора-бора ўзини бу гапга ишонтиридим ҳам.

— Билагингдаги кучни кара,— дедим гапимнинг охирида,— тўртта дев билан ҳам бемалол олишсанг бўлаверади.

Зокир сал юмшагандек бўлди.

— Шундай килиб, сарик Дев билан олиш дейсанми? — билакларига кўз ташлаб сўради у.

— Нега энди сен олишар экансан. Менинг ўзим олишаман. Факат сувсаб қолганимда сув бериб турсанг бўлди.

— Кўлни бер! — Зокир паҳлавонлардек оёқларини кериб ўрнидан турди-ю, нимадир эсига тушиб кетди шекилли, шошилиб сўради: — Бордию Дев мени осмонга олиб чикиб кетса нима киламан?

— Кўрқма, олиб чикиб кетмайди. Бордию кўрқсанг арқон олиб бориб мен сени тутга мақкам боғлаб кўйишим ҳам мумкин.

— Тўғри айтасан. Яхшиси, бойлаб кўя қол мени, — маслаҳатга кўнди Зокир, — тағин Дев кўтариб кетса ойим ахтариб юрмасин.

Зокир билан гапни бир жойга кўйиб, ташкарига чикдиму қадамим сустлашайтганини сезиб қолдим. Бундек ўйлаб карасам, ҳазил-ҳазил билан катта ишни бошлаб юборибман. Ахир Дев Орифнинг кучуги эмаски, бикинига пойлаб туриб битта тепсанг вангиллаб кочиб қолса. Эртакларда айтилишича, девлар жуда кучли, жуда маккор бўлишади. Бунинг устига уларнинг сеҳргарликдан ҳам хабари бор. Шундай бўлгандан кейин мен ҳам тузукроқ тайёргарлик кўришим, иложи бўлса, уни фафлатда босишим, ҳеч бўлмаганда майдонга ўт қалаб ўйинга тушаётган пайтида қужум килиб қолишим керак.

Тўппа-тўғри Сора холамниги йўл олдим. Аввал Миробиддинхўжани топиб кечаги пулимни қайтариб оламан. Нега десангиз, ойиси кинна согани билан, бари бир Доно тузалмади. Тузалмагандан кейин бировнинг пулинин чўзиб кўйисин-да... Ундан кейин Сора холамдан сариқ Дев ҳақида сўраб ҳаммасини билиб оламан. Ахир сариқ Дев ҳақида кеча биринчи бўлиб фолбин холам гап очган эди-да.

Миробиддинхўжа уйларида кўринмайди. Сора холам фир-фир шабада эсиб турган айвонда атлас кўрпачаларнинг устида маза килиб дам олиб ётибди, ҳар замонда қўлидаги бир дастарайхон билан хира пашшаларни ҳайдаб кўяди.

— Ассалому алайкум, холажон! — дедим келганимни сездириш учун.

— Мулла бўлинг, мулла бўлинг, — деб фолбин холам аста ўрнидан туриб ўтириди, — кел, ўғлим, кел.

— Миробиддинхўжа бўлса ўйнаймиз деб келувдим.

— Ўртоғинг далага қовунга кетувди-я. Хабаринг йўқми, бугун колхоз қовун узибди... Доно тузукми?

— Тузук. Кече операция килишди. Доктор яхшиямки кинна солдирганларинг, бўлмаса ўлиб колар экан, деди.

Шундай дейишим билан негадир, Сора холам кулиб юборди. Оёғига қўнган пашшани райҳон билан бир уриб:

— Оббо ўғлим-эй, шундай дедими-а? — деб сўради.

— Ха, шундай деди.

— Бундан кейин ёлгон гапирмагин, ўғлим, хўпми?

— Хўп бўлади, холажон,— дедиму ёлғон гапирганимни сезиб қолгани учун бу ёгини сал тўғрилаб гапира бошлидим.— Ундан кейин, бувижоним, гумнинг олдига борманглар, у ерда Девлар макон курган, зиён етказади деяптилар... Ростдан ҳам ўша ерда Дев борми, холажон?

— Мана энди ўзиннга келдинг, болам,— Сора хола кўлидаги райҳондан бир шинча узатди,— ма, иска-иска-бўтириш, макон курган. Бемахалда у ёкларга бора кўрмагин.

— Кечасию кундузи бўладими-а?

— Йўқ, кўпроқ кечаси бўлишади.

— Кундуз-чи, кундузи каёкка кетишади?

— Кундузи Кўхиқоғфа учиб кетишади, болам.

Кейин Сора холам, мен яхши бола бўлганим учун, бошка нарсалар ҳакида ҳам гапириб берди. Девлар гоҳ канот чиқариб күшдек учар экан, гоҳ шамол бўлиб гувиллар экан, гоҳ сув бўлиб шалдирап экан, гоҳо одамга ўшаб ҳам кўриниб колар эмиш... Бир кун Сора холам нариги қишлоқдан келаётган экан, йўлда Миробиддинхўжага ўхшаган бир бола йиғлаб ўтирган эмиш, нега йиғлайсан деса — баттар йиғлармиш. Юр, уйга олиб кетай деса, юролмайман дермиш. Шунда Сора холам раҳми келиб орқасига опичиб олган экан, аввал күшдек енгил туюлибди, кейин тегирмон тошдек оғир бўлиб кетибди. Сора холам тер босиб:

— Ке, ўғлим, энди бирпас пиёда юргин! — деб бундок елкаси оша назар ташласа, орқасида бир коп тезак турган эмиш.

— Хола, сиз кўркиб кетмадингизми? — деб сўрадим.

— Кўркмадим, кўрксам зарап етказарди, — деб тушунтирди Сора холам.

Юрагимга вахима тушиб колди. Қизик, вахима кучайган сари Дев билан бўладиган олишувга бўлган қизикишим ҳам ошаверди. Охир омонсиз жанг килишга қарор қилдим. «Майли, бувижоним намоалик ўргатаман деб нақ жонимни ҳикилдогимга келтириб қўйди. Қулоғимдан чўзавериб безор қилди. Ўлсам, кайта шулардан бир йўла кутуламан. Бордию уни ўлдирсам яна шухратим чикади, обрўйим ошади, яна мулла Ҳошим бўлиб кетаман...»

Кун ботарга бориб хаммаси тайёр бўлди. Зокирнига бориб, ойисидан «Зокиржон кечаси бизникида ётсин, китоб ўқиймиз», деб рухсат олдик. Бизникига келиб бувижонимни «Зокирларнида ётиб икковимиз намозлик ўрганмоқчимиз», деб кўндиридик-да, жанг бўладиган жойга караб йўл олдик.

Гум деганимизни сизга тушунтириб берсан, у уйимиздан ярим километр нарида. Паст томони паҳтазор, тоғ томони одам ўтиб бўлмайдиган чангалзор. Ана шу чангалзорлар орасидан ёйинлиб катта анхор оқиб чиқади-да, паҳтазорга етай деганда уч метр баландликдан пастга шалдираб тушади — мана шу ерии гум деб атаймиз.

Коронги тушиши билан ўша жойга етиб олдик. Дархол у ёқ-бу ёққа кўз югуртириб жанг бўладиган жойни ўзимча чамалаб ҳам кўйдим.

— Шерик, ҳо шерик,— деб мени турта бошлади Зокиржон,— мен... мен... қалтираб кетяпман.

— Совқотдингми?

— Йўқ, совқотмадим.

— Нега қалтирайсан бўлмаса?

— Юр, кета қолайлик. Жангни эртага қиласмиз.

— Ўлардек кўркоқсан-да.

— Ким кўркоқ?

— Сен-да, ким бўларди.

— Мен-а!

— Ха, сен.

— Бўлти,— деди Зокир аччиғи чиқиб,— кани ўша Девинг келсин-чи, яккама-якка олишмасамми!

Шундай деб, Зокир жим бўлди. Икковимиз ҳарсанг тошнинг панасига ёнбошлиб олганмиз. Бу ердан қишлоқдаги уйларнинг чироклари бемалол кўриниб турди. Шамол кулоғимизга одамларнинг бақириб-чақирганини, сутга тўймай қолган бузоқчаларнинг эркаланиб маъраган овозини келтириб уради, бугун клубда кино бўлаётган бўлса керак, кимдир «Олға!» деб бақиряпти.

Ой чиқиб, чангалларнинг учи йилтираб қолди, осмон хиравашиб атроф ёришгандек бўлди. Энди чангалзорни ҳам, паҳтазор томонни ҳам бемалол кўрса бўлади.

— Бугунги воқеа ҳақида бировга оғиз очсанг, жонингдан умидингни узавер!— деб пичирладим Зокирга.

— Хўп,— деди Зокир ҳам,— хеч кимга айтмаймән.

Шу пайтда сувнинг шалдираши бир оз пасайди-да, тўсатдан яна кучайиб кетди. Чангалзор орасида нимадир қичкирмоқчи бўлган хўроздек қанотларини тапиллатиб «хув-хув» деб кўйди. Кейин ҳаммаёқ яна сув қўйгандек жимжит бўлиб қолди.

Бундай карасам, Зокир аллақачон ухлаб копти. Бечората шу пайтда негадир жуда раҳмим келиб кетди, оқистагина бошини силаб күйдим. Сүнгра ваъдамга биноан аркои келтирган эдим, ўшанинг бир учини дўстимнинг корнига боғладим, иккинчи учини дев тугул алвости ҳам ечолмайдиган килиб тутга чандиб ташладим. Совкотиб шамоллаб колса ойисидан балога қолмай деб кўйлагимни ечиб устига ёниб ҳам кўйдим...

Ёлғиз қолгач, қўлтиғимдаги қалпоқчамни чиқариб бoshимга кияётган эдим:

— Нега қалтирайсан? — деб сўради қалпоқчам.

— Ростини айтсам, кўрқяпман.

— Кўркма. Қўрқоқлар ҳеч қачон муродига етолмайди.

Шу гап эсингдан чиқмасин, — кўнглимни кўтарди қалпоқчам.

Кўзга кўринмайдиган бўлиб олгач, ҳаңжар билан милтиқни олиб нарироқ кетдим... Кутяпман, кутяпман, вакт ярим кечадан ўтиб, уйқуларим келиб кетди ҳамки, аммо сариқ Девдан ҳамон дарак йўқ... Бир маҳал кўзим уйкуга кетай деб қолган экан, чангальзор ичидан шатир-шутур овоз эшитилиб қолди. Сакраб ўрнимдан туриб кетдим... Ана, келяпти! Ўзингни дадил тут, Хошим. Синглинг Донохоннинг ўчини оладиган пайт келди! Ўнг қўлимда яланғоч ҳаңжар, чап қўлимда ўқланган милтиқ, майдонда паҳлавонлардек тик турибман. Дев менга қараб бостириб кела бошлади, ана, у якин қолди: елкасида бир қоп юк. Назаримда, чангальзорда ўтириб олиб, 20—30 одамнинг гўштини еб, бошини копга солиб кўтариб келаётганга ўхшайди. Оббо маккор-ей, афти ангорини боплаб ўзгартириб, одамзод киёфасига кириб олибди-я, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, Данак кори поччамнинг ўзгинаси, дейсиз!

— Тўхта! — дедим бир одим олдинга ташлаб.

Дев тўхтаб, у ёк-бу ёкка назар ташлади-да, одамга ўхшаб:

— Астағириулло! — деб кўйди. Кейин худди эски паровоздек пишиллаб мен томонга яна бостириб кела бошлади. Мени назаримда, кажава саватдек келадиган корни билан босиб ўлдирмоқчига ўхшайди.

— Тўхта! — деб наъра тортиб юбордим паҳлавонлардек.

Дев оёкларини кериб тўхтади-да, яна «астағириулло!» деб кўйди. Кейин пичирлаб афсун ўкий бошлади. Ҳа, мана энди жанг бошланади, энди кўркоқлик қилишнинг пайти ўтди, кани, олға, Хошимбой!

— Қани айт, киличбозлик қилишамизми, милтиқда отишамизми ёки кураш тушасанми?

Дев ўзини муғамбирликка солиб аввал қалтиради, сўнгра мени чалғитиш учун:

— Сен кимсан ўзи? — деб сўради, — инсу жинсмисан ёки деву паримисан?

— Мен одамзодман.

— Одамзод? Одамзод бўлсанг нега кўзга кўринмайсан?

— Бу менинг ишим... Хўш, сенинг ўзинг кимсан? Сариқ Девмисан ёки кора Девмисан? Айт?

— Мен Данак кори бўламан.

— Данак кори?! Нега бўлмаса чангалзорда юрибсан? Нега бегуноҳ одамларнинг калласини кўтариб юрибсан?

— Калла эмас, бу — ковун. Ковун олиб келяпман.

— Қайси мамлакатдан ўғирлаб келяпсан?

— Мамлакатдан эмас, ўзимизнинг бригададан. Қундузи борсам меҳнат кунингиз йўқ экан, деб бермади. Шунинг учун кечаси ўғирлаб келяпман... Астағфирулло, э худо, ўзинг асрагин.

Дунёда ўзи девдан айёри бўлмас экан. Мени гапга чалғи-тиб, ҳаёлимни ўғирлаб секин-аста таппа босишнинг пайдан бўляпти. Йўқ, Хошимбой унақанги осонликча алданадиганлардан эмас. Ялангоч пичоқни шартта кўкрагига ти-раб:

— Пичоқбозлики? — деб сўради.

— Йўқ, йў-ў-ў-ўқ, пичоқдан кўрқаман...

— Отишамизми бўлмаса?

— Асло, асло! Э одамзод, кўркитма мени! — шундай деб, Дев елкасидаги қовуни ташлаб юборди. Демак, масала равшан. У мен билан кураш тушмоқчи. Фурсатни кўлдан бермай, бир сакраб елкасига миниб олдим.

— Енгилганингни тан ол, бўлмаса чилпарчин киламан.

— Енгилдим. Э одамзод, енгилдим.

— Бундан кейин одамзодга зиён-захмат етказмайман...

Хошимжоннинг синглиси Донохонга назар соганим учун тавба қилдим де.

— Дам соганим учун минг тавба қилдим.

— Бундан кейин «Коммунизм» колхозидан қовун ўғирламайман, деб сўз берасанми?

— Сўз бераман, қовун ўғирламайман,— деди Дев дағ-дағ қалтираб. Энди нима қилсам экан, деб ўлланиб қолдим. Эртаклардаги паҳлавонлар Девлар билан олишиб, уларни сингач, ўзларига кул килиб олишади. Тоғдан ўтин ташиттиради, ҳарсанглар келтириб, ҳашаматли уйлар солдиради. Томимиз тўла ўтин, уйимиз ҳали яп-янги. Шундай бўлса ҳам Девга осонликча жавоб бериб юборгим келмасди.

— Кани бир югур-чи! — дедим Девнинг жағыга пичок-нинг дастаси билан уриб.

— Қаёкка югураман?

— Қишлоқни бир саёхат килиб келайлик.

Дев бир уф тортиб олди-да, лўкиллаганича югуриб кетди. Лекин ўзиям роса маза килдим-да. Қасам ичиб айтамки, умримда бунақанги роҳатижон бўлмаган. Мен сизга айтсам, велосипед миниб катайса килгандан Девни миниб катайса килган минг марта яхши экан. Оёғинг ҳам чарчамайди, ўзинг ҳам терламайсан, кадами сал сусайса, бошига бир муштлаб кўйсанг, тамом — зипиллаб югуриб кетади.

Қишлоқни икки марта айланиб, Девни яна гумнинг олдига қайтариб келдим-да, копдаги қовунларни елкасига ортиб:

— Кани, энди ўша Кўхикофингга караб учиб қол! — дедим, — бундан кейин яна шу атрофларга келадиган бўлсанг жонингдан умидингни узавер!

Дев күшдек учиб кетди.

Шу пайтда Зокиржон эсимга тушди-ю, ростини айтсам, жуда ҳам кўркиб кетдим. Ҳали мен қари Дев билан олишаётганимда унинг болалари келиб Зокирни қўтариб Кўхикофга олиб кетган бўлса-я! Югуриб бориб қарасам, йўқ, дўстгинам ўз жойида экан — окшом қандай уйқуга кетган бўлса шундайлигича ухлаб ётиби. Қалпокчамни бошимдан олиб кўйнимга солдим-да, Зокирни турткилаб уйғота бошладим. Кани энди кимир этса. Дев бўғиб кетган бўлса-чи, деб ўйладиму шошилиб юраги уряпган-урмаяпганлигини билиш учун кулогимни кўкрагига босдим. Хайрият, бўғмаган экан — юраги гупиллаб ишлаб туриби. Юраги дук-дук, дик-дик деб бирам чиройли уряптики, эшитган саринг эшитгинг келади. Бирпас эшитай деб ётиб кўксига бошимни кўйганимча кўзим уйқуга кетганини ўзим ҳам сезмай колибман.

Кимdir кулогимдан қаттиқ чўзгандай бўлди. Кўзимни очсам, тепамда ойим, бувижоним, яна икки-уч аёл йиғлаб туришибди. Зокирни ҳам турткилаб уйғотишмокда. Ойиси йиғлаб белидаги арқонни ечиш билан овора. Куёш қўтарилиб нақ тепамизга келиб колилти.

— Оқшом қаерда ётган эдиларинг? — дағ-дағ қалтираб сўради бувижоним.

Зокир менга қаради, мен унга караб кўзимни кисдим-да:

— Зокирларнинг томида, — деб жавоб бердим.

— Бу ерга қандай келиб қолдиларинг?

— Билмаймиз, — дедик Зокир иккимиз.

— Милтиқ билан пичоқ қаёқдан келди?

Зокир иккимиз нима дейишимизни билмай бараварига елкамизни кисиб кўя қолдик. «Айтмадимми, буларни Дев кўтариб келган...» деди бувижоним ваҳимали овозда. Кейин Зокир икковимиз Девнинг қўлидан эсон-омон чикқанимиз учун бизга хурмату эъзозлар билдиришиб уй-уйимизга олиб кетиншди.

Ўша куни хунук бир хабар эшидим.

Данак қори поччам «кечаси гумнинг олдида менга Дев ҳамма қилди, тонг отгунча олишиб чиқдим...» деб гап тарқатибди.

Буни эшишиб, пешонам терлаб кетди. Мен янгилишиб, сарик Дев ўрнига қори поччамни кечаси билан миниб чиқканга ўхшайман...

VII боб

КОРИ ПОЧЧАМ ПЕНСИЯ СУРАЯПТИ

Уч-тўрт кунгача кўнглим ғаш бўлиб юрди. Нимаданлигини, ўлай агар, ўзим ҳам билмайман. Шу денг, кўнглим ғаш бўлган пайтларда қўлим ҳеч ишга бормай сал анқовроқ бўлиб қоламан.

— Ҳошим, сал машқинг пастроқ кўринади,— деб сўради дадам ишга жўнаётиб.

— Нима дедингиз?

— Хафароқ кўринасан дейман.

— Билмасам.

— Е мен билан бирга боргинг келяптими?

— Каёққа, дада?

— Мен ишлаётган жойга-да.

— Жон деб бораман, раҳмат, дадажон!— Сакраб ўрнимдан туриб кўйлагимни кияётган эдим, гапимизни эшишиб ўтирган бувижоним:

— Рўзи! — деб дадамни чақириб қолди.

— Нима дейсиз?— деди дадам мотоциклга минаётиб.

— Ўзинг кетавер, Ҳошимнинг иши бор.

— Дарров орқасига қайтариб юбораман,— дадам менга қараб кўзини кисиб кўйди. Югурниб бориб мотоциклнинг орқасига ўтириб олдим.

Жўнаб кетдик.

Токка қараб чиқиб боряпмизу, севинганимдан дадажонимни маҳкамроқ кучоқлагим келади. Ўзи менинг дадам ажойиб-да. Мотоциклни мана шунаканги учирив хайдайди, универсал хайдаб пахта чопиқ қилишни ҳам жойига қўяди,

бульдозер миниб ерларни текислаб ҳам кетаверади. Ундан кейин машинага ўтириб олиб ғишт десангиз ғишт, шағал десангиз шағал ташиб ишиңгизни бирпасда битириб беради. Шунинг учун ҳам дадамни у ёқ-бу ёкка таклиф қилишгани-килишган. Пионер лагери курилаётган жойнинг директори Абдушукуров амаки чўлга бориб, атайлаб дадамни бу ёқка олиб келган. Ўзиям Абдушукуров амаки дадамнинг бошлиғи билан нақ икки соат тортишибди.

— Йўқ, Рўзивойни беролмайман,— дебди дадамнинг бошлиғи.

— Нега энди беролмас экансиз? Юкоридан топширик олиб келганман,— депти Абдушукуров амаки.

— Чунки Рўзивойни биз универсал деймиз, универсал чўлга жуда ҳам зарур.

— Афсуски, беришга мажбурсиз,— деб икки бошлиқ каттиқ тортишиб қолишибди-ю, охири дадамнинг ўзидан сўрашга мажбур бўлишибди.

— Бошқа жойга бўлса бормасдим, албатта,— депти дадам,— аммо пионерлар лагери курилиши бўлгани учун йўқ дея олмайман... болаларни ҳам бир хурсанд қилайлик-да, ахир...

Шундан кейин Абдушукуров амаки дадамни ўзининг енгил машинасига ўтказиб, тўппа-тўғри лагерь курилаётган жойга олиб келишибди-да:

— Ишни бугун бошлаймизми ёки эртагами?— деб сўрабди.

— Пайсалга солиб ўтирамизми?— деб дадам енгларини шимариб ишга тушиб кетибди.

Хаёлларга берилиб, қишлоқдан чиқиб тоғ йўлига бурилганимизни ҳам билмай қолибман. Бир километр юрилгач, Узунқулоқ ота мозори келади. Бугун чоршанба бўлгани учун узоқ-яқиндан келган зиёратчиларнинг ҳаммаси ўша томонга караб кетишаётпти: бирори машинада, бирори дадам иккимизга ўхшаб мотоциклда, эшак мингандару пиёда кетаётганлар ҳам кўп.

Биз зиёратгоҳдан йигирма метрча пастроқдан тўппа-тўғри қурилиш бўлаётгани жойга қараб ўтиб кетдик. Дадам мотоциклнинг олдинги фидирагини чинорга қадаб:

— Туш! — деб ўзи ҳам секин туша бошлади. Чинорнинг шундоккина ёнбошидан ҳайкириб катта сой оқяпти. Сойнинг ўнг томонидаги ялангликда гишталар уюми, қоп-қоп цементлар, ёғоч билан тахта ер-кўкка сиғмайди. Чап томонда эса скреперда адирларнинг паст-баландини текислашаётпти.

— Дада, текислаб нима қилишади?— деб сўрадим кийимини алмаштираётган дадамдан.

- Бадантарбия майдончаси бўлармиш.
- Нарироқдаги чукурча-чи, ертўла бўладими?
- Ертўлага бало борми. Болалар чўмиладиган цемент ховуз бўлади у ерда.
- Дада, ростдан ҳам пионерлар учун қуриляптими-а?
- Бўлмасам-чи.
- Факат аълочилар дам оладими?
- Бўлмасам-чи.
- Дада, мен-чи, бу йил фактат «5» олиб ўқимоқчиман.
- Кани энди кўлингдан келса... Соз бўларди-я... Хошим, бирпас у ёқ-бу ёкни томоша қилгину, дарров қайтиб кетгин. Бўлмаса бувингдан балога коламиз.
- Хўп бўлади, дадажон.

Дадам коржомасини кийиб олгач, секин бориб ялангликда тупрок оладиган чўмичини ерга тираганча дам олиб ётган бульдозернинг устига чикиб, менга караб кўлини бир силкитиб кўйди-да, ишга киришиб кетди. Чўмичига шағални тўлдириб олади-да, уни осмони фалакка кўтариб, аста-аста буриб, дўнглик орқасига тўқади. Кейин яна бошкатдан бошлайди. Берилиб томоша килаётган эдим, орқамда кимдир хаҳолаб кулиб юборди — бир чўчиб тушдим. Бурилиб карасам Абдушукуров амаки экан, икки кўлини бикинига килиб турибди.

- Хой бола, нега муком киласан? — сўради у.
- Кани муком килганим?
- Гоҳ ўнгга буриласан, гоҳ чапга буриласан.
- Мен бульдозерни томоша киляпман, билдингизми?! — дедим аччиғим чикиб.
- Кимнинг ўғлисан?
- Рўзивой тракторчининг.
- Э, оғайним экансан-ку. Кани бери кел-чи, тегирмондан топиб олган ўғли сен бўласанми?
- Ҳечам-да, мени ойим туккан, — дедим баттар жаҳлим чикиб.

Абдушукуров амаки билан бирпасда иноқ бўлиб кетдик. Қизикчи, дадамга ўхаш оқ кўнгил экан. Ишимнинг ўнгидан келганини карангки, мен ҳам унга жуда маъқул тушиб колибман. Пионерларни жон-дилидан яхши кўраркан...

- Лагерни бу йил куриб битирасизларми, кузги имтиҳонни топширган болалар келиб дам олиб кетадими? — деб сўраган эдим:

— Бу йил битирадик-ку... Аммо Енфок қори поччанг ишимиznинг белига тепиб турибди-да, Хошимбой, — деб кўйди Абдушукуров амаки. Кейин ёнида ўтирган бегона бир

одам билан худди шу масала ҳақида гаплаша бошлади. Маълум бўлишича, пионер лагери Узунқулок ота мозори жойлашган ерларни ҳам ўз ичига олиши, худди қабрнинг ўрнига ёзги кинотеатр биноси тушиши керак экан. Ёнғоқ кори поччам бу гапни эшитиб, ғазабга келиб, авлиё-анбиёларга мурожаат қиласману, сизни тўппа-тўғри дўзахга жўнатиб, икки минг градус иссиқда куйдириб таъзирингизни бераман депти. Кейин сал ғазабдан тушиб:

— Борди-ю, гапингизга кўнсам, менинг ҳам кичкинагина бир шартчам бор, бажарасизми? — деб сўрабди.

— Қанақа шарт? — хурсанд бўлиб сўрабди Абдушукуров амаки.

— Шартим шуки,— депти кори поччам томогини кириб,— менга давлатдан жиндаккина пенсия ундириб берасиз.

— А?! — депти Абдушукуров амаки ўрнидан туриб.

— Ҳа! — депти кори поччам ҳам ўрнидан туриб.

— Ахир, сиз ҳеч жойда ишламагансиз-ку?

— Ишлаганимиз... Пайғамбар йўлида азият чекканмиз,

— Бўлмаса пенсияни ўша пайғамбарнингиз берсин сизга.

— Ҳали шундайми?

— Ҳа, шундай!

Хозир чинор тагида ўтириб Абдушукуров амаки мана шу гапларнинг ҳаммасини оқизмай-томизмай бегона одамга гапириб берди. Бегона одам кўлида ўйнаб ўтирган лаппак тошни сойга отиб:

— Менга қотса, ўша кабрга бугунок бульдозер кўйиб юбораман,— деб кўйди. Абдушукуров амаки:

— Ҳай-ҳай, шаштингиздан кайтинг. Бунақа ишда сабртоқат керак. Тушунмаган халқ ғалаёнга келиши мумкин.. Яхиси, шошмасдан тушунтириш керак... — деб уни фикридан қайтарди.

Бу гапларни эшитиб, мен сизларга ёрдам беришим мумкин деб айтай ҳам дедиму, тагни ўйланиб қолдим. Биласиз-ку, ёш болалар катта одамларнинг ишига аралашса, уларнинг аччиғи келади ёки бўлмаса аввал бурнингни артиб ол, кейин бир гап бўлар, деб устингиздан кулишади. Шунинг учун ҳам индамай қўя қолдим.

Абдушукуров амаки билан бегона одам ўринларидан туришиб, ёғоч-тахталар уйилиб ётган томонга жўнашди. Курилиш кетаётган жой билан зиёратгоҳнинг ораси тахта девор орқали ажратиб қўйилган экан. Бир сакраб деворга чиқдим-да, нариги томонга ўтиб кетдим.

ҮРГАТИЛГАН ИЛОН

Зиёратгоҳ бугун зиёратгоҳ эмас, бамисоли катта сайилнинг ўзгинаси бўлиби — одам демагани ҳеч жойга сифмайди: ориқ-семиз хотинлар, узун-киска кампирлар, мен тенги болалардан тортиб Донохон тенги кизларгача, дадамга ўхшаш эркаклардан тортиб Ёнғок кори поччамдек салла ўраган, икки бети қип-қизил чолларгача — ҳамма-ҳаммаси шу ерда. Булоқларнинг бўйида, катта толларнинг тагида, бўйи осмонга тенг чинорларнинг салқинида одамлар тўп-тўп бўлиб козон қайнатишяпти. Ароқни чойнакка куйиб яшириб ичаётганлар ҳам бор, пиво ичаётганлар ундан кўп. Ҳатто, биттаси бутилкадаги пивони шундоклигича кўтариб оғзига култ-култ куйди-да, лабини кафти билан артиб:

— Савобини Узункулок отамга бағишиладим,— деб бўшаган шишани тўппа-тўғри сойга иргитиб юборди.

Катта чинордан сал нарироқда Узункулок отанинг кабри бор. Қабрга тош зинналардан юриб чиқасиз. Зинанинг пастроғида Данак кори поччам, сал юқорироғида Бодом кори амаким, энг тепасида уч хонали тош ўйнинг эшиги олдида бахмал кўрпачалар устида Ёнғок кори поччам чўкка тушиб олиб чилёсинда ўқигандек алланарсаларни ўқияпти. Одамлар пул бериб, хурсанд килиб кетишияпти.

Зиёратгоҳнинг чеккарогида кичкинагина бозорча ҳам бор. Савдо-сотиқ авжида. Яна тагин қанақа савдо денг — нуқул кўтарасига. Узуму, чала пишган ковун дейсизми, шафтолию курт тушган олма дейсизми, ҳатто, ишонасизми, битта кампир халтачада гармдори ҳам пуллаб ўтирибди. Бир маҳал Орифга қўзим тушиб қолса бўладими! Бир халта қурутни олдига кўйиб.

— Кеп колинг, мазали қурут, ёғли қурут! — деб булбулдек сайраб ётибди.

— Курутинг шўр-ку! — дедим биттасини оғзимга солиб. Ориф мени кўрди-ю, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ихтиёр ўзингизда, аммо бора бечора тарракдек котиб қолди. Бир вакт ўзига келиб:

— Ўчингни олмоқчимисан-а! — деб сўради мендан.

— Бўлмасам-чи! — дедим мен ҳам жўрттага жиддий туриб, мен энди сенга немисча фокус кўрсатаман.

— Мен... мен... ахир, ўзинг ўтган йили мениям калтакловдинг-ку?

— Бўпти, кечирдим,— дедим қурутдан яна биттасини оғзимга солиб.

— Ростданми?

— Рост.

— Агар кечирсанг, биласанми... Мен бу йил ўзим ёмон ўқисам ҳам, сенга ёрдам бераман, сени аълочи қилмагунча кўймайман... Ол курутдан... Мен буни ойимдан яшириб томда куритганман. Унча-мунча тупроғи бор-ку, лекин ўзи ширин... Кеп қолинг, мазали курут, ёғли курут! — деб яна сайраб кетди Ориф. — Биласанми, шерик?

— Йўқ, билмайман.

— Мен, мана шу курутларнинг пулига кутубхонам учун янги китоблар сотиб олмокчиман... Кеп қолинг, мазали курут!

Нарирокка ўтсам, бозорчанинг шундоккина чиқаверишида чордана қуриб ўзимизнинг Зокирвой ўтирибдилар. Олдига газета ёзиб, устига йигирматача буррак-суррак, офтобда носковоқдай сарғайиб кетган бодрингни териб кўйибди.

— Нима килиб ўтирибсан? — деб сўрадим бодрингдан биттани олиб.

— Бодринг сотяпман,— хурсанд бўлиб деди Зокир. Кейин чўнтагини пайпаслаб қўшиб қўйди: — Биласанми, бу пулга мен нима оламан?

— Йўқ, билмайман.

— Милтиқ оламан.

— Милтиқни нима қиласан?

— Сен билан яна Дев овлашга чиқаман... Биласанми, ўша кундан бўён мен анча ботир бўлиб қолдим. Илгари мозорнинг олдидан ўтсам, кўзларимни чирт юмиб, «бисмилло, бисмилло», деб ўтардим. Энди бўлса иккала кўзимни ҳам очиб ашула айтиб ўтаяпман, ҳеч нарсадан кўркмаяпман.

Икковимизнинг сухбатимиз чала колди. Нега десангиз шу пайтда одамлар ўртасида шов-шув бўлиб «пирим чиқармишлар, ваъз айтар эмишлар...» деган гаплар тарқаб колди. Ҳамма катта чинорнинг тагига тўплана бошлади. Зокир икковимиз ҳам ўша томонга қараб йўл олдик. Бориб етмаган ҳам эдикки, кимдир:

— Ана, чиқяптилар! — деди йифламсираб.

Бундай қарасак, қабрнинг ёнидаги тош уйдан Ёнғоқ қори поччам чиқиб келяпти. Ўнг томонида Данак қори, чап томонида Бодом қори амаки. Учовининг ҳам бошида ҳар биттаси лайлак уяча-лайлак уяча келадиган оқ салла, учовининг ҳам эгнида этаги ерни супуриб келаётган малла чопон. Назаримда учови ҳам хозиргина ёғли палов еганга ўхшайди — лаб-лунжлари ялтираб турибди.

Енғок кори поччамнинг кўлида узунлиги икки метрча келадиган хасса. Оёклари остига қарамай негадир осмонга караганча битта-битта босиб зинадан тушиб келяпти. Шу пайтда менинг ёнгинамда турган битта болали хотин «пиримдан айланай!» деб пиқиллаб йиғлаб юборса бўладими!

— Гуноҳкор бандалар! — калтироқ овоз билан деди Енғок кори поччам, — сиз билан биз инсонпарвар ҳукуматимизнинг сояни давлатида, ҳазрати Узунқулоқ пиrimнинг химоятида, обло-таолонинг нозу неъматидан ризқи-рўзимизий тергилаб еяпмиз... Илоё овмин, етимпарвар ҳам бева-бечорага раҳмдил бўлган ҳукуматимиз яна ҳам баркарор бўлсин, ҳазрати райкому, ҳазрати исполкомнинг пахтаю жун тайёрлаш плани икки юз пойиз бажарилсин!

— Овминн!.. — деб Данак кори поччам кичкириб юборди. Одамлар ҳам:

— Овминн! — деб фотиха ўкишди.

Енғок кори поччам давом этади:

— Сўнгги пайтда шайтоннинг васвасасига учиб, рўза тутмай, намоз ўқимай гуноҳга ботаётганлар кўпайиб, юрт вазмин бўлиб колди. Бундан уч-тўрт кун аввал Ҳошимжон, Зокиржон деган икки гуноҳсиз бўталоқни инсу жинслар чангальзорга бойлаб кетишиди. Ўша кечаси ҳазрати Данак корига сарик Дев ҳамла килди...

— Вой худойим-ей! — деб йиғлаб юборди менинг ёнимдаги болали хотин. Зокир бўлса мени секин туртиб, лабини ғалати килиб буриб қўйди.

Енғок кори поччам осмонга караганча гапида давом этди:

— Юрт вазмин. Бу ниманинг оқибати? Азиз-авлиёлар йўлига хайру эхсонни камайтириб юбордик — бу мана шунинг оқибати. Бединларнинг дилига шайтон васваса солиб, шу кеча-кундузда ҳазрати Узунқулоқ пиrimнинг қабрларини бузиб, ўрнига лагерь курмокчи бўлишяпти. Бундан худойи таоло каттиқ ғазабда, бундан пиrimнинг арвоҳлари ҳам бе-зовта... Юртимизга офат ёғилди, аждарҳо пайдо бўлди...

— Илон!!! — бақириб юборди одамлардан бири.

Бундай карасам, чиндан ҳам Узунқулоқ отанинг кабри ёнидан узунлиги беш метр, йўғонлиги самовар карнайча, калласи қумғонча келадиган коп-кора илон буралиб-буралиб, вишиллаб чикиб келяпти. Ҳаммаёқ олатасир бўлиб кетди. Бирор додлаган, бирор йиғлаган, машинага чопган кайси, велосипед минтан кайси, эшакнинг тўқимини ахтарган кайси — билиб бўлмайди. Биринчи бўлиб ҳў ҳалиги бутил-кадаги пивони паккос кўтариб савобини Узунқулоқ отага

багышладим, деган йигит кочишга тушди. Мотоциклига бир сакраб минди-да, тепкисини босган эди, кани энди ўт олса! Мотоциклни қолдириб, ўзи шаталок отганча токқа қараб чикиб кетди. Болалар чинкириб йиғлаяпти. Бозорча ҳам айқаш-үйқаш бўлиб кетди. Қовунлар думалаб юрибди, олмалар ҳар томонга сочилган. Қимдир қочаётуб, шўрва пишаётган козонни билмасдан ағдариб юборган эди, бошқасининг оёғи куйиб қолди. Зокирни ҳам йўқотиб кўйдим — куш бўлиб осмонга учиб кетганга ўхшайди.

Данак кори поччам безгак тутгандек, даф-даф қалтираяпти. Бодом кори поччам қалтирамаяпти-ю, аммо мактабимиз ҳовлисидағи ҳайкалдек қотиб қолибди. Енгок кори поччам бўлса икки қўлини осмонга кўтариб:

— Э худо, бу оғатни ўзинг юбординг, ўзинг даф қилгин! Э Ҳазрати Узунқулоқ пиrim, кўллаб юборинг! — деб тинмай жавраяпти.

Қандай килиб қалпоқчамни кўлимга олиб бошимга кийганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ӯшанда жуда шошиб қолган бўлсам керак, нега десангиз, узун таёқ кўлимга каёқдан келганини ҳатто ҳозир ҳам эслай олмайман... Бир сакраб қора илоннинг ёнида пайдо бўлдим. «Кечадев билан олишган эдим, бугун сен билан жанг қилишга тайёрман, эй инсу жинс!» дедим-да, таёқнинг йўғон томони билан тош зинадан шиддат билан тушиб келаётган илоннинг бошига туширдим. Шошиб қолганим учунми, мўлжални жиндак нотўғри олган эканман, таёқ илоннинг бошига эмас, елкасига тегди. Оғриқ зарбидан газабга келган қора илон буралиб, ҳавода муаллақ юрган таёқни кувлашга тушиб қолди-ку! Қочмай иложим қанча, қочдим. Аммо қочгандан ҳам сал каллани ишлатиб қочдим. Ингичка чинорни гир айланавердим-айланавердим. Бир маҳал илон чинорга ўралиб қолгандек бўлиб кўринди. Шартта бурилдим-да, ерда турган катта тош билан қора махлукнинг қоқ белига туширдим. Ўзи илондан жони қаттиғи бўлмас экан, бели узилай-узилай деб қолди-ю, шунда ҳам бошини ярим метр кўтариб, оғзини каппа-каппа очиб, мени кувлаб келяпти-я! Шу пайтда қабристон томондан цирклардаги қизиқчиларга ўхшаб куроқдан кўйлак-иштон кийган бир одам югуриб чикди-да, кўлимдаги таёққа ташланиб қолди. Бу ҳам инсу жинс бўлса керак, деб ўйлаб таёқ билан келтириб туриб бошига бир туширган эдим, икки қўли билан таёқ теккан жойини чангллаганча қандай тезлик билан чиқсан бўлса, ана шундай тезлик билан ичкарига кириб кетди.

Бирини енгганим учунми, шу нафасда чарчогимни ҳам унутиб, ўзимни яна ҳам кучлироқ, яна ҳам чаққонроқ ҳис

килгандек бўлдим. Якинлаб келаётган илоннинг бошига таёк билан уч марта кетма-кет туширдим. Илон шилқ этиб ерга йикилди-да тўлғана бошлади. Кейин югуриб бориб ўчок бошида турган болтани келтирдим-да, кийма-кийма килиб ташладим.

Сувсаб кетган эканман, бориб сойдан ҳовучлаб сув ичаётган эдим, бир-бирига суюнишиб ҳанг манг бўлиб турган кори поччамларга кўзим тушиб колди.

— Астағириулло, кутилмаган воқеа бўлди-я! — деди Данак кори тилга кириб.

— Ё, навизамбилло,— деб кўкрагига туфлаб кўйди Бодам кори амаким.

— Боринг, одамларни чакириб келинг,— деб буюрди Ёнғоқ кори поччам Данак корига,— биз ичкарига кириб анави инжикни кўндирайлик энди, бўлмаса...

Сой бўйида ўтириб анчагина дам олдим, одамлар ташлаб қочиб кетган қозонлардан гўштларни олиб маза қилиб едим. Кейин, кани кўрай-чи, кори поччамлар нима килиб ўтиришибди экан деб, уларнинг олдига кириб бордим.

Кирсан, Ёнғоқ кори поччам, Бодам кори амаким, ундан кейин ҳалиги мендан калтак еб кочган куроқ кўйлакли одам учовлари бир нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришибди.

— Сиз, таксир, илонни одамларга бир кўрсатасиз, деган эдингиз, шундайми? — сўради куроқ кўйлакли Ёнғоқ кори поччамдан,— бунинг учун менга уч юз сўм ваъда килган эдингиз.

— Ваъда килинган пулни олдингиз-ку!

— Бунинг учун раҳмат... Лекин сиз менинг илонимни ўлдириб кўйдингиз.

— Мен эмас, худойи таоло ўлдирди,— тушунтириди Ёнғоқ кори поччам.

— Мен бу илонни беш йилдан буён боқаётган эдим. кўлга туширганимда икки қаричгина эди... Мен уни бугун-эрта циркка топшириб қаттагина пул олмоқчи эдим, илонимнинг хунини тўлайсиз.

— Хунини тўлайсиз?

— Ха, тўлаб берасиз. Бўлмаса ҳозироқ чикиб одамларга ҳамма гапни айтаман...

Ёнғоқ кори поччам Бодом кори амакимга қаради. Бодом кори амаким тушунмадим, дегандек, елкасини кисиб кўйди.

— Хўш, ўша циркингиз канча пул бермокчи эди? — ковоғини осилтириб сўради кори поччам.

— Уч минг сўм.

— Юз сўм бераман.

— Йўқ. Илонимни топиб берасиз.

- Икки юз манот оласиз.
— Менга пул керак эмас.
— Яна юз сўм кўшдим, кўндингизми? — чўнтакларини пайпаслаб колди кори поччам.
— Икки мингдан бир сўм ҳам камига кўнмайман. Бу илонни деб мен беш йил азоб чекдим-а!
— Ортиқча бир сўм ҳам кўшолмайман.
— Бўлмаса хозир ташкарига чикиб одамларга арз киласман.

— Мен ҳам чиқаман-да, бу одамнинг гапига ишонманглар, бу шайтон, бизга офат келтирди, дейман. Ана унда сизни оломон кора калтак қилиб ўлдиради, билдингизми?

Куроқ кўйлакли бир нафас ўйланиб колди. Назаримда каттиқ қўркиб кетди шекилли:

— Майли, таксири, минг сўм беринг бўлмаса,— деди шошилиб.

— Менда хозир пул йўқ.

— Ана, беш юз сўмга кўндим, пулни тезроқ чиқаринг.

— Менда пул йўқ дейлман, кулогингиз оғирми?

— Қанча пулингиз бор бўлмаса?

— Сарик чакам ҳам йўқ. Гапни кўпайтирмастан тезроқ жўнаб колинг. Бўлмаса сизни хозирок шайтон деб эълон киласман.

— Демак, илоннинг хунини тўламайсизми?

— Йўқ, тўламайман.

— Инсофингиз йўқ экан.

— Гапингизни кайтиб олинг, бўлмаса хозир чўнтагингиздаги пулни ҳам кайтариб оламан.

— Виждонсиз экансиз!

— Нима, нима?! — шундай деб Ёнғоқ кори поччам ўрнидан туриб кетди. Каттиқ ғазаблангани шундоқкина кўзларидан билиниб турарди. Куроқ кўйлакли одам, караса, кори поччамдан яхшилик чиқадиганга ўхшамайди. Ичиди сўкинганича илон солиб келган сандикни ёлкасига олди-да, тез-тез юриб чикиб кетди. У чикиб кетиши билан хонага пиддираб Данак кори поччам кириб келди-да:

— Таксир, сизни халойик кутяпти! — деб кўйди.

Ёнғоқ кори поччам ташкарига чикиб, ҳали нутқ сўзлаған жойига борди-ю, осмонга қараб шошмасдан гапира бошлиди:

— Худонинг марҳамати улуғ. Кўз олдингизда инсу жинсни даф қилди. Ана, унинг киймаланган гавдаси, ерда ётибди. Буларнинг ҳаммаси ҳазрати Узунқулоқ пирамининг кўллаб-куватлашлари туфайли бўлди. Ўзишининг покиза

рухларини шод этмок учун назру ниёзни аямайлик, жонлик сўйиб ис чиқарайлик...

Ёнғок кори поччам шундайлигича, яъни икки кўзини осмонга тикканча, битта-битта юриб тош уйга кириб кетди. Данак кори поччам тўнининг ўнгирига одамлардан пул йиға бошлади...

Лекин пул демагани ҳам ёғилиб кетди-да! Ҳалиги бутил-када пиво ичган йигит кори поччамнинг этагига битта ўн сўмликни ташлаб:

— Савобини Узункулօк отага бағишладим,— деб кўйди.

Бир соатлардан сўнг Зокир, Ориф учовимиз кишлоққа қайтиб кетдик.

IX боб

ОВДА

Худди ўша соатдан бошлаб Ёнғок кори поччамнинг обрўлари шунаканги ошиб кетдики, шунаканги ошиб кетдики, асти кўяверасиз. Кўча-кўйдан эшак минибми ёки пиёда юрибми ўтиб қолгудек бўлса бувижонимга ўхшаш бир хил кампирлар то кори поччамнинг қораси ўчиб кетгунча эгилиб салом килиб тўради, денг. Бунинг устига «нима дейсан, Ёнғок кори тўппа-тўғри худога мурожаат килиб, Узункулօк ота мозорида пайдо бўлган аждаҳони қиймалаб ташлаган эмиш.

— У кишининг ўзлари ярим авлиё-да!

— Кечирасиз, ярим авлиё эмас, тўлиқ авлиё!

— Ўша киши бўлмагандан Ҳошим билан Зокирни инсу жинслар тўппа-тўғри осмонга олиб чиқиб кетар эди.

— Қароматларидан айланай, кори поччамларнинг! Данак қорига сарик Дев ҳамла қилганда дарров ёрдам қўлларини чўзибдилар...»— деган ҳар хил гаплар ҳам тарқаб қолди. Кори поччамнинг обрўдари мана шунака ортаверган сари, очигини айтиб кўя қолай, менинг аччиғим чиқа бошлади. Гапни қаранг-а, кўрқинчли илон билан олишиб, андак бўлмаса мен ўлиб кетаёздиму, мақтанишга келганда кори поччам мақтанар экан-да, ёлғончилик ҳам эви билан-да... Сарик Дев деб янглишиб, Данак қори амакимни кечаси минган мен эдим-ку, нега энди ҳамма айбни Девга тўнкашади?

Шундай килиб десангиз, Ёнғок Кори поччамни бутунлай ёмон кўриб қолганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Қандай килиб энди у кишини фош қилсам экан, деб ўйланиб юрган

кунларимнинг бирида, яъни Донони касалхонадан олиб келган кунимизнинг эртасига, дадам, ойим, бувижоним учовлари дастурхон устида нима тўғрисидадир узок баҳлашиб ўтиришиди. Мен томонга тез-тез кўз ташлаб кўйишларидан, ундан кейин бувижонимнинг икковларини жеркиб-жеркиб ташлаётганидан сездимки, гап менинг тўғримда боряпти.

— Ўқиши-чи, ўқиши? — сўради дадам.

— Ўқишининг бошланишига ҳали икки ой бор,— тушунтириди бувижоним,— унгача бориб-келиб хизматларини килсин, дуоларини олсин. У кишининг дуоларини олган одам у дунёю бу дунё кам бўлмайди. Зора, худо кўнглига солиб, Ҳошимжонгинам қўйилиб, кечалари кочиб кетиш одатини ташласа...

— Билганингизни килинг! — деди охири дадам қўл силтаб.

— Ўзим ҳам тушунолмай колдим,— деди ойим иккиланиб.

— Гап битта. Мен набирамни одам килмоқчиман, шунинг учун бу ерга келганман,— деди бувижоним, кейин ойим билан дадамга жавоб бериб юборди-да, мени секин чакириб пешонамдан, соchlаримдан силаб, юзимдан икки марта ўпиб ҳам қўйди.

— Ўғлим, если-хушли бўлганингдан жуда хурсандманда! — деб мактади охирида.

— Ўзим ҳам хурсандман,— дедим мен талтайиб.

— Енғок кори поччангга шогирдликка берсам борасанми?

— Жон деб бораман, бувижон!

— Вой тилингдан айланай, болагинам,— хурсанд бўлиб кетди бувижоним.— Ҳой Рўзи, эшитяпсанми, ўғлинг кўнди. Айтмадимми, худо кўнглига солади деб.

Бир соатдан сўнг кори поччамга атаб бир сават ёғли патир, битта авра чопон, оқ сурпдан яктак-иштон олиб, бувижоним иккимиз йўлга тушдик. Шу пайтда негадир жуда хурсандман. Бошимда сават, тоҳ ўнг елкамни олдинга чиқариб, тоҳ чап елкамни олдинга чиқариб, баъзан мукомлар килиб ўйнаб боряпман... ўзиям хўп омади келган боламан-да, кайси ишта ихтиёр килмай, ўнгидан келгани-келган

— Ассалому алайкум! — дедим оstonадан ўтишимиз биланок.

— Ваалайкум... — деб кори поччам менга қарамади-ю, бошимдаги саватга тикилиб кулимсираб қўйди.

Бувижоним нима мақсадда келганимизни айтган эди, омадимнинг яна бир марта келганини каранг, кори поччам савдолашиб ўтирмастан:

— Баракалла, ўғлим! — деб ўнг күли билан елкамни силади. Иншоолло, мулла Хошимни ўзим одам киламан.

Ўша куни кори поччам менга уйга кириб чиқиши, ховлида харакат килиш қондаларини ўргатиб күйди. Чакирса «лаббай, таксир», иш буюрса «хўп бўлади, таксир!» дейишим керак. Уйга кираётганимда ўнг кўлимни кўксимга қўйиб хиёл эгилиб, чиқаётганимда орқам билан юриб чиқишим керак экан. Ундан кейин бу ерда кўрган-билганларим, эшитганларим ҳақида бировга оғиз очсан, корним ёрилиб ўлар эканман, шундай деб тайинлади кори поччам.

Шундай килиб десангиз, шогирдмисан шогирд бўлиб қолдим: сочимни олдириб, бошимга оқ дўппи, эгнимга итёка кўйлак кийгизиб кўйишган. Ўзим тенги болалар кори поччамга шогирд тушганимни эшитиб, ҳаваслари келганиданми ёки алам қилганиданми, ишқилиб, менга ҳам «Жийда кори» деб лақаб кўйишган.

Киладиган ишим, ростини айтсан, унча оғир эмас. Кори поччамга таҳорат учун сув келтириб бераман, кўк чой дамлаб бераман, дам солдиргани одамлар келса, ичкари кириб бу ҳакда кори поччамга хабар бераман. Бу кишининг она-бола эшаги ҳам бор. Ўшанга яширинча бориб, колхознинг бедасидан ўриб келаман, эшакларнинг тагини тозалайман. Кори поччамнинг катта хотини Эшон ойим кошига ўсма кўйиш, пишиллаб ухлашдан бошқасига ярамайди. У киши уйқудан уйғонгунларича ўчоқнинг кулини оламан, ховли супурман, идиш-товок юваман... Ундан кейин кўлим бўшади дегунча:

— Бўтам,— деб чакиради кори поччам.

— Лаббай, тахсир!

— Кани, белимни иккита сиқиб ташланг-чи! — деб буюради кори поччам. У кишини дарров тескари ағдариб, аввал белини, кейин оёқларини, энг охирида калта қўлларини роса эзғилаб уқалайман. Кори поччам баъзан жуда хурсанд бўлиб кетиб: — Баракалло, бўталогим,— деб кўяди,— сиз асли жаннати боласиз-да, жаннати!

— Жаннат яхшими-а? — деб сўрайман.

— О, нимасини айтасиз, бўтам!

— Икковимиз ўша ёкка кета колсак бўлмайдими-а?

— Нима?! — кори поччам шартта ўрнидан туриб кетади, — тавба қилдим де, шайтонбачча.

— Тавба қилдим, таксир.

— Кел энди, қилган гуноҳинг учун тиззамнинг пастини ҳам бир уқалаб кўй.

Оёқларини бутун кучимни ишга солиб сиқиб-сиқиб яна уқалашга тушиб кетаман.

— Қаттиқ оғрияптими-а? — дейман жим туролмай.

— Жудаям.

— Бирорларга дам солгунча ўзингизга ҳам бир дам солиб олсангиз бўлмайдими?

— Сен шайтонбаччага минг марта айтдим-ку, гап сўрамагунча оғзингни очмагин деб. Мунча шаккок бўлмасанг.

Баъзан оғриқ жуда ҳам зўрайиб кетади шекилли, кори поччам кўлимга ўн тийин бериб:

— Югур! — деб қолади. Бу — дорихонага бориб кел, дегани. Пулни аптекачига узатсам:

— Бунинг оз-ку? — деб сўрайди у.

— Колганига кори поччам дуо килиб кўяр экан.— дейман-да, дорини олиб қайтаётганда йўл-йўлакай «нега энди кори поччам ўз оёғи салгина оғриса ҳам дори ичади-ю, бирорларники оғриса дам солиб иншоолло, хеч нарса кўрмагандек бўлиб кетасиз», деб кўяр экан, дея ўйланиб кетаман. Ўйлайману, худди арифметикадан берилган машқни еча олмагандек, буни ҳам еча олмай, бор-е, менга нима, деб кўл силтаб кўя қоламан.

Бир кун кори поччам билан тоф ичкарисидаги олис-олис қишлоқларга овга борадиган бўлиб колдик. Буни эшишиб, хайрият, уч-тўрт кун бел укалашдан кутулиб, у ёқ-бу ёқни томоша қилиб келар эканман, деб ўзимда йўқ севиниб кетдим. Дадамнинг кўштиғини кўтариб, ҳовлиқиб чиқиб кетаётган эдим, бувижоним:

— Милтиқни нима киласан? — деб жеркиб берди.

— Биз кори поччам билан мурда овлагани кетяпмиз! — дедим аччиғим чиқиб. Бувижоним котиб-котиб кулди-да:

— Мурда эмас, мурид дегин, болам, мурид,— деб тушунтириди. Кейин мурда билан муриднинг фарқини ҳам гапириб берди. Шошилиб турғаним учун, бари бир, хеч нарса англамай, милтиқни ташлаб кори поччамниги караб югурдим.

Йўлга чиқдик.

Кори поччам эшакда, мен эса эшакнинг тўқимидан маҳкам ушлаб у кишининг ёнида зипиллаб боряпман. Хўтичча гоҳ оркада қолади, гоҳ югуриб, шаталок отиб, менинг хавасимни келтириб олдинга ўтиб кетади.

Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик. Етти довонни ортда колдириб канча-канча сойлардан кечиб, булоклардан сув ичиб, арчазорларда ағанаб дам олиб, кун ботай деганда кичкинагина бир қишлоққа кириб бордик. Магазин олдига етганда кори поччам эшакдан тушаётган эди, магазинчи кўриб колди-ю:

— Пирим! — деб бакириб юборди. Кейин прилавкадан бир сакраб ўтди-да, югуриб келиб аввал кори поччамнинг оёғидан ўпди, кейин кўришаётуб кўлларини кўзига суртди:

— Зап ташриф буюрибсиз-да, таксир, зап келибсиз-да! — дерди у тинмай. Кейин билсам, мана шу магазинчи кори поччамнинг муриди экан — биз ўшани овлатани келган эканмиз. Бу кичкинагина кишлоқчада кори поччанинг яна учта муриди бор экан. Эрталабгача учовини ҳам боплаб овлаб чикдик: бири кўй сўйди, бошқаси эчки сўйди, яна биттаси кийик гўшти солиб боплаб ковурма палов тайёрлади.

Эрталабки намоздан кейин кори поччам дами чикиб кетиб касал бўлган кишиларга бисмилло дея енгларини шимариб дам солишга тушиб кетди. Ҳаммаларидан пул олдик, хуржунларнинг кўзини тўлғизиб, гўшт, ёғ, ёнғок, писта олиб яна ҳайёхув деб йўлга равона бўлдик.

Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик. Ям-яшил ўтлоқлардан, қўю кўзилар ба-булашиб ўтлаб юрган кенг яйловлардан ўтдик, тепасига карасанг дўппинг тушадиган баланд қояларни, усти ям-яшил арчалар билан қопланган пастбаланд адирларни ортда колдириб, пешин маҳалида сой бўйига жойлашган яна бир кишлоқчага кириб бордик.

Йўқ, бу кишлокнинг канчалик гўзал эканлигини сизга таърифлаб беролмайман. Биласиз-ку, сўзга жуда-жуда ҳам камбағалман. Кишлокнинг паст томонидан тошдан-тошга урилиб, яйловдаги тойчокдек ўйноклаб катта сой оқади. Юкори томон эса паст-баланд адирлар. Адирларда гуркираб ям-яшил арчалар ўсиб ётибди. Уйларнинг томларида ёввойи гуллар, ҳар биттаси чинни пиёладек келадиган кип-қизил лолалар кийғос очилган, кишлокчанинг юзини ҳар куни икки маҳал ёмғир ёғиб, ювиб турар экан. Ҳавосини айтмайсизми, бирам тоза, бирам мусаффоки... Йўқ, йўқ, бу ернинг гўзаллигини бари бир таърифлай олмайман, қўлимдан келмайди.

Пастаккина уй олдида тўхтаб эшакдан хуржунни олаётган эдик, шу пайт ичкаридан бири беш ёшларда, иккинчиси уч ёшларда бўлган иккита қип-яланғоч бола отилиб чиқди-да:

— Дадам, дадажоним! — деб чарчаб турган кори поччамнинг йўғон бўйинларига осилиб олиши. Кори поччам ҳали уларнинг пешонасини ўпишга улгурмаган ҳам эдики, худди шу пайтда болалар чиқсан уйдан, ҳамир кориб ўтирган бўлса керак, тирсакларигача оппок уни билан 23—24 ёшлардаги бир жувон ҳам ҳовликканча чиқиб келди:

— Вой, тўрам! Бизни ҳам йўклар экансиз-а!

— Қалай, эсон-омонмисилар? Онанг саломатми? — сўради кори поччам.

— Ўн кундан бўён йўлингизга кўз тутамиз-а..

— Иш кўп-да, онаси. Кўл тегмади...

Ана шу гаплардан кейин эшакни ҳовлига бойлаб, пастқам уйлардан бирига кириб бордик. Кейин билсам, ҳалиги «бизни ҳам йўклар экансиз-а», деган жувон қори поччамнинг хотини, яъни менинг келинойим бўлар экан. Келинойим хуржундаги совға-саломларни кўриб жуда хурсанд бўлиб кетди. Битта атласни кўкрагига босиб:

— Ярашдими? — деб сўради қори поччамдан.

— Баҳорда очилган лоланинг ўзи бўлдингиз! — деди қори поччам.

Биз бу ерда тўрт-беш кун колиб кетдик. Кундузлари яна қишлоқма-қишлоқ юриб ов киламиш, хуржунларнинг кўзини ҳар хил нарсаларга лик тўлдириб қайтамиш. Кечкурунлари мен ҳалиги яланғоч болаларни галма-гал елкамга миндириб от-от ўйнатаман. Айникса, каттаси жуда шилқим экан. Ҳатто кечалари ҳам уйқумдан уйғотиб, тағин миндирансан, деб ҳархаша килди денг.

Бешинчи кун эрталаб орқамизга қайтдик. Бутунлай бошқа йўлдан юрган эканмиз. Янги-янги қишлоқларга тушиб, яна зиёфатлар едик, кимизлар ичдик, каклик гўшидан кабоблар пиширтиридик.

— Ош бўлсин, тўйиб-тўйиб ол, бўтам! — деб кўяди қори поччам кўзини кисиб.

— Йўқ, энди ея олмайман,— дейман корнимни силаб.

— Бу ёғида энди қишлоқ йўқ. Очқаб коласан.

— Бир ҳафталикни еб олдим, таксир.

Нихоят, охирги манзилни тарқ этиб яна йўлга равона бўлдик. Эшакдаги икки хуржуннинг ҳам кўзи лик тўла, олмаю ёнғоқ дейсизми, янги сўйилган кўй гўшти, кувда пишилган ёғ дейсизми, сутда йўғрилган чала кўпти патиришиша банкада асал дейсизми — ҳаммаси бор. Хуржунга сифмаганини мен оркалаб олганман. Мендан ортганини қори поччам катта қийикка тугиб елкасига ташлаб олган. Эшакларни ҳайдаб икковимиз сал оркарокда келяпмиз, қоринлар тўқ, кайфимиз чоғ, қори поччам ашула айтиб келяпти, мен жўр бўляпман:

Алиғин дилга жо қилмоқни бисмиллодин ўргандим,

Шахид конини тўқмакни каломуллодин ўргандим,

Гуноҳ қилмоқни ман Одами Сайфуллодин ўргандим!..

Кутнамаганда қори поччам ашулани тўхтатиб, оғизларини катта-катта очиб энтика бошлади:

— Бўтам, эшакни тўхтатинг! — деди у киши елкасидаги юкни ерга кўйиб,— мен бўмай кетяпман...

Эшакларни тұхтатиб, бундай қарасам, чиндан ҳам кори поччам терға ботиб кетибди.

— Қорин шишиб кетялти, қорин... — деб устозим бирорнан ахтараётгандек у ёк-бу ёкка қараб қўйди.

Дарров кори поччамнинг устки кийимларини ечиб, ерга чалқанча ётқиздим-да, кўйлаги билан юзини, қоринларини елпий бошладим. Илгари қорин оғриганини ҳам, қорин шишганини ҳам кўрган эдим-у, лекин бунақасенга ҳеч дуч келмаган эканман... Ҳой, ишонасизми, қориннинг шишгани, секин-аста кўтарилиб бораётгани бемалол кўриниб турибди-я! Ўзиям овкат номи борки, аралаш-куралаш қилиб роса туширган эдик-да: сўлқиллатиб пиширилган катлама, янги олинган қаймок, мурч сепилган гўшткуйди, ҳар хил доривор ўтлардан солиниб тайёрланган қайнатма шўрва, кийик гўшти солинган қази, писта-мағиз аралаш туйилган толкон, кашнич солинган икки коса мастава, бир тогора ёғлик қатик, етти пиёла қимиз... Йўқ, айб кори поччамнинг ўзида экан. Ахир, битта қоринга шунча нарса қаёқдан сифсин!

— Хошим, бўталогим! Мен ўляпман! — деб ингради кори поччам. Бундай қарасам, чиндан ҳам корни нақ тўнкарилган тандирдек бўлиб кетибди. Бетлари кичрайиб, куйган кулчадек, оёклари ҳам ингичка тортиб, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ўқлогидек бўлиб колибди. Кўркиб кетдим. Нима килсан экан?

— Докторга югар! — деди кори поччам энтикиб,

— Якин ўртада қишлоқ йўқ-ку, таксири?

— Ху тилинг кесилгур! Доктор топ деяпман!

«Нима килсан экан? Эй қалпоқчам, эй акли расо дўстим, ёрдам бер. Акл ўргат. Қандай қилиб кори поччамни ўлимдан олиб қолсан бўлар экан?» — деб ёлвордим майкамнинг ичидан тақиб олган қалпоқчамга.

— Қорнига сув куй! — тилга кирди қалпоқчам.

— Сув йўқ-ку?

— Нарироқда булоқ бор.

— Сувни нимада келтираман?

— Гилам хуржунни бўшат, ўшанда келтирасан,— акл ўргатди қалпоқчам.

Кори поччамга устингиздан сув куймоқчиман, деган эдим, кўзини очмасдан боши билан маъқул деган ишорани қилди. Шошилиб гилам хуржунни бўшатишга тушдим.

— Эҳтиёт бўл, тухум синмасин... — ингради кори поччам.

Шундан кейин у кишининг дўмбирадек шишиб қетган қорнига булоқнинг муздек сувидан роппа-роса йигирма сак-

киз хуржун келтириб күйдим. Шундан сўнг қорин сал пасайиб, қори поччамнинг чехраси ҳам очилгандек бўлди.

— Офарин, бўтам, офарин! Иншоолло, сизни кейинчалик ўзимнинг ўрнимга шайх қилиб қолдириб кетаман.

Аммо бу хурсандчилик узокка чўзилмади. Сал ўтмасдан қорин яна шиша бошлади. Бу гал худди мен билан ўчакиши-моқчи бўлгандек жуда тезлик билан кўтарилиб бораради... Энди нима қилсан экан? Илгари ойим фермага ишга кирмасдан аввал, ола сигиримиз бўларди. Нафси ёмон бўлгани сабабли кўп еб қўйиб, қорни шишиб бамисоли дўмбира бўлиб кетарди. Шунда дадам бакатеракнинг шоҳидан кесиб сигирнинг оғзига керги солса — шиш қайтарди-коларди. Булокнинг бўйида бакатерак ўсиб ётибди. Ҳшандан кесиб қори поччамнинг оғзига керги солсам қалай бўларкан деб. Фикримни ўзига айтган эдим:

— Тезроқ, бўтам, тез югурунг! — деди қори поччам кўзлари ола-кула бўлиб.

Йўғонлиги теша сопидек келадиган керги кесиб, қори поччамнинг оғзига кўндаланг солдим-да, салласи билан бўйнига чандиб, икки қўлини орқасига қайириб турдим. Устозим калтакни чайнаб, ўқчиб, кўзлари олайиб, тер босиб, беш-ён минут қийналди-ю, бора-бора қорни пасайиб, ёрилган коптоқдек пуч бўлиб қолди. Кейин қори поччам тошга бошини қўйиб ширингина уйқуга кетди. Қанча ухлаганини билмайман. Бир маҳал кўзини очиб:

— Хошимжон, бугун ҳафтанинг қайси куни? — деб сўради.

— Сешанба.

— Сешанба? — сакраб ўрнидан туриб кетди қори поччам, — эртага чоршанба денг... Қани, эшакка ортинг хуржунни!

Қори поччам эртага чоршанбада Узунқулоқ ота мозорида бўлиши керак. Бўлмаса ўрнига Данак қори поччами ёки Бодом қори амакимми ўтириб олади-ю, тушган пулни паккос чўнтакка уради.

Шошилиб йўлга тушдик.

Аста-аста тезлигини оширган машинадек биз ҳам бора-бора юришни тезлатиб, бир-биримизни ортда қолдириб кета бошладик. Гоҳ чопонининг этакларини пирпиратиб қори поччам ўзиб кетади, гоҳ тумшуғини олдинга чўзиб қари эшак ўтиб, шаталоқ отиб ҳаммамизни ортда қолдириб кетади...

Хуфтон маҳалида Ҳўжақишлоққа эсон-омон кириб олдик.

X боб

ЁНГОҚ ҚОРИНИНГ ЗИЁФАТИ

Эсингизда бўлса керак, кори поччамнинг ҳеч кимга маълум бўлмаган сирларини фош қилиб ташлайман деган ниятда у кишига шогирд тушган эдим. Аммо бора-бора бу ниятимдан кайта бошладим. Нега десангиз, бу ерга келганимдан бўён жонгинам роҳатда бўлиб қолди. Кори поччам бувижонимга ўхшаб Мухаммад пайғамбарниңг шеърини ўргатаман деб қийнамайди, қулоғимдан чўзғиламайди. Бир-галашиб намоз ўқиймиз, деб қистамайди.

— Мулла Хошим! — деб чакиради кори поччам.

— Лаббай, таксир! — дейман дарров қўлимни кўксимга кўйиб.

— Юраклар қисилиб кетяпти-ку, бўтам.

— Белингизни уқалаб қўяйми, таксир?

— Йўқ, бўтам, анави обизамзамдан олинг.

Обизамзам дегани нима эканлигини ҳалигача билмайман. Аммо унинг ранги ҳам, хиди ҳам дадам хумчага солиб чиқарадиган мусалласга жуда ўхшаб кетади.

Бўйрукни эшитиб, дарров ўрнимдан турман-да, кўзадаги обизамзамдан бир пиёла куйиб, устозимга узатаман.

— Бай-бай-бай! — дейди кори поччам пиёладагини симириб,— обикавсарнинг ўзи-я!

— Кори почча, мен ҳам жиндак исчам майлими? — деб сўрайман баъзан,— менинг ҳам юрагим қисилиб кетяпти.

— Юрагингиз қисилмай ўлсин, бўтам,— деб уришиб беради кори поччам,— бу болалар учун заҳарнинг ўзи-я!

— Ичсам ўлиб қоламанми?

— Тил тортмай ўласиз, бўтам. Қани, яна бир пиёла кўйинг-чи... Ҳа, баракалла... Энди боринг, ичкари кириб эшон ойингизга қарашиб юборинг. Одамлар қелса, менинг ёнимга киритманг, китоб кўяптилар денг...

Шундай қилиб, биз кори поччам билан апок-чапок яшаб; маза қилиб юрган эдик. Ҳали айтганимдек, у кишини фош қилишни унугаётган эдим. Бир воқеа сабаб бўлди-ю, мен яна тўнимни тескари кийиб:

— Ҳа, шошмай турсинлар ҳали! — деб қўйдим.

Ўша куни нимаданлигини аниқ билмайман-у, лекин жуда хурсанд эдим. Ашула айтиб Узункулол ота мозорига, кори поччамнинг олдига кетаётган эдим. Йўлда Ориф билан Зокирга дуч келиб қолдим. Хуноб бўлиб ниманидир ахтаришатипти.

- Нима йўқотдиларинг? — сўрадим секин.
- Пул. Кўрмадингми? — деди Ориф.
- Қанака пул?

— Пулдақа пул-да. Қанака бўларди, — жеркди Ориф.

Маълум бўлишича, эрталаб икковлари мана шу йўлдан юриб, она тили ўқитувчимизнига ўтишган экан. Ориф Зокирга она тилидан ўргатаётган эди-да. Бугун имтиҳон топширгани боришибди.

— Ростдан топширдингми-а? — секин туртиб кўйдим Зокирни.

- Ўлай агар, топширдим.
- Нечта савол берди?
- Ўнта савол берди.
- Ростдан-а?

— Рост. Ундан кейин машқ дафтаримни ҳам бир бошдан вараклаб кўрди. Чакки эмас, анча меҳнат қилганинг билиниб турибди, деди. Ишонмаяпсан-а? Ишонмасанг, сенга ҳам айтиб беришим мумкин. Қани, сўра-чи... Сўрайвер. Гапни айтиб берайми? Гап деб тугал фикр англатган... Тугал фикр англатган. Ориф, у ёғи нима эди?

— Ишингни қил! — деб уришиб берди Ориф. Зокир чап қўлининг кўрсаткич бармоғини чаккасига кўйиб бирпас ўйланиб турди-да:

— Топдим, — деди ҳовлиқиб, — тугал фикр англатган сўз ёки сўзлар бирикмасига айтилади.

— Шундай қилиб, она тилидан кутулибсан-да?

— Кутулдим. Энди алгебра қолди... Ана ундан кейин тўппа-тўғри еттинчи синфга кириб ўқийвераман... Агар сен билан юраверганимда, биласанми, мен ҳам қолиб кетар эдим.

Негадир шу пайтда Зокирнинг гапларига қулок солгим келмай қолди. Ундан шартта юзимни ўғирдим-да:

— Пулингни топдингми? — деб сўрадим арикнинг бўйига ўтириб олиб ўтларнинг орасини титкилаётган Орифдан.

— Йўқ, — бошини кўтармай деди Ориф, — эрталаб Зокир келгунча мана шу ерга ўтириб санаган эдим. Кейин чўнта-гимга солиб мана бу тутдан чумчук бола олиб тушган эдим.

— Хафа бўлма, — деб кўнглини кўтардим дўстимнинг.

— Биласанми, мен уни кутубхона ташкил қиласман деб биттангалаб йикқан эдим. Қеласи бозорга ойим билан шаҳарга бориб, ойнали жавон олиб келмокчи эдим...

Шундай деб, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ, Ориф йиғлаб юборса бўладими. Кўнглим бузилиб кетди, юпатай десам ҳеч гап тополмайман.

— Кўпмиди? — дедим ниҳоят.

— Йигирма бир сўм эди, — ҳиқиллаб деди Ориф.

Учовимиз яна излашга тушиб кетдик. Кун тепага келгунча ахтардик ҳамки, бари бир топилмади.

Узункулоқ ота мозорига күнглим ғаш келди. Бугун гарчи чоршанба бўлмаса ҳам одам яна ҳеч жойга сифмай кетибди. Кори поччам ўз жойида, духоба тўшакларда ўтириб назрниёз қабул қиляпти.

— Нега кеч қолдингиз, бўтам? — деб сўради аста.

— Бу ёкка келиш эсимдан чикиби, — баҳона килдим.

— Боринг, эшакларингиздан хабар олинг, эрталабдан бўён ҳеч нарса солганим йўқ — оч ётгандир.

Кори поччамнинг эшаги анча нарида, пастқам бир жойда туради. Оч ётган бўлса ҳашак солиб, сув ҳам бериб қўйяй, деб ўша томонга ўтган эдим, она-бала эшакни хотинлар, мен тенги, мендан кичкина болалар қуршаб олишибди. Қапката бир одам хўтиқчанинг бошидан ушлаб, беш-олти ёшлар чамасидаги битта қизчани ҳадеб миндирмоқчи бўл-япти.

— Миндирманг, белини синдириб кўясиз, — дедим жаҳлим чикиб.

— Белини синдирсам пулини тўлайман, акаси.

— Бўлмаса аввал тўлаб қўйинг.

— Қанча оласан?

— Топганингизни бераверинг.

Ўзим ҳам мана шунақа ишларга суяги йўқ боламанда. Хўтиқчанинг устига эски тўн ташлаб, қизчани миндириб бир айлантириб келган эдим, бошқа болалар ҳам ишқибоз бўлиб қолишиди. Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чикқандан бўён эшак зоти камайиб, ажойибхона-даги ҳайвондек одамларни қизиктирадиган бўлиб қолган. Уч-тўрт сўм ишлаб, Орифга берсам зораки кўнгли кўтарилса, қутубхонасига китоб олиб, хурсанд бўлса деган ниятда дарҳол енг шимариб ишга киришиб кетдим. Ўзим тенги бир болани кассир килиб тайинладим. Эшакчага бир-инкитасини миндириб сой бўйига обориб келгунимча кассир бола янгиларидан пул олиб, навбат белгилаб қўяди. Бир бориб келишим бора-бора эллик тийинга чиқиб кетди. Шундай килиб десангиз, роса пул ишладим-да. Хўтиқніям нақ бўлмаса ўлдириб қўяёздим, бечора мадори қуригандан охири тер босиб юролмай колди. Энди ишни йифиштириб, тушган пулларни бир санаб кўрай-чи, деб турган эдим, ўн саккиз-ўн тўккиз ёшлардаги бир киз келиб:

— Ҳой бола, хўтиқчангга мени ҳам бир миндир, — деб илтимос килди.

— Йўқ, хўтиқча чарчаб колди.

- Вой, чарчаса нима кипти?
- Хўп десангиз, қари эшакка миндираман. Кулокларини қаранг, ҳар биттаси карнайдек келади...
- Жуни хурпаймай ўлсин эшагингни!.. Анвар ака,— деб ёнидаги турган йигитга мурожаат қилди қиз,— сиз айтинг, жо-о-он Анвар ака.
- Кел энди, ука, келинойингни бир катайса қилдир!— деб елкамга қўлини қўйди Анвар ака.
- Йўқ, беш сўм берсангиз ҳам кўнмайман.
- Бир сўм берсак-чи?— сўради қиз,
- Йўқ, тўрт сўмга ҳам кўнмайман.
- Ҳа, ана, бир сўм эллик тийин!.. Тур энди!
- Йўқ, уч сўмга ҳам кўнмайман.
- Икки сўмга-чи?— кошларини чимириб деди қиз.
- «Ҳа, майли», деб ўйладим ичимда. Икки сўмни олсам ола қолай, шунда пулим роппа-роса ўн тўкказ сўм бўлади. Орифни роса кувонтирадиган бўлдим-да. Ўзим яхши ўқимагандан кейин яхши ўқиганларга ёрдам бериб туришим керак-да.
- Аввал берсангиз, кейин миндираман,— деб секин ўрнимдан турдим,— лекин ўзиям худда «Волга»га тушгандек маза киласиз-да, келинойи.
- Фалокат оёқ остида деганлари пақкос рост экан. Келинойимни хўтиқчага миндириб, тепаликка олиб чиқаётганимда, жонивор аввал оёкларини кериб, тер босиб, қалтиради. Кейин бақадек ерга ялпайиб қолди.— бели узилиб кетган экан. Қаёқдандир пайдо бўлиб қолган кори поччам кулоғимдан чўзиб:
- Нима қилдинг, бадбахт?! — деб сўради.
- Хали ўлгани йўқ,— дедим нима дейишими билмай. Кулоғимдан чўзганча тош уйга олиб кириб кетди кори поччам. Мен энди роса қалтакни ҳам есам керак, деб жонимни ҳовучлаб турган эдим, йўқ, кори поччам тўсатдан юмшаб қолди.
- Қанча пул тушди, бўтам?
- Пул тушгани йўқ.
- Елғон гапирманг, бўтам. Ёлғончининг жойи дўзах бўлади.— Аввалгидан ҳам юмшаб, ярим кулиб, ярим жиддий туриб давом этди кори поччам: — Кира қилаётганингизни эрталабдан бўён кузатиб ўтирган эдим... Қани, пулни олинг-чи, бир санайлик-чи.
- Мен бу пулни Орифга бераман, билдингизми? Кутубхона ташкил қилмоқчи у, билдингизми?
- Кутубхонага бало борми, қани, пулни чиқаринг

— Бермайман.

— Нима?

— Бермайман, вассалом!

— Нима-нима?! — шундай деб қори поччам мени таппа босди-да, чўнтағимдаги пулларнинг ҳаммасини олиб қўйди. Орасидан иккита беш тийинликни ташлаб менга узатди:

— Манг, бунга хўрозқанд олиб енг, бўтам!

Шунақанги хафа бўлдимки, шунақанги хафа бўлиб кетдимки, ишонасизми йиғлавораёздим. Йўқ, йиғлаган ҳам эканман, буни мен кори поччамнинг гапидан билиб қолдим.

— Ие, ие, бўталогим, нега йиғлайсиз? — деб авра чопонининг ўнгири билан кўз ёшимни артиб қўйди устозим. — битта хўтиқчага ҳам шунча хафа бўладими одам. Ўлса ўлибди-да. Мен сизга унақасидан эртага бир йўла иккитасини келтириб бераман. Устига чиройли гилам тўқимчалар босиб, пешонасига ипак попукчалар такиб, кўзмунчоклар осиб қўғирчокдек ясатиб бераман... Сиз киракашлик қилиб турасиз, мен тушган пулларни тўплаб тураман. Ана ундан кейин мен сизга янги «Москвич» олиб бераман.. Хайдашни биласизми?

— Йўқ! — дедим бурнимни тортиб.

— Хечқиси йўқ, иншоолло, ўрганиб оласиз. Энди, ўрнингиздан туриб мана бу гўштларни кассобга топширинг-да, пулини нақд берар экансиз денг. Иншоолло, сизни ўзимдан кейин мана шу ерга шайх этиб тайинлаб кетаман...

Қори поччам бир сўзли одам экан. Кечаси қаёқкадир йўқ бўлиб кетди-ю, эртасига эрталаб ўзи айтгандек чиройликкина иккита хўтиқчани етаклаб келди. Ҳатто гилам тўқимчалар, узангю тақинчокларигача ҳамма-ҳаммасини таҳт қилиб келибди. Ўша куни чорсанба бўлгани учун зиёратгоҳга кечагидан ҳам кўп одам келиб, бамисоли катта сайилнинг ўзгинаси эди.

— Кани, бўтам, бошламайсизми? — деб имо қилиб қўйди қори поччам.

— Хозир бошлайми ёки ҳалироқ бошлайми?

— Йўқ, йўқ, дарҳол бошланг!

Бошласам бошлайвераман-да... — дедиму шошилиб кечаси ўлаб қўйган режамни амалга оширишга киришдим. Хўтиқчаларни одамлар кўпроқ тўпланган жойга етаклаб келдим-да, думининг тагига чангл кистириб, кетма-кет қўйиб юбордим. Нарироқдаги кечა боласидан ажраб шумшайиб турган қари эшакни ҳам худди шундай қилдим, у ҳам бир яйраб олсин дедим-да!

— Коч, эшак босиб кетади! — деди кимдир.

— Ойи! — деб додлади бир бола.

Бир нафасда ҳаммаёқ алғов-далғов бўлиб кетди. Эшаклар ҳам нуқул одамлар турган томонга югуриб шаталоқ отади денг. Қийқириб кулган ким, чапак чалган ким,войвойлаб йиғлаган ким — ажратиб бўлмайди. Ўзим ҳам бу томошага берилиб кулоғимнинг тагига тарсаки келиб тушганини ҳам билмай колибман.

— Бадбахт!

— Лаббай, таксир? — деб ўгирилдим кори поччамга.
— Бетавфиқ, — кори поччам бу кулоғимнинг тагига ҳам бир тарсаки туширди.

— Хўп бўлади, таксир, — дедим нима деганларига тушумай. Кори поччам билагимдан омбир билан қисгандай қисиб, диконглатганча, оғимни ерга теккизмай хужрага олиб кириб кетди...

Бу ерда қанақангি воқеалар юз берганини сизга айтмай қўя колай. Факат шуни айтмоқчиманки, кори поччам мени боплаб зиёфат қилдилар. Лекин бу зиёфатда оғир-оғир мушт, қайнок-қайнок тарсаки, енгил-енгил тепкидан бошқа ҳеч нарса ёмадим.

— Тавба қилдим де, бетавфиқ! — деди кори поччам зиёфатнинг биринчи қисмини тугатиб.

— Тавба қилмайман, таксир, — дедим жуфтакни ростлаб колиш учун секин эшикка яқинлашиб, — шошмай турсангиз ҳали бошка сирларингизни ҳам очиб ташлайман.

— Нима-нима?

Бир сакраб остоидан ўтиб кетдим.

XI боб

ЯРАШ-ЯРАШ

Кори поччамдан калтак еганимни эшишиб бувижоним роса хафа бўлар, деган ўйда бўлган воқеани ѡшириб тошириб сўзлаб берган эдим, бувижоним севинганидан кўзлари қисилиб:

— Хайрият-эй! — деб қўйди.

— Нега энди хайрият дейсиз, ахир, бикинларим оғриб кетяпти...

— Оғриса яна яхши, болам. У кишининг қўллари теккан жой дўзахда кўймайди. Айланиб кетай пирамдан... Бундан кейин ўнг бетингга урсалар, чап бетингни ҳам тутиб бергин, болам...

Хуллас, ўша куни бувижоним у деди, мен бу дедим, охири кори поччам билан ярашишга, ҳозироқ бориб кечирим сўрашга кўна колдим. Кўнмас эдиму, аммо ҳали у кишининг одамларга маълум бўлмаган сирларини очганимча йўқ эди-да. Рости ни айтсан, у кишининг сирларини очиб

ташлаш осон иш эмас. Қори поччам шунақанги пухта, шунақанги ишбилиармонки, менинг ўзимни шайтоннинг боласи деб одамларга тутиб бериб, ўлдириб юбориши ҳеч гап эмас. Данак қори поччам билан Бодом қори амаким у кишининг номини эшигандайде зир-зир титраб колишади. Ҳатто бир куни икковларини қори поччам шунақанги боплаб саваладиларки, тошкентлик биринчи разрядли боксёр Имомалиев aka ҳам бунақанги чаккон, бунақанги кучли бўлмаса керак деб қўйдим ичимда.

Қори поччамга шогирд тушганимнинг биринчи ҳафтасими, иккинчи ҳафтасими, ҳозир аниқ эслай олмай турибман, ишқилиб, чоршанба куни эди-да. Кеч кириб, зиёратчилар кетиб бўлган. Мен қори поччамнинг хужрасини чангитиб супураётибман, у киши эшикка тескари ўтириб олиб, кун бўйи тушган пулларни икки оёғи орасига тўкиб, санаш билан овора. Ҳужра эшигини бирор аввал тирноғи билан тирнагандек бўлди. Кейин сўроксиз кирсан калтак ейман, деб ўлади шекилли, кўрқа-писа тақиллатди.

— Кимdir у? — оёғини бирор босиб олгандек оғриқ билан сўради Ёнғок қори поччам.

— Бу бизмиз, таксири, — сурнайнинг овозига ўхаш ингичка овоз эшитилди.

Қори поччам пулларни шошилиб қийикка солиб белига маҳкам боғлаб, устидан малла чопонини кийди-да:

— Бўтам, эшикни очинг! — деб қўйди.

Эшикни очдим.

— Ассалому алайкум, — деб аввал Данак қори поччам, кетидан Бодом қори амаким иккови ҳам калта кўлларини кўксига қўйганча, паккидек бўклиб кириб келишиди.

— Ваалайкум, — Ёнғок қори поччам тўсатдан қовоғини уйиб олди.

— Таксир... — деди биттаси гапини йўқотиб.

— Биз... — деди бошкаси ҳам тутилиб.

— Бўтам, сиз чиқиб туринг-чи, — буюрди менга Ёнғок қори поччам.

Ташқарига чиқдиму, дарров кўлтиғимдаги қалпокчамни бошимга кийиб, кўзга кўринмайдиган бўлиб олгач, яна оркамга қайтдим. Ичкарига киришим билан Ёнғок қори поччам эшикнинг занжирини солиб:

— Хўш? — деди икковларига бир-бир караб, — кулогим ихтиёрларингизда.

— Сиз бошланг, — деди Данак қори поччам.

— Йўқ, ўзлари бошласинлар, — деди Бодом қори амаким орқага тисарилиб.

— Белингиздаги пулни арра қиласиз,— дейиши кейин икковлари бараварига.

Ёнғоқ қори поччам ўнг қошини пастига, чап қошини баландга қилиб хұмрайди:

— Нима?

— Шундай, таксир! — дейиши яна икковлари,— бугундан бошлаб; тушган пул ўртада арра қилинади.

— Арра қилинади?

— Ҳа, таксир, арра қиласиз.

— Сиз, Бодом қори, жиндак ақлдан озган күринасиз.

Сиз, мұлла Данак, бутунлай тентак бўлиб қопсиз.

— Йўқ, таксир,— деб бир одим олдинга ташлашди икки қори,— биз, худога шукур, соппа-соғмиз. Соппа-соғ бўла туриб, касал одамчалик ҳам пул ишлай олмаяпмиз. Қишлоқ-ма-қишлоқ юриб қавмларга Ёнғоқ қори ҳазратларининг дами ўтқир деб тушунтирган ким? Биз. Ёнғоқ қори Узункулоқ пиrimнинг сўнгги авлоди бўлади деб, яна ўша қавмни ишонтирган ким? Биз. Ҳар ким ўз маҳалласидан чиккан ўликнинг жанозасини ўқийди, деб келишиб олган эдик. Сиз биздан олдин бориб жанозани ўқиб кўйяпсиз, пулини олиб бизга ҳеч нарса бермаяпсиз... Аnavи куни Ҳошим деган шогирдингиз таҳорат сувига қалампир, туз солиб... бизни кўп қийнаб кўйди. Буни ким ўргатган, сиз!.. Йўқ, таксир, бугундан бошлаб пул арра.

— Нима, иккингиз исён кўтармокчимисиз?— ғазаб билан сўради Ёнғоқ қори поччам.

— Ҳа, таксир,— деб гапга аралашди Данак қори поччам,— биз исён кўтармокчимиз.

Бодом қори амаким устозимнинг белидаги пулга секин кўл узатган эди, у киши:

— Нари тур, бетавфик! — деб бакириб берди.

— Йўқ, таксирим, ўз улишимизни берасиз.

Ёнғоқ қори поччам оғзини катта очиб, кўзларини юмиб:

— Апчшу! — дея каттиқ чучкириб юборди,— ана сизларга пул, бўлиб олинглар!

— Биз ҳали сизнинг мишигингизга тенг бўлдикми?

Данак қори билан Бодом қори амаким жон талвасасида устозимнинг белидаги пулга ёпишишди. Ёнғоқ қори поччам икковини бакувват қўллари билан икки томонга итариб юборган эди, бири хужранинг ўнг деворига, иккинчиси чап деворига бориб урилди. Яна кайтиб ёпишмоқчи бўлган эди, устозим энгашиб калла солишни мўлжаллаб келаётган Бодом қори амакининг бетига «бисмиллоҳи раҳмони раҳим» деб тарсаки тортиб юборди.

Ана шундан кейин десангиз, зўр муштлашиш бошланиб кетди, агар телевизорда олиб кўрсатса, «ё тавба, кори поччалар ҳам боксга тушар экан-да», деб ёқангизни ушлардингиз.

Бир маҳал Ёнғоқ кори поччам икковини ҳам ерга ётказиб, устига миниб олди-да, енгларини шимариб олиб:

— Е Ҳасан, ё Ҳусан! — дея дўппослашга тушиб кетди. Уриб-уриб чарчади шекилли, хушидан озгудек бўлиб ётган Бодом кори амакимнинг қулоғидан бувижоним менинг қулоғидан чўзгандака чўзиб:

— Пул ҳакида яна оғиз очасанми? — деб сўради.

— Йўқ, таксир, минбаъд оғиз очмайман.

Устозим Данак кори поччамнинг ҳам ўнг қулоғидан чўзиб:

— Хўш, мулла Данак, аҳволлари қалай? — деб калта соқолини силкитиб, ҳе-хелаб кулди. Назаримда, Данак кори поччам ҳам унга ўхшатиб кулмоқчи бўлди-ю, устидаги юқ оғирлик қилиб:

— Ҳе... — деб қўя қолди.

Ёнғоқ кори поччам остида ҳансираф ётган азаматларга яна бир муштдан совға қилиб:

— Тавба ~~килдиларингми~~? — деб сўради.

— Минг бор тавба қилдик!

Учовлари ҳам бир-бирларидан ҳадиксирашиб, этакларини қока-қока секин ўринларидан туришди. Ёнғоқ кори поччам оғзини катта очиб кулиб турибди. Бодом кори амакимнинг лаби куляпти-ю, кўзи хўмрайган, Данак кори поччам кулишини ҳам, хўмрайшини ҳам билмай, энтикиб, гоҳ унисига, гоҳ бунисига қарайди.

— Лекин таксир, худойи таоло сизга кучни ҳам берган экан-да, — деб қўйди Бодом кори амаким. Кейин, негадир учовлари ҳам бараварига кулиб юборишди.

— Ҳо, ҳо-ҳох, — деб қорнини силкитди менинг устозим.

— Ҳе-хе-ҳе! — деб елкасини учирди Бодом кори амаки.

Данак кори поччам бўлса худди эчкининг маърашига ўхшатиб узоқ кулди-да:

— Таксир, биз шунчаки ҳазиллашган эдик, — деб қўйди.

— Мен ҳам ҳазиллашиб урдим, — соқолини силаб қўйди Ёнғоқ кори поччам, — чинакамига урганимда бирингизни дўзахга, бирингизни ундан нарига жўнатардим.

Кейин учовлари яраш-яраш қилиб бу гап шу ерда қолиши керак, одамлар эшитса шаънимизга яхши бўлмайди, кулги бўламиз. Кимки бу хусусда гап очса, соч-соқоли тўкилиб пеc бўлсин, деб фотиҳа ўқишиди. Гўё ҳеч гап бўлмагандек меҳрибон ака-укалардек бир-бирини кўлтиклишиб ташқа-

рига чиқа бошлашди. Ёнғоқ кори ўртада, Бодом кори ўнг күлтиғидан, Данак кори чап күлтиғидан күтариб олишган.

— Қани, таксир, марҳамат килсингилар.

— Йўқ, йўқ, ўзларидан бўлсин.

— Йўғ-е, хўжам, қани, бошласингилар.

Шу гаплардан сўнг учовлари эшикдан бараварига қия бўлиб чиқиб кетиши.

Хуллас, Ёнғоқ кори поччам ҳазилакам одам эмас. У кишининг сирларини ошкор қилиш учун пухта тайёргарлик кўришим керак. Тайёргарликни эса ўзлари билан биргаликда олиб боришим зарур.

— Шундай қилиб, бувижон, бориб кечирим сўра дейсизми? — деб сўрадим ўрнимдан туриб.

— Оёкларига йикил, — деди бувижоним, — у кишининг даргохлари кенг, албатта кечирадилар.

— Қани, кетдик, бўлмаса.

Бир кийик чала куриган шафтоли қоки олиб бувижоним билан устозимниги жўнадик. Ҳақиқатан ҳам у кишининг даргохи жуда кенг экан, менга ўхшаб бирорвга кек сақлашни ёмон кўрар экан. Бувижоним мендан олдин кириб ётиғи билан тушунтирган эди, кори поччам:

— Бола-да, бола, — деб кўйди. Кейин менинг бошимни силаб, қўшимча қилди, — оббо қочқоқвой-эй, эртага хўтиқчаларни тўқимлаб, зиёратчиларни хурсанд қила-мизми?

— Бўлмасам-чи, таксир, — дедим хурсанд бўлиб.

— Баракалла, бўтам, лекин Бибиробия, набирангиздан ажойиб мулла чиқади-да. Иншоолло, ўрнимга қолдириб кетмоқчиман. Аввалги гапим гап.

Бувижоним кори поччамини дуо қилиб, чиқиб кетди. Устозим мени ёнига ўтқизиб олиб, мулла бўлиш жуда машаққат эканлиги, бу йўлда кўп заҳмат чекиши зарурлигини айтиб, ҳатто ўзи Бухорода роппа-роса уч йил тупрок яла-ганилигини ҳам гапириб берди.

— Кўнглингиз айнимадими? — деб сўрадим кўрка-писа.

— Нега энди кўнглим айнар экан, бўтам?

— Ахир тупрок ялабсиз-ку?.. Мен тупрок яласам, дарров кўнглим айнийди.

Кори поччам жавоб қайтармади-ю, корнини силкитиб кулди. Кулиб бўлгач:

— Энди, бўталогим, сизга андаккина юмуш бор, — деди.

— Буюринг, таксир.

— Ҳозир кўшни қишлоқка, Рафконга ўтасиз-да, кимлар касал ётганини, исми нима, ёши нечада, қанака касал билан оғриган — ҳаммасини билиб қайтасиз. Лекин, бўтам,

зинхор кимлигингизни бирорга айта кўрманг. Қасал кариндошимиз бор, отини билмайман, ўшани излаб келдим, денг. Ўддасидан чиқа оласизми?

- Қойиллатиб ташлайман, тақсир.
- Офарин, бўтам, иншоолло, сизга янги «Москвич» олиб бераман.

Рафқонга бориб пешин маҳалигача бешта касал борлигини аниқлаб келдим. Кечкурун кори поччам боласи ўлган қари эшакни миниб ўша қишлоқка шошилинч жўнаб кетди.

XII боб

КОЧМАГАН НОМАРД

Тўсатдан пионер лагери курилиши учун келтирилган ёғоч-тахталар куйиб кетди. Кечаси бўлгани учун одамлар тўпланиб то ўтни ўчиргунча ёғоч-тахтанинг анча қисми ёниб тамом бўлди.

— Бу мана шу писмиқнинг иши,— деди дадам кечкурун ҳаммамиз сўрида чой ичиб ўтирган эдик.

- Писмиғинг ким?— сўради бувижоним.
- Ким бўларди. Ёнғоқ қори-да.
- Ҳой, оғзингга қараб гапир, болам.
- Оғзимга қараб гапирсан ҳам, қарамасдан гапирсан ҳам бу ишда ўшанинг кўли бор. Лагерь курилишига ким қарши чиқяпти? Ёнғоқ қори қарши чиқяпти. Негаки, лагерь битса, қори мўмай даромаддан маҳрум бўлиб колади-да. Баъзи бир гўл одамларни курилишдан кетиб қолишга ундаётган ҳам, мана шу писмиқ. Шу бугундан кечикмай участкавой милиционерни бошлаб келаман.

— Ҳой, болам, астағифурullo де,— бувижонимнинг аччиғи чиқиб кетди.

— Қўйинг-э,— қўл силтади дадам.— Ҳошим, бугундан бошлаб сен ҳам ўша ҳаромхўрниги бормайсан.

Бувижоним жуда хафа бўлиб кетди шекилли, лаблари учиб, шартта ўрнидан турди:

- Рўзи, бу гапларни билиб гапиряпсанми?
- Билиб гапиряпман. Ҳозир бориб милицияга хабар қиласман.
- Менга қара, мен сени тўқкан онангман-а?
- Ҳа, онамсиз.
- Оқ сут бериб катта қилганман-а?
- Ҳа, катта қилгансиз.
- Яхши емадим, яхши киймадим,— йигламсираб деди бувижоним,— отаси йўқ, ўксимасин, деб, топганимни сенга бердим, одам қилдим. Оқибат сендан кўрган хурматим шу

бўлдими?.. Менинг кўз олдимда менинг пиримни ҳақорат киладиган бўлдингми? Бир оёғи гўрда бўлиб колган онангнинг хурмати шу бўлдими?!

Шундай деб, бувижоним ҳўнграб йиглаб юборди. Шуна-канги бир алам билан йигладикн, ростини айтсам, андак бўлмаса мен ҳам йиглаворай дедим. Ичкаридан ойим чикиб дадамга караб ўкрайиб кўйди. Худди келишиб олгандек, Ойша билан Доно ҳам бувижонимга жўр бўлиб қолишса бўладими?

Бувижоним елкасини силкитиб-силкитиб ўрнидан турди-да, ичкарига кириб эски паранжини кийшиқ ёпиниб чиқди:

— Мен... Мен... сиғмай қолдим энди бу уйга.

Ойим бориб бувижонимнинг йўлини тўсди. Доно билан Ойша оёғига ёпишиб:

— Бувижон, қайтинг! — деб баттар йиглай бошлашди,

— Ҳой эркак, нега ўшшайиб турибсиз,— жеркиб деди ойим.— Кайси ўғил ўз онасини уйидан хайдаб чикаради!

Шу пайтда дадам бўлганича бўлди. Назаримда айтган гапига ҳам минг-бор пушаймон бўлиб кетди.

— Бўпти энди, ойи, бир айтдим-кўйдим-да.

— Тавба килмагунингча орқага қайтмайман,— оёғини тираб туриб олди бувижоним.

— Ха, ана, тавба килдим. Кўнглингиз жойига тушдими?

— Анави участкавойингга бормайсанми?

— Йўқ, бормайман. Қайтинг, энди, ойи!

Бувижоним кўз ёшларини артиб уйга кириб кетди. Дадам сўрида дўпписини ўйнаб ўтиргандан ўтириб қолди. Ўзи мен қизикман-да! Хозиргина йиглаётганини кўриб бувижонимга ачинган эдим... Энди бўлса дадамга раҳмим келиб ўтириби... Дадамга ҳеч кун беришмайди. Бирор нарсани ўйлаб амалга ошироқчи бўлса, аввало ойим қаршилик кўрсатади. Ойимнинг қаршилигини енгиб ўтса, бу ёқда бувижоним енг шимариб турган бўлади. Шунда дадам:

— Билганларингни қилинглар,— деб кўл силтайди-да, далага караб жўнаб қолади. Мана хозир ҳам бечора жуда хафа бўлиб ўтириби.

— Дада, иссик чой куйиб берайми?— деб сўрадим.

— Ке кўй, шу топда чой ҳам томоқдан ўтмайди,— дадам дўпписини кафтига кокиб, бошига кийди-да, қаёқкардир чикиб кетди.

У жуда хафа эди.

Туни билан ўйлаб чиқдим. Йўқ, энди енг шимариб киришмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Кори поччамнинг хамма кирдикорларини одамларга айтиб беришим, эртадан колмай уни фош килишим керак. Шунчадан буён иккиланиб юрганим

ҳам етар, бас әнди. Эртагаёқ зиёратгоҳга бориб, түпланган өдемларга ҳаммасини оқизмай-томизмай айтіб бераман. Кори поччам ғазабланиб мени шайтоннинг боласи деб тошбүрон қылдирмоқчи бўлсалар, қалпоқчамни кийиб оламану... у ёғига яна бирор нарса ўйлаб топаман. Аммо сирларини фош қилиб, шаталоқ отиб қочмагунларича қўймайман...

Эртасига чошгоҳ маҳалида у кишининг чиллахоналарига салом бермасдан кириб борган эдим, атлас кўрпача устида бирам чиройли уҳлаб ётибдиларки... ким билади, аллақачон жаннатга бориб олиб, хуру пайкарларга белларини уқалатяптиларми, аммо хурракним жуда келтириб тортяптилар-да. Секин туртиб уйғотган эдим, аввал хуррак тинди. Кейин кори поччам кўзларини очиб, бошларини секин кўтардилару:

— Йўқ, кўтаролмаяпман,— деб тап этказиб яна ёстиқка ташладилар,— лаънати, мусалласга спирт қўшган эканда...

— Бошингиз оғрияптими?— деб сўрадим нима дейишими билмай.

— Оғрияпти, каттиқ оғрияпти. Мулла Ҳошим, бўталогум, ичкарида кўзада обизамзам бор, ана шу зормондадан бир пиёла қўйиб чиқинг.

— Хўп бўлади, таксир.

Ичкари кириб анор сувидек кип-қизил обизамзамдан гуруч ўлчайдиган катта пиёлада тўлдириб олиб чиқдим. Устозим кўзларини юмиб, ҳузур қилиб симирилар-да, кафтларининг орқаси билан лабларини артиб:

— Бай-бай-бай, муздаклигини қаранг-а,— деб кўйдилар.

— Яна бир пиёла олиб чиқайми?

— Олиб чиқсангиз, олиб чиқинг!

Яна бир пиёлани пок-покиза уриб олдилар. Уриб олдилару, назаримда Шотурсуннинг дадасига ўхшаб кип-қизил масти ҳам бўлиб қолдилар. Буни мен кўзларини хиёл сузиб кулимсираб туришларидан сезиб қолдим.

— Бари бир ўлиб кетамиз, бўталогум. Яна бир пиёла олиб чиқинг-чи...

Хиёл ўтмай кори поччам бутунлай масти бўлиб, тўшакка чўзилиб қолдилар.

Кимдир кўча эшикни шиддат билан дўпира-дўпирига олиб қоқа бошлади. Югуриб чиқсан, соchlари тўзғиган, кўзлари ёшли, олтмиш ёшлардаги бир кампир. Ёнида учта девдек-девдек барваста йигит ҳам турибди. Йигитлар акаука бўлишса керак, нега десангиз, ҳаммасининг афти бирбирига ўхшаб кетади. Учови ҳам велосипедда, жуда тез ҳайдаб келишган бўлса керак — ҳансираф туришибди.

— Ёнғоқ корининг ҳовлиси шуми?— сўради кампир.

- Шу.
- Ер юткур ўзи уйдами?
- Уйда. Лекин ўринларидан туролмайдилар, маст бўлиб ётибдилар.
- Масть? — тўрт киши бирдан сўради.
- Ха, масть. Обизамзамдан кўп ичиб маст бўлиб колдилар.

Шундай дейишимни биламан, сочи тўзғиган хотин ўзини эшикка урди. Кетидан йигитлар ҳам кириб боришди. Бир нафасда ҳовли тўполон, кий-чув бўлиб кетди. Нима гап бўлдийкин, деб ичкари ҳовлидан ўсма қўйиб ўтирган эшон ойим ҳам бир қошида ўсма, бир қоши ўсмасиз югуриб чиқди. Бепул томоша кўриш учун кўни-кўшнилар ҳам чикишди. Бундан тўрт кун аввал сочи тўзғиган холанинг кичик ўғли ўлиб колибди.

— Ўғлимни топиб берасан, номард, — деб нукул кори поччамга ташланади денг. Кори поччам бўлсалар каттиқ масти бўлиб колган эканлар, шунча сургалашса ҳам кани энди бундай кўзини очса — нукул русчалаб сўкинади денг Ниҳоят, бир маҳал муборак бошларини кўтариб:

— Ким у, бемаҳалда шовкин кўтарган? — деб сўрадилар.

— Пияниста, боламни ўлдирдинг. Шухратжонимни топиб бер! — деб сочи тўзғиган хола кори поччамнинг соқолига ёпишиб колди-ку! Одамлар ажратиб қўймагандан, ким билади бу жанжал нима билан тугарди.

Кори поччамнинг кайфи учиб, кўзлари катта-катта очилиб кетди-ю, гандираклаб секин ўринларидан турдилар:

- Нима гап ўзи?
- Шухратжоним ўлди!!
- Ўлган бўлса, жойи жаннатда бўлсин, обловху акбар!
- Шундай деб кори поччам секин эшикка чиқиб кетмоқчи бўлган эдилар, аёл у кишининг йўлини тўси:
- Тўхтанг, ўша куни бизнинг уйни қандай топиб борган эдингиз?
- Айтдим-ку, хобимда аён бўлган эди...
- Исли-чи, ахир сиз, Шухратжонимнинг номини айтиб кириб бордингиз.
- Исли ҳам, касали ҳам хобимда аён бўлган эди, — деб қўйдилар кори поччам.

— Ахир сиз, мени ўша куни сарик қўй сўйишга мажбур килдингиз, иссиққина терисига болагинамни ўраб етти хил меванинг новдаси билан саваладингиз... Энди докторга кўрсатманг, иншоолло, ўғлингиз эртагаёқ чопқиллаб кетади дедингиз... Бечора Шухратжоним доктор чақиринг, деб

бирам зорландики, бирам зорландики, ўлигини кўрган докторлар бир кун аввал билганимизда касали ҳеч гап эмас экан, олиб қолардик дейишди... Вой болагинам-эй,вой Шухратжоним-эй... Шу пиянистанинг гапига киргунча, онагинанг ўзи ўлса бўлмасмиди!

Аёл шундай бир алам билан йиғладики, тўпланганлар ҳам ўзларини тутолмай хўнг-хўнг йиғлаб юборишиди. Мехрим қаттиклиги билан ном чиқарган бўлишимга қарамай, ишонсангиз, шу пайтда мен ҳам йиғлаб юбордим.

— Шухратжоним дилида армон билан кетди, армони билан кетди,— деб йиғларди аёл.

Демак, масала равшан, мен аҳмок кори поччамнинг гапига кириб, қишлоқма-қишлоқ юриб касалларнинг касали канака эканлигини, исми нима эканлигини билиб келар эканман-у, кори поччам «хобимда аён бўлди» деб аста бориб, бечораларни шилиб келар эканлар. Яшаворсинглар-эй! «Бўталогим», деб елкамни силаб кўйишларида гап бор экан-да. Шартта ўртага чиқдим:

— Холажон, мени танияпсизми?

— Йўқ, сени танимайман.

— Уйингизга кириб ўғлингизнинг исмини, касали нима эканлигини сўраган эдим-ку?

— Вой эсим қурсин! Кирган эдинг, касал қариндошимизни ахтариб юрибман, деб эдинг...

Шундан кейин бутун воқеани тўпланганларга шартта шартта гапириб бердим. Зодиён, Макиён, Элаш, Тўлаш деган қишлоқларга ҳам бориб, касалларни суриштириб келаман деб, йўлларда роса итларга талангтан эдим. Ана шуларгача хаммасини гапириб бердим.

— Бу бетавфиқнинг гапига кулоқ солманглар! — деб худди бўғиб ташламоқчидек икки кўлини чангак қилиб, тишларини гижирлатиб кори поччам мен томонга қараб бостириб кела бошладилар,— бу аклдан озган бола. Бувижони ўқиб, дам солиб одам қилинг, деб берган эди. Мана бундай қилиб бўғиб ташламоқчи эдиму...

Кори поччам менга ташланган эдилар, лип этиб кўлтикларининг тагидан ўтдим-да, бехавотирроқ жойга бориб:

— Обизамзамни сиз ичаркансизу, аклдан биз озар эканмиз-да,— деб қўйдим.

Худди шу пайт сочи тўзғиган холанинг ўғиллари домла поччамнинг икки кўлидан маҳкам ушлаб:

— Қани, олдимизга тушсинлар-чи! — деб қолишиди.

— Қаёққа борар эканман?

— Сизни ҳозироқ прокурорга топширамиз.

— Прокурорга?!

— Ҳа, прокурорга! Прокурорга топширмагунча ўлган укамизнинг аламидан чиқолмаймиз.— Чучварани хом санабсизлар! Уйимча бостириб кириб, мени ўлдирмоқчи бўлганларинг учун ўзларингни судга бераман,— деб шовқин солиб қолдилар қори поччам,— ҳали сизлар мени билмас экансизлар...

Йигитлар қори поччамнинг икки қўлтиғидан олиб, калта оёкларини ерга теккизмай диконглатганча олиб чиқишаётган эди:

— Тўхтанглар, тўхтанглар! — деб оёкларини питилилатиб қолдилар қори поччам.— Мен кийимимни алмаштириб чиқай бўлмаса... Лекин сиз тухматчилар билан ўша ерда гаплашаман... Э парвардигор, қанака кунларга қолдим-а!

Кори поччам шундай деб, гўё кийиниб чиқсалар бутун дунёни остин-устин қилиб юборадигандек бир важоҳат билан ичкари ҳовлига кириб кетдилар...

Беш минут, ўн минут, э борингки, йигирма беш минут кутдик ҳамки, қани энди қори поччам чиқсалар. Бир маҳал кўча эшик томондан ҳовлиқканча Миробиддинхўжа кириб келди.

— Кори поччам қочдилар! — деди у энтикиб.

— Қочдилар?! — Бараварига сўради йигирма ҷоғли одам.

— Катта ариқнинг бўйида кўрдим. Моторли велосипедга миниб, тоғ томонга қараб қочиб кетяптилар.

Ёпирилиб ичкари ҳовлига кирган эдик, чиндан ҳам ҳеч ким йўқ, бор томонга чиқадиган эшик ланг очиқ.

— Олдимизга похол солиб кетиби-ю! — деб бакирди қасос олгани келган азamat йигитлардан бири. Қейин кўчага чиқиб, учовлари ҳам шошилинч велосипедга ўтиришди. Мен ҳам устозим билан ҳеч бўлмаса хайрлашиб қолай деган яхши бир ниятда Миробиддинхўжанинг моторли велосипедини бир соатга сўраб олдим-да, орқаларидан кувиб қолдим.

Мактабимизда бўладиган велосипед пойгаларига илгари ҳам кўп қатнашган эдим-у, аммо бунақа пойгани, ўлай агар, биринчи марта кўришим. Қасос олгани келган йигитлар чинакам паҳлавон йигитлар экан. Ярим соат дегандан қори поччамни кувиб етишди. Устозим авра чопонларининг ўнгирини пирпиратиб, ҳайбатли бир қушдек икки юз метр олдинда учиб борар эдилар. Йигитлар бутун вужудларидан тер чеълаклаб қўйилаётган бўлишига қарамай, тинмай педални тепиб, олға интилишади. Кори поччам илгари ҳам шунга ўхшаш кувди-кувдиларда иштирок этиб, тажриба-

лари ортиб кетган эканми ёки Узункулоқ пиrim мадад киляптими, ишқилиб, кочганда ҳам жүн кочмай, ўйин күрсатиб, йигитларнинг жигига тёгиб, жаҳлини чикариб кочяптилар. Моторни ўчириб секинлатиб борадилар-да, йигитлар етай-етай деганда моторни ўт олдириб, яна жудажуда ҳам олдинлаб кетадилар...

Нихоят, тепаликка чиқаётганда йигитлар ҳолдан тойиб кетма-кет велосипеддан йиқилиб тушишди.

— Оббо, муғамбир-эй! — деб кўйди бири энтикиб.

— Девдек кучи бор экан,— деди бошқаси.

— Қайдик,— деди учинчиси хафсаласи пир бўлиб.

Довоннинг тепасига эсон-омон чикиб олган кори поччам велосипеддан тушиб саллаларининг учи билан юз ва пешоналаридаги терни артиб, менга қараб қўлларини муштқилдилар:

— Сен ҳали қараб тургин! — деган бўлсалар керак. Мен ҳам дарров икки кафтимини оғзимга кўвача қилдим-да:

— Оёғингизни укалаб кўяйми, тақсир! — деб бақирдим.

Тоғдан кайтиб келгунимизча азамат йигитлар негадир бир-бирларига гап кўшишмади...

Ўша куни қишлоқда ҳар хил гаплар таркаб кетди. Хотинлар, чоллар, илгари қори поччамга дам солдириб кетган касалманд одамлар тўп-тўп бўлиб олишиб:

— Ёнғоқ қори Узункулоқ пиrimнинг карғишига колибди.

— Йўғе, у киши Маккатиллога кетибди-ку?

— Кип-қизил пияниста экан, хужрасидан етмишта бутилка чикибди.

— Ўзиям кўхнабисот бой эди-да.

— Тўғри айтасиз, кўшни, корининг тилласи ҳам бор эди,— сингарӣ гапларнинг кети узилмас эди.

Мен бўлсан, ҳаммасидан хабардор бўлганим учун одамларнинг: «Бу ёкка кел-чи, бир бошдан гапириб бер-чи», деб чакиргандарига ҳам парво килмай совун олиб магазиндан кайтар эдим. Кўчада тахта қўлтиқлаб кетаётган Зокирга дуч келиб қолдим. Мен кейинги пайтда, нимагадир, Зокир билан нукул кўчада учрашадиган бўлиб қолдим. Дарс тайёрлайман дейди-ю, доим мана шунака кўча чангитиб юради.

— Кори почча кочиб кетибди, энди нима қиласан?— худди «ажаб бўлсин» дегандек бир оҳангда сўради Зокир.

— Нима қилардим, энди сен билан Дев овлаймиз-да,— дедим жўрттага.

— Хечам-да,— Зокир қўлидаги тахтани ерга кўйиб гапида давом этди,— энди мен ҳеч шунака ишларга юрмайман.

Ростинй айтсам, шерик, энди сен билан камроқ борди-келди киламан... Ойим Ҳошимга қўшилсанг, одам бўлмайсан, деяпти... Мана, Орифга қўшилиб одам бўп колдим. Сен кузги имтиҳон эмас, яхшиси, олтинчи синфда иккинчи йили ҳам колиб ўқиш керак, деб эдинг. Мана шу гаплар фурт ёлғон экан. Кураторимизга айтган эдим, «бу — дангасанинг гапи», деб мени уришиб берди... Мен-чи, шерик, алгебраниям топширдим.

— Ҳисобга жуда уста бўлиб кетибсан-да, бўлмаса?

— Рост, шерик, ҳисобга жуда уста бўлиб колдим. Ўқитувчимиз ўзи сен бўладиган боласан, деяпти.

— Ҳозир биқинингга битта тепсам, елкангга иккита муштласаму, шуни учга қўпайтирсам — ҳаммаси неча бўлади?

— Ия, шерик, мени урмокчимисан?

— Йўқ, урмайман, кани айт-чи, неча бўлади?

— Умумий йифиндисини сўраяпсанми?.. Ҳозир... Қўлингни мушт қилмай тур-да, адашиб кетяпман... Ҳозир ўн бешта бўлади!

— Топдинг, қандингни ур! Кани юр энди, тахтангни элтишиб берай.

Тахтанинг бир учини Зокир, иккинчи учини мен елкамга кўйиб Орифларникига жўнадик. Йўл-йўлакай Зокир Ориф ташкил қилаётган кутубхона тўғрисида гапириб берди. Унинг айтишича, бунақангি китобга бой кутубхона бутун дунёда ҳам топилмас эмиш. Дарсликдан бошқа ҳамма китобни ўша ердан олса бўлармиш. Ҳатто қалинлиги бир қарич келадиган китоблар ҳам бор эмиш. Мана шу тахтани сўқичак қилиш учун олиб бораётган эмиш. Умуман, Орифнинг айтишича, китобларни озода саклаш учун ойнали жавондан сўқичак яхши бўлар эмиш.

— Сўқичакни ким қилиб беради?

— Ким бўларди, мен-да...

— Вой-бой, сен ҳали мих қокишини билмайсан-ку!

— Ориф ўргатиб тургандан кейин... биламан-да!

— Менга кара, китобларни тўплаб-тўплаб, кейин нима қиласизлар?

— Ўқиймиз-да. Ориф, ухлагандан китоб ўқиган яхши дейди. Шерик, сени ҳам рўйхатга қўшиб қўйдик. Китоб ўқигинг келса, кириб аввал қўл қўясан-да, истаган китобингни олаверасан... Биз иккинчи синф болаларига китоб бермайдиган бўлдик. Биласан-ку, уларнинг қўлига китоб тушса расмини қиркиб олиб қўғирчоқ ясашади.

Гап билан бўлиб Орифжонникига кириб борганимизни ҳам билмай колибмиз. Ориф қўлида дастарра, биз кўтариб

келгандан сал калтарок бир тахтани арралаётган экан. Бизни кўрди-ю, севиниб кетди. Ҳаммадан ҳам тахтага хурсанд бўлди. Дарсхонасиининг тўрига килаётган сўкичаги битай деб копти. Менга кўреатиб:

— Қалай? — деб сўради.

— Тахтасини рандаламабсан-ку!

— Шуниси яхши. Рандаласа силлиқ бўлиб китоб турмайдиган бўлиб қолади,— тушунтириди Ориф.

Ўша куни ойим совунни тезлик билан келтириб бергин деганини ҳам унугиб, кун ботгунча Орифларникида колиб кетдим. Сўкичакни битказмагунча учовимиз ҳам уйдан чикмадик.

XIII боб

ҚОТИЛЛАР МАСЛАҲАТИ

Кечаси билан кўркиб ухлай олмадим. Кўзим уйқуга илинди дегунча, кори поччам орка томондан писиб келиб, худди товукни таппа босгандек босади-да, икки кўллаб бўғиб:

— Ҳа, ҳали сенмидинг мени шарманда қиласиган? — деб кийнай бошлайди. Кўркиб уйғониб кетаман. Уйғонсам, ё оғзимга кўрпа тўғри келиб қолган бўлади, ё ерга караб ётиб қолган бўламан. Бир маҳал тушимда корним тарсиллаб ёрилиб кетгандек бўлди. Энди овқатни қаеримга ер эканман, деб хафа бўлиб йиғлаб, йиғлаганимча уйғониб кетдим.

Кори поччам икковимиз ўртамиздаги сирни бирорвга айтсанг корнинг ёрилиб ўласан, деган эди... Демак, энди корним ёрилар экан-да, деб кўркиб, кўзимни очиб ўзимга кулоқ солиб ётдим. Кун чиқиб колди ҳамки, корним ёрилмади. Демак, мени кўркитиш учун шундай деган экан-да, деб кўнглимни тўқ килиб, хурсанд бўлиб ўрнимдан турдим. Етти марта керишиб, уч марта эснаб муздек сувда маза килиб ювиндим. Кейин хусайнин узум билан чой ичдим-да, кори поччам ҳойнаҳоӣ Узунқулоқ ота мозорида беркиниб ётгандир, қани, бир борай-чи, эҳтимол, белини укалаб кўйишга тўғри келар, деган ўй билан тўппа-тўғри зиёратгоҳга жўнадим.

Кори поччамнинг хужрасига ҳар куни чопқиллаб кириб боравердим, бугун, негадир тўппа-тўғри кириб боришга ботинолмадим. Тушим ўнгидан келиб кори поччам бўғиб ўлдириб кўйса кўнглимдаги орзуларим амалга ошмай колиб кетишидан кўркдим. Ҳамиша мушқулимни осон қиласиган қадрдан қалпокчамни бошимга кийиб, ичкари кириб бордим... Ёнғоқ кори поччам ўтирадиган атлас кўрпачалар тўшалган мармар супачада бугун, негадир, расмга тушаёт-

гандек савлатли бўлиб, хода ютгандек кеккайиб Бодом кори амаким ўтириби: бошида оппоқ салла, эгнида олача чопон, тасбех ўгириб бир нарсаларни пичирлаб ўқияпти. Ҳужрага киришим билан орқамдан Данак кори поччам ҳам кириб борди.

— Хўш, мулла Данак, келдингизми? — тасбех ўгиришдан тўхтаб сўради Бодом кори амаким, — аввало эшикни ичидан беркитиб қўйинг... Баракалла! Қани энди, бериrok келиб ўтиринг-чи. Кўп ажойиб ишлар бўлдими-а?

— Нимасини айтасиз, хўжам.

— Аммо-лекин халқ Ҷенғок корини тошбўрон қилиб ўлдирганда савобга қоларди-да.

— Қочиб қолди-да, бўлмаса ўлдириш ҳам гапми, терисига сомон тиқарди.

— Энди, мулла Данак, у кишининг ўринларига бугундан эътиборан мен ўтираман.

— А? — оғзини ва кўзларини катта очганча анграйиб қолди Данак кори поччам.

— Нима, ўзлари ҳам умидвормидилар? Ўттиз йилдан буён Ҷенғок кори ҳазратлари ўрнимга сизни қолдириб кетаман, деб каминанинг кўнглини гул-гул яшнатиб келадилар... Бугун мен муроди мақсадимга етдим...

— Каминани кечиринг. Аммо бу ўрин шу соатдан эътиборан менини бўлгай, — деб секин Бодом қорига яқинлашди Данак кори поччам, — авваламбор, Узункул ота ҳазратларининг авлодларидан бўламан. Сўнгра, Ҷенғок кори бу ўринни менга ўттиз беш йилдан буён ваъда қилиб: «Мулла Данак, белни маҳкам боғлаб, хизматни қиласкеринг, ўзимдан сўнг бу мозорни сизга хат қилиб бериб кетаман...» — деб кўнглимни тоғдек кўтариб келадилар.

— Чучварани хом санабсиз, мулла Данак.

— Ўзлари хом санабдилар, мулла Бодом.

— Бу ўринга сиз нолойиқсиз, — овозини бир парда юкорилатиб деди Бодом кори амаким, — сабабким, ҳалкумингиз нопокдир. Куни кеча кисир гунажини бўғоз деб пулладингиз ва яна колхознинг полизига коровул бўлиб турганингизда етти пуд пиёзни бир қадоқ кўкнорига алмаштириб ичгансиз...

— Е навзамбилло! — ёқасини ушлаб ўрнидан турди Данак кори поччам, — ҳалқуми нопок деб ўзларини атамоқ даркорким, боғларидан кесиб олинган беҳи таёқни Маккагиллодан келган ҳассаси Мусо деб авомни алдаб юрибдилар.

Қарасам, икковлари ўртасидаги жанжал ҳали-бери тугайдиган эмас. Кечаси уйқудан қолган эмасманни, бу ёқда

уйкум келиб кўзларим юмилиб кетяпти. Нариокдаги бўш кўрпачага чўзилиб тўсатдан ухлаб қолибман. Қанча ухлаганини эслай олмайман. Бир маҳал кўзимни очсан, икковлари бир ўринга ўтириб олиб, худди елимлаб кўйилгандек бир-бирларига қапишиб елкалари билан ҳадеб бири иккинчисини итаряпти.

— Қани, нарирок ўтирсинлар-чи! — дейди Бодом кори.

— Йўқ, ўзлари нарирок ўтирсинлар,— дейди Данак кори поччам.

Ўзи уйқудан зўри бўлмас экан. Шу пайтда мен ўзимни шунча хушёр тутишга ҳаракат қылсан ҳам бари бир яна ухлаб колдим. Назаримда бу гал унча узоқ ухламадим шекилли. Нега десангиз, кўзимни очганимда икковлари ҳамон бир жойда ўтиришар эди. Энди улар Ёнғоқ қори ҳаммамизнинг обрўйимизга путур етказиб қочди, энди мана бу лагерни кураётганлар кучайиб, ҳеч кимдан хайикмай бугунэрта Узунқулок пирамиднинг қабрларини бузиб ташлайди, шунинг олдини олишимиз керак, деб маслаҳат қилишар эди. Данак кори энди одамлар бизнинг гапимизга кирмайди, деб бу таклифга кўшилмади.

— Хўш, унда нима қиламиш, мулла Бодом?

— Абдушукуровни ўлдирамиз.

Данак қори жуда кўрқоқ экан, бу гапни эшишиб, рангикути ўчиб кетди:

— Раъйингиздан кайтинг.

— Қарор катъий. Акс ҳолда, Узунқулок пирамиднинг қабрларидан жудо бўламиш.

— Мен бу ишга бош кўшолмайман,— қалтираб деди Данак қори поччам,— яхиси, мозор ҳам ўзингизга бўла қолсин. Менга хатми-куръон билан жанозадан тушган пул ҳам етади... Сизнинг юрагингиз дадилроқ, кўрбошига йигит бўлгансиз, ботирсиз!

Кейин икковлари Абдушукуров амакини қандай қилиб ҳеч кимга билдирамасдан ўлдириш тўғрисида режалар туза бошлишди. Бу ишни, мана шу лагерда тиланчилик қилиб ўтирадиган бели букри, соқоли оппоқ оқарган бир дарвиш бор эди, ўшанга топширадиган бўлишди. Букри букри эмас, балки «Қизил юлдуз» колхозининг омборчиси Султонов деган ёш йигит экан. Ўн йилга камалиб кетаётганда қочиб менинг устозим бўлмиш Ёнғоқ қоридан паноҳ сўраб келган экан. Кори поччам ўз кўли билан оппоқ соқол ясад бериб бошига ҳам ясама соч кийгизиб, бели букри бўлсин деб елкасига увада боғлаб: «Узунқулок пирамига хизмат кил!» деб тайинлаган экан.

— Енғок қори кўп пухта одам эдилар,— деб сўзини тутатди Бодом қори амаким. Данак қорига ташқарига чиқиб дарвишни чақириб келинг, деб буюрди.

Мен кора ошковокнинг ярим палласини бўйнига осиб олган, бир йилдан буён кўлига ҳам, юзига ҳам сув тегмаганидан соч-соколигача сарғайиб кетган жулдур кийимли бу дарвишни ҳар куни кўраман, гаплашаман. Кун бўйи тиланчилик қиласди. Мұхаммад пайғамбарнинг шеърларини айтиб, бошини тебратиб, паранжи ёпинган хотинларни роса йиғлатади, чўнтағидаги бор пулинни қоқиб олади.

Шеърларини кўп эшиганимдан оҳанги ёқиб қолгани учунми, ҳатто уни ёдлаб ҳам олганман:

Бисмиллодин баён айлаб,
Хикмат айтдим толибларга,
Дурри-ғавҳар сочдим мано,
Риёзатни қаттиқ тутиб,
Конлар ютиб,
Мен дафтари сонин сўзин
Очдим мано...

Данак қори дарвишни бошлаб кирди. Дарвиш узун ирғай таёкка осилиб, Бодом қори амакимга таъзим қилиб, кўл қовуштирганча буйруқ кутарди.

— Хўш, мулла Болта, ишлар қалай?

— Бир нави, пул яхши тушмаяпти.

— Пулни кўя туринг ҳозирча,— қўлини силтаб қўйди Бодом қори,— сизни хавф-хатардан огоҳ қилиб қўймоқчиман.

— Қанақа хавф?— каддини ростлаб қўзларини ўйнатиб сўради дарвиш.

— Сизни бу ерда эканлигиниздан ҳеч кимнинг хабари бормиди?

— Худойи таолодан бошқа ҳеч кимнинг хабари йўқ.

— Лагерь қурилишининг директори Абдушукуровни танийсизми?

— Танийман. Лекин у мени танимайди.

— Шу одам сизнинг кимлигингизни билиб колибди.

— Кеча ёнимдан ўта туриб: «Ивирсимай ўл!» деган эди-я,— деди дарвиш ташвишланиб.

— Ҳа, баракалло! — хурсанд бўлиб деди Бодом қори амаким.

— Шу одам сизни мелисага чақиб бермоқчи.

— Мелисага?! — қаттиқ кўркиб кетди шекилли, дарвишнинг қўзлари нақ жойидан чиқиб кетаёзди.

— Ҳа, мелисага,— тасдиклади Данак қори поччам ҳам.

— Мен хозирок бориб уни чаваклаб ташлайман! — дарвиш ёнини пайпаслаб пичогини ахтара бошлади,— ичагини бошига салла киламан.

— Хай, хай, ўзингизни босинг. Шайтонга хай беринг,— насиҳат килди Бодом кори. Қейин Абдушукуровни ўлдириш йўлларини ахтара бошлашди. Пичоклаб ўлдириш — бу жиноят бўлар экан. Шунинг учун дарвиш уни бўғиб ўлдирадигану, кори поччам эртасига одамларга: «Йигит бечора Узункулук пири мозорини бузиб ўрнига лагерь қураман» деб ўз жонига жабр қилди. Бу худойи таолонинг ғазабини келтирди, худо ўз омонатини олди-кўйди... Эсизгина, ёш кетди-да... болаларига жабр бўлди...» деб ҳаммадан олдин йиғлайдиган бўлди.

— Кечаси, эл ухлаганда қишлоққа тушиб бориб ўз уйида, ухлаб ётган ўрнида бўғасиз,— деб давом этди Бодом кори амаким.

— Кўнглингиз тинч бўсин, таксирим,— кулиб кўйди дарвиш,— бунақангни ишни биринчи қилаётганим йўқ. Худога шукр, ишим доим ўнгидан келган.

— Илоё омин! — қўл кўтариб фотиха беришди корилар,— хайрли ишингида Узункулук пири мададкор бўлин, зиёратчилар кўпайиб, назри ниёзга барака кирсин, обловху акбар!

Хар куни фотиха ўкиб ўрганиб қолган эмасманми, каерда ўтирганимни ҳам унутиб мен ҳам овозимни чўзиб:

— Обловху акбар! — деб юборибман.

Яширмай кўя қолай, шу пайтда ўзимни йўқотгудек шошиб қолган эдим. Нима килишимни, ишни нимадан бошлashingни билмайман дeng. Кори поччамнинг қўлидаги беҳи таёкни олиб ҳаммаларини савалаб кетай десам, ўзингдан катта одамни уриш ақлдан эмас...

Шартта ўрнимдан туриб участковой милиционерни ахтариб кетдим. Участковой амаки қиласидиган иши бўлмагани учун қишлоғимиздаги аптекачи билан кун бўйи шахмат ўйнаб ўтиради. Уни бугун ҳам худди аптеканинг ўзидан топдим.

— Амаки, амакижон! — деб юборибман осонгина топганим учун ўзимда йўқ севиниб.

— Сал ўзингни бос, нима гап ўзи? — хавотирланиб ўрнидан турди участковой амаки.

— Сиз Болта Султоновни танирмидингиз?

— Танийман. Икки йил аввал қамоқдан қочган.

— Мен унинг қаердалигини биламан.

— Рост айтаясанми? — негадир ёнбошидаги наганини пайпаслаб кўйди участковой амаки.

— Менга қара, сен анави Рўзи тракторчининг ўғли-
мисан?

— Топдингиз, ўшаман.

— Ёнғоқ қори ухлаб ётганда... ушлаб берган сенмидинг?

— Ўша мен эдим-да,— деб кўйдим яхшироқ гап эшит-
сам керак деб талтайиб.

— Агар бу гапинг ҳам рост бўлса, мен сенга... Мен
сени дружиначилар рўйхатига ёзил кўяман. Йўк... яххиси,
милиция начальнигига айтиб, катта мукофот олиб бераман.

— Амаки, менга мукофот керак эмас,— дедим шошиб-
пишиб.— менга-чи, китоб соладиган битта жавон олиб бера-
сиз. Мен уни Орифга совфа килмоқчиман...

— Кетдик! — деди участковой амаки кизил шапкасини
бошига кийиб,— гапинг рост бўлса, битта эмас, иккита жавон
олиб бераман.

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас, дийдиё ўқиб хотинларни
йиғлатиб ўтирган дарвишнинг кўлинин орқасига боғлаб, ия-
гига елим билан ёпишириб олган узун соколини юлиб
ташладик.

— Қани, юр! — деди участковой амаки елкасига наган-
нинг сопи билан туртиб.

— Жавон эсингиздан чиқмасин, амаки! — деб кичкирдим.
орқаларидан.

XIV боб

УЗУНҚУЛОҚ ОТА ЁКИ УРГОЧИ ЭШАҚ ҚИССАСИ

Югуравериб роса ҳолдан тойган эканман, муздаккина
тош устига ўтириб ҳар нарсалар тўғрисида ўйланиб кетдим.
Ўйлаб-ўйлаб зерикканимдан кейин қўлтиғимда турган
калпокчам билан ширингина сұхбат курдим.

— Балли сенга, қалпокчам, ҳаммаси сен туфайли бўл-
япти. Хўп десанг, участковой амакига айтиб, сенга ҳам бир
мукофот олиб берсам?

— Менга мукофот керак эмас,— тилга кирди қалпок-
чам,— ҳозир ўрнингдан туриб, Бодом қорининг орқасидан
югор.

— Уни каердан топаман?

— Уйига кетяпти, ўйлдан топасан.

Шартта ўрнимдан туриб қадрдон қалпокчамни бошимга
кийдим-да, нарирокда зиёратчилар козонда шўрва пиши-
ришаётган экан, Ёнғоқ қори поччамнинг ҳақлари деб

гўштининг ярмини олдим-да, йўл-йўлакай еб Бодом кори амакимнинг орқасидан югурдим.

Корни гўштга тўйган одам яхши югуришини мен ўшандада билдим. Ишонасизми, ярим соатлик йўлни ўн беш минутда босиб кўйибман-а! Кори амаким йўл юрганда, мен уйкумда гапириб чиккандек, у ҳам гапириб юарар экан. Мана, ҳозир ҳам овозини чиқариб, жавраб боряпти:

— Э парвардигори олам, марҳаматингга минг қатлашукр. Мана, эсон-омон каттагина мозорнинг шайхи ҳам бўлиб олдим. Кечалари килган ноламни, тезроқ Ёнғоқ қорини гумдон килгин, деб қилган илтижоларимни инобатга олибсан-да. Мана энди, жарак-жарак пуллар, назру ниёзлар, мева-чева, ўз оёғи билан юриб келадиган кўю эчкилар...

Бир маҳал қарасам, Бодом кори амаким, ҳалиги радиодан Мулла Дўстнинг ашуласини беради-ку, худди ўшанинг оҳангинга мослаб ашула айтиб елкаларини учириб ўйнаворса бўладими!

— Мулло Бодом, овинг келди,
овинг келди.

Даврингни сур, довинг келди,
довинг келди.

Хо, довинг келди...—

деб ашулани ванг кўйиб, яна бирор кўриб қолмадимикан, дея у ёқ-бу ёғига қараб кўяди денг.

— Жуфт бўлсин, кори почча! — деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Кори амаки атрофига кўз югуртириб ҳеч кимни кўрмагач, «корним кулдиради шекилли...» деб кўйди ўзига-ўзи.

— Ашуладан яна эшитайлик,— дедим яна.

— А? Бирор гапиргандек бўлдими?

— Ха, мен гапирдим.

— Тавба, сен кимсан ўзи?

— Мен Хошимжон... Йўқ, мен... Дев бўламан!

— Дев?! Э худо, э худовандо! — кори амаким оғзини катта очиб, кўзларини олайтириб кўлидаги таёдек котди-қолди. Анчадан кейин келиб Мухаммад пайғамбарнинг шеъридан бир жуфт ўқиб, ўнг ва чап томонига дам солди-да:

— Мендан нима истайсан, э улуғ Дев?— деб сўради.

— Ҳозир бориб Узункулоқ пирамининг мозорини бузасиз.

— Бузасиз?!

— Ха, текислаб ташлайсиз. Ўрнига пионерлар учун ёзги кинотеатр солинади.

— Нима, кабрни бошқа ёқка кўчирамизми?

— Кўчирасак ҳам бўлади. Қани орқага қайтинг,— деб кўлидаги ҳассани тортиб олиб ўша билан секин туртиб кўйдим қори амакимни,— бўлмаса жонингизни оламан.

Қори амаки қанақа воқеа юз бераётганига акли етмай, ўнгими-тушими, ҳатто шуни ҳам аниклай олмай, кўрқаписа дуолар ўқиб мозорга караб йўл олди. Нима килиш кераклигини, ишни аввало нимадан бошлаш зарурлигини уқдириб боряпман. Йўлда боряпти-ю, ароқни кўп ичib кўйган одамдек гандираклаб-гандираклаб кетади, икки марта шаталоқ отиб қочмоқчи ҳам бўлган эди, тўсиб кўлимдаги таёқ билан енгил-елпи туртиб кўйдим.

Зиёратгоҳга етгач, қабрни кучоқлаб:

— Эй, Узункулоқ пирим, ўзингиз панохингизда асранг,— дея илтижо қила бошлади,— қабрингизни бошқа жойга кўчирмокчилар... инсу жинслар елкамга таёқ тираб турибди... Эй пирим!

Қори амаким мен нима деб тайинлаган бўлсам, худди шундай килди. Зиёратчиларни, тиланчиларни, кассобу чойхоначини, лагерь қурилишида ишлаётган ишчиларнинг ҳаммасини қабр атрофига тўплаб:

— Пиримнинг хокларини бошқа жойга оламиз,— деди қалтирок овоз билан.

Зиёратчилардан етти киши хўнграб йиглаб юборди, беш киши юзини тескари ўғирди. Уч киши бу даргоҳдан дарров жўнаб колди. Ишчиларнинг кўпчилиги, назаримда, карсак чалиб юборгандек бўлди. Қурилиш директори, эрталаб кори амаким томонидан ўлимга мақкум этилган Абдушукуров амаки:

— Қори почча, сиз ўзи ажойиб одам экансиз! — деди севиниб.

— Ажойиб бўлмай ўлай! — деб кори амаким қабрга кетмон урди. Қейин кўплашиб кетишиди. Ҳаш-паш дегунча Узункулоқ пиримнинг суяклари ҳам чиқиб колди.

— Ие, бу эшакнинг суяги-ку! — деди қабрдан суякларни олаётган киши.

Тўпланганлар анграйиб колишиди. Бир хили худди «апшу» деб аксирмокчи бўлгандек оғзини очиб, кўзини юмганча; бир хили ҳам кўзини, ҳам оғзини очганча; олдинги каторда турганлар бошини орқага ташлаб, орқада турганлар хиёл олдинга эгилганча котиб туришарди. Нарироқда Бодом кори амаким билан Данак кори поччам худди жин чалиб кетгандек тилдан қолиб, ёқаларини ушлашиб, галмагал елка қисишияти.

— Йўқ, отнинг суюги,— деди одамлардан бири ниҳоят тилга кириб.

— Кечирасиз, бу ҳачирнинг суюги,— деди, иккинчиси.

Зиёратгоҳнинг мўйловдор қассоби суюкларни кўлига олиб, кўзини қисиб у ёқ-бу ёғига назар ташлади-да:

— Эшакники,— деди ишонч билан,— урғочи эшакнинг суюги...

Одамлар аста-секин ўзига келиб қабрни яна ҳам чукуроқ ковлаб кўриш керак, пиримнинг суюклари эҳтимол пастрокдадир, деб илтимос қилишди. Қабр яна ковланди. Тошдан бошқа ҳеч нарса чикмади. Йигирма чокли одам ўша атрофни илма-тешик қилиб юборди ҳамки — ҳеч нарса йўқ.

— Хўш, тақсир, бу канакаси бўлди? — деб сўради зиёратчилардан бири Бодом қори амакимдан.

— Мен... йўғ-е, яххиси, муалло Данак гапирсинглар,— орқага тисарилди қори амаким,— бу киши Узункул ортимнинг авлоди бўладилар...

— Йўқ, ўзларидан бўлсин,— шундай деб Данак қори Бодом қорининг орқасига ўтиб, бекиниб олди.

Одамлар ўртасида аввал пичир-пичир, кейин фала-ғовур бошланди. Корилар бизни лақиллатиб юришган экан, деган гаплар ҳам бўлди. «Пиримнинг суюкларини кофирлар ўғирлаб, ўрнига урғочи эшакнинг суюгини кўмиб кетишган экан...», мазмунидаги мулоҳазалар ҳам ўртага ташланди. Ниҳоят, лагерь қурилишида ишлаётган соколсиз бир чол ўртага чиқиб: «Тоғнинг ичкарисида бир юз ўттиз тўрт ёшга кирган Қобилбобо исмли бир чол яшайди. Ҳар гал кўргани борганимда: «Ҳа, эшакка сифинувчилар», деб сўрашади. Эҳтимол, ўша кишидан бир гап чиқар...» — деган эди, кўпчилик чувиллаб:

— Ўша чолни олиб келиш керак!

— Дарров машина юбориш керак! — деб қолди.

Ҳазил-ҳазил билан ҳалиги соколсиз чолни қурилишда ишлаётган бир машинага ўтқазиб токқа жўнатиб юборишиди.

Пиримнинг қабридан урғочи эшакнинг суюги чиқкани тўғрисидаги шум хабар бирпастда яқин ўртадаги қишлоқларга ҳам тарқаб, то бир юз ўттиз тўрт ёшга кирган чолни олиб келгунларича зиёратгоҳни одам демагани чумолидек босиб кетди. Эски паранжини ёпиниб, ҳатто бувижоним ҳам келиб қолди.

— Сен нима қилиб юрибсан, Хошим? — деб сўради мендан.

— Ўзим, шундай... Ўйнаб юрибман,— тушунтиридим бувижонимга.

Қобилбобони машинанинг кабинасида олиб келишди. Кўлтиғидан олиб Ёнғоқ кори поччам ваъз айтадиган тепаликка олиб чиқиши:

— Энди болаларим... — энтикиб деди Қобилбобо, — кариллик қурсин, чарчаб қолдим. Бир оз нафасимни ростлаб олай... зап тўпланибсизлар-да, ҳаммасини гапириб бераман...

Бу воқеага бир юзу йигирма етти йил бўлди. Ўшанда мен етти ёшли бола эдим. Пастки қишлоқда Раҳим ўтинкаш деган бир чол яшарди. Бечоранинг битта урғочи эшагидан бошқа ҳеч нарсаси йўқ эди. Токқа чикиб ўтин кесиб, ўша эшагига юклаб бозорга борар эди. Бир куни тоғдан арча ортиб келаётганда, эшак мана шу мен турган тепаликдан пастга тушаётуб, оёғи тийғониб, йиқилади-ю, бели чўрт узилиб, кетади... Чол йиглайди, сиктайди, йигирма йил рўзгорини тебратишга ёрдам килган бу кари эшакни кўп хурмату эъзоз билан мана шу ерга кўмади. Чарчаб, кабрга суюниб дам олаётганида тоғдан бегона ўтинчилар тушиб келишиб:

— Э, бобо, бу канака қабр? — деб сўрашади.

Чол йиглаб:

— Валинеъматимни кўмдим, — дейди ярим ҳазил, ярим чин қилиб, — мени йигирма йилдан буён бокиб келган... Узункулук пирамини кўмдим...

Ўтинчилар бечора чолга ачиниб, бир танга, ярим тангадан бериб ўтиб кетишади.

Чол уч-тўрт йил мана шу ерда тиланчилик қилиб ўтириди...

Рахимкул ўлгандан кейин Азизхон эшон бу ерга келиб даҳма солдирди, тол, чинорлар эктириди, булокларнинг атрофига кўриб турганларингдек, харсанг тошлар ётқиздирди. Қабрнинг устига мармар тошдан сафана қилдириб:

— Узункулук пирам катта авлиё эдилар. Кофиirlар билан жанг қила-қила мана шу тепалик ёнида шахид бўлдилар... — деб боплаб маъруза қилди.

Шу-шу бўлди-ю, Узункулук пирамининг овозаси етти музофотга тарқалиб зиёратчилар бу ерга селдек оқиб кела бошлиди. Кимки, бу гаплар ёлғон деса, уни тошбўрон қилишга буюрдилар... Эҳ-хе, бу ерда не-не эшон, эшонваччалар бойиб давру даврон сурмади... кўрбоши замонида не-не йигитларнинг кони тўкилмади, босмачиларга карши чиққани учун кофир деб аталиб, бу қабр атрофида не-не азаматлар кўйдек бўғизланиб кетди...

Бир кун мен ҳам бу ерга эшак кўмилган, деб балойи азимга қолдим, токқа кочиб, аранг кутулдим...

Бундек карасам, одамлар худди гипноз қилингандек

котиб қолишибди. Аммо ҳаммалари ҳам қўлларини мушт килиб, тишларини гижирлатиб турибди. Бувижоним бўлса нима қиларини, шунча йил алданиб келгани учун аламини кимдан оларини билмай, безгак тутгандек дағ-дағ қалтираяпти.

— Энди сўз кориларга, корилар гапирсан! — деди Абдушукуров амаки.

Кори поччалар Қобил бобо гапириб одамларни оғзига қаратиб турган пайтда хайр-маъзурни насия қилиб секингина жуфтакни ростлаб колишган экан, ҳеч жойдан топиб бўлмади.

Одамлардан бири ажойиб бир таклиф киритиб қолди. Ўша ақлли одамнинг таклифи билан эшакнинг суюкларини йиғиб, сим билан боғлаб, чинорга, энг новча одамларнинг ҳам қўли етмайдиган жойга осиб қўйишиди. Тагидаги бир парча тахтачада эса биринчи синф ўкувчилари ҳам бемалол ўқий оладиган катта-катта харфлар билан мана бундай ёзув ёзилган эди:

«Бир юз йигирма етти йилдан буён диндорлар сифиниб келган, бели синиб ўлган урғочи эшак — ҳазрати Узункулоқ пиirimнинг суюклари мана шу бўлади... Кўл теккизилмасин, штраф ўн сўм».

XV боб

ЯПРОҚЛАР ҚАРСАҚ ЧАЛАДИ

Шундай қилиб десангиз, ишларим яна юришгандан юришиб кетди. Бувижоним мени боплаб тарбиялайман деб, ўртокларимдан ажратиб олиб, уйга қамаб, Мұхаммад пайғамбарнинг шеърларини ўргатиб, эшон поччамга шогирдликка бериб жонгинамни қийнаётган эди. Энди у бу фикридан бутунлай қайтганга ўхшайди. Нега десангиз, бугун эрталаб намозга мени уйғотмади. Кўзимни очиб:

— Бувижон, мен ҳам турайми? — деб сўрадим.

— Ухлайвер, болам,— деди бувижоним қўл силтаб,— менинг алданганим ҳам етар.

Бунинг устига худди ўша куни эрталаб участкавой амаким ваъдасининг устидан чиқиб юк ташийдиган машина-га эскироқ бўлса ҳам битта китоб соладиган жавон юклаб келиб қолди. Машинанинг орқасини тўппа-тўғри Орифларнинг кўча эшигига тўғриладик. Ўзимизнинг уйга туширсан ҳам бўлар эди-ю, лекин гап-сўз кўпайнишидан кўрқдим. Бувижонимнинг одатини биласиз-ку, ахир ҳар хил саволларни қалаштириб ташлашда алгебра ўқитувчимиздан кейин қишлоқда иккинчи ўринда туради. «Нега милиционер

сенга шкаф келтириб берди, нега бошқага бермайди, ё яширинча алоқанғ борми?..» деган саволларга кўмилиб кетишим турган гап. Шунинг учун тўппа-тўғри Орифларни-кига туширавердик.

Участковой амаки шкафини чертиб:

— Тараклашини қара,— деб кўйди,— эски бўлса ҳам, янгисидан яхши!

— Тўғри,— дедим мен ҳам севиниб,— бўяб, кўчган тах-таларини кайтадан коқса — яп-янги бўлади.

Ориф шунақанги хурсанд бўлдики, шунақанги хурсанд бўлдики, шкафнинг бир чеккасидан кўтариш ўрнига, менинг елкамдан кучоклаб:

— Шерик, шериквой! — дейди нукул иргишлаб,— китобларимнинг ҳаммаси сифади энди, бемалол сифади. Минг раҳмат сенга!..

— Ҳатто ўзинг ҳам сифасан,— деб яна ҳам хурсанд килиб юбордим дўстимни,— ойинг билан аразлашиб колган кунларингда ичига кириб бемалол ухлайверасан...

Шкафни кўплашиб жойига кўйиб китобларни тартиби билан териб бўлган ҳам эдикки, ковоғини айрон халтадек осилтирганча Миробиддинхўжа келиб қолди. «Сенга айтадиган яширинча гапим бор», деб мени кўймасдан ташқарига олиб чиқиб кетди:

— Шерик, маслаҳат сўраб келдим,— деди у шивирлаб.

Хайрият, мендан ҳам маслаҳат сўрайдиган одам бор экан бу дунёда деб, ишонсангиз, шу пайтда бошим осмонга етди:

— Қанақа маслаҳат?

— Хеч кимга айтмайман, деб сўз бергин аввал.

— Бирорга айтсан, калламни шартта кесиб ташлайман.

— Мен, шерик, бугун кечаси қочиб кетмоқчиман... Сен менга йўл-йўриғини ўргатиб кўй. Ахир сен бунақа ишларга устасан-ку.

— Нима, сен ҳам қалпоқча топиб олдингми? — деб юборганимни билмай қолибман. Айтишга айтдиму кўлтиғимда турган қалпокчамни пайпаслаб кўрдим, йўқ, жойида турган экан.

— Қалпок топганим йўқ,— деди Миробиддинхўжа,— мен, биласанми, янги дўппимни кийиб кочмоқчиман.

— Нега энди қочмоқчи бўлдинг?

— Ишлар чаток, мен расво бўлдим,— йиғламсираб деди Миробиддинхўжа,— хеч кимга айтмайсан-а? Хўп, очигини айтаман. Мен ўтган йили Азроил бобони кўрганман. Хумга камаб олиб, мени роса савалаган. Яна тагин ёлғон гапириб, одамларни алдасанг, жонингни оламан деган.

— Ростдан-а? — деб қўйдим жўрттага.

— Рост. Ойим, мана, корилар расвоси чиқиб қочди, энди кишлөк ўзимизга колди. Тағин хумга тушасан, болам, деяпти. Мен энди тушмайман десам, ойим бошимга муштлаб «тушмасанг терингга сомон тиқаман» дейди. Бу ёқда Азроил бободан күркаман, кори поччаларният, — ойимният — ҳаммасини ёмон күриб колдим. Йўқ, ойим ўзлари яхши-ку, мана шу ёлғон гапиртиргани ёмон-да. Бу ёқда ўқишим ҳам расво бўлган, хумда ўтириб ўйинга тушавериб ҳаммаёқни «2»га бостириб юборган эканман. Кўчмай қолдим, олтин-чида колиб кетганиман.

Бир хил вактда, нима сабабданлигини билмайман-у, аммо гапга жуда чечан бўлиб кетаман. Ўзимдан катта одамларни ҳам оғзимга қаратиб ўтирган пайтларим кўп бўлган. Шу топда ҳам гапдонлигим жуда тутиб кетдию Миробиддинхўжани ҳам ҳаш-паш дегунча уйдан қочиш тўғрисидаги фикрдан бутунлай қайтардим-кўйдим.

— Ўқиш масаласида эса ташвишланма,— дедим,— иккевимиз бирга ўқиймиз. Хўп десанг, деразанинг ёнидаги катта партада бирга ўтирамиз. Мен бу йил албатта синфом бўлсан керак. Сени тозалик комиссиясига раис килиб кўяман. Қара, қўлларинг оппоқкина, тирнокларинг олинган... Ойингни, хали айтганимдек, шу бугундан қолдирмай ўзим кўндираман. Лекин менинг боришимни аввалдан айтма, хўпми?

— Хўп,— деди Миробиддинхўжа хурсанд бўлиб,

— Демак, келишдик. Қани, оппок күлингни бир қисиб
күй-чи, тозалик комиссиясининг бўлажак раиси,— деб қўл-
ларини каттик қисиб, пешонасидан ўпиб, қиқирлатиб
кулдириб дўстимни кузатиб қўйдим.

Уйга кириб Сора холамнинг одамларни алдайдиган катта хумини кандай қилиб синдирысам экан, деб ҳар хил режалар тузатган эдим, кўчадан аввал машинанинг сигнали, кетидан болаларниң кийқириғи, Хошим деб чақиргани эшитилди. Ташқарига чиқиб келган бувижоним:

—Хошимжон, чиқ, ўғлим, ўртоқларинг келди,— деб кистади,— лагерь қурилаётган жойга бориб, тош терармиш-сизлар.

— Чиқмайман, бувижон,— дедим жүрттага.

— Нега энди чиқмайсан, болам?

— Мен сиз билан ўтириб бу ерда намозлик ўрганаман. Нариги дунёнинг пайдан бўламан... Нима қиласман, эси йўқ болаларга қўшилиб.

— Нариги дунёси куриб кетсин! — шундай деб бувижоним менга яқинлашиб аста мени тиззасига олди. Эркалаб пешонамдан ўпди.— Оббо ўзимнинг эслик ўғлим-ей, буви-

жонингнинг олтмиш йил эшакка сифингани ҳам етар... Сени бекуда қийнаб қўйибман. Майли, ёмон ўқисанг ҳам ўрток-ларингнинг ичидаги бўл. Тур энди, қараб қолишиди.

Шартта ўрнимдан турдим-да:

— Бувижон, мана шу гапингиз учун сизга, албатта, кўзойнак олиб бераман,— деб ташкарига чиқа бошладим.

— Умрингдан барака топ, болам.

— Йўқ, бувижон, кўшқаватлигидан олиб бераман, кўшқаватлигидан! — Югуриб кўчага чиқиб кетдим.

Беш тонналик катта машина лик тўла бола экан. Мени кўришлари билан қийкиришиб, дарров қўлимдан тортишиди. Қанча вактлардан буён бунаканги кўпчилик бўлиб тўпланмаган эдик. Севинишиб, қарсаклар чалиб, ашула бошлаб юборганимизни ўзимиз ҳам билмай қолибмиз. Шерикларим менинг ўйинларимни соғиниб қолишган экан, мен ҳам таранг қилиб ўтирумай дарров кабинанинг томига тескари ўтириб, ўйнашга тушиб кетдим.

— Бўш бола, бўш бола,
Ўйинлари беш бола,
беш бола,—

дэйишиб қарсак чалишганда эгилиб ҳаммаларига салом бериб қўяман.

Ўйин-кулги билан зиёратгоҳга етиб борганимизни сезмай қолибмиз. Машинадан тушиб биринчи қилган ишимиз чинорга осиб қўйилган эшакнинг суюгини томоша килишу остидаги ёзувни ўқиш бўлди. Орифнинг фикрича, «эшак» деганда иккита «ш» ёзилар экан. Мен дарров эътиroz билдириб нега энди, иккита «ш» ёзилар экан, кари эшакка битта «ш» ёзишса ҳам бўлаверади, деб зўрга кўндиридим.

Шу атрофда бир йўла бешта бульдозер ишлаб, ўнкир-чўнкирларни текислаётган экан. Текисланган ерлардаги тупроқдан чиқиб колган катта-кичик тошларни тезроқ териб олишда ёрдамлашишимиз керак экан. Ўнг-терсини суриш тириб ўтирумай, кўйлакларни ечиб ҳар томонга улоктирилди, ишлаш мана бунақа бўлади деб, ишга тушиб кетдик. Мен дарров йигирма чоғли болани ажратиб, алоҳида бригада тузиб, нариги бригадани социалистик мусобакага чақиридим. Биласиз-ку, кишлоғимизнинг пионерлари шўхлик қилиб, доним ойиларидан гап эшишиб юрса ҳам, аммо ишга келганда катта одамларни ҳам кочиради.

Икки соат ўтар-ўтмас, уч пайкал ернинг тошини териб, чинорнинг тагига ууб ташладик.

— Тағин иш борми, кўрсатинг? — деб сўради ўқитувчимиз Абдушукуров амакидан.

— Бир оз дам олиб туринглар, ҳозир бульдозер нариги ерга ўтиб кетади.

Эндигина зиёратчилар ҳар куни маза килиб дам оладиган салкин булоклар бўйига, сой устидаги баҳаво сўриларга ўтириб, бирпас дам олсак олайлик, деб турган эдик, кишлок томондан ҳаллослаганча Зокир келиб колди:

— Мени чакирмабсизлар-а! — деди у хафа бўлиб.

— Чакириш ҳам гапми,— деб кўйди тош ташишда ҳозирча иккинчи ўринни эгаллаб турган Миробиддинхўжа,— машинанинг сигналини чалавериб, кишлокни кўчириб юборай дедик-ку!

— Мен бўлсан боғда ухлаб ётувдим,— ўзини оклади Зокир,— сигнални эшитувдиму туш кўраётган бўлсан керак, деб ётавердим. Қани, менга ҳам иш борми?

— Бор,— деди ўқитувчимиз,— қани, бир «Кичкинажон» га ўйнаб юбор-чи.

Сизга айтаман деб, эсимдан чиқиб колган экан, Зокир жиндак уйқучироқ-ку, аммо қизиқчилик ўйинларига тушишда ундан ўтадигани йўқ. Айниқса, «Кичкинажон»ни кийиб ташлайди.

Ҳаммамиз катта чинор тагига тўпланиб, давра олиб, Зокирни ўртага чикардик. Аввал уялиб турди-да, кейин кўлларини ёнига кисиб санъатини кўрсата бошлади Зокир.

Кичкинажон, кичкина,
Товукдан ҳам кичкина,
Тарвуздан ҳам кичкина.
Кичкинажон, кичкина,
Тарикдан ҳам кичкина,
Кичкинажон, кичкина
Кўнокдан ҳам кичкина,
Кичкина, кичикини..

Еру кўкни қарсак, кийкириқ овози тутиб кетди. Ишонасизми, худди шу пайтда хурсанд бўлганидан тепамиздаги чинорнинг япроқлари ҳам бизга кўшилиб қарсак чалар эди.

Ўша куни лагерь курилишидан кош қорайгандан қайтдик. Дўстларим билан хайрлашиб, уйимизга томон жадал келаётган эдим, тўсатдан калпокчам:

— Шерилларинг билан учрашганингдан хурсандми сан?— деб сўраб қолди.

— Бўлмасам-чи?! — деб кўйдим.

— Бугун-эрта ўкишлар ҳам бошланади, хабаринг борми?

— Хабарим бор. Мен бу йил енг шимариб ўқимоқчи-ман.

— Унда мени ўз уйимга элтиб кўй,— деди калпокчам,—

качон ёрдамим керак бўлса, тортинаш боравер, сен учун ҳамиша хизматга тайёрман...

Шундай килиб десангиз, мен ўша куни кадрдан калпокчам билан иккинчи бор хайрлашдим.

— Хайр, қалпокчам! — дедим кўзимга ёш олиб,— биз яна кўришамиз.

— Хайр, кувноқ дўстим,— деди қалпокчам ҳам йиглаб,— албатта, кўришамиз...

МЕНИНГ ҲАМ ДЎСТЛАРИМ БОР

I боб

БИР ТОВОҚ ШИРГУРУЧ

Йигирма олтинчи август куни, йўқ, кечирасиз, йигирма еттинчи август экан... Йигирма еттинчи августмиカン-а? Ҳар қалай, ўша куни хаво жуда ҳам иссик эди-да, кишлок кўчалари жимжит, зоф ҳам учмайди. Тирик жон борки, ҳаммаси ўзини салкинга урган. Орифнинг кучуги ҳам муз-деккина арикка бағрини бериб тилини чикариб, ҳансира б ётибди. Даражатлар ҳам килт этмайди, бутун нарсалар турган жойида котиб колгандек. Тол шохига беркинган чумчуклар ҳам чиркиллашмай колишган, атроф дим, жуда ҳам дим.

Биз бўлсан, яъни Ориф, Зокир, Икромиддин олакўз, Миробиддин инжик — ҳаммамиз тутдан чумчук бола олиб, Мирзабуванинг боғидан шафтоли ўғирлаб, гумнинг этагида чўмилишиб, маза килиб ўйнаётган эдик. Узокдан Доно чакириб қолди.

— Берироқ келсанг-чи! — дедим ўрнимдан тургим келмай.

— Ялангочсизлар, уяламан.

— Бўлмаса гапингни каттикроқ айт.

— Сизни янги муаллим сўраяпти.

Сувдан чикким келмаса ҳам янги келган муаллим билан танишсам танишиб кўя колай, деб шошилиб кийин-дим-да, уйга жўнадим.

Борсам, чиндан ҳам ховлимизда бегона йигит ўтирибди. Ёши йигирма иккиси-йигирма учларда, бўйи новча, ўзи орик, коп-кора сочини силлик килиб тараб олган, якинига бориб тикилган эдим, юзи чузик, кўзлари катта-катта, пешонаси дўнг бир киши экан. Менга ер остидан разм соглан эди, беихтиёр юришдан тўхтаб:

— Ассалому алайкум! — деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Ҳошимжонмисиз? — янги муаллим бир бош узумни чўқилаб еб ўтирган экан, уни лаганга кўйиб, секин ўрнидан турди-да, иккиси қўлини менга узатди Маълум бўлиши-

ча янги муаллимнинг исми шарифлари Вохид Солиевич Солиев экан. Институтни бу йил битириб, тўпла-тўғри бизнинг кишлокка ишга келибди. Ўзи алгебрадан, математикадан дарс берармиш. Бундан уч кун аввал, мен ўқишим керак бўлган б «Б» синфида куратор этиб тайинланибди. У, бу гапларни менга эмас, бувижонимга қараб гапиради. Бувижонимга қараб яна давом этди:

— Синф ўкувчиларининг шахсий делоси билан танишиб чиқдиму, бир хиллари билан алоҳида-алоҳида гаплашиб кўришга карор қилдим,— деди у яна узум ейишга тушиб.

— Яхши килибсиз-да, айланай,— деб кўйди бувижоним ҳам

— Энди опоки, ўз синфингдаги ўкувчиларнинг ота-онаси, уй шароити билан эртароқ танишиб кўйган яхши-да... Ёлғиз ўзим тураман. Қиладиган ишимнинг тайинни ҳам йўқ.

— Ота-оналарингиз каерда, айланай?— деб сўради бувижоним.

— Шаҳарда... Лекин узумларингиз ширин экан, опоки

— Ош бўлсин, еяверинг, коқиндик. Уйланганмисиз?

— Йўғ-е, ҳали ёшмиз-у, опоки.

— Кийим-бошларингиз кир бўлса, тортинимай олиб келаверинг. Вакти бемаҳал иссиғингиздан ҳам, айланай, ўзим ҳабар олиб тураман... Ишқилиб, мана шу шумшукни сал эпакага келтириб берсангиз бўлгани. Дадаси ишдан бошкасини билмайди. Ойиси кунбўйи фермада. Менга бўйин эгмай кўйди бу бола. Қаранг, оркангизга ўтиб олиб, елкасини учирив менга муқом қиласди...

— Қани муқом қилганим, орқам кичияпти, ўшани қашняпман,— дедим бувижоним бегона одамга мени ёмонлагани учун сал жаҳлим чиқиб.

Янги ўқитувчи дадамга ўхшаб хотин қишиларнинг гапига кўпам қулоқ соловермайдиган бир киши экан. Бувижоним гапирапти-ю, у бўлса, нукул узум ейди. Нихоят, узум кўнглига урди шекилли, лаганин чори билан нарироқ сурди-да, лабидаги ширани оппоқ сочик билан артаётуб:

— Қани, Ҳошимжон, берироқ келинг-чи,— деб кўйди. Сўрининг бир чеккасига омонатгина ўтирдим. Бувижоним нима иш биландир бокка кириб кетди.

— Қаникулни яхши ўтказдингизми? — сўради муаллим

— Яхши ўтказдим.

— Қанака китоблар ўқидингиз?

— Китоб ўқимадим, домла.

— Нега ўқимадингиз?

— Китоб ўқисам, шу денг, уйкум келиб, юрагим киси лаверади

— Юрагим кисилаверади? — муаллим ҳайрон бўлгандек менга тикилди,— нега энди юрагингиз кисилар экан?

— Мен ўзи нервиннийман-да, домла,— дедим жўрттага ҳазилга олиб.

— Нервиннийман? Ҳалитдан-а, қандай килиб нервинний бўла колдингиз?

— Домлалар уй вазифаларини жуда кўп беришади-да, ўшаларни ишлайман деб, нервинний бўлиб қолганман.

Муаллим тиззасига шаппалаб, кулиб юборди. Котиб-котиб кулди. Қулганда оғзини катта-катта очиб, осмонга караб кулар экан. Қаҳқаҳа овозидан толдаги чумчуклар хуркиб ҳар томонга учиб кетишиди. Янги муаллимнинг бунчалик хурсанд бўлганини кўриб, мен ҳам гапимни давом эттиравердим:

— Ундан кейин, синглим Ойша ҳам нервинний, мендан кўркканидан шунақа бўлиб қолган. Энг кичкина синглим Доно бор-ку, ху, ана каранг — сўрининг тагида мушук болани ўйнатиб ўтирибди, ўша ҳам нервинний.

— Зифирдай қизча-я?

— Зифирдак эмас, иккинчиди ўқийди... у ҳам нервинний, боғчада қўғирчок талашавериб шунақа бўлиб қолган... биз ҳаммамиз нервинниймиз.

Муаллим яна кулиб юборди. Бу гал ҳам чин юракдан кулган бўлса керак, нега десангиз кўзларидан ёш чикиб кетди.

— Оббо Ҳошимбой-ей, Сиз жа қизикчи экансиз. Менга маъкул бўлиб колдингиз.

— Мана шу қизикчилигим учун бувижоним мени тириклийн кўммоқчи бўлиб юрибди,— арз килдим янги муаллимга.

— Нега кўмар эканлар?

— Билмасам. Ишқилиб, тириклийн кўммасам муродимга етмайман, дейдилар.

Муаллим менга тикилиб, кулимсираганча жим бўлиб қолди. Нималарни дир ўйлаб кетди. Пешоналари тиришиб, кўзлари кисилганини шундокқина кўриб турибман.

— Бувижонингизни хафа килманг. Менинг ҳам ана шундай бувижоним бўлганда бошимга кўтарардим. Қаранг, кийимларингизни ювиб, дазмоллаб берибдилар. Ҳовлиларинг озода, ҳаммаёқ супурилган, саранжом-саришта... Хўш, дарсларнинг ҳаммаси бутми?

— Ҳаммаси тайёр-да, домлажон.

— Кани, олиб чиқинг-чи.

Физиллиб кириб ўйдан катта папкамни олиб чиқдим. Бир хил фанлардан ҳали дарсларим етишмас экан, буни мен папкамни олиб чиқаётганимда эслаб колдим..

Ўша куни муаллим мени бошлаб бориб, мактабдан дарслар олишиб берди. Кейин менга ўхшаш колокрок бўлган яна уч ўқувчининг уйига биргалашиб бордик. Сои бўйидаги Акромларникига ҳам бирров кириб чикдик. Ховлиларида хайвону кушлар шунақанги кўпки, аввалига ҳайвонот боғига кириб колдикми, леб икковимиз ҳам хайрон бўлиб колдик.

— Домла, бошка болаларникига ҳам кирамизми? — деб сўрадим қайтаётгандা.

— Йўқ, энди бўлди,— деб қўйди муаллим.

— Нега бошқаларникига кирмаймиз?

— Биз ўйларига кирган болалар бешинчи синфда яхши ўқимаган. Ўшалар билан алоҳида-алоҳида шуғулланишга тўғри келади.

— Демак, мен билан ҳам алоҳида шуғулланасизми?

— Сиз ҳам ўтган йили синфда қолгансиз. Демак, сиз билан ҳам алоҳида шуғулланишга тўғри келади...

Гап билан бўлиб мактабимиз ховлисидағи муаллимларга ажратиб берилиган уйга етиб борганимизни ҳам сезмай қолибмиз. Ўтган йили бу уйда эр-хотин Рябовлар туришар эди. Эри немис тилидан, малла сочли хотини рус тилидан дарс берарди. Иккала фандан ҳам баҳом сал чатокрок бўлгани учун бу ўйнинг якинига ҳам йўламасдим. Хатто, ўша атроффдан ўтганда жўрттага тескари караб ўтардим. Воҳид Солиевич кутилмаганда мени мана шу уйга таклиф килиб колса бўладими. Ичкарига сал кўркиброк кириб бордиму, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ҳангуманг бўлиб колдим. Бу ерни китобхонанинг ўзгинаси дейсиз. Токчаларга ҳам, жавонларга ҳам ориқ-семиз китобларни шунақанги кўп териб ташлашибдик, асти қўяверасиз.

— Ҳаммаси ўзингизникими? — биринчи саволим шу бўлди.

— Йўқ, Рябовларники ҳам бор,— тушунтириди муаллим.

У, негадир, ўзи жуда кам гапирадиу нукул мени гапга солади. Кунбўйи мендан, сўрамаган нарсаси қолмади. Нега алгебрани ёмон кўраман, кочиб кетишимнинг сабаби нима, кайси болалар билан муштлашганман, ёнғоқ корига шогирд тушишга бувижоним нега мажбур килди, кишлокда намоз ўқийдиган нечта бола бор, кизлар ҳам намоз ўқийдими— хуллас, мана шунака нарсаларни роса сўради-да.

— Журналлар ҳам Рябовларникими? — деб сўрадим жўрттага гапни чалғитиш учун.

— Йўқ, булар менини. Ўқимокчи бўлсангиз, ола қолинг Кейин келтириб берарсиз.

— Шахмат-чи, шахмат ҳам уларникими?

— Йўқ, шахмат менини. Ўйнайсизми?

— Мен шашкани биламан-да.

— Қани олинг, бир куч синашиб күрайлик-чи! Лекин билиб күйинг. Мен каттиқ ўйнайман.

— Мен ҳам бўш келмайман, домла.

Шашкани ўйнаётимиз-у, лекий менинг хаёлим бутунлай бошка ёқда. Шу кунгача биронта ўқитувчим менга ўзини якин олиб муомала килган эмас. Ҳаммаси безоридан олиб, безорига солади, сендан одам чикмайди, деб камситгани-камситган. Воҳид Солиевич бўлса, мана мени одам каторига кўшиб, мен билан гаплашгани уйимизга борибди, ёнма-ён ўтириб шашка ўйнаяпти.

— Домла, мендан тузукрок одам чикмайдими-а? — деб сўраганимни ўзим ҳам билмай колдим.

— Нега ундаи дейсиз?

— Ҳамма шунака дейди-да.

— Бўлмаган гап,— деди Воҳид Солиевич кетма-кет иккита тошимни олиб,— шошмай турсангиз... ҳаммаси уялиб колади.

Ўша куни ҳар канча уринсам ҳам, бари бир шашкадан омадим келмади: кетма-кет тўрт марта ютқизиб қўйдим. Лекин шундай бўлса ҳам яна тўрт марта ютқизиб, Воҳид Солиевични хурсанд килишга тайёр эдим. Нега десангиз, ҳали айтганимдай, бу кишини астойдил яхши кўриб колдим.

— Ҳовлингизга сув сепиб берайми? — дедим шартта ўрнимдан туриб.

Воҳид Солиевич бош чайкади:

— Ўзим сепаман. Сиз менинг ишимни килиб берсангиз, бора-бора мен дангаса бўлиб қоламан-ку, Ҳошимжон.

— Бўлмаса пича катик олиб берайми? Жудаям ширинда. Худди қаймокнинг ўзи дейсиз.

— Раҳмат, ука, катикни унча хушламайман.

— Бўлмаса, домла, мен Сизга ҳали еган узумингиздан бир чеълак келтириб бераман.

— Раҳмат, узум керак бўлса ўзим бораман. Баҳонада бувижонингиз билан бирпас гаплашиб ўтириб келаман. Ажойиб кампир эканлар...

Воҳид Солиевич ўқиб, расмини томоша килинг деб, менга бир даста суратли журналлар берди. Ўзимда йўқ севиниб кетдим. Нега десангиз, сурат томоша килиб тагидаги хатларни ўқишни жони дилимдан яхши кўраман.

Кўлтиғимдаги журнални кўриб, хайрият, сенинг кўлингда ҳам китоб кўрадиган замонлар келар экан, деб бувижоним ҳам севиниб кетди.

— Энди мени тириклиайн кўммайсизми? — деб сўрадим бувижонимдан.

— Вой тентагим-эй, шу гапларни ҳалиям эслаб юрибсанми-а? Қани, берирок кел, бир ачомлашиб қўяйлик.

Бувижоним билан ачомлашиб бўлганимиздан кейин сўрига чордана қуриб ўтириб олиб, сингиллариму бувижоним, дадажониму ойижонимга журнallардаги суратлардан кўрсатдим Тагидаги хатларни шариллатиб ўкиб бердим. Ҳаммалари ўзларида йўқ хурсанд бўлиб кетиши. Ҳатто назаримда шу пайтда Ойша ҳам ич-ичидан севиниб ўтирибди. Акам ўкишга ҳавас кўйса, уй вазифаларини ўзи ишлаб мени жоним ҳам тинчир экан, деб севинаётган бўлса керак.

Кечкуруй сўрида ширгуруч еб ўтириб мен яна Вохид Солиевични эслаб кетдим... бечора бир ўзи мактабнинг катта ҳовлисида зерикуб ўтиргандир. Эҳтимол, зерикканидан ҳуштак чалиб у ёқ-бу ёкка юраётгандир, ё овкат пиширмокчи бўлиб, примусга ўт қалайолмай қийналаётганимкин-а?

— Ойи, овқатингиздан яна борми? — дедим.

— Дадангга олиб қўйганим колди. Ейсанми?

— Муаллимга олиб бормокчи эдим.

— Келин, устига сариёғдан кўпроқ солиб беринг, — деб гапга аралашиб колди шу пайтда бувижоним ҳам, — бир паришталик йигит экан, Ҳошимжон, айтгин, тез-тез келиб турсин.

Бир минутдан сўнг товоқдаги ширгуручни катта сочикка ўраб, мактаб томонга караб ўқдек учиб борардим. Айтганимдек, Вохид Солиевич кастрюлга шўрва солиб, ўзи катталиги хонтахтадек келадиган бир китобни вараклаб ўтирган экан. Мени қуриб, ростини айтсан, унча хафа ҳам, хурсанд ҳам бўлмади:

— Ие, ўзим ҳам овқат қилувдим-ку, — деб кулимсираб қўйди, холос.

Қайтаётганимда домламиз яшаб турган уйнинг ҳовлисига кўзим тушди-ю, юрагим «шув» этиб кетди: Рябовлар кўчиб кетгандан бўён бу атрофга сув келмапти. Гуллар куриган,райхонлар сўлиган, марзадаги ажриклар саргайган, олмаларнинг пастки шохи сувсизликдан курий-курий деб турибди.

Кечаси Вохид Солиевичга сездирмасдан сугориб қўйишга, у кишини тўсатдан жуда-жуда ҳам хурсанд қилишга каттик аҳд килдим. Бувижоним уйкуга кетиши билан катта кетмонни олиб, мактабнинг ҳовлисига жўнадим. Ҳовлига сув кирадиган қулок, арикларни очиб, аста-секин катта анхорга чикиб бордим-да, ярим тегирмон келадиган сувни очиб юбордим. Ўша ерда, анхорнинг шундоқкина лабида жиндаккина мизгиб олмокчи бўлиб, уйкум қуриб кетсин,

тонг отгунча донг котиб ухлаб қолибман. Уйғондиму оёкни күлга олиб мактабнинг ховлисига югурдим. Андак кечиккан эканман. Ҳаммаёкни сув босиб кетибди. Воҳид Солиевич тиззасидан сув кечиб, нишабини қаёққа олишни билмай, гаранг бўлиб турган экан:

— Кетмон керакми? — деб сўрадим нима дейишни билмай.

— Тезрок келтиринг, тезрок! — деди муаллимимиз энтикиб.

Эрталабгача сув билан олишиб чиқдик.

II боб

ЖАРАНГЛА, ҚҰНҒИРОГИМ

Эртага ўқиши бошланади, деган куни кечаси, ростини айтиб қўя қолай, ухлай олмадим. Ҳар хил ширин хаёллар суриб, бир маҳал ухлаб қолибману хаёлимнинг бир томони секингина тушга уланиб кетганини ўзим ҳам пайқамай қолибман. Бир вакт бундай қарасам, Отажон Азизович жамики ўқувчиларни тўплаб, менга мактоб қофози топширмокчи бўлаётган эмишлару мен хомкалла бўлсан, уни олмайман деб, кочиб юрган эмишман. Нихоят, мени ушлаб қўлимга мактоб қофозини зўрлаб беришди. Қарсак демагани, ҳаммаёкни қоплаб кетди. Ўзим ҳам қўшилишиб қарсак чалиб юборибман денг.

— Хошим, тек ётасанми, йўқми? — деб бувижоним се-кингина бикинимга туртиб қўйди.

— Мактоб қофозим кани? — сўрадим уйқусираб.

— Қанака мактоб қофоз?

— Хозир қўлимда турувди-ку?

— Уйқусирама. Ўнг томонингни босиб ёт.

Ўнг томонимни босиб ётган эдим, чиндан ҳам донг котиб ухлаб қолибман. Қаттиқ занг овозидан уйғониб кетдим. Мактабимизнинг ховлисидағи кари тутнинг шохига катта темир осиб қўйишган эди. Кимdir ана ўшани жаранглатиб уряпти. Ҳиёл ўтмай гори ҳам чала бошлашди, яна ҳиёл ўтмай ёнига чилдирма овози қўшилиб кетди.

— Салом, мактаб, салом, сентябрь! — дедим-да, сакраб ўрнимдан турдим. Нонушта ҳам қилмай папкани қўлтиққа олиб, ўзимни кўчага урмоқчи бўлган эдим, бувижоним:

— Сингилларинг билан кетасан! — деб йўлимни тўсади.

Бундай қарасам... Оббо, соchlарига ленталар тақиб, оп-поккина кўйлакларини кийиб, бир даста гулни бағрига бо-сиб бир чеккада Донохон турибдилар!

— Хоҳладимга боряптиларми? — деб секингина биқинидан чимдиг кўйдим.

Нариокда Ойшаҳон ҳам ясан-тусанни жойига кўйиб, тайёргарлик кўряттилар.

— Қани, мактаб томон шагом-арш! — дедим-да, икковини олдимга солиб кўчага чикдим.

Ҳай-хай, бугун кўчада чиндан ҳам байрам бўляпти, ҳамма ясанган-тусанган, кўлларида гул, лабларида кулги, мактабга шошишяпти. Мактаб томонда ҳамон горн янграйди, чилдирма гумбурлайди:

Гумбура гум,	Рус тили
Гумбура гум.	Ҳаммаси ҳам
Чал тезрок!	Беш бўлар,
Мулла Хошим	Беш бўлар.
Мактаб борар.	Чал тезрок.
Аъло ўқиш	Чал тезрок
Нияти, нияти,	Гумбура гум,
Алгебра,	Гумбура гум!..

Мактаб ҳовлисига ўйинга тушиб, мукомлар қилиб кириб бордим. Горнни Асад деган болаю чилдирмани Султон йиғлоки чалётган экан. Шартта кўлидан олдим-да, енгни шимариб, бармокларимни хўллаб, чилдирма чалиш мана буна-ка бўлади, деб савалаб кетдим.

Така тум-тум, тум така тум,
Хар ёнларни кезиб юрдим.
Яхши-ёмон барин кўрдим,
Аъло ўқийман деб келдим.

Ана шунақанги гапларни хаёлимдан ўтказиб, чилдирманни завқ билан ураётган эдим, кимдир орқамдан келиб билагимдан маҳкам кисди. Қарасам, Воҳид Солиевич экан:

— Баракалла, чилдирмани яхши чалар экансиз!

— Боплаб ташлаймиз-да, домлажон!

— Чалаверинг, каттикроқ чалинг! — деб Воҳид Солиевич яна каёқкадир кетди. Аксига юриб худди шу пайтда кўлларим чарчаб колган эди. Чилдирмани ёнгинамда кўзини мўлтиллатиб турган Султон йиғлокига узатдим-да, дўстларим билан кучоклашиб кўришиб кетдим. Мактаб ҳовлисига бирин-кетин еттинчи синфга бир амаллаб кўчиб олган Зокирвой, кутубхона ташкил килдим, деб керилиб юрган Орифбой, мендан кўркқанидан доим охирги соатдан кочиб кетадиган Ҳакимжон, Миробиддинхўжалар кириб кела бошлишди. Болалар тўп-тўп бўлиб гаплашишар, пионер лагер-

ларида, саёхатларда кўрган-билинларини бир-бирига сўзлаб мактанишар, кулишар эди. Икром кемага тушиб, дарёда сузибди, Шоолим дадаси билан чўлда ковун экишган экан, битта ковунни сўйишса, ичидан тарвузнинг уруғи чикиб келибди.

— Ёлғон! — деди Зокир ишонмай.

— Бас бойлашаман,— деди Шоолим гапига ҳеч ким ишонмаганига йиғлагудек бўлиб.

Еттинчи синфда ўқийдиган бир оёғи чўлок Рафик шахарда Африкадан келган негрларни ўз кўзи билан кўриб, ўшалар билан битта столда ёнма-ён ўтириб овкат ебди. Кораси кийимиға юқармикан, йўқмикан, деб синчиклаб қараган экан, кўйлагининг ёқаси оппок эмиш. Бу йил биз билан ўқийдиган Шоҳида менинг ойим ишлайдиган фермада бузок боккан экан, ферма мудири: «Ўнинчини битирсанг, сени сигир соғувчи килиб оламан, расмингни газетада чикатираман», деб ваъда берибди.

Худди шу пайтда турникка чиқа олмайдиган физругимиз Одилжон ака баланд овоз билан, ҳамма бўй-бўйи билан, синф-синфи билан сафга тизилсин, деб буйрук бериб колди. Бир-биримизни итаришиб, туртишиб, эндигина сафга тизилиб бўлган эдикки, ичкаридан менинг жонажон муаллимларим — Воҳид Солиевич, алгебра ўқитувчisi Қобилов, қадрдон директоримиз Отажон Азизовичлар бирин-кетин чиқиб келишди. Отажон Азизович мени кўрсинг, деб оёғимнинг учида туриб шунча бўйнимни чўзаман, қани энди бир киё боқса!

Директоримиз ўкув йили бошлангани билан бизни табриклаб, ҳаммамиз аъло ўқишида, аъло хулкли бўлишда бир-биримизга намуна бўлишимиз кераклиги тўғрисида роппароса 21 минут гапиргандан кейин ўқимаган киши у дунёю бу дунё одам бўлмайди, деган мазмунда ҳам етти минутча гапириб, охирида:

— Тўғрими, Ҳошим? — деб сўраб кўйди мендан.

— Жуда тўғри,— дедим мен ҳам шошиб-пишиб.

— Аъло ўқиши бу сенга чилдирма чалиш эмас! — деди бир чеккада турган Қобилов домла.

— Бу йил алгебрани ҳам чилдирма килиб юбораман, домлажон,— дедим мен ҳам гапдан колмай.

Мажлис тугаб кий-чув, тўполон билан синф раҳбарларимиз бошчилигига ўз синфимизга караб йўл олдик. Миробиддинхўжа билан келишиб, дераза олдидағи партани тандик. Нега десангиз, бу ердан кўчадан ўтган-кетганларни бемалбл кўриб ўтирса бўлади. Жой-жойимизга ўтиришимиз билан Воҳид Солиевич:

— Қани, галстукларни бир түғрилаб олинглар-чи! — деб буюрди.

Галстукларни түғрилаб олдик.

— Аббосов, нега сен кир галстук такиб келдинг? — сўради муаллим.

— Янгисини тақсам кир бўлиб қолади-да,— ҳазилга олиб деди Акром.

Болалар шарақлаб кулиб юбориши. Муаллим кулмади. Акромга караб шундай бир тикилдики, болаларнинг кулгиси бўғзида қотиб колгандек бўлди.

— Пионернинг интизоми галстукни қандай таққанига караб билинади. Тушунарлими?

— Эртага янгисини такиб келаман,— секингина деди Акром.

Худди шу пайтда синфнинг эшиги овозсиз очилиб, остоңда Акромнинг бу йил биринчи синфга келган синглиси Ҳожар кўринди.

— Ака, менинг фамилиям нима бўлади? — деб сўради у кўрка-писа. Болалар яна кулмоқчи бўлиб чоғланишди-ю, аммо муаллимнинг ҳалиги қараши эсларига тушиб кетди шекилли, ҳеч бирлари ботина олмади.

— Фамилиянг Аббосова бўлади,— тушунтириди Акром синглисига.

Шундан сўнг муаллим йўқлама бўйича ўқувчилар билан бирма-бир таниша бошлади. Охирида ўзини ҳам танитди:

— Мени Воҳид Солиевич, деб чақирасизлар!

— Хўп бўлади, домла,— деди Миробиддинхўжа!

— Домла деган сўз, бугундан эътиборан ишлатилмасин! — тъқидлади Воҳид Солиевич,— кимки мени домла деб чақирса, жавоб бермайман. Қани, синфком қилиб кимни сайлаймиз?

Бўйим новчарок бўлгани учун омадим келиб мени сайлаб юборишармикан, деган яширин бир умидда негадир ўзимдан-ўзим ҳам хурсанд бўлиб, ҳам уялиб қизариб-бўзариб ўтирибман. Бордю сайлаймиз, дейишса, шошиб колиб йўқ, деб қўймай деб ўзимни хушёр тутишга тиришиб турган эдим:

— Ҳамроқулнинг ўзи бўла қолсин! — деб қолди кимдир орадан. Шундан кейин бутун синф:

— Ҳамроқул бўлсан!

— Ўзи аъло ўқийди.

— Интизоми ҳам яхши,— деб ҳар томондан чувиллаб юборди. Болалар чувиллашган сари мен ўзимдан-ўзим баттар уялиб, бўйнимни ичимга тортаман денг.

— Тозалик комиссиясига раисликка кимни кўрсата-

миз?— сўради Воҳид Солиевич. Ҳамма жим. Назаримда кимни сайласак экан, деб ҳар бири ўзича ўйлаётганга ўхшайди. Шартта ўрнимдан турдим:

— Миробиддинхўжани сайлаймиз. Каранглар, бўйни ҳам оппок, кийимлари ҳам ювилган, дазмолланган. Ойиси дазмол босишни билмайди, ўзи дазмоллаган. Тўғрими? Ундан кейин, битта-яримталалингни тутмаларинг узилиб кетса, дарров қадаб ҳам бераверади, дўпписининг ичига доим иғна қадаб юради, тўғрими?— шундай деб дўстгиналинг дўпписини олиб, ич томонини ўкувчиларга кўрсатган эдим, чиндан ҳам кизагида иккита кўрпа кавийдиган игна турган экан — болалар кулиб юборишиди. Ҳазил-ҳазил билан Миробиддинхўжа тозалик комиссиясига ране бўлиб кўтарилиди.

Ана шундан кейин синф раҳбаримиз ўкувчилар бир-бирлари билан мусобакалашиб ўкишлари керак, аълочи ўкувчилар колок ўкувчиларни мусобакага чакирсин, бир-бирига қўлидан келганча кўмаклашишсин, деб колди. Ҳамроқул биринчи бўлиб Акромни мусобакага чакирди. Ўки туви:

— Кўндингми?— деб сўраган эди, Акром ўрнидан туриб кафти билан оғзини бекитди-да:

— Им...— деб қўйди.

— Хўпми, йўқми?— яна сўради муаллим.

— Имм,— деди яна Акром. Ҳудди шу пайтда унинг кўзлари олайиб, лаблари кийшайнб кетди. Ҳаммамиз кўркиб кетдик. Ёнида ўтирган бола:

— Воҳид Солиевич томоғига нон тикилиб колди,— деди шошилиб. Кейин зарб билан елкасига бир мушт туширган эди, йўқ, дўстимнинг томоккинасига куриб кетмагур колбаса тикилиб колган экан, оғзидан бир парча гўшт учиб чиқди. Ҳамма кулиб юборди. Бу гал Воҳид Солиевич ҳам ўзини тутиб тура олмади. Ҳалидан буён жиддий турганини кўриб, роса сикиб сувимизни ичадиган синф раҳбарига учраб колдик шекилли, деб ҳаммамиз ҳам кўркиб, юрагимизни ховучлаб турган эдик. Кулганини кўриб, ўзимизни сал эркинроқ тута бошладик.

— Мен у билан мусобака ўйнамайман,— деди Акром синфдаға ғовур босилгач.

— Нега ўйнамайсан?

— Ўтган йили варрагимни олиб, пулини бермаган.

— Ҳечам-да, ўрнидан туриб кетди Ҳамроқул,— мен сенга унинг ўрнига авторучка берган эдим-ку!

— Авторучканг ёзмас экан, варрагимни тўлаб кўй.

Воҳид Солиевич шартта ўрнидан туриб:

— Уят эмасми!— деди-да, икковини ҳам ўрнига ўтқазиб

кўйди. Кейин мусобака ўйнаган бошқа болаларнинг фамилиясини дафтарига ёза бошлади. Бир маҳал навбат менга етиб колди-ку.

— Рўзиевни ким мусобакага чакиради? — сўради муаллим. Хозир болалар мени талашиб колишса керак, деб ўйладиму, ўзимдан-ўзим хурсанд бўлиб кетдим. Аммо бир минут, икки минут... мана ўн минут ўтди ҳамки, ҳеч кимдан садо чикмайди. Шунақанги ўсал бўлдимки, асти қўяверрасиз. Ўтиришимни ҳам, тикка туришимни ҳам билмай, нукул бармокларимни тижимлайман денг.— Наҳотки, Рўзиевга ҳеч ким дўстларча ёрдам беришни истамаса,— ҳайрон бўлди муаллим. Шундан кейин ҳам биттаси финг демаса-я, кизариф-бўзарид энди ўрнимга ўтираётган эдим:

— Мен мусобакага чақираман! — деб колди олдинги партада ўтирган Саддиниса. Аввалига, ўлай агар, бутунлай ишонмадим, мени мазах киляпти, деб ўйладим. Нега десангиз, анови куни Саддиниса бошига ўт қўйиб даладан кайтаётганида арикнинг ичига беркиниб олиб, ит бўлиб вовиллаб, панараб оркасидан кувиб роса ўтакасини ёрган эдим. Ўша куни Саддиниса дадангга айтиб бир калтаклатмасами, деган эди. Эсидан чиқиб кетди шекилли, дадамга айтиб калтаклатмади. Калтаклатиш ўрнига, бугун, ҳеч ким мени менсимай, одам каторига кўшмай турган бир пайтда, хижолатдан куткариб жонимга ора кириб ўтирса-я, буниси неча пулдан тушди энди, Муллаҳошим!

— Ҳазиллашайтганинг йўқми? — сўрадим кўрка-писа.

— Рост айтаяпман,— менга эмас, муаллимга қараб деди Саддиниса.

Сал вакт ўтмасдан кўнғироқ чалиниб дарслар ҳам бошланиб кетди. Дарс бошлангандан кейин, ўзингиз ҳам биласизки, ўқитувчилар ишни дарров савол-жавобдан бошлashingdi. Ўша куни тўртта фан кирди. Лекин тўртовида ҳам янги дарс ўтилмай, нукул ўтганларни қайтаришди, жавоб бермаган бола колмади. Мен камтарлик қилиб деразадан ўтган-кетганларни томоша қилиб, жимгина ўтиравердим. Нега десангиз, ўтган йили сафарда бўлганим учун ҳаммаси эсимдан чиқиб кетган экан. География муаллимимиз менга кўзи тушиши билан:

— Ий-е, Ҳошим, сен ҳам шу ердамисан? — деб негадир кулимсираб кўйди.

Хуллас, олтинчи «Б» синфида мен яна ўқишлиаримни бошлаб юбордим. Дарсдан кайтаётганимизда Саддиниса ёнимга келиб:

— Ҳошим ака, дарсни бизнинида тайёрлаймизми ёки сизларнига борамизми? — деб сўради.

Бугун мен янги-янги дўстлар орттирганим, хеч кайси фандан икки олмаганим, биронта хам ўқитувчимдан дақки эшитмаганим учун ўзимда йўқ хурсанд эдим. Шунинг учун хам:

— Йўқ, дарсни эртага тайёрлаймиз,— деб кўя колдим

— Ўзингиз биласиз. Лекин ойингиз анови куни бизнисига бориб, ойим билан гаплашиб ўтирганларида йиғладилар...

— Нима деб йиғлади?

— Хошим мени куйдиргани-куйдирган, деб йиғладилар.

— Хечкиси йўқ, хозир бориб бир кулдираман, ҳаммаси эсидан чиқиб кетади,— дедим-да, тезрок юриб илғарилао кетдим. Мени Акром кутиб турган эди-да.

III боб

САДДИНИСА

Энди бу кизнинг кимлигини сизга айтиб берсан, кўзлари катта-катта, юзлари чўзиқкина, сочини майдалаб ўриб, учига ўзимизнинг пахтадан жамалак килиб, оркасига ташлаб юради. Ўзи жуда нозик, каттикрок йўталиб юборсангиз шабадасига учиб кетадигандек. Еган овкати акл бўлиб, тўппа-тўғри миясига борадими, калласи шунақангидан тез ишлайдики, унинг олдида хозир еттийчи синфда ўкиётган Ориф ип эшолмайди. Арифметикаю геометрия дейсизми, рус тилию немис тили дейсизми — ҳаммасидан беш. Фақат бўлар-бўлмасга уф тортиб бурнини жийиравериши менга ёкмай колди. Унинг тиришқоклигини айтиб берсан, ёкангизни ушлайсиз. Кунбўйи тиним йўқ — ғимир-ғимир. Митти қўллари чарчамаганига хайронман. Бунинг устига ҳаддан ташқари ёпишкок, халиги, баҳорда ёмғир ёкканда ўриклардан елим чиқадику, худди ана ўшанинг ўзи дейсиз.

— Хошим ака, қачон дарс тайёрлаймиз?

— Хошим ака, бугун ўнагани бормайсиз,— деб бир минут бўлсин ҳоли-жонимга кўймайди.

— Кўп кийнайверма, пучук,— деб кўяман баъзан.

— Нега унака дейсиз? — хафа бўлгандек сўрайди Саддиниса.

— Ахир бурнинг пучук-да.

— Пучук бўлса сизга нима,— деб Саддиниса аразлаган киши бўлиб баъзан тескари ўгирилиб олади.

Шу пайтда биз Саддинисаларнинг ўйида офтобга кара тушган торгина бир хонада дарс тайёрлаб ўтирибмиз. Ховлида Саддинисанинг боғбон бобосидан бошқа ҳеч ким кўринмайди. Дадаси хисобчи бўлиб ишлайди, хозир идорада,

чик-чиқ килиб чўт қокиб ўтирган бўлса керак. Ойиси боғчада тарбиячи, у ҳам ишда. Ҳовли юзида тухумдан колган товуқлар тимирскиланиб юришибди. Тепага баланд килиб кўтарилиган токнинг узуми ҳали узилмаганлиги учун зағчалар чағ-чағлашиб узум талашишади.

— Эй, Ҳошим ака, мунча анграйасиз? — жеркиб берди Саддиниса.

— Қани анграйганим?

— Мени ўқитиб қўйиб, ўзингиз бутунлай бошқа томонларга караб ўтирибсиз... рус тилидан нечанчи машкни берган эди?

— Эсимда йўқ.

— Уч юзу эллик биринчи машк. Билиб турибсизу, ўзингизни билмаганга соласиз-а, кундалигингизга ёзиб олган эдингиз-ку.

— Ёзишга ёзувдиму, Нина Тимофеевна шартини тушунираётгандан яхши англамай қолувдим,— деб ўзимни оклай бошладим. Саддиниса менинг китобимдан 351- машкни қандай бажариш кераклигини русчалаб дона-дона килиб ўкиб берди.

— Энди тушундингизми? — қошларини чимириб сўради у.

— Йўқ, бутунлай тушунмадим.

— Қани айтинг-чи, рус тилида нечта род бор?

— Олтита... йўқ, учта.

— Қани, бирма-бир айтинг-чи?

— Мужской, женский, средний.

— Қайси сўзлар мужской родга киради?

— Мужской сўзлар,— дедим шоша-пиша.

— Йўқ, қандай товуш билан якунланишини сўраяпман.

— Женский родни айтайми? Женский роднинг охирги товуши а, я... Топдимми?

— Топдингиз.

— Энди средний родни айтиб кўринг-чи?

— Хозир... йўқ, эсимдан чикиб қолибди.

— Перо қанака род?

— Топдим,— севинганимдан ўрнимдан туриб кетаёздим,— о, е билан тамом бўлган сўзлар средний род бўлади. Перо, поле, метро...

— Ҳошим ака, ҳаммасини билар экансиз-ку,— хурсанд бўлиб деди менинг кичкина муаллимачам,— факат ўзингиз дангасасиз-да.

Мана шу мактovлардан кейин ўзим ҳам жиндаккина талтайиб кетдим-да:

— Пучуквой, биз ҳам чакана эмасмиз! — деб ўрнимдан

туриб ўйнга тушиб юбордим. Ана шундан сўнг менинг талабчан муаллимачам қошларини чимириб, киприкларини пирпиратиб, 351- машкнинг шартларини тушунтира кетди. Уч хил роддаги сўзлар иштирокида сўз бирималари тузишимиз керак экан. Дарров дафтаримнинг бир варагини қалам билан учга бўлиб, ҳар бир бўлак устига родларни ёзиб кўйдиму, икковлашиб, ишга киришиб кетдик.

— Товариш канака род? — деб сўрайди Саддиниса.

— Мужской род-да, товариш Саддихон, — деб қўяман.

— Ёнига битта сўз кўшинг-чи.

— Мой товариш Акрам хороший, — дедим яна.

— Молодец, Хошим ака, — яна мақтаб юборди Саддиниса, — энди шу сўзларни дафтарга ёзамиз.

Шундай килиб десангиз, бирпасда бир варак дафтарни лик тўлдириб ташлабмиз. Аклим кўпайиб, бунинг устига чидамли ҳам бўлиб бораётганимдан Саддиниса ўзида йўқ хурсанд, ўзимни эса асти кўяверасиз, ҳар битта сўзни ёзиб бўлганимдан сўнг кўлимни кўксимга кўйиб дафтаримга салом бериб қўяман.

— Войбўй, — деди бир маҳал Саддиниса дафтаримга кўз ташлаб, — виж-виж хато-ку!

— Нимаси хато? Ҳаммаси тўғри, — дедим жаҳлим чиқиб.

— Зелёний сўзи «е» билан ёзилади. Сиз бўлсангиз «и» билан «зилёний» деб ёзисиз. — Саддиниса дафтаримни кўлига олиб, худди Нина Тимофеевнага ўхшаб қизил қалам билан ҳамма хатоларини кўрсатиб берди. Нариги бетга қайта бошдан ёзишим кераклигини айтди. Гапни кўпайтирасам, Саддиниса сен билан энди дарс тайёрламайман, эзма экансан, кани энди жўнаб кол, дейиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам айтганига дарров кўна колдим. Иродамни ишга солиб, қийналиб, терлаб-пишиб бўлса ҳам бир бет ёзувни қайта кўчириб чиқдим. Умрим бино бўлиб бир ўтиришда мана шунчалик кўп ҳат ёзмаган эдим. Мана шу бугун, қуёш чараклаб ер-кўкка мўлу кўл нур сочаётган бир паллада, Саддинисанинг сичқоннинг хиди анкиб турган торгина дарсхонасида бу ишни бажардим.

— Саддиниса! — дедим бошимни кўтариб, — ҳовлингни супуришга ёрдамлашиб юборайми?

— Нега энди, бошка ишингиз йўкми?

— Сенга ёрдамлашгим келяпти-да, — дедим секин ҳовлига чиқиб, — очигини айтсам, сенга бирон яхшилик қилгим келяпти.

Аммо Саддиниса жуда қайсар киз эмасми, ўз гапида туриб олди. Хеч ишга кўл урдиргани қўймади.

— Агар менга яхшилик қилмоқчи бўлсангиз, — деди у

ингичка кошларини чимириб,— физикани тақрорлаймиз
— Физикадан топширик бергани йўқ-ку?

— Аълочи бўламан десангиз, ўқитувчи топширик берма-
са ҳам ўтган дарсларни тақрорлаб бориш керак.

Бошқа бирор шундай деганда ишонмаган бўлардим.
Аммо Саддинисанинг ҳамма гапларига ҳеч иккиланмай ишо-
надиган бўлиб колганман. Шунинг учун ҳам дарров физи-
ка китобини очиб:

— Ўтган дарсада «Торози» темасини ўтганмиз,— дедим.

— Қани айтинг-чи, торози деб нимага айтилади?

Эсимдан чикиб колган экан, китобдан ўкиб бердим.

— Энди эсингизда колганини айтинг,— кистаб туриб
олди Саддиниса.

— Жисмларни тортиш учун ишлатиладиган асбоб торо-
зи дейилади.

— Торози неча турли бўлади?

— Лабораторияларда аналитик торози, магазинларда
стол торози ишлатилади,— дедим-да,— у ёғига ўзимдан ҳам
жиндай кўшиб кўйдим,— чайковчилар ўғри торози ишла-
тишади...

Саддиниса кулиб юборди. Унинг кулганини илгари ҳеч
эшитмаган эканман. Овози жуда тиник, жаранглаб чиқар
екан. Юзларида кулдиргич кўринниб, кўзлари бутунлай юми-
либ кетди.

— Китобда ўғри торози ҳакида ёзилмаган-ку?— деди
у кула-кула.

— Китобда ёзилмаган бўлса, бизнинг китобда ёзилган-
да, Саддинисахоним...

Физиканинг кетидан она тилини ҳам тайёрлаб бўлгач,
Саддиниса, бас энди, деб китобларни йигишира бошлади.

— Тўхта, яна бирпас тайёрлайлик,— дедим кизишиб.

— Далага ўт тергани бораман,— гапимга кулок солмай
деди Саддиниса.

— Унда далага мен ҳам бораман. Сенга ўт теришиб
юбораман. Факат йўқ дема, йўқ десанг, эртага дарс тайёр-
лагани келмайман...

Ўша куни қуёш чараклаб турган бўлса-да, ҳаво унча
салкин ҳам, унча иссик ҳам эмас эди. Ариклар бўйидаги
ўтлар сарғайиб колган, даражатларнинг барги тўкилиб, оёқ-
лар остида шилдирайди, осмон шишадай тиник, олис-олис-
ларда қушлар тўп-тўп бўлиб учиб, оппок булатларни чўкилаб
ўйнашади. Суви озайиб колган анхор бўйлаб далага бор-
япмиз, анхорнинг суви шунақанги тиник, шунақанги му-
саффоки, остидаги кумлар, шиша синиклари, ялтирок тош-
лар бемалол кўринниб турибди.

— Саддиниса, ке, кувлашамиз! — дедим шу пайтда негадир завқим ошиб...

Эртасига ойим кундалигимдаги иккита түрт баҳони күриб секингина пешонамдан ўпди-да:

— Дадаси, Ҳошимжонга шим-костюм олиб берсангиз бўларкан, каранг, шими титилиб кетибди, болам бечоранинг, — деб қўйди.

Шундай килиб, мен ҳам нихоят яхши ўқувчилар каторига кўшила бошлаган эдиму, аммо... куриб кетмагур мана шу «аммо» туфайли доим ишларим чаппасига айланаб кетаверади... аммо бир воеа бўлди-ю... ха, майли, колганини эртага айтиб берарман.

IV боб

АКРОМ БЎРИ УШЛАБДИ

Папкамни елкамга осиб, Саддинисаларникига дарс тайёрлагани кетаётган эдим. Тўйиб катикили гўжа ош ичганим учун кайфим чоғ, она тилидан ўтган кишилик олмошларини ўзимча кўйга солиб, «мен, сен, у; биз, сиз, улар», деб ашула килиб бораётган эдим, чорраҳада йигирма чоғли бола тўпланганини кўриб колдим Болалар кимнидир ўртага олиб, бир-бирларига гал бермай, нима тўғрисидадир чуғурлашиб ётишибди. Бориб карасам, ўртага олганлари Акром экан Бечоранинг ҳаммаёғи қон, кўйлаклари узилиб кетган, кийим-боши жикка хўл. Симёочга тизза баробар келадиган, тумшуклари узун, ориккина бир кучук болани боғлаб кўйишибди.

— Кучук кимники? — сўрадим Зокирдан.

— Ийе, шерик, сенмисан? — деди у негадир севиниб. — бу кучук эмас, бўрининг боласи.

— Йўғ-е.

— Рост, катта одамлар ҳам кўриб ҳайрон колишяпти.

— Ким ушлабди уни?

— Акром ушлабди.

— Йўғ-е, — дедим яна ишонмай.

— Нега ишонмайсан, бир соатча бўпти ушлаганига.

— Тезроқ гапирсанг-чи, канака килиб ушладинг ўзи? — деб сўраб колди шу пайтда еттинчи синфда ўқийдиган бир кўзи филай Олим. Акром икки кўлинини бикинига кўйиб тўплангандарга бир-бир караб чиқди-да:

— Мактабдан қайтиб келсан, — дея шошмасдан гап бошлади, — ойим, «жон ўғлим, даштга бориб пиёзга сув

тузаб келгин, якшанба куни юламиз, йўқ демагин, бир дўпни ёнгок бераман», — деб қолди. Майли, деб кетмонни кўтариб даштга жўнадим. Бориб анхордан энди сув очаман деб энгашганимни биламан, чангалзор билинар-билинмас шитирлагандек бўлди. Бошимни кўтараман десам, мана шу маҳлук белимга ташланиб колса бўладими.

— Жуда бўлади-да, — деб кўйди Олим.

— Сен гапга аралашмай тургин-да, адашиб кетаман, — жеркиб берди Акром, — ташланди-ю, ременим аралаш орқамини тишлагандек бўлди... мана кўринглар, белимдаги тишнинг изини...

Акром сўзлашдан тўхтаб кўйлагини кўтарди. Чиндан хам белининг пастроғидан кон томчилаб сизиб туарди. Буни кўриб бир хил болалар ҳангу манг бўлиб қолишиди. Бир хиллари худди бўрига ёлғиз ўзи дуч келиб колгандек, кўркиб, бир-икки одим орқага тисарилиб ҳам олишиди. Акром мактанчоқлик билан сўзида давом этди:

— Олим, қани айт-чи, сен бўлганингда шу пайтда нима килар эдинг?

— Менми, мен, — деб дудуқланиб қолди Олим.

— Ана, сен иккиланяпсан, мен бўлсам, хеч иккиланмай, ўзимни анхорга ташладим. Бўри оғзига, кулогига сув кириб, кочмокчи бўлган эди, орка оёғидан тортиб йикитдим... биласизлар-ку, ўлардек итбозман. Ўйдаги итларим билан сувда олишавериб уста бўлиб кетганман... Йикитдиму, калласини сувга тикиб, тек туравердим. Оёклари билан тепиниб, мана кўринглар, кўкракларимни конатиб юборди. Ўшанда хам бўш келмадим. Охири хушидан кета бошлаган эди, шартта мана бу копга солдим-да, Чўтивой аканинг уйига караб югурдим. Чўтивой ака аввалига:

— Кўйиб юбор, онаси хаммамизни ғажиб ташлайди! — деб туриб олди.

— Йўқ, ғажимайди, — деб мен хам туриб олдим.

Охири копдан чиқариб, оғзига мана шу сим тўрни тутиб, энди тезроқ жўнаб кол бу ердан, деди. Ҳозир ўша ёқдан келяпман.

Акром сўзлашдан тўхтаб, тўпланганларга бирма-бир караб чиқди. Очифини айтсам, Акром анови куні чақимчилик килгани учун уни жинимдан баттар ёмон кўриб колган эдим. Дарсдан кеч колиб билдирамасдан синфга кириб ўрнимга ўтираётган эдим, Акром:

— Воҳид Солиевич, домла поччани каранг! — деб чақимчилик килди. Энг оркадаги партада арифметикадан берилган уй вазифаларини текшираётган синф раҳбаримиз бошини кўтариб:

— Домла поччанг ким? — деб сўради.
— Ким бўларди, Хошим-да.
— Хошимжон, нега кечга қолдингиз? — сўради Воҳид Солиевич.
— Сув ичгани ўтудим, — деб баҳона қилдим.
— Нега руҳсатсиз кирдингиз?
— Сизни бутунлай кўрмай қолибман, — деб яна баҳона қилдим. Баҳона қилиб, жазодан кутулдиму, аммо чақим-чилик қилгани учун ва мени «домла почча» деб чакириб жигимга ўеккани учун Акромни жинимдан баттар ёмон кўриб қолдим. Танаффусда хисоб-китобни тўғрилаб олмокчи эдим, ёнгинамда турган Саддиниса:

— Кўйинг, директор эшитиб қолса, бешинчи синфга тушириб юборади, — деб кўлимдан тортиб коридорга олиб чиқиб кетди.

Шу пайтда бир ўзи бўрининг боласи билан яккама-якка олишган бу болани, ишонсангиз, жону дилимдан яхши кўриб қолдим. Югуриб бориб пешонасидан ўпид олмокчи ҳам бўлдиму, аммо ёнига ўтишнинг ҳеч иложи бўлмади...

Шундай қилиб, Акром сўзлашдан тўхтаб, кўрдиларингми, мен қанака бола эканман, дегандек атрофга аланглай бошлади.

— Кўркмадингми-а? — сўради Зокир кўзларини катта-катта очиб.

— Нимасидан кўрқади уни, — бўрий боласини менсима-гандек кўл силтаб кўйди Акром, — мен катта бўрини алдаб кетганиману, бу нима бўпти унинг олдида...

— Хечам-да, катта бўрини алдаб бўларканми, — деди Зокир Акромни кўпроқ гапга солиш, ваҳимали гаплардан яна ҳам кўпроқ эшитиш максадида.

— Алдаганман, ишонмасанг, ана, Олимдан сўра. Тўғрими, Олим?

— Тўғри, ўтган йили қишида алдаган...

— Қанака қилиб алдадинг-а? — сал оркасига тисарилиб сўради Зокир. Шу пайтда ҳар кандай ишнинг баҳридан ўтиб Акромнинг хикоясини тинглашга, гапнинг очиғи, менинг ўзим ҳам тайёр эдим. Акром ҳам таранг қилиб ўтирамди-да, кўк бўрини кандай қилиб алдаб кетганини гапира бошлади.

— Майли, айтсам-айта колай... Пиёзга сувни очиб кўйганиман. Ўзи кониб ичаверади... Ўзларинг биласизлар, биз сойнинг бўйида турамиз, атрофимизда кўни-кўшнилар йўқ.. Бир куни кечаси холамникидан қайтаётган эдим. Холам ўша куни кўй сўйиб каллашўрва қилган эди. Мурч сепилган калла гўштига роса тўйиб, адам билан ойимга ҳам пича

олиб кайтаётган эдим. Атроф коп-коронғи. Бунинг устига сийрак туман ҳам тушган. Құлымда фонус, фингиллаб ашула айтиб келяпман. Бир маҳал йигирма метрча олдинда бир нарса чүнқайиб менга каттык тикилиб турганини күриб колдим, күзлари чүгдек ёняпти, тумшуклари узун, калта кулоклари чимирилган... «Бўри» деб ўйладиму, юрагим шиф этиб кетди. Нима килиш керак? Олим, кани айт-чи, ўшанда сен бўлганингда нима килган бўлар эдинг?

— Мен, мен... — дудукланиб колди Олим.

— Ана, сен аллакачон қўрқиб кетдинг... мен бўлсан, ўзимни йўкотмадим. Чунки, қўлида чироғи бор одамга бўри яқинлай олмайди. Додлаганим билан бари бир бефойда. Атрофда хеч ким йўқ. Олдинга караб юришга юрагим дов бермади. Икки кўзим бўрида-ю, оркам билан юриб, секинаста тисарила бошладим. Аммо, бўрининг ҳам роса очига учраган эканман, юрсам юради, тўхтасам тўхтаб тишларини ма-на бундай килиб такиллатади... Тисарилиб-тисарилиб, бир вакт йўлни кесиб ўтган арикка бориб колибман, оркам билан йиқилишимга оз колди. Арикка тушдим-да, фонусни унинг четига ўрнатиб ёнига бошимдаги чарм телпагимни ҳам кўйдим. Секин мўралаб карасам, бўрининг икки кўзи телпак билан фонусда. «Сени алдаб кетмасам, Акром отими-ни бошқа кўяман», дедим-да, секин арикнинг ичидан эмак-лаб жўнаб колдим. Уйга борсам, дадам билан ойим менга илҳак бўлиб, ухлай олмай ўтиришган экан. Бўлган воқеани айтган эдим, дадам ичкари уйдан кўшотарни олиб чиқди-да:

— Кани, юр-чи! — деб колди. Ойимнинг дод-войига ҳам карамай, мен келган арикнинг ичи билан паналаб борган эдик, бўри йўқ, фонус ҳам учиб, ағанаб ётибди. Телпагимнинг устки кисми кора хромдан эди. Бўри тишлари билан титкилаб ташлабди. Назаримда алдангани учун учини тел-пакдан олганга ўхшайди.

Акром сўзлашдан тўхтаб, яна кимда савол бор дегандек, тўплангандарнинг оғзини пойлай бошлади. Аммо бу гал унга хеч ким савол бермади. Нега десангиз, ҳамманинг дик-кати бўрининг боласида бўлиб колган эди. У бўлса, аркони узиш учун бор кучи билан интилар, оғзидан кўпиклар оқизиб, бошини ерга урар, тишларини кўрсатиб, ириллар эди.

— Концерт тамом... бўричам сизлардан бегонасира-япти, — деди-да, бориб бўрининг боласини ечиб, уйига жўнаб колди. Тўрт-беш бола оркасидан эргашган эди, уларни уришиб берди: — Агар биттанг оркамдан эргашадиган бўлсанг, бўрини кўйиб юбораман! — деб кўркитиб ҳам кўйди. Мен бўлсан, худди сехрангандек, унинг оркасидан изма-

из боравердим.— Сен нега келяпсан, домла почча? — сўради Акром юришдан тўхтаб. Ё муштлашмоқчимисан-а?

— Бўрини енгган бола билан муштлашиб бўлармикан,— деб эътиroz билдиридим,— бари бир сен зўрсан-да.

— Йўқ; менга кара, ке, бир куч синашиб кўрайлик. Еттинчи синфнинг болалари Хошим бало, унга яқинлаша кўрма, таъзирингни бериб кўяди, дейишади. Ўзимизнинг болалар бўлса сен Хошимдан зўрсан, дейишади. Ке, бир куч синашайлик.

— Хеч кўнглим бўлмаяпти-да.

— Нега энди?

— Нега десанг, мен сени ҳозир жон-дилимдан яхши кўриб қолдим. Ўзинг айт-чи, қандай қилиб мен иягинга муштлай оламан.

— Бўлмаса, кураш туша қолайлик,— таклиф қилди Акром.

— Бу бошка гап,— деб мен ҳам дарров кўна қолдим.

Худди шу пайтда биз Акромларнинг сой бўйидаги катта боғига етиб қолган эдик. Ҳовлига кириб, уринаверганидан оғзидан оппок кўпиклар оқаётган бўри боласини ўрикка боғладик-да, курашга тушиб кетдик. Курашга тушаётганимизда бўрини енгган шу болага йикилиб бериб, бир хурсанд килай, деган ниятим бор эди. Аммо, қизишиб кетиб, ерга чалпак қилиб урганимни ўзим ҳам билмай колибман.

— Дарров йикитмагин-да,— деб кўйди Акром ўрнидан тураётуб.

— Бошқатдан тушамизми?

— Бўлмасам-чи.

Яна олиша бошладик. Акром белимни бука олмагач, аста кўлинни олди-да:

— Бўри билан олишавериб, кучим тамом бўлиб колганга ўхшайди,— деб кўйди,— сен билан эртага кураш тушаман.

V боб

БЎРИНИНГ БОЛАСИНИ АРАВАЧАГА ҚЎШМОҚЧИ БЎЛГАНИМИЗ

— Энди буни нима киласан?— деб сўрадим бир оз дам олгач.

— Ростини айтсам, ўзим ҳам билмай турибман.

— Сен ҳеч ширкда бўлганмисан?

— Халиги... от ўйинини айтасанми?

— Йўқ, цирк бошқачарок бўлади.

— Театрми?

— Йўқ, бутунлай бошқача.

— Бўлмаса мен унака кинони кўрмаган эканман... нима эди? — деб сўраб колди Акром.

— Биласанми, мен саёҳатда юрганимда,— дедим-да, шу пайтда ишонсангиз орзуларга шунаканги берилиб кетдимки, асти кўяверасиз. Агар биз мана шу бўри болани кучук бола билан ёнма-ён аравачага қўшишни машқ қилсак, аравачанинг устига куёнга ўхшаш бирор беозор ҳайвонни ўтказиб, унга аравакашликни ўргатсак ва бу циркни биз «Ҳайвонлар дўстлиги» номли цирк деб атасак, қани айтгин-чи, кайси бола буни ҳавас қилмайди, кўрганда кайси боланинг оғзи очилиб қолмайди. Аввал мактабимизда томошалар кўрсатамиз, каникулда кишлокма-кишлок юриб санъатимизни бошқаларга ҳам намойиш қиламиз... охири бора-бора цирк артистлари бўлиб колишимиз ҳеч гап эмас. Бу ёқда мен қизиқчилик қилиб одамларни кулдириб тураман, у ёқда Акром полвон бўрини ўйнатиб туради. Аммо ўкишни хечам ташламаймиз.

Бир маҳал бундай карасам, Акром оғзи очилиб анграйиб колибди.

— Калай? — деб сўрадим гапни тугатиб.

— Жуда мазаку-а! — деди Акром кафтларини бир-бирига ишқаб.

— Мазаликка маза-ю, аммо қийинчилиги ҳам бор-да.

— Мен қийинчиликдан қўркмайман.

— Бўлмаса, ишни бошлаймиз.

— Нимадан бошлаймиз?

— Аввало аравача ясашимиз керак... бир ёнида ит, бир ёнида бўри бўлади. Араванинг устига куёнхонни ўтказиб кўямиз.

Акромнинг дадаси мол доктори бўлиб ишлагани учунми, ҳовлиларида катта-кичик итлар, ок-кўк рангдаги куёnlар, кафасларга солиниб даражатларга илиб кўйилган сайроқи кушлар жуда кўп эди. Дадаси шаҳардаги катта институттуда сиртдан ўкир экан. Имтихон топшириш учун бундан уч кун аввал ўша ёкка кетибди. Ойиси — Иnobat опам хозир ишда. Бўрини ўргатиш учун бунақанги кулай шароит ҳеч жойда бўлмайди. Дадасининг эски велосипеди бор экан. Ўшани бузиб, фидиракларини олдик-да, кўпол, хунук бўлса ҳам иккита от кўшиладиган пиргон аравага ўхшатиб, аравача ясай бошладик.

Аравачани судрайдиган шотисигача тайёрлаб қўйдигу, аммо уни қандай қилиб бирлаштиришни, очиғини айтсам, икковимиз ҳам билмас эканмиз.

— Хўш, энди нима қилдик? — сўради Акром.

— Аввал фидиракка ўкни ўтказамиз,— дедим мен би-

лагонлик килиб. Филдиракка ўкни ўтказган эдик, у айлан май, филдиракни судрай бошлади. Акром менга каради, мен унга карадим. Икковимиз ҳам елкамизни кисганимизча бир нафас жим колдик.

— Топдим,— деди нихоят Акром севиниб,— ўкнинг филдирак айланадиган жойини йўниб, ингичкарок қиласизда, афтол билан мойлаб кўямыз.

— Ақлингга қойил! Қе, пешонангдан бир ўпид кўяй,— деб юбордим севинганимдан.

Акром айтганидек килган эдик, филдираклар ўк атрофида равонгина айлана бошлади. Ўша куни Акромнинг ойиси ишдан кайтгунга кадар арава деб аташ мумкин бўлмаса ҳам, ҳар калай, шотисидан тортса филдирайдиган бир нарса ясадик-да, аравачанинг шоти билан туташадиган жойига эса кичикрек бир яшикни михлаб кўя колдик — бу аравакаш куёнбой ўтирадиган жой эди. Ҳудди шу пайтда, яъни биз ўзимиз ясаган аравачани синовдан ўтказиш учун ховлида у ёқдан-бу ёкка судраб кўраётган бир пайтимизда Акромларнинг кўча эшиги такиллаб колди.

— Ойим! — деди Акром ранги кути учиб,— дарров аравачани оғилхонага олиб кир. Тез бўл! Үндан кейин айвонга бориб, китобларни очиб ўтири. Тез-тез кимириласанг-чи!

Шу пайтда эшик яна такиллаб колди.

— Хозир... — шундай деб дўстим кўча эшик томон югурди. У то эшикни имиллаб очиб, ойиси билан бошлашиб киргунча мен унинг топширигини бажариб, китобларни очишига улгурган эдим. Инобат опам Акром бўрининг боласини ушлаганини эшитиб, юраги вахм олиб, ишдан эртарок қайтиби.

— Хайрнат, ўзинг саломат экансан,— деди Инобат опа кўнгли жойига тушиб,— кани, бўрингни менга кўрсат-чи... Вой, жуда кичкина-ку?

— Ҳечкиси йўқ, ўзим катта килиб оламан.

— Яхшиси, уни дарров кўйиб юбор, онаси излаб келиб ҳаммамизни нобуд қиласи,— деди Инобат онам ташвишланиб.

— Қўркманг,— деди Акром керилиб,— мен бор эканман, бу уйга бўри якин келолмайди.

Ҳудди шу пайтда Инобат опам айвонга кўз ташлаб, мени кўриб колди. Мен бўлсан жўрттага овозимни чиқариб астойдилроқ ўқий бошладим.

— Бу йигитча ким?

— Ҳошим, Рўзивой аканинг ўғли, бирга ўқиймиз,— тушунтириди дўстим. Мен аста ўрнимдан туриб, одоб билан салом бердим.

— Ассалому алайкум, келинойи, хорманг!

— Бор бўлинг, баракалла.

— Келинойи, биз Акромжон билан дарс тайёрлаб ўтирибмиз,— дедим оғилхона томонга кўз киримни ташлаб. Нега дессангиз, оғилхонанинг эшигидан аравача bemalol кўриниб турган эди-да.

— Ойи, энди Хошимжон билан ҳар куни бирга дарс тайёрламокчимиз, майлими?— эркаланиб сўради Акром

— Лекин ўйинга берилиб кетмайсизларми?

— Йўк,— дедик Акром иккимиз бараварига,— биз ўйини ёмон кўрамиз, ўйнасак, дарсимиз колиб кетади-ку!

Шундан сўнг бўрининг боласини оғилхонага олиб кириб, каттароқ кафас бор экан, ана ўшанга киритдик-да, олдига бир парча ҳом гўшт ташлаб, эшигининг устидан занжирини солиб кўйдик.

Эртасига, яширмай кўя колай, икковимиз ҳам дарсда ўтиrolмай охирги соатдан күён бўлишга қарор қилдик. Қелсак, бўрининг боласи қафасдан чикиб кетиш учун уринавериб, чарчаб ухлаб колган экан. Бизни сезиб уйғонди-ю, курак тишларини кўрсатиб, ириллаб кўйди.

— Шошмай тур, тойчоғим, ҳозир сени аравачага кўшамиз! — секин думидан тортиб кўйди Акром.

У ҳадеб тишлашга уринавергани учун оғзига кеча Чўтивой аканинг уйидан тутиб келган сим тўрни яна тутиб, арава шотисининг бир томонига боғладик-да, иккинчи томонига Акромнинг лайчасини боғлашга ҳаракат қилдик. Аммо ҳар қанча уринсак ҳам бари бир фойдаси бўлмади — бўрига кўзи тушиши билан лайча думини кисиб, оркага тисарилаверди.

— Кўзини бойлаймиз,— таклиф қилдим мен,—кўзини бойласак бўрини кўрмайди.

— Бари бир ҳидини билиб туради-ку,— эътиroz билдири Акром,— ит бўрининг ҳидини етти чақиридан ҳам билади, дейишади.

— Борди-ю, бурнига пахта тикиб кўйсак-чи?

— Унда дами қайтиб ўлиб қолади.

Худди шу пайтда жуда кизик бир воқеа юз берди, аравачанинг шотисига омонатгина боғланган бўри бир ҳамла билан чилвирин узди-да, Акромнинг кўлида кўркқанидан жунларини хурпайтириб, дир-дир қалтираб турган лайчага жаҳл билан ташланиб қолди.

— Кўйиб юбор, бир уришиб олсин,— дедим.

Бўрининг боласи бир нафасда лайчани пийпалаб ташлади. Лайча унинг тагидан чиқишга ҳаракат қилиб, оёқларини типирлатар, инграр, худди бизни ёрдамга чакираёт-

гандай бўлар эди. Бўри бўлса, бутун гавдаси билан уни босиб сим тўр тутилган тумшуғини бўғзига кўйиб олган Лайча бир амаллаб унинг остидан чиқди-да, кочишга тушди. Бўри негадир уни кувламади. Аксинча, ўзи хам ҳовлиниг бошка томонига караб югурга кетди...

Икковини ушлаб аравачага кўшгуннимизча нак ярим соат овора бўлдик. Нихоят, уларнинг бошини эски тўн билан ўраб:

— Кани энди бир етакла-чи,— дедим Акромга. Аммо, бари бир яна натижа чиқмади. Иккови хам оёғини тираб тургандан туриб олди. Уларни ёнма-ён юргизиш, аравачани судрашга ўргатиш учун нима килиш кераклиги хакида яна бош котира бошладик.

— Ёлғиз-ёлғиз кўшиб кўрайлик-чи,— дедим охири нима дейишимни билмай.

Акклирок деб ҳисоблаганимиз учун, аввал лайчанинг бир ўзини аравачага кўшдик. Аммо, у ожизлик килиб аравачани ҳатто жойидан хам кўзғата олмади. Шунда яна бир акли тадбир хаёлимга келди-ю, севиниб кетдим. Яъни Акромни хам аравачадаги кучукнинг ёнига кўшишга тўғри келарди. Бу фикрни унга айтган эдим, дарров кўна қолди. Лайча икковлари аравачани ҳовлининг у бошидан-бу бошига судрай бошлишди. Факат тезрок хайдашнинг хеч иложи йўқ эди, нега десангиз, Акром эмаклаб борарди.

— Бўлди, тиззаларимнинг кўзи оғриб кетди...—деди у икки марта бориб келгандан кейин.

Икковларини аравачадан чикариб, ўрнига бўри билан мен тушдим. Аммо бўрининг боласидан ахмок хайвон бўлмас экан: ё чапга караб ташлаб колади, ё кутилмаганда оркага тисарилади, баъзан олдинга шунақанги тезлик билан югурадики, хеч етолмайман. Икки марта аравачани афдариб юбордик.

— Сен чик энди, икковини яна кўшиб кўрайлик-чи,— токати ток бўлиб деди Акром.

— Тўхта, тумшуғига бир тепай!— дедим ўрнимдан туриб. Бўри билан лайчани аравачага кўшиб икковимиз икки ёнидан етаклаб бордик. Икковимизнинг кўлимиизда хам калтак, лайча кочмокчи бўлиб типирчиласа, Акром савалаб колади, бўри ириллагудек бўлса, тумшуғига мен тушираман. Кечга томон иккала хайвон хам чарчаб, холдан тойиб йикилгудек бўлиб колди-ю, аммо бари бир, аравачада юришга кўнмади.

— Мен энди эртага келмайман,— дедим нихоят хафсалам пир бўлиб.

— Нега энди?— кўркиб кетди дўстим

— Зерикиб кетдим.

— Хечам-да, ишнинг қизиги энди чиқади. Биз ҳали «Ҳайвонлар дўстлиги» циркни мактабга ҳам олиб бориб кўрсатамиз. Бир болаларнинг ҳавасини келтирмасакми..

Эрталаб энди мактабга жўнаймиз деб Доно. Ойша учовимиз тараддуд кўраётган эдик, кутилмаганда Акром кириб келди.

— Кулогингга бир гап айтмоқчиман,— деди шивирлаб.
— Айт-чи?

— Биринчи соатга бормаймиз... Немис тилига бординг нима-ю, бормадинг нима, бари бир эмасми?!

Акромнинг гапида ҳам жон бор — янги келган немис тили ўқитувчимиз ҳеч йўклама ўқимайди, ким келди, ким келмади, суриштирмайди ҳам. Бунинг устига ҳеч кимга ёмон баҳо қўймайдиган ажойиб бир одати бор экан. Факат уй вазифасини бажариб келган ўкувчилардан сўрайди, холос. Шундай бўлгандан кейин, бир соат-ярим соат прогул килсанк ҳеч нарса килмас, деб ўйладим-да:

— Тўғри айтасан,— деб дўстим билан етаклашиб кўчага чиқдик. Ўша куни кечаси билан яхши ухламай, ажойиб бир режа тузган эдим. Акромга айтсам, севинганидан кичкириб:

— Ақлингга қойил! — деб елкамга уриб кўйди.

Ўша соатдан бошлаб ит билан бўрига оз-оздан гўшт бериб, шу овқат баҳонасида уларни ишга ўргатмоқчи бўлдим. Лайчани аравачага қўшиб ҳовлиниң нариги бурчагига етаклаб борамиз-да, олдига бир парча гўшт ташлаймиз. Буни оч-нахор ётган бўри боласининг кўз ўнгидаги киламиз, иштахасини кўзғаб, оғзидан сўлакайларини оқизиб юборамиз. «Кўрдингми, ишласанг овқат ейсан, ишламасанг тумшугингга тепки ейсан...» дегандек бўламиз. Бу ишни тўртбеш бор такрорлаган эдик, бўрининг боласи кулранг кўзларини мўлтиллатиб, узун тишларини тақиллатиб, типирчилаб колди. Ана шундан сўнг уни ҳам аравага қўшдик. Нихоят, бир оз муросага кўнгандек бўлди. Мен билан ёнмаён юриб, уч маротаба аравачани судраб борди.

— Энди икковини тенг кўшамиз,— таклиф қилди Акром.

Ўша куни икки ҳайвон бизнинг кўмагимизда аравачани судраб ҳовлини тўртбеш марта айланиб чиқиши. Ох, ўшанда бизни, яъни бўлажак циркниң артистлари бўлмиш Акром билан менинг кувонганимизни айтсангиз. Ҳудди росмана сахнада ўйин кўрсатаётгандек, бир-бирларимизни кучоқлаб, елкаларимизни силашиб табриклишдик.

...Мактабга бориш бутунлай ёдимиздан кўтарилиб кетибди. Эртасига ҳам, индинисига ҳам негадир мактабга бор-

гимиз келмади. Ҳайвонларга ҳар хил ўйинларни ўргатишга жуда берилиб кетдик. Бир хафта деганда лайча билан бўрининг боласи аравачани мустакил ўзлари судраб юрадиган бўлишди...

Акром иккимиз цирк артистларини кишига ўхшатиб пахта копладиган қанор копдан кўйлак, кенг иштон тикдик-да, артистларни кишига ўхшаб олачипор бўлсин учун сиёҳ билан ҳар жойини бўяб ҳам кўйдик. Мен кизикчилик ролини бажаришим керак эди. Коғоздан қуббали калпок ясад, уни ҳам олачипор килиб бўяб олдим. Юзимнинг бир томонига ун, бир томонига сиёҳ суртдим.

— Калай? — сўрадим дўстимдан.

— Ростини айтсан, сени ҳеч таниб бўлмайди, — деди Акром.

— Танимаганинг яхши бўпти. Танисанг, менинг артистлигим каёқда коларди... Ҳеч ким танимаса, ўшандаги кизик бўлади.

Ана шундан сўнг икки ҳайвонни афту ангоримизга, устимиздаги ола-була кийимларга кўнигириш учун машқларни кайтадан бошлаб юбормоқчи бўлдик.

— Ийе, бўри кани? — деб колди Акром тўсатдан ҳушёр тортиб. Бўрининг боласини ҳовлидаги ўрикка боғлаб кўйган эдик. Арконни узиб, хайр-маъзурни насия қилиб жуфтакни ростлаб колибди. Боғнинг эшиги очик, ўша томонга кочган бўлса керак, деб бокка чикдик, карамаган жойимиз колмади. Ҳеч жойда йўқ!

— Тамом! — йиғлагудек бўлиб деди Акром, — мана, изни кўргин, деворга сапчиб чика олмагандан сўнг мана бу арик билан юриб обчиндан ўтиб кетибди.

Девордан ўтиб пахтазорларнинг ичини-ю, сой бўйндаги чангальзорларни бирма-бир титкиладик — бари бир изинни ҳам топа олмадик.

— Ҳафа бўлма, куён гўшти егиси келса, ўзи кайтиб келади, — кўнглини кўтардим Акромнинг.

Ҳеч нарсага кўлимиз бормай колди. Ит билан кўённи аравачага кўшишининг эса ҳеч кизиги йўқ эди, секингина уйга жўнадим.

Кўча эшигимиздан шундоқ кадам босишимни биламан, ҳовлидаги катта сўрида дадам, синф раҳбаримиз Воҳид Солиевич, мени жинидан баттар ёмон кўрадиган вожати-йимиз Зокиржон ака учовлари чойхўрлик қилиб ўтиришганини кўриб колдим. Оркага кайтишимни ҳам, тўппа-тўғри бостириб бораверишимни ҳам билмасдим. Оркага кайтай десам, мени аллақачон кўриб бўлишган, бораверай десам, бир хафтадан бўён мактабга бормай, мактабга бордим

дарсдан сўнг Акромларнида дарс тайёлаб роса чарчадим, деб уйимиздагиларни ишонтириб юрган эдим

Олдиларига дадил бораверишга карор килдим. Якинлашган сари учовлари ҳам баравар ўринларидан туриб, бир-бирларига караб елка кисишиб, оркаларига тисарилаверишди. Негадир, учовларининг ҳам кайфи учганроқ кўринади...

— Ассалому алайкум, Вохид Солиевич,— деб салом бердим одоб билан.

— Ие, Хошим, бу сенмисан?— деб сўради дадам.

— Менман, нима? Овозим ўхшамаяптими, дада?

— Овозинг-ку ўхшаяпти-ку, лекин афтинг худди алвастининг ўзи.

Турган жойимда котиб қолдим. Алвости деган сўзни эшитганим учун эмас, йўқ, йўқ, ундай деб ўйламанг. Шарманда бўлганим учун котиб қолдим. Хали Акромларнинг уйида цирк кизикчиларига ўхшаб ўзимга пардоз берганимни бўрини ахтариш баҳонасида паккос эсимдан чиқарип юборган эканман. Ҳатто бошимдаги куббали коғоз қалповимни олишни ҳам унутибман...

— Бор, ювиниб чиқ,— деди дадам, кейин гаплашамиз дегандек бир оҳангда.

VI боб

МЕНИНГ ҲАМ ДЎСТЛАРИМ БОР

Ювинаман деб кўйлагимни ечган эдим, унг қулим култифимнинг таги аралаш тирсиллаб шишиб кетганини кўрдим. Анови куни бўрининг боласини овқатлантираётганимда уч-тўрт бор каттиқ-каттиқ тишлаган эди. Машгулотга берилиб кетиб, қўлим газак олиб шишиб қетганини ҳам сезмай қолибман. Шу пайтда каттиқ оғриётганини, баданимда иситмам ҳам борлигини пайқаб қолдим. Шундай бўлса ҳам меҳмонларнинг олдига чиқдим.

— Ха, баракалла, мана энди ўзингизга келдингиз,— деди Вохид Солиевич,— қани, берироқ ўтиринг-чи, шу келишда қаёқдан келяпсиз?

— Менми?— дедиму, у ёғига дудукланиб қолдим.

— Кейинги кунларда мактабга қадамранжида қилмай кўйдилар?— кесатиб сўради вожатийимиз.

— Мактабгами?— деб сўрадим мен ҳам.

— Ха, мактабга!— ўшкириб берди дадам.

Карасам, иш сал чатокрокка ўхшайди. Учовлари бекорга тўпланишмаган, нима килиш кераклигини аввалдан келишиб олишган бўлса ҳам ажаб эмас.

— Касалман,— дедим йиғламсираб,— мана, ишонмасаларинг кўлимни кўринглар, шишиб кетган, мана!

Кўйлагимни ечиб билагимни кўрсатган эдим, учовлари бир-бирларига караб колишди.

— Нимадан шишиб?— меҳрибонлик билан сўради Воҳид Солиевич. Унинг чиндан хам ачиниб сўраётганлиги шундоккина гап оҳангидан сезилиб турарди. Шундай бир одамни, муаллимлар ичиди биринчи бўлиб «сендан яхши йигит чиқади», деб кўнглимни кўтарган, кунора дарсларимни суриштириб турган, мана бугун кимматли вактини сарфлаб, мендан хабар олгани келган бир кимсани ҳеч алдагим келмасди.

— Бўрининг боласи тишлаб олди...— дедим секин бoshимни кўтариб. Кейин бўлган воқеани ипидан-игнаси гача гапириб бердим.

— Эсизгина, кочмаганда биз ундан бирор гап чикарардик,— деб афсусланди Воҳид Солиевич,— менда хайвонларни кўлга ўргатишида ном чикарган машхур бир одамнинг китоби бор, ана ўша ерда ҳамма нарса ёзилган.

Шу пайтда ишни яширинча олиб борганимиз, бошидаёк ҳамма гапни Воҳид Солиевичга айтмаганимиз учун афсусландим, аламимдан соchlаримни юлгудек бўлдим.

— Тентак,— деди дадам аччиғи чиқиб,— мана шунака бемаъни ишларнинг кетидан кувиб, бўйинг теракдек бўлса ҳам ўқишини битира олмай юрасан.. Нега мактабга бормадинг?

Нима дейишимни билмасдим.

Хуфтон маҳалигача учовлари гаплашиб ўтириши. Бувижоним дарров паловга уннаб кетди. Мен чой-пой ташиб хизмат килиб турдим. Ойша билан Доно бўлса бизни одобли болалар деб аташсин, деб жўрттага деразанинг рўпарасига ўтириб дарс тайёрлашарди. Вазифа ишлашяптими ёки яхши гаплардан бенасиб колмайлик, деб кулоқларини диккайтириб гап пойлашяптими, билиб бўлмасди. Мехмонлар директоримизнинг уч яшар новвоси кунжарага бўкиб ўлиб колгани, синфимиздаги Саддиниса, Ҳамрокул энг аълочи болалар эканлиги, бу йилги пахта ҳар йилгидан ҳам мўл бўлганлиги тўғрисида сўзлашиб ўтиришарди. Гап аълочи болалар ҳакида кетганда дадам мени эшитсин деб, жўрттага баланд овоз билан кайта-кайта сўради:

— Бу Саддиниса яхши ўқийдими-а?

— Бугун ўтиладиган дарсни бир хафта аввал ўкиб кўйган бўлади,— тушунтириди Воҳид Солиевич.

— Киз бола-я?

— Киз бўлса ҳам бало!

— Ану кинначининг ўғли-чи?

Миробиддинхўжа баҳона бўлди-ю, эски урф-одатлар, кинна солиш одамни алдаш эканлиги, никоят, мени «Ёнғоқ кори»га шогирдликка бериб кўп хато иш қилишганлиги тўғрисида гапга тушиб кетиши.

— Хошим, меҳмонларнинг кўлига сув куй,— деб қолди шу пайтда бувижоним.

Ошдан сўнг меҳмонлар ўринларидан туриши. Улар ўзи нега келиши, ахир факат овқат еб кетгани келмагандир, мени мактабга бормаётганлигим учун нега савол-жавобга тутишмади... Жимгина қайтиб кетганларидан кўра икки оғиз уришиб кўйишганда анча енгил тортган бўлардим-ку!

— Воҳид Солиевич, нега мени уришмайсиз?— деб сўрадим охири токат килолмай.

— Нима деб уришай?

— Ахир прогул қилдим-ку?

— Прогул қилганингиз учун афсусланаётганингизни билб турибман... ё афсусланмаяпсизми?

— Энди хечам прогул қилмайман.

— Мана бу гапингиз учча тўғри эмас, бундан кейин кўлингиздан келмаган ишга ҳечам ваъда берманг.

— Прогулсиз ўкиш кўлимдан келмайдими?

— Эҳтимол келар. Лекин Сиз, бари бир, ваъдангизни унтиб кўясиз.

— Хўп бўлмаса, мана дадам, ойим, бувижоним, ҳаммаларининг олдида тантанали ваъда бериб айтаманки...

— Кўйинг, бунаканги тантанали ваъдаларингизни...— Воҳид Солиевич биз билан хайрлашиб чиқиб кетди. Алам қилганидан йиглаб юборай дедим. Энди, мактабимизда менга ишонадиган бирдан-бир одам ҳам кўлинни ювиб кўлтиғига артадиган бўлса... йўқ, бунга токат килолмайман.

— Нега симёғочдек котиб қолдинг? Қе энди бу ёқка!— деб чақириб қолди ойим.

— Мазам бўлмай кетяпти,— дедим негадир ўқчигим келиб. Ойим пешонамга кўлинни кўйиб:

— Дадаси, Хошимингизнинг иситмаси бор!— деди вахмали бир оҳангда. Кўлтиғимнинг тагига муздеккина терометр кўйишган эди, ҳароратим 39 экан. Иситмам жуда тезлик билан кўтарилиб бораётганини, суякларим зиркираб, бошим айланәётганини сезиб турадим. Дадам эри армияга кетган ҳамшира Собира опани айтиб келганини, кастролькага ўхаш идишда ҳар биттаси мол боғланадиган қозикдек-қозикдек келадиган шприцларни шарака-шурук килиб қайнатаётгандарини сал-пал биламан. Кейин иситмам 40 дан ошиб, бутунлай хушдан кетиб қолибман.

Бир маҳал кўзимни очсан, уйда ёлғиз ўзим ётибман. Хурматимни жойига қўйиб оппоқ чойшабу атлас кўрпаларга ўраб қўйишибди. Ташкарида кутурган бўридек увиллаб шамол эсяпти. Шамол деразаларнинг ойнасига чўп-хасларни, кумтупроқларни келтириб зарб билан уради, дараҳтларнинг бошини ерга теккудек-теккудек қилиб эгиб кочади. Ҳў наридаги толлар фарёд қилиб тўлғанади, шохларини бир-бирига ишкаб, фийт-фийт қилиб йиглайди... Бош томонимда, кўзидан милтиллаб ёш окиб ойим ўтирибди.

— Сув!— дедим секингни.

— Вой, тойлогим, кўзингни очдингми?— шундай деб ойим энгашиб пешонамдан ўпди-да,— ҳой дадаси,— деб ча-кира бошлади,— Ҳошимжон кўзини очди.

Хонага дадам, кетидан ҳў бирда синглим Донохоннинг корнини ёриб, кўричагини олиб ташлаган ориқ доктор амаки кириб келишиди.

— Айтмадимми, иситмаси тушса кўзини очади, деб Оббо азамат-эй,— деди-да, доктор амаки пешонамга қўлини кўйди.— қалай, бош оғримаяптими?

— Сал-пал...

— Ҳечқиси ўйқ, кечга бориб, бош оғриқ ҳам қолади Эртага ўрнингиздан ҳам туриб кетасиз... индинисига бемалол бўри овига боришингиз мумкин.

— Дадаси, Ҳошимжонингиз ўзига келганини синф ракбарига хабар киласлик. Бечора кечадан буён адойи тамом бўлди,— деб гапга аралашиб ойим.

— Воҳид Солиевич ҳам билдиларми, ойи?

— Уч марта келди-я... мунча энди сени яхши кўрмаса!

— Мен ўзи яхши боламан-да, ойижон,— деб кўйдим ҳазиллашгим келиб.

Доктор амаки дадам билан ойимга ҳар уч соатда билагимни ечиб, тиш ботган жойни аввал марганцовка билан ювиб, кетидан мана бу доридан суртиб кўясизлар, деб тайинлади-да, хайрлашиб чиқиб кетди.

Шамол зўрайгандан зўрайиб, хиёл ўтмай, кор ҳам учкун лай бошлади.

Хозиргина мактабдан қайтган Ойша:

— Ака, акажон! — деб оёғимдан торткилай бошлади.

— Нима дейсан?

— Ухлоқмисиз, уйғоқмисиз?

— Ухлоқман.

— Хо, алдаяпсиз. Кўзингизни биттаси очик-ку.

— Туш кўряпман-да, ўшанинг учун биттасини очиб ётибман,— деб кўйдим

— Ака, Сизни кўргани синфингиздаги ўртоқларингиз келишар экан.

— Менинг нимамни кўришар экан?

— Тузалиб колганингизни сўрашса керак-да...

Ойша гапини тугатолмади. Нега десангиз, худди шу пайтда эшик томондан дапир-дупур оёқ товуши, болаларнинг сен кир, сен кир, деб пичирлашаётгани эшитилиб колди. Мен ётган хонанинг эшигини очиши-ю, аммо ўшандан кейин хам, сен бошла, сен бошла, деб беш минутча тараңг килиб туришди. Нихоят, остоңада кулимсираганча Ҳамроқул кўринди.

— Тузукмисан, шерик? — деди у негадир кулиб юборгу-дек бўлиб.

— Хайрият, тузалиб колибсан, — деб оркасидан Мирбиддинхўжа мўралади. Шундан кейин болалар уйга ёпирилиб киришди. Бир даста совук урган гул, попукли канд, ўн дона олма олиб келишибди. Уни токчага кўйиб, бири қўлимни, бири пешонамни ушлаб ҳар томондан ҳар хил саволлар ёғдира кетишди. Воҳид Солиевич шошилиб кириб келди-да, «Йўқ, йўқ, касал кўриш бунака бўлмайди», деб ҳаммаларини ўтиришга таклиф килди.

Негадир юрагим ҳапкириб, ич-ичимдан йиги кела бошлади. Яширмай кўя колай, шу кунгача бу синфга тушиб колганим учун киши билмас ҳафа эдим. Назаримда болаларнинг ҳаммаси хам менга бегонадек, бири мактанчоқ, бири маҳмадона, бири қўркокдек бўлиб кўринган эди. Синфга кирсам, худди қафасга тушгандек бетоқат бўлиб колардим... Улар бўлса мен дард билан олишаётганда ахвол сўрагани, қўнглимни кўттаргани келишибди. Демак, ёмон болалар эмас экан-да, демак, ўзим ёмон эканман-да. «Рахмат, ҳаммаларингга раҳмат...» деб ўйлардим ўзимча.

— Иsitманг колдими? — сўради орқа партада ўтириб, кизларнинг сочини бир-бирига боғлаб кўядиган Абдусамат.

— Раҳмат, тузалиб колдим.

— Кори почча, ўзингга ўзинг бир дам солиб олмабсан да, — деди Фиёс. Болалар гур этиб кулиб юборишиди.

Оркамдаги партада ўтирадиган Шоҳида хижолат бўлганимни сезиб колди шекилли:

— Ҳўқиз минаман деб, бошини ёриб олган одамнинг гапини каранг, — деб қўйди. Болалар яна шараклаб кулиб юборишиган эди, Фиёс ўрнидан туриб, ўзини оклай бошлади:

— Ўша ҳўқиз жуда баланд экан, устига шоти кўйиб чикаман десам, юриб кетди. Шоти билан шалоплаб ерга йикилдим-да..

Хаммадан хам ойим бечора ўзида йўқ хурсанд эди, ўзини кўярга жой тополмай:

— Вой худойим-ей, менинг ўглимни хам оркасидан йўқлаб келадиган ўртоклари бор экан,— деб гоҳ уйга кирап, гоҳ эшикка чиқар, нима қилаётганини ўзи хам билмай чойкутини кўлига ушлаб олиб, Ойшадан, «куриб кетмагур, чой кутини кўрмадингми», деб сўрар эди. Болалар турамиз, деб кўзғалишган эди, ойим «бир пиёладан қайнок-қайнок чой ичирмагунча ҳеч ёқка кўймайман», деб йўлларини тўсиб туриб олди. Кейин ҳаммаларини меҳмон қила бошлади. Олдилариша шкафда қулфлоғлик турадиган шоколадлардан, мевалардан уйнб ташлади. Болалар коронги тушай дегандагина ўрниларидан туришди.

— Хошимжон, тезроқ тузалинг, синфимиз сизсиз хувил лаб колди,— деди Воҳид Солиевич.

— Йўқ, хечам тузалмайман,— дедим бетимга кўрпани тортиб.

— Ие, нега тузалмайсиз?

— Ҳаммаси мени доим «домла почча» деб чакиришади Ана шу одатларини ташламагунча тузалмайман, чўзилиб ётавераман.

Болалар ҳазиллаштаётганимни пайкаб, кулиб юборишиди.

— Бугундан эътиборан ҳеч ким Хошимжонни «домла почча» деб чакирмасин. Келишдикми, болалар?— сўради Воҳид Солиевич.

— Келишдик,— умумий хор бўлиб такрорлашди ўрток ларим.

— Мен ҳам бугундан эътиборан тузалдим бўлмаса,— деб секин бетимни очдим.

Ҳаммалари чиқиб кетишгач, анча маҳалгача ойим пешонамни силаб ўтирди. Энтикди, кейин йиғламсирагандек.

— Бирам ажойиб болалар эканки,— деб кўйди,— бири биридан кувноқ-а.

— Шулар билан ўқийман деб атайлаб синфда колган эдим-да, ойижон.

— Анови, ўртоғинг бор эди-ку, оти нима эди, бўрининг боласини ушлаган-чи?

— Акромми?

— Ха, ўша. Ӯшанинг хам кеча деразанинг ёнидан кетмади Ичкари кир десам, уяламан, деб шаталоқ отиб қочади.. Бечора сенга бирам ташвишландик. Ҳаммалари хам яхши болалар экан.. Шулардан ажрамагин, этакларини маҳкам ушла..

«ИЯ, МЕНИНГ ҚАЛЛАМ ҚАНИ?»

Биласиз-ку, мен унча-мунча касални парвойимга ҳам келтирмайман. Агар хушимдан кетиб колмаганимда, ўлай агар, чўзилиб ётмаган бўлардим. Уч кун деганда оёкка туриб, гижинглаган тойчокдек бўлиб кетдим. Ойим билан бувижонимнинг хайҳайлашига ҳам қарамай, мактабга, кадр-дон синфимга жўнадим. Майли, икки олсам ҳам ўша ерда бўлганим яхши.

Аммо синфга киришим билан таъбим жуда тиррик бўлди, бундан кўра касал бўлиб ётаверганим минг марта яхши эди. Синфимизда «Аълочи» деган деворий газета чикарди. Ана ўшанга Акром иккимизни боплаб уриб чикишипти. Танкид килишгани озлик қилиб, ёнига расмимизни ҳам чизиб кўйишибди: Акром бўрининг боласини миниб турибди, мен паканагина лайчани миниб олганман. Иккимизнинг ҳам калламиз йўқ, калланинг ўринида доира-ю, доиранинг ичига фамилияларимиз ёзилган. Остига:

— Ие, нега буларнинг калласи йўқ?

— Калласи бўлса ўкишдан колармиди! — деб бир чироили қилиб ёзиб ҳам кўйишибди. Аввалига, яширмай кўя колай, роса маза қилиб кулдим. Нега десангиз расм ўзимга ҳам жуда маъқул бўлган эди-да. Кейин бошқалар ҳам бізнинг устимиздан мана шунаканги қилиб кулишган бўлса керак, ҳатто уйларига ҳам бориб кулишгандир, деб ўйладиму, алам килганидан тишларим ғижирлаб кетганини ўзим ҳам билмай кольдим.

— Ким чизди буни? — Худди раҳмат айтмоқчидек кулим-сираб сўрадим. Тоштемир деган чапакай бола газетага редактор эди. Мен газета кўраётганимда ёнгинамда турган эди. Сал тисарилиб, мактангандек:

— Мен чиздим, — деб кўйди, — апш-у, нарирок тур, туомвман.

Мен бу ёқда уятдан ўлай деяпман-у, у бўлса мактаниб, икки кўли бикинида, илжайиб тирибди. Шартта ёқасидан олдим.

— Нега чиздинг?

— Чиздим, апш-у..

— Нега деяпман?

— Апшу, апшу...

— Тоза кўриб ол-чи, менинг каллам борми-йўқми? — деб бошимни Тоштемирнинг қорнига ишкаб кўйдим

— Хозир бор, апшу.

Хей, «апшу», нега бўлмаса менинг расмимни калласиз қилиб чиздинг?

— Нега бўлмаса, апшу... ўзинг бўлар-бўлмасга прогул қилиб давоматни оркага судрайсан, апшу... ҳозир еттинчи ўринга тушиб колдик, билдингми!

— Ҳозир расмни олиб ташлайсан!

— Апшу, олмайман.

— Мана бўлмаса,— Тоштемирни итқитиб юбордим-да, деворий газетанинг худди ўша калласиз расм солинган бурчагини йиртиб ташладим. Синф тўс-тўполон бўлиб кетди: бирор менинг қўлимга ёпишган, бирор Тоштемирни ўридан турғазиб елкасидан чангини қоқкан, бирор чақимчилик килиб яхши кўриниш умидида директорнинг кабинетига караб юргурган. Қаёқдандир вожатийимиз Зокиржон ака пайдо бўлиб колди.

— Уят эмасми! — деди у менга якинлашаётуб,— қани, жой-жойларингга ўтиринглар-чи... нега йиртдинг?

— Билмай қолибман,— дедим бошимни секин эгиб.

— Дарсдан кейин ҳеч ким кетмасин... Отряд мажлисини ўтказамиз.

Зокиржон ака чиқиб кетди. Мен қани, хафа бўлдими кан-йўқми кан, деб секин Тоштемирга караган эдим, у юзини тескари ўгириб олди. Бир хаёлим дармоним қуриб кетяпти, деб мажлисдан олдинрок жуфтакни ростлаб ҳам колай дёдиму, ҳамма мени кўркок деб аташидан чўчиб, нима бўлса ҳам пешонамдан кўрдим, дея қолишга қарор қилдим. Акром:

— Айб ўзидан ўтди,— деб кўнглимни кўтарди,— мен сенга гувоҳ бўламан, кўркма.

Шундай килиб синф мажлиси ҳам бошланди. Аввал Зокиржон ака, кетидан Отажон Азизович кириб келди. Вожид Солиевич юқори синф болалари билан районга аллақандай кенгашга кетган экан, мажлисга катнашмади. Мажлиси отряд советининг раиси орикликда мендан ҳам орик, новчаликда мендан ҳам новча Маматжон олиб борадиган бўлди. Унинг ўнг томонига қадрдон директоримиз, чап томонига ундан ҳам қадрдонроқ бўлган вожатийимиз ўтириб олишди.

— Олтинчи «Б» синфи пионерларининг давомат масаласига бағишлиланган...— деб Маматжон муштига бир йўталиб олиб, столнинг қиррасини маҳкам ушлаганча, билинраб билинмас қалтираб сўзида давом этди,— бағишлиланган мажлиси очик.

Болалар эшитилар-эшитилмас карсак чалишди. Мен чалмай бошимни эгиб, жуда уялган кишидек, ҳар замонда

бурнимни тортиб жимгина ўтирадим. Отажон Азизович ўрнидан туриб, аввал хиёл кулимсиради, кейин ковоғини солиб ҳаммага бир-бир кўз ташлаб чиқди-да:

— Хўш, болалар, кани айтинглар-чи, ҳозир синфларинг давомат масаласида нечанчи ўринда турибди? — деб сўради

— Еттинчи ўринда,— хар томондан чуғурлашди болалар.

— Нега биринчи ўринни ололмадиларинг?

— Чунки бизда прогулчилар кўп-да.

— Хўш, энг кўп прогул килганлар кимлар экан?

— Хошим.

— Акром.

— Умринисо.

— Шеркўзи,— чувилааб колишди болалар. Мен бўлсам, хайрият, прогулчи бир мен эмас экан, кўпчилик эканмиз, биргаллашиб жавоб берсак осонрок бўлади, деб ўйладиму, қаддимни ростлаброк ўтириб олдим. Отажон Азизович сўрашда давом этди:

— Демак, синфининг давоматини орқага суриб кора доскага тушиб колишларингга сабабчи бўлганлар шулар эканда?

— Худди шуларнинг ўзи!

— Кани, бу ёкка чикинглар-чи, тортинасадан чиқаверинглар, баракалла! Каранглар-а, бир-биридан чиройли болалар-а... Қандай килиб прогулчи бўлиб колганларингга ҳеч аклим етмайди... Маматжон, энди сўз яна ўзингизга Мажлисни давом эттираверинг, мен бир чеккада ўтираман Қани, олтинчи «Б» синфининг пионерлари ҳакиқий пионерларми, ўртокларининг камчиликларини очиб ташлаш кўлларидан келадими, бир синаб кўрай-чи.

Маматжон ўрнидан туриб нима дейишини билмай кўлларини кисирлатиб, анграйиб турди-да, кейин:

— Отажон Азизович, Акромнинг кўлтиғида кирпи бор, каранг, питирлаяпти,— деб кўйди. Вожатийимиз Акромнинг кўлтиғидаги халтачага солинган кирпининг боласини олиб, доскадаги латта илинадиган михга осмоқчи бўлган эди, директоримиз «партанинг остига кўйинг, партанинг остига!» деб жеркиб берди. Синф яна сув қўйгандек жим бўлди Маматжон сўради:

— Ким гапиради?

Тоштемир кўл ҳам кўтармасдан ўрнидан туриб гапирмоқчи бўлган эди, Маматжон «аввал кўл кўтар, рухсат берсам, кейин гапирасан», деб ўрнига ўтқизиб кўйди. Тоштемир партага ўтириди-ю, аразлаб энди гапирмайман, деб туриб олди.

Синфимизнинг болалари мана шунақанги мажлисни анчадан бўён соғиниб юришган экан. Енг шимариб прогулчиларни муҳокама қилишга, нега прогул қилдинг, нега ўй вазифасини бажармайсан, нега синфимизни шарманда киласан, деб ҳар хил саволлар беришга тушиб кетишиди. Охири прогулчилар энди килмаймиз, тавба қилдик, агар яна такрорласак, майли, билганларингни қилинглар, деб аранг кутулишиди.

— Энди навбат Хошимжон Рўзиевга,— деб қолса бўладими бир маҳал Маматжон,— хўш, Хошимжон хақида ким биринчи бўлиб гапирмокчи?

Ҳамма жим эди. «Минг марта раҳмат сизларга, дўстларим», деб эндигина ёнбошимга қарайман, десам ҳудди шу пайтда Тоштемир кўлинни кўтарганча ўрнидан турди-да, шу ҳолида, кўлинни туширмасдан бидиллаб гапира бошлади:

— Давомат масаласига бағишлиб, апшу... кечирасизлар. тумовман, деворий газета чиқарган эдик. Воҳид Солиевич айтган эдилар. Домла почча, йўқ, Хошим Рўзиев безорилик қилиб уни йиртиб ташлади, апшу... Совет ҳукуматида безорилик қилиш ман этилган. Жавоб берсин! Апшу...

— Хали деворий газетани ҳам йиртдими? — ўзини билмаганга солиб сўради директоримиз,— нега йиртдинг?

— Нега бўлмаса менинг расмимни бошсиз қилиб чизади? — деб сўрадим мен ҳам.

Йўқ, иш бутунлай чаппасига айланиб кетди. Мажлисга раислик қилишни Отажон Азизович ўз кўлига олди. Акромни ҳам менинг ёнимга турғазиб кўйишиди. Мени энди ҳам прогулчи, ҳам безори сифатида муҳокама кила бошлашди. Мен синфдан хайдаб юборишларидан қўркардим. Ойим айтганидек, бунаканги синфни, бунаканги яхши болаларни ҳеч жойдан топиб бўлмайди.

— Кани, айтинглар-чи, пионернинг биринчи бурчи нимадан иборат? — синфга савол ташлади Отажон Азизович.

— Аъло ўкишдан.

— Яна?

— Интизомли бўлиш.

— Яна?

— Прогулсиз ўкиш!

— Баракалла! Демак, пионер Хошимжон Рўзиев ўз бурчини адо эта олмаяпти. Шундайми?

— Шундай.

— Ўз бурчини адо этолмаган бола пионернинг кип-қизил галстугини такиб юришга лойикми?

— Йўқ, лойик эмас.

«Тамом,— деб ўйладим ичимда — ҳаммаси тамом бўл-

ди... нега энди Вохид Солиевич тезрок кела қолмайди экан? Уша бўлганда мени олиб колармиди...»

— Хўш, кимда кандай таклиф бор?

— Менда,— сакраб ўрнидан туриб кетди Миробиддин-хўжа,— мен айтмокчиманки, мен... умуман айтмокчиманки...

— Нима демокчисан ўзи?

— Мен хеч нарса демокчи эмасман... мен айтмокчиманки, Хошим яхши бола, ўзи сал дангасарок, холос. Агар уни пионердан чиқарсаларинг мен ҳам ўқимайман. Гапим тамом.

— Яна ким гапирмокчи?

Саддиниса ўрнидан туриб сочининг жамалагини ўйнаганча бирпас деразага тикилиб турди-да:

— Хошимни пионердан ҳайдасак, ойиси ўзини осиб кўяди,— деб ҳаммани кўркитиб юборди,— ойисининг ўзи айтган. «Агар Хошим бу йил ҳам тузук ўқимаса, ўзимни ўзим осаман, ё устимга керосин куйиб, ўт кўяман» деган...

Саддинисадан кейин Тоштемир яна гапириб, прогул килгани учун кечирим сўрасин, деворий газетани эса кайта бошдан ёзиб берсинг, мени туртгани учун кейинчалик хисобкитобни ўзимиз тўғрилаб оламиз, деди. Синфкомимиз Ҳамроқул: «Хошим синфдан ташқари ишларга ҳеч қатнашмайди, уни редколлегияга аъзо килиб олиш керак, хати чиройли»,— деб кўйди. Маматжон ҳам муштига йўталиб анча гапириди: «Пионердан хайдамайлиг-у, вактинча бўйнидаги галстугини ечиб олайлик», деди. Кимдир биттаси, бошига тўн ёпиб, бир савалаш керак, деб таклиф киритди. Ҳар хил гаплар шуна-канги кўпайиб кетдик, охири қулогимга ҳеч нарса кирмай, бурнимни жиийириб, анграйганимча ўтиравердим. Эсноқ тутиб, уйкум кела бошлаган эди, директор шартта ўрнидан турди:

— Пионерлик бурчини адо эта олмагани учун, Хошимжон Рўзиевни кимда-ким пионердан ўксин деса, кўлини кўтарсан.

Директоримизнинг мана шу «илиқ» гапидан кейин кўзларим ярк этиб очилди-ю, уйкум ҳам ўчиб кетди... ҳеч ким кўл кўтармаялти. Бир минут, икки минут, уч минут... йўқ, ҳеч ким кўл кўтармади.

— Яхши!— деди Отажон Азизович, негадир хурсанд бўлиб,— ўзим ҳам шундай бўлишини кутган эдим, баракалла! Энди бошқа бир таклифни ўртага кўймоқчиман. Пионер аъзоси Хошимжон Рўзиевни тарбияланиб, яхши ўкувчи, интизомли пионер бўлиб етишишига кўлимдан келган ёрдамни аямайман, деган пионер кўлини кўтарсан.

Бу гал ўттиз олти бола бараварига кўлини кўтарди. Назаримда, бир хил болалар иккала кўлини ҳам кўтарган-

га ўхшади. Санашганда иккита кўл ортиқ бўлиб чикди. Севиниб кетганимдан ўша пайтда ўзим ҳам қўлимни қўтариб юборган эканман.

— Хўш, Ҳошимжон, ўзинг нима дейсан? — сўради кадрдон директоримиз.

— Ўзимми, ўзим бутун синфдан кечирим сўрайман, бунақанги ишларни энди килмайман!

— Демак, тантанали ваъда берасанми?

— Йўқ, ваъда беролмайман.

— Нега? — ўттиз олти бола бараварига сўради.

— Чунки, илгари ваъдалар беравериб, ваъдамнинг тутурғи кетиб колган,— деб тушунтирдим дўстларимга,— шунинг учун бу ишни ваъдасиз бажармокчиман...

Мажлис ёпилди.

Мактабнинг буфетидан бир товок мастава олиб ичдимда, Тоштемирнинг ёнгинасиға ўтириб олиб деворий газета на бошдан-оёқ кўчириб чиқдим.

— Қалай? — деб сўрадим редактордан.

— Хатинг чиройли-ку, лекин хатоси кўпроқ экан,— деб кўйди Тоштемир,— тайёрланиб юр, янаги чоршанба куни газетанинг янги сонини чиқарамиз.

— Нимага тайёрланиб юрай?

— Прогулчиларни, ёмон баҳо олганларни, безориларни хисобга олиб юр. Ўшалар хақида боплаб макола ёзасан.

Мактабдан хурсанд қайтдим. Ахир мен редколлегия аъзоси бўлган эдим-да. Умрим бино бўлиб биринчи марта амал тегди-ю, хурсанд бўлмайманми!

VIII боб

ОДАМ БЎЛАЙ ДЕБ ҚОЛДИМ

Очиғини айтсам, мен шу кунларда жуда иродали бўлиб кетганим, йўқ, кулманг. Рост айтяпман. Ишонмасангиз — ойимдан сўранг. Бечора мен дарсдан бошимни қўтартмаганим учун раҳми келиб:

— Ҳошимжон, ўғлим, бор, бирпас ўйнаб келгин! — деб кўяди.

— Ҳечам-да, — дейман бош чайқаб, — мён энди чарчамайдиган бўлиб кетганим. Чарчасам, болалардан оркада колиб кетаман, хаммага кулги бўламан.

Бундай дейишимга бир жиҳатдан хўйирдаги деворий газетага ёзган мақолам сабабчи бўлди. Эсингизда бўлса керак, болаларни кузатиб юр, камчилиги бўлса

деворий газетага уриб чиқамиз, деган эди. Мен кузатиб юравердим. Охири бир куни каттагина макола ёзиб хатосини хеч кимга сездирмасдан Саддинисага тузаттириб олдимда, газетада бостириб чикардим. Ўша катта жанжалга сабаб бўлган маколада тахминан мана бундай сўзлар бор эди: «Акром ёввойи ҳайвонларни яхши кўради, шунинг учун ёмон ўқийди. Умриниса дарсда нон еб ўтиради. Миробиддинхўжа ўқитувчи бир нарса сўраса аввал ичиде дуо ўқиб олади. Саддиниса жуда кўп ух тортади. Ҳамроқулнинг овози ингичка, болалар мендан ҳайиксин деб, атайлаб овозини дўриллатиб гапиради. Икром ёғочоёқ дарсдан кайтаётгандан бўр билан бировларнинг эшигига ёмон сўзларни ёзиб кетади. Орифжон — чақимчи. Зариф дарсда ухлаб ўтиради. Шарифанинг адаси нос чекади. Шоҳида бўлар-бўлмасга қикирлаб кулаверади. Адҳам арифметикадан бериладиган уй вазифаларини дадасига ишлатиб келади...» Хуллас, ўша маколада ўттиз олти ўқувчининг ҳамма камчилигини кўрсатиб ўтган эдим-да.

— Ўзинг-чи, ўзинг? — деб ҳаммалари мени куршаб олишди.

— Менда камчилик йўқ. Боринни ҳам Сизлар тугатдиларинг,— дедим бўш келмай.

— Сенда камчилик йўқми?

— Йўқ, зигирча ҳам қолмади.

— Мактабдаги энг катта ёлғончи, иродасиз бола сен эмасмисан?.. Ироданг бўлганда, ёмон баҳо олиб синфи оркага судрамас эдинг... Болалар, келинглар, ўзини ҳам газетага уриб чиқамиз, бир боплаб ёзайликки...

Ўша куни бизнинг тортишувимиз ҳазил-ҳазил билан синф мажлисига айланиб кетди. Воҳид Солиевич:

— Ўртоқлар, Ҳошимжон Рўзиев Сизларни жуда тўғри танқид килган,— деб менинг тарафимни олди,— кимда-ким шунаканги камчилигим йўқ деса, ўрнидан туриб ўзини окласин. Қани, ким биринчи бўлиб чиқади?

Воҳид Солиевич икковимиз ўн минут чамаси кутиб турдик ҳамки, ҳеч ким ўрнидан кўзғалмади.

— Демак, айбларингга икрорсизлар? — сўради синф раҳбаримиз,— ўртоқлар, бу катта гап. Киши ўз камчилигини тан олса, ундан яхши одам чиқади.

— Ўзи-чи, ўзи? Ёлғончилигини бўйнига олармикан? — деб чувиллашиб ҳар томондан саволлар бера бошлишди болалар.

— Йўқ, бўйнимга олмайман,— дедим ўрнимдан туриб.— Мен сизларга ёлғончи эмаслигимни, иродам ҳам чакана эмаслигини кўрсатиб кўяман.

Бутун синф билан бас бойлашиб қолдим. Вохид Солиевич менинг тарафимда эдими ёки у ҳам болалар томонидамиди, буни ўша пайтда аниклай олмадим. Аммо ҳаммалари бир бўлиб менга иккинчи чоракнинг охиригача муҳлат берадиган бўлишди. Ана шу пайтда мен ким эканлигимни, ўша ирода деган нарсадан бизда ҳам оз-моз борлигини кўрсатиб кўймокчи эдим-да...

Мана бугун иккинчи чорак якуни ўқиб эшилтирилади. Синф мажлисига ҳар ким ўз отасини ёки онасини бирга олиб бориши керак. Вохид Солиевич шундай деб тайнинланлар. Кимни олиб борсан экан, оймними ёки дадажонимни? Бечора дадам ҳеч хурсандчиликни кўрган эмас. Ё оймдан, ё бувижонимдан гап эшилгани-эшилган. Бунинг устига, ўтган йили ҳудди мана шунака иккинчи чорак якунини эшилгани борганида мен у кишини алдаган эдим. Ўшанда бир йўла тўрт фандан икки баҳом бор эди-да. Чорак якунига негадир дадам борадиган бўлувди.

— Адаси, Сиз ҳам бошқа эркакларга ўхшаб, болаларинингизнинг ўқишига бундай бир қизиксангиз-чи,— деб хафа бўлди ойим.

— Қизикмай нима киляпман, қизикиш шунчалик бўлади-да,— деб кўйди дадам ҳам бўш келмай.

— Қизиксангиз, бугун синф мажлиси бўлар экан, бориб келинг,— деди ойим,— суюкли ўғлингизнинг баҳоларини эшитиб келасиз.

Дадам билан мактабга боряпмизу, кандай қилиб уни ўйлдан қайтариш ҳакида ўйлайман. Нега десангиз, дадамни жон-дилимдан яхши кўраман. Мен туфайли унинг ўсал бўлишини, одамлар олдида изза тортишини ҳечам истамайман. Мактабга кадам кўйгунимизча ҳам бирор қарорга келломадим. Борсак, мажлис бошланиб колган экан.

— Қайси синфга кираман?— деб сўради дадам.

— Тўғрингиздаги синфга,— дедим-да, ҳатто қайси синфда ҳам ўқишимни билмайдиган дадамни учинчи синфга киритиб юбордим. Уйга қайтиб келгач, ойим:

— Хуш, нима гаплар бўлди, гапирсангиз-чи,— деб сўради.

— Ҳеч қандай гап бўлмади.

— Атайлаб айткизиб юборади-ю, ҳеч нарса демайдими? Қанака синф раҳбари экан у?

— Бирор нега келдинг деб сўрамади ҳам!— аччиғи чиқиб деди дадам. Кейин болтани олиб ўтин майдалаш учун ташкарига чиқиб кетди. Ўшандан буён ўзимдан-ўзим хафа бўлиб юрган эдим.

Мана бугун яна синф мажлиси, яна ҳудди ўша кунги-

дек чорак якуни эшиттирилади. Аммо, ишонаманки, дада-
жоним бугун, албатта хурсанд қайтади.

— Бугун бизда синф мажлиси бўлади,— дедим ҳовлида
кор кураётган ойимга.

— Хабарим бор.

— Воҳид Солневич, даданг, албатта келсин, дедилар.

— Эҳтимол, ойинг келсин дегандир?

— Ишқилиб, битталаринг борар экансизлар-да..

Дадам борадиган бўлди.

— Ишқилиб, баҳоларинг тузукми?— сўради у йўлга чиқ-
канимизда.

— Борғанда биласиз.

Ўша куни эрталаб кор ёқкан эди. Оппок кор дараҳт-
ларнинг новдасида, электр симларида, томларнинг бўғотида
осилиб қолгандек. Куёш чараклаб, нур тўкаётгандан ҳам-
маёқ товланиб, кўзни камаштиради. Кўнглимда шодлик уй-
ғотади. Дадажонимнинг кўлидан ушлаб югуриб кетгим, қич-
киргим келади. Дадам бўлса жим, нималарнидир ўйлаб
кетяпти.

— Дада, лагерь битдими?— сўрадим гаплашиб кетиш
учун.

— Лагерь-ку, битиб колди-я, лекин мен ҳозир бошқа
нарсани хаёл килиб кетяпман... назаримда сендан ўқимишли
одам чикмайдиганга ўхшайди. Сен тенги болалар еттин-
чи, саккизинчи синфларда ўқишияпти. Сен бўлсанг, ҳалиям
олтинчиди юрибсан... ўқишдан чиқариб олсам нима дейсан?

Дадам ҳеч қачон бировга ҳазиллашиб гапирмайди. Шу-
ни ўйладиму, юрагим «шув» этиб кетди. Энди ўқишига ҳавас
кўйиб, яйраб ўқийман деганимда-я...

— Дод дейман!— дедим юришдан тўхтаб.

— Ахир, ўзингда ҳам ўқишига ҳавас йўкка ўхшайди-ку?

— Илгари шунақа эди. Ҳозир бошқача. Мажлисга бор-
ганингизда биласиз.

Мактабга етгунимизча бир-бирамизга гап қотмадик.

Синфга кирсак, Ҳамроқулнинг дадаси, Саддинисанинг
ойиси, Тоштемирнинг тракторчи акаси — хуллас, анча-мунча
одам тўпланиб, ўзаро ҳар нарсалар тўғрисида сұхбатлашиб
ўтиришган экан. Деворий газетанинг энг кейинги сонида
Саддиниса менга бағишлиб бир мақола ёзган эди.

— Деворий газетамизни кўрмайсизми?— деб сўрадим.

— Газетангни кўя тур ҳозир,— дадам Таштемирнинг
акаси Акром тоғанинг ёнига ўтириб олди-да, кор босган
ерни шудгор килиш фойдалими ёки зарарми — шу тўғрида
баҳслаша бошлади. Мен қандай бўлса ҳам, маколани да-
дамга ўқитишни жуда ҳам истар эдим.

— Дада, газетамизнинг расмлари жуда чиройли чизилганда,— дедим яна.

— Майли, газетада расм бўлгани маъкул,— кўлини силтаб кўйди Акром тоға.

— Лекин Тоштемир икковимизни боплаб уриб чикишган...

— Нима?! Уриб чикишган?— дадам билан Акром тоға ўринларидан туриб кетиши,— нега энди уриб чикишар экан, ёмон ўқигандирсизларда?

Икковлари орқама-кетин бориб газетани бир бошдан ўқий бошлишди. Уларнинг шошиб борганини кўриб, бирон кизикрок гап борга ўхшайди деб бошқалар ҳам ёпирилишиди. Кимдир баланд овоз билан «Хошим тиришкок бола чикиб колди» сарлавҳали мақолани ўқий бошлади. Кўнглим жойига тушгач, одам деган сал камтар бўлиши керак, деб ўйладим-да, ташкарига чикиб эшикнинг тиркишидан мўралаб турдим.

— Рўзивой ака, ўғлингиз чаканага ўхшамайди-ку!— деб кўйди Тоштемирнинг акаси.

— Бўлмаса-чи, кечасио кундузи ўқийди-ю...— мактаниб деди дадам,— Саддиниса одам килди уни...

Ўн минутлардан сўнг синф мажлиси бошланди. Воҳид Солиевич журнални очмасдан аввал олтинчи «Б» синфи канака синф эканлиги, кимлар ўкиши, қандай ўкиётгандари тўғрисида гапириди:

— Умуман, бу синфга раҳбар бўлганимдан хурсандман. Ўттиз олти ўкувчининг ҳаммаси ҳам кобилиятли, тиришкок, бир сўзли болалар десам ҳато бўлмас... Бу болалар билан ҳар қанча ишласанг, меҳнатинг зое кетмайди... Мана, Хошимжон Рўзиевни олайлик. Олти йиллик табелини кўриб чикдим. Кўпчилик фанлардан ҳамиша уч ёки икки баҳо олиб келган. Аммо, бу чоракда у деярли барча фанлардан ўзлаштириди. Физика билан географиядан тўрт, она тилининг оғзакисидан беш баҳо олди.

Кимдир, секингина карсак чалди, кейин бошқалар ҳам жўр бўлишди. Яширмай кўя колай, ўзим ҳам қўлимни юкори кўтариб карсак чалиб юбордим...

Қарсак баҳона бўлди-ю, Воҳид Солиевич сўзлашдан тўхтаб баҳоларни эшиттиришга киришиди. Факат Саддинисагина ҳамма фанлардан беш олибди. Ҳамроқулда олтита беш, Тоштемирда тўртта, колганларида эса иккита ёки учтадан эди. «Хали шошмай турсаларинг, мулла Хошим ўзининг ким эканлигини кўрсатиб кўяди. Учинчи чоракда учта фандан, тўртинчи чоракда энг камида бешта фандан аъло баҳо олмасам отимни бошқа кўяман...» деб ўйлар эдим. Аммо, хур-

сандчилигим узокка бормади. Энг якин дўстим Акромни бир йўла тўртта фандан ёмон баҳо олганини эшишиб, дилим хуфтон бўлиб кетди. Қани энди мажлис тезрок тугаса-ю, тезрок бориб дўстгинамнинг ахволидан хабар олсан, деб бетоқатланганлигим учун нима тўғрисида гап бўлганлигини яхши англай олмадим. Факат қайтаётганимизда, дадам

— Ҳошимжон, нималарни ўйлаб кетяпсан, ўғлим?—
дегандагина ўзимга келдим.

— Ўкишни ташлаб, Сизнинг ёнингизга бориб тракторчи бўлсаммикан, деб ўйлајман,— дедим ҳазилга олиб.

— Эси йўқ, бунақангич гапни иккинчи оғзингга олмагин, сендан туппа-тузук одам чикадиганга ўхшаб колди.

ХОТИМА

Тоғ бағрига жойлашган пионер лагери. Тепасига қарасанг, дўппинг тушиб кетадиган азим чинорлар, кишининг кулочи хам етмайдиган сершоҳ толлар соя ташлаб туради. Фир-фир шаббода эсяпти. Лагернинг шундок бикинидан ўйноклаб ўтадиган сой бўйида ўн беш чоғли бола кумларга думалаб, елкасини офтобга тоблаб ётибди. Ҳеч бирининг атрофдаги гўзаллик билан иши йўқ. Ҳаммалари бутун вужудини қулокка айлантириб, хикоя тинглашяпти. Қотмадан келган, ёшига караганда бўйи новчароқ, тимкора кўзлари чакнаб турган бола ҳикоя сўзлашдан тўхтаб, ўрнидан туриб керишди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?— бетоқат бўлиб сўраши тинглаётганлар.

— Энди ҷарчадим, колганини эртага айтаман.

— Йўқ, бугун айта кол!

— Ҳадеб чўзаверасанми, бугун тугатиб кўя кол.

— Қалпокча нима бўлди, ўшандан гапир,— деб болалар ҳар томондан саволлар ёғдира кетишли.

Ҳикоя сўзлаётган бола Ҳошимжон Рўзиев эди. У яна бир марта керишиб, ўрнига ўтириди-да, яланғоч оёғини кумга кўмиб, ҳикоясини давом эттириди:

— Хуллас, оғайнилар, дўстим Акромга жуда ачиндим. Эрталаб барвакт турдим-да, шошилиб уларникига жўнадим. Борсам, аллакачон чангальзорга чикиб тулки тутиш учун копкон қўяётган экан.

— Нега кеча синф мажлисига бормадинг?— Биринчи саволим шу бўлди.

— Энди ўқимайман...—кўл силтаб кўйди Акром,— катта бўлганимда ўқирман... Дадам хам 30 ёшга киргандан кейин ўқиган экан.— Акром бир оз жим турди-да, кейин

тулки муғамбир ҳайвон эканлиги, қопқоннинг устини чўпхас билан бекитиб билинмайдиган килиб кўйилмаса, дарров сезиб колиши мумкинлиги тўғрисида гапира бошлади.

Дўстимнинг тепасида тик турганимча ўйланиб кетдим. Фикри хато эканлигини унга қандай тушунтирсам экан. Ўзи ўлардек қайсар бола, унга гап тушунтиргандан кўра хўқизнинг кулоғига танбур чалган минг марта яхши.

Охири, ўйлай-ўйлай сехрли калпокчамни унга совға килишга карор қилдим. Акром аввалига анграйиб, ҳангу манг бўлиб колди. Эртасига сехрли калпокчани кўлига олиб, бошига кийиб, сехрини синааб кўргач:

— Раҳмат, яхшилигингни ўла-ўлгунча унутмайман! — деди-да, шу захотиёк кўздан фойиб бўлди.

Ўзим бўлсан, ўкишга бошим билан шўнғиб кетдим. Учинчи чоракда учта фандан беш олдим. Йил охирида эса бир йўла беш фандан аъло баҳолар олганимни, ўлай агар, ўзим ҳам билмай колибман. Ўкишлар тамом бўлаётган куни бутун мактаб хайрлашув мажлисига тўпландик. Ана ўша катта йиғинда менинг қадрдон директорим:

— Энг аъло ўқиган ўкувчилар каторида Ҳошимжон Рўзинев «Аълочи» пионер лагерига бориш учун текин путьека билан мукофотланади,— деб эълон қилиб юборса бўладими. Мен ўзимнинг «Узунқулоқ ота»даги кўлбола лагеримизда дам олмоқчиман, десам ҳам меҳрибон ўқитувчиларим хеч кўнишмади. Одам деган ўз обрўйинга яраша иш килиши керак, деб туриб олишди...

Шундай килиб, ялангоч дўстларим, мана бугун мен сизлар билан маза килиб бу ерда дам оляпман. Бoshимдан ўтган воеалар мана шулар. Гапимнинг охирида сизлардан бир нарсани илтимос кильмоқчиман: қизишиб кетиб унча-мунча ёлғон ишлатиб юборган бўлсан, кечира сизлар.

— Акром нима бўлди, Акром? — деб сўрашди болалар.

— Акромнинг бошидан ўтганларини кейин гапириб бераман, оғзим чарчаб кетди ахир... — деб кўйди Ҳошимжон.

Худди шу пайт лагерда гори овози янграб колди. Болаларни пешинги овқатга чорлар эди ў. Ҳаммалари ўринларидан туриб, бир-бирларини кувлашиб, шаталок отишиб ўша томонга караб югуришди.

Ҳаммадан олдинда Ҳошимжон борарди.

САРИҚ ДЕВНИНГ ЎЛИМИ

ЎРТОҚ ПОЛКОВНИК

ЯНГИ КАСБ ТАНЛАДИМ

Шундай қилиб десангиз, ишларим юришгандан юришиб кетаверди, ўзи мен шунака боламан-да, кайси ишни ихтиёр қилсам, албатта мақсадимга етаман. Еттинчини битираётганимда, энди нима қилсам экан, кайси мактабга бориб ўқийману, яна қайси муаллимларнинг бошини қотираман, деб ўйланиб юрган эдим. Бахтим кулиб боққанини қарангки, қимматли директорим Отажон Азизович мактабни битириш кечамизда бир соату ўн минут нутқ сўзлаб, охирида:

— Шундай қилиб,— деб бир пиёла чой ичиб олди,— азиз ўртоқлар, энди ихтиёр ўзларингда. Ўқишни давом эттирмоқчи бўлганлар, мана, Макаренко мактабига ўтиб ўқишишаверади. Уларнинг шахсий делосини бугуноқ ўша мактабга ўтказиб беришимиз мумкин. Хунар ўрганиш пайдан бўлганлар бўлса, нима кўп, шаҳарларда хунар мактаблари кўп, ўша мактабларга кириб ўқишиларига биз қўлимииздан келганча ёрдам берамиз. Хўш, Хошим, сен нима қилмоқчисан?

— Мен сартарош бўлмоқчиман,— дедим ҳеч иккиланмай.

— А?.. Сартарош дедингми?!

— Ха, сартарош бўлмоқчиман. Бувижоним, ўқийвериб миянг суюлиб кетди, бурнинг оқадиган бўлиб қолди, деяпти.

— Шу қароринг қатъими?

— Қасам ич десангиз, қасам ичаман.

— Йўқ, қасам ичмай қўя кол,— деди ҳурматли директорим,— шундок ҳам гапингга ишондим. Бу ниятингни табриклиман, майли, бирингиз сартарош, бирингиз дурадгор бўлинг, яна биттангиз электртга қарайдиган монтёр бўлинг. Ишқилиб ё имли, ё хунарли бўлиш пайдан бўлинглар.

Ким нима деса деяверсин. Лекин дунёда сартарошликтан яхши қасб йўқ. Ўша ҳар хил уйлар куриб, одамларни курсанд қиладиган инженерлар ҳам, маза қилиб шеърлар ўқийдиган шоирлар ҳам, кизиқчилик қилиб ҳаммани кири-

латиб кулдирадиган артистлар ҳам бари бир эгилиб сартарошга салом беришади.

Хў бирда айтувдим-ку, мактабимизнинг шундокқина қаршисида сартарошхона бор деб. Товукнинг катагидан сал каттароқ ўша сартарошхонада уста бува деган чол ишлади. Уста бувам бошқаларга караганда мени жону дилидан яхши кўради. Дарсдан кечга қолсам ёки дарсдан қочиб, пана жой ахтарсан тўппа-тўғри буважонимнинг олдига кираман.

— Ассалому алайкум, уста бува! — дейман қўлимни кўксимга кўйинб.

— Эй-ха, Ҳошиммисан? — дейди уста бувам.

— Ха, менман.

— Яна журнал ўғирлагани келдингми?

— Йўк, бугун хеч нарса ўғирламайман, ўзим шундай...

— Сенлар ҳамманг шунақа, фотогазета чикармоқчи бўлсаларинг уста бувани соғиниб коласизлар... Мен, навбат кутаётганлар зерикмай вараклаб ўтиришсин, деб журнал топиб келаман, сенлар суратини кирқиб деворга ёпиштирасанлар... Ўтириш, сочингни олиб кўяй.

— Сочим ўсгани йўк.

— Ўтириш деяпман. Сочинг курк товукнинг патидек хурпашиб кетибди-ю, яна ўсгани йўк дейсан-а.

— Пулим йўк-да, уста бува.

— Сенларда қачон пул бўлган ўзи. Ҳозирги замоннинг болаларига ҳайронсан. Дадасидан, соч олдираман, деб пул олиб, танаффусда морожний олиб ейишади...

Уста бувам гаплашиб туриб сочингизни олиб кўяди. Лекин, кўпинча атири ўрнига бошингизга сув сепиб:

— Ох, ох, ох! Ҳидини қара-я буни! — дейди сочик билан юзингизни еллиби.

Шундай килиб, мен сартарош бўлишга қарор килдим. Биласиз-ку, бирор ишга аҳд қилсам уни охирига етказмагунча кўймайдиган одатим бор. Жонимни қийнаб бўлса ҳам максадимга эришаман.

Бу ниятим меҳрибон буважонимга, дадажониму ойижонимга, ҳатто жондан азиз сингилларим Ойшахону Донохонларга—ҳамма-хаммаларига маъқул бўлди. Фақат дадам сал иккиланиб:

— Ишқилиб, одамларнинг бошини кесиб олиб, бир балога йўлкимасанг бўлгани! — деб кўйди. Ўша куниёқ уста бувамнинг хузурларига кириб бордим.

— Ассалому алайкум! — дедим икки қўлимни баравар қўксимга кўйиб.

— Ваалайкум, э ха, Хошиммисан, тинчликми, бунча энтикмасан?

— Тинчлик, тинчлик, буважон.

— Ё оркандан бувижонинг кувлаб келяптими?

— Хеч ким кувлагани йўқ. Буважон, сизга бир илтимос билан келдим.

— Қани эшитайлик-чи?

— Факат, «хўп» десангиз айтаман.

— Сен кўнгли очик боласан. Илтимосингни рад килолмайман.

— Уста бува, мен сизга шогирд тушмоқчиман. Сартарош бўлмоқчиман...

Уста бувам менинг гапимни ё эшитмади, ё жуда хурсанд бўлиб кетганидан нафаси ичига тушиб кетди. Нега десангиз, ўн минут чамаси менга тикилганча жим қолди.

— Хошимжон, бу сенмисан? — деди нихоят ўзига келиб

— Узимман, буважон.

— Бери кел, ўғлим, пешонангдан бир ўпай.

Уста бувам хозир роппа-роса 73 ёшга кирибди. Олт мишийилдан бўён сартарошлиқ килар экан. Шу йиллар давомида тахминан 250 минг бошнинг сочини олиб, 250 минг маротаба раҳмат эшитибди. Тахминан 400 минг бор соколмўйловга кўл уриб, йўқ деганда 350 минг бора раҳмат эшитибди. Уста бувамнинг айтишларича, бу дунёда сартарошчалик ҳурматли одам йўқ экан. Негаки ўликка ҳам, тирикка ҳам сартарош бирдек зарур экан. Бу шунаканги улут касб эканки, хатто Арабистон деган мамлакатнинг Маккаю Мадина деган шаҳарларида ҳам одамлар сартарошсиз кун кечириша олмас экан.

— Африка ўрмонларида ҳамми? — жиндек ҳазилга олиб сўрадим.

— Ҳамма жойда, ўғлим. Кел, пешонангдан яна бир ўпай Баракалла! Қариб қолдим, дўконни кимга қолдириб кетаман энди, деб ташвишда эдим. Раҳмат, раҳмат, ўғлим.

Ўша куни уста бувам шогирд бола нималар килиши кераклиги ҳакида кўп нарсалар ўргатди. Иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг, албатта, совунлаб ювинишим керак экан. Бу — бир, иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг асбобларни артиб тозалашим керак экан, бу — икки, иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг, албатта дўконни супуриш керак экан, бу — уч. Устахонага қадам кўйишим билан, бугун одамларга ҳалол хизмат киламан, деб уч бор такрорлашим керак экан, бу — тўрт. Уста бувам мана шунаканги қондаларни санаб хисобни ўн олтига етказган эди, шу пайт дўконга

күшни кишлоклик бўлса керак, ўрта ёшли бир одам кириб келди. Уста бувам меҳмон билан хол-ахвол сўрашиб бўлгач

— Хошимжон,— деб буориб колди менга,— кани, кўлингни бир кўрайлик-чи, амакингни бошларига кўпик суртиб, сочларини бир юмшатиб ташла-чи.

— Хўп бўлади, буважон! — енг шимариб ишга киришиб кетдим. Ўзиям халиги одамнинг боши етилиб пишган кўзвой тарвузча келар экан. Қатик ивтадиган товокдек келадиган кўпикданда кўпик тайёрлаб аста суртган эдим, сал суюкрок килиб кўйган эканман, бетларидан окиб туша бошлади. Кўзларига хам жиндек кириб кетган бўлса керак, меҳмон сапчиб ўрнидан турди-да:

— Қанака боласан ўзинг,— деб кўзини ишқалай бошлади.— Нима, чеълаклаб қуйяспани?

— Ўзи бошингиз силлик экан, кўпик турмаяпти,— дедим нима дейишимни билмай.

Сувга чиқиб кетган уста бувам қайтиб кириб ишни дарров ўз кўлига олди... Мижоз чиқиб кета туриб менга, негадир, бир хўмрайиб кўйди.

— Парво килма, аста-секин ўрганиб кетасан,— кўнглимни кўтарди уста бувам.

Аввал қайчи билан ишлашни, кейин машина қайчи тутишни ўргандим. Уч ой деганда устара билан ишлай бошладим. Ҳушёргина бола бўлганим учунми, роппа-роса тўрт ой деганда, жуда зўр бўлмасам хам, ҳар калай, ўртачарок уста бўлиб етишдим. Одамлар Хошимжоннинг кўли енгил экан деб, орқаворатдан унча-мунча мактай хам бошлашди. Ҳаммадан хам бувижоним ўзида йўқ хурсанд, кўни-кўшниларнига чиқиб мактангани мактанган. Факат дўконимизнинг мазаси йўқрок эди. Деворларига шунча расм ёпиштирганимиз билан, бари бир, кирган одам диккинафас бўлиб узок ўтира олмайди. Бир куни унинг хам иложини килдим

Уста бувам кўшни кишлокка тўйга кетиб, дўконда ёлиз эдим. Колхозимизнинг раиси ховликиб кириб келди

— Уста канилар? — деди у оstonада туриб.

— Тўйга кетганлар, — деб тушунтиридим.

— Сочимни эплаб олиб кўяласанми?

— Анави куни «раҳмат» деб чиқиб кетдингиз-ку?

— Қани тез бўл, районга мажлисга кетяпман.

— Марҳамат, ўтирсинлар, — деб ишга шунаканги тез киришдимки, раис амакимнинг ўзи хам ҳайрон бўлиб колди. Сочини устара билан олишим керак экан, ярмини олгач, ишни тўхтатдим.

— Нега ўтириб олдинг, тез-тез бўлсанг-чи, — деб кистади раис амаким

— Иш ташлаш эълон килдим,— дедим бепарвогина.

— Иш ташлаш? Нега энди?

— Чунки устахонамиз зах, коронги, тор. Бунаканги жойда энди ишламайман.

— Тўғри, мазаси йўқрок экан. Кел ука, тезрок бўл, мажлисдан кечга коляпман.

— Кечга қолсангиз шундай кетаверинг.

— Эсинг жойидами?

— Билмадим.

— Сочни ол деяпман!

— Олмайман!

Раис амаким мени урмокчи бўлиб секин ўрнидан тураётган эди, лип этиб эшикка чикдим-да, деразадан бошимни сукиб:

— Янги устахона солдириб беришга сўз берсангиз, кейин оламан,— дедим.

— Хўп, ана, сўз бердим.

— Уста бувамга хам ўн йилдан буён сўз берасиз-у, лекин бажармайсиз.

— Сени алдамайман, ке ука, энди...

— Йўк. Тилхат ёзиб берасиз, кейин оламан.

— Сен эси пастни эртагаёқ ишдан хайдайман!

— Иложи бўлса бугун хайданг. Бунаканги зах жойда ишлагандан бекор юрганим минг марта яхши.

— Хўп, нима деб ёзай?

— Эртадан бошлаб янги сартарошхона курдириб бермасам раис отимни бошка қўяман, деб ёсангиз хам бўлаверади.

Раис амаким, мен у кишига худди ўз тенгимдек муомала килганим учун аввалига жуда тутакиб кетди. Жаҳл билан столни тепиб, чиқиб кетмокчи хам бўлди-ю, лекин бу ахволда кўчага чикса одамларга кулги бўлишини ўйлаб, яна ўрнига ўтирди. Шошилиб тилхат ёзиб, дераза орқали менга узатди.

— Мана, кўнглинг жойига тушдими, тирмизак!

— Йўк. Кўнглим жойига тушмади,— дедим тилхатни ўзинга кайтариб,— печать босмабсиз-ку.

Раис амаким яна кизариб кетди.

— Агар ўзимнинг ўғлим бўлганингда бўғиб ташлардим хозир,— шундай деб шимининг соат чўнтағидан дамканинг тошига ўхшаш печатини олиб, коғозга бир урди.

— Ма, тез бўл энди!

— Хўп бўлади, амакижон.

Раис амакимнинг бошидаги кўпик куриб колган экан, сочини кайтадан юмшатдим. Икковимиз хам жим, хар за-

монда кўзларимиз учрашиб колади. Мен, ишқилиб, уста бувам билан мени ишдан ҳайдаб юбормасайди, деб сал кўркиброк турибман. Сочни олиб, атирларнинг ҳам энг тозасидан сепиб бўлдим. Раис амаким ўринидан туроётуб, тўсатдан шунаканги каттиқ кулиб юбордики, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, кулги зарбидан эшиклар ҳам шараклаб очи-либ кетгандек бўлди.

— Лекин жуда болладинг-да, ука,— деди у бошига дўп-писини кия туриб.— Шунча ёшга кириб ҳеч ким мени буна-канги бопламаган эди... Отинг нима?

— Хошимжон.

— Кимнинг ўғлисан?

— Рўзивой тракторчининг ўғлиман.

— Э, ўша сенмисан? Лекин, ёшинг сал каттарок бўлганида колхозга экспедитор қилиб олардим-да! Бирордан нарса ундиришга жуда уста экансан. Ма, манави пулни олгина-да, янги устара, кўпикдон билан атирупа ҳам сотиб олгин. Йўқ десанг, устахонани курдириб бермайман.

Йўқ, раис амаким ўша куни алдамаган экан. Эртасига колхознинг бош устаси келиб, янги тушадиган сартарошхонанинг ўринини лента билан ўлчаб, қанака қурилиш материаллари кераклигини дафтарчасига ёзиб кетди.

Ўн беш кун деганда икки деразали, таги полли устахонамиз битди. Ўн олтинчи куни устам икковимиз кун бўйи кўч ташидик, ўн еттинчи куни энди иш бошламоқчи бўлиб турган эдик, тўсатдан уста бувамнинг мазаси қочиб қолди.

Уч-тўрт кун ўзим ишлаб турдим. Бир кун эрталаб Хайри холам келиб, «уста буванг сени йўқлаяптилар» деди-ю, не-гадир йиглаб юборди.

— Ўзлари тузукмилар?— дедим бўшашиб.

Борсак уста бувам анча ўсал бўлиб колибди. Мен тенги, мендан кичик набиралари оёқларини уқалаб, кўзлари мўлтиллашиб, атрофифа парвона бўлиб туршишибди. Уста бувам бир маҳал кўзини хиёл очиб:

— Келдингми, ўғлим? — деб сўради.

— Келдим, буважон.

— Ўғлим, устачиликни ташламагин. Дўкон беркилиб колмасин.

— Хўп, ташламайман.

— Хамиша покиза бўлгин.

— Айтганингизни киламан, буважон.

— Ҳеч тамагир бўлмагин, ўғлим... Ўғилларим...— Уста бувам бир силкинди-ю, жим бўлди, боши бир томонга қийшайиб, кўзлари олайиб кетди.

— Буважон!

— Буважон-эй!!!

Үйни дод-фарёд коплади. Ҳеч қачон шу пайтдагидек ичимдан йиғламаган бўлсам керак. Додлагим, бошларимни ерга уриб додлагим келарди. Ичим куйиб, бошим айланиб, тишларим ғижирлар, кўксимдан эса: «Буважоним!» деган фарёд отилиб чиқар эди.

Бир хафта тинмай йиғладим. Лекин, ўзингиз ҳам билсангиз керакки, ғам-ғуссаларни тезроқ унтишда қишлоғимизда менга teng келадигани йўқ. Бир кўзим йиғласа, бошқа кўзим билан кулиб тураверадиган одатим бор. Уста бувамнинг арвоҳларини шод қилиш максадида тездан иш бошлаб юбордим. Темир тахтага: «Мархум усто Акром бобо номидаги сартарошхона» деб ёздириб, дўконнинг шундоккина пешанасига осиб кўйдим. Прейскурант ўрнига куйидагиларни ёздим.

1. Аълочи ўкувчиларнинг сочи бепул олинади.
2. Ёмон баҳо олувчилар икки хисса ҳак тўлашади.
3. Чоллар бенавбат киритилади:
4. Йиғлаган болалар чиқариб юборилади.

Бобожонимга мотам тутиб юрган кунларим дўкон берк бўлиб, соч-соколи ўсганлар кўпайиб кетган экан. Кўл-оёғи чакконгина бола эмасманми, ҳаш-паш дегунча ҳаммаларини тозалаб кўйдим. Лекин, бир кўпол хатога йўл кўйибманки, андак бўлмаса мени тириклиайн кўмиб юбораёзишиди.

Уста бувам тирик эканлигига стаканга пашша ўлдирадиган захарли сув куйиб кўйган экан. Мен каллаварам, уни устарани чайқаб оладиган хлорли сув деб ўйлаб, соч ёки сокол олиш олдиндан устарани ўшанга чайқаб олаверубман.

Катта-кичикнинг боши дейсизми, бетию бўйни дейсизми — қаергаки устара ёки қайчи теккан бўлса, яра босиб кетди. Унисига у дедим, бунисига бу дедим, охири баҳона тополмай, дўконни кулфлаб уйга караб кочиб колдим

БУВИЖОНИМ БИЛАН ЙИҒЛАБ-ЙИҒЛАБ ХАЙРЛАШДИМ

Иссиккина кўрпада ўрнимдан турайми-турмайми, деб иккиланиб, ўзимча ширин-ширин хаёллар сурин ётган эдим. бир маҳал кўча эшигимизни кимдир худди дўмбира чалгандек тапира-тупурига олиб уриб қолди.

— Ким у? — деб сўрадим бошимни кўтариб.

— Шерик, оч. Бу менман,— деди Зокир. Ростини айтсам бу дунёда Зокирчалик меҳрибон, садоқатли дўстим йўқ. Ҳамиша жонимга ора киради у. Уриб бошини ёриб ташла-

санг ҳам ўрнидан туриб, «шерик, қўлинг оғримадими?» деб яна қўнгил сўрайверади.

Югуриб бориб эшикни очдим.

— Уйларингда ҳеч ким йўкми? — биринчи саволи шу бўлди Зокирнинг.

— Ишга, ўқишга кетишган.

— Сен-чи?

— Қасалман.

— Қасал бўлганинг яхши бўлибди. Иложи бўлса яна уч-тўрт кун қасал бўлиб ёт.

— Нега?

— Ҳозир аптекага дорига борувдим. Менга ўхшаб бошига, бетига яра тошиб кетганлар тўпланишиб, уста Ҳошимнинг кир устарасини қўлидан тортиб олиб, ўзини роса тепкилаймиз, дейишяпти.

— Энди нима қилсам экан-а?

— Айтдим-ку, уч-тўрт кун қасал бўлиб ёт, деб.

Дўстгињамнинг чин юракдан берган маслаҳатига амал қилиб, бир ҳафтача уйдан чиқмай «қасал» бўлиб ётдим. Бошига, бетига яра тошганларнинг ахволи ҳакида садокатли дўстим ҳар куни ахборот бериб турди. Ана шу садокатли дўстим бир куни яна ҳовлиқиб келиб қолди:

— Шерик, устахонага янги сартарош келди! Бор, чақириб кел, деб мени юборди.

— Янги сартарош?! — шундай деганча кўчага отилдим. Рост. Сартарошхонамиз олдида бегона одам ўтирибди. Қўлида кичкинагина, бир чеккасини сичкон кемирған қора чамадончаси ҳам бор. «Лайлум, лайлум» оҳангидаги хуштак чаляпти.

— Ассалому алайкум! — деб одоб билан салом бердим.

— Сиз Ҳошимжон бўласизми? — сўради ҳалиги одам саломимга алик олмай.

— Худди шундай.

— Марҳамат килиб, кулфни очсалар.

— Хўп бўлади.

Янги сартарош ичкари кириб, икки қўлини шимининг чўнтағига солганча хуштак чала-чала, хонанинг у ёқ-бу ёғига назар ташлаб чиқди.

— Хўш, йигитча, аввал эшик тепасидаги бемаъни вивескангизни кўчириб ташланг! — деди ниҳоят хуштак чалишдан тўхтаб. Уста Акромнинг ўзи ким? Давлат сартарошхонаси нега энди унинг номига қўйилар экан!

— У менинг устозим бўлади, билдингизми!

— Сартарошхонага унинг номини қўйиш учун маҳсус рұксатнома олдингизми?

- Йўқ.
— Бўлмаса, вивескани тезрок кўчириб ташласинлар.
— Кўчирмайман,— дедим негадир шу пайтда йиғлагим келиб.

Янги сартарош ташкарига чикиб, ўзининг бўйи ҳам иккита нарвонни улагандан баландроқ экан, вивескани юлиб, магазиннинг томига отди. Ичкари кириб, преискурантнинг олдидা тўхтади:

Бу нима майнавозчилик?!

Бир нарса демоқчи бўлиб шунча уринсам ҳам, овозим чиқмади. Иягим учеб, лабларим тортишиб, гапиролмай турвердим. Янги сартарош, хонанинг бурчагида ётган бўш яшикка уста бувамдан колган жамики асбобларни жойлади-да, яна икки кўлинни чўнтағига солди. Кейин, район сартарошхоналар идораси уни бу ерга сартарош этиб тайинлагани, мен бугундан колмай ўша ерга бориб учрашишим зарурлигини, агар бундан сўнг сартарош бўлиб ишлашни хоҳласам, маълум комиссиянинг имтиҳонидан ўтишим шарт эканлиги ҳакида ахборот бериб:

— Энди секин жўнаб колсинлар,— деди.

Яшикни аста кўлтиғимга олдим.

— Соғинтириб кўймай тез-тез кадамранжида қилиб турсинлар,— деди у заҳархандалик билан кулиб.

— Ўзлари... ўзлари...— Йўқ, бари бир гапира олмадим. Яшикни кўтариб, юргурганча ташкарига чикиб кетдим. Жаҳлданми, хўрлигим келганиданми, бунисини аниқ билмайманку, ишқилиб, шу юргурганимча тўппа-тўғри уйга бориб тўхтадим. Кечгача кўксимни ерга бериб коронги уйда ётдим. Кечга томон каттик ухлаб колган эканман. Синглим Донохон оёғимдан тортиб уйғота бошлади. Кўзимни ишқалаб ховлига чиксан, айвондаги сўрида бувижоним, дадам, яна битта бегона одам ҳам ўтирибди. Ким экан, деб кўзимни каттароқ очган эдим,— ишқилиб, ишнинг бўёғи пачава бўлмаса эди-да,— участковой амаки келибди! Демак, масала равшан. Мени камашмокчи. Ифлос устара билан соч-сокол олиб ярани кўпайтириб юборганим учун мени камашга жазм килганга ўхшайди. Коҳаман, ҳозир бет-кўлимни ювмокчи бўлиб чорвокка ўтаман-у, Акромдан зўрға қайтарволиб кунданинг ўрнига кўмиб кўйган қадрдон қалпокчамни олиб бошимга кияман-да, жуфтакни ростлаб қоламан. Йўқ, Хошимжон анойи болалардан эмас. Уни осонликча қамаб бўлмайди!

— Ҳошим, меҳмон билан кўришмайсанми? — деб колди дадам.

— Ҳозир, чорвокка ўтиб келай,— дедим чайналиб.

— Аввал кўриш, одобсиз!

Шу пайт участковой амаки ўрнидан туриб, икки кўлини чўзганча, кўришиш учун мен томонга юра бошлиди:

— Ўх-хў, катта йигит бўлиб колибсиз-ку!

— Ха, аклнинг ўрнига ҳам худо унга бўйдан беряпти,— деб кўйди бувижоним.

— Йигит киши мана шунака бўйдор бўлгани яхши,— деди участковой амаким мен билан кўришиб бўлгач.

«Қочайми, қочмайми, афтидан мени камокка оладиганга ўхшамайди, жуда хурсанд кўринади, қани бир азмойиш олай-чи, қочишига ҳаммавакт улгураман». Шу ўй билан сўрининг четига омонатгина ўтиридим. Дадам участковой амакимга, участковой амаки дадамга зимдан қараб қўйишяпти.

— Гапирсанг-чи, Рўзи, ё ўзингнинг болангдан ҳам уяласанми! — уришиб берди бувижоним. Бечора дадам-ей. Гапга шунақанги нўнокки, асти қўяверасиз. У кишига факат иш бўлса-ю, гапни менга қўйиб беришса-да. Дадам дўпписини олиб, бошини қашиди. Йўталди, жойлашиброк ўтириб олдиди, дўпписини кафтига уриб, яна кийди.

— Энди, ўғлим... Чой ичасанми?

— Йўк.

— Ҳўш, мен йигитлигимда ким бўлишни орзу килганимни сенга айтганман-а?

— Милиционер бўлмокчи бўлгансиз.

— Нима учун мени ишга олишмаган?

— Кулолингиз кар бўлгани учун.

— Кар эмас, оғиррок эди. Ҳозир, мана очилиб ҳам кетди. Ҳўш, нима учун милиционер бўлишни орзу килган эдим?

— Бир милиционер сизни ўлимдан кутқариб, ўзи ўлгани учун.

— Ўлган эмас, қаҳрамонларча ҳалок бўлган,— деб тузатиб кўйди участковой амаки.

— Уйнинг тўрига кимнинг суратини осиб қўйганмиз? — сўрашда давом этди дадам.

Он — Мархум капитан Акромовнинг,— жавоб беришда давом этдим мен ҳам.

Дадамнинг пешанасида йилтираб тер кўринди. Чўнтағини пайпаслаб рўмолчани тополмагач, энгашиб, дастурхонга артмокчи бўлган эди, бувижоним жеркиб берди:

— Соколингга ок кирса ҳам аклинг кирмас экан-да, Рўзи!

— Ҳадеб сокол-сокол дейсиз,— дадам ҳам бўш келмади,— бу Ҳошимингизга гап тушунтириш осон бўлса экан. Йўк деб колмасин, деб бу ёкда ўзим жонимни ҳовучлаб турибман.

Дадам бундан йигирма икки йил олдин, кеч кузда шаҳарга узум сотгани борибди. Яхши пул қилиб келса, ойим икковларининг тўйлари бўлиши керак экан. Узумни сотиб бўлгунча коронғи тушиб қолибди. Дадам қўрка-писа қайта-ётган экан, жар ёқасида ўғрилар йўлини тўсиб:

— Кани, пулни чикар! — дейишибди. Дадам шунаканги каттиқ додлабдикни, ер-кўк ларзага келибди. Нарироқдан бир милиционер велосипедга қизчасини миндириб ўтиб бораётган экан. Дам олиш куни бўлгани учун ёнида тўппончиши ҳам йўқ экан. Шундай бўлса ҳам, бир зумда етиб келиб, ўғриларга ташланибди. Дадам унга кўмаклашиш ўрнига, эсон-омон кутулганига шукр қилиб, копни қўлтиғига уриб, соатига 50 километр чамаси тезликда кочишга тушибди. Пулни олдириб қўйишдан қўрқсанми ёки ўғрилар билан муштлашиб кўйлагимни йиртиб борсам, бувижоним уришади деб ўйлаганми, ишқилиб, қочиб қолган-да.

Орадан олти кун ўтгач, дадам газетада бир милиционернинг сурати билан таъзияномани кўриб қолган. Таъзияни ўқиб, бу ўша уни ўлимдан кутқарган милиционер эканини билган ва яна додлаб юборган. Эртасига мархумнинг ўйига бориб, ўртоқ Акромов мени кутқарган эди, уни оиласи олдида гуноҳкорман, деб роса йиғлаган. Шу холда яъни йиғлаганча милиция идорасига бориб, бўлган воқеани очиқчасига айтган ва унинг ўрнига мени ишга олишларинизни сўрайман, деган. Лекин, ўша куни тайинли жавоб ололмаган. Тайинли жавоб олгунча роппа-роса бир ой катнаган. Ниҳоят, энди ниятига етай деганда кулоғи ишнинг белига тепган.

— Майли, кулоғим оғир бўлса ҳам ишлайвераман,— деб оёғини тираб туриб олган дадам.

— Йўқ, аввал қулоқни даволатинг,— деб маслаҳат берган милиция бошлиғи.

Бу воқеани дадам бизга бир неча марталаб айтиб берган. Участковой амакига ҳам айтиб, иложи бўлса, ўғлим Ҳошимжонни милиционер қилмоқчиман, деган экан.

Яқинда шаҳарда ёш милиционерлар тайёрлайдиган ўрта мактаб очилибди, бизнинг томонлардан ҳам бир болани танлаб юборишиларини сўраб, печать босилган хат юборишибди. Участковой амаки менинг ҳақимда, менинг Ҷенғок кори поччани фош қилганим, ашаддий жиноятчи Султоновни кўлга туширишга ёрдамлашганимгача ҳаммасини ёзиб юборган экан. Ўша мактабнинг директори: «Ҳошимжон Рӯзизевни тезда бизга олиб келинг», деб тайинлабди. Участковой амаким бугун эрталаб далага — дадамнинг ёнинг бориб, шундай-шундай дебди. Дадам, «мен рози, кечкурун уйга

келинг. Биргалашиб бувижониси билан ойисини хам күндирамиз», дебди.

Участковой амаки мен ухлаб ётганда келган экан. Бу масалани оиласизнинг ҳамма аъзолари обдан мухокама килишибди. Бувижоним: «Яккаю ягона ўғлимни ўлимдан олиб колган ўша раҳматли милиционернинг арвохини шод килиб Хошимжонгинам милицияга кириб, ҳалол хизмат килса, мен мингдан-минг рози. Лекин, бирорни ўғри тўсса яқинига бормай, узокдан хуштак чалиб, тўппонча отаверсин...», дебди. Ойим: «Ўзим ҳам билмай қолдим, болагинам минг ҳунарга кўл уряпти-ю, барни бир ташлаб кетяпти. Ишқилиб кечаси навбатда турганда ухлаб колиб ҳаммамизни уятга кўймаса бўлгани...» дебди. Ойшахон: «Акам милиционер бўлса Ортиқ ола кўзни қаматаман, сочимдан тортиб ҳеч дарс тинглатгани кўймайди», дебди. Донохон бўлса: «Урра! Акам милиционер бўлса, кечаси ухлаганда хуштагини ўғирлайман-да, мактабга борганимда маза килиб чалиб юраман», деган гапларни айтибди. Хуллас, суюкли ўғилларига, яъни мулла Хошимга, унинг руҳсатисиз, аллақачон милиция формасини кийгизиб, хуштагигача ўғирлаб бўлишибди.

— Мана шунака гаплар... — деди участковой амаки, сухбатимизнинг охидаси. — Ўзингиз нима дейсиз?

Кизик... Нималар бўляпти ўзи, ўнгимми, тушимми? Мен ўзи канака боламан? Шу пайтда хурсанд бўлишим керакми, ёки хафа бўлиб йиглайми? Хозиргина кочишга, яна дарбадар бўлишга тайёр эдим. Энди бўлса... Тавба! Милиционерлик! Тўғри, дадам бу ҳақда кўп гапиради, гапирганда ҳам шавқ-завқ билан гапиради. Йигитнинг хўрози милицияга киради, деб мактагани-мактаган. Борди-ю, милицияга кириб кетсан, унда сартарошликин ким қилади? Ахир мен уста бобомга бу касбни ҳеч ташламайман деб сўз берганман-ку. Ёки... кечаси милиционерлигу, кундузи сартарошлик килса ҳам бўлармикан?

— Гапир, нега жим бўлиб қолдинг? — қистади дадам.

— Сартарошлик нима бўллади? — сўрадим участковой амакидан.

— Йигит кишига етмиш ҳунар оз,— деди участковой амаки.— Сартарошликин ўша ерда ҳам давом эттираверасиз.

— Качон жўнаймиз?

— Демак, розимисиз? — бу саволни участковой амаки берди-ю, аммо жавобини бутун онламиз аъзолари кутарди. Саволни қаранг: «Розимисиз» эмиш. Хошимжон янги касб танлаш олдида ҳеч иккиланганми ўзи? Йўқ, ҳеч качон! Аста ўрнимдан турдим-да, кафтимни қулогим устига кўйиб:

— Полковник Ҳошимжон Рўзиев буйруғингизга тайёр! — деб ҳаммаларини кулдириб юбордим.

Ош сузилди, кетидан тарвуз сўйилди, э борингки, совиб қолган чойлар ҳам ичиб бўлинди. Эртага соат 9 да жўнашга келишиб, дастурхонга фотиҳа ўқидик. Шу оқшом уйдагилар менга бирам меҳрибон бўлиб колишдики, асти кўяверасиз. Катта синглим Ойшаҳон пайпокларимни ювган, кичик синглим Доноҳон шимимга дазмол босган! Ойим патирга уннаб кетди, дадам пул олиб келгани кассирнинг хузурига отланди.

Кечаси бувижоним анча маҳалгача ухламай бош томонимда ўтириб, соchlаримдан силади, пешанамдан қайтакайта ўпди.

— Оббў тентагим-эй, шундай қилиб бизни яна ташлаб кетар экансан-да? — деди у негадир йиғламсираб.

- Ташлаб кетаман, бувижон.
- Тез-тез хат ёзиб тургин.
- Хўп бўлади, бувижон.
- Бемаҳалда кўчага чикмагин.
- Яхши.
- Астойдил ўқиб, одам бўлиш пайдан бўлгин.
- Айтганингизни қиласман, бувижон.
- Бемаъни болалар билан юрмагин.
- Хўп.
- Ўзингдан катта иш буюрса йўқ демагин.
- Хеч йўқ демайман.
- Кўйлагинг кир бўлса оқшом ювиб қўйсанг, эрталаб-гача курниди. Кир кўйлак билан кўчага чикмагин.
- Хўп бўлади.
- Ейиш-инишдан ўзингни қисма, шукр, дадангни топиши ёмон эмас. Пул жўнатиб турамиз.
- Мева-чевадан посилка ҳам қилиб туринглар.
- Бўлмасам-чи, болам, топганимиз сеники. Ишқилиб, ўлим бўлмасин...

Бувижоним тўсатдан йиғлаб юборди. Ўрнимдан туриб юпатаман деб шунча уринсам ҳам, хеч иложи бўлмади. Кўз ёшлари ҳам тўпланиб қолган эканми, қуилиб кела берди.

— Бувижон, сиз ҳали ўлмайсиз! — шундай деб меҳрибон бувижонимнин ажин босган бетларидан, кўзларидан ўпа бошладим.

- Ўлиб колсам-чи?
- Йўқ, ўлмайсиз!
- Ўламан

— Ўлмайсиз!
— Борди-ю... иссик жон-да... Эшитсанг, дарров келиб ҳасса ушлагин.
— Бувижон!
— Болагинам! Тентагим!

Тўсатдан ич-ичимдан бир хўрсиниш келди-ю, хўнграб йиғелаб юбордим. Назаримда бувижонимдан айрилиб колаётгандек, онамдан ҳам азиз бўлган, мени деб ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам урган мөхрибонимдан ажралиб колаётгандек бўлиб кетдим.

— Йиғлама, болам! — энди бувижоним мени юпата бошлиди.

— Йўқ, бормайман, ўлиб коласиз.
— Ўлмайман!
— Борди-ю... иссик жон-да...
— Ундаи дема. Худо хоҳласа, хали сени болангни ҳам катта килиб бераман.
— Лекин унинг кулогидан чўзмайсиз.
— Чўзаман...

Шу йўсин бувижоним иккимиз гоҳ йиғлашиб, гоҳ кулишиб, чакчаклашиб тонг оттиридик.

Эрталаб участковой амаки билан шахарга жўнаб кетдим. Одамлар мени милиционер олиб кетаётганини кўриб: «Хошимни камагани олиб кетишяпти. Эссиизгина, яхши ўқимаса ҳам, ҳар калай, яхши бола эди. Қаёқдан ҳам шу сартарошлика кўл урди-ю, балога колди...», дейишибди.

СЕРЖАНТ РЎЗИЕВ ИШ БОШЛАДИ

Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, уч йилнинг кандай ўтганини мутлоко сезмай колибман. Бу орада бувижоним бир неча маротаба шахарга келиб, мени кўриб кетди. Мен ҳам бир неча маротаба қишлоқка бориб, уларнинг холахвонини билиб кайтдим. Мен асли милиционерлар ўрта мактабининг ўкувчисимидим ёки ўзим очган «мархум уста Акром бобо номидаги» белуп ишлайдиган сарторошхонанинг сарторошимидим, ишонсангиз, кейинчалик ўзим ҳам унутиб юбордим. Айтгандек, сизга айтаман деб, эсимдан чикиб колибди. Мен мактабга эсон-омон кириб олгач, ёткхонамизнинг шундоккина бикинига хурматли устозим номида устахона очдим. Аввал ўзимга ўхшаш камхарж курсант болаларнинг соч-соколини олиб юрдим. Кейинчалик муаллимларимиз

ҳам, лейтенантдан тортиб, то полковникларгача кириб туралдиган бўлишди. Бир куни, ишонсангиз, битта генералнинг ҳам соколини олиб қўйдим. Комиссия бўлиб келган экан, ётоқхоналарнинг ахволини текшириб юриб, тўсатдан менинг сарторошхонамга ҳам кириб колди. Дарров икки оёғимни жуфтлаб честь бердим:

— Курсант Хошимжон Рўзиев!

— Яхши,— деди генерал, —«уста Акром» деганингиз ким?

— Устозим бўлади, ўрток генерал.

— Милиционерми?

— Йўқ, ўрток генерал, сарторош бўлган.

— Текинга ишлайди, деганингиз нимаси?

— Устозим шундай деб васият килган, ўрток генерал

— Соколни яхши оласизми?

— Синаб кўришингиз мумкин, ўрток генерал.

— Қани, синаб кўрсак, кўрайлик-чи.

Ўзиям ўша куни бошқача бўлиб кетдим-да. Сочиғу чойшабларнинг энг тозасидан ишлатдим. Устаранинг ҳам шунақанги ўткиридан танладимки, халигача ўзим ўзимга ҳайрон коламан. Хушбўй атир-упалардан сепиб, беозоргина массаж ҳам қилиб қўйганимдан сўнг генерал ўрнидан туриб...

— Баракалла. Сендан қанака милиционер чикишини айтольмайман-ку, лекин яхши сартарош чикиши аниқ,— деб елкамга уриб қўйди.

Хуллас, ўқишини тугатиб, ҳар ким ҳар ёқка йўлланма ола бошлади. Мени шаҳарнинг Каттасой район милицияси ихтиёрига жўнатишиди.

— Қайси бўлимга лозим топишса, ўша бўлимда ишлайверасиз, хоҳлассангиз милиционерларнинг соч-соколини олиб юраверасиз,— деб жиндак ҳазил ҳам қилиб қўйишиди.

Аввал ишга жойлашай, кейин кишлоқка бориб, беш-ўн кун ўйнаб, ёру дўстларимни кўриб келарман, деб хаёл қилдими милиция бўлимига жўнадим. Бўлим бошлиғи Али Усмоновнинг қабулхонасиага кириб, шапалокдек келадиган ойнага тикилганча лабини бўяб ўтирган секретарь кизга нима максадда келганлигимни айтдим. Киз ичкари кириб, дарров орқасига қайтди;

— Киришингиз мумкин экан.

Ичкари кириб, коидага қаттиқ риоя килган холда товонларимни бир-бирига уриштириб, баланд овоз билан честь бердим

— Сартарош Хошимжон Рўзиев хузурингизга келди! Полковник хиёл ўрнидан туриб

— Нима? — деб сўради.

— Кечирасиз, ўрток полковник, янгилишиб кетибман Сержант Ҳошимжон Рўзиев хузурингизга келди.

— Бу бошка гап. Хўш, хизмат?

Полковник мен узатган йўлланмага кўз югуртириб чиккач, шошмасдан ўрнига ўтириди. Курсда канака ўқиганлигим, кимлар дарс берганлиги, каерлик эканлигим, ота-онам нима иш билан машғуллиги тўғрисида ярим соатча суриштириди. Кейин катталиги кичикрок хонтахтачадек кела-диган, сургучланган конвертни очиб, менинг шахсий делом билан хам шошмасдан танишиб чиқди. Нихоят, маъкул бўлди шекилли, бошини кўтариб:

— Чакки эмас,— деб кўйди.— Хўш, кайси бўлимда ишламоқчисиз?

Хўш, кайси бўлимда ишласам экан? Хабарингиз борми, йўкми, милицияяда бўлимлар жуда кўп бўлади: жиноят кидириув бўлими, жамоат мулкини талон-тарож килувчиларга карши курашиш бўлими, айбига икрор килдириш бўлими, хизмат бўлими, автоинспекция бўлими, коровуллар бўлими, ўт ўчириш бўлими, э борингки... ўнанканги бўлимлар-да, Бир хаёлим ўт ўчириш бўлимига кириб олиб, ошхўрлик килиб электр чойнакда аччик-аччик чой дамлаб ичиб, маза килиб юраверайн хам дедим-у, негадир, бу фикримдан дарров қайдим. Хўш, кайси бўлимда ишласам қимматли да-дажонимнинг орзуларини тезроқ рўёбга чикарар эканман, қаҳрамонликлар кўрсатиб, Ориф, Зокир, Миробиддинхўжа-ларни хайратда колдирад эканман?

— Нега ўйланиб колдингиз? — сўради бошлиқ.

— Ўрток полковник, бувижоним етти ўлчаб бир кес, деб айтарди.

— Демак, ўлчаяпман денг?

— Ха, ўрток полковник, ўлчаяпман.

— Лекин, ўрток сержант, жуда узок ўлчар экансиз

— Йўқ, жавобим тайёр. Кайси бўлимни лозим топсангиз, ўша бўлимга ўтиб ишлайвераман.

— Раҳмат, ўрток сержант. Мана бу чинакам милиционернинг жавоби. Милиционер, яъни давлат канцеляриясининг ходими эгарланган отек ҳамиша шай тўриши керак Кайси ишга юборсак бўйин товламай, уни койиллатиш пайидан бўлиши керак. Мен хозир сизни полковник Салимжон Отажоновга топшираман. У кишидан иш ўрганасиз Республикализмининг энг атокли милиция ходимларидан бири у. Ҳалол, садоқатли, ҳалқ, давлат ишига жонини тиккан тенги йўқ одам. Ундан иш ўрганишга харакат килинг. Кейин кайси бўлимда ишлашингизни яна ўйлашиб кўрармиз

Бошлиқ кноккани босган ёди, останада секретарь киз күринди:

— Ўртоказ Отажоновни чакириңг.

Хиёл ўтмай хонага новча бўйли, кўкраклари кенг 55—60 ёшлардаги бир одам бош яланг кириб келди. Али Усмонов билан сўрашиб, менга бир кўз ташлаб кўйди. Юзи чўзинчокдан келган, ўнг бетида чандиги бор, пешанаси кенг, тепа сочи тушиб кетибди. Кўзлари, негадир сал ғалатироқ бокади. Бир қарашда кишини эркалатаётгандек, яна бир қарашда: «Тўхтаб тур, сен ўзинг ким бўласан?» — деб сўраётгандек туюлади. Иккала кўзи билан баравар тикилса, худди бирор кўкрагингга тўппонча қадагандек, кўркиб, беихтиёр ўрнингдан туриб кетасан. Лаблари кулиб турибди-ю аммо юрагининг қаърида сенга нисбатан яширин ғазаби борга ўхшайди. Мен негадир қалтирай бошладим. Али Усмонов қисқагина тушунтириб:

— Ўртоказ Рўзиев сизнинг кўлингизда ишлайди,— деди.

Полковник Отажонов:

«Менинг бўлимимни бола боғча қилиб юбординглар-ку», деб кулиб кўйди. Ўртоказ Усмонов ҳам кулиб: «Чунки сиз меҳрибон мураббийсиз-да», деб жавоб қайтарди.

Мен жимгина янги бошлиғимнинг орқасидан эргашдим. Бай-бай-бай, бўйдан ҳам берган экан-да, худди девга ўхшайди-я. Гурсиллатиб қадам ташлаганда-чи, ишонсангиз, поллар лапанглаб кетяпти-я. Эшикларнинг ҳаммасидан энгашиб ўтди. Хонага киргач, диванга ўтириб, мени ҳам ёнига таклиф қилди.

— Хўш, отинг нима, ўғлим? — деб тўсатдан сенлаб гапира бошлади.

— Ҳошимжон!

— Ие, менинг амаким билан адаш экансан-да. Милиционерлар тайёрлайдиган ўрта мактабнинг биринчи бити-рувчилариданман дегин? Яхши. Хўш, милиционерликни танладингми ёки бирорнинг тавсияси билан келдингми?

— Дадам тавсия қилди.

— Ўзинг бу ишни яхши кўрасанми?

— Яхши кўраман.

— Унда ишмиз соз экан. Бир хиллар милиционерликка формаси билан хуштагига ишқибоз бўлиб киради. Бунакалар узокка бормайди. Икки-уч йилда постни ташлаб қочиб кетади. Турадиган жойинг борми?

— Ҳозирча, ўртоказ полковник, курсантларнинг ётотхонасида турибман.

— Мени Салимжон ака деб чакиравер, расмийчиликни ёмон кўраман. Лекин, рапорт бораётганингда, ўртоказ пол-

ковник деб мурожаат қилмасанг, нақ тилингни суғуриб оламан... Ҳозир ўша ерда тур тур. Кейин бир иложини қиласиз. Эҳтимол уйимга олиб кетарман... Бизнинг бўлим қанақа бўлим эканлигини биласанми?

— Йўқ, билмайман.

— ОБХСС бўлими дейилади. Жуда оғир бўлим. Нима кўп десанг, ҳозир жамоат, давлат мулкига кўз олайтирувчилар кўп. Улар шунақсанги устаки, ҳушёр бўлмасак, сен билан менинг бошимизга қалпок кийгизиб кетишади. Мен уларга нисбатан қаттикрок туриш тарафдориман. Лекин Али Усмонович тарбиялаш керак, деб кўпинча кўнгилчаник килади... Ҳа майли, булар ҳақида кейин яна бафуржга гаплашамиз... Нима бўлганда ҳам милиция қаттиқўл бўлиши керак.

Менинг Салимжон ака ҳақидаги фикрим ўша куни тез-тез ўзгариб турди. Ҳали бошлиқнинг хузурида бўлганимда, очишини айтсам, ундан кўркиб кетган эдим. Ҳозир эса, дилкашлик қилгани учун сал-пал яхши кўриб қолгандек бўлдим. Кечга томон менинг кўз олдимда ёш бир лейтенантни қаттиқ уришганини, лейтенантнинг дағ-дағ қалтираётганини кўриб, бу одамни яхши кўришни ҳам, ёмон кўришни ҳам билолмай, ланж бир тушунча билан ётотхонамга қайтиб кетдим.

Орадан ўн уч кун ўтгач, мени полковник Отажонов ўз хузурига чакиртириди.

— Хўш, ўртоқ Рўзиев, энди ишни бошласак ҳам бўлар дейман?

— Бўлади, ўртоқ полковник.

— Мана бу шикоятни ўқиб чиқинг-да, тезда чора кўришга киришинг.

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник.

Меҳнаткашлар ёзган шикоят хатни олиб, ўз хонамга чиқиб кетдим. Иш бошланди! Сержант Ҳошимжон Рўзиев иш бошлади! Мана энди, жамоат мулкига кўз олайтирадиганлар бўлса навбати билан таъзирини еяверади!

ОШХОНАНИНГ БАХТИ ҶАРО ДИРЕКТОРИ

Биринчи топшнрик жуда ғалати бўларкан. Бир томондан, кувончим ичимга сиғмай, сакраб, ўйин тушворай-ўйин тушворай дейман. Иккинчи томондан, бордию ишни бузиб кўйсам-чи, деб ўзимдан-ўзим андак кўркиб ҳам турибман. Юрагимни ҳовучлаб, шикоятни қайта-қайта ўқийман.

«Каттасой район милиция бўлимининг бошлиғи полковник ўртоқ Усмоновга. «Роҳат» ошхонасида овқатланиб, ҳамиша жёни азобда юрувчи бир группа хўрандалардан

Шикоят

Биз, сиз ҳурматли бошлиққа шуни езио маълум қиласизки, 12-сонли ошхонада институт студентлари, поликлиника ва дорихона хизматчилари, маҳалла аҳлиниг катакичик меҳнаткашлари овқатланиб келамиз. Бу ошхона эмас, азобхона! Овқатлари шунақанги бемазаки, таърифини ҳеч келтириб бўлмайди. Бунинг устига чўмичдан ҳам қоқиб қолишади. Шу ойнинг бошида шаҳар савдо инспекциясида шикоят қўлган эдик, у ердан келиб текшириши ўтказишувди, хўрандаларнинг ҳақидан 30—35 фоизини уриб қолинаётгани маълум бўлди. Биз, мана энди қўли эгри ошпазлар таъзирини ейди, деб турган эдик, йўқ, бунақанги воқеа юз бермади. Ҳаммаларига биттадан ҳайфсан улашиб чиқшиди. Агар шунақанги ҳайфсандан мингтасини итга тизиб, бўйнига осиб қўйганингизда ҳам бу товламачиларга зигирдек таъсир қўлмайди. Негаки, булар учун ҳайфсан билан ташаккурнинг фарқи йўқ.

Биз, бир группа ўқитувчилар, врачлар, студентлар ва, бошқа кўнгли тўлмай юрган хўрандалар, сиз бошлиқдан ошхонада тартиб ўрнатишга ёрдам беришингизни сўраймиз.

Қамбаров, Косимов, Қодиров ва бошқалар».

Бу шикоятни кечаси билан кайта-кайта ўқийвериб, ишонсангиз, паккос ёдлаб олдим. Ёдлаб олдим-у, эртасига кундуз соат биргача ишни нимадан бошлашни билмай гаранг бўлиб ўтиравердим. Ниҳоят: «Аввал бориб, шу ошхонада овқатланаман, мазали-мазасизлигини ўзим синааб кўраман. Сўнгра таомларнинг ҳамма хилидан оз-оздан олиб, шахарнинг бош лабораториясида текширитириб кўраман», — деган қарорга келдим.

Ошхона «Ғалаба» хиёбонининг шундоққина ёнгинасида, кўп қаватли уйнинг остида экан. Одам шунақанги кўпки, худди вокзалнинг чиптахонасида ўхшайди. Аввал таомлар кўйилган витриналарни кўздан кечирдим. Котлет — 42 тийин, лафмон — 38 тийин, палов — 63 тийин — ҳаммаси жойидага ўхшайди. Буфетга ўтдим. Бошига оқ сурпдан халтacha кийиб олган, бурни, пешанаси терлаб турган бакалок бир йигит қўли-қўлига тегмай хизмат киляпти: бирорвга арок, бирорвга перашка, яна биттасига конфет узатяпти — норозилик йўқ, ҳаммаси сизу биз. Кассани ҳам кўздан кечирмок-

чи бўлдим. Ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги битта қизча ўтирибди. Шунақанги озғин, шунақанги нимжонки, худди шу ошхонага киргандан буён овқат беришмаганга ўхшайди. Аммо нозик бармоқчалари шунақанги тез, шунақанги аниқ ишлайяптики, худди сеҳргарга ўхшайди.

— Эшитаман,— деб сўради мендан якининг борганимда.

— Бир порция лағмон,— дедим шошилиб.

— Нон ҳам оласизми?

— Йўқ.

— Ўттиз саккиз тийин,— деди қиз чек узатиб.

— Кирқ тийин ола колинг,— деб илтимос қилдим қўлга туширмоқчи бўлиб.

— Раҳмат, йигиб юрсангиз мороженое олиб ейсиз!— шундай деб қизча иккита бир тийинлик узатди.

Лағмонни олиб, чеккарок бир ерга ўтиридим. Энди ея бошлаган эдим, 55—60 ёшлардаги бир одам бир қўлида котлет, бошқасида шавла келтириб ёнимга ўтириди. Юрагим «шув» этиб кетгандек бўлди, бу одамнинг нимасидир. Енғоқ кори поччамга, велосипед миниб кочган ўша устозимга жуда ўхшаб кетарди. Йўғ-эй, кори поччамнинг мошгуруч соколлари кўксиларига тушиб турарди, қўлларида тасбех, бошларида саватдек салла бўларди. Бу одамда бўлса, соқол деган нарса йўқ — қип-кизил кўса. Бошида шляпа, кўксида тугуни муштумдек келадиган гулли галстук. Йўқ, йўқ. Бу бутунлай бошқа одам.

— Тфуу! — деди ёнимда ўтирган одам, қошиқ билан тарелкани бир уриб.— Шу ҳам овқат бўлди-ю!

— Ростини айтсан мен ҳам ея олмай ўтирибман,— дедим бошимни кўтариб,— лағмон эмас, мағзава.

— Мен котлет деб олсан, билмадим нимани солиб беришди,— деб ёмонлади яна ёнимдаги ҳўранда.

— Қайласига гўшт ўрнига баклажон солишибди,— дедим мен уни кўпроқ гапга солиш учун.

— Ўғри бўл, инсоғли бўл-да, номард! — деди бегона одам баттар тутақиб.

Таомларнинг bemazaligi xусусида иккимизнинг фикримиз бир жойдан чиқиб колди. Ўн минут чамаси ошпазу, кассиру, директоригача аралашинга ёмонлаб, гўрига ғишт қаладик.

— Мана, сиз милиция ходимисиз,— деди сухбатдошим қизишиб,— нега шунақанги юлғичларга чора кўрмайсизлар?

— Эҳтимол кўрамиз.

— Йўқ, сизлар чора кўрмайсизлар, шикоятни эшитиб, чаккангларни қашиб, тескари қараб кетаверасизлар.

— Аксинча, мен чора кўргани келдим.

- Ишонмайман.
- Ишонинг. Мана, чўнтағимда меҳнаткашларнинг шикояти ҳам турибди.
- Демак, чора кўрасизми?
- Кўрамиз.
- Бўлмаса, юринг, ичкарироққа кирамиз. Алоҳида хона бор. Ўша ерда бафуржга гаплашамиз.

Мен ишимга ёрдами тегадиган шерик топилганидан ўзимда йўқ севиниб кетдим. Ўзи омади бор йигитман-да, бирор ишга кўл ургудек бўлсам мана шунақа ўз-ўзидан юришиб кетаверади!

Залнинг тўрида кичкинагина хона бор экан. Ўша ерга кириб, эшникнинг ичидан беркитиб олдик.

— Аввало танишиб олайлик: исмим — Одил, фамилиям — Аббосов. Ўзларининг исм-шарифлари?

— Ҳошимжон Рўзиев.

— Ҳошимжон, мен бу ошхонанинг бахти қаро директори бўламан.

— А?! — беихтиёр ўрнимдан туриб кетдим.

— Кўркманг,— секингина елкамдан босиб кўйди бахти қаро директор,— мен сизнинг ишингизга халакит бермоқчи эмасман. Аксинча, ёрдам бермоқчиман... Мен, укагинам, бу ерда яккаланиб колдим. Менга ёрдам керак, ёрдам беринг! Дириектор бўлиб келганимга олти ой бўлди, олти ойдан бўён овқатларни лаззатли қилиш учун курашаман. Аммо бу ерда иккита пихини ёрган, фирром ошпаз бор. Биринчидан шогирди бор. Ўнта шайтон бирлашиб олса, дириекторнинг қўлидан хеч иш келмас экан. Мен чидай олмаганимдан яқинда хўрандаларга айтиб, шаҳар савдо инспекциясига шикоят ёэдирдим... Ағуски, ундан ҳам наф чиқмади — биттадан ҳайфсан билан кутулиб кетишид... Ўрток сержант, сизга тўлиқ ишонсан биладими?

— Милицияга ишонмасангиз, унда кимга ишонасиз? — дедим сал аччиғим чикиб.

— Раҳмат. Минг раҳмат сизга, укам. Сизга айтадиган сирим шуки, ҳалиги ошпазлар хар куни 100 сўмдан пул ишлаб кетишади, шогирдлари 25 дан олишади.

— Йўғ-эй! — дедим ишонмай.

— Рост айтаяпман. Бу балоҳўлар хар кандай одамни дарров сотиб олишади. Лекин... сиздан ҳам кўркиб турибман.

— Ҳошимжон Рўзиев сотиладиганлар хилидан эмас! — столни муштлаб ўрнимдан туриб кетдим.

— Бары бир, сизни хам-тузлаб жүннатишиади. Ҳар эхти-молга карши огохлантириб қўяяпман.

— Кўрамиз, ким кимни тузлар экан!

— Сиз хушёр йигитга ўхшайсиз. Кўзларингиз чакнаб турибди. Ёшсиз-да, оловсиз, олов! Яқинда енг шимариб ишга астойдил киришдим, Мехнаткашларга айтиб, яна шикоят ёздиридим. Милицияга жўнатинглар, халқ, давлат манфатини ўша ерда ҳимоя килишади дедим... Шикоят ҳалигача бормабди-да?

Чўнтағимдан шартта шикоятни чиқариб, баҳти қаро директорга узатдим. У шикоятномани ўқияпти-ю, мен бўлсам: «Бечора Одил ака-ей, битта ўзингиз ўнта шайтонга карши нима хам қила олардингиз, оғир ахволга тушиб қолган экансиз, нега дарров менинг бошлиғимга учрашмадингиз. Ҳа, майли, ҳали ҳам кеч эмас. Таъзирини бериб қўямиз...», деб ўйлайман. Унга раҳмим келади. Кўнглини тоғдек кўтарадиган бирор гап айтмоқчи бўламан.

— Бу врачларни танийман,— деди Одил ака шикоятни менга узатиб.— Мана бу Қамбаров дегани тиш доктори бўлиб ишлайди. Қўли жуда енгил, ҳар қандай бақувват тишни ҳам бир силтаганда сугуриб олади. Қодиров бўлса — хирург. Худди сизга ўхшаш адолатпарвар, хушёр йигит! Бўлмаса энди амалий ишга ўтсан.

— Мен тайёрман.

— Текширтириб кўриш учун таомлардан қачон оласиз?

— Эртага олсамми деб турибман.

— Йўқ, ё шанба, ё якшанба куни оласиз. Негаки, шанба ва якшанба назорат қилувчи жамики идоралар берк бўлади, Сулаймон ўлди, девлар кутулди, деб бу шайтонлар ўғирликни уч-тўрт баравар кўпайтириб юборишиади. Кейин, ўртоқ сержант, бунчалик соддадиллик қилманг.

— Нима килибман?

— Ошхойага кириб витринадаги таомларнинг нархини текшириб юрибсиз. Сизнинг нима максадда келганингизни мен дарров сездим. Ошпазлар мендан олдинроқ сезишган бўлса керак. Тезрок бормасам, ичкарига тортиб кетишиади, деб дарров олдингизга келдим.. Ўртоқ сержант, иложи бўлса, ўзингиздан олдин ошхонага бегона одамларни киритиб, таомларни ўшаларга олдиринг-да, кейин таппа босинг

— Бу маслаҳатингиз ҳам маъкул,— дедим ич-ичимдан севиниб.

— Кейин, ўртоқ сержант, яна бир нарсани айтмоқчиман Бу ерда шикоят дафтари иккита юритилади. Биттасига фақат мактовларини ёздиришиб, мукофот олишади, иккинчисига фақат шикоятни ёздиришиб, уни ҳеч кимга кўрсатиш-

майди. Иккови ҳам буфетчидар турат. Ўртоқ сержант, яна бир илтимосим бор. Лекин, йўқ демасангиз айтаман.

— Йўқ демайман.

— Буфетчини ҳам қўшиб текширсангиз,— деди Одил ака. Гарчи хонада иккимиздан бошка одам бўлмаса ҳам, гапимизни бирор эшитмаяптими, дегандек у ёқ-бу ёғига караб олди, кейин шивирлаб давом этди:— Аслида ўғрибоши шу! Мехнаткашларнинг ёнини олганим учун мени ишдан олдириб ташламоқчи. Бирорта тўғри иши йўқ. Ароғу конъяк — ҳаммаси ясама. 20 грамм ароқка 80 грамм сув кўшмаса, кечаси ухлай олмай чикади.

— Жуда очкўз экан-ку!

— Очкўз ҳам гапми? Хозир синааб кўришимиз ҳам мумкин. Чикиб икки стакан ароқ келтиринг, мен чиқсан тозасидан беради, хумпар!

— Қалай бўларкин?

— Яна соддалик қиляпсиз-а! — уришиб бергандек бўлди баҳти каро директор. «Содда» деган гапни эшитиб, жуда ҳам унчалик эмаслигимни исботлаш учун шартта чикиб, бурни терлаб турган бақалоқ буфетчидан икки стакани тўлдириб ароқ келтирдим.

— Баракалла, мард йигит экансиз! — хурсанд бўлиб деди директор.— Энди бир стаканини ичиб кўринг-а, зигирча маза топсангиз, бетимга тупуриб юборинг.

— Мен умримда ароқ ичган эмасман,— эътиroz билдирдим.

Одил ака кўл силтади:

— Бу ароқ эмас-ку!

— Бари бир, ичолмайман.

Одил ака ҳафсаласи пир бўлгандек ўрнидан туриб, теззет юриб чиқиб кета бошлади:

— Мен сизни мард йигит деб, сирларимни ошкор қилиб ўтирибман-а...

Иш бошлаш олдидан ишончли ёрдамчидан ажралиб колишдан кўркиб бир стакан ароқни шартта ичиб юбордим.

— Қалай? — Орқасига кайтиб сўради директор.

— Жуда bemаза нарса экан,— дедим афтимни бужмайтириб.

— Офарин! Хушёр йигитсиз-да, дарров сездингиз. Бошка жойда ароқ ичсангиз хузур қиласиз, кайф қиласиз. Бу бўлса одамнинг кўнглини айнитади. Номард, ўғри бўл, инсофли бўл-да! Манг, бунисини ҳам ичиб юборинг, ошкоzon тўлса, кўнгил айнашингиз босилади, бўлмаса кечгача ўқчийсиз.

— Бошим айланиб кетяпти.

— Шунинг учун ҳам ичинг деяпман-да, мард йигит! Кўнгил босилади. Баракалла, офарин! Лекин азамат йигит экансиз! Сиз билан ҳар қандай ишни бажарса бўларкан. Қани, энди милиционерларнинг ҳаммаси сиздака бўлса.

Бир нафаасдан сўнг чиндан ҳам бошимнинг айланиши тўхтади-ю, кўнглим тогдек кўтарилиб, ашула айтгим кела бошлиди. Одил аканинг пешанасидан ўпиб:

— Сизнинг бу хизматларингизни милиция ҳеч қачон унутмайди,— деб хитоб килдим.— Ашула айтиб берайми?

— Шошмай турсангиз ҳали ўйинга ҳам тушиб берасиз, ука! — дегандек бўлди Одил ака. Кейин нима бўлганини билмайман.

ТУШИММИ, ЎНГИММИ

Кўзимни очиб, ўзимни бошлиғимиз ўрток Отажоновнинг конасида кўрдим, диванда чўзилиб ётибман. Бошимдан сув қуишиган бўлса керак, кийимларим кўл. Ҳонада бошлиғим, мени болакай деб чакирадиган — бўлнимизнинг энг кекса хизматчиши — лейтенант Ортиков, тергов бўлнимидан капитан Қорабоевлар ўтиришибди. Ҳаммалари ковоқларини солиб олишган... Тушимми, ўнгимми, нега мен бу ерга келиб қолдим. «Роҳат» ошхонасининг бахти қаро директори қаерда колди. «Ассалому алайкум!» деб секин ўрнимдан турмоқчи бўлган эдим, бошим тегирмон тоши осилгандек оғир, чайқалиб кетдим. Ҳеч ким жавоб қайтармади. Демак, тушкўраётган эканман, деб ўйлаб яна диванга чўзилмоқчи бўлган эдим, Салимжон ака:

— Тирилдингми? — деб сўради.

— Тирилдим-у, лекин...

— Тур ўрнингдан! — буюрди бошлиғим.— Ташкарига чикиб бет-қўлингни муздек сувга ювиб кел.

Бет-қўлимни ювиб келдим, бошимнинг гувиллаши босилгандек бўлди, кўзларим ҳам ярақлаб очилиб кетди.

— Қани, бир бошдан гапириб бер-чи! — яна буюрди бошлиғим.

— Нимани гапирай? — ҳайрон бўлиб сўрадим.

— Ошхонада қилган безорилигингни гапир.

— Безорилик, канака безорилик?

— Гапни чўзма! — Салимжон акам бу сўзни шундай бир оҳангда айтдикки, беихтиёр ўрнимдан туриб кетдим. Ошхонада бўлган воқеани ўзимдан ҳеч нарса қўшмай, ҳеч нарса олиб ташламай, қандай юз берган бўлса шундайлигича сўзлаб бердим. Ўтирганлар, тавба дегандек, елкаларини қисиб,

бир-бирларига маъноли қараб олишди. Ўртоқ Отажонов Ортиковга сўз берди.

— Соат бешларда,— ўрнидан тургани эриниб, секин гап бошлади Ортиков,— ошхонадан телефон килиб, бизга ўртоқ Отажонов керак, дейишди. Мен у киши йўқ дедим. Унда ўзингиз келинг, ходимларинг сержант Рўзиев тўполон килиб, ҳаммамизни қийнаб юборди, деди. Дарров етиб бордим. Ўртоқ Рўзиев диванда учиб ётибди, директор қўлимга мана бу актни берди.

— Актни ўқинг! — буюрди Отажонов. Лейтенант актни худди мени осиб ўлдириш хақидаги ҳукмни ўқиётгандек, ғамтинг бир овозда дона-дона қилиб ўқиб берди:

«Бизларким, тубанда кўл қўйиб, акт тузувчилар: «Роҳат» ошхонасининг директори Одил Аббосов, ошпазлар Ўроз Хайдаров, Карим Турсунов, буфетчи Зокир Зариповлар тузамиз ушбу актни шу мазмундаким, милиция сержантни Ҳошимжон Рўзиев ошхонага кириб, алоҳида хонада зиёфат килишимизни сўради, ярим литр арок келтирилсин деб буюрди. Ароқни пақкос ичиб олиб, чўнтағидан шикоят чиқариб, ҳаммангнинг жонинг мана шу қофозда, гижимласам ўласан, деди. Сўнгра, агар 300 сўм нақд пул берсаларинг ишни бости-бости қилиб кетаман, деди. Маслаҳатлашиб, сўраған пулинни беришга ва тегишли органларни хабардор қилиб қўйишга қарор қилдик. Сержант пулни олгач, шикоятни бизга берди (ушбу актга шикоятни ҳам қўшиб топширияпмиз) ва «эсизгина, шикоятнинг баҳоси 500 сўм туради, мен уни жуда арzon пуллаб юбордим. Яна ҳеч бўлмаса 100 сўм топиб берасизлар», деб тўполон кўтарди.

Ушбу актни тўғри деб...»

— Ёлғон, тухмат!! — ич-ичимдан бир ҳайкириқ отилиб чиқдики, ҳайкириқ зарбидан, ишонсангиз, деразалар зир-кираб кетгандек бўлди.

— Ўзингни бос,— гўё ҳеч нарса бўлмагандек, бир оҳангда деди Салимжон ака.— Ўртоқ Ортиков, ўша пайтда Рўзиевнинг чўнтағини қараб кўрдингизми?

— Йўқ.

— Хозир қаранг-чи, пул бормикан.

— Хўп бўлади.

Ортиков чўнтакларимни титкилаб гимнастёркамнинг кўкрак чўнтағидан бир даста пул олди.

Кўзимдан ўт чиқиб кетди.

— Сананг! — буюрди полковник.

Ортиков бармоқларини хўллаб, пулни негадир шошмасдан санай бошлади. Ўзим ҳам, тағин адашиб кетмасин, дедим шекилли, кўзимни лўқ қилиб тикилиб турдим.

— Роппа-роса уч юз сўм экан,— деди лейтенант бошини кўтариб.

Мен, тухмат, деб яна бакирмоқчи бўлган эдим, негадир овозим чикмади. Тишларим-тишларимга киришиб кетибди. Қўлларим мушт бўлганча қотиб қолибди. Оғиздан оппок кўпик чиқаётганини сезган полковник:

— Сув беринглар! — дегандек бўлди. Сув ичгач, сал ўзимга келдим.

— Эҳтимол маҳсус уюширилган тухматдир,— худди ўзига-ўзи гапиргандек, бир оҳангда деди полковник,— эҳтимол ростдир. Нима бўлганда ҳам бугун Ҳошимжонга дам берайлик.

Лейтенант Ортиков кўлтиклаб ётоқхонамгача элтиб кўйди. У кўпни кўрган кекса хизматчи эди. Ҳар хил гаплар айтиб, кўнглимни кўтармоқчи бўлди. Бизнинг ишимиизда мана шунақа тухматлар ҳам тез-тез бўлиб туради, қайфурма, ҳаммаси жойига тушиб кетади, деган гапларни айтди.

Нималар бўлди ўзи, ўнгимми-тушимми, бу? Қанака тухматларга колдим. Одил Аббосов баҳти қаро эмас, ичи кора экан-ку. Мени шунақанги бопладики, шунақанги усталлик билан қўлга туширдики, нима дейишими ҳам билмайман. Менга ҳеч ким ишонмайди энди!

Бир хаёлим шартта ишхонасига бориб, кўпчиликнинг олдида оғзидан кўпик келгунча савалай дедим. Унда чинакам жиноятчи бўлиб коламан-ку, йўқ, буниси кетмайди. Ё панада пойлаб туриб бошига тош билан уриб, асфала-софинга жўнатиб қўя қолсаммикан? Йўқ, буниси ҳам кетмайди.

Оҳ, менинг маслаҳатчим, сеҳрли калпокчам, қаерларда ётибсан, ахир сен ёнимда бўлсанг бунчалик маломатларга қолмас эдим-ку!

Ўн кунгача бўлимга келиб-кетиб беиш юрдим, ҳеч қандай топширик беришмади. Ўн биринчи куни бўлим бошлиғи Али Усмонов хузурига тўпландик. Менинг масалам кўрилар экан. Маълум бўлишича, баҳти қаро директор ОБХСС устидан министрликка «Жиноятчи, порахўр милиционерга нега чора кўрилмайди» деган мазмунда шикоят ёзибди.

Комиссия келибди.

Мажлис киска бўлди.

Аввал мендан эшитишди. Бўлган воқеани қандай юз берган бўлса, шундайлигича сўзлаб бердим. Лекин, на заримда, менинг гапларимга ҳеч ким ишонмади. Комиссия бошлиғи эснаб ўтиргандек бўлди. Сўнгра Одил Аббосов билан йкки ошпазга сўз беришди. Вой-бўй, шунақанги гапга

чечан эканки улар, оғзим очилиб қолди-я! Бахти қаро директор гапира туриб, икки марта йиғлаб юборса бўладими...

Икки хил таклиф тушди: бири — мени ўз вазифамни сунистеъмол қилганим ва пора олганим учун Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу кирқ тўртнинчи моддасига бинан жиноий жавобгарлайкка тортиш, иккинчиси — мен ҳали ёш бўлганлигим ва бундай ишни биринчи бор килаётганим сабабли милициядан ҳайдаш билан чекланиш.

— Овозга кўяман,— деди полковник Али Усмонов ўрнидан туриб.

— Тўхтанг,— шундай деб менинг бошлиғим ҳам ўрнидан турди.— Жиноятчилар билан олишамиз, тартибузарлар билан олишамиз, ишимиз қалтис. Биз кўпинча тухмату иғвони дарров англаб етолмаймиз. Менимча, бу ишда ҳам ғоят уста, тажрибакор тухматчининг қўли борга ўхшайди. Мен шу кунлар давомида баъзи бир нарсаларни ўрганишга харакат килиб кўрдим. Икки йил ичидаги «Роҳат» ошхонаси устидан юкори идораларга йигирмата шикоят ёзилган, бу шикоятлар йигирма хил йўл билан йўқка чиқарилган. Йигирма биринчи шикоят ҳам, мана кўриб турибезлар, йўқка чикиб турибди. Ўртоқлар, мен маҳсус комиссия тузилишини талаб киласман, токи бу иш синчилаб ўрганилсин.

Кўпчилик овоз билан сўнгги таклиф кабул килиниб, шу ернинг ўзида дарҳол комиссия ҳам тузилди. Ўртоқ Отажонов унга бошлиқ этиб тайнинланди.

Мажлисдан кўнглим тоғдек кўтарилиб чиқди. «Хайрият,— дейман ўзимга-ўзим,— яхши одамлар ҳам бор экан. Энди кўлимдан келганча яхши хизмат қилганим бўлсин».

Коридорда бақалоқ буфетчи билан бахти қаро директорга дуч келиб қолдим, мажлиснинг натижасини кутиб ўтиришган бўлса керак. Иккевларининг орасидан ўта туриб, гўё қоқилиб кетгандек бўлдим-у, тирсагим билан директорнинг биқининг туртдим, бечоранинг кўзлари олайиб кетди.

— Эй, тўхта! — деди инграб.

Шикоят дафтарининг иккоти буфетчидаги, биттасига мактоб, биттасига шикоят ёзилади,— шундай деб бақалоқнинг қорнига ҳам бир туртдим. Кейин рапорт бергани бораётган милиционерга ўхшаб, тап-туп қадам ташлаганча ташкарига чикиб кетдим.

Ётоқхонамга бордим-у, бари бир, юрагим сиқилиб ўтира олмадим. Бувижоним шафтоли қоқи сотиб, йиғиб юрган пулита мактабни битиришим муносабати билан костюм-шим олиб берган эди, ўшани кийдим-да, ташкарига чиқдим. Негадир овқат ҳам егим йўқ, кинога жўнадим. Кизик, бу ерда ҳам фашлигим тарқамади. Ўзи мен жуда ғалатиман. Бир

хил пайтларда дунёга сиғмай кетаман, тұхтамай юргим ёки ашула айтгим келаверади. Шаҳарда, ўзингиздан колар гап йўқ, ашула айтиб бўлмайди. Қишлоқда бўлса, бошка гап, кафтингни оғзингга ликопча қилиб бир-икки бакириб юборсанг ғашлигинг тарқайди-кетади.

Ўйкум келгунча кўчаларда тентираб юрдим. Зокирни эсладим. Фермада молбокар бўлиб ишляяпти у. Ишқилиб, далада ухлаб қолиб молларни йўқотиб қўймаса, деган фикр ўтди бошимдан. Миробиддинхўжа-чи, қаранг-а, шу ҳам ишини ўнглаб кетди, политехника институтида ўқияпти.

Бир маҳал қоронги кўчадан ўтиб бораётган эдим, жарлик томондан қиз боланинг: «Ёрдам, ёрдам беринг!» деган қичкириши эшитилгандек бўлди. Беихтиёр ўша томонга юурдим, лекин овоз каердан чиқди экан?

— Вой, войдод! — бу гал овоз чинорнинг орқасидан чиқди, тўрт ҳатлаб етиб бордим. Об-бў, номардлар-эй! Тўрт барзангийигит нозиккина бир қизни ўртага олиб туришибди. Мана энди, мулла Ҳошим, ўзингни кўрсатишинг керак. Кўркма, чекинма! Бутун айбларингни ювадиган пайт келди. Ҳа, сенинг ҳам кимлигингни билиб қўйишин. Сен порахўр эмас, балки жасоратли милиционерсан. Бугун сен дадажонингни ҳам ўчини оласан. Ўша камсукум, камгап, ойнингдан ҳамиша гап эшитиб юрадиган даданг ҳам хурсанд бўлади. Дадил бўл:

— Нима гап? — дедим уларга якинлашиб.

— Мана буларни қаранг, — йиғлади қиз.

— Қўйворинглар уни, — шундай деб қизнинг билагидан тортмоқчи бўлган эдим, қиз аксинча менинг кўлимдан тортиб даврага олиб кирди-да, ўзини бир чеккага олиб:

— Костюмни еч! — деб буюрди.

— Ие, ҳа! Ахир ўзинг додладинг-ку?

Фазабдан қалтираб кетдим. Билмадим, бу ғазабмиди, қўркувмиди, ҳар қалай қалтираб тиззаларим букилиб кетаётганини сездим.

— Додласам чопиб келаверасанми, лакма! Костюмни еч! — яна буюрди қиз. Бундай атрофимга карасам, тўрт барзангийи ҳар биттаси ярим метрдан келадиган пичоқ ўқталиб, даврани қисиб келяпти. Демак, қиз ўзларининг одами экан, найранг ишлатишган экан. Муштлашсаммикан? Нари борса иккитасига кучим етади, колгани-чи? Ҳаммасида яланғочланган пичоқ! Йўқ, нима бўлганда ҳам муштлашман, осонликча таслим бўлмайман! Ўлдириб кетишса, яна яхши, анови тухматчилардан ҳам бир йўла кутулиб қўя қоламан... Костюмимни ечмоқчи бўлиб хиёл оркага ташландим-да, қаршимдаги барзангининг корнига тепдим... Йўқ,

бўлмади, ҳар қалай, беш киши беш киши экан-да! Ерга босиб, оғзимга кир латта тиқиб, ечинтириб кетишиди, бир оёғимдаги пайпогим қолиби, холос.

Ха, майли, бувижоним омон бўлса, шафтоли қоқи сотиб яна бир костюм олиб берар... Аммо обрў-чи! Шафтоли қоқи сотиб, пулига обрў олиб бўлмайди-ку!..

ЖИННИХОНАГА ТУШИБ ҚОЛДИМ

Ўрнимдан туриб чанг-чунгларимни қокдим-у, жетишими хам, кетмаслигимни ҳам билмай серрайганимча туриб қолдим. «Ётоқхонага кандай етиб олдим-а?» — деб ўйлардим. Юрагимни ваҳима боса бошлади. Битта турсикда шаҳар кўчаларида юриб бўлмайди. Эс-хушли одам шундай юрса ҳамма куллади, жинни юрса ҳамма ачинади. Одамларнинг кулгисига қолгандан кўра ўзимни жинниликка солиб, уларда ўзимга нисбатан раҳм-шафкат уйғотганим яхши эмасми. Ёки додлаб ўтган-кетгандарни ёрдамга чақирайми? Милиционер учун бу уят. Ўзинг милиционер бўла туриб, бирорларга ёрдам бериш ўрнига шу ахволда таланиб ўтиранг. Милициянинг шаънига иснод келтирасан. Борди-ю, паналаб чопиб қолсан-чи? Йўқ, унда ҳамма сени ўғри деб ўйлади. Ушлаб, эрталабгача зах уйга қамаб қўйишлари ҳеч гап эмас. Яхшиси, ҳалиги йўлим йўл. Ўзимни жинниликка солиб кетавераман!

Ўрта кўчага тушиб, худди кизил майдондан тантанали парад билан ўтаётган аскар боладек оёқларимни кўтариб-кўтариб ташлаб, кўлларимни кулогимгача силкитиб жадал кетавердим. Машиналар сигнал берса ҳам парво қилмайман, кўзларимни чирт юмиб олганман. Бир хил машиналар мени четлаб ўтишади. Шофферлар:

— Кармисан! — деб кўяди бальзан. Бир хиллари:
— Бечора жинни бўп копти! — деб ачинади. Учинчи бири бўлса:

— Бўш келма, йигитча! — деб кулиб кўяди.

Бир маҳал, орқамдан келган машина чўзиб-чўзиб кетмакет сигнал берди-да, буферини шундоккина тақимимга қадаб тўхтатди. «Уваз» машинаси экан. Бикинидаги эшиги очилиб, икки милиционер кетма-кет тушиб келди. Бири ҳаддан ташкари новча, орик. Иккинчиси ҳаддан ташкари пакана, семиз. Худди қизиқчилик учун бирга юришганга ўхшайди.

— Йўл бўлсин, гражданин? — деб сўради новчаси.

— Қовун сайлига,— дедим орқамга қарамасликка ҳарарат қилиб.

— А?! — деди паканаси.

— Душман қүшинлари пароканда бўлиб қочмокда, олға! — деб йўлимда давом этдим.

— Тўхтанг! — новчаси билагимдан ушлади.

— Тегманг, портлаб кетаман, бомбаман! — деб қўйдим.

Паканаси шеригининг этагидан тортиб «кип-қизил жиннику, нима киласан, қўйсанг-чи», деди. Новчаси: «Сенда ўзи раҳм-шафқат деган нарса борми, бечорани машина уриб кетса нима бўлади. Кара, ёшгина йигитча экан, худди менинг укамга ўхшайди... Эҳтимол дўхтири ахтариб юргандир», деди. Паканаси: «Хизматдан кечикяпмиз ахир», деди. Новчаси: «Йўк, мен бу шўрликни шундай ташлаб кетолмайман, виждоним йўл қўймайди», деб, оёғи ҳам узун эмасми, икки кадам ташлаб менга етиб олди.

— Ука, отингиз нима? — Шундай бир меҳрибон оҳангда сўрадики, Хошим деб юборишинга сал колди. Дарров ўзими ни қўлга олдим-у, яна пала-партиш жавоб кайтара бошлидим:

— Отим — Наполён!

— Яхши, яхши! Фамилиянгиз?

— Бонопарт.

— Яхши, яхши! Ана, танишиб ҳам олдик, шу кетишда жаноби олийлари қаёқка кетяптилар?

— Европани забт этгани.

— Офарин, офорин!

Йўк, ортиқ чидай олмадим. Ўзимни қанча жиннилилкка солиб алжисам, милиционер шунча раҳмдиллик кўрсатяпти. Оқкўнгил одамни алдаш қўлимдан келмас экан. Юришдан тўхтаб новча милиционерга ўгирилдим. Қейин икковимизнинг ўртамиизда мана бундай сухбат бўлиб ўтди:

— Кечирасиз, ўртоқ сержант, мен жинни эмасман.

— Мен ҳам сизни жинни деяётганим йўк, гражданин.

— Унда сиздан бир илтимосим бор.

— Бажонидил.

— Агар малол келмаса, машинанингизда мени ётоказонамга элтиб қўйсангиз. Шу ахволда юриш уят.

— Тўғри айтасиз. Жуда уят. Қани, машинага марҳамат.

Новча милиционер, негадир, машинага чиқишимга ёрдамлашиб ҳам юборди. Сўнгра ўртоғи иккови икки ёнимга жипсероқ ўтириб олиши.

— Қани ҳайды,— буйруқ берди пакана милиционер шоферга.

— Қаёқка ҳайдай? — сўради шофер.

— Руҳий касаллар шифохонасига,— тушунтириди новча милиционер.

— Жиннихонагами?! — сапчиб ўрнимдан турмокчи бўлган эдим, милиционерлар кучли қўллари билан пастга бошиди, худди михлаб қўйилгандек, ўрнимдан қўзғалолмай қолдим.

— Ташвишланманг, ука,— меҳрибон, шу билан бирга юпатувчи оҳангда деди новча милиционер,— ўз уйингизга элатиб қўямиз. Хўш, уйлари қайси томонда?

— Милиционерлар ёткхонасида тураман,— деб тушунтироқчи бўлдим.

— Яна бошланди...— Гапимни бўлиб деди пакана милиционер.

— Ишонмаяпсизлар-а? Очиғини айтсан, мен ҳам милицияда хизмат қиласман. Старший сержант Ҳошимжон Рӯзиев бўламан.

— Эҳтимол полковникдирсиз? — кулиб деди пакана милиционер. Мен ҳам қазилга-ҳазил билан жавоб қайтардим:

— Чиндан ҳам яқинда полковник бўлмоқчиман.

Шундан сўнг жинни эмаслигимни исботлаш учун кўп ҳаракат килдим. Бирга ишлайдиган милиция ходимлари, бошлиғим ўртоқ Отажоновнинг номини тилга олдим. Лекин, нима сабабдан кўчада битта турсикда кетаётганингимни айтмадим. Кўркок деган ном олишдан ор қилдим.

— Бугун чиққанмидингиз? — яна ҳалигидек юмшоқ бир оҳангда сўради новчаси.

— Қаёқдан?

— Шу касалхонадан-да.

— Мен, кечирасиз, соппа-соғман деяпман. Факат...

— Нима фақат?

— Факат ўғриларга учраб қолдим: коҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, гапнинг очиги шу: улар мени ечинтириб-кетишиди.

— Кўркманг. Мен даволовчи брачингизга ётиғи билан тушунираман. Ахир сиз безорилик килганингиз йўқ, тўполон кўтариб, бирвларнинг ойнасини синдирганингиз йўқ. Шунчаки шаҳарни айлангани, томоша килгани чиқканлиз. Шундай эмасми?

— Аслида шундай эди, шаҳарни айлангани чиқувдим

— Ана энди ўзингизга келдингиз, ука.

— Лекин мен жинни эмасман.

— Мен ҳам сизни жинни деяётганим йўқ. Соппа-соғсиз.

— Соғ бўлсан кўйворинглар, ахир!

— Бакирма! — жеркиб берди чап томонимда мудраб кетаётган пакана милиционер.

Иш расво бўлди. Ўзимга-ўзим қилдим. Уйи куйган ёлғончининг ўзгинаси бўлиб қолдим. Сиз ўқигансизми йўқми, лекин мен тўртинчи синфдагилигимда бир шеър ўқиган эдим

Сўзлари эсимда йўғ-у, лекин мазмуни тахминан мана бундай. Бир одам кўни-кўшниларининг ўзига бўлган садоқатини синаб кўрмоқчи бўлиб, уйига ўт тушмаган бўлса ҳам, «ўт тушди, ёрдам беринглар», деб додлабди. Кўни-кўшнилар тўпланиб келишса, ўт йўқ. Нега додладинг, деб сўрашса, уй эгаси «ҳазиллашдим», дебди. Кўни-кўшнилар хафа бўлиб тарқалишибди. Эртасига ҳалиги одамнинг уйига чиндан ҳам ўт тушнибди. Томга чиқиб шу додлармиш, шу додлармиш, қани энди бирор ёрдамга келса. «Яна алдаяпти бизни», деб ҳеч ким лоакал уйидан ҳам чикмабди. Ёлғончининг уйи куйиб кул бўлибди.

Мен ҳам хозир ўша ёлғончининг ахволига тушиб колдим. Ўзимни минг кўйга солмай, бари бир ишонишмайди энди. Ҳошимжон Рўзиев — жинни тамом-вассалом! Бўлар иш бўлди. Хўш, яна бир-икки соат жинни бўлсанк нима бўпти дедим-да, яна ҳар хил киликлар кўрсата бошладим. Мақсадим уларни фафлатда қолдириб, дарвоза олдида машинадан тушаётганда кўлларидан чиқиб кочиши.

— Ўйинга тушиб берайми? — деб сўрадим.

— Ие, ҳали ўйинга тушишни ҳам биласизми?

— Андижон полкасини қийиб юбораман.

— Хозирча кўя туринг. Қейин ўзимиз алоҳида келамиз.

Мана, уйингизга ҳам келиб колдик.

Машина дарвоза олдида тўхтади. Дарвозанинг тепасига катта-катта ҳарфлар билан: «Шаҳар руҳий касаллар шифохонаси» деб ёзиб, икки томонига лампочка осиб ёритиб ҳам кўйишибди. Дарвозанинг қанотлари овосиз очилиб, машина ичкари кирди.

Новча милиционер анча маҳал йўқ бўлиб кетди. Нихоят, пастаккина уйдан оқ ҳалат кийган бир аёл билан чиқиб келишибди. Машинадан туширишаётганда:

— Вой оёғим! — деб қичкирдим.

— Нима бўлди?

— Босиб олдингиз? — пакана милиционер беихтиёр ерга энгашди. Бир силтаниб кўлидан чикдим-у, ўзимни короненликка урдим. Бир соат чамаси беркинмачоқ ўйнадик. Касалхонанинг ичи бир гектарча келадиган боғ экан, дараҳтзор орасида роса кувлашдик. Учовларига-ку, тутқич бермасдим-а, аммо кўпчилик бўлиб кетишди-да. Яна иккита врач, иккита коровул, бешта ўзимга ўхшаган жинни қўшилди. Айниқса, жинниларнинг биттаси — мен билан тенгқури худди този итдек чопоғон экан. Чопганда ҳам улокни ёппа қилган чавандоздек «Хе-хе-хее!» деб қийкириб чопади денг. Ана шунисидан ҳеч кутулолмай, охири кўлга тушдим. Иккӣ қўлимни орқамга қайриб, кабулхонага олиб киришибди. Тўрт

киши күл-оёғимдан босиб турди. Катта синглим Ойшакондек келадиган, икки бети таранг олмадек қип-қызил бир қизча юмшоқ жойимга укол қылганди, бутун вужудим жи-мирлашиб кетди-ю, тұсатдан үхлаб қолдим.

ҚАНОТЛИ ОДАМЛАР

Эртасига үйғондимми, индинисига үйғондимми, эхтимол бир ҳафтадан сүнг үйғонғандирман, бунисини аниқ айтоляйман-у, ҳар қалай, тонг палласида үйғондим, йиги-сиги, додвой, шовқин-сурондан үйғониб кетдим. Үйғондим-у, дастлаб қаерда ётганимни билиб олиш максадида атрофимга назар ташладим: хонани худди тонг гира-ширасига үхшаб кетадиган күкимтири нур ёритиб турибди. Меники билан түрт каравот бор, шерикларим үхлаб ётишибди. Бир киши хона ўртасида осмонга тикилганча қотиб колибди. Хонанинг деворларига чиройли суратлар солинган, биттасида денгиз сохили тасвиrlанган. Денгиз суви түлкінләниб қирғокқа уряпти. Қирғок бўйида ям-яшил арчалар гуркираб ўсиб турибди, кўм-кўк осмонда кушлар чарх уриб учади... Бошка бир расмда икки тоғ орасидаги кенг водий тасвиrlанган, йўқ, водий эмас, поёnsиз лолазор! Лолалар қийғос очилган, тоғ ортидан эндигина кўтарилиб келаётган қуёш лолаларга қизил нур тўкапти, бутун водий алвон нур ичида, ял-ял ёнаётгандек. Ўн-үн бир ёшлардаги бир қизча лола териб юрибди. Негадир шу пайтда юрагимга шодлик, қувонч тўлгандек бўлди. Ўша қизчага үхшаб лолазор оралаб чопқиллаб кетгим келиб қолди. «Бу ер ўзи жиннихонами ёки курортми?» деган фикр ўтди бошимдан.

Ҳалиги одам хона ўртасида ҳамон қотиб турибди, назаримда хуррак ҳам отаётганга үхшайди.

Ташқариде шовқин-сурон яна кучайди. Оппоқ чойшабга ўралиб ўша ёққа ошиқдим. Катта чинор дарахти остида беш-олти киши чўзилиб ётибди, чинорнинг баланд-паст шоҳларида ҳам тўрт-беш киши — бирори кўйлагидан, бирори иштонидан осилиб қолган. Дўхтирлар ҳар томонга юргурган, ҳамширалар шошган, кимдир чинорга нарвон тирайпти.

— Вой, сиз үйғондингизми? — деди оркамдан кимдир. Үгирилиб қарадим, — менга укол қылган ҳамшира қиз кулиб турибди.

- Үйғондим,— дедим мен ҳам кулишга ҳаракат қилиб.
- Ўзингизни яхши сезяпсизми?
- Отдекман. Қўп ухладимми?
- Икки сутка, холос.

— Реса маза қилибман-да... Бу ерда нима бўляпти ўзи?

— Сўраманг, фожиа юз берди,— йигламсираб деди қиз.— Юринг, палатага кирамиз. Катта дўхтирлар кўрса икковимизни ҳам уришиб беришади.

— Йўқ, аввал билайлик, нима бўляпти ўзи?

— Ўзим ҳам билмайман ҳали, қани, юринг тезрок.

Бу воқеанинг тафсилотини эртасига билдим. Мен ётган палатадан тўрт хона нарида ўн кишилик яна бир палата бор экан, режими бизникига қараганда қаттироқ экан. У ердаги кишиларнинг бир хиллари икки йил, бир хиллари уч йилдан бўён шу ерда даволанишар экан. Охири қочиб кетмоқчи бўлишибди. Толиб ака деган одам қочиш режасини пухталаб тузиб чиқибди. Қанот чиқариб учиб кетамиз, тўппа-тўғри ойга бориб қўниб, у ерда магазин очиб, факат тешиккулча билан савдо қиласиз, дебди. Ҳар ким ўзига оқ чойшабдан қанот, адёлдан киркиб узун-қисқа дум ясади. Ётиш олдидан Толиб ака тайёргарликни текшириб, осмонда ёруғ юлдуз кўриниши билан, уни мўлжалга олиб парвоз қиласиз, деб тайнинлабди. Навбатчи врач ухлагач, шарпасиз дарахтга чикиб, ёруғ юлдуз кўринишини пойлаб ўтиришибди. Ниҳоят юлдуз ҳам кўринишибди.

— Парвоз! — деб қичкириб команда берибди Толиб ака.

Еттитаси шалоплаб ерга тушибди, учтаси дарахт шохинга илиниб колибди. Хайриятки, чинор ости, водопроводнинг суви тошиб, уч-тўрт кундан бўён лой бўлиб ётган экан, ҳеч бири ўлмабди.

Ҳали нима деётган эдим, ха, ҳамшира палатага киринг деб кистади, деётган эдим, шекилли. Шундай килиб, ҳамшира мени палатага қайтариб олиб кириб кетди. Хонага кираётганимизда қулогимга пицирлаб:

— Бу одам тикка туриб ухлайди,— деб қўйди.

— Нега? — дедим мен ҳам шивирлаб.

— Ётса оғзига илон кириб кетармиш... Қорнингиз ҳам очгандир?

— Очганда қандок.

— Менда озгина патир бор, ейсизми?

— Агар бир пиёла чой ҳам бўлса...— дедим тортиниброк.

Киз ҳозир деди-ю, чиқиб кетди. Хиёл ўтмай менга кийим-бош-келтирди-да, «кайиниб, орқамдан юринг», деб буюрди. Ҳамширалар хонасига ўтдик. Нон, бошбармокдан сал каттароқ термосда чой келтирди. Битта кичикроқ пиёлачадек келадиган апельсин билан иккита қуртлаб қолган шоқолад ҳам узатди. Ўзиям очқаб қолган эканман, кўз юмиб

очгунчә берганларини тушириб бўлдим. Қиз нарироқда зимдан мени кузатиб ўтиради. Мен бирпас гаплашмоқчи эдим, аммо у кўнмай, ҳали турадиган вактингиз бўлгани йўқ, ўрнингизга кириб ётинг, деб илтимос килди.

Ўрнимга кириб ётдим. Ҳалиги одам ҳамон хайкалдек котиб турибди, оёғи толмадимикан? Бечорага жуда кийин экан, борди-ю, йиқилиб тушса унда нима бўлади?..

Ухлаб қолибман. Тушимга аввал Зокир кирди. Ҳўкиз миниб мол бокиб юрган эмиш. Ҳўкизнинг усти шунақанги кенг эмишки, мен бир чеккасига сартарошхона қурмоқчи эмишман. Кейин Миробиддинхўжани ҳам кўрдим. Бошига ўттиз челак сув кетадиган хум кийиб олибди. Нега бундай килдинг десам, болалар бошимга уравериб роса қийнаб юборишиди, хум кийсам уришолмайди дейди. Ойижонимни ҳам кўрибман. У мени роса кутибди-да, охири, мен бора-вермагач, шу мен ётган касалхонага врач бўлиб ишга кириди, соchlаримни силармиш, оёқларимни уқалармиш...

— Ойи, ойижоним! — деб бакириб юбордим.

Ўзимнинг овозимдан ўзим уйғониб кетдим. Йўқ, тушим эмас экан, ўнгим. Оёқ томонимда елкасига оқ ҳалат ташлаб, бошига чучвара нусха ҳалта кийиб олган, афт-ангари ойижонимга жуда жуда ҳам ўхшаб кетадиган бир аёл ўтирибди.

— Ойижон! — дедим уни қучоклаб олмоқчи бўлиб талпиниб. Аёл сапчиб ўрнидан туриб кетди. Йўқ, ойим эмасга ўхшайди. Ойим бўлгандан бўнака килиб қочмаган бўларди.

— Уйғондингизми, янги меҳмон? — эшик олдида турганча кўрка-писа сўради аёл.

Мен анграйиб колдим.

— Кириб ювининг, нонушта маҳали бўлиб колди,— деди яна аёл.

Кейин билсам бу аёл — менинг даволовчи врачим Фоти-ма Салоҳиддиновна экан, нонуштадан сўнг кабинетига кирганимда билдим. Онам деб янглишмаган эканман, негаки онамдан ҳам меҳрибонроқ муомала қилди у. Бир соат чамаси гаплашиб ўтирдик. Бошка дўхтирларга ўхшаб касаллик варакасига бўлар-бўлмас нарсаларни ёзиб, савол устига савол ёғдириб, бошимни ҳам қотириб ўтирмади. Қаерлик эканлигим, оиласизда кимлар борлиги, ойим билан дадажоним қанақа касал билан оғриганлиги, кўпроқ нимадан кўркканим, нимани яхши кўришим — тамом, вассалом. Охирида анализ учун кўрсаткич бармоғимдан уч томчи кон, озгина тупук олиб, миямни суратга тушириди.

— Лекин, опажон, мени тезроқ чиқазиб юборинг. Кўриб турибезиз-ку, соппа-соғман! — деб ёлвордим.

— Мен хам шу фикрдаман. Сизда ҳеч қандай касаллик йўқка ўхшайди,— кўнглимни кўтарди Фотима Салоҳиддиновна.— Бугун-эрта чиқариб юбораман.

Палатага қайтиб кириб, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ажойиб бир воқеанинг гувоҳи бўлдим — ҳамхоналарим концерт кўйишмокда эди. Кечаси тикка туриб ухлайдиган амаки, асли чилдирмачи бўлганми дейман, бошидаги марғилон нусха дўпписини қўлига олиб, «Воҳай, бола»га уриб турибди. Эшик тагидаги каравотда ухлайдиган қари амаки қўлларини қисирлатиб, елкаларини учирив, мукомлар қилиб ўйинга тушяпти. Бир кўзи сал қисикроқ, ўттизлар атрофидаги йигит алюмин қошиқ билан каравотнинг поясига уриб, бақириб ашула айтяпти:

Магазинчига қиз берманг, воҳай бола!
Растрати бор экан, воҳай бола!

Очигини айтсам, уч-тўрт кундан бўён дили сиёҳлик устига дили сиёҳлик бўлавериб, юрагим кон бўлиб кетган эди, беихтиёр ўйинга қўшилиб кетдим. Полларни дўпиллатиб, ўйинни энди авжга чиқармоқчи бўлиб турган эдим, кечаси тикка туриб ухлайдиган амаки:

— Коҳ, илон келди! — деб бақириб юборди-да, бир сакраб коридорга чиқиб кетди. Қари амаки каравотга ётиб, бошини адёл билан ўраб олди. Кўзи қисик йигит ўтирган ўрнида бир нуктага тикилиб, худди сеҳрлангандек котиб қолди. Шу кўйи ярим соатча ўтиргач, ниҳоят менга юзланиб:

- Отинг нима? — деб сўради.
- Ҳошимжон.
- Кўринишингдан касал эмасга ўхшайсан.
- Тўғри, касалим йўқ.
- Унда нега ётдинг?
- Янгишиб олиб келишди.
- Олма ейсанми?
- Майли.

Йигит иккита олма олиб менинг каравотимга ташлади-да, энгашиб қулоғимга шивирлай бошлади:

- Сенга ишонсам бўладими?
- Бўлади.
- Сотқинлик қилмайсанми?
- Йўқ.
- Кулоқ сол бўлмаса,— йигит гапимизни ҳеч ким эшишмаяптикан дегандек, атрофга бир назар ташлаб олди,— Мана шу касалхонани менинг отам курган. Уйлардан бири-

нинг шипига, панернинг остига бир халта олтин беркитган. Ўлаётгандада бу сирни менга айтиб кетган эди. Ана шу олтинни олиш учун ётибман бу ерда.

- Шу уйдалигини қаердан биласиз?
- Башқаларини караб кўрдим.
- Топилмадими?
- Йўқ.
- Демак, шу уйда экан-да?
- Шу уйда.
- Олтинни топсангиз нима киласиз?
- Сотқинлик килмайсанми?
- Йўқ, дедим-ку.
- Икковимиз кочиб Афғонистонга ўтиб кетамиз.
- У ерда нима киламиз?
- Енгил машина ишлаб чиқарадиган завод қурамиз.
- Йўқ, мен боролмайман,— дедим узил-кесил килиб.
- Борасан.
- Бормайман!
- Хали шунақами!!!

Йигит шартта ўрнидан туриб, ёкамга ёпишиб, маҳкамсиقا бошлади. Нафасим чиқмай хириллаб қолдим. Жон аччиғида бир силкинганд эдим, ёкам йиртилиб, бир парча латта йигитнинг кўлида қолди. Яна ҳёzlаниб келаётган эди, юрагини мўлжаллаб калла урдим, шилқ этиб каравотига йикилди. Ётган жойида хонани бошига кўтариб кулиб юборди.

- Хазиллашган эдим, жинни.
- Ўзинг жинни экансан.
- Лекин, Хошим, мени сотмайсан-а.
- Сотмайман.
- Олтинни олишга ёрдамлашасанми?
- Ердамлашаман.
- Олма ейсанми?
- Олманг бошингдан колсин! — деб халатимни елкамга солдим-да, коридорга чиқиб кетдим.

Аммо сарик олтин жинниси ниятига етолмади. Кечкурун область милициясининг жиноят-қидирув бўлимидан иккита хушбичимгина лейтенант келиб, уни кийинтириб, олиб чиқиб кетишли. Ўн минутлардан сўнг эшик ёнидаги каравотда ётадиган қари амаки ҳам мен билан кўл бериб хайрлашиб, жўнаб кетди.

Мен кечаси билан ўйлаб ўйимга етолмадим. Кўзи қисиқ йигитни милиционерлар нега олиб кетишли, нега анови амаки ҳам тўсатдан йўқ бўлиб қолди, шу ҳакда роса ўйладим-у, лекин, бари бир, жавоб топа олмадим. Бу савол-

ларға әртасыга ҳамшира қыз Фаридадан жавоб олдим. — Фарида негадир менга үйларидан овқат олиб келибди.

— Ие, нега бундай қылдингиз? — деб сүрадым ўзимни жиндең нокурай сезиб.

— Ўзим, шундай... — деди қыз ерга қараб.

— Чучварани яхши күришимни қаёдан биласиз?

— Вой, ростдан ҳам чучварани яхши күрасизми?

— Жон-дилим чучвара. Ойим чучвара киладиган куни әрталабдан ашула бошлайман.

— Менинг дадам ҳам чучварани яхши күрадилар.

— Бўлмаса қайнатам ҳам ўзимга ўхшар экан-да! — деб хонани бошимга кўтариб ҳузур қилиб кулдим.

Фарида кулмай:

— Сиз шу ерликмисиз? — деб сўради.

— Йўқ. Фаргона томонданман.

— Бу ерда ўқийсизми?

— Милицияда ишлайман.

— Палатаанглар ўзи милиционерлар палатаси бўлиб копти.

— Нега ундаи дейсиз?

— Анави эшикнинг ёнидаги каравотда ётадиган Ориф ака ҳам милиционер экан, — шундай деб Фарида менга ҳамма гапни айтиб берди.

Бир кўзи қисиқ йигитнинг оти Олим бўлиб, ўзи машхур жиноятчи, ашаддий товламачи экан. Уч бор камалиб, ҳар гал қамоқдан чикқанда меҳнат дафтарчасини янгилаб, худди камалмагандек иш бошлайверар экан. Охири у райондаги каттакон вино заводига омборчи бўлиб олибди-ю, шайкалари билан бирлашиб, вино дейсизми, спирту ароклар дейсизми, ҳаммасини ташқарига пуллайверибди. Жуда уста бўлгани учун бетайинроқ бир врач билан тил топишиб, ўзини руҳий хаста сифатида унга кўрсатиб борибди. Касаллик тарихига, фалон йилдан бўён шу касал билан оғриди, деб қайд қилдириб қўйибди. Омборда ўғирланган ичимликнинг киммати саксон минг сўмга етганда ҳалиги врачнинг ёрдами билан шу касалхонага жойлашибди. Бу найрангдан милиция хабардор экан. Ғилай чиндан ҳам руҳий касалга чалинганми, чалинган эмасми, у кимлар билан муомалада бўлади, шериклари қанақа одамлар ўзи, ана шуларни аниклаш учун область милиция бошкармасининг ходими Ориф ака Асомов ҳам ўзини руҳий касал қилиб кўрсатиб шу касалхонага жойлашибди ва олти ой давомида ҳалиги кўзи гўйлай жиноятчини роса ўрганишибди, шерикларини аниклашибди. Бир кўзи ғилайнинг олтин ҳақидаги гаплари шунчаки бир алдов экан.

— Буни кимдан эшитдингиз? — шошилиб сўрадим Фаридадан.

— Фотима Салоҳиддиновна айтдилар,— шундай деб Фарида у ёқ-бу ёғига қараб олди.— Сизни ҳам шунақанги бир иш билан келганга ўхшайди деяптилар.

— Эҳтимол...— деб қўйдим мен ҳам мужмалроқ килиб.

— Милиционерлар шунақанги иродали бўлишар экан-а! Бечора Ориф ака жиннилиги тўғрисида шубҳа туғдирмаслик учун, мен отман, деб олти ой давомида хонама-хона тўрт оёклаб чопиб юрдилар, баъзан кечалари кишнаб, ер тепиниб, ҳаммани уйғотиб юборадилар... Сизнинг ҳам шу нақанги иродали бўлишингизни истардим.

— Бунинг учун ҳар куни бир тоғора чучвара еб туриш керак! — деб ҳазиллашдим Фаридага. Лекин унинг жавобини эшитолмадим. Нега десангиз, худди шу пайтда палатага Фотима Салоҳиддиновна кириб келди, кўлида тугун. «Ўрток Рўзиев, кийиниб бош врачнинг хонасига кирап экансиз» деди-ю, яна орқасига қайтиб чиқиб кетди у.

Шошилиб тугунни ечдим, кизик! Янги костюм-шим, янги кўйлак, янги туфли, янги ботинка, янги дўппи, янги майка, янги пайпок — ҳаммаси янги.

— Вой, Ҳошим ака, тинчликми? — ҳайрон бўлиб сўради Фарида.

— Сиз ҳам тез кийининг, ҳозир ЗАГСга борамиз,— дедим жўрттага қовоғимни солиб.

— Ҳазилингиз курсин! — Фарида уялди шекилли, чопкиллаб ташкарига чиқиб кетди.

Апил-тапил кийиниб, бош врачнинг кабинетига югурдим. Хойнаҳой ё ойим, ё бувижоним келган. Бечора бувижоним-эй! Мехрибон ойижоним, бекорга тушимга кирмаган экансиз, ҳозир бориб бағрингизга отиласман, юзингиздан, кўзларингиздан ўпаман, тўйиб-тўйиб ҳиддайман; хидингизни яхши кўраман!

Бош врачнинг хонасига кириб, тўсатдан ўти ўчган мотордек такқа тўхтадим. Қайноқ бир ҳаяжон вужудимга ёйилди-ю, томирларим ловиллаб ёниб кетгандек бўлди. Юрагим уриб кетди, томогимга нимадир тикилиб, кўзимга ёш келди. Йиглаб юбордим. Қаршимда кулочини кенг ёзиб, кулимсираганча Салимжон ака Отажонов турарди!

— Йиглама, тентак! — деди у мен томон юриб,— ке бир ачомлашайлик. Ў, баракалла! Энди Суръат аканг билан кўриш. У сендан кечирим сўрагани келди. Бориб айтмаганида, мен сени қочиб кетдига чиқариб юраверар эканман.

Ўзимга келиб карасам, бош врачнинг шундоқкина ёнгинасида илжайганча тунов кунги новча милиционер ўтириб-

ди. Кўришиб ҳол-аҳвол сўрашдик, биргалашиб кулишдик.
Бир пиёладан исенқ-исенқ кўк чой ҳам ичдик.

Ниҳоят, Суръат ака ўрнидан турди:

— Кетдикми?

Юрагим шув этиб кетди:

— Қаёқка?

— Европани забт этгани! — деди қулиб Суръат ака.

Мен ҳам ўрнимдан турдим:

— Йўқ, мен энди бормайман!

— Нега? — кулимсиради Суръат ака.

— Жиннихонани забт этганим ҳам етар!

Яна кулишдик.

МЕҲМОНГА БОРДИМ

Шундай, қилиб, мана, ўзингиз ҳам кўриб турибсизки, ишларим яна юришди-кетди. Омадимни қарангки, Суръат ака виждонли ва мен таърифини ҳеч келтира олмайдиган даражада раҳмдил бир киши экан. Мени жиннихонага элтиб кўйгач, эҳтимол, чиндан ҳам ўғри талагандир, эҳтимол чиндан ҳам милиция хизматчисидир деб ўйлаб, роса уч кун ўзи билан ўзи мунозара қилибди. Ва, ниҳоят, бугун эрталаб менинг бошлиғим ҳузурига кириб: «Шундай-шундай йигит сизда ишлайдими», деб сўрабди.

— Ишлайди,— деган жавоб бўлибди.

— Ўзи соғмиди? — деб сўрабди яна.

— Соғликка-ю, соғ эди-я, тинчликми? — деган жавоб бўлибди яна. Э, борингки, ишим ўз-ўзидан ўнгланиб кетибдида.

Осма кўприк олдига етганимизда Суръат ака, ўғлимни боғчадан олмоқчиман, деб машинадан тушиб колди.

— Ўртоқ Рўзиев, яна бир марта узр сўрайман,— деди у қўлимни сикиб хайрлашаркан.

— Мен эса сизга яна бир марта раҳмат айтаман,— деди Салимжон ака менинг ўрнимга жавоб қайтариб.— Сиз чинакам милиционер экансиз!

Салимжон ака билан анча маҳалгача жим кетдик. «Волга» машиналарни кувиб ўтиб, силлик йўлдан учиб боряпти. «Ростдан ҳам ўғриларга учраб қолдингми?» — худди ўзи билан ўзи гаплашгандек оҳангда сўради бошлиғим.

— Учраб қолдим.

— Ечин деса ечинавердингми?

— Йўқ, аввал муштлашдим.

— Муштлашиб яхши иш қилибсан. Ҳақиқий милиционер осонликча таслим бўлмайди.

— Улар беш киши эди-да.

— Беш киши дедингми? — хушёр тортиб қайта сўради бошлиғим.— Ораларида аёл киши ҳам бормиди?

— Ўша аёлни куткараман деб шу балоларга қолдим-да.

— Шу ҳафта ичида сен билан икки кишини талашди. Улар ҳар қалай бизнинг шаҳардан эмас — гастролга келишганга ўхшайди... Ҳа, майли кўлга тушиб колишар. Шоффёр бола, тўппа-тўғри бизниги ҳайдайвер.

Салимжон ака бошқа гапирмади, ўриндикнинг орқа суюнчигига бошини қўйиб, кўзларини юмиб олди. Ким билади, нималар ҳакида ўйлаб кетдийкин? Ҳалиги ўғриларни ушлаш режасини туза бошладими ёки мен билмаган бошқа нарсалар хусусида ўйлаётими, билиб бўлмасди.

Машина шагал тўқилган торгина кўчага бурилиб, кўримсизгина, ранги ўчган кўк дарвоза олдида силкйниб тўхтади. Бошлиғим қўзини очиб, кани туш, деди менга. Сўнг шофферга, эрталаб соат еттида келгин, яна ухлаб қолдим деб баҳона қиласанг талонингни тешиб бераман, деб ҳазил килди.

Қўнгироқ тугмасини галма-гал олиб узоқ босдик. Ниҳоят дарвозанинг бир табақаси очилиб, 45 ёшлардаги, ок лўппи юзли бир аёл кўринди. «Сигир соғиб ўтирувдим, эшитмабман», деди-да, салом бериб, кўришиш учун елкамга икки кўлини баравар ташлади.

Ичкари кирдик. Саккиз сўтихча қеладиган ҳовли, ҳовлида бир туп ҳам дараҳт кўринмайди. Аммо икки минг десамку, лоф бўлиб кетар, ҳар қалай бир ярим минг туп келадиган ранг-баранг атиргуллар гуркираб ўсиб ётиди.

— Полковник ўртоқ Отажоновнинг кулбай олий макоми шу бўлади,— деди Салимжон ака кулиб.

— Лекин, гулларни роса хиллабсиз!

— Юр, аввал ёчиниб чиқайлик, гул ҳакида бафуржга гаплашамиз.

Шу пайт кўшни ҳовлидан ўртадаги кичкинагина эшикчани шараклатиб очиб, бир-бирини итаришиб, бир йўла беш бола югуриб чиқди. Каттаси, етти ёшлардаги малла соч бола олдинда, энг кичиги, икки ёшлардаги, худди елим кўғирчокқа ўхшаб кетадиган қизча орқада чопиб келарди. Полковник ҳаммаларини галма-гал ачомлаб, шоколад улашиб чиқди.

— Бахром, сен нега келмаяпсан? — деб чақирди сўнгра.

Гулзорнинг орасидан ёш боланинг овози эшитилди.

— Менинг иштоним йўқ-ку.

— Сен хеч иштонга ёлчимадинг-да,— кулди Салимжон ака.— Аввалги куни шим олиб берувдим-ку?

— Унингизни хўл қилиб қўйдим.

Салимжон ака унга ҳам битта шоколад бериб юборди.

— Кўшнимизнинг болалари,— деб тушунтириди Салимжон ака менга.— Бечоранинг ўн битта боласи бор. Ўзи магазинчи, аммо жуда ҳалол, пок йигит! Бошқалар биринки йил магазинда ишласа, данғиллама участка курган, машина олган, босар-тусарини билмай қолади. Бу бўлса, йигирма йилдан бўён магазинда-ю, болаларига иштон олиб беролмайди!

Полковник ўртоқ Отажоновнинг кулбаи олий макоми тўрт хонали уй ва бир ойнаванд равондан иборат. Ўн метрча келадиган, трамвайнинг вагонига ўхшаш равоннинг кунга бетгай томонига ҳам ҳар хил тувакларда гуллар қўйилибди. «Гул жинниси экан» деб ўйладим ичимда. Лекин, менга ўхшаб болаларни ҳам яхши кўрар экан, деган фикр ҳам ўтди бошимдан. Бувижоним, болажон одамнинг юраги тоза бўлади, шунака кишини учратсанг этагидан маҳкам ушла, дер эди. «Этагидан маҳкам ушлайман», деб ўйладим яна.

Салимжон ака ичкаридан ола-була шалвор кийиб, худди Африка ўрмонларида яшайдиган зебра қиёфасига кириб чиқди-ю:

— Бошлиғим нега мени уйига олиб келди, деб ўйлаётгандирсан? — деб сўради.

— Тўғри, худди шундай деб ўйлаб турувдим,— дедим шошилиб.

— Ёлғиз тураман. Сўкка бошман. Уй олгуннингча мен билан тира тур. Сенга ўхшаган ўғлим, жуда меҳрибон хотиним бор эди... Юр, уларни сенга кўрсатаман.

Ичкари уйда, ялтироқ стол-стуллар, ялтироқ шкафлар, ранг-баранг вазалар қўйилган хонада икки сурат ёнмаён осиғлик туради.

— Келинойнг,— деди Салимжон ака овози қалтираб,— кара, худди ўлмагандек! Нега қечга колдингиз, корнингиз ҳам очгандир, деб сўраётгандек. Буниси ўғлим — Каримжон! Хозир қамоқда.

Бошлиғимнинг кўзларида милтиллаб ёш томчилари кўринди, овози бўғилиб гапиролмай қолди. Шошилиб ташқарига юрди. Мен ҳам орқасидан эргашдим.

Токкайчи билан гулларнинг энг чиройли очилганларидан киркиб катталиги нон қутичадек келадиган дастали саватни тўлдирди-ю, индамасдан кўчага чикиб кетди. Ҳалиги оқ лўпли юзли аёл катта қора патнисда ҳар хил канд, тандирдан янгигина узилган нон, буғи кўтарилиб турган чой олиб чикиб, равонга қўйди-да:

— Ичиди ўтириңг, тортингманг. Салимжон акам қабристонга кетдилар чөғимда. Ораси яқин... Бечорага жуда жабр бўлди-да, ҳар куни боради... — деб яна изига қайтди.

Хотини нега ўлди? Хўш, у-ку қариб колган бўлса, ўз ажали билан ўлгандир, ўғли-чи, нега қамалди экан? Тавба, милиция полковнингининг ўғли ҳам қамаладими? Бутун шаҳарда уни танимайдиган милиционер йўқ, ҳамма уни устоз деб чақиради. Ҳаммалари бирлашиб, ўғлини қамоқдан чиқариб юборишса бўлмайдими?.. Ўғлини қамаган одам мени ҳам қамаши ҳеч гап эмас-ку! Анави ошхонанинг баҳти каро директори ёзган шикоят тасдиқланиб колган бўлса-я.

— Ҳошимжон, зерикуб колмадингми? — деган овоз эшилди ҳовлидан. Салимжон ака қайтиб келибди, ҳалиги ғамгинлигидан асар йўқ, юз-кўзи чараклаб кулиб турибди. Йўл-йўлакай магазинга ҳам кириб чиқсанга ўхшайди — сават тўла майда-чуйда.

— Палов қилишни биласанми?

— Биламан.

— Ечин бўлмаса. Бир кўлбола ош дамлайлик.

Икковлашиб ошга уннаб кетдик. Зирвакни пиширгач, бошлиғим, тарелкада озгина гўштдан олиб кел, деб буюрди. Ўзи ҳалиги саватчадан битта конъяк чиқарди.

— Ичасанми?

— Йўқ, оғзимга ҳам олган эмасман.

— Яхши қиласан, оғзингга олма бу заҳарни! Мен ҳам эллик ёшимгача оғзимга олмадим. Қейин тантанали кунларда дилхушлик учун унча-мунча татиб кўрадиган бўлдим... Хўп майли, ўлим бўлмасин! Бай-бай-бай, бунча бадхўр-а, бу! Шуни пулга олиб ичамиш-а... Раҳматли келинойингнинг менга қилган яхшиликларидан биттаси шу бўлдики, мени ичкиликтан сақлади. Мана энди, мени етимча қилиб ташлаб кетди. Гўринг тўла нур бўлгур, ажойиб аёл эди.. Ке, тағин бир ичай, буниси сен учун, милицияда униб-ўсишинг, полковник бўлишинг учун ичаман.

— Келинойимнинг вафот этгандарига анча бўлдими?

— Бир йилча бўлди, ўғлим.

— Карим акам нега қамалдилар?

— Айтаман, ҳаммасини айтаман. Айтсам дардим енгиллашади. Об-бў, Ҳошимжон-эй, нечага кирдинг?

— Ўн саккизга.

— Карим йигирмага кирди ҳозир. Ўзимга ўхшаган паҳлавон, забардаст йигит бўлувди. Елкалари кенг, кўкраги иргиб чиқсан, хипча бел... бор, козоннинг ўтини тортиб кўй. Баракалла! Ичасанми?

— Йўқ.

— Ичма бу заҳарни! Мен ҳам, ҳали айтдим-ку, эллик ёштимгача яқинига йўламадим... Каримни ўзим камадим. Келинайнинг уни деб ўлиб кетди. Демак, у бечоранинг ўлимига ҳам мен сабабчи бўлдим. Фариштадек беозор аёл эди-я! Табиатимдаги юшшоклик, раҳмдиллик ўшандан юккан. Қаттиқўллигим, назаримда отамдан юкканга ўхшайди... Бечора, ёш кетди! У мени одам қилувди, бузилишдан, адолатсиз бўлишдан сақлаб, ўттиз йил тарбиялади. Мен энди одам бўлдим деганимда у мени ташлаб кетди... Майли, сенга гапириб бераман, ҳаммасини гапириб бераман. Гапирсан енгил тортаман.

ПОЛКОВНИК ЎЗ ЎГЛИНИ НЕГА ҚАМАДИ?

— У пайтларда тоғли районда яшардик, тергов бўлимида ишлардим. Район марказидаги пилла қабул қиласидаги бир пунктда катта жиноятлар бўлаётганини сезиб қолдик. Уни фош килишни менга топширишди, сездирмасдан иш олиб бориш керак эди. Қўп овора бўлдим. Ниҳоят, бир кун жиноятчиларнинг изига ҳам тушдим. Шаҳардаги шойи тўкийдиган кичкина артеллар билан алоқалари бор экан. Артёллар, ўз навбатида, магазинлар билан муомалада бўлиб, яширинча тўқилган атласларни ўша магазинларга чиқариб пуллашар экан. Йигирмага якин одам қамалиши керак эди. Мен милиция хизматига кирганимдан буён бунаканги катта жиноятни очишга ҳеч кўл урмаган эдим, илҳом билан жуда берилиб ишлардим. Бир кун почтадан хат келиб қолди. «Салим, бизни тинч кўй, бўлмаса авлодинг билан кириб юборамиз. Ахир, ҳаммамизни камай олмайсан-ку!» деб ёзилибди унда. Бошлиғимиз Макаров деган чол эди, уни Макар бува деб чакирадик... Қозоннинг ўтини ўчириб кўйганмисан?

— Ўчириб кўйганман.

— Хатни Макар бувага кўрсатдим. Ўкиб, кўзларини юмганча, бармоклари билан столни чертиб, узок муроҳаза килди:

— Кўркяпсанми? — деди ниҳоят кўзини очиб.

— Кўркяпман,— дедим очиқ икрор бўлиб.

— Кўркма, сен билан мени бутун ҳалқ, қудратли хукумат химоя килиб турибди,— деб Макар бува кўнглимни тинчитган бўлди.

Ўша кечаси шаҳар милициясидан ёрдам чакириб, жиноятчиларнинг ҳаммасини кўлга олдик. Энди мени ишим асосан тугаган эди. Терговни область милициясига ўтказдик. Келинайнинг ўша пайтларда ҳам ҳамшира бўлиб ишлар,

үйимиз медпунктнинг шундоккина биқинида эди. Иккита кизимиз бор эди. Бири учда, иккинчиси — бешда, бирам чиройли, бирам дўмбок эдик, тилларининг бийронлигини айтмайсанми! Ишга бормай, кун бўйи гаплашиб ўтирасам дердим.

Хуфтон маҳалида бегона бир одам ҳаккалаб уйга кириб келибди, афт-башараси, тиззалари қоп-кора қон эмиш.

— Сиз ҳамиширамисиз? — сўрабди у энтикиб.

— Ҳамишираман,— дебди келинойинг.

— Тез бўлинг, булоқ бошида машина авария бўлди, ҳаммаёқ кон, одамлар ўляпти.

— Вой, тўхтанг! Қизларимни қўшнимни кираги олиб кириб кўйяй! — дебди бечора келинойинг. Бегона одам: «Оёгим синганга ўхшайди, юролмайман. Сиз келгунча уйни пойлаб тураман, кейин менга ҳам дори-дармон қиласиз». дебди. Келинойинг кўп оқ кўнгил аёл эди, лаққа тушибди! Бечорага ўша пайтда янгигина велосипед олиб берган эдим. Ўшани миниб булоқ бошига жўнаб кетибди. Ҳалиги ёвуз қизчаларимни уйга киритиб, устидан кулфлаб, керосин қуйиб, ўт қўйиб кочибди... Ўша куни мен навбатчи эдим. Қимdir менга телефон қилиб, «қанақа одамсиз, уйингизга ўт қўйишди-ю, ялпайиб ўтиришингизни қаранг-а», деди. Машинамиз йўқ эди. Отга миниб учиб бордим.

Кишлоққа етгунча йўл анҳор ёқалаб боради, ўнг томон кир, ўрикзор. Бир маҳал остимдаги от мункиб кетди-ю, нимагадир осилиб колдим. Чилвир! Мени йиқитиш учун йўлни чилвир билан тўсишган экан. Ҳали ўзимга келмасимдан туриб, одамлар устимга ёпирилиб, бошимга хўл чакмон ёпишди. Айни етилган пайтим, ўзимният хўқиздек кучим бор эди. Бошимдагини олиб ташлаш учун кўп ҳаракат килдим, бўлмади! Қўл-оёғимни чилвир билан боғлаб ташлашди. Чукурга иргитишганини, устимдан шалдираб сув туша бошлаганини ҳам эс-эс биламан... Қизик, ўзим ўлиб боряпман-у, бечора қизларим ўт ичидаги колмадимикин, онасиға нима бўлдийкин, деб ташвишланаман... Кейин ўзимдан кетиб қолибман.

Бир маҳал кўзимни очсам, тепамда энтикиб, ўн тўрт-ўн беш ёшлар чамасидаги бир бола турибди.

— Ўзингизга келдингизми? — деди у шивирлаб.

— Қимсан? — деб сўрадим.

— Ўрнингиздан тура оласизми? — деди бола яна. Турмоқчи бўлган эдим, гандираклаб юзим билан ерга йиқилдим. Йиқилдим-у, қизик, негадир дарров ўрнимдан туриб кетдим.

Ўрикзор оралаб кишлоқ томонга югурдик. Бола қўшни кишлоқдан, Одилжон муаллимнинг ўғли экан, тегирмонга юқ ташлаб кайтаётган экан. Мен унинг олдидан от чоптириб ўтибман. Мени дарров таниб, от уриб кетмасин деб ўзини четга олибди. Икки юз метрча нарида мен тўсатдан йикилибман, бориб ёрдамлашмоқчи бўлган экан, одамлар мени хар томондан куршаб, кўл-оёғимни боғлашаётганини кўриб, кўркиб ўзини четга олибди. Чукурга ташлашганини, устимга сув очиб юборишганини ҳам кўриб турибди. Кейин ҳалиги одамлар отга миниб, ўрикзор оралаб токка қараб кетишибди. Бола бир амаллаб мени чукурдан чиқариб, ёнидаги пичок билан чилвири киркиб, юрагимга қулоқ солса, тирик эмишман. Оёғимдан судраб ўрикзорга олиб ўтибди.

— Ўша бола ҳозир ҳаётми? — деб гапни бўлдим.

— Ҳаёт. Ҳозир кишлоқ Советининг раиси.— Шундай деб, ҳикоясини яна давом эттириди Салимжон ака.— Дараҳтзор оралаб уйга етиб борсак, атрофга одам дегани сифмай кетибди... Бечора кизчаларим бутунлай куйиб кетибди... Келинойинг... кўшнимизнинг уйида беҳуш ётарди... Эрталаб-гача сочим оппок оқариб кетди.

— Уйга ўт кўйган одамни топдингларми?

— Афсуски, топилмади.

— Йўлтўсарларни-чи? Уларни ҳам топишолмадими?

— У пайтда милиция ҳозиргидек кучли эмасди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?

— Кейинми, кейин келинойинг касал бўлиб ётиб қолди. Уни даволатаман деб шахарга келдим-у, ўзим ҳам шу ерда колиб кетдим. Милициядан кетмоқчи бўлувдим, раҳматли келинойинг кўнмади. Ички душманлар билан олишиш ўрнига улардан кўркиб, ишни ташлаб кетиш йигитнинг иши эмас, деди бечора. Жиноятчиларни фош килиб, бевакт ўлиб кетган кизчаларимизнинг рухини шод қиласиз деб туриб олди... Шунинг учун ҳам мен жиноятчиларга нисбатан шафқатсизман, қаттиқкўлман! Мендан зириллашларининг боиси ҳам мана шунда. Мени бераҳм дейишади, ёлғон! Юрагим раҳм-шафқат билан лиммо-лим тўла!.. Аммо жиноятчини кўрганимда, у отам бўлса ҳам, аямайман, зарур бўлеа ўғлимни ҳам қамайман!

Салимжон ака катта мушти билан столга бир урди-ю, ўрнидан туриб кетди. Водопроводга шланга улаб, гулзорга сув очди, ўчоқ бошига бориб, қозонга ўт ёқди.

— Тур, гуручни юв! — деди негадир менга зарда билан.

Феъли айнаб колганини кўриб, ҳикоянинг давомини сўрагани ботина олмадим.

Салимжон ака ошни дамлаб, қайтиб ўрнига ўтириди-да, ярим бўлган бутилкани кўлига олиб, негадир, чайкатиб кўрди.

— Қолганини ичиб қўйганим маъкулми ёки энди бас қилайми? — деб сўради мендан.

— Энди ичмай кўя колинг.

— Ҳар кунни ичадиган одатим йўқ,— деб бошлиғим ичимликнинг қолганини стаканга қулқуллатиб куя бошлади.— Баъзан бир ойда, баъзан икки ойда кўнгил кургур мана шунаقا тортиб колади. Ичсам йиглайман, йигласам, кўнглим бўшайди. Лекин, ҳамманинг олдида ҳам кўз ёши тўкиб бўлмайди. Чайқовчининг олдида йиглаб кўр-чи, эшак қилиб елкангга миниб олади. Сен ўғлимни эслатиб юбординг. У ҳам сенга ўхшаб сал ёлғончироқ эди. Қўлидан келмайдиган ишни буюрсанг ҳам «хўп бўлади» деяверарди. Ош кишини билмас экансан-у, кийиб юбораман дейсан. Назаримда, гуручини ҳам ювмасдан солдинг.

— Челакда сув тугаб қолган экан,— деб ўзимни окламокчи бўлдим.

— Ха, майли, лекин оккўнгил бола экансан... Ҳикоямиз нимага келиб тўхтаган эди? Ха, шаҳарга кўчиб келдик деяётгандим, шекилли... Ҳалққа, ҳукуматга содик ўғил бўлишга ҳаракат қилдим. Область милиция бўлимида аввал терговчи, кейин бўлим бошлиғи бўлиб ишладим. Бошқармага бошлиқ этиб тайинламоқчи бўлиб туришган эди, кимдир устимдан тухмат ёзиб қолса бўладими. Ҳақ жойида карор топгунча бир йилча фурсат ўтиб кетди, ўғлим.

Бу орада Каримжон туғилиб, онаси икковимизга овунчик бўлиб қолди. Якка ўғил эмасми, уни шунақанги эъзозлаб, шунақанги папалаб катта қилдикки, охири бола расво бўлди. Инжик, сиркаси сув кўтармайдиган, ишёқмас, ҳали айтганимдек, жинек ёлғончироқ бўлиб ўсади. Шундай бўлса ҳам уни онаси икковимиз еру кўкка ишонмас эдик, ҳадеб эркалатардик. Саккизинчи синфни тугатгач, ўқишини бутунлай ташлаб юборди. Уч йилча саланглаб бекор юрди. Шу бекор юрган пайтларида бола тамом бўлган экан, спорт тўғарагига қатнашиб боксни ўрганипман деб, бизни лакиллатиб юрган экан.

Бир кун эрталаб турсам, ётоқхонамдаги ёзув столининг тортмаси очилиб қопти. Бу ерда менинг шахсий тўппончам сакланар эди, уни менга мархум министримиз ўша пилла пунктидаги жиноятни очган йилим мукофот сифатида тақдим этган эди. Қалит менда-ку, тортмани ким очди экан, деб ўйладим. Лекин тўппонча ўриница-ю, битта ўқ етиш-

майди. Юрагим уриб кетди. Ҳовликиб Каримнинг хонасига кирдим.

Ухлаб ётибди. Шимига кўзим тушди! Почасига лой ёпишган, лой ҳали куримаган. Демак, у якинда қайтибди. Тўп-пончани шу олган! Ўкни кимга отди экан?!

Ютиниб, орқамга қайтдим. Нонушта маҳалида ўзимни ҳеч нарса билмаганга солиб ўтиридим. Қарим, негадир но-нушта қилмади, мазам бўлмаяпти деб ётоқхонасига кириб яна ётиб олди... Ишхонада тилла магазин коровулини мага-зиннинг ёнида эмас, Эгарчи маҳалласида, жарликка тушаверишда отиб кетишганини эшилдим. Кечга томон коровул тўппонча ўқидан ўлганлиги ҳам маълум бўлиб колди. Бутун шаҳар милицияси қўтилни ахтаришга тушди.

Кечкурун Каримни ётоқхонамга чакириб, тортмамдан тўппончани олдим-у, олдига тацладим.

— Ма, колган ўқ билан аввал мени, сўнгра онангни ҳам от!

Карим бошини эгиб олди.

— Яхшиямки, коровул ўлмабди,— дедим секин гап олиш учун. Карим ялт этиб менга каради. Кўзида таърифга сиф-мас бир даҳшат бор эди.

— Коровул сени таниб колибди...— дедим яна.

— Мен отганим йўқ! — кичкириб юборди Карим.

— Ким отди?

— Толиб!

— Нега-отди?

— Чўнтагида йигирмата олтин танга бор эди.

— Олдиларингми?

— Олишди.

— Қани олтинлар?

— Толибда.

— Тўппонча нега унинг қўлига тушиб колди?

— Карта ўйновдик. Агар ютқизсан бир кечага сизнинг тўппончангизни ўғирлаб олиб бориб беришим керак эди.

— Ютсанг-чи!

— Менга транзисторини берарди.

— Хозирча бу ҳакда онангга ҳеч нарса дема!

— Яхши!

Кечаси билан ухлаёлмай, илон чақкан кишидек тўлғаниб чиқдим. Онасининг юраги касал, эшилса, чидай олмай бир гап бўлиб қолиши мумкин. Бу сирни беркитиб юбориш ҳам мумкин эмас, виждоним йўл қўймайди бунга... Эҳтимол қо-тилни топиша олмас, ахир ундан ҳеч бир нишона қолмáган-ку? Сирни ошкор килсан, Карим камалади. Унинг аламига

чидаёлмай онаси бечора ҳам... фарзанд доғини энди күтартолмайди у.

Эрталаб воқеани онасига айтдим. Бечора жим ўтириб тинглади-ю, окариб кетди. Дори ичирдим, ўзига келиб:

— Кўпга қамашмайдими? — деб шивирлади...

Яна икки кун азобда ўтди. Охири бўлмади, виждон кўймади, ўғлим!

Каримни етаклаб, министримизнинг хузурига чиқдим,

Озод Азимович ҳам худди сенга ўхшаб менинг қўлимда тарбия топган, раҳматли келинайнингни ҳам яхши биларди. Олдига ишдан бўшатишларини сўраб ёзган аризамни, тўп-пончамни кўйдим, бўлган воқеани оғзаки сўзлаб бердим.

— Жуда хунук иш бўпти! — деди Озод Азимович бошини чайқаб.— Ҳозирча Карим очикда юра турсин. Лекин сиз ишдан кетмайсиз.

— Кетаман, энди ишлай олмайман.

— Ишдан кетишиш-кетмаслигинизни сиз эмас, министрлик ҳал килади.

— Йўқ, мен виждоним буюрганини қиласман! — Шундай деб хайрлашмасдан ҳам чикиб кетдим, узок ўтиришга юзим чидамади.

Лекин, Каримни судгача қамашмади, министрнинг буйруги шундай бўлган экан. Бечора ўғлим остона ҳатлаб кўчага чиқмай, уч ой бемор онасининг ёнида ўтириди. Бирор марта бўлса ҳам бетимга қарай одмади шўрлик. Қилган ишига минг бор пушаймон бўлган эди у. Аммо жазоланиши керак эди! Ҳар қандай жиноят қайси асосда юз беришидан катъи назар, жиноятчи жазоланиши керак! Эшитяпсанми, жазоланиши шарт!

Суд белгиланган куни келинайнинг аҳволи анча оғир эди, боролмади. Ўзим бордим, беш йил беришди. Қайтиб келсам, бечора келинайнинг, менинг маслаҳатчим, ҳамдардим, ётган ўрнида ўлиб колибди!. Хайрлашомлай қолдим, эшитяпсанми, Ҳошимжон, кирк йиллик қадрдонимнинг охирги сўзини эшитолмай қолдим-а!

— Кўйинг, йигламанг! — деб, негадир ўзим ҳам йиглаб юбордим.

— Кўй, ўғлим, бир йиглаб олай, тўйиб-тўйиб йигласам ёзиламан. Ёшлидаги куч-ғайратим яна қайтгандек бўлади. Эртага яна чайқовчи, товламачи, юлғучлар билан жангга киришиб кетавераман, ҳакиқат учун курашавераман. Ҳакиқатни биласанми, ўғлим?

— Биламан.

— Билсанг, ҳакиқат битта бўлади. Аммо уни чайқовчи ўзича тушунади. Юлғуч ҳам бирорнинг чўнтагини мўлжалга

олиб туради-ю, аммо мен ҳақман, ҳақиқат мен томонда деб ўйлади. Қўлга тушиб қолса, милиция билан тиккама-тикка олишади! Биз ҳақиқатнинг юзига доғ туширувчиларга карши уришамиз, тўғрими?

— Тўғри.

— Озгина қуйиб берайми?

— Мен ичмайман.

— Баракалла, ичма! Кел, ўғлим, бир ачомлашайлик. Ҳидинг ҳам, тавба қилдим-эй, худди Қаримнинг ҳидига ўхшайди! Карим келгунча мен билан бирга турасан, энди сен ҳам ўғлимсан. Икковингни бир кунда уйлантираман, уйланасанми?

— Бувижонимдан сўрашим керак!

Салимжон акам кулиб ўрнидан турди-да, ошни сузиш учун ўчоқ бошига қараб кетди.

ЖИНОЯТ КОДЕКСИННИГ 197- МОДДАСИ

Юрагим ғаш, кўнгил ташвишда. Бугун-эрта камаб кўйишлари ҳам мумкин. Ахир, ўртоқ Ортиқовнинг айтишича, баъзан тухмат билан қамалиб кетганлар ҳам бўлган-ку! Полковник ўз ўғлини қамаган, керак бўлса отамни ҳам қамайман деяпти. Эҳтимол, мени чукуррок ўрганиш учун ўз уйига олиб боргандир? Менга кўрсатилган меҳрибончиликларнинг ҳаммаси ясама бўлса-я?

Комиссия уч кундан бўён роса текшир-текшир киляпти. Ўша бахти қаро директору, ошпаз Турсунову, бақалоқ буфетчигача роса сўроқ қилишди, ўша-ўша гап — ўртоқ Рўзиев пул сўради, бердик, тамом-вассалом!

Бугун комиссиянинг икки аъзоси келмади, қаранг, иккovi ҳам грипп бўлиб қолибди. Полковник бўғилиб, гарчи кабинетининг бўйи билан эни канча эканлиги ўзига аввалдан маълум бўлса ҳам, оёғини метр килиб, яна ўлчашга тушиб кетди. Назаримда эллик мартacha ўлчаб чиқдиёв! Ниҳоят, бу машгулот жонига тегиб кетди шекилли, юришдан тўхтаб:

— Қани кетдик! — деди шошилиб.

— Қаёқка?

— Ошхонага борамиз. Қўнглимга бир гап келиб қолди,— деди бошлиғим қўтариинки бир кайфиятда.— Умуман сен, мен қандай иш олиб боришимни кўрганинг яхши. Бу сенга бир мактаб бўлади. Керак бўлса, мен кўйдек ювош бўламан, керак бўлса, тулкидек айёр бўламан, шароит тақозо қилса, шердек ҳамла қиласман... Ораларида биттаси сал оқкўнгилрок... Ўшандан иш чиқиши мумкин.

Ошхонага соат ўн бирларда етиб бордик. Негадир хў-

рандалар жуда оз. Озғин кассир иш йўклигидан бўлса керак, қаламтарош билан тирноғини тозалаб ўтирибди. Директорнинг хонасига ўтдик, йўқ экан. Буфетчи орқали ошпаз Ўроз Ҳайдаровни чақирирдик. Ўроз худди Зокирга ўҳшаб оқ лўппи юзли, кўй кўзлари доим кулиб турадиган, йигирма икки-йигирма уч ёшлардаги йигит бўлиб, киши билан гаплашганда уйнинг шифтиға қараб туради.

— Хўш, Ўрозбой, ҳали ҳам кечаги гапингда турибсанми? — сўради полковник.

— Мен ҳақиқатни айтдим,— деди Ўроз.

— Кўзларинг эса «ёлғон!» деб турибди.

— Ёлғон бўлса текшириб кўринг.

— Шундай қилиб, юз сўм берганмисан?

— Ҳа.

— Маошинг қанча?

— Саксон сўм.

— Маошинг саксон сўм бўлса, юз сўм чўнталингга қаёқдан келиб колди.

— Мен уни йигиб юрувдим.

— Бирор нарса олмокчимидинг?

— Телевизор олмокчи эдик.

— Анчадан бўён йигаётганмидинг?

— Уч ойдан бўён.

— Ўша порага берган юз сўминг қанақа пуллар эди, уч сўмликми, беш сўмликми, ё ўн сўмликмиди?

— Қанақа дейсизми?

— Ҳа, қанақа пуллар эди деяпман.

— Қанақалиги... ҳозир эсимда йўқ.

— Учой ёнингда сақлайсан-у, қанақа пуллар эканлигини билмайсанми? Ўрозвой, кўриб турибманки, ҳалол, ростгўй йигитсан, ёлғон гапириб ўрганмагансан. Шунинг учун ҳам кўзингни олиб кочяпсан. Кўзларинг эса, ҳамма гапни айтиб турибди. Қани, кўзингни олиб кочмай тур-чи, ҳа, баракалла!

— Болаларинг борми?

— Фотима-Зухра кизларим бор.

— Ота-онанг ҳаётми?

— Ҳа.

— Қамалсанг, шуларга жабр бўлади! Очик икрор бўлсанг, қамоқдан сакланниб қолишинг мумкин. Шерилларингдан биттаси ҳамма гапни ёзиб берди. Ма, ўқиб кўр. Факат имзосини мен беркитиб тураман, сир саклашга ваъда берганман.

Ошпаз хатни бир эмас, икки марта ўқиб чикди. Ўқиб чикди-ю, бу гал кўзини шифтга эмас, ерга қадаб:

— Билиб колса, директор мени тириклайн кўмади!— деб пичирлади.

— Сен директорни эмас, кизларингни, хотинингни, қари ота-онангни ўйла!

— Сир саклашга сўз берасизми?

— Сўз бераман.

— Ошхонадан эсон-омон бўшаб кетишимга ёрдамлашасизми?

— Ёрдамлашаман.

— Менга коз беринг бўлмаса.

Ўрзой икки йилдан бўён ошхонада юз бериб келаётган барча кирдикорларни, менга килинган тухматни, директор нима деб тайинлаганигача — ҳамма-ҳаммасини батафсил ёзиб берди. Чикиб кетгач, мен бошлиғимдан:

— Унинг шериги чиндан ҳам бирор нарса ёзиб бергани миди?— деб сўрадим.

— Йўқ, бу қалбаки хат эди, ўзим ёзувдим,— кулиб деди Салимжон ака.— Сенга ҳали айтдим-ку, шу бола кўнглимга сал маъқул тушиб колди деб... Сўрок бошлаш олдидан аввал одамнинг психологиясини ўрганиш керак. Буфетчи бўлса, тажрибали, уни алдаб бўлмайди. Унга темир қопқон тайёрлаб келдим. Бошқасига илинмайди у.

Бакалок буфетчи икки қўлини қўксига кўйиб, хиёл эгилиб, одоб-назокат билан кириб келди. Кирди-ю, қўллари ни қўксига кўйганича, ўтирмай тик тураверди. Хона унча иссиқ бўлмаса ҳам, аввал бурни ва пешанасида, сўнгра семиз, сергўшт юзида тер кўриниб, бора-бора худди ҳаммомга тушгандек пишиллаб кетди. У гоҳ менга қараб қўяди, гоҳ бошини кўтармай, ҳамон бир нарсаларни ёзиб ўтирган полковникнинг елкасига салом беради.

— Ўтиринг! — буюрди полковник.

— Раҳмат. Мен ҳурматли бошлиқлар ҳузурида тик туришга ўрганганман.

— Исмингиз?

— Кечакайтувдим-ку, ҳурматли бошлиқка зарур бўлса, яна айтишим мумкин.

— Исмингиз деяпман?!

Буфетчи бир сакраб тушди:

— Зокир Зарипов, худди шундай.

— Гражданин Зарипов, сиз қамоққа олиндингиз!

Буфетчи бир чайқалиб кетди. Уч минут чамаси оғзи очилганча, қошларини кериб, анграйиб турди. Сўнгра «қамоққа» деб пичирлади ўзига-ўзи. Унинг бутунлай довдираб

қолганини кўриб, полковник ўз хужумини яна ҳам шиддатлироқ давом эттириди. Кечакан Салимжон акани жуда дилбар, раҳмдил бир киёфада кўргандим. Ҳозир у шундай бир важоҳат ва ваҳшат билан бокардик, ишонсангиз, бу боқишилардан ўзим ҳам довдираб колаётгандек бўлдим.

— Кечирадилар,— деди ниҳоят буфетчи тилга кириб,— камалишимнинг сабабини билсам бўладими?

— Шу йилнинг 22 марта шаҳар савдо инспекцияси буфетингиздан ўн тўрт бутилка қалбаки конъяк топган, шундайми? — метинде оғир бир оҳангда сўради полковник.

— Йўқ, йўқ, бир англашилмовчилик бўлган эди!

— Мана акти! — Салимжон ака актни узатмоқчи бўлувди, буфетчи яна довдираб колди шекилли, негадир, орқасига тисарилиб, елкасини деворга уриб олди.

— Ха, айтгандай, шундай бўлувди, лекин чора кўришган. Ҳайфсан олганман.

— Сиз Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу тўксон еттинчи моддасига асосан жиноий жавобгарликка тортилишингиз керак.

— Лекин, мен ҳалол меҳнатим билан ўз айбимни ювганман.

— Ўнинчи февраль куни дружиначилар томонидан текширув ўtkазилганди, бир ҳаридорни бир сўм йигирма иккитийинга алдагансиз.

— Йўқ, йўқ, ўрток полковник, мен янгилишиб кетганман. Ўша куни касал эдим, иситмам бор эди!

— Мана, ўзингиз қўл кўйган акт.

— Лекин, мен ўртоклик судида узр сўраганман, ҳайфсан беришган.

— Сиз Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу етмиш еттинчи моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилишингиз керак. Гражданин Зарипов, сиз камокка олиндингиз!

Бакалоқ буфетчи назаримда, шу пайтда жуда, жуда ҳам ингичка тортиб кетгандек бўлди. Дадасидан кўрккан ёш боладек бурчакка тикилиб, тиззалири дағ-дағ қалтирай бошлиди. Ҳалиги тер босган сергўшт юзи энди совук урган помидордек гезарид кетди. «Ке-ке-ке...» деди-ю, тили тутилиб, яна жим бўлди. Йиғламсираганча, худди ёрдам кутгандек бир менга, бир деразага қараб кўзларини мўлтиратиб тураверди. Ниҳоят, костюми ичидаги йўқ бўлиб кетган бўйини сал чўзиб:

— Кечирасиз, бир нарса сўрасам майлими? — деб сўради.

— Сўранг! — жеркиб бергандек бўлди полковник.

— Шу актларни қаердан олганлигингизни билсам бүладыми?

— Қеча кечкүрун директорингиз Одил Аббосов олиб бориб берди.

— Номард!

— Гап тамом. Буфетни қулфланг! — шундай деб, Салимжон ака ўрнидан туриб, стол устидаги қофозларини йириштириб, портфелига жойлай бошлади.

— Тұхтанг! Бир нарса айтмоқчиман! — шошилиб деди буфетчи.

— Кераги йўқ. Қеча ҳамма гапни айтгансиз,— эшикка томон юра бошлади менинг бошлиғим.

— Йўқ, йўқ, кеча мен сизни ва бутун комиссия аъзоларини алдаган эдим, ёлғон сўзлагандим. У мени сотганда, мен қараб тураманми? Мен ўрток Рўзиевга тұхмат уюштирилганидан хабардорман. Одил эмас, кazzоб, муттаҳам у, учига чиқкан порахўр у. Шаҳар савдо инспекциясига ҳам, дружиначиларга ҳам тұхмат қылган. Бечоралар текширғани келгани безиллашади...

Э, ҳа, ҳамма гап бу ёқда экан-ку, деб ўйладим.

Бақалоқ буфетчининг айтишича, баҳти қаро директор учига чиқкан тұхматчи, учига чиқкан порахўр экан. Шаҳарнинг икки мавзеида иккита данғиллама участкаси, бирорнинг номига олинган кора «Волга»си бор экан. Хар куни бош ошпазлардан эллик сўмдан, шу кўксига муштлаб сўзлаётган буфетчидан 60 сўм олар экан. Сўралган пулни бермаса ошпазларни кечаси олиб колиб, перашка пиширтириб, вокзалга олиб чиқиб соттиаркан. Район ошхоналар трести-нинг бошлиғи баҳти қаро директордан шунақанги қўрқар эканки, бошка ошхоналарга директор тайинланаётганда шу билан маслаҳатлашар экан.

Баҳти қаро директордан буфетчи ҳам қўрқар экан, ўғриликка ўргатган ҳам, қалбаки конъяқ тайёрлашга мажбур қылган ҳам шу ебтўймас директор бўпти. Агар буфетчи унинг кўлидан эсон-омон чиқиб кетса, аввал электромонтер бўлган экан, яна ўз касбига жон-жон деб қайтишга тайёр экан...

— Болаларинг борми? — тўсатдан гапни бўлди полковник.

— Олтита қизим бор, ўртоқ бошлиқ.

— Хотининг ишлайдими?

— Ишламайди, ўртоқ бошлиқ. Қасал, нафаси қисади.

— Айтган гапларингни ёзиб бера оласанми?

— Ёзиб бераман. У номард мени сотибди: энди мен ҳам очиб ташлайман ҳаммасини! Қўлингиздаги актларни бости-

бости қиласан, деб мендан пул олган. Хотинимни курортга жүннатаман, деб бир амаллаб путёвка топувдим, номард, дружиначиларга берамиз, деб ўшани ҳам олиб қўйди. Мен... мен...

— Йиглама! — деди Салимжон aka ҳамон аввалги ваҳшатидан тушмай.

— Йўқ, мен...

Буфетчи Салимжон аканинг ўрнига ўтириб, тушунтириш хати ёза бошлади. Аввал кўллари қалтираб, иши юришмади, ёзганининг устидан ўчираверди. Кейин бир стакан сув ичib олгач, қалтироғи босилиб, равон ёза кетди. Ниҳоят, ўрнидан туриб:

— Ўртоқ бошлиқ, агар, рухсат берсангиз, кизларим билан хайрлашиб келсам,— деб илтимос килди.

— Хозирча сени очиқда қолдирман,— деб Салимжон aka чикиб кетиш учун унга рухсат берди.

— Ростдан камамайсизми?

— Факат ҳалол ишлагин, қаллоблик қилмагин.

— Ҳалол ишлайман, қаллоблик қилмайман!

— Лекин, ўртамида бўлган бу гапларни директоринга айтма.

— Айтмайман, пешанамга тўппонча қадашса ҳам айтмайман.

Бақалоқ буфетчи оёғи ечиб юборилган паррандадек сакраб-сакраб чикиб кетди. Салимжон акадан ўша актларни чиндан ҳам директор элтиб берганмиди, деб сўраган эдим, у кулиб: «Сен директорни ўзингга ўхшаган лақма деб ўйла-япсан шекилли», деб мени андак койиб ҳам берди. Актларни у шаҳар савдо инспекцияси билан милиция идорасидан олган экан, буфетчидан гап олиш учун атайлаб, директорини айтиб берди, деган гапларни айтган экан.

Директордан ҳамон дарак йўқ. Ошпазлардан бири кириб, у киши келмас эканлар, грипп билан оғриб қолибдилар, деб чикиб кетди. Иккинчи ошпаз Карим Турсунов тунги сменада ишларкан, уни кутмай бугунги ишни тугатиб қўя колдик.

Кўнглим бир оз таскин топгандек бўлди. Хайрият, ҳак жойида карор топадиган бўлди, бу ғалвадан ҳам эсон-омон кутулиб кетадиган бўлдим, деб ўйладим. Бошлиғимга, сизга мингдан-минг раҳмат, сизга, милицияга ўла-ўлгунча содик бўламан, дедим.

— Раҳмат дейишингга ҳали эрта,— деди Салимжон aka ўйга толиб.

— Нега энди, ҳаммаси беш кўлдек аён бўлди-ку?

— Одил Аббосов қари тулки, уни осонликча қўлга тушириб бўпсан. Сен билан мен тўплаган фактларни, бир ҳамла билан йўқка чиқариб қўйиши мумкин! Биламан, у бугун касал эмас, уйида ҳам ётгани йўқ. Шаҳар прокуратурасида оғайниси бор, ўша билан маслаҳат қилгани кетган. Қани энди сеҳргар бўлсаму, кўзга кўринмайдиган бўлиб олиб, овоз ёзадиган аппаратимни қўлтиклаб уларнинг ҳузурига кириб, ҳамма гапларини оқизмай-томизмай ёзиб олсан... Афсуски, сеҳргарлик қўлимидан келмайди-да. Аммо бу сарик шайтонлар билан охиригача олишиш қўлимидан келади! Нима дединг, Ҳошимжон, олишамизми?

Мен индамадим. Негаки, шу пайтда сеҳрли қалпокчам ҳақида ўйлардим. Борди-ю, Салимжон акамга очишини айтсам-чи... Йўқ, яххиси, айтмасдан бориб олиб келаман. Бу ғалвалар тинчисин, уч-тўрт кунга жавоб оламану, бориб албатта олиб келаман. Ана ундан сўнг сарик шайтонлару, сарик девларнинг таъзирини бераверамиз.

— Корин қалай? — сўради бошлиғим.

— Жуда оч!

— Юр, бир кабобхўрлик қилайлик.

ПОЛКОВНИКНИНГ ЎН БИР НАБИРАСИ

Эртасига Салимжон акам ҳам грипп билан оғриб колди. Магазинчининг хотини — ўн бир боланинг онаси Лутфи хола унга караб турадиган, мен идорага бориб, ёзув-чизув ишлари билан машғул бўладиган бўлдим.

Кечкурун кайтсан, қўшнимизнинг Ботир, Бобур, Собир, Баҳодир, Баҳром, Баҳтиёр, Севар, Саври исмли болалари менинг устозимни ҳар томондан ўраб, чуғурчикдек чуғурашиб бошини қотиришяпти.

— Амаки, оёғингизни уқалаб кўйсам менга рогатка олиб берасизми? — дейди иштонсиз юрадиган Баҳром.

— Олиб бераман,— дейди Салимжон акам ҳам кўзини очмай.

— Амаки, бўлканинг юмшоқ жойидан чайнаб, кафтимда думалатиб, курт ясаб берайми? — дейди тўрт ёшли Баҳтиёр.

— Майли, ясаб бер,— деган жавоб қайтарди унга ҳам.

— Амаки, пешанангизга латта ҳўллаб босайми? — деб сўрайди Баҳодир.

— Ҳозир босдинг-ку?

— Тағин босгим келянти-да.

— Ҳа, майли, боссанг-боса қол.

Саккиз ёшли Севар билан тўқиз ёшли Саври енгларини шимаришиб олиб, ҳаммаёкларини ҳўл килиб, пишилашиб пол ювишяпти. Ботир ҳовлига шланкада сув сепиш билан машгул.

Сувни ҳовлига сепялтими, бошидан қуяяптими, билиб бўлмайди, нега десангиз, худди сувга тушган мушукдек ҳаммаёғи шалаббо.

— Амаки, менга нима олиб берасиз? — деб сўрайди Саври.

- Сочингга лента олиб бераман.
- Менга-чи? — эркаланади Севар.
- Сен кимсан ўзинг?
- Мен Севарман-ку.
- Э, анови дадаси магазиндан сотиб олган қизми?
- Йўқ, мени ойим туккан.
- Ха, майли, сенга елим қўғирчоқ олиб бераман.

Салимжон ака шу ётишда касалга эмас, кишлоғимиздағи боғчанинг энагасига ўхшарди, катта-кичик болалар чуғурлашиб, у ёқ-бу ёғидан тортқилашиб, унга ҳеч тинчлик беришмасди. Аччиғим чиқиб: «Қани, уйларингга жўнаб қолинглар,— деб уришдим уларни,— бўлмаса грипп юқиб колади». «Биз грипп бўлиб ўтганмиз, энди юқмайди», деб чуғурлашиб болалар. Қўлимга супурғи олиб, худди урмоқчи бўлгандек ўдағайлаб ҳаммаларини ҳайдаб солмоқчи бўлувдим, Салимжон акам: «Қўй, хайдама, ўзим чакиритириб чикдим, шуларни кўрсам касалим енгиллашади», деб кўнмади. Ҳамшира укол килгани келган эди, унга кўзимни қисиб: «Аввал болаларга нина тиқаркансиз, Салимжон акам айт-яптилар», дедим.

Болалар шаталоқ отиб кочиб қолишиди, ҳовли сув куйгандек жимжит бўлиб қолди. Иккита чинни косада мастава кўтариб, магазинчи Неъмат ака чиқди.

— Тузумисиз? — деди у Салимжон аканинг оёқ томонига ўтираётуб.

- Иситмам тушди шекилли, ўзингнинг ишларинг қалай?
- Бугун яна муштлашиб кетишинга оз қолди.
- Бўлар-бўлмасга муштлашаверар экансан-да.
- Бўлар-бўлмасга эмас. Ҳошимжон, бор, иккита қошиқ олиб чиқкин... Салимжон ака, шу маставани ичинг, терлайсиз. Тўхтанг, мана бу дорини аввал ичиб юборинг, буям терлатади шекилли, менам шундан тузалдим... Бўлар-бўлмасга муштлашма дейсиз. Шу баттоллар билан муштлашмай бўларканми. Эрталаб юз қоп ун келиб қолди. Экспедитор унни туширмай, қопига бир сўмдан берасан, деб туриб олди. Бир тийин ҳам бермайман десам, бўлмаса бир

коп ҳам ун ололмайсан, деди. Оламан дедим, ололмайсан деди. Оз қолди муштлашиб кетишимизга.

— Унни ташлаб кетдими, ахир? — ғижиниб сўради полковник.

— Бермади. Сизга юз марта айтдим, шуларнинг попугини бир силаб қўйинг деб.

— Улгурмаяпмиз-да.

Салимжон акам маставани қайнок-қайнок ичиб, ўралиб ётиб олди. Магазинчи бўшаган косаларни олиб чиқиб кетди. Мен бўлсан бошлиғим ҳақида ўйлай бошладим. Бечорага жуда қийин, ҳатто касал ётганида ҳам порахўрлар ҳақида шикоят килишиб, тинчлик беришмайди. Жиноятчилар бўлса, кучайгандан-кучайиб боряпти. Уч кунда ўн тўртта шикоят тушди, ҳали биттасига ҳам қўл урганимиз йўқ. Бирини тугатсанг, иккинчиси чикади. Ким билади, хозир анови баҳти қаро директор мени жавобгарликка тортиш учун қанақа тадбирлар кўраётган экан. Ишқилиб, Салимжон акам тезроқ тузалсинглар-да, бўлмаса, улар мени нак асфаласофилинга жўнатишлари хеч гап эмас.

Салимжон акамнинг эски, шалоги чиккан, узоқдан карасангиз ўрмалаб кетаётган кўнғизга ўхшаб кўринадиган «Москвич»и бор экан. Райсобеснинг шоғёри икковимиз учун уннаб, уни оёққа турғаздик. Шанба куни эди. Салимжон акам касалдан бутунлай соғайиб, яна аввалгидек кувноқ, аввалгидек ҳазилкаш бўлиб қолди. Неъмат аканинг болаларини циркка олиб борадиган бўлди.

— Ўзимиз бораверсак бўлмайдими? — деб сўрадим. Салимжон акам, сен нимани тушунасан, дегандек бир оҳангда кулиб қўйди.

— Дадасига ачинмайсанми? — деб сўради охирида.

— Нега ачинар эканман, соппа-соғ-ку!

— Соғликаю соғ-а, лекин унга жуда қийин. Ўн битта болани катта қиласман деб, ҳар куни икки сменада ишлайди бечора,— шошмасдан тушунтира бошлади бошлиғим. Уларни сен билан мен ўйнатмасак, стадионга бориб, бутилка йигишади, безориларга қўшилиб кетишади. Карим аканнинг ўхшаб, расво бўлади... Ундан кейин, ҳали сенга айтдим-ку, шу болалар билан бирга бўлсан, ўзим ҳам яйрайман. Каримнинг қамалганини, келинойингнинг вафот этганини бир оз бўлса ҳам унутаман... Неъмат аканг яхши одам... Раҳматли келинойинг ҳам бу чуғурчиқларни жон-дилидан яхши кўрарди. Ҳаммасини ўзи тугдирганд, киндигини ҳам ўзи кесган. Раҳматли, хўп ажойиб аёл эди. Сен болаларнинг сочини олиб тур.

— Сиз-чи?

— Магазинга бораман. Болаларга қўйлак олиб бермоқчиман. Бу пулларни сақлаб, қабристонга олиб кетармидим? Тўғрими, ўртоқ сержант?

— Тўғри айтасиз, ўртоқ полковник. Иложи бўлса менга ҳам битта қўйлак олиб беринг,— деб қўйдим.

Болалар менинг сартарош эканлигимни билишмас экан. Аввалига бошимизни кесиб оласиз деб, кўнишмади. Мен ким сочини олдирмаса Салимжон акам циркка олиб бормас экан, деган эдим, кизиқ томошадан маҳрум бўлишдан кўркишиди шекилли, олдин мен олдирман, олдин меникини оласиз, деб навбат талашиб қолишиди.

— Амаки, сиз милицияда сартарош бўлиб ишлайсизми? — деб сўради Ботир.

— Тўғри, сартарош бўлиб ишлайман.

— Амаки, сиз соч бўяшни ҳам биласизми? — деб сўради Бобур.

— Биламан.

— Менинг сочимни қорага бўяб беринг.

— Нега энди қорага бўяр эканман?

— Ҳаммаси мени маллавой деб чақиради.

— Сени ким маллавой деса, ўткир устарам бор, ўша билан шартта қулоғини кесиб ташлайман.

— Иккала қулоғини ҳам кесасизми?

— Икковини ҳам кесаман.

Бу гапдан Бобур жуда хурсанд бўлиб кетди шекилли, ишлатилмаганидан занглаб, ғишлари ўтмаслашиб қолган машина қайчи соchlарини юлиб олса ҳам, бўйини ичига тортганча, жим ўтираверди.

Бир соат ўтар-ўтмас чугурчикларнинг бошини тарашлаб ташладим. Бу орада Салимжон акам ҳам оладиганини олиб кайтиб келди. Янги қўйлақларни кўриб, болалар шунаканги севиниб кетишдики, бу чексиз қувончларни мен ҳеч таърифлай олмасам керак. Ҳамиша иштонсиз юрадиган Баҳром ўзига аталган янги шимни қўлтиғига қисганича иргишлай бошлади. «Нега киймайсан?» десам: «Керак бўлганда тутмасини ечолмасам, шимимни ҳўл килиб қўяман», деб циркка иштонсиз жўнаш пайдан бўлди.

Йўлга чиқдик. Мен рулда, полковник олдинги ўриндиқда, чугурчиклардан еттитасини орқа ўринга ўтказиб, битта сал каттарогини багажникка ётқиздик; багажникда у ўтган йили икки марта лола сайлига ҳам бориб келган экан. Йўлга чиқишимиз билан мен негадир жуда, жуда ҳам хурсанд бўлиб кетдим. Бутун шаҳар милиционерлари устоз деб хурмат қиласиган эътиборли бир одам билан мана шундай ёнма-ён ўтириб, томошага кетаётганимданми ёки

ўзим ҳам билмаган бошка бирор сабабданми, ҳар қалай ўзимда йўқ хурсанд, қалбим ғурур, ифтихор ҳислари билан лиммо-лим тўлган эди.

— Болалар, ашула айтишни биласизларми? — деб сўрадим орқамга ўгирилиб.

— Йўқ, шеър ўқишни биламиз,— дейишиди чуғурчиклар.

— Қани бошланглар бўлмаса!

— Ўкинг аъло.

Бўлинг доно,—

Деган бизга,

Ленин бобо,—

дэя бир-бирига гал бермай шеър ўқиб юбориши болалар. Машина йўлнинг кок ўртасида пат-пат қилиб тутун чиқарди-ю, таққа тўхтаб қолди. Стартёрни шунча боссам ҳам ўт олмади. Бензин келмаяптимикан деб, карбюраторни караган эдим — ҳаммаси жойида. Эҳтимол, ток узилгандир, деб бабинани пайпасладим — ток ҳам бор.

Салимжон ака ҳам тушиб, машинанинг у ёқ-бу ёғини кўздан кечирган бўлди-ю, «ҳаммаси жойида-ку» дэя елкаси ни кисиб қўйди.

— Аккумулятор кучсизланибди, итариш керак,— деб таклиф қилдим. Маслаҳатим полковникка ҳам маъқул бўлди. Болалар тушиб худди ширали бир нарсага ёпишган пашшадек ҳар томондан машинага ўрилишиб, уни чоптириб кетишиди. Беш метр, ўн метр... Мана, икки юз метрча юриб қўйдик ҳамки, қани энди зорманда ўт олса! Бошлиғим болаларни олиб йўловчи машинада циркка жўнайдиган, мен машинани тузатиб, орқаларидан етиб борадиган бўлдим.

Яна кўп уннаб кўрдим. Ўткинчи машиналарнинг менга қараганда хийла тажрибалироқ шофёrlари ҳам бир иш чиқаришолмай, «бу шалоқ аравани темир-терсаклар дўконига топшириб, ўрнига ов милтифи олса яхши бўларди...» деб маслаҳат бериб, ўтиб кетишаверди. Охири қўмир ташийдиган аравага судратиб, уйга кайтиб кетдим. Гулларга сув қўйган бўлдим, чўлток супурги билан ховлини супуриб чиқдим. Лутфи холам бир лаган мошкичири олиб чиқкан эди, уни пок-покиза тушириб олгач, кайфиятим яна ўз-ўзидан кўтарилиб кетди. Ўзи мен доим шунакаман, бирор нарсадан хафа бўлиб турганимда тўйинб овқатланиб олсан, хафагарчилигим тарқайди-кетади. Хуштак чалиб, хонани айланишга тушдим. Бирор нарса ўқиш ниятида жавонни очган эдим, Салимжон акамнинг ёзувларига кўзим тушиб қолди. Бирорнинг хатини ўқиш аслида одобдан эмаску-я... лекин мен бегона эмас, Салимжон акамнинг тутинган ўғли-

ман-ку, нега энди ўз дадамнинг ёзганларини ўқишга ҳакким бўлмас экан!

Бошлиғим ёш милиционерлар учун китоб ёзаётганини эшитган эдим. Бу ёзувлар ўша китобнинг кўлёзмаси экан. Тозароқ ёзилган бир жойини топиб ўқий бошладим:

«Сен милицияга ишга келдингми, демак халқка, хукуматга хизмат килишга бел боғлабсан.

Энди, мулоҳазанг чукур, ўзинг совуқкон бўл. Мехрли, шафқатли, қалби қайноқ бўл. Соф бўл, эгри қўл бўлма!

Сен, хукумат ҳомидан гапирасан, энди шунга лойик бўл.

Одамларга ишон, одамлардан ёрдам кут.

Адашганлар кўп, ёрдам кўлингни тут.

Максадинг қамаш эмас, қамокдан олиб қолиш.

Одамларга баҳо беришга шошма, баҳо бердингми, сўзингдан қайтма.

Сенинг обрўйинг — милициянинг обрўйи. Милициянинг обрўйи — хукуматнинг обрўйи. Обрўйингга эҳтиёт бўл.

Ўзинг тартибли бўлмасанг, ўзгадан тартиб кутма.

Каттиқкўллик килу, одил бўл. Шунда ҳурматли бўласан».

Биласиз-ку, кўп ўқисам уйқум келадиган одатим бор, кўлёзманинг у ёгини ўқий олмадим. Факат бу менга бағишилаб ёзилганга ўхшайди, деб пичирлашга улгурдим, холос. Пешанамни кўлёзмаларга қўйганимча донг котиб ухлаб қолдим.

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОР ЯНА ҲУЖУМГА ЎТДИ

Жанг кизиб кетди. Бир томонда бахти қаро директор бошлиқ тұхматчилар енгларини шимариб, тиним билмай ишлаб туришибди. Бир томонда полковник ўртоқ Отажонов бошлиқ адолат комиссияси иш кўрятти. Адолат комиссияси ўртоқ Рўзиевга, яъни менга тұхмат қылган ошхона директори ва унинг қора қылышлари хусусида икки папка ҳеч рад қилиб бўлмайдиган хужжат йиғди. Мехнаткашлар томонидан юқори идораларга ёзилган йигирма бир шикоятнинг асл нусхаси сўраб олинди, ошхонадаги қаллобликни қайд қилювчи шаҳар савдо инспекцияси, милиция ва халқ контролидан олинган актлар, бир ошпаз, бақалоқ буфетчининг тилхати ва яна мен бехабар бўлган қанчадан-канча актлару, фактлар жамулжам килиниб, папкаларга жойланди.

Буларнинг ҳаммасини рад қилиш учун бахти қаро директор ҳам бир папка материал тўплаб, қуйидаги даъволарни ўртага ташлади.

Биринчидан, милиция бўлими қаттик туриб ҳимоя қилаётган сержант Рўзиев аслида руҳий касал, яқинда беш сутка жиннихонада ётиб чиқди. (Справкага қаралсин.)

Иккинчидан, адолат комиссиясига бошчилик қилаётган полковник Отажоновнинг ўзи ҳам пок эмас, ўғли ашаддий жиноятчи бўлган. Қамоқхонада ётиби. (Справкага қаралсин.)

Учинчидан, порахўр сержант Рўзиев полковникнинг туғишган жияни бўлади. Уни ўз уйига олиб бориб олган. (Маҳалла комиссияси берган справкага қаралсин.)

Тўртинчидан, полковник ўрток Отажонов комиссия аъзоларининг касал бўлиб колганлигидан фойдаланиб, ошхонага бориб, ўз хизматини ҳалоллик билан ўтаб турган буфетчи Зокир Зариповнинг пешанасига тўппонча қадаб: «Ўрток Рўзиевга тухмат қилган эдим, директор ёмон одам, тухматни ўша уюштириди...» деб ёзиб берасан, бўлмаса отиб ташлайман, деб дўқ урган. (Буфетчи Зокировнинг райисполком раиси мувонни номига ёзган шикоятини илова қиласиз.)

Хуллас, ана шундай даъволардан яна еттитаси келтирилиб, охирида, биз бу адолат комиссиясига энди ишонмаймиз, бошка, чинакам адолатли комиссия тузилишини сўраймиз, деб ёзишибди.

Мана бугун адолат комиссияси ўзининг энг охирги мажлисига тўпланди. Яна бир неча соатдан сўнг мулла Ҳошимшинг иши ё у ёкли, ё бу ёкли бўлади. Бу ёкли бўлса, нур устига нур, яна ўйнаб-кулиб, шерикларини ҳам кулдириб, милицияда ишини давом эттираверади. Борди-ю, у ёкли бўлса-чи, тамом. Мехрибон бувижони қамоқхонага совфасалом ташийвериб, оёқдан қолди деяверинг.

Салимжон ака бугун ҳар кунгидек кувноқ эмас, замгин ўтирибди. Кўзлари ўйчан, серташвиш боқади. Афтидан, бақалоқ буфетчининг иккюзламачилиги уни ўйлантириб кўйганга ўхшайди. Адолат комиссиясининг иккинчи аъзоси капитан Қаромат Ҳошимова аввал қандай бўлса бугун ҳам шундай, ковоидан чакиллаб заҳар томиб туриби. Уни жуда қаттиқўл дейишади, ўзи милиция бўлимидаги жамики коммунистларнинг бошлиғи. Шунча вакт ишлаб бир марта ҳам кулганини кўрган эмасман. Ишга янги келган маҳалимда унга «келинойи» деб мурожаат қилиб, нақ балотга қолганман.

Адолат комиссиясининг учинчи аъзоси Жамол Корабоев худди кечаси яхши ухламаган кишидек мудраб, аҳён-аҳёнда эснаб кўяяпти. Унинг ғалати одати бор — ҳеч қачон, ҳеч кимга эътиroz билдирипас экан. Салимжон акам бирор фикрни ўртага ташласа:

— Тұғри, ажайиб фикр,— деб қүяди у.

Капитан Ҳошимова Салимжон акамга эътиroz билдириб, бошка фикрни баён қылса:

— Тұғри, буниси хам ажайиб фикр,— деб қүяди Қорабоев. Гоҳо менинг бошлигим бўғилиб:

— Сизда тайинли бир фикр борми ўзи? — деб сўрайди. Жамол Қорабоев беозоргина қулиб:

— Адолатга озор етмасин дейман,— дейди.

Шундай қилиб, учовлари жамулжам бўлиб ўтиришибди. Капитан Ҳошимова баҳти каро директорнинг папкасини узок вараклади, никоят бошини кўтариб:

— Ётиб колгунча отиб қол, қабилида иш тутишяпти. Хўш, Салимжон ака, энди нима қилдик? — деб сўради.

— Менимча, буфетчини чакириш керак.

— Тұғри,— деди Ҳошимова. Сўнг Қорабоевга мурожаат қилди.— Сиз кандай фикрдасиз?

— Мен хам чакириш тарафдориман,— деб секингина эснаб қўйди Қорабоев.

Бақалоқ буфетчини телефонда чакиришган эди, канот боғлаб учиб келдими, ўн беш минутдан сўнг остоңада ҳозир бўлиб, икки қўли кўксидаги эгилиб салом берди.

— Сен нега ўз фикрингдан қайтдинг? — сўради полковник.— Менга директорингнинг кирдикорларини ёзиб берган эдинг-ку. Мана бу хат сеникими?

— Менини, хурматли бошлиқ.

— Нега фикрингдан қайтдинг?

— Сиз ўша куни мени кўрқитдингиз.

— Нима деб кўрқитдим?

— Отаман дедингиз.

— Мен умуман тўппонча такмайман-ку?

— Ўша куни кўлингизда ўқланган тўппонча бор эди. Полковник қалтираб кетди. Ҳаяжонланса оқ оралаган қалин кошлари паст-баланд бўлиб, бир кўзи хиёл қисилиб, бошқаси олайиб кетарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Салимжон ака бошини кескин кўтариб:

— Қани, менинг кўзимга тўғри қара-чи, баракалла! Ана шундай туриб жавоб берасан. Ўша куни менинг кўлимда тўппонча бормиди? — деди.

— Бор эди! — бақрайиб туриб деди буфетчи.

— Қанақа тўппонча эди? Кўзингни олиб кочма, қанақа тўппонча эди, деяпман?

— Қанақалиги... эсимда йўқ.

— Ранги оқмиди, сарикмиди?

— Эсимда йўқ.

— Эҳтимол оқдир?

— Ха, ок эди, шекилли.

— Елғон! Мен доим сарық түппонча тақаман.

— Ха, ха, сарық эди!

— Елғон! Ҳамма түппончаларнинг ранги кора бўлади!

— Ко-ко, ко-ко... — буфетчи Салимжон аканинг юзига қараганча дағ-дағ қалтираб, худди тухум қилишга кетаётган она товукка ўхшаб, «ко-ко»лай бошлади. Унга сув ичирмоқчи бўлишган эди, тишлари стакани тараклатиб, сувни тўкиб юборди. Ўтказиб кўйишувди, қалтироғи босилиш ўрнига баттар кучайиб кетди, столларни ҳам қисирлата бошлади. Нихоят, ўзига келиб:

— Мени отмокчи бўлиб кўркитгансиз, бошқа ғапим йўқ,— деди-да, шартта ўрнидан туриб, худди бирор орқасидан кувлаётгандек, югуриб чикиб кетди. Ўтирганлар шараклаб кулиб юборишиди.

— Бечорага жуда кийин! — деди капитан Ҳошимова чиндан ҳам раҳми келиб.— У ёққа борса, бошлиғи қўймайди, бу ёқда сизнинг кўзингиздан кўрқади... Лекин Салимжон ака, хафа бўлманг-ку, кўзингизда аллақандай бир куч бор. Очигини айтсам, астойдил тикилиб карасангиз, мен ҳам кўрқиб кетаман.

— Мен ҳам кўрқаман,— деб яна эснади Қорабоев.

— Бу кўзларимда яхшилар учун шафкат, ёмонлар учун даҳшат бор,— кулиб кўйди полковник.— Астойдил тикилсам, иродаси бўшрок одамни ухлатиб кўяман... Лекин буфетчи боллаб кочиб колди... Бари бир ҳакикатни айтишга мажбур қиласман уни.

Маслаҳатлашиб, ошпаз Ўрозни ҳам чакирадиган бўлишиди. Ўроз кабинетга кириши билан дарров уйнинг шифтига караб, ўша ердан кўзини узмай:

— Сиз борган куни кечаси директорнинг уйида ҳаммамиз тўпландик. Мен ўртоқ полковникка ҳеч нарса ёзиб берганим йўқ, дедим.

— Директорнинг уйида яна кимлар бор эди? — шошилиб сўради Ҳошимова.

— Иккита бегона одам ҳам бор эди.

— Сиз уларни танимайсизми?

— Йўқ. Ҳар калай обрўли кишилар бўлса керак. Яхши кийинишган эди. Яна бир нарса айтмоқчиман.

— Хўш?

— Богоғт кўчасидаги қиркинчи уйда директорнинг юкот ўғирланган уни бор.

— Шунча унни нима килади у?

— Кечаси перашка пиширтириб, вокзалга чикариб соттиради.

Полковник курсанд бўлиб кетди шекилли, ўрнидан туриб, ҳамон шифтга тикилиб турган ошпазга яқинлашиб, унинг елкасига кўлини ташлади.

— Сенинг виждонли йигит эканлигининг биринчи учрашуудаёк сезган эдим. Сен бу ифлос одамлар орасига тасодифан тушиб қолгансан. Ҳалол йигит бўлганинг учун мукофот тарикасида бошқа ошхонага ўтишининг ёрдамлашаман. Ошхонага бош ошпаз бўлиб ўтасан.

— Мен кетсан майлим? — сўради ошпаз.

— Сизларда бошқа савол йўқми? — комиссиянинг бошқа аъзоларидан сўради полковник. Маълум бўлишича, икковларида ҳам ҳеч қандай савол йўқ экан.

Ўроздан сўнг бахти қаро директорни чакиртириши.

Қизик, мен бу одамга илгари синчилаб карамаган эканман. У доим кўзларини қисиб, кишига худди мазах қилаётгандек боқар экан. Лаблари бир-бирига маҳкам ёпишиб, олдига хиёл чўччайиб турганидан, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди оёқ остида қолиб эзилган анжир шафтолининг ўзгинаси дейсиз. Дўнг пешанасининг йилтираб туриши, юзининг сергўштилиги, бурнининг бақага ўхшаб ялпоклиги афтини худди довучча чайнаб олгандек бужмайиб туриши, бир қарашда, одамнинг раҳмини келтириб юборади. Яна бир қарашда эса, аччиғини чиқаради. Савол-жавоб узокка чўзилмади. Бахти қаро директор «мен бу комиссияга жавоб бермайман,adolatlirok комиссия тузилишини талаб қиласман», дея хайр-маъзурни нася қилиб чиқиб кетди.

— Сизнинг фикрингиз? — Ҳошимовадан сўради полковник.

— Бу осонликча таслим бўладиган хилидан эмас, — деди Ҳошимова.

— Сиз нима дейсиз? — Қорабоевга мурожаат килди менинг бошлиғим.

— Мен ҳам шу фикрга қўшиламан, — деган жавоб қайтиди капитандан.

Узоқ маслаҳатлашишгандан сўнг ниҳоят ошпаз берган маълумотга асосан, учта оператив группа тузиб, ошхонани, вокзалдаги перашка сотувчи фиддиракли аравачаларни, Бофот кўчасидаги кирқинчи номерли уйни текширишдан ўтказдиган бўлишди. Текшириш кеч соат ўнга белгиланди.

Дружиначи йигит-қизлардан, кекса пенсионерлардан кўпроқ олишди-ю, негадир, мени ҳеч қайси группага қўшилмади.

— Мен-чи? Мен ким билан бораман? — сўрадим бошлиғимдан.

— Сен шу ерда штаб бошлиғи бўлиб қоласан, — деди

Салимжон акам. Ҳазиллашиб айтдими, чиндан айтдими, бунисини сурештириб ўтирмай, ўша куни тунги соат ўн иккиларгача идорада қокилган қозикдек кимирламай ўтиридим. Биринчи бўлиб, Салимжон акамнинг оператив группаси қайтди.

— Телефон килишмадими? — ҳовлиқиб сўради полковник.

— Йўқ,— дедим уйкусираб.

— Ҳошим, мени табрикласанг бўлади. Жуда катта ишни очиб келдим. Ун, ёғ, шакар, қоп-қоп майизлар дейсанми! Бу ҳазилакам тап эмас, ўғлим!

Иккинчи бўлиб Каромат келинойимнинг группаси қайтди.

— Ишлар зўр! — деди у ўзини диванга ташлаб.— Мингтacha перашка, олти юзтacha қоржик, ҳаммаси фактурасиз! Вой номардлар-эй! Вой номардлар-эй! — Салимжон ака, энди мен борай, эмизикли болам бор. Йиглайвериб, дадаси шўрликни кийнаб юборгандир. Мана актлар, сотувчилардан фақат биттаси кўл қўймади... Мен кетдим.

Энг охирида капитан Корабоев бошлиқ группа қайтди. У иккита ишбилармон, тажрибали пенсионер чол билан ошхонадан ошпазларнинг тугун кўтариб чиқишини пойлашган экан. Ошпаз буни сезиб колиб, орқа эшикдан чиқиб, жуфтакни ростлаб колишибди.

— Ишни расво килибсиз! — деди полковник бўғилиб.

— Ўзим ҳам шу фикрдаман,— афсусланиб, бош чайқаб қўйди капитан.

ЮРАККА ҲАНЖАР УРИШДИ

Мана энди, қимматли дўстларим, ҳамма нарса кундек равшан бўлди хисоб. Мулла Ҳошимжоннинг бўйнига қўйилган айбларни олиб ташлаш соатлари ҳам яқинлашди. Бахти каро директорнинг ўзи ўғрибоши экан, яширинча пиширилган таомларнинг пулини паккос чўнтагига ураркан. Бугун адолат комиссияси доклад ёзиб, икки нусхада кўчиртириб, бирини бошлиғимиз ўртоқ Ўсмоновга, иккинчисини министрликка жўнатиб юборса ҳам бўларди-ю, аммо ўртага бир хайрли иш тушиб колди-да.

Нуъмонжон Насимов деган лейтенант уйланадиган бўлиб колибди, тўй комиссияси тузилиб, капитан Ҳошимова унга раис бўлибди. Мен илгари милиционерларнинг тўйини хеч кўрмаган эдим, ҳаммаёқни погонлилар босиб кетиб, бир-бирларига честь беришавериб, тўй ҳам тўйдек бўлмас, деб кўрккан эдим, йўқ, унақа бўлмади. Мехмонларнинг ҳаммаси нафталин билан атирнинг аралаш ҳиди анқиб турган чиройли костюмлар, йилтироқ туфлилар кийиб келишибди.

Мен Салимжон акамнинг топшириғига кўра, тўйхонада югуриб-елиб хизмат қилас әдим. Қўл-оёғи чакконгина йигит эмасманми, гоҳ ошхонага югураман, гоҳ ўчок бошида пайдо бўлиб қоламан, гоҳ самоварга ўт қалаб кетаман. Ўрганиб колган эканман, увони ўзимницидан каттароқларга ҳадеб гоз туриб честь бераверган әдим, тўйбоши капитан Ҳошимова:

— Тўйда честь берилмайди, Ҳошимжон! — деб шивирлади қулогимга.

— Хўп бўлади, келиной! — деб унга ҳам честь бериб қўйдим.

Аммо-лекин, тўйхонани ҳам койилмақом килиб безаб юбордик-да! Бувижоним ишлатадиган ангишвонадек келадиган лампочкалардан ранг-баранг гуллар ясаб, чор томонга осиб қўйганмиз. Салимжон акамнинг ҳовлисидан келтирилган қучок-кучок анвойи гуллар ноз-неъматлар тўла столларга хусн бериб турибди. Бир милиционер йигит ола-була тарвузлардан чиройли саватчалар ясаркан, ўша саватчаларнинг ёнларига ҳам атиргуллардан санчиб, столларга териб қўйганмиз. Бизнинг қишлоқларда тўппа-тўғри қовуриб ёки пишириб ейилаверадиган қўй гўштларни ҳам тарелкаларга юлдузсимон килиб теришиб, ўртасига аллақандай нарсалар қўйишаркан бу ерда.

Ноз-неъматлар мўллигидан узун столларнинг бели нақ эгилай деб турибди.

Нихоят, меҳмонлар келиб бўлгач, тўйбоши Каромат опа базмни очиб, куёв-келинлар баҳтига қадаҳ кўтаришларингизни сўрайман, деди. Мен қадаҳ деган сўзни эшишиб, бир қадаҳ арок туфайли бошимга қандай ташвишлар тушганини эсладим-у, юрганимча ташқарига чиқиб кетдим. Эшик олдидиа бир кишига қорним билан урилиб кетдим. Бундай бошимни кўтариб қарасам, ёпирай, ўнгимми-тушимми, қаршимда кулимсираганча, ўша жиннихонада танишганим — кечаси билан от бўлиб кишинаб чиқадиган Ориф ака турибди.

— Ассалому алайкум! — дедим кўришиш учун қўлимни узатиб.— Кани, ичкарига марҳамат.

— Йигитча, сизни каердадир кўрганга ўхшайман? — сўради амаким.— Тағин Наполеон Бонапартнинг ўзи бўлманг!

— Йўқ, мен кирчанги отман, бир кишинаб берайми? — деб кулиб юбордим. Кулиша-кулиша, Ориф акани ичкари олиб кириб, ўз обрўйи, ўз мавкеига мос бир жой танлаб ўтказдим.

Уни тинчитгунимча бўлмай, хурматли меҳмонлар келиши-

япти, деб ҳамма гур этиб ўрнидан турди. Ўгирилиб карасам, Салимжон акам билан шаҳар милиция бўлнимининг бошлиғи, хўйирда мен соколини ҳафсала билан олиб кўйганимда «сендан қанақа милиционер чиқишини айтольмайман-ку, аммо яхши сартарош чиқади», деган генерал кириб келяпти. Шошмасдан бошларини қимирлатишиб, гоҳ ўнга, гоҳ чапга салом беришиб, куёв-келиннинг ўнг томонига ўтиб ўтириши.

Шошиб колдим. Ўзимнинг сартарошхонада эмас, балки милицияда ишлайтганлигимни хурматли генералга бир кўрсатиб кўйтим келиб кетди. Олдиларига қандай борсам экан? Ҳа, топдим, ошхонага кираман-да, қовурилган, қайнатилган, димланган гўштлардан бир лаган босиб чикаман...

Лаганин олдиларига кўяётисб, одоб билан салом бергандим, генерал бошини кўтарди.

— Соқолингизни олиб кўйтандим, эсингизда борми?

— Бу, ҳалиги курсант бола-ку! — деб генерал кутилмаганда менга кўл узатиб колди.— Қалай, ўкишларни тугатдингми?

— Тугатдим, ўрток генерал.

— Сартарошхонада ишлайсанми?

— Йўқ, менда ишлайпти,— гапга аралашди Салимжон акам,— бирга ишлайпмиз.

— Жуда фўр-ку,— деди генерал.

— Фўрликка фўр-а, лекин ўзим пишириб оламан.

— Адаш, сенинг шу одатинг яхши, ҳаммага умид билан қарайсан.

Худди шу пайтда тўй кечасига раислик қилаётган Каромат келинойим микрофонга ўталиб, ширин сухбатимизни бўлиб кўйди.

— Навбат созандаларга!!

Шаҳар милицияси бошкармаси қошидаги йигирма икки кишидан иборат бадиий ҳаваскорлик тўгараги аъзолари ташриф буоришиб, икки каравотни лик тўлдириб, созларини созлашиб, томоқларини ҳам оз-оздан мойлашиб ўтиришгай эди. Ашула бошлаб юборишиб, ашула кетидан ашула, машқ кетидан машқ уланиб кетаверди. Ҳамманинг кўзкулоги, бутун дикқат-эътибори каравотларда бўлиб колди.

Бир маҳал, сўрида ўтирган созандалардан бири шеригининг тиззасига қўлини тираб ўрнидан турди-да, меҳмонларга қараб негадир, бир кулиб кўйди:

— Рұксатингиз билан, навбат сержант Суръат Ориповга! Суръатжон ажойиб истеъдод эгаси, ҳам шеър ёзади, ҳам куй яратади, ҳам ашула айтади. Суръатжон, меҳмонлар сизни кутиб қолишди!

Э-ха, ҳамма гап бу ёқда экан-ку, деб ўйладим ичимда.
Шу пайтда негадир жуда хурсанд бўлиб кетдим. Суръат
ака фақат кечаси йўлдан адашғанларни жиннихонага эл-
тиб кўйиш билангиша шуғулланмас экан, шеър ёзаркан,
куй яратаркан, кани бир эшитайлик-чи!

Эл учун, ҳалким учун, туну кўн хизматдаман,
Шул сабаб қадрим ошиб, эъзоздаман, шұхратдаман.
Енгин чиқса сув бўлиб, сув тошса ғаввос бўлиб,
Элда тартиб ўрнатиб, ҳар куни ҳурматдаман.
Ниятим шу, интизом ҳар ерда баркарор бўлса,
Катта-кичик, сизу биз — ҳурматда баробар бўлса,
Сокин ўтса постимиз ҳам ғалвасиз ўтса тунлар,
Кўнгиллар ҳам мисли тонг — бегарду бегубор бўлса.

Суръат ака танбур чертиб, шунақанги бир завқ билан
куйлардики, ёқимли тўлқинлар ҳатто ўчок бошидаги ошпаз-
ларни ҳам сеҳрлаб кўйди. Улар қўлларидағи капгиру чов-
лиларни қозонга ташлаб, бўйинларини чўзишиб, ўртага
тиқилғанларича шамдек қотиб қолиши. Куй ҳаммадан ҳам
генерални маҳлиё қилиб кўйганди. У ўзи ҳам сезмаган
холда, ашула баландласа секин ўрнидан туради, пасайса
яна секин ўрнига ўтиради. Ашула тўхташи билан шунақанги
бир қарсак янградики, назаримда, тепамиздаги лампочка-
лар-у, дараҳтларнинг ялангоч новдалари ҳам одамларга
кўшилиб қарсак чалиб юборгандек бўлди.

— Офарин, ука, минг офарин! — Генерал ўрнидан туриб,
Суръат акани чакириб ёнидан жой берди. Ҳалиги Суръат
акага номер берган созанда яна ўрнидан туриб:

— Кимматли меҳмонлар! — дея одамларни ўзига кара-
тиб олди.— Тўйда ўйин-кулги, хурсандчилик ярашади дейи-
шади. Ўнагани, кулгани тўпланғанмиз бу ёрга. Мана,
даврамизда ҳурматли акахонимиз Жамол Корабоев ўтириб-
дилар. Навбатни шу кишига берсак.

Жамол аканинг созандалар билан ўтирганини кўрув-
диму, аммо у ҳам шуларнинг группасидан эканини бил-
маган эканман. Мен шунчаки чой-пой қуйиб бериб, уларга
хизмат қилиб ўтирган бўлса керак, деб ўйловдим.

Капитан ўрнидан туриб, қўллари билан икки сонини
шапалаб:

— Қу-ку-ку! — дея қичқириб юборди. Одамлар аввалига
овоз қаёқдан келганини пайқамай, бир хиллари томга, яна
бир хиллари дараҳтларнинг шохига кўз ташлаб олиши.

Капитан иккинчи марта қичқирган эди, даврада гур этиб
кулги кўтарилди.

Кулги босилгунча капитан ўртага чиқиб олди ва:

— Онам товукбокар бўлиб ишларди, болалигим товуклар орасида ўтган,— дея меҳмонларга мурожаат қилди.— Товукларнинг овозига тақлид қилишни ўшанда ўргангандман... Мана, даканг хўроз дон топиб, макиёнларни чақирипти...

Назаримда, шу пайтда Жамол ака чинакам хўрозга айланиб колгандек бўлди. Унинг овози ва ҳаракатлари одамларнинг кўз ўнгига ҳақиқий хўрознинг ўзгинасини келтириб кўйди.

Карсак янгради.

— Ферма мудири товук шўрва ичгиси келиб, она товукни ушламоқчи бўляпти, она товук лапанглаб, мана бундай килиб кочяпти...

Даврада аввал кулги, қийкирик, сўнг яна карсак янграб кетди.

— Фермамиизда иккита каклик ҳам бўлар эди, бир куни ёнларидан ўтиб кета турсам, мана бундай қилиб сайрашетган экан...

Яна кулги, яна карсак, яна оғаринлар ёғилди! Жамол ака чинакам санъаткор экан. Назаримда, унинг қорнига ҳар хил паррандалар жойлашиб олиб, галма-галдан сайрашетганга ўхшайди. Гоҳ булбул нолиш қиляпти, гоҳ беданалар «битбилдик» отиб кетишяпти... Йўқ, сиз нима дессангиз денг-у, лекин мен бунақасини ҳеч кўрмаганман. Меҳмонлар котиб-котиб, тиззаларига уриб-уриб кулишарди. Кулиб бўлишгач, раислик қилувчи:

— Күёв-келинни табриклиш учун хурматли меҳмонимиз Салимжон ака Отажоновга сўз берилади! — деб эълон қилди.

Салимжон ака икки қўлини столға тираб кулимсираганча ўриидан тураётган эди, кўча эшик ёнидаги узун скамейкада маҳалла аёллари даврасида ўтирган ёшгина бир жувон, қўлидаги чақалогини чинқиратиб ўртага чиқди-да. Салимжон акани мўлжалга олиб келаверди.

Ҳамманинг кўзи чақалоқ кўтарган жувонда бўлиб қолди.

— Тўхта, гапирма! — деди жувон бошлигимга дўк уриб.— Тўйларда гапиргунча аввал болангни боқиб олсанг, бўлмайдими?

Шундай деб, номаълум аёл ингалаб йиглаётган чақалоқни Салимжон акамнинг олдинга ташлади. Сўнг одамларга ўғирилиб, кўксига муштлаб, дард-алам билан гапира кетди...

— Одамлар, нега караб турибсиз, нега бу золим хотин-бозни тартибга чақириб қўймайсизлар?! Бола шуники! Али-

мент бермаса, кийим-бош олиб бермаса, бу қандай бедодлик ахир! Хотиним ўлса, уйимга олиб бориб оламан деган эди, мана, хотинининг ўлганига ҳам бир йилдан ошиди... Хамон тутқич бермай қочиб юрибди... Ол энди, бола керак бўлса ўзинг бокиб ол!

— Сиз кимга гапирияпсиз?! — ҳайрон бўлиб сўради Салимжон ака.

— Ҳали тонарсиз ҳам! — Салимжон аканинг юзига бақрайиб туриб деди жувон.

— Жинними бу! — Елкасини қисиб атрофига каради Салимжон ака.— Мен сени умримда кўрган эмасман-ку.

— Ол, болангни ўзинг катта қилиб ол!

Аёл икки қўли билан юзини беркитиб, йиғлаганча кўчага югуrdи.

Ана тўю яна томоша! Одамлар ҳангу манг, тўйхонада факат чақалоқнинг йиғисигина эшитилади. Ҳалиги аёл бамисоли ҳаммани сеҳрлаб қўйгандек. Барчанинг боши ҳам, каттаю кичик сукутда!

Биринчи бўлиб тўйбоши Қаромат Ҳошимова ўзига келди. У, гўё тез юрса, одамларни уйғотиб юборишдан қўркандек, битта-битта босиб, чинқириб йиғлаётган чақалоқка яқинлашди. Қўлига олиб, «боринглар, онасини қайтариб келинглар», деб буюрди.

Беш азамат бир-бирини кувлашиб, кўчага чиқиб кетишиди. Йўқ, аёл аллақачон ғойиб бўлган экан, азаматлар шалвираб қайтиб келишди.

Тўй азага айланди. Одамлар, негадир, бир-бирига ковушломай колди. Бир хиллар ачингандек ер остидан Салимжон акага караб-караб қўйишади, бир хиллар бўйинни чўзиб, ўчоқ бошида акиллаётган чақалоқ томонга назар ташлашади, бошка бир хиллари пичирлашиб, ўзларича ҳар хил тахминларни айтишади:

— Полковник ҳам қариганда айнибди-да!

— Мен бу одамни жуда покиза деб юрардим.

— Одамнинг оласи ичиди, деб шуни айтишса керак-да

— Бе, бу кип-қизил тухмат-ку!

— Тухматлигини каёқдан била қолдинг?!

— Мен бу шаллақи аёлни танийман. Чорсудаги ошхонада официантка бўлиб ишларди.

— Менимча, жуда ўйлаб қилинган тухмат бу.

— Лекин, нима бўлганда ҳам бечора Салимжон аканинг юрагига ҳанжар уришди-да!

— Мен ҳам ачиняпман.

— Ҳаммага ёрдам қиларди у.

— Лекин, ўзининг боласига алымент бермагани чакки

бўлибди-да! — шундай деб меҳмонлардан иккитаси, овоз чиқармаслик учун оғзини юмиб, корнини силкитиб кула бошлади.

— Валерианка борми? — деб қичкирди кимдир. Қарасам, Салимжон акам ўнг кўли билан юрагини чанглалаганича, ўтирган стулининг суюнчиғига бошини кўйиб, ўзидан кетиб колибди.

ЗАРБА УСТИГА ЗАРБА

Бошлигим туни билан ухламади.

Ўйлаяпти, тинмай ўйлаяпти. Нималар ҳакида ўйлаётган экан? Хойнахой тухматчилар ҳакида ўйлаётгандир...

Кизик, оқшомги аёл ким ўзи, нега бунака қилди?

Салимжон акам тўйда нега ўзидан кетиб колди?

Жумбок, ҳаммаси жумбок...

Ухлаб колибман. Бир маҳал кўзимни очсан, ташкарида тонг ёришай деб колибди. Салимжон акам ўрнида йўқ. Шошилиб ҳовлига чиқдим — бу ерда ҳам кўринмади. Кизик, бу маҳалда қаерга кетди экан? Е магазинчи олиб чиқиб кетдимикан?.. Эшикчадан Неъмат аканикига ўтдим. Деразадан аста мўралаб карасам, катта-кичик болалари бирининг оёғига бири бошини кўйиб, пишиллаб, куён болалариdek беозоргина ухлаб ётишибди...

Неъмат акани турткилаб уйғотдим. Аввалига уйқусираб, мени катта ўғли деб ўйлади шекилли, ухлатасанми, йўқми, деб бир пой ботинкани кўлига олиб урмокчи бўлди, кейин мен эканлигимни билгач, кулиб, елкасини қашиди.

— Тинчликми?

Салимжон акам йўқ бўлиб қолганларини айтдим.

— Қабристонга кетгандир,— деди Неъмат ака оғзига кафтини тутиб эснаб.— Баъзан шунака одати бор. Кечасими, кундузими, хотинининг олдига боради... Юр-чи...

Кетма-кет қабристонга югурдик. Шинамгина ишланган шийпонга узокдан сим тортиб келиб лампочка туширилган экан. Салимжон aka ана шу шийпон остида ўтиради. Гулзорга кўйилган мармар курсичада бошини икки кўли билан чангллаб, бутун борликни унугиб ўйга толиб ўтиради у. Бизни кўриб, гуноҳкор одамдек қулимсираб ўрнидан турди:

— Сизларни ташвишга кўйибман-да?

— Ташвишга-ку кўйганингиз йўғ-а, лекин мана шунака пайтда бир оғиз айтиб кетсангиз яхши бўлади,— таъна оҳангиди деди Неъмат aka.

— Бу ерга қандай келиб қолганимни ўзим ҳам сезмай қолибман... Қелинойнинг билан бир ишни маслаҳатлашгани келувдим. Бошимга қанака мушкул тушса, ҳамиша менга

ҳамдард бўларди, ақлли маслаҳатлар берарди. Руҳингиз тушмасин, дадил бўлинг, дерди!

— Қанака мушкул иш тушди яна? — ташвишланиб сўради магазинчи.

— Ҳошим айтиб бермадими?

— Ҳеч нареа дегани йўқ.

— Айтмаган бўлса кейинроқ билиб оларсан, қўшни, лекин боплашди мени! Бу ҳаммаси Одил Аббосовнинг иши, оғарин, тан бердим ўнга! Олишсанг, мана шунақаси билан олишсанг-да! «Пус» десанг товукқа ўхшаб пусаверадиган жиноятчини унча хушламайман. Бунақанги жиноятчилар милицияни дангаса килиб кўяди... Пистафуруш ҳам жиноят чи бўлибди-ю! Тўғрими, ўрток сержант?

— Тўғри айтасиз, ўрток полковник,— дедим шоша-пеша,— куртфурушлар ҳам жиноятчи эмас.

Гап билан бўлиб уйга етиб келганимизни ҳам сезмай колибмиз. Нонуштага Лутфи холам жizzали нон ёпди, янги олинган қаймокълар келтириди, кулиша-кулиша нонушта қилдик. Салимжон акам бирор қарорга келиб олгандан сўнг, мана шунақанги дилбар, кизикчи, харакатлари қескин, жиддийроқ бўлиб колади. Шошилиб ишхонага жўнадик. Бошлигим шундай тез ва катта қадам ташлардики, мен унинг ортидан деярли югуриб борардим. Йўловчилар, «тинчликми» дегандек орқамиздан қараб колишарди.

Кабинетга киргач, бошлиғим пўлат сандикни оча туриб, худди ток уриб олгандек сапчиб ўрнидан туриб кетди:

— Сейф очилиб колибди-ку, Ҳошим!

— А! — мен ҳам бир сапчиб тушдим.

— Тўхта, тўхта, хужжатлар ҳам йўқ!

— Қанака хужжатлар?

— «Роҳат» ошхонасига тегишли жами хужжатлар сарик папкада эди. Сарик папка йўқ! Югур, одамларни чақир!!!

Ховлиқиб коридорга чиқдим. Аввал катта бошлиғимиз полковник ўрток Усмоновга хабар бердим. У ҳам, назаримда, худди ток ургандек бир сакраб тушди. Қейин ўзимни парткомимиз Қаромат Ҳошимованинг кабинетига урдим. Қизик, бу шум хабарни ким эшитса, бир сапчиб тушаверди.

Кабинетимизга қайтсан аллақачон беш-олти чоғли одам тўпланиб колибди. Салимжон акамни, негадир, диванга чўзилтириб ётқизиб қўйишибди. Ранги докадек оқарган, қўллари икки томонда шалвираб осилиб ётиби... Нима бўлди ўзи? Наҳотки... наҳотки дадамдан ҳам меҳрибон бир кишиндан айрилиб қолган бўлсан!

— Салимжон ака! — дедим-у, хўнграб йиғлаб юбордим.

САРИҚ ДЕВНИ ҚУВИБ

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРНИНГ ҲАЗИНАСИ

Кишлоқдан кайтаяпман. Чамадонимда икки банка каймок, олти бош ҳусайни узум, саккизта катлама, бир ҳовуч жийда, бир ҳовуч шафтоли коки, бир ҳовуч туршак — буларнинг ҳаммасини бувижоним бериб юборди, бошлиғингга бергин, касалхонадан тузалиб чикқунча ёнидан жилмагин, яхши киши экан, одам бўлгунингча этагини маҳкам ушлагин, деб тайнинлади.

Хурсанд қайтаяпман. Ойижоним, дадажоним, жондан азиз сингилларим билан маза қилиб дам олдим. Ўзлариям роса соғинишган экан, юз-кўзларимдан ўпавериб, нақ ҳамма ёғимни шилиб юборишиди-я! Аммо қимматли дўстим Зокирни кўролмаганим чакки бўлди. Областга, илфор бузокбоқарлар кенгашиба кетган экан. Қайтаётганда автобусда ухлаб қолиб, яна ўша автобус билан областга қайтиб кетиб колиби бечора.

Шаҳарга тушишим билан қимматли қалпокчамни бошимга кийиб, ўзимни бир синаб кўрмоқчи бўлдим. Мана, кийдим... мана, кўздан гойиб ҳам бўлдим.

- Салом, қалпокчам! — дедим кувониб.
 - Салом, Ҳошимжон, — деди дўстгинам.
 - Мени роса кутдингми-а?
 - Бетоқат кутдим, Ҳошимжон.
 - Менга яна ёрдаминг керак.
 - Нияting яхши бўлса ҳеч нарсани аямайман.
 - Мен жамики жиноятчиларни^{*} тугатмоқчиман, азиз қалпокчам!
 - Мен ҳамиша ёрдамчингман, кувноқ Ҳошимжон!
 - Ишни нимадан бошлай, доно маслаҳатчим?
 - Бахти қаро директорнинг орқасидан бор, қизиқчи дўстим.
 - Раҳмат, қалпокчам.
 - Арзимайди, Ҳошимжон.
- Ха, ҳа, деб енгларимни шимариб, кафтимга туфуриб,

Гайратим жүшиб, ўзим ҳам рухланиб Салимжон акамнинг уйига караб югурдим. Совға-саломимни уйга қўйиб чиққанимни Лутфи холамга маълум килдим-у, тўппа-тўғри «Роҳат» ошхонасини мўлжалга олдим. Кеч кириб қолгани учун ошхонада ҳам ишлар тугаб, бош ошпазлар ҳисоб-китоб қилиш учун бахти қаро директорнинг хузурига йиғилишган экан.

- Ҳеч ким шикоят қилдими? — сўради директор.
- Шикоят қилганинг тишини қокиб, қўлига беряпмиз-ку! — деди ошпазлардан бири.
- Баракалла, бундан кейин ҳам худди шундай килинглар! — кўнгилларини кўтарди директор.— Мажлис ёник.

Одил Аббосов ҳаммага жавоб бериб, хонанинг ичидан беркитди. Пўлат сандикни очиб, бир даста ўн сўмлик, бир даста беш сўмлик, бир даста уч сўмлик олиб, портфелига жойлади-да, кейин шошмасдан ташқарига чиқди.

Унинг ҳам, кишлогимиздаги Бодом Кори амакига ўхшаб, йўл юрганда ўзи билан ўзи гаплашиб юрадиган одати бор экан. Мана ҳозир ҳам хилват кўчалардан кетяпти-ю, худди тушида алжиган одамга ўхшаб жавраб боряпти:

«...Ха, Салим, ахволинг қалай энди? Полковник эмиш! Менинг кўлимда ўйинчоқсан-ку. Истаган куйимга ўйнатишм мумкин сени, йўқ, ўйнатмайман, тириклай кўмаман сени. Йўқ, кўммайман, аввал роса жонингни кийнайман! Сен оккўнгилсан, соддасан. Мен тулкиман, айёр тулкиман! Бундан ўттиз беш йил олдин мен пилла заводида тарозибон бўлиб юрганимда менинг икки акамни, отамни қамадинг! Уч тонна пилла ўғирлаганимиз учун бутун оилани вайрон қилдинг. Ўшанда биз сени огоҳлантирган эдик, уч оламиз деб қасамёд қилган эдик. Аммо еен, ҳукуматнинг эрка ўғли, бизнинг ўйлнимизга юрмадинг, уйингга ўт кўйдириб, икки кизингни куйдирган мен бўламан! Қамоқда ўлган акам, ўлиги жаназасиз кўмилган марҳум отам ҳақи, сенга тинчлик йўқ, ҳеч качон...

Сен оккўнгилсан, соддасан. Мени танимайсан. Мен бўлсам сени ўттиз беш йилдан бўён қуваман, оромингни ўғирлаб, бахтингга чанг соламан. Ўғлинг Каримни жиноятчи-ларга қўшган, уйингдан тўппонча ўғирлатиб, ўша тўппонча ўки билан коровулни оттирган ҳам мен бўламан!

Сен ҳукуматга содиксан, мен жиноятчиларга содикман. Сен жиноятчиларни тугатиш пайдансан, мен уларни парваришилаб, бошини силаб, кўпайтириш пайданман. Тўғри, жиноятчилар оз колди. Оз-у, лекин сози қолди!.. Тўйда қўлинига чақалоқ тутқазиб, эл ўртасида шармандангии чи-

қарған ҳам, пўлат сандиғингдаги ҳужжатларни ўғирлатган ҳам мен бўламан!.. Йўқ, мен сени ҳали-вери ўлдирмайман, жонингни азоблайвераман! Ўлиги жаназасиз кўмилган отам ҳақи, сендан ўч олавераман!..

Умрбўйи кўлимда жарак-жарак пул ўйнади; кўша-кўша участкалар курдим, кўша-кўша машиналар олдим, бир сандик олтин йигдим. Кани, кўлга тушира олмадинг-ку! Чунки, мен ёвуузман. Мен жамики саркитлар йиғиндинисидан ташкил топган Одил баттол бўламан...»

Йўқ, азиз дўстим, ортиқ чидай олмадим. Вужудимни қалтироқ босиб, ихтиёримни йўқотдиму, алжиб бораётган Одил баттолнинг белига қараб тепиб юбордим. Тўғри, хато килдим, жуда катта хато килдим. Милиция ходими учун бирорни уриш катъян ман этилган. Лекин, бошқа иложим йўқ эди... Кўлтигидан олиб, ўрнидан туришига кўмаклашиб юбордим. Одил баттол, «тавба» дегандек, у ёқ-бу ёғига қараб елкасини бир кисди-ю, этагини коқиб йўлида давом этди. Аммо қалтироғим ҳамон босилгани йўқ, ишқилиб, яна тепиб юбормасам гўрга эди, дея ўзимдан-ўзим кўркиброк боряпман.

Одил баттол қўшқанотли темир дарвоза олдида тўхтаб, тепадаги сариқ тугмачани босган эди, дарвозанинг эшик-часи очилиб, йигирма беш ёшлардаги хушрўйгина, кийим-бошидан муаттар атирупалар ҳиди уфуриб турган бир жувон кўринди.

— Ассалому алайкум! — деди у боши ерга етгунча таъзим килиб.

— Ҳеч ким йўқлаб келдими? — сўради баҳти каро директор.

— Йўқ, ҳеч ким келмади, — деди жувон дарвозанинг ичидан беркитаётуб. — Дарагингиз бўлмади, жуда хавотир олдим.

— Катта кундошингникида эдим, — жеркиб деди директор.

Йўлакда мен аёлга бошдан-оёқ разм солиб чиқдим. Ўттиз иккита тишини омбур билан суфуриб олиб, ўрнига тилла тиш қўйишибди. Кулғида, ҳар биттаси чакалокнинг шапалоғидек келадиган олтин сирғалар, ўн бармоғида ўн узук — ўнтови ҳам тилладан, кўзлари ёқут бўлса керак, ял ял ёниб турибди. Оппок билакларидағи тилла билакузукларнинг саноб саноғига етолмадим. Бундай эгилиб қарасам, ёлирай, оёқларидағи хушбичим кавушчалари ҳам тилла суви юритилган зардан тикилган экан... Йўқ, кечиравасиз, мен баҳти каро директорнинг кичик хотини турадиган уйга эмас,

бувижоним айтиб берган эртаклардаги подшоларнинг қасрига келиб қолганга ўхшайман. Ҳа, ҳа, худди қасрнинг ўзи! Саккиз хонали уйга саккиз рангда бўёқ берилган, уйларнинг шифтига олтин суви юритиб, ранго-ранг расмлар солинган. Шифтларнинг тўрт бурчига, мен номини билмайдиган, лекин биллурга жуда ҳам ўхшаб кетадиган ялтироқ ойналар кўйилган. Қандилларни айтмайсизми! Саккиз уйга саккиз ранги биллур қандиллар осилган. Қора-қизғиши шкафлар, кимматбаҳо вазалар, тўрт уйда тўрт хил телевизор; қизил-сариқ гиламларнинг саноги йўқ, шкафларда кимматбаҳо, олтин суви югуртирилган чойнак-пиёлалар, лагану тақсимчалар — бамисоли енгил саноат буюмлари кўргазмаси ташкил этилганга ўхшайди.

— Оёғимни укалаб қўй! — деди директор атлас кўрпачага ўтираётিб.

Аёл унинг оёғини уқалай бошлади.

— Белимга ёстик қўй, — буйруқ бўлди яна.

Аёл белига ёстик қўйди.

— Овқатингни олиб кел!

Шошилинч овқат келтирилди.

— Бир пиёла конъяк қўй.

Конъяк қўйилди.

Жимгина овқатланишга тушди. Мен ҳам, очқаб қолган эканман, товоқдаги буғи чиқиб турган мантини кўриб, ўзими тутолмай, чўқкалаб бир бошдан тушира бошладим.

— Сал секинроқ есанг ўласанми?! — ўшқирди директор.

Хотини бир чўчиб тушди.

— Вой, мен еганим йўқ-ку!

— Яна ёлғон гапиради-я. Бор, яна сузуб кел, — кўзининг паҳтаси чиқиб деди директор. Хотини гизиллаб бориб, яна бир товоқ манти келтириди, уни ҳам биргалашив едик.

— Дарвозани қулфлаб кел, — буюрди директор.

Дарвозага қулф солинди.

— Итни қўйиб юбор! — буйруқ бўлди яна.

Ит ҳам қўйиб юборилгач, ҳовлидаги чирок ўчирилди, атроф гўристондек коп-коронги бўлди-қолди...

Одил баттол кўмиroxонага қараб йўл олган эди, ҳар қалай бир шум нияти бор-ку, дей секин унинг орқасидан эргашдим. Кўл фонарь билан йўлини ёритиб, кўмиroxонадаги латта-лутталар босилган охурни узоқ пайпаслади. Нихоят, бир тугмачани топиб босган эди, уй ўртасидаги кўмир бир томонга сурилиб, юз килограммли чой яшигидек келадиган, тўрт бурчакли чукурча пайдо бўлди. Чукурчага тушиб кафти билан деворнинг бир четини қаттиқ босган эди, ичкарига эшик очилиб, яна тўрт бурчакли бир эшикча пайдо

бўлди. Кўл фонари ёруғида Одил баттол тепадан осилиб турган арқончани аранг топди. Аркончани ечиб, чап томондаги ипни уч бор тортган эди, назаримда, каршимиздаги девор ичкарига караб кулаб тушгандек бўлди. Ўнг томондаги ипни уч бор тортган эди, лампочка ёниб, ичкари ёришиб кетди. Захиди келиб турган ертўлага кирдик. Ертўла унча катта эмас, нари борса ўкувчи болаларнинг дарсхонасишади, холос. Яшикларда конъяк, ароқлар. Битта яшиклик тўла шойи-атлас, яна бир яшиклида юз метрча қора баҳмал. Ертўланинг деворлари цемент сувок килинган. Таги негадир цементланмаган, тупроқ. Одил баттол эшик олдидан йигирма пой ўлчади-да, энгациб, кўллари билан тупроқни бир томонга сура бошлади. Яна йилтираб турган къопка очилди, къонпакни ўрнидан суғуриб, тешикчага симтиқиб бураган эди, ертўланинг чап томондаги девори астасекин ерга ёта бошлади. Ичкарида катта-кичик ўнтача токча бор экан. Бир токчадаги чамадонни олиб очган эди, анграйиб қолдим: ичи тўла 50 сўмлик, 100 сўмлик пуллар! Умрим бино бўлиб, бунақангич кўп пулни кўрган эмасман. Одил баттол ҳали ишхонасида сумкасига солиб олган пуллардан таҳминан ярмини чамадонга жойлади-да, уни ўрнига кўйиб, бошқасини очди. Буниси лиқ тўла олтин экан. Беш сўмлик, ўн сўмлик сўлқавойлар, ҳар хил тақинчоқлар, яхлит олтин парчасидан ясалган, оғирлиги икки килоча келадиган гулдор лаган ҳам турибди... Уч дона олтин танга олиб, чамадонни яна ўрнига кўйди.

Учинчи чамадон очилганда, ишонсангиз, мен ҳаддан ташкари кўрқиб кетдим. Чамадонда худди Салимжон акамникига ўхшаб кетадиган учта тўппонча совук ялтираб турарди... Юрагим уриб кетди. Кўрқяпманми, унисини аниқ билмайман-ку, лекин дағ-дағ қалтирай бошлаганимни сезиб турибман. Бир хаёлим баттолнинг белига яна бир тениб, кўлоёғини боғлаб, тўғри милицияга олиб борайин ҳам дедим-у, аммо катта бир жиноят очилиши олдида ишнинг пачавасини чикариб кўйишдан кўрқдим.

Баттол тўппончалардан бирини олиб, чўнтағига солди. Салимжон акам айтгандек, оғир бўлишга ҳаракат қилдим, тишимни-тишимга босиб, изма-из унинг орқасидан чикдим. Ярим соатлардан сўнг иккимиз таксига ўтириб, номаълум томонга жўнадик.

— Раҳмат, қалпоқчам! — деб шивирлайман.

— Раҳматга ҳали эрта,— дейди қалпоқчам ҳам шивирлаб,— ишнинг каттаси мана энди очилади...

ЕРТҮЛДАГИ МАХФИЙ ҚЕНГАШ

Таксида шаҳар чеккасига қараб учиб борардик. Қинғир-күйшик, пастқам кўчалардан, ўгри топмас тор йўллардан юриб, нихоят, жарлиқ ёқасига бориб тўхтадик. Бахти каро директор машинадан тушиб шофёрга битта ўн сўмлик узатди:

— Соат бирда, худди шу ерда мени кутасиз.

Шофёр мен тенги йигитча экан, ўн сўмликни кўриб, сурати бор томонидан ўпди-ю, чўнтағига солди:

— Айтган вактингизда келаман!

Атроф шунақанги коронғи, шунақанги ваҳималики, ким билади, бошимда сехрли қалпокчам бўлмаганда, додлаб қочиб қолармидим. Ахлат тўкилган тепалиқдан ўтиб, суви куриб колган анхор ичидан ярим километрча юриб бориб, ўнг кирғокка чикдик. Катта жарликнинг тубида атрофи пахса девор билан ўралган кичкинагина кўргонча бор экан, ўшанга кирдик. Ўй эшигини, ёши етмишда десамми, тўқсонда десамми, ишқилиб, нечага кирганини ҳеч аниқлаб бўлмайдиган бир кампир очди. Кампир қади букилиб, хассага суюлиб қолибди. Юрганда худди эмаклаётганга ўхшайди. Оғзида битта ҳам тиши бўлмагани учун гапиргандага ҳуштак чалиб юборади. Хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, эртаклардаги ялмоғиз кампирнинг ўзгинаси дейсиз.

— Кечга колдинг, бўталогим?

— Такси топиб бўлмади,— деди Одил баттол,— ҳаммалари келишганми?

— Сени кутиб ўтиришибди, бўталогим.

Ялмоғиз кампир бизни даҳлизга олиб кириб, умивальникини бир томонга секин сурган эди, пастга йўл очилди. Зинадан гиламлар билан безатилган катта ертўлага тушдик. Хона иссик бўлгани учунми, меҳмонлар кўйлакларини ечиб, майкачан атлас кўрпачалару парёстикларда ёнбошлишиб ётишибди. Бу шубҳали одамларни биринчи бор кўраётганим учун, кейинчалик яна учратсан янглишиб ўтирмай деб, милицияга хос зийраклик билан ҳаммаларини кўздан кечириб, асосий белгиларини, юз тузилишларини ёдда сақлаб қолишга ҳаракат қилдим.

Тўрда бармоғи билан бодом чақиб еб ўтиргани, ёши кирқларда, ўзи худди Иван Поддубнийга ўхшаган паҳлавон, бўйнидаги гўштлари иргиб чиккан, бағбақалари оси-либ кетган, қошлари худди жундан тўкилган арконга ўхшаб, ҳаддан ташкари қуюқ; гапирганида пишиллаб қўяяпти у. Паҳлавоннинг ўнг томонида бети худди ёғочдан йўнилган-дек сип-силлик, сочи ҳам киртишлаб олинган, узокдан қа-

расангиз ҳам худди елим күғирчокка ўхшаб күринадиган бир одам ўтирибди. Юз-күзларнг мой суртган бўлса керак, пешанасининг икки чаккаси худди хирагина лампочка осиб кўйгандек йилтираб кўриняпти. Паҳлавоннинг чап томонида ўтирган ўттиз ёшлардаги йигит бокечими дейман, билагидаги мускуллари диркиллаб ўйнаб турибди. Бетида узун чандиги бор, боши худди отнинг калласидек чўзинчок, баданида бўш жой колмаган, ҳаммаёғинга тушь билан ҳар хил расмлар солинган: бўғма илон дейсизми, пичок ўқталиб турган йигит дейсизми...

Ўнг елкасига эса бир аёлнинг сурати чизилиб, остига «Не забуду мать родную», деб ёзиб кўйилиби. Бу йигитдан куйирока бир семиз одам ўтирибди, бай-бай-бай, ҳалиги биз тушган тешикка қандай сикканига ўзим ҳам ҳайронман. Корни шунаканги каттаки, бир аравага бемалол юк бўлади. Бечора нафас ололмай, бурнидан ҳуштак чаляпти.

Энг пойгакда чўкка тушиб, яна бир йигит ўтирибди. Шу даражада озғинки, бечоранинг ўн икки қовурғаси ўтирганларга бемалол кўриниб турибди. Олманинг савоғидек ингичка бўйни катта калласини кўтаролмаяпти шекилли, у худди кўғирчоқ ўйнаётгандек бошини силкитиб ўтирибди.

— Ана, устоз ҳам келдилар! — деб ҳаммалари «дув» этиб ўрниларидан туриб, кўлларини кўксиларига қўйиб, бошларини эгиб, таъзим бажо келтиришди. Одил баттол ҳаммадан юкорига, баҳмал кўрпачалар тўшалган ўриндикка ўтиргач, бошқалар ҳам ўтириб, ҳалиги орік одам фотиха учун кўл кўтарди:

- Милиция ҳамиша ғафлатда колсин!
- Облоҳу акбар! — дейиши ҳаммалари.

Шундан сўнг улар бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўрашга, бола-чакаларининг соглигини суриштиришга тушиб кетишди. Гап айланниб бориб, шаҳардаги янгиликлар, одамлар ўртасидаги мишлишларга такалди. Семиз киши бурнидан ҳуштак чалиб, ҳозир милиция кучайиб, ёнига дружиначидару, ҳалқ контроли вакилларини тўплаб, жамики жиноятчини ўйқ қилишга астойдил бел боғлаганлиги, кетма-кет тадбирий чоралар кўраётгандигини айтиб зорланди. «Бизга жуда кийин бўлиб колди» деб уф тортиди.

- Кўркоклик қиласверма! — уришиб берди Одил баттол.
- Сўнг ёнидаги йигитга буюрди:
 - Мутал, тур ўрнингдан!
 - Хўп бўлади! — сапчиб ўрнидан турди Мутал.
 - Мен айтган ишни битирдингми?
 - Битирдим, саркор.

— Хужжатлар кани?

— Портфелимда, саркор.

Мутал дераза ёнидаги катталиги лўлаболишдек келадиган қизил портфелни олиб, ичидан «Роҳат» ошхонасига тегишли жамики хужжатларни чиқарган эди, ўзимни йўқотиб қўяй дедим. Бу ўша Салимжон акамнинг пўлат сандигидан ўғирланган хужжатларнинг айнан ўзгинаси эди. Нима қиласай, папкани қўлидан тортиб олиб, гизиллаганимча Салимжон акам ётган касалхонага бориб, бошлиғимдан суюнчи олсаммикан? Йўқ, сабр қилишим керак. Бизнинг иши-мизда сабр-тоқат ҳамма нарсани ҳал қилиб беради.

— Гапир! — буюрди баттол.

— Нимани гапирай, устоз? — шошилиб сўради Мутал.

— Хужжат ўғирлаш операциясини қандай бажарганингни гапир, дўстларнинг эшитсин.

— Худди сиз ўргатгандек бўлди, саркор. Кечаси милиция майори формасини кийиб милиция бўлимига бордим. Кексагина бир сержант навбатчилик қилаётган экан, ўзимни область милиция бошқармасидан деб танитиб, гувоҳномани кўрсатган эдим, сержант:

— Хизматингизга тайёрман, ўртоқ майор! — деб честь берди. Мен навбатчилик қандай ўтаётганлигини суриштирган бўлдим. Худди шу пайтда шеригим — у ҳам милиция формасида эди, қўлида бир кучок гул, олдимиизга кириб келди-да:

— Кечирасизлар, шу атрофда бир милиционер уйланатётган эди, тўйхонани тополмай турибман, кўрсатиб қўя олмайсизларми? — деб сўради. Сержант:

«Мен постдаман, боролмайман», — деган эди. Мен:

— Дааров бирга бориб, тўйхонани кўрсатиб қўйинг, бир-бирларингга ёрдам беришни ўрганинглар, токайгача сизларга ўргатиш керак, деб уришиб бердим. Қейин, сержант қайтиб келгунча, полковникнинг пўлат сандигини очиб, хужжатларни олиб қўйдим.

— Офарин! — секингина қарсак чалиб қўйди Одил баттол. — Энди полковникнинг қўлига чақалокни қандай топширганингни гапир.

— Уни Шарифа бажарди.

— Шарифа, қайси Шарифа?

— Сиз уни танийсиз, менинг группамда ишлайди. Илгари ошхонада официантка эди, ҳозир идорама-идора юриб, пальто ўғирлайди. Эрсиз туғиб қўйиб, иснодга қолиб, боши котиб юрган эди. «Шаҳар марказидан икки хонали уй олиб берамиз, уч минг сўм пул ҳам берамиз», деб сиз айтганингиздек таклиф қилган эдим, дааров кўнди.

— Шарифа хозир беркиндими? — сўради бахти қаро директор.

— Ха, беркинди..

— Айт, очикка чиқсан. Бўлмаса иш расво бўлади. Хар куни милицияга бориб, алимент талаб қиласерсин, — топшириқ берди Одил баттол. — Биз ҳали полковнидан пул ҳам ундирамиз, уни хонавайрон қиласиз!.. Мана бу, Шарифага вაъда қилинган пул. Мана бу олтинлар — сеники. Тилла тиш қўйдирасанми, хотинингга узук ясатиб берасанми, ихтиёр ўзингда. Мен ўз дўстларимни ҳеч қачон алдамайман, ваъда қилдимми — бажараман.. Саллабодроқ, тур ўрнингдан!

Саллабодроқ деганлари ҳалиги паҳлавон экан, шошмасдан, инкиллаб ўрнидан турди.

— Араванг ғилдираб турибдими?

— Юриб турибди, саркор.

— Уларни элтиб бердингми?

— Айтганингиздек бўлди, саркор.

— Шакарни-чи?

— Олиб чиқишининг иложи бўлмади.

— Шу кечаси тинчит.

— Хўп бўлади, саркор.

— Шойи артелига бордингми?

— Бордим.

— Олдингми?

— Сиз айтган жойга элтиб ташладим.

— Ма, мукофотингни ол! — Шундай деб бахти қаро директор сумкасидан бир даста пул чиқариб, Саллабодроқка узатди.

«Қанақа жойга келиб колдим ўзи, булар кимлар? — деб ўйланиб колдим.— Наҳотки, хозир ҳам шунақанги одамлар яшаб келаётган бўлса. Бири ўғри, бири пораҳўр, бири тұхматчи, жамики саркитлар макони экан-да, бу ер. Демак, мен одамларнинг ҳаловатини ўғирлаб, милицияга туну-кун тинчлик бермайдиган сарик девлар хузурига келиб қолибман-да!»

— Чайқовчилар бошлиғи, Ориф, тур ўрнингдан!

Озғин йигит кўлинин ерга тираб, аранг ўрнидан турди, турәтиб бир мункиб ҳам кетди.

— Гапир!

— Ишлар чаток, саркор.

— Нимаси чаток?

— Чайқовчилар камайиб кетяпти.

— Нега?

— Милиция, чайқовчи уруғи борки, ушлаб қамаяпти.

— Сен ўз кадрларингни саклаб қолиш чораларини кўрмаяпсанми?

— Кўряпман. Махсибуруш хотинлар номидан тухмат уюштириб, участковой милиционерни ишдан олдиртиридим.

— Яхши, шунга ўхашаш ишларни яна давом эттири. Кадрларни эҳтиёт кил. Хўш, бозорда нарх-наво қалай?

— Кўнгилдагидек, саркор. Йигирма бир сўмлик атлас элликка кетяпти!

— Эшитдингми, семиз?— сўради Одил баттол. Семиз киши ўтирган ўрнида «имм» деб қўйди.

— Бир юз эллик сўмлик гилам икки юз элликдан пулланяпти,— ахборот беришда давом этди чайковчилар бошлиғи.

— Буни хам эшит, семиз!— яна буюрди Одил баттол. Семиз киши яна «имм» деб қўйди.

— Андатра калпоғининг баҳоси хозир олтмишга...— Чайковчилар бошлиғининг сўзи оғзида қолди; баҳти каро директор бирор оёғини босиб олгандек сапчиб ўрнидан туриб кетди. Бориб, хўппа семиз амакининг ёқасидан тортиб, ўрнидан турғизда-да, бўғиб:

— Сен семизга қачон акл киради? Қалпоқнинг баҳоси юз сўмга чиккунча омборда саклаб тур, деган эдим-ку, нега магазинларга чикариб юбординг, мен у молларни осонлик билан топиб келганимдим...— деб унинг бетига тарсаки тортиб юборди..

— Ахир, магазинчилар тўполон кўтаришди-да,— ўзини окламокчи бўлиб деди хўппа семиз амаки.

— Нима деб тўполон кўтаришди?

— Молни бер, бўлмаса ОБХССга борамиз дейнишди

— ОБХССдан энди кўркмасанг хам бўлади!— тутакиб деди баҳти каро директор.— Унинг бошлиғи хозир ўлим тўшагида ётиби. Худо хоҳласа, якинда ҳаммамиз жанозасига борамиз... Ваъда қилинган пулни олиб келдингми?

— Ярмини.— Шундай деб, яна тарсаки тушиб қолишидан чўчиб, икки кўли билан икки бетини беркитиб олди хўппа семиз амаки.

— Колгани-чи?

— Айтдим-ку, пора олиш қийинлашиб кетяпти деб.

— Ёлғон айтяпсан, итвачча! Пора олишни икки баробар кучайтирганингдан хабарим бор. Тушган пулларни шахар ташкарисидаги уйингга беркитиб кўйганингни хам биламан... Мутал!

— Лаббай, саркор?

— Бугун кечаси тинтув ўтказасан.

— Хўп бўлади, саркор.

— Кечирасиз, устоз,— хўппа семиз амаки оёғи куйган товукдек питиллаб қолди,— пулларнинг ҳаммасини олиб келган эканман, энди эсимга тушди. Чап чўнтағимда эди, ҳа, ҳа, чап чўнтағимда...

Семиз амаки шоша-пиша чўнтағидан белига энсизгина оқ қоғоз ёпиштирилган икки даста пул олиб саркорнинг олдига қўйди.

— Лахтак магазинининг тадбиркор директори Қаюм, тур, дўстларингга ҳисоб бер.

Пешанаси йилтироқ амаки дик этиб ўрнидан туриб, буйргингизга тайёрман, дегандек қўл қовуштириди.

— Фирмалардан келган молларни сотдингми?

— Ярмини сотдим.

— Ярми-чи?

— Филиалларимга чиқариб юбордим.

— Кўлга тушиб қолишса-чи?

— Чорасини кўрдим. Аввал лахтакка бўлиб, сўнг чиқардим.

— Офарин!— қарсак чалиб қўйди саркор. — Бизга тегишли пулни олиб келдингми?

— Олиб келдим, устоз...

Худди шу пайт ертўланинг қопқоғи очилиб, инқиллаганича ялмоғиз кампир тушиб кела бошлади. Ўн бештача билқиллаб пишган товукни катта тоғорада аранг кўтариб келарди у.

— Чик биттанг, конъякни олиб туш!— деди Одил баттол тамшаниб. Пешанаси йилтироқ амаки физиллаганича тепага чиқиб, ўн бутилка конъяк олиб тушди.

Зиёфат бошланди. Худди қароқчиларга ўхшаб, ҳар биттаси биттадан товукни бутунича қўлига олиб, чинни косаларга тўлдириб конъяклардан кулқиллатиб қўйиб, лабларини чапиллатишиб, пишиллашиб, бир-бирларига ҳазил-мутойиба сўзлар айтишиб, овқатлана бошлашди.

Ора-чора дастурхонга мен ҳам қўл узатиб турдим.

Бора-бора ўтган-кетган гаплардан, кийинчиликлардан ҳам гапира бошлашди. Гапларидан шу нарса маълум бўлдики, шаҳарда жиноятчилар камайиб кетавергач, милиция таъкибидан бир амаллаб жон сақлаб колган мана шу жиноятчилар бир-бирини химоя килиш, бир-бирига суюниш, бир-бирига кўмаклашиш, бир-бирига фойдали, фойдасиз маслаҳатлар бериш максадида бир неча ой муқаддам бирлашиб олишибди. Одил баттол ҳаммасининг бошлиғи бўлиб, унинг ҳар бир сўзи мана шу чапиллатиб товук гўшти еяётгандар учун конун экан. Тарсаки еган хўппа семиз амаки

район матлубот жамиятнинг омборчиси, ориқ йигит — Ориф бозорда паттачи, Мутал йигирма иккинчи базада шоффер, пешанаси йилтироқ Қаюм лахтак дўконининг директори экан.

Бошлиқ милициядан эҳтиёт бўлиш, дружиначиларга қандай килиб чап бериш ҳакида фойдали маслаҳатлар берди. Шубҳали туюлган ҳар бир кишини иложи борича кўлга олиш, кўлга олиб бўлмаса ундан қандай килиб кутулиш йўлларини ўргатди: «Тухмат килиш, мишишлар тарқатиш энг яхши куролимиз бўлсин», деган гапларни айтди.

— Навбатдаги учрашувимиз шу ойнинг йигирма еттинчи чисолосида соат ўнда бўлади,— деб гапини тугатди Одил баттол.— Энг муҳими хушёр ва дадил бўлайлик, хушёрлик ва дадиллик шиоримиз бўлсин. Орифжон, қани ука, шу ердан ўтган-кетганларнинг арвоҳига бир тиловат килиб юбор.

Чайковчилар бошлиғи чўкка тушиб, худди боласини йўқотиб кўйган она эчкининг маърашига ўхшаш овозлар чиқариб, тиловат кила бошлади. Охирида:

— Илоё омин!— деб икки қўлини чирокка етгудек килиб баланд кўтарди.— Фанимлар гафлатда бўлсин, ишимизга ривож берсинг, тадбиркор бошлиғимиз Одилжон акамлар ҳамиша саломат бўлсинлар!

— Облоҳу акбар!— деб ҳаммалари ўриндан туришди.

Хужжатларни каерга беркитишини кўриш мақсадида, мен Одил баттолнинг орқасидан эргашдим. Бояги такси кутиб турган экан. Ўтиришимиз билан машина күшдек учиб кетди.

Бахти қаро директор орка ўриндиқда ёнбошлаб, ҳаддан ташқари хурсанд бўлса керак, ўзича хиргойи килиб боряпти. Мен бўлсан Салимжон акамнинг сўзларини эслайман. «Биласанми, Ҳошимжон,— дерди баъзан у,— юз минглаб виждонли, ҳалол яшаётган кишилар ичиди баъзан битта иккита турки совуғи ҳам учраб колади-ю, ҳамманинг дилини сиёҳ қиласи, оромини ўғирлайди. Сен билан менинг вазифамиз ана шу турки совукларни топиб, яхши йўлга солиш, йўлимизга юрмаса, боғлаб таъзирини беришдан иборат...» «Ҳайрият, деб ўлайман яна ўзимча,— районимизда турки совуклар унча кўп эмас, бор-йўғи олтита экан. Мана, мен уларнинг изига тушиб ҳам олдим. Навбати билан ҳаммасини кўлга оламиз...»

Бахти қаро директор ошхонага тегишли хужжатларни ер остидаги хазинасига бўркитганини ўз кўзим билан кўрғач, кўнглим тинчиб, ярим тунда уйимизга жўнаб кетдим.

УЙҚУСИЗ ҮТГАН БИР КЕЧА

Кўнгироқни ҳар қанча жиринглатгани билан Лутфи холам бари бир уйғонмаса керак, деб ўйлаб, Салимжон акамнинг ҳовлисига девордан ошиб тушдим. Ҳовлига тушгач, бошимдан калпокчамни олиб, кўзга кўринадиган бўлиб олдим. Қизик, тушимми, ўнгимми?! Салимжон акам гулзор оралаб, токкайчи билан гул киркиб юрибди. Ахир, у мен кетаётгандаша касалхонасида ётувди-ку, дўхтирлар ахволи анча оғир, деб айтишаётган эди-ку!

— Ассалому алайкум! — дедим якинига бориб.

— Ие, Ҳошимжонмисан? — деди бошлиғим каддини ростлаб. — Осмондан тушдингми, ердан чикдингми?

— Девордан ошиб тушдим, — дедим, — ўзингиз-чи? Ўзингиз қаёқдан пайдо бўлиб қолдингиз? Окшом ўйқ эдингиз.

— Касалхонадан кочдим, — деб Салимжон акам негадир ўзини-ўзи оқлай бошлади. — Биласанми, ўғлим, мен умримда касалхонада ётган эмасман. У ерда касалим оғирлашса оғирлашадики, лекин тузалмайди. Дўхтирларга бу гапни ҳеч тушунтиролмадим. Бу ёқда, кўриб турибсан-ку, ишлар чалкашиб ётибди... Бунақа пайтда касалхонада ётиб бўларканми... Ҳаммасини ухлатиб, секин кочиб қолдим. Биласанми, Ҳошимжон, мен қандай холосага келдим?

— Йўқ, билмайман.

— Менинг пўлат сандигимдаги хужжатларни ўғирлашни Одил Аббосов ташкил қилган.

— Тўғри айтасиз.

— Чунки, бу хужжатларни йўқотишдан факат шу одамгина манфаатдор. Лекин ўғирликни ўзи қилмаган.

— Тўғри айтасиз. Ўғирликни ўзи қилмаган.

— Бу одам сен билан мен ўйлаганчалик содда эмас. Тузалмайдиган хилидан экан... Яхши йўлга тushiб олар, деб мен унга қанча яхшиликлар қилдим. У бўлса доим мени алдаш пайида.

— Сиз Одил Аббосовни кўпдан танийсизми?

— Ўн йилча бўлди таниганимга.

— Пилла заводидаги жиноятчилар орасида у ҳам бормиди? Эслай оласизми?

— Эсимда йўқ, ўғлим. Сал кам қирқ йиллик гап ёдимда туради дейсанми. Нега буларни сўраяпсан?

— Ўзим... Шундай...

Йўқ, бахти каро директордан эшитган гапларимни ҳозир айтишнинг мавриди эмас. Бошлиғимнинг юраги касал, яна ётиб колиши мумкин. Унга факат хурсанд қиладиган гапларнигина айтишим керак. Хужжат каердалигини айтсам,

хойнахой, севинганидан касали ҳам тузалиб кетиши мумкин.

— Салимжон ака, диванга ўтирайлик,— дедим мумкин кадар жиддий бўлишга ҳаракат килиб.

— Бирон муҳимроқ гапинг борми?

— Муҳимдан ҳам муҳим!

Кетма-кет айвонга чикиб, диванга ўтирдик. Сехрли қалпокчам ҳақида хеч нарса демай, қишлоқдан қайтиб ошхонага бордиму директорнинг кетидан тушдим, деб секин гап бошладим. Сўнгра шу кечаси нимани кўрган бўлсам, нимани эшитган бўлсам, оқизмай-томизмай сўзлаб бердим.

— Наҳотки, сени сезишмаган бўлса?— гапимга ишонқирамай сўради полковник.

— Мен кўздан ғойиб бўлиш йўлини биламан.

— Йўғ-е!— яна ишонмади бошлиғим.

— Рост айтяпман. Ишонмасангиз синааб кўришингиз мумкин. Кўзингизни юминг-а...

Полковник истар-истамай кўзини юмди. Бошимга қалпокчамни кийиб, ғойиб бўлдим. Ўрнимдан туриб:

— Энди мени кўряпсизми?— деб сўрадим.

— Ростдан ҳам кўринмай қолдинг! Овозингни эшитяпман... Тавба... Бу қанақаси бўлди? Тағин сен сехргар бўлмагин?

— Йўқ, мен сехргар эмас, сержант Хошимжон Рўзиев бўламан.

— Тавба, тавба! Қани, яна кўзга кўрин-чи!

— Бўлмаса кўзингизни юминг.

— Мана юмдим.

— Энди очинг.

— Эй, тавба, эй, тавба! Хошим, бу ўзингмисан! Е мен туш кўряпмани! Эй, тавба! Сен қип-қизил фокусчи экансан-ку. Қанақа килиб, кўздан ғойиб бўлдинг-а?

— Дорисини ичдим.

— Қани, ўша доридан бир кап менга ҳам бер-чи.

— Бу дорини бошка одам ичса, тил тортмай ўлади.

— Йўғ-е!

— Рост. Қейин бу сирни учинчи бир киши эшитса, эшитган заҳоти учови ҳам ўлади.

— Тавба, мен туш кўраётганим йўқми?

— Йўқ, ўнгингиз, Салимжон ака.

— Бўлмаса фокусингни яна бир тақрорла-чи.

— Кўзингизни юминг.

Ўн-ўн беш минут чамаси айвонда беркинмачоқ ўйнадик, овозим чиққан жойга бориб, мени топа олмагач, Салимжон акам хонани бошига кўтариб, кулиб юборарди.

Ниҳоят яна диванга ўтиридик.

— Бу дорини сен қаердан топдинг? — ҳамон ҳайрати ошиб борарди бошлиғимнинг.

— Бувижоним берди.

— Бувижонинг алхимикми дейман?

— Нима дедингиз?

— Катта олимми деяпман.

— Шунақарок.

— Бувижонингни бу кашфиёти учун, менимча, давлат мукофотига тақдим этиш керак.

— Мумкин эмас.

— Нега энди мумкин бўлмас экан? — бир оз ранжигандек бўлди бошлиғим.— Ахир, бир хил одамлар оташкурак ясаса ҳам, мукофот берасан, деб тўполон кўтаради-ку, сен бўлсанг...

— Бу сир ошкор бўлган куни бувижоним ҳам ўлади.

— Йўғ-е!

— Рост айтяпман.

— Демак, бу сирни бировга айтиб бўлмайди дегин?

— Ха.

— Кизик... — Бошлиғим ўрнидан туриб, хонада у ёқдан бу ёқка юра бошлади.— Халқ орасида қадим замонлардан бўён сехргарлик илми яшаб келади, дейишади. Мен бўлсам, ишонмас эдим. Бундан уч йил олдин Ленинградга семинарга бордик. Бир кизчани кўрсатиб, кўзи шунақангидек келиб: «Синааб кўришингиз мумкин, амаки», деди. Чўнтағимда паспортиму, келинйинг билан Карим бирга тушган расм бор эди. «Кани, чўнтағимда нима бор, топ-чи», дедим. Кизча кўксимга тикилиб туриб: «Паспорт билан икки кишининг бирга тушган расми турибди», деса бўладими!.. Ким билади, сенинг бувижонингда ҳам ҳали фанга маълум бўлмаган бирор илм бордир...

— Салимжон aka! — мурожаат килдим бошлиғимга.

— Нима дейсан? — ҳам сўзлашдан, ҳам юришдан тўхтади бошлиғим.

— Сиз мени яхши кўрасизми?

— Ўғлимдан ҳам аъло кўраман.

— Мен ўлиб колсам оғир ахволга тушиб қоласизми?

— Унда дема, тентак! Шу гапингни эшишибок, юрагим ўйнаб кетди.

— Унда бу сирни бировга айта кўрманг. Сир ошкор бўлган куни аввал мен ўламан...

— Сир саклашда менга тенг келадигани йўқ, ўғлим.

Кирк йилдан бўён милицияда ишлаб, кирқ йилдан бўён одамларнинг сирини саклаб келаман. Лекин, ўғлим, сендағи бу сеҳр билан мендаги тажриба қўшилса, жиноятчиларга кирон келарди-да!

— Шунинг учун ҳам қишлоқка бориб келдим-да.

— Баракалла, ўғлим! Энди ишга киришайлик. Ҳозир мен ҳужжатлар қаерда турганни полковник Али Усмоновга хабар қиласай. Лекин кўркма, сирингни очмайман, бу сир энди мен билан бирга қабрга кетади.

Соат учдан ошиб қолган эди. Салимжон акам телефон кокиб, Али Усмоновнинг хотинидан, эрингни уйғотиб бер, деб илтимос қилди. Бир оз вакт ўтгач, телефона Али Усмоновичнинг ўзи келди шекилли, Салимжон акам: «Касалхонадан эмас, уйдан гапиряпман. Кошиб келганим йўқ, дўхтирилар рухсат берди. Сенга муҳим бир гап айтмоқчиман, ўғирланган ҳужжатлар қаердалиги аникланди. Ҳозир бораман дейсанми, яхши бўларди...» деб гаплашди.

Ярим соатлардан сўнг, полковник Усмонов ўзи билан бирга жиноят қидиув бўлимининг бошлиғи, ҳали ёш бўлишига қарамай соchlари оппок оқариб кетган майор Холиковни бошлаб, ховликканча кириб келди.

Равонга думалок стол кўйиб, тўртовимиз унинг атрофига ўтиридик.

— Сўз сизга, ўртоқ Рўзиев! — деди полковник Усмонов.

Ўрнимдан туриб, нима кўрган бўлсам, нима эшигтан бўлсам — ҳалиги жиноятчиларнинг исм-фамилиясигача ҳамма-ҳаммасини сўзлаб бердим.

— Аклинг бовар қилмайдиган гаплар-а... — ўйга толиб деди полковник Али Усмонов.

— Мен ўртоқ Рўзиевнинг гапларини тўлик тасдиқлайман, — кутилмаганда менинг фойдамга гапириб қолди майор Холиков. — Жарликда шубҳали одамлар онда-сонда йигилиб туриши ҳакида бизда маълумот бор... Лахтак магазини эса, ҳозир бизнинг назоратимизда. Шойи артели билан алокада бўлгани учун ишни очмай турибмиз. Мен ўртоқ Рўзиевнинг маълумотларини тўлик тасдиқлайман ва бу ёш йигитчани жасорат кўрсатгани учун табриклайман!

Шу гапдан сўнг жиноятчиларни қандай кўлга олиш планини тузишга киришдик. Мен, бу кечасиёқ баҳти қаро директорнинг уйига бориб, ҳужжатларни олиш керак деган эдим, бу режам ҳеч бирларига маъкул бўлмади. Шерикларини ҳуркитиб кўямиз, дейишиди. Жиноятчини жиноят устида кўлга тушириш зарурлигини айтишиди. Колган беш жиноятчининг изига тушиш, уларнинг кора килмишларини

пухталаб ўрганиш, яна шериклари бўлса, уларни ҳам аниқлаш ва навбатдаги йигинларида ҳаммаларини ўша жарлиқдаги ертўланинг ўзида кўлга олишга карор килдик.

— Хўш, бу операцияга раҳбарлик килишни кимга топширас экан? — сўради Али Усмонов.

— Сержант Рўзиевнинг ўзига топширамиз, — деди тўсатдан менинг бошлигим.

— Сержант ёшлик қилиб қолмасмиканлар? — иккиланиб қолди Али Усмонов.

— Сени ўз ўрнимга район милициясига бошлиқ қилиб тайинлашларини сўраганимда, — кошларини кериб, ҳар бир сўзини таъкидлаб гапира бошлади Салимжон акам, — бошқалар ҳам, «бу она сути оғзидан кетмаган йигитча нима каромат кўрсатаркан...» деб кулишган эди. Лекин мен сенга ишонган эдим, янгишмаган эканман. Мана, лейтенантликдан полковник даражасига кўтарилидинг. Районда тартиб ўрнатдинг. Одамларга ишониш керак, полковник! Мен Хошимжонга худди ўзимга ишонгандек ишонаман.

— Салимжон ака, сиз менинг устозим бўласиз, — кулиб кўйди Али Усмонов, — милициянинг алифбесини сиздан ўрганганман. Ҳар бир сўзингиз мен учун конун! Ўртоқ Рўзиев, сизни биринчи масъулнятли топшириқ билан табриклайман.

— Хизматга тайёрман, ўртоқ полковник! — дик этиб ўрнимдан туриб, честь бердим.

— Лекин, — сўзида давом этди полковник, — ҳар бир камдигизни мен ва Салимжон акангиз билан маслаҳатлашиб ташлайсиз.

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник.

Тонг отиб қолган эди, самоварга тараша ташлаб, стол устига бувижоним бериб юборган нозу-неъматларни келтириб кўйдим.

Чақчаклашиб ўтириб нонушта килдик.

Ишнинг бу ёғи жуда тез юришиб кетди, ҳа, ҳа, жуда тезлашиб кетди. Салимжон акам билан икковлашиб, операцияни қандай амалга ошириш режасини тузиб, унга шартли равишда «Сарик девни кувиб» деб ном бердик.

— Ўртоқ сержант, — деди бошлигим ўрнидан туриб, — энди хўппа семиз порахўрнинг изидан тушасан.

— Бахти каро директор-чи, ўртоқ полковник?

— Уни назорат қилиш учун ҳам ишхонасига, ҳам уйига коровулни ўзим кўяман.

— Жуда соз, ўртоқ полковник.

— Оқ йўл, сержант болам!

Фотоаппаратни елкамга осдим, милиция ходимлари учун маҳсус ишланган ихчамгина магнитофонни кўлтиғимга кис-

диму, қаердасан хўппа семиз порахўр, деб район матлубот жамиятининг омборхонасига жўнаб кетдим.

Ана бойлигу, мана бойлик! Узунлиги икки юз метр, баландлиги 20 метр келадиган катта омборхона ҳар хил моллар билан лиммо-лим тўла! Ипак тиламлару деворга қоки-ладиган гиламчалар, гулли шойилару ранг-баранг товланиб турган — «Кизи кийиб, келини куйиб ўлсин» деб номлана-диган атласлар, бувижоним ҳеч ёқтирийдиган холодильни-гу ойижоним излаб тополмай юрган ялтирок жавонлар... Йўқ, йўқ, биласиз-ку, мен сўзга унча чечан эмасман, бар-часини номма-ном айтиб беролмайман, ёш болаларнинг бе-жирим кийим-бошларини айтсан, жерси пальтолар колиб кетади. Пахта гулли чойнак, пиёлалардан гап очсан, уюлиб ётган андатра калпокларию той-той қилиб боғланган жун рўмолларга навбат келмайди.

Омборга шундоккина кираверишда юк ташийдиган ма-шинанинг кабинасидек келадиган кичкинагина бир хона бор экан, очик эшигидан бундай қарасам, хўппа семиз амаки шу ерда ўтирибди. Бошида шляпа, бўйнида тугуни муштдек келадиган гулли галстук. Қовоғи айрон халтадек осилган. Иягини кўкрагига тираб, кирган одамни сузиб олмоқчилик, пешанасини эшикка ўхталиб, чўт қокяпти. Ташкарида ўн-үн беш ҷоғли магазин мудирлари, ичкари киргани юракла-ри бетламай, сен бошла, сен бошла, деб бир-бирини итари-шиб турибди.

Магнитофонни овоз ёзишга шай қилиб, фотоаппаратими-ни ҳам тайёрлаб турдим.

— Ассалом алайкум! — деди ниҳоят биттаси ичкари ки-риб.

Жавоб бўлмади.

— Қалай, кайфиятингиз яхшими? — яна сўради кирган киши.

Хўппа семиз амаки ниҳоят бошини кўтарди. Унинг шу пайтдаги важоҳатини кўриб, магазинчи у ёқда турсин, ме-нинг ўзим ҳам кўрқиб кетдим, бай--бай-бай, бир одамнинг ваҳшати ҳам шундай бўладими!

— Мен, мен... — деб магазинчи дудукланиб қолди.

— Нима «мен», «мен»? — жеркиб берди хўппа семиз амаки.

— Молга келувдим.

— Мол йўқ.

— Ўтган сафар ҳам ололмовдим.

— Худо хоҳласа бу сафар ҳам ололмайсан.

— Жон хўжайнин, беш-ён минг сўмлик бериб туринг.

Планни ҳеч бажариб бўлмаяпти.

- Нима керак ўзи?
 - Кеча атлас, гилам келибди деб эшитдим.
 - Уларнинг харажати бор.
 - Харажатнига биз ҳам шерик, хўжайин.
 - Қанча берасан?
 - Юз сўм.
 - Юз эллик, чўз, ўнта гилам бераман.
 - Юз ўн берайин, хўжайин.
 - Ҳа, майли, юз кирқ бера қол, сен ўзимнинг укамсан.
 - Юз йигирма берай, ахир акамдек бўлиб колгансиз.
- Ака-укалар бозордаги зикна чайковчи билан пули оз-у, лекин молни ёқтириб колган харидорга ўхшаб роса талашиб-тортишишди. Охири бир юз йигирма беш сўмга келишиб, магазинчи пулни узатди, хўппа семиз амаки қўлини чўзди. Худди шу пайтда мулла Ҳошимжон уларни эсадалик учун суратга ҳам тушириб қўйди.

Одоб, назокат билан салом бериб, яна бир магазинчи кирди. Ҳали пора олаётганида хўппа семиз амакининг чехраси гул-гул яшнаб, лабида илжайиш деса илжайишга, табассум деса табассумга ўхшамайдиган аллақандай ифодалар пайдо бўлган эди. Улар хозир каёққадир йўқ бўлди-ю, ўрнини довучча чайнаб олганда пайдо бўладиган бужмайишга ўхшаш бир ифода коплади.

- Ассалому алайкум! — деди магазинчи йигит.
- Нима? — бошини кўтармай сўради амаки.
- Салом деяпман.
- Гапингни айтавер.
- Биз ҳам молга келдик.
- Шакар бераман.
- Шакар магазинда тикилиб ётибди.
- Юз коп туз ол бўлмаса.
- Тузни бошимга ураманми?
- Бошка ҳеч нарса йўқ.
- Кеча апельсин, хинд чойи келибди, деб эшитдим. Ўшалардан беринг. Харидорларни бир хурсанд қиласи.
- Мени-чи? Мени ким хурсанд қиласи?
- Қелинойи хурсанд қилсанлар.
- Сен айтган нарсалар йўқ.
- Бор. Кеча келган.
- Уларнинг чиқими бор.
- Бўлмаган гап.
- Йўкол!
- Устингиздан арз қиласи, ОБХССга бораман!!!
- Йўкол деяпман! Сен халқ душмани, совет савдосига доғ тушириб юрган провакаторсан! — Шундай деб хўппа сед

миз амаки столни муштлаб, ўрнидан туриб кетди. Икки қўлини икки томонга ёзиб, худди жўжасини ҳимоя қилган она товуқдек хурпайиб, магазинчининг устига бостириб бора бошлади.— Сен тайёр молларни олиб бориб сотмасдан давлат планининг бажарилишига зарба беряпсан. Сен ёт ўнсур, ичқи душмансан. Сени жавобгарликка тортиш керак, қамаш керак! Сен харидорлар ҳақига хиёнат қилувчи ашаддий юлғичсан! ·

— Бакирма, сенга пора берадиган аҳмок йўқ,— деди йигит ҳам, муштлашсам муштлашай деди шекилли, қўлини мушт қилиб.

— Йўқол деяпман!

— Менинг йигитларим ҳалол ишлашади, улардан бир тийин сўрашга ор қиласан. Мол берасанми, йўқми?

Йигит азамат экан, ҳўппа семиз амакининг дўқидан кўрқмай, қўлига стол устида турган чўтни олди.

— Хозир бошингни ёраман.

Омборчи амаки орқасига тисарилди-да, ўрнига ўтириб колди. Кейин кутимагандага ҳаҳолаб кулиб юборди.

— Ҳазиллашдим, тентак. Қанча чой керак?

— Тўрт яшик.

— Апельсиндан-чи?

— Берганингизча.

— Об-бо тентаг-ей, ҳазилни ҳам билмайсан-а? Болаларинг яхшими?

— Яхши.

— Келин бола ўқияптими?

— Ўқияпти.

— Лекин, ука, ҳеч бўлмаса йигирма сўм берасан. Ирими шунаقا, бўлмаса касал бўлиб қоламан.

— Бир тийиним ҳам йўқ.

— Ҳеч бўлмаса бир сўм бер, тушлик овқатим чиқсин.

— Енимда автобуснинг абонементидан бошқа ҳеч вақо йўқ.

— Ха, майли, ўшани бера қол.

Йигит икки дона абонемент узатиб, мол ёзилган фактурани олиб чиқиб кетди. Омборчи амаки: «Бўшман, латтаман!»— деб негадир ўз биқинини чимдиб-чимдиб ола бошлади...

Кейинги кирган магазинчилар унча савдолашмай, омборчи сўраган пулни узатиб, айтган молларини, олиб чиқиб кетаверишиди. Омборчи ҳам хурсанд, магазинчилар ҳам хурсанд, магнитафону фотоаппарати яхши ишлаб тургани учун Ҳошимжон ҳам хурсанд, хайрли ишга ёрдами тегиб, мили-

ция олдидаги ўз бурчини ўтаётгани учун сеҳрли қалпокча ҳам хурсанд.

Ҳаммаёқ хурсандчилик!

Хўппа семиз амаки кимдан канча пора олгани, қанақа мол берганини дафтарига кайд қилиб бораркан. У ёзиб боряпти-ю, мен бўлсан дафтарни суратга тушириш билан овораман. Омборчи пулни санаётиб, хиргойи ҳам кила бошлади. Сўнг пул солинган сумкани бағрига босиб, бир-икки ўпди. Пўлат сандигини очиш учун энгашган эди, секингина сумкасини олиб кўйдим. Бу пуллар порага тушган, олишга ҳаққи йўқ унинг. Шу билан бирга, уларни олиб кетиш учун менга ҳам рухсат берилмаган. Салимжон акам билан маслаҳатлашаман, унгача омборхонанинг томига беркитиб кўйганим яхши.

Пулни томга беркитиб тушсам, хўппа семиз амаки омборхонада оёғи куйган товукдек, ҳар томонга зир югуриб юрибди. Мол тақсимлаётган йигитчани ёқасидан бўғиб, оёғини ёрга теккизмай, зингиллатганча ўз хонасига олиб кирди.

— Пулни бер!— деди сўнг негадир кулиб.

— Қанақа пул?— елкасини қисди йигитча.

— Ҳозир олдинг-ку!

— Тавба!

— Елкангни қисма, кўриб турувдим.

— Худо урсин, агар пулингизни олган бўлсан,— деб йигитча йиғлаб юборди.

Хўппа семиз амаки кечгача ўзининг хонаси-ю, омборнинг ичқариларини титкилайвериб, гаранг бўлиб кетди. Бошларига муштлаб, биқинларини чимчилаб, «энди хотинимга нима дейман?»— дея, ишонсангиз, жиндек кўз ёши ҳам қилиб олди.

Салимжон акам жиноятнинг изига тушдингми, уни охирiga етказ, деб таълим берган. Бошлиғимнинг ана шу сўзига амал қилиб, хўппа семиз амакининг уйнгача кузатиб боришга аҳд килдим. Бахти каро директорнинг ер остидаги хазинасига ўхшаш, эҳтимол, бунинг ҳам беркитиб кўйган хазинаси бордир.

Хотини Одил баттолдан кўркарди, хўппа семиз амаки хотинидан кўркар экан.

— Бўрими, тулки?— деб сўради хотини омборчи уйига кадам босиши билан.

— Тулки...— чайналиб деди хўппа семиз амаки.

— А, тулки?! Бекорларни айтибсиз!— енгларини шимарив бэрига караб ўдағайлаб кела бошлади хотини.— Кеча

мол келмади, деб баҳона килдингиз, бугун тулки дейсиз. Йўқ, бунақаси кетмайди...

— Ўғирлатиб кўйдим, ахир, ишонсанг-чи.

— Сиз бўласизу, пул ўғирлатасизми?! Йўқ, уйга кўймайман. Овкат ҳам емайсиз. Бу ёқда қовокларим бўшаб ётиби-ю, топган баҳоналарини қаранг-а.

Қовок, нега қовок бўш қоларкан? Чиндан ҳам бу ҳовлида бедана қовоклар шунаканги кўпки, олмаларга, сўриларга каторлаштириб илиб ташланган. Йигирма чоғли бедана бир-бирига гал бермай, «воволагу битбилик»ни авжига чиқаришяпти. Кизик, наҳотки, бедана пул еса! Йўқ, нима бўлганида ҳам бир текшириб кўриш керак. Милиция ходимининг вазифаси — шубҳали туюлган ҳар бир нарсани текшириб кўришдан иборат. Айвонга йигирма бештacha гулли тўрковок осилган, иккитасида бедана борлиги аник. Негаки, тўрковоклар билинار-билинмас силкиниб турибди. Қолгандари-чи? Нарвонни қўйиб, биттасининг ёпқичини кўтариб, секин мўралаган эдим, ана холос, ана ҳангома-ю, мана ҳангома! Яшаворсинлар-ей! Кетма-кет бошқаларини ҳам кўздан кечирдим. Олмаларга, кари тутнинг устига ҳам чиқиб тушдим. Эллик тўрковоқнинг йигирматасида сайроқи бедана-ю, қолганида лиқ тўла пул, олтин тақинчоклар, тангалар!

Бахти каро директор бойлигини ер остида сақласа, бедана ваз келингим осмонда, тўрковоқларда сакларканлар!

Яшаворсинлар-ей!

Жамики тўрковоқларни шошилинч суратга тушириб, ит кувган соковдек, кечирашиб, жуда шошилиб демоқчи эдим, ҳаллослаганимча идорага қараб югурдим.

Лабораторияга кириб, кун бўйи олган суратларимни чиқардим. Кейин ўттизта сурат, ҳар хил сухбатлар ёзилган 18 метр плёнкани кўтариб, бошлиғимнинг ҳузурига кириб бордим.

— Ишлар қалай, сержант? — ўрнидан туриб сўради Салимжон акам.

— Кўнгилдагидек, ўртоқ полковник.

Келтирган совға-саломимни бошлиғимга узатдим. Уларни кўриб, аввал Салимжон акам, ўн беш минутлардан сўнг полковник Усмонов севинганларидан андак бўлмаса қичкириб юбораёзишди. Магнитафонни қўйиб, полковник Али Усмонов бир нафас ёқимли музика тинглаётгандек чайқалиб ўтириди-ю, охиригача чидай олмади шекилли, ўрнидан туриб:

— 'Офарин, ўртоқ сержант! — деб хитоб килди.— Салимжон ака, сиз, тўрковоқли уйни дарров назоратга олинг.

— Хўп бўлади! — Ўрнидан туриб деди менинг бошлиғим.

— Ўртоқ Рўзиев, омбордаги энг кўп молни ўн олтинчи магазин директори олди дедингизми? — сўради Али Усмонов.

— Ўзиям поранинг кўпини ўша берди-да.

— Магазинни кузатинг! Лекин, ўртоқ Рўзиев, яна бир марта раҳмат. Сиз фавқулодда талант эгаси экансиз. Сизга район милиция бўлими номидан ташаккур эълон қиласман ва унвонингизни оширишларини сўраб, бугунок министрликка тавсиянома ёзаман.

МАҲСУМ ПОЧЧА, ҚАЛАЙСИЗ?

Мен сал уйқучироқ бўлғаним учун ўрнидан ҳамиша кеч тураман. Бошимни кўтарсан, Салимжон акам йўқ — аллақачон ишга кетиб бўлиби. Бошлиғим доим шунака. Икки соат олдин бормаса, кўнгли жойига тушмайди.

Апил-тапил нонушта қилиб, идорага жўнадим. Коридордан ўтаётганимда партия ташкилотининг секретари капитан Хошимованинг хонасидан Салимжон акам икковларининг каттиқ-каттиқ гапиришаётгани эшитилиб колди, нима гап экан, деб секин мўралаган эдим, Хошимова:

— Кираверинг, — деб таклиф қилди.

Кириб, бир чеккага ўтирдим. Капитан сўзида давом этди:

— Шундай қилиб ўша сизга чақалоқ топширган жувоннинг изига тушдим. Оти Шарифа экан. Бундан уч йил олдин Чорсудаги ошхонада официантка бўлиб ишлаб юрган пайтида камомад келтириб у ердан кочган. Бир йилча поездда проводник бўлиб ишлаган. Кейин бетайнин одамларга кўшилиб, саёқ юра бошлаган.

— Сиз у билан юзма-юз учрашдингизми? — бетокат бўлиб сўради Салимжон акам.

— Учрашдим, икки марта учрашдим, — давом этди капитан. — Кейинги учрашганимизда, синглим, чақалоқнинг кони билан полковникнинг конини солишириб кўрдик, хеч қандай ўхшашлик йўқ, демак, чақалоқнинг отаси бошка одам. Менга очиғини айт, мен ҳам онаман, сенгә ёрдам берай, ахир, — дедим.

— У нима деди? — яна сўради полковник.

— Йиғлади, узоқ йиғлади. Мана қофоз, мана қалам, ҳаммасини ёзиб бер, дедим. У жувон, уйда ёзиб келаман, ҳаммасини ёзиб бераман, деди.

— Хўш, нима деб ёзибди.

- Афсуски, у қочиб кетди.
- Қочди?!
- Ҳа!
- Иш яна чалкашибди, капитан. Чакалок қаерда?
- Болалар уйнда.

Сұхбат худди шу ерга етганда, мән құлым билан «ҳозир келаман» дегандек ишора қилиб, ташқарига чиқиб кетдім. Чунки, менинг зиммамға бундан ҳам мұхимроқ вазифа юқлатылған. Уни тезроқ бажарсам, әхтимол Шарифанинг тұхмати ўз-ўзидан очилице қолар.

Бошимга қалпокчамни кийиб, ашқол-дашқолларимни күтариб, аралаш моллар магазинига йўл олдим. Бориб биринчи қилған ишим омборхонага ўтиб, кеча катта пора әвазига келтирилған моллар бутми, бут эмасми, шуни текшириб кўриш бўлди. Хайрнат, ҳаммаси жойида экан.

Директорнинг хонасига кирдим. Директор эллик ёшлардаги кош-кўзи коп-кора, юзи ҳам кора тўрдан келган, ўзи ёққа пиширилған бўғирсокдек дум-думалоққина бир киши экан. Сочини тараашлаб устарада олдириб, бошига кора духоба дўппи кийиб олибди. Кичкинагина мўйловчасига йилтироқ мой суртган бўлса керак, узоқдан қарасангиз, устки лабида иккита кора қўнғиз ўрмалаб кетаётганга ўхшайди. Кеча хўппа семиз амаки унга «Маҳсум почча» деб мурожаат қилған эди, иши ҳам номига муносиб экан, пицирлаб, ҳар хил дуолардан ўқиб ўтирибди.

— Илоё омин,— деди бир маҳал Маҳсум почча қўл кўтариб,— эл-юрга куту барака ато қилгинки, юки бизга ҳам тегиб турсин. ОБХССга инсоф бергинки, уч-тўрт кун магазинни босмай турсин. Қайтим олмайдиганлар кўпайиб, шикоятчининг қўли калта бўлсин, облоҳу акбар!

— Облоҳу акбар!— деб юборибман мен ҳам беихтиёр,

Маҳсум почча чўт қоқиб, бир нарсаларни ҳисоблашга тушди. Мен магазинга ўтдим. Ўттизта сотувчининг ҳаммаси хотин-қизлар, савдо шунақанги авжига чиқибдики, қўл-қўлга тегмайди. Битта қофозга: «Дугонажон, хушёр бўлинг, бугун ОБХССдан текширув бор», деб ёздим-да, икки бети нақш олмадек кип-қизил бир сотувчининг олдига ташладим. Сотувчи, хатни ўқиб, ранги сал оқаринқирагандек бўлди. Шеригига бир нарса деб пицирлаган эди, шериги ўнг томонидаги аёлнинг қулогига шивирлади. Кўз очиб-юмгунча ўттиз сотувчи бир-бирига нималарнидир шивирлаб чиқишиди. Шу пайтда денг, сотувчиларнинг ҳаммаси таърифлаб бўлмайдиган даражада самимий, сертакаллуф, сержилва бўлиб қолса бўладими! Бир хиллари ичкаридан халат кийиб чикқан, бир хиллари сочини тузатган, биттаси негадир, лаби-

га чаплаб қизил бүек ҳам суртиб олди. Эшик олдида харидор күринса, ҳаммалари бирдан эгилиб, салом беришади денг. Харидорлар чикиб кетаётганда құлларини қўксига кўйиб:

— Хуш кўрдик!

— Келиб турсинлар!

— Пулни бегона қиласинлар! — деб кузатиб қўйишади.

Махсум почча магазинга кириб, секция мудирлари навбати билан мёнинг хонамга кирсин, деб колди. Директорнинг хузурига биринчи бўлиб, трикотаж секциясининг мудири, ўзи аёл бўлса ҳам, муштлашиб колгудек бўлса, иккита эркакни бемалол юмалоқ ёстик қилиб ташлайдиган паҳлавоннамо Анвара опа кирди.

Магнитафонни ўрнатиб, фотоаппаратимни шай қилиб турдим.

— Савдо қалай, Анварахоним?

— Ёмон эмас, Махсум почча.

— Қовоғингиз осилганроқ кўринади?

— Ўзим шундай...

— Сизни бир хурсанд килайми?

— Ихтиёргиз.

— Бўлимингизга беш минг сўмлик мол чикариб бераман.

— Раҳмат.

— Уч юз сўм чиқими бор.

— Кўйинг шунака гапларни, жонимга тегди! — Паҳлавон Анвара опа ўрнидан турди. — У ёқда ОБХСС, бу ёқда сиз. Ўртада колиб, кайтага юрак ўйнок бўлиб қолдим. Тўғрима-тўғри ишлатсангиз ишлайман, бўлмаса йўқ. Худога шукр, эrim фан кандидати, топиш-тутиши ёмон эмас, давлатимиз тўрт хоналик уй бериб қўйган... Йўқ, энди чиқимли ишга ҳеч юрмайман.

— Эсингиз жойидами? — ҳайрон бўлди Махсум почча

— Жойида.

— Курук ойлик билан ишлаб бўларканми?

— Бошқалар ишляяпти-ку!

— Бор, чикиб кет! — бақириб берди Махсум почча. Паҳлавон Анвара опа чикиб кетгач, ўйнинг тушаётгандек, бармоқларини кирсиллатиб бошқа жувон кирди.

— Ке, қизим, — юмшоқкина қилиб деди Махсум почча.

— Келдим, дадажон. — Эшик ёнидаги стулга омонатгина ўтирди жувон.

— Савдо қалай?

— Расво, дадажон.

— Нега расво бўларкан, опоқ қизим?

— Харидорбоп молларни омборга кулфлаб ўтирибсизку, опок дада.

— Шаддодсан-да, Шоҳиста, шаддодсан! Лекин, бугун сени хурсанд киламан. Жерси пальтолар келтйрдим...

— Жерси! — хурсанд бўлиб ўрнидан туриб кетди Шоҳиста.

— Андатра калпогидан беш юзта.

— Вой дадажоним-ей! — Шоҳиста югуриб келиб, Маҳсум поччанинг пешанасидан икки марта чўпиллатиб ўпиб олди, кўлларини кирсиллатиб ўйинг тушди.

— Беш юз сўм чикими бор, она кизим.

— Йўқ, йўқ, йўқ! — Шоҳиста кайтиб бориб, ўрнига ўтириди. — Жиноятдан кўркаман, камалиб кетсам, эримга Нигора тегиб олади. Мени тинч кўйинг, дадажон.

— Валдира ма!

— Йўқ, йўқ, дадажон, ОБХССдан кўркаман. Қамалсам, эргинам шимиға дазмол босолмай йиғлаб юради.

— ОБХСС, ОБХСС! — директор жаҳл билан ўрнидан туриб кетди. — Ҳаммангнинг оғзингдан шу гап тушмай колди. ОБХССнинг бошлиғи менинг чўнтағимда!

— Қани, дадажон, кўрсатинг-чи? — кизикиб колди Шоҳиста.

Директор чўнтағидан бир даста пул олиб, «тап» эткизуб стол устига ташлади.

— Мана, ОБХССнинг бошлиғи!

— Шу пулларингизни еб, маза қилиб юраверинг, дадажон.

Шоҳиста ўрнидан туриб чикиб кета бошлади. Ажойиб киз экан у. Бу ёқда директор аламидан сочини битталаб юлгудек бўлиб ўтирибди-ю, у бўлса кўлларини кирсиллатиб:

«Магазинга мол келди,

Бир дунё ғалва келди,

Тарам-тарарам...» деб, ашула айтиб чикиб кетди.

Кувнок киз экан.

Директор учинчи аёлни чакириб:

— Эҳтимол, сен ҳам ноз киласан? — деб пичинг қилди.

— Чикими бўлса, керак эмас! — Гапнинг охирини ҳам кутмай чикиб кетди аёл.

Директор тутакиб, кутурган шернинг ўзгинаси бўлди-кўйди. Печка олдидаги кўмир тўла челакни шунақсанги бир зарб билан тепдики, чеълак тарақлаганича эшикларни очиб, ховлига чикиб кетди. «Ўзим аҳмокман, — деб Маҳсум почча хона ўртасида тик туриб, артистларга ўхшаб, монолог ўкий бошлади, — бўш кўйдим, талтайтириб юбордим ҳаммасини. Таълим-тарбия ишлари сусайиб кетди... Ҳалол ишлармиш,

ҳалол ишлаб бўпсан. Чиқимсиз ишлармиш. Чиқимсиз мол бор эканми бу дунёда...»

Махсум почча ярим соатча монолог ўқигач, ниҳоят, чарчади шекилли, эшикни кия очиб:

— Холтўраева! — деб чақирди.

— Лаббай, — деган овоз эшитилди нариги хонадан.

— Бу ёкка киринг.

Остонада кексагина бир аёл кўринди.

— Тушки овқат маҳалида ҳамма сотувчиларни менинг хонамга тўплайсиз. Анвара Одиловани ишдан бўшатиш ҳакида буйруқ тайёрланг. Планларни бажармай келаётганлигини кўрсатиб ўтинг.

Тушки овқат маҳалигача директор ғазабдан тушиб, яна аввалгидек мўмин-кобил, қуён боласидек беозоргина бўлиб қолди. Қабинетига тўпланган аёлларнинг ҳар бири билан кўл беришиб, алоҳида-алоҳида сўрашиб чиқди. Қейин шошмасдан жуда узоқдан гап бошлади: — Савдода ишлаш ҳозир жуда оғир бўлиб кетганмиш, базада шунаканги катта аждарҳо ўтирган эмишки, оғзи гордек келармиш... Унга бир нарса бермасдан мол олиш жуда мушкул эмиш... Бир магазин мудири ишга янги келган сотувчисига: «Акаси, менга икки килограмм гўшт тортиб бергин», дебди. Ёш сотувчи гўштни олиб келган экан, мудир уни тортиб кўрса, роппароса икки килограмм эмиш. «Йўқ, акаси, менданки юз грамм уриб кололмадингми, сендан сотувчи чиқмас экан», деб ишдан бўшатиб юбориби.

— Мана шунақа гаплар, — деди Махсум почча, таълимтарбияга бағишлиланган нуткининг биринчи қисмини тугатиб.

Аёллардан ҳеч қандай садо чиқмади, бошларини эгиб олишган, ухлаб колишганга ўхшайди. Махсум почча чиройли нуткининг иккинчи қисмини бошлаб юборди. Масалан, бир сотувчи кунига, ўрта ҳисобда, икки юз харидор билан муомала киласди. Ҳар биридан молнинг бўйи ва энидан чегириб, қайтимини бермай, ўртacha ҳисобда, беш тийиндан олганда ҳам, кунига ўн сўм бемалол ишлайди. Буни на ОБХСС сезади, на халқ контроли. Ишлашни билиш керак, муомалангиз ёқимли, сўзларингиз ширин, харакатларингиз назокатли бўлса, харидор сизга маҳлиё бўлиб, бир-икки сўм ортиқ ташлаб кетганини ўзи ҳам сезмай колади...

— Тўғрими, қизим?

— Нотўғри! — деди Махсум поччанинг қизи.

— Нима, нима, нима?! — секин ўрнидан тура бошлади, директор.

— Ха, нотүғри! — умумий хор бўлиб тақрорлашди қизлар. Директор ўрнидан туриб кетди, қизлар ҳам қўзғалишиди. Сиз бир ёнда, биз бир ёнда дегандек, директор бир тараф, жамики сотувчилар бир тараф, ўрталирида тортишув бошланди.

Директор. Нима, нима?

Қизлар. Ҳеч қайси магазинда юлғичлик йўқ, фақат сиз ўргатяпсиз?

Директор. Бўлмаган гап.

Қизлар. Қаршимиздаги магазин-чи? Улар ҳеч қандай чикимсиз ишлашади-ку?

Директор. Шунинг учун ҳам ҳеч планлари тўлмайди.

Қизлар. Елғон! Ўтган ойда кўчма қизил байрок олишиди.

Директор. Жим бўлинглар, захчалар! Мен айтганни киласанлар!

Қизлар. Килмаймиз! Ҳалол ишлаймиз!

Директор. Ҳали шунаками? Ҳолтўраева, буйрукни ўқинг.

Ҳолтўраева. Ўқимайман.

Тортишув худди шу ерга етганда, қизлар директорни ҳар томондан қуршаб кела бошлашди. Бештаси қўлидан, бештаси оёғидан, бештаси белидан кўтариб, ховлига олиб чикишиди-да, тузланган балиқ солинадиган каттакон бочкани аввалдан тайёрлаб қўйишган экан, директорнинг дод-войига ҳам қарамай, қўл-оёғини боғлаб, бочкага солишиди.

— Бизни юлғичликка ўргатадиган ҳали сизмисиз? — дейишиди қизлар.

— Ҳаммангни ишдан бўшатаман! — бакирди директор.

Қизлар чуғурлашиб, қиқирлашиб кулишиб, бир-бирини итаришиб бечора Маҳсум поччанинг устидан челаклаб сув куя бошлашди. Директор додлаган эди, ҳалиги шаддод қиз, Шоҳиста юрганича ичкаридан териси буришган бир чилдирмани олиб чикди-да, дўпиллатиб чала кетди. Қизлар бочкани ўртага олиб, сакрашиб, ўйнашиб, ашула айтиб, директорнинг овозини йўқ килиб юборишиди:

Маҳсум почча калайсиз?
Қаймок берса ялайсиз!
Чикимсиз мол бер, десак,
Бобов бўлиб талайсиз!..

— Қизлар, — буйрук берди биттаси, — кечгача тегманглар! Бир таъзирини есин. Энди юринглар, магазинни очайлик, танаффус ҳам тугади.

Кизлар килган ишларидан мамнун бўлишиб, кулишиб, бир-бирларини чимчиласиб, магазинга кириб кетиши. Маҳсум почча, томогигача сув ичида, даг-даг қалтираб, бочканинг ичида қолаверди. Аста олдига бориб:

— Илоё омин,— деб ўзига ўхшатиб фотиҳа ўқидим,— мана шунака шаддот кизлар кўпайиб, сизга ўхшаган таъмагирларнинг таъзирини бераверсин, ОБХССнинг иши енгиллашаверсин, облоҳу акбар!

Очқаб қолган эканман. Кўчанинг нариги юзидағи ошхонага караб югурдим.

ЎФРИ БИЛАН ЧАЙҚОВЧИ МИЛИЦИЯГА ЧАП БЕРДИ

Ошхонада ўтириб, чўзма лағмон еяпману, назаримда, мен лағмонни эмас, лағмон мени еяётганга ўхшайди. Хаёлим Маҳсум поччада. Ҳаво аёз, изғирин шамол эсиб турибди. Бечора музлаб қолса нима бўлади, деб ўйлайман. Хуллас, овқат егандай бўлмадим.

Магазиннинг ҳовлисига чиксан кимдир Маҳсум поччани бочкадан олиб, курук кийим-бош ҳам келтириб берибди. Идорасида ўтириб, тишлари тараклаб, «ме-ме-ме», «се-се-се», «ке-ке-ке» дейди-ю, қалтироқ зўрлигидан гапини эплаб гапиролмайди. Назаримда: «Мен сенларга кўрсатиб кўяман», демоқчи бўляпти шекилли. Бочкадан чиқариб олган одам косада қайнокқина шўрва билан бир стакан арок келтириб:

— Тезрок ичиб олинг,— дея маслаҳат берди. Лекин, жуда боллашибди-да!

— Ку-ку-кулма!— ўшқириб берди Маҳсум почча.

Арокни бир кўтаришда ичиб, шўрвани ҳам пок-покиза тушириб олган Маҳсум поччанинг рангига кон югурди.

— Сенларга бир сўмлик ҳам мол бермайман! Магазин томонга кўлини мушт килиб, ўдағайлари у. Қейин пўлат сандикларни қулфлаб, магазиннинг орқа эшиги билан кўчага чиқди. Бир шум нияти бор-ку, деб ўйладиму, секин орқасидан эргашдим.

Директор чайқов бозорига бориб, кўлда тўқилган жун пайпок сотиб юрган семиз кампирдан: «Паттачилар бошлиғи Орифни қандай топсам бўларкан», деб сўраган эди, кампир кулиб: «Оркангизда турибди-ку, болам», деди.

Паттачи билан сувга пишилган магазинчи кучоклашиб узок сўрашишди, негадир бир-бирларини ердан кўтариб ҳам кўйишиди.

— Сенга ҳеч эт битмади-да, новча терак! — деб корини силкиллатиб кулди Махсум почча.

— Гўштини ўзларинг еб, суганин менга ташлайсизлар, қандай килиб эт битсин. Ваҳ-ваҳ-ваҳ! — Осмонга караб оғзини катта очиб кулди Ориф.

— Худо хоҳласа, бугун хурсанд бўласан.

— Хушхабар олиб келдим денг?

— Бир чеккага чиқайлик...

Холирок жойга бориб олгач, Махсум почча кўзини бақрайтириб туриб, ёлғон гапира бошлади. «Кеча базадан 20 минг сўмлик камёб, харидоргир мол келтирдим. Сотувчилаrim, тезроқ бизга беринг, икки-уч минг сўм чиқариб берамиз, деб ҳоли-жонимга кўймай, орқамдан кувлаб юришибди... Лекин, ука, сенга бир яхшилик килай дедим. Бу дунёда бир-биримизга килган оқибатимиз колади...»

— Мен ўғил боламан, бироннинг яхшилигини унутмайман, — деб касам ичиб юборди Ориф чайковчи. Кейин, «бироннинг яхшилигини унутмайдиган ўғил бола» билан ҳозиргина сувга пишилган магазинчи ўртасида савдолашиш бошланди. Мухсум почча ҳар ўн сўмлик молга бир сўмдан фойда берасан деди, чайковчи унча эмас, бунча бераман, деди. Магазинчи йўқ, мени жуда ерга уриб юбординг, деб жўнаб кетаётган эди, чайковчи унинг этагидан тортиб:

— Олтмиш беш тийиндан! — деди.

— Йўлдан кўйма мени, — этагини силтаб тортиб деди магазинчи.

— Олтмиш етти тийиндан.

— Жерси пальтолар, андатра қалпоклари!.. Хайр, саломат бўл!

— Етмиш!

— Об-бў сен-эй, кўймадинг-да. Бор, барака.

Магазиннинг омборида турган моллар шу йўсин чайков бозорида пулланадиган бўлди. Паттачи Ориф соат бешларда, магазинда савдо айни авжга чиккан бир паллада орка дарвозадан машина олиб келадиган бўлди.

Лекин, ўзи айтгандек, бир сўзлик йўғит экан у. Ваъда килган вактида устига брезент копланган юк машинасини дарвозадан олиб кирди. Рулда... йўғ-е, эҳтимол янгишаётгандирман, йўқ, ўша, худди ўшанинг ўзгинаси! Куни кеча кўргандим, елкасига «Не забуду матъ родную» деб ёздириб олган Мутал! Шапкасини пешанасигача бостириб кийиб олибди, ҳамма нарсага бепарво, локайд караб, бир келиб кетинг кишлогимиизга оҳангода хуштак чаляпти.

Ҳозир буларни кўлга олиб бўлмайди, ишни бузиб кўяман. Полковник Али Усмонов айтганидек, ҳозир менинг ва-

зифам эсдалик учун суратга тушириш, овозларини ёзиб олиш, кузатиш, кузатиш ва фақат кузатишдан иборат. Кани, молни қаёкка олиб боришаркин, шунча газмол, шунча киймликни бу чайковчилар бошлиги қаерга жойлар экан. Лекин, юракдан ҳам бор экан-да, зигирча тап тортмайдия, койил-эй!

Машинага чикиб, Мутал билан Орифнинг гапларини эшишиб кетиш ниятида кабинкага яқинроқ ўтиредим. Омадимни карангки, машинанинг орка ойнаси синган экан, уларни бемалол кўриш, овозларини ҳам барада эшишиб мумкин. Бир километрча юрган эдик. Мутал:

— Изимиздан бир мотоцикл йўлга чикди! — деб қўйди.

Ориф чайковчи эшикни кия очиб, оркага мўралади:

— Милиционер! — деди у кабинканинг эшигини қарсилатиб ёпиб.

— Граждан кийимида-ку?

— У кўпинча формасиз юради, — тушунтириди чайковчилар бошлиғи.

Мен, кани ким келаётган экан деб, орқароққа бориб брезентни сал кўтарган эдим... нималар бўляпти ўзи, нима бало, бугун барча оғайниларим билан кўришадиган кунми дейман! ...Мотоциклда бошини эгиб, пешанаси билан хавони сузиб келаётган менинг танишим, яқинда унвони оширилиб, шу атрофга участковой этиб тайинланган Суръат ака эди.

«Демак, у ҳам чайковчининг изига тушибди-да. Хайрият, ёлғиз эмас эканман, зарур бўлса, икковлашиб ҳаракат киламиз», деб ўйладиму, ўзимдан-ўзим севиниб кетдим.

— Ўнга бур! — кичкирди чайковчи.

— Кўчанинг боши берк! — Ўша оҳангда жавоб қайтарди шофер.

— Чапга ол бўлмаса.

— Йўл тор, машина сиғмайди.

— Газ бер, газ!

— Ўзингни бос, ўпка! — парвосига ҳам келтирмай деди ўгри.

Текис, равон йўлга чиккач, машинанинг спидометри юзни кўрсата бошлади. Чайковчи кўркканидан дастмолковоқдек буришиб боряпти, Мутал бўлса пинагини ҳам бузмай, хуштак чалиб кетяпти.

— Ҳозир миясини анжирдек эзаман! — деди хуштак чалишдан тўхтаб у.

— Урмокчимисан?

— Йўқ, мотоциклини яқинроқ келтираман-да, тўсатдан тормоз бераман.

— Тадбиркор йигитсан, Мутал.

— Бунака ишни биринчи бор қилаётганим йўқ.

Шошиб колдим. Нима килсам экан? Яқинлашиб келаётган хавфдан, мен учун жуда қимматли бўлган Суръат акани қандай огоҳ килсам бўларкан? Бошимдан қалпоғимни олиб, ўзимни танитиб, эҳтиёт бўлинг, деб бакирайми, ха, ха, шундай қиласман, шундай!

— Фиййикк!— тескари ағдарилиб тушдим.— Демак, тормоз берилди. Кеч колдим, кеч! Бечора Суръат ака-еї! Жонҳолатда брезентни кўтардим, қизик. Суръат ака йўқ. Сакраб пастга тушдим. Участковой икки юз метрча олдинда мотоциклини ўқдек учирив боряпти. Бехуда таҳликага тушган эканман. Суръат ака мен ўйлаганчалик содда эмас экан. Тўсатдан тормоз бериб колишларини хисобга олиб мотоциклини сал чапрокдан ҳайдаб келаётган экан. Койил! Суръат ака! Бекорга участковой килиб кўтаришмаган экан.

— Оркага!— энтикиб деди Ориф чайковчи.

— Бакирма. Сен айтмасанг ҳам биламан.

Машина кўз очиб-юмгунча орқасига бурилди. Мен ҳам кўз юмиб-очгунча устига чиқиб олдим. Юз метрча юргач, ўнгга бурилиб, сертупроқ йўлдан кета бошладик. Оркадан бурксаб шунақанги чанг кўтарилиди, ҳеч нарсани кўриб бўлмай қолди. Суръат ака биз томонга бурилди-ю, назаримда юролмай, турган жойида тўхтаб қолди. Ярим соат чамаси кингир-кйшик кўчалардан юргач, кутилмаганда шаҳар чеккасидаги асфальт йўлга чиқиб олдик. Илон изи бўлиб, буралиб-буралиб чанг анча жойгача бизни қувиб келгандек бўлди. Бир маҳал Суръат акамга кўзим тушиб колса бўладими! Мотоцикл йўқ. Пиёда. Ҳаллослаганча асфальт йўл томон интиларди у. Аслида унга мотоциклнинг кераги ҳам йўқ экан. Нега десангиз, бечора мотоциклдан тезроқ, соатига тахминан 100 километрга тенг келадиган тезлик билан югуряпти... Ана, асфальтга ҳам чиқиб олди. Устига тахта юклangan прицепли машинага кўл кўтарди! Э, аттанг, машина тўхтамади. Суръат ака тахтанинг учини ушлаб, бироз югуриб борди-да, сакраб, машинанинг устига чиқиб олди. Қорни билан сурилиб, кабинага яқинлашиб келяпти, ана, кабинканинг томига кафти билан урди. Машина тўхтади. Суръат ака кабинкага тушиб олди. «Хайрият, хайрият!»— деб кичкириб юбордим. Прицепли машина шердек ўкириб бизни қувиб кела бошлади.

— Газ бер,— ёлворди чайковчи.

— Мотор эски, бундан ортиқ тортмайди!— тишларини гижирлатиб деди Мутал.

— Кўлга тушдик!

— Тирик қўлга тушадиган аҳмок йўқ.
— Расво бўлдик, тамом бўлдик!
— Йиғлама, ҳажикиз!— шундай деб Мутал чайковчи-нинг кўқратига тирсаги билан бир туртган эди, унинг юрагига тегди шекилли, кўзлари олайиб, овози ичига тушиб кетди.

Прицепли машина ёнимиздан пишқириб ўтди-ю, йўлнинг ўртасига тушиб, орка чирокларини баробар ёкиб, «тўхта» дегандек, кетма-кет сигнал бера бошлади.

— Ёнидан бориб ураман!— кора терга ботиб деди ўгри.
— Лбо илоҳу иллоблоҳу...— калима келтира бошлади чайковчи.

— Ё Жамшид!— деган ҳайкириқ эшитилди. Мўъжиза юз берди, ха, ха, мўъжиза! Қаттиқ тормоз қилинган машина чирпирак бўлиб бир айланди-ю, оркасига ўгирилиб қолди. Чайковчи кўзини очиб:

— Ҳазрати Баҳовуддинга етти танга атадим!— деб кўйди.

— Менга-чи?— сўради ўгри.
— Сенинг кира ҳақингга яна эллик бола кўшдим... Факат номерини билиб олгани чакки бўлди-да.
— Бўлмаса, яна эллик сўм кўш.
— Нега?

— Мен машинанинг номерини ўзгартириб олганман.
— Рост айтяпсанми, акаси бўйидан?
— Орка ва олдинги номерлар қалбаки, бошқа область машинасининг номери.

— Бўйингдан ўргулай, тадбиркор укам! Яна юз сўм кўшдим.

Орқага кайтиб, яна бир соатча елиб-югурдик. Нихоят, машина тўхтади. Шофёр кабинкадан сакраб тушиб, номерларини ўзгартириб олди. Кузов устига ёзилган брезентни сурби, молларнинг устига ёпди-да, дала йўлидан шаҳарга караб кириб борди.

Молларни чайков бозори ёнидаги чақалоқларга бешик ясад сотадиган кўримсизгина бир дўкончага туширишди.

ПОЛКОВНИК АЛИ УСМОНОВНИНГ РЕЖАСИ

— Ўрток Рўзиев, кани суратларни кўрсатинг-чи?
— Марҳамат.
— Қани, магнитафонни кўйинг-чи.
— Марҳамат, эшитишларингиз мумкин.

Икки полковник билан майор Холиков Махсум поччани сувга пишаётгандарида ёзиб олинган йўғон-ингичка овозларни эшишиб, аввалига жим туришди-ю, кейин учовлари баравар кулиб юборишиди.

— Оббо, шайтонлар-эй, сувга пишишдими-а? — завки ошиб сўради Али Усмонов.

— Худди шундай, сувга пишишди.

— Лекин боплашибди, офарин!

— Азамат қизлар экан! — деб қўйди Салимжон акам ҳам. Гап айланиб бориб, бешик ясаладиган дўконга беркитилган молга тақалди. Маълум бўлишича, мендан бир соатча олдин участковой Суръат ака жиноят кидирув бўлимига телефон килиб, аралаш моллар билан савдо қилувчи магазиндан олинган кийим-бош ва газламалар қўшни обастга ўтиб кетди, рухсат берсангиз орқасидан бормоқчи-ман, деган экан. Менинг гапларимни эшишиб, майор ҳангуманг бўлиб колди. Бу гапларга ишонишни ҳам, ишонмаслигини ҳам билмай, бир оз иккиланди-да, ниҳоят, ишонишга карор килди шекилли, секин ўрнидан туриб:

— Баракалло, ўртоқ Рўзиев! — деб яна ўрнига ўтириб олди.

Бешик ясаладиган дўконга беркитилган молни шу кечасиёк таппа босиб, чайковчи билан ўрини кўлга олиш керакми ёки сабр қилиш тўғрирок бўладими, шу хусусда баҳс бошланиб кетди. Агар мол бугун кўлга олинса, биз изига тушган бошқа жиноятчилар хушёр тортиб, яширин қўйган тузокка илинмай қолишли мумкин. Борди-ю, унга тегилмаса, бир машина харидоргир, ноёб атласу шойилар, пальтою кийимликлар чайковчилар кўлига ўтиб кетиши мумкин.

— Мен бу чайковчиларга бир метрини ҳам бермайман! — кизишиб деди менинг бошлиғим.

— Тўғри, чайковчига шароит яратиб бериб, томошабин бўлиб ўтираверишимиз ўринли эмас, — шошмасдан гапира бошлади Али Усмонов. — Лекин шу бир машина молни деб, катта бир ишни барбод қилиб қўймасмиканмиз, мен шундан кўркяпман.

— Баъзан меҳнаткашларнинг кайфиятини ҳам хисобга олишимиз керак, полковник!

— Бирон гап эшийтдингизми, устоз?

— Жиноятчилар ялло қилиб юришади-ю, милиция кўриб кўрмасликка олади, дейишияпти...

— Салимжон ака, сиз мени ҳамиша совуқкон бўлишга ўргатиб келардингиз, шундайми? — кулиб сўради Али Усмонов. — Лекин бу гал ўзингиз кизишияпсиз.

— Тўғри айтдинг.

— Чунки,— деб давом этди Али Усмонов,— сизга тухмат қилишган. Тезроқ уни фош килиб, эл олдида юзим ёруғ бўлса дейсиз.

— Бу гапинг ҳам тўғри. Очиги, шу кунларда кўчага чиколмай колдим.

— Лекин, сабр қилишдан ўзга чорамиз йўк. Кейин, хурматли Салимжон ака,— бир оз ўйланиб колди район милиция бўлимининг бошлиғи,— очик айтганим учун хафа бўлманг, кузатувчиларингиз ландовур экан. Одил Аббосов уч кундан буён шаҳарда йўк, каердалигини ҳеч ким билмайди.

— Командировка когози бўйича айтадиган бўлсан,— гапга аралашди майор,— директор ошхонага гўшт олиш учун область марказига кетган.

— Шаҳарда гўшт тикилиб ётибди-ку,— эътиroz билдириди Али Усмонов.

— Гўшт бир баҳона,— ўз фикрини баён килди Салимжон акам,— аслида ўғрилик мол ахтариб кетган.

— Тўғри айтасиз,— тасдиклади Али Усмонов,— афтидан унинг ҳамма шаҳарлар билан алокаси борга ўхшайди.

— Мен ҳам шуни айтмоқчи эдим,— тасдиклади майор Холиков.

Хуллас, бешик ясайдиган дўконга беркитилган молларга коровул кўйиладиган бўлди. Яъни, дўконнинг яқинида бир милиция ходими ҳеч ёкка жилмай, шу билан бирга дўконда мол борлигидан мутлако бехабар бир кишидек, ҳар хил нарсаларни баҳона килиб, шу атрофда ўралашиб юриши керак, деган хulosага келдик. Ҳўш, бундай вазифани ким удалай олиши мумкин?

— Шу кечаси ўша дўконнинг каршиисига автоинспекция нинг пости ташкил этилса қандай бўларкин?

— Шу соатда, шу соатнинг ўзида!— деб севинганидан ўрнидан туриб кетди Салимжон акам.— Лекин, Али Усмонович, топқир йигитсан-да! Режаларинг ҳамиша кутилмаган, фавқулодда режалар бўлади.

Ўша кунги кенгашимизда яна бир нарсани мухокама килиб чиқдик. Капитан ўртоқ Ҳошимованинг айтишича, чақалокнинг онаси Шарифа тўсатдан йўқ бўлиб қолган. Уни сир очилишидан кўркиб, ўлдириб бирон чукурга кўмиб юборишган бўлишлари ҳам мумкин... Лекин, ошхона директори ҳам уч-тўрт кундан буён йўқ. Борди-ю, қаёкка бўлса ҳам, бирга кетишган бўлишса-чи... Бирга кетди, деб фараз ҳам қилайлик, унда икковлари бирлашиб канака иш бажаришлари мумкин? Нима бўлганда ҳам, ошхона директори

устидан назорат олиб бораётган киши ишни расво килган, энди унга бунаканги масъул вазифани ишониб топшириб бўлмайди.

— Ўртоқ Рўзиев! — менга мурожаат қилди Али Усмонов.

— Эшитаман, ўртоқ полковник!

— Сиз...

— Бу ишнинг ҳам уддасидан сиз чиқасиз, демоқчимисиз?

— Хушёр йигитсиз-да, Ҳошимжон!

— Салимжон акамнинг тарбиясини олганман-да.

— Раҳмат, ука, ишонаманки...

— У сариқ дев ҳозир қайси тоғда макон қурганини эртагаёқ билиб бераман, кетсан майлими?

— Коридорга чиқиб туринг, лекин кетиб колманг.

Коридорга чиқдиму, ўлланиб қолдим. Нега энди мени чиқариб юбориши ёки мендан яширадиган бирон гап чиқиб қолдимилик? Эшикка яқин келиб, калитнинг ўрнига кулогимни тутдим. Али Усмонович: — Бу йигит келтираётган қимматли ҳужжатлар мени довдиратиб кўйди. Эсимни таниганимдан бўён бирон милиция ходими ишни бунаканги қойиллатганини билмайман. Ўзингиз ўйланг. Жиноятчининг ҳар бир одимини суратга тушириш, ҳар бир сўзини ёзаб олиш, бу осон иш эмас! Ахир улар ҳам анои одамлар эмаски, расмини олдириб қараб тураверса! Йўқ, бу йигит ё сеҳргар, ё фавқулодда талант эгаси... — деган эди, Салимжон акам:

— Гапинг тўғри, Ҳошимжон катта истеъодод эгаси. Эсингда борми, аввалги йили Ленинградда бир кизни кўрдим, кўзи шунақанги ўткирки, етти қават пўлат сандик ичидаги ҳужжатларни ҳам бемалол кўра олади, деган эдим. Ҳошимжонда ҳам ўшанақанги, сен билан менинг аклим етмайдиган бир кобилият бор. Яхшиси, унга ишониб, ундан фойдаланиб қолайлик,— деди.

Шу пайт бир қизиқчилик қилгим келиб қолди. «Кун бўйи пешаналарини тириштириб, тартиббузарлару жиноятчилар ҳақида ўйлаб, юраклари кон бўлиб кетади, тушларида ҳам жиноятчилар билан олишиб чиқишади. Бир кулдириб чарчоқларини тарқатай», дедим-да, бошимга қалпокчамни кийиб, хузурларига кириб бордим. Учовлари кўксиларини бериб сухбатлашаётган стол остига кириб, бошимдан қалповимни олиб, чакиришларини кутиб турдим.

Салимжон акам эшикни кия очиб:

— Ҳошимжон! — деб чақириб қолди.

— Мен бу ердаман! — деб стол остидан чиқиб келдим.—

Овозларингизни ёзаб ўтирувдим...

Аввал ҳайкалдек котиб колишди, кейин бир-бирларига

қараб елка қисиши, охирида, хаҳолаб, бараварига кулиб юбориши.

Майор Холиков жуда қаттиқ куларкан, ўзиям туғилганидан бүён мана шунаканги тиззалариға шаппалаб уриб, кўзларидан ёш чикиб, хузур килиб кулиши биринчи марта бўлса керак.

ШАРИФА ЎЛИМГА ҲУКМ ЭТИЛДИ

Бугун, негадир, баракт уйғондим. Уйғонишга уйғондиму, ўрнимдан тургим келмай, ширин-ширин хаёллар суриб, қиласиган ишларимнинг режаларини тузиб, жимгина ётавердим. Сиз қанакалигинизни билмайман-ку, лекин менинг миям юраётганимдагига нисбатан, оёғимни узатиб ётганимда яхшироқ ишлайди. Мана ҳозир ҳам ажойиб бир фикр бошимга келиб қолди. Борди-ю... ха, ха, худди шундай қиласан. Лутти холам столга кўйиб кетган сутни, ўзиям қайноккина экан, банкаси билан кўтариб ичдим-да, йўлйўлакай лаб-лунжимни артиб, телефонга югурдим.

Район матлубот жамиятининг омборчиси, хўппа семиз амакининг номерини топиб, кўнгироқ килдим.

— Эшитаман! — худди бурнидан чикқанга ўхшаш манқа бир овоз билан деди амаки.

— Ассалому алайкум! — дедим чўзиб.

— Гапингни айтавер, кимсан?

— Ана шунақа овозимизни ҳам танимай коласиз-да, — деб ўпкаландим.

— Ҳар куни мингтанг телефон қиласан, қайси бирингни овозингни эслаб қоламан.

— «Роҳат» ошхонасининг сояи давлатингизда ўйнаб юрган буфетчисиман.

— Зокир бақалоқман дегин? Лекин овозинг жуда ингичка-ку!

— Хо-хо-хо-хо! — котиб-котиб кулган бўлдим жўрттага. — Аскияларингизни яхши кўраман-да, акахон!

— Ҳа, нима гап?

— Одил акам мен келгунча бирон муҳим гап чикса, шу акахонинг билан маслаҳатлаш деган эдидар...

— Ўзи бугун қайтади-ку! — Хўппа семиз амакининг ёнига бирор келиб қолди шекилли, паст овоз билан «бирпас чиқиб тур, аҳмок», деб уришди-да, сўнг яна менга гапира бошлади: — Кечаси телефонда гаплашдик... Ошни қачон еймиз?

— Қанака ош? — дедим ҳеч нарса тушунмай.

— ОБХССдан эсон-омон кутилганингга ош қилиб бермайсанми, хасис!

— Ош ҳам гапми,— деб хаҳолаб кулдим яна,— шохона зиёфат қилиб бераман!

Шундай деб, хайр-маъзурни ҳам насия қилиб, трубкани ўрнига қўйдим.

Тушдан сўнг олис сафардан кайтаётган баҳти қаро директорни иззат-хурматини жойига қўйиб кутиб олиш учун аэропортга йўл олдим. Андак бўлмаса, кечикиб қолаёзибман. Одил баттол таксига ўтироқчи бўлиб турган экан, биргалашиб ошхонага қайдик. Ходимлари билан кўл учиди сўрашди-да, чарчадим, бирпас мизғиб олай, деб эшикнинг ичидан беркитиб, аллакимга телефон қила бошлади. Сўраган кишиси йўқ экан, жаҳли чиқиб:

— Итвачча!— деб қўйди.

Кейин хона ўртасида тик турганича, бир кўзини хиёл кисиб, остки лабларини тишлаб, ўйга толиб кетди.

Телефон жиринглади.

— Ким керак?— сўради Одил баттол овозини тишларининг орасидан чиқазиб.

— Эсон-омон қайдингизми?— кувноқ овоз эшитилди трукбадан.

— Эҳ, омборчи, сенмисан? Қалай, ишларинг яхшими? Молларни таркатиб олдингми?— Баҳри-дили очилиб кетди директорнинг.— Шаҳар тинчликми?

— Жуда тинчлик ҳам эмас, жуда бетинч ҳам эмас.

— Тушунарли.

— Қалай бўлди ишларингиз?

— Бизнинг ошиғимиз ҳамиша олчи-да!— кўзларини кисиб, енгилгина кулиб қўйди директор.— Ўн беш кундан сўнг омборинг молга тўлиб кетади. Суюнчини тайёрлайвер...

Хўппа семиз амакидан сўнг Мутал ўғри телефон қилиб, «жуда муҳим маслаҳат бор, телефонда айтиб бўлмайди, уйингизга борсам майлими», деган эди, Одил баттол бир оз ўйланиб турди-да: «Бўлмаса кеч соат тўққизда Муқими паркининг орка эшиги олдида учрашамиз, ўзинг билан Саллабодрокни ҳам олиб кел», деб тайнинлади. Шундан сўнг уч-тўрт жойга кўнғироқ қилиб, аллакимлар билан ҳеч тушуниб бўлмайдиган қилиб гаплаша бошлади. «Сомонхонага ҳашак ташлайман», деди, «ҳамма жойда шамол», «кўз очиб бўлмайди» деди, «куруқ кошик оғиз йиртади» дегандек ҳам бўлди...

Мен сабрсизлик билан қоронги тушишини, Саллабодрок, Мутал ўғрилар билан бўладиган учрашувни кутардим. Ҳар қалай, муҳим бир гап бўлса керак. Одил баттол анчадек

мунча жойга борадиган бекорчилардан эмас, у хар бир кадамини ўлчаб босади, фойдаси тегмайдиган жойга отиб юборсангиз ҳам бормайди.

Кеч кира бошлади. Майдалаб ёғаётган ёмғир қорга айланыб, дараҳтларнинг яланғоч новдаси, томлар оппок окариб колди. Биргалашиб чиқиб такси кута бошладик. Шамол туриб, дараҳтларнинг шохини бир-бирига ишқаб, корларни тўкиб, кўз очиртирмай кўйди. Электр симлари узилди шекилли, кўчада лампочкалар ўчиб, атрофга шунақанги бир коронгилик тушдик, тағин йўқотиб кўймай, деб кўркқанимдан бахти каро директорнинг ўнгиридан ушлаб олишга мажбур бўлдим. Ҳаво совук, иккимиз ҳам дағ-дағ қалтираб турибмиз.

Паркнинг орка дарвозаси олдида таксидан тушдик. Одил баттол сумкасидан тўппонча олиб, ўки бор-йўклигини текшириб кўрди-да, отишга шай килиб, кўлтиғига солиб кўйди. Ана, хув нарида иккита кора кўринди. Девдек баҳайбатлиси, хойнаҳой, Саллабодроқ бўлса керак. Енидагиси, совук котганидан бўйини ичига тортиб келаётгани Мутал, албатта.

Совуккина кўришиб, бир-бирларидан ҳол-ахвол сўрашган бўлишди.

— Саллабодроқ,— мурожаат қилди Одил баттол.

— Эшитаман, устоз.

— Бугун кечаси сомонхонага ем-хашак келиб тушади,— директор у ёқ-бу ёғига назар ташлаб олди,— эртага ярмини катта сигирингга олиб бориб берасан.

— Хўп бўлади, устоз.

— Қолган ярмини иккига бўлиб, бир кисмини бузоқчангга элтиб ташла.

— Қолганини-чи?— шошилиб сўради Саллабодроқ.

— Қолганини хўқизингга бер.

Қизик, нега булар бунака қилиб гаплашишади. Ахир, бахти каро директор бузоқчалар боқиладиган ферманнинг мудири эмас, бошқа шаҳарларга ҳам хашак тайёрлагани боргани йўқ-ку. Ахир, мана бу кора дев ҳам хеч молбокарга ўхшамайди!

— Хизмат ҳакини қачон оламан?— сал тортиниброк сўради Саллабодроқ.

— Йигирма еттинчида,— деб директор яна у ёқ-бу ёғига қараб олди.— Энди нарирокка бориб тур. Мутал билан гапимиз бор, шарпа сезсанг, хуштак чал.

Одил баттол Мутал ўғрини кўлтиқлаб паркка кириб кетди. Устини кор босган темир скамейкага ўтириб, портфелини тиззасига кўйди-да, совуккотган кўлларини бир-бирига

ишқалаб, андак иситган бўлди. Шамол кучайгандан кучайиб қор учқунларини юз-кўзларимизга уриб турибди. Дараҳтларнинг шохи бир-бирига тегиб, аллақандай ваҳимали овозлар чиқаради, сим ёғочларга таранг тортилган электр симлари, назаримда ҳуштак чалаётганга ўхшайди. Бутун борлик ваҳима ичидагандек.

Магнитафонни нақ тумшуқларининг остига келтириб турдим. Қани энди овозларини радиога улаб, бутун обласга эшилтирсанг, деган фикр ўтди бошимдан.

— Тинчликими? — пальтосининг ёқасини кўтараётib сўради Одил баттол.

— Шарифани қамаб кўйдим,— ахборот берди Мутал.

— Қаерга?

— Тошбулок кўчасидаги йигирма иккинчи уйга, иккинчи қаватнинг олтинчи хонасида турибди ҳозир.

— Нега қамадинг?

— Феъли айнаган.

— Сотмоқчими?

— Шунга ўхшаш...

— Нега айнаб колди, сабабини суриштирмадингми?

— Назаримда, капитан Ҳошимова йўлдан урганга ўхшайди. Айтишларича, капитан бирорларнинг кўнглига қўл солишига жуда уста эмиш. Шарифа билан икки-уч бор учрашди-ю, ишнинг расвосини чиқарди. Шарифани ишга киритишга, ҳамма айбларини бўйнидан олиб ташлашга, келаси йил бир хонали уй ҳам олиб беришга ваъда қилибди. Ҳатто, болангни боғчага жойлаб, ўзингни кечки мактабга ўқишига киритаман, деган гапларни ҳам айтибди.

— Нияти бузилганини қаердан билдинг?

— Кечаси уйнга кириб, мана бу хатни топиб олдим.

— Қўп нарса ёзибдими?

— Ҳа.

— Агарда у икрор бўлса, ҳаммамиз расво бўламиз!

— Шунинг учун қамаб кўйдим.

— Уни... тинчтиш керак! — ўрнидан туриб кетди Одил баттол. — Ҳоиннинг жазоси — ўлим!

Мутал ўғри ҳам ўрнидан турди:

— Мен ҳам шу фикрдаман, устоз!

Икковлари бир-бирларига тикилишиб жим қолиши. Энтикиб, чуқур-чуқур нафас олишяпти. Қани энди, уларнинг сиринц очмоқчи бўлган Шарифа шу ерда бўлса-ю, гўштини тириклайн ейиша!

— Ўлдириш керак,— ҳудди ўзига-ўзи гапиргандек ўлдирай бошлади баҳти қаро директор,— шу кечасидан колдирмай гум қиласан. Иложи бўлса, бўғиб ўлдириб, сўнг

анхорга ташлайсан. Лекин, шошмай тур... Борди-ю, унинг ўлимидан фойдаланиб қолсак-чи, ха, фойдаланамиз! Унинг номидан полковникка хат ёзиб қолдиралмиз.

— Хат ёзишга кўнмаса-чи? — ташвишланиб сўради ўғри.

— Хатни сен ёзасан, икки нусха ёзасан. Бир нусхасини чўнтағига солиб кўясан. Иккинчи нусхасини министрликномига битиб, шу кечасидан қолдирмай, почта кутисига ташлайсан.

— Нима деб ёзаман?

— Нима деб ёзса бўлар экан-а... Нима бўлганда ҳам ишонарли қилиб ёйиш керак. Ҳамма айни полковникка тўнкаб: «Мана, номард эр, муродингга етдинг! Болангни бокмасанг, менга қарамасанг, эл ўртасида шармандаи-шармисор бўлдим! Бундай беномус бўлиб яшагандан ўлганим минг марта яхши! Хайр, эй яхши одамлар. Ҳамма умидим сизлардан, мен учун, ўн гулидан бир гули очилмай иснодга қолиб ўлган етимча қиз Шарифа учун полковник Салим Отажоновдан ўч олинглар! Унинг гапларига ишонманглар, менга ўхшаб сизларни ҳам алдаб кўяди... Хайр, эй бевафодунё!» деб ёзасан.

— Бу гапларингиз эсимдан чиқиб қолади.

— Ишқилиб, шунга ўхшатиб ёзасан-да.

— Яхши.

Магнитафоним лентаси узилиб, ҳуштак чалганга ўхшаш ғалати овоз чиқарган эди, бу ҳуштакни Саллабодроқ чаляпти, деб ўйлашди шекилли, баттол билан Мутал ўғри кўз юмиб-очгунча скамейканинг остига кириб кетишиди. Ўша ерда ётиб, бир-бирига пешанасини тираб, гаплаша бошлишди:

— Министрликка ёзган хатни ишни битирганингдан кейин почта кутисига ташла.

— Хўп.

— Лекин, хатни шу кечаси, албатта ташла.

— Яхши.

— Хатни қаерда ёзасан?

— Ўйда.

— Демак, Шарифанинг олдига соат ўн бирларда борар экансан-да?

— Ха.

— Анхор бўйига олиб чик.

— Яхши.

— Анхор бўйига етгунча ниятингни сездирма. Базмга борамиз, ўйнатиб келаман, де.

— Хўп.

— Ҳушёр бўл!

— Ургатманг.

Энгашиб, ўғрининг чўнтакларини ковлаган эдим, ўнтача калит топиб олдим. Бирортаси Шарифа беркинган хонага тўғри келиб қолар деб ўйладиму, паркнинг дарвозасига караб югардим.

«ЁДГОРБЕГИМ ТИРИКМИ?»

Нима килиш керак, нима қилсам, Шарифани ўлимдан куткариб қолишим мумкин? Аввал идорага бориб, бу шум хабарни Али Усмонов билан ҳурматли бошлиғим Салимжон акамга етказайми ёки аввал Шарифа камалган уйга югурайми? Тавба қилдим-эй. Бунча шошиб, энтикамасам!

— Хўш, қалпокчам, сен кандай фикрдасан? — деб сўрадим қадронимдан.

— Тошбулок кўчасига караб югор! — маслаҳат берди қалпокчам.

— Бемаслаҳат иш тутиб, бошликларимни раңжитиб кўймайманми?

— Аксинча, хурсанд бўлишади сендан.

— Раҳмат, қалпокчам!

— Тезрок, тезрок югор, Ҳошимжон!

Такси тўхтайдиган бекатга югардим. Ана холос, буниси-нечча пулдан тушди энди! Ўғри Мутал мендан олдин ётиб келибди-ку! Нима бало, у ҳам менга ўхшаб сеҳгарми, дейман. Шартта бошимдан қалпоғимни олиб, ўғрига якинлашдим:

— Гражданин, соат неча бўлди?

Мутал ўнг кўлинни чўнтағига солди. Назаримда, тўппон-часи борга ўхшайди, ўшани пайпаслаб:

— Ўртоқ сержант, кечираисиз, соат тақмайман,— деб ўрни бўлмаса ҳам, хи-хилаб кулиб кўйди.

— Такси кутяпсизми? — сўрадим яна.

— Ха, аэропортга чиқишим керак эди.

Устида оппок кори билан «Волга» келиб тўхтади. Иккотимиз баравар эшикка интилган эдик, Мутал:

— Ўзингиз милиция ходимисизу, тартибни бузасиз-а,— деб ўқрайди менга.— Аввал мен кетаман!

— Кечираисиз, мен ҳам аэропортга бормоқчиман.

— Унда бемалол, мен бошкасида кетсам ҳам бўлади,— деб Мутал менга йўл берди.

Кор ёғинб, шамол эсиб тургани учун Тошбулок кўчасидаги йингирма иккинчи уйни топгунча нақ она сутим оғзимга келди. Сўрай десам, кўчада зор йўқ, ўзим топай

десам, бу атрофдаги уйлар янги тушгани учун ҳали номер осилмаган экан. Бу ёкда эса, вақт якинлашиб қоляпти...

Хамма уйларда чирок бор, иккинчи қаватдаги бир хона коп-коронғи. Таваккал килиб, ўша хонанинг эшигини көкдим. Жавоб бўлмагач, мени ўғри деб милицияга ушлаб беришса бериша колсин, дедим-да, ҳалиги калитлардан бири билан эшикни очдим. Ичкари ҳам гўристондек коп-коронғи, пайпаслаб чирокни аранг топдим.

— Вой! — бир аёл диванда ётган экан, кўркиб чойшабни тортиб олди бошига.

— Кечирасиз, Шарифа Усмонова эмасмисиз? — якинига бориб сўрадим.

— Танимайман уни, — баттарроқ ўралиб олди аёл.

— Эй аттанг, — дедим гўё тарвузим кўлтиғимдан тушган-дек бўлиб, сўнг орқага қайта бошладим. — Бечоранинг ўғил-часи милициянинг боғчасида эди. Ўлиб қолди! Шуни хабар килгани келувдим...

— Едгорбегим ўлдими?! — Аёл бир қалқиб, бошини кўтарди. Оқ чойшабга ўралиб олгани учунми, шу туришида, у худди тобутдан бошини кўтарган мурдага ўхшаб кўринарди. «Ха, кўлга тушмай кўр-чи!» деб ўйладиму:

— Мен келаётгандан тирик эди, — деб яна орқамга кайдим.

— Тирик эди, нима қилди унга?

— Бир милиционернинг тўппончасини ўйнаб ўтирган экан, ўзини-ўзи отиб кўйибди.

— Вой шўрим!

— Кўркманг, тўппонча ўйинчок тўппонча экан, ҳеч нарса қилмабди...

Бориб эшикни ичидан кулфлаб келдим. Диваннынг бир чеккасида ўтириб, Мутал ўғри билан Одил баттол уни ўлдиришга қарор қилганларини айтган эдим, аёл мен унақа одамларни танимайман, баҳтсиз бир ожизаман, мени тинч кўйиб, марҳамат қилиб чиқиб кетинг, деб туриб олди.

— Ишонмаяпсизми? — андак бўлмаса бакириб юбораёздим.

— Илтимос, мени тинч кўйинг.

— Овозларини магнитафонга ёзиб олганман. Марҳамат, эшитинг.

Магнитафонни кўйиб берган эдим, аёл жим ётиб эшитди. Тугагач, нозик кўллари билан бошига муштлаб: «Мунча баҳтсиз бўлмасам!» — деб ингради. Ишонсангиз, бу овоздан ўзимнинг ҳам юрак-бағрим эзилиб кетгандек бўлди, ўлим олдида айтилган сўз жуда ҳам аянчли эшитилар экан.

— Туринг ўрнингиздан! — буюрдим.

Аёл бошидаги чойшабни олиб, нари иргитди... Йўқ, ҳали тўғри айтган эканман, аёлнинг афтига чинданам мурданинг нусхи уриб колибди: ҳаддан ташқари озиб, юзлари сарғайиб кетган, соchlари тўзғиган, ич-ичига ботиб кетган кўзларини айтмайсизми, шу туришида тирик одамга ҳеч ўхшамайди у.

— Очик айтнинг, Ёдгорбек тирикми? — ғалати бир оҳангда сўради Шарифа.

— Мен сизга ҳазил килувдим...

— Ўртоқ сержант, менинг бу дунёда шу боладан бошқа ҳеч овунчоғим йўқ.

— Тезрок кийиннинг бўлмаса.

— Олиб кетмоқчимисиз?

— Бўлмаса ўлдириб кетишади.

— Номардлар, номардлар-эй! Ҳамма кора ишларини бирвларнинг кўли билан қилиб, ўзлари оппоқ бўлиб юриша-веради... Ёдгорбеким тирикми?

— Маза қилиб ухлаб ётибди.

— Ҳозир бориб кўрсам бўладими?

— Бўлади, факат тезрок кийиннинг.

Нима бўлганда ҳам она экан-да, Шарифа шошиб, энти-киб қолди. Аёл киши ўзи жуда ғалати бўлар экан, бир нафас кечиксак, бирор кори ҳол бўлиши аник бўлиб турибди-ю, у бўлса, тошойна олдида туриб олиб, гоҳ у кўйлагини кийиб кўради, гоҳ бунисини... Тавба қилдим-эй, хатто шу пайтда лабига қизил суртиб ўтирибди-я!

— Мен тайёрман,— деди ниҳоят, кора сумкасини кўлига олиб.

Мутал билан Одил баттол қалбаки хат ёзиб, милицияни, одамларни чалғитмоқчи бўлишди, борди-ю, биз ҳам Шарифа номидан қалбаки хат ёзиб кетсак-чи?

— Коғозингиз борми?!— сўрадим Шарифадан.

— Нима қиласиз?

— Хат қолдириб кетамиз.

— Кимга?

— Қотилларга!

— Ҳозир менинг миямга ҳеч нарса келмайди.

— Мен айтиб тураман. Ёзинг: «Қимматли М. Бу хатни сенга колдиряпман. Ўғлимдан айрилдим. Сенинг ишончнингдан маҳрум бўлдим, энди яшадим нима-ю, яшамадим нима! Сир очиладиган бўлса, ҳаммамиз нобуд бўламиз! Сенга ва бошқа дўстларимга бўлган садоқатимни исботлаш учун ўзимни ўлдиришга қарор қилдим. Ҳаммаларингга хайр энди! Ўлимим олдидан сендан бир нарсани илтимос қилмоқ-

чиман, ўзимни анхорга ташлайман, ўлигим топилса, хурмат билан кўминглар! Хайр, эй бевафо дунё! Шарифа».

Хатнинг остига бугунги числони қўйиб, стол устига ташладик-да, эшикни қулфлаб, кетма-кет кўчага отилдик. Чунки соат роппа-роса ўн бир бўлган эди. Бу атрофларга автобус кёлмас экан, марказгача пиёда кетишга тўғри келди. Шарифа менинг олдимда жимгина боряпти. Негадир, индамайди. Мен бўлсам унинг ҳақида ўйлайман. Бечорага қийин, жуда қийин. Ҳеч ким мана шунака йўлдан адашмасин, адашдими тамом, ёмон одамлар кўлида ўйинчоқ бўлиб колади. Қабих ишларга буюришади, ўлимга маҳкум этишади...

— Мени кўпга камашадими? — тўсатдан ўгирилиб сўради Шарифа.

— Салимжон акам ўз айбини бўйнига олган кишини камашга рухсат бермайди.

— Капитан Ҳошимова ҳам шундай деганди.

— Нима деганди?

— Ўртоқ Отажонов сенга ўхшаб йўлидан адашганларнинг кўпига ёрдамлашди, бир хиллари яхши одам бўлиб кетишди, баъзилари билан ҳалигача борди-келди қиласди. Бағри кенг, саховатли одам. Айбингга икрор бўлсанг, бошингни силайди, деганди.

— Ота-онангиз борми?

— Ўлиб кетишган,— хўрсиниб қўйди Шарифа,— болалар уйида катта бўлганман. Ота мөхрига ҳам, она меҳрига ҳам қонмадим...

— Бўлмаса. Салимжон акам сизга чинакам ота бўлишга арзийдиган одам. Каромат опани эса онам деяверинг.

— Кечирасиз, сизни қўлтиқлаб олсан майлими, юролмайман. Раҳмат... Тўғри айтдингиз, меҳрибон аёл экан, ишга киритиб кўймоқчи эди.

— Ҳалиям ўз фикрида турибди.

— Энди фойдаси йўк.

— Нега?

— Барни бир, мени ўлдиришади,— яна хўрсинди Шарифа,— Мутал билан Одил аканинг қамоқхонада ҳам одамлари бор. Қамоқдалигимни эшитмайди дейсизми, эртагаёқ эшитишади.

— Милиция сизни эҳтиёт қиласди.

— Милиция олдида юзим қора-ку! Тухмат килдим-ку!

— Шуни билингки, милиция кек сакламайди, одамлардан ўч олмайди, балки тарбиялайди. Бизнинг уставимизда шундай деб ёзилган.

— Сиз ҳам кек сакламайсизми?

— Нега энди кек саклар эканман?

— Биз сизни, эсингизда бўлса керак, кечаси ечинтириб кетгандик.

— Эсимда йўқ.

— Фамилиянгиз Рўзиевми?

— Ха.

— Ўша кечаси граждан кийимида эдингиз.

— Кўйинг, шуларни эсламайлик... — Ўғриларга таланган кунимни кўз олдимга келтириб, ишонсангиз, шу пайтда этларим жимирилашиб кетди. Демак, ёрдам беринг, деб додлаб мени алдаган шу аёл экан-да...

— Ўша ишни ҳам мана шу қотил Мутал топширган эди. Сизни икки кун изма-из юриб, пойлаган эдик, обрўйингизни тўкишмокчи экан...

— Шерикларингиз шу ерликмиди?

— Бошқа шаҳардан келишган эди...

— Мен аллакачон унугиб юбордим, энди сиз ҳам унугинг.

— Йўқ, хеч унуголмайман, ҳаммасини очик айтаман энди. Жонимга тегди! Мен ҳам бошқаларга ўхшаб яласам дейман. На уйқунгда ҳаловат бор, на еган-ичганингда... Ўртоқ Рўзиев, эзмалик қилмаяпманми?

— Йўқ, гапираверинг.

— Раҳмат... — Ниманидир ўйлаб Шарифа бир оз жим колди. — Мен уларга хизмат қилдим, улар бўлса, мана, мени ўлимга маҳкум этишиди. Милицияга тухмат қилдим, милиция бўлса мени ўлимдан куткаряпти... Бунинг учун кимга раҳмат айтишимни ҳам билолмай қолдим.

— Ҳукуматга раҳмат денг.

Идорага етгач, Шарифа ўғлимни бир кўрсатинг, деб талаб кила бошлади. Мен кечаси болалар уйнга бориш нокулай бўлади деган эдим, у хиқиллаб йиглашга тушди. Қапитан Ҳошимованинг уйига телефон қилиб, шундок-шундок деган эдим, «навбатчи машинадан фойдаланинг, дархол муштипар онага ўз ўғлини кўрсатинг», деб топширик берди. Хизматчилик экан, йўқ деёлмай, кечаси бориб, тарбиячиларнинг ширин уйқусини бузиб бўлса ҳам, чақалокни олиб келишгача мажбур бўлдим.

Шарифа йиглаб турган ўғилчасини кўлига олди-ю, хўнграб «онагинанг ўргилсан!» дейя юз-кўзларидан ўпа бошлади. Бутун вужуди тўлқинланиб кетгандек бўлди. У тишлирини ғижирлатиб, болани бағрига маҳкам босар, тўйибтўйиб ҳидлар, ўпар «онагинанг ўргилсан, тирикмисан! Энди сени хеч кимга бермайман, бермайман!» дей энтикар, йиглар эди...

Шу пайтда негадир меҳрибон ойижонимни эсладим-у, мен ҳам ўзимни тутолмай йиглаб юбордим.

— Болам, болагинам! — деб йиглайди Шарифа.

— Ойим, ойижоним! — деб йиглайман мен ҳам.

Қонун бўйича болали аёлни қамаб бўлмайди. Шуни хи-
собга олиб, эрталабгача Шарифа иккимиз бошлиғимнинг
хонасида ўтириб чикдик.

САЛЛАБОДРОҚ АМАКИ

— Ошхона директори сомонхонага хашак келади де-
дими?

— Ҳа, шундай деди.

— Сомонхонаси қаерда экан?

— Билолмай қолдим.

— Саллабодрокни илгари билармидинг?

— Йўқ.

— Уйи милиция идорасининг орқасида-ку!

— Билмас эканман.

— Аммо, буни ҳам қўлга туширганингда антиқа иш-
бўларди-да, ўғлим.

— Албатта тушираман.

Салимжон акам икковимиз шу йўсун гаплашиб ўтириб-
миз. Кечаги шамол тинган, ҳовлилар, томлар, деворларнинг
усти оппок қор. Аста-секин кўтарилиб келаётган куёш нур-
лари кор устида ўйнаб, кўзни қамаштиради, диллар кувона-
ди. Ташқарига чикиб, корбўрон ўйнагинг, юргургинг, чопгинг
келади.

Кўнглим тоғдек кўтарилган, кайфим чоғ. Ишларим ях-
ши кетаётгани учун каттаю кичик мёнга ҳавас билан қа-
райди, кўлмни қисиб, раҳмат айтади. Полковник Али Ус-
моновнинг пўлат сандини яширинча олинган суратлару,
магнитафон ленталари билан тўлдириб юбораётганим учун,
энди менга катта ишонч ва умид билан караб: «Ўртоқ
Рўзиев келажакда катта қаҳрамонликлар кўрсатади...» дей
шериларига икки-уч бор мактаб ҳам қўйди.

Саллабодроқ, Салимжон акамнинг айтишича, илгари кў-
мир олиб-сотиб, чайқовчилик устида бир қўлга ҳам тушган
екан. Ҳозир боғчада аравакашлик килиб, бўш вактларида
кўчама-кўча юриб, саллабодроқ сотаркан.

— Лекин... сомонхона деганларида бир сир бор-ку, тўғ-
рими, Ҳошимжон? — деб секин ўрнидан турди бошлиғим.

— Тўғри айтасиз, — деб мен ҳам ўрнимдан турдим.

Саллабодроқни тезроқ топиб, жумбокни тезроқ ечиш
учун шошилиб унинг уйига жўнадим. Чиндан ҳам ҳовлиси
милиция идораси билан туташ экан. Кирсан иссиққина тан-
чага бағрини бериб, нонушта қилиб ўтирибди. Олдида бир

тогора тухум, хотини бир бошдан арчиб беряпти, у оғзига солиб, худди дон тикилиб колган хўроздек, бўйини бир чўзиб, тухумни бутунича ютиб турибди. Элликтacha тухумни эсон-омон ютиб олгач, хотини тогорада элликтacha сомса келтирди. Сомсадан сўнг яна ўша тогорада лиммо-лим килиб илитма мошхўрда олиб чикди — ҳаммаси катта коринга тушиб кетди. «Йўк, бу одам эмас, дев! Бувижоним айтган эртаклардаги кора девнинг ўзгинаси,— деб ўйладим,— бўлмаса одам боласи ҳам овкатни шунака кўп ейдими?»

Девкоматли пахлавон ўрнидан туриб, кўлларини кериб, уч марта керишди, бузокчанинг матьрашига ўхшатиб, чўзиб-чўзиб кекирди, сўнг тикка турганча, ярим чеъл сувни ичиб, аравасини кўшиб, йўлга тушди.

Мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўлади, деганлари пақкос рост экан. Саллабодрокнинг оти ҳам худди девларнинг отидек баҳайбат, оёклари шунақанги йўғонки, нак Африка ўрмонларида дайдиб юрадиган филларнинг хартумидек келади. Гилдирак ўрнига машинанинг балонини кўйдириб олган усти очик аравасининг ичи шунақанги каттаки, бир маҳалланинг кўч-кўрони бемалол жойлашиб кетади, десам ишонаверинг.

— Чу, тойҷоғим!— деб камчи урди отига девкоматли пахлавон.

Аравада уч сават саллабодрок, ярим коп пуфак, ярим коп лойдан хўрозга, күшчага ўхшатиб ясалган, ичига сув куйиб чалсангиз булбул бўлиб сайрайдиган ҳар хил хуштаклар, ярим коп катта-кичик елим кўғирчоклар, бир коп ўйинчок чилдирма, хуллас, ойиси ҳовлига қамаб, ўзи бозорга тушиб кётганда болаларга эрмак бўладиган ҳар балолар бор эди.

Арава шаҳар марказидан чикиб, шағал тўкилган тор йўлга бурилгач, девкоматли пахлавон кўлига дўппидек келадиган чилдирмачани олиб, чалиб, унинг оҳангига мослаб, ашула ҳам айта бошлади.

— Кеп қолинг, саллабодрок,
Тўгади, колди озрок.
Маккани ковурғанман,
Киёмга йўғирғанман

Ширин-шакар оқ бодрок,
Тугаб колди, чоп тезрок,
Шишалардан олиб чик,
Пулдан кўпроқ солиб чик..

Кўз юмиб-очгунча кўчани бола демагани босиб кетди: бирининг қўлида шиша, бошқасининг чангалида танга. Бири ялангоёқ югуриб келяпти, бошқаси ойиси билан дадасининг ковушини пойма-пой кийиб, чап кўли билан иштонини ушлаб чопяпти, учинчи бир хиллари акасининг орқасидан додлаб келяпти.

Савдо авжига чикиб кетди, шиша билан тангалар тепа-га-ю, бодроклар пастга тушиб кетаверди.

— Ширин-шакар оқ бодрок,

— Тугаб колди, чоп тезроқ! — дея чилдирмасини чалиб кўяди девкоматли паҳлавон.

— Амаки, менга ҳам битта беринг! — деб ёлворди охира бир бола.

— Бор, шиша олиб чик,— деди девкоматли паҳлавон.

— Шиша йўқ экан... — йиглаб юборди бола.

— Пул олиб чик, пул!

— Уйда хеч ким йўқ.

— Бекорга берилмайди.

— Тўхтанг бўлмаса,— бола физиллаганча уйига кириб, бир товоқ тузланган гўшт кўтариб чиқди. Девкоматли паҳлавон энгашиб, гўшти товоқ-повоғи билан олди-ю, болага иккита саллабодроқ узатди. Сўнг:

— Чу, тойчогим! — деб отига яна камчи урди.

От йўртиб кетди, болалар орқада колди, чилдирма яна ишга тушиб, ашула ҳам бошланди:

Кушларим бор сайроки,

Кўғирчоклар ўйноки.

Мана бундай ўйнайди,

Мана бундай ўйнайди —

деганча девкоматли паҳлавон елкаларини учириб, белларини бураб, хуштаклар чалиб, ўйнга ҳам туша бошлади. Бирпасда оркамиздан кўғирчоқ оламан деб дадасидан пул олган кизчалар, рогатка ясаб, чумчук овлайман, деб бугун мактабга бормай муюлишда беркиниб ўтирган болалар эргашиб колишди.

— Сурнайча-ю, сурнайча,

Кўпроқ олгин, хой кизча!

Fy-fu сурнайим,

Ba-f-wa-f сурнайим...

Девкоматли амаким маҳалладаги жамики болаларнинг юрагига ўт ёкиб, сотганига сотиб, сотмаганига кошини кокиб, муқомлар килиб кетаверди.

Бир маҳал бундай карасам, шаҳар ташқарисига чиқиб колибмиз. Колхозлараро бўрдоқчилик фермасининг катта девор қўргони олдида турибмиз. Молларга ем тарқатадиган қўш дарвозали омбор ёнида эчки соколли бир одам ўралашиб юрган экан, бизни кўриши билан:

— Паҳлавон, хўй полвон! — деб чақирди.

Девқоматли паҳлавон отнинг бошини ўша ёқка бурди. Якинига боргач, аравадан тушиб, эчкисоқол билан бир нарсалар тўғрисида гаплаша бошлади. Мен гапларини яхши эшитолмай қолдим. Нега десангиз, худди шу пайтда уларни суратга тушириш билан овора эдим-да. Девқоматли паҳлавон аравани катта дарвозали кенг омборхонага ҳайдади. Мен сезмаган эканман, араванинг ичи икки қаватли бўлиб, ўйинчоклар тепасида-ю, ости бўй-бўш экан. Тўрт томони текис киркилиб, симлар билан махкам ўраб боғланган, оғирлиги тахминан юз килоча келадиган бир той сомонни девқоматли паҳлавон даст кўтариб, араванинг таг қаватига жойлади, устки қисмига эса яна ҳалигидек килиб ўйинчокларини териб қўйди.

— Бугун яна келадиларми? — сўради эчкисоқол.

— Соат учларда, — жавоб қайтарди девқоматли паҳлавон.

— Худо ёр бўлсин.

— Айтганингиз келсин!

Биз яна йўлга тушдик. Лекин, мен бир нарсага жуда ҳайрон бўлиб қолдим. Тўғриси, шубҳага тушиб, ўзимни ўзим алдаганим учун андак хафа ҳам бўлдим. Сомонхона деганлари ҳам тўғри экан, хашак деганлари ҳам тўғри экан, мана, олиб кетяпмиз-ку, ахир! Бекорга Салимжон акамнинг ҳам кўнглига шубҳа соглан эканман... «Йўқ, йўқ, тўхта, мулла Хошим,— деб ўйлай бошладим яна,— нега энди той килиб боғланган сомонни яширинча олиб кетяпти, очик олиб кетаверса бўлмайдими?! Йўқ, бунда бир сир бор. Нима бўлганда ҳам бораверай-чи, тайини чиқиб қолар ахир. Ҳеч бўлмаса бахти қаро директор тилга олган катта сигирни кўриб келарман. Яширинча сомон ейдиган сигир қанақа бўлар экан, эҳтимол қисир ёки бўғоздир, эҳтимол чеълаклаб сут берадиган говмишдир!

Кушларим бор сайроқи,

Қўғирчоклар ўйноки.

Мана бундай ўйнайди,

Мана бундай ўйнайди! —

деб девкоматли паҳлавон яна чилдирмасини чалиб, ўйнга тушиб, мукомлар килиб, оркасидан болаларни эргаштириб кета бошлади.

Соат роппа-роса бир ярим бўлганда эски шаҳардаги лаҳтак магазинининг олдига этиб келди. Пешанаси йилтироқ амаки шу ерда директор эканлигини билардим. Шу ҳақда ўйладиму, негадир, юрагим шиф этиб кетди. Ахир, бу магазинни сиз кузатманг, жиноят кидирув бўлими назорат олиб боряпти, деб менга минг марта тайинлашган эди-ку. Интизомсиз деб, ҳайфсан эълон қилиб колишса-я! Ҳа, майли, бўлганча бўлди, энди оркага қайтиш йўқ. Шунча раҳматлар эшитганда, битта ҳайфсан ҳам олсак, олибмиш-да...

Магазин директори тушликка ўтирган экан, қўлида сомса, лунжи тўла овқат, югуриб чиқди-да:

— О-о... — деб кўзлари олайиб, бир ютиниб олди. — Оркага! Оркага олиб ўтинг.

— Яхши,— деб қўйди девкоматли паҳлавон сомсага қараб ютиниб. Аравани оркага олиб ўтиб, ҳалиги той қилиб боғланган сомонни эҳтиётлик билан магазиннинг омборига туширди.

— Корин калай, полвон? — сўради пешанаси йилтироқ амаки.

— Очман!

— Шухрат, югар, элликта кабоб буюриб кел.

Ўн минутлардан сўнг, кабоб тайёр бўлди шекилли, мен тенги бир йигит келиб, девкоматли паҳлавонни бошлаб чиқиб кетди. Шу пайтда жуда очқаб, қорним кулдираб турган бўлса ҳам, сомонни пойлаб, омборхонада ўтиравердим.

Пешанаси йилтироқ амаки эшикни ичкаридан кулфлаб сомон ўралган симларни жон-жаҳди билан бўшата бошлади. Симлар ечилигач, сомон ҳар томонга тўкилиб, ўртасидан қора чойшабга ўралган сандикдек бир тугун чиқди. Директор кора чойшабга пичок солди-ю:

— Хайрият! — деб, назаримда, кулиб юборгандек бўлди. Мен бўлсан «Йўғ-е!» деб ўрнимдан туриб кетдим, ха-ха, ўрнимдан туриб, ҳанг-манг бўлганимдан беш минут чамаси анграйиб қолдим. Кўз ўнгимда минг метрча намозшом гулли атлас ял-ял ёниб турарди... Бошка шаҳарларда қанақалигини билмайман-ку, лекин бизнинг шаҳарда намозшом гулли атласни деб, эри билан қўйди-чиқди бўлиб юришибди...

Ана хийлакорлигу, мана хийлакорлик! Ўғирлик молларни олиб келишнинг мана бунақа йўллари ҳам бўлар экан-у! Катта сигир бўлмай кетсинлар-ей, еганлари намозшом гул-

ли атлас бўлса, қаймоқлари ҳам ҳўп ёғли бўлса керак! Шундай деб, камоли ғазабим ошганидан, ўзимни йўқотиб қўйдим шекилли, пешанаси йилтироқ амакининг ёқасидан бўғиб олдим. Бўғдиму, лекин начора, хизматчилик экан, қовун тушириб қўймай деб қўркиб, дарров қўйиб юбордим. Кетма-кет бешта сурат олиб, югуриб ташқарига чикиб кетдим.

Ўша куни кечгача девқоматли паҳлавон билан аравада катайса қилдим. Ўзиям, чилдирма овозидан нақ қулокларим батанг бўлиб кетди-да. Шундай бўлса ҳам, бузоқча билан ҳўқиз деганлари кимлигини аниқлаб, ўғирлик моллар ёнида уларнинг ҳам суратини олмагунимча аравадан тушмай юравердим.

БУВИЖКОНИМ МЕНИ МИЛИЦИЯДАН БЎШАТМОҚЧИ

Бугун ойнинг йигирма еттиси! Шунча кундан бўён аппарат қўлтиқлаб югуриб-елганим, уйқусиз ўтказган тунларимга каттакон якун ясалади. Бу кунни, аввало, сабрсизлик билан баҳти қаро директор кутяпти. Жарликдаги ертўлага ўзининг жиноятчиларини тўплаб, яхши ишлаганларига мукофот беради, ёмон ишлаганларининг ёқасидан бўғиб, юзига тарсаки туширади, жиноятлар қилиш учун яна янги-янги режалар тузади, ха-ха, бу кунни у сабрсизлик билан кутяпти. Милицияга тухмат тошини отиш учун у ҳамтовороқлари билан маслаҳат қилиб олиши, уларга иш тақсимлаши керак. Бу кунни ҳўппа семиз амаки ҳам кутяпти, пулимни ўғирлатиб қўйдим, рост айтаяман, худо урсин, деб қасам ичмоқчи. Дев қоматли паҳлавон бугун, жуда эҳтиётлик билан ишлагани учун саркорнинг мактовини эшигади, энг муҳими, ялмоғиз кампир пиширган товуқлардан беш-олтирасини маза қилиб еб, уч-тўрт коса конъяқ ҳам ичади.

Чайковчи Ориф билан ўғри Мутал милицияни қандай алдаб кетганларини айтиб, мақтанишмоқчи: «Иш деган мана бундай бўпти!»— деб шерикларига дашном беришмоқчи. Пешанаси йилтироқ амаки бугун атайлаб ўнг томонини босиб турди, шунча кун ишим ўнгидан келди, бугун ҳам ўнгидан келиб, саркор яна минг метр атлас ҳадя қилсан, деб орзу қилди.

Ҳа, бугун сарик девларнинг байрами. Қадим-қадим замонларда девлар Қўҳикоғ тоғида байрам қилишаркан, энди бўлса жарликдаги ертўлада байрам қилишади.

Бугунги кун Янгибог милициясининг ҳам байрами, йўқ, кечирасиз, шошқалоқлигим курсин, жиндеқ олдинга кетиб

колибман. Бугун байрамга тайёргарлик, чинакам байрам эртага — жиноятчилар кўлга олингандан кейин бўлади. Бугуни кун қандай якунланишини, ишонсангиз, шаҳар милиция бошкармасида, министрликда ҳам сабрсизлик билан кутиб туришибди. Бугун, протоколларда номи Ўғирлик, Тухматчилик, Порахўрлик, Чайковчилик, Таъмагирлик деб қайд килинган иллатлар билан милиция ўртасида сўнгги жанг бўлади. Жанггоҳ жарлиқдаги ертўла. Ким билади, курбонлар ҳам бўлар, эҳтимол Хошимжонга дайди ўқ тегиб, у бувижони билан хайрлашолмай нобуд ҳам бўлиб кетар...

Биз охириг мажлисга тўплантганмиз. «Сарик девни кувиб» операциясига иштирок этаётганлар: мен, яъни сержант Хошимжон Рўзиев, хурматли бошлиғим, яъни полковник ўрток Отажонов, район милициясининг бошлиғи, яъни полковник ўрток Али Усмонов ва ниҳоят жиноят кидирав бўлнимининг ғоят тадбиркор раҳбари ўрток Холиков — ҳаммамиз бутун диккат-эътиборимизни тўплаб, жиноятчиларни безарар кўлга олиш режаси устида бош котириб ўтирибмиз. Режани ғоят пухта тузишимиз ва шаҳар милиция бўлнимини бу ҳакда кундуз соат ўн биргача, албатта, хабардор ҳам килиб кўйишимиз керак.

Шошилиш, факат шошилиш керак!

— Хошим, Хошим-у-у-у! — деган овоз эшитилиб қолди тўсатдан кулогимга.

Бир сапчиб тушдим, юрагим уриб кетди, ахир бу бувижонимниң овози-ку! Ҳа, бувижонимни!!! У ёк-бу ёкка ўйнагани кетсам, томга чиқиб, кафтини оғзига кўвача килиб, ана шундай овоз билан чакираради у... Лекин хозир мен қаёқда-ю, бувижоним қаёқда. Эҳтимол, менга шундай тюолгандир. Ахир, баъзан соғинганингда меҳрибон кишининг овози қулоғингга эшитилади, дейишади-ку.

— Хошим-у-у-у! — деган овоз келди яна.

— Бувижоним! — деб ўрнимдан туриб, югуриб коридорга чиқсам, ха-ха, бувижоним, белини оқ дока билан маҳкам боғлаб, бошига лаккисини ўраб олибди. Қўлида сафарга чиққанда олиб юрадиган иргай ҳассаси! Йўлкадаги скамей-канинг устига чиқиб, кўлинни оғзига кўвача қилиб, тинмай чакирияпти. Бир милиционер «Холажон, бу ер унака шовкин соладиган жой эмас», деса ҳам, «нари тур, ҳамма жой худонинг жойи», деб силтаб ташлаб яна чакирди:

— Хошим-у-у-у!

— Бувижон! — деб бақириб юбордим.

— Хошим, тойлоғим!

Ёмон соғинишиб колган эканмиз, ачомлашиб кўришиб кетдик. Энтикамиз, ўпишамиз, яна ачомлашамиз.

- Тирикмисан, тойлогим?
- Тирикман, бувижон!
- Ке, тағин бир ачомлашайлик, болагинам, кўзимнинг нури, нега хат ёзмайсан?
- Хизматчилик, бувижон.

— Хизматинг бошингдан қолсан! Юрагимни эзиб юбордиг-ку! Бор, даданг билан кўриш энди.

Карамаган эканман, дадам нарирокда турган экан. Эгнида кундузли пальто, обёфида катта керзи этик, бошида кулокчин. Пальтони шунақанги узунидан олибдики, этаги полга тегай-тегай деб турибди, елкасида икки кўзи лиқ тўла хуржун.

— Дадажон!

Дадам елкасидаги хуржунни эҳтиётлик билан ерга қўйди-ю, кўришаётib, негадир, пиқиллаб йиғлаб юборди. «Дада, дадажон!» дедим-ку, мен ҳам ўзимни тутолмадим. Бечорага жуда қийин, ойим билан бувижоним кўз очиргани қўймайди. Кунбўйи далада. Бошқаларга ўхшаб бундай бир дам олса-чи, қаёқда, дам олганда ҳам сават тўқиб ўтиради.

— Йиғламанг, дада! — дедим ниҳоят ўзимни кўлга олиб.

— Қара-я, катта йигит бўлиб кетибсан, — деди дадам қадоқ кафти билан кўз ёшларини артиб.

— Ойим яхшимилар?

— Жин урармиди уни?!

— Ойша, Донолар-чи?

— Чопқиллашиб юришибди.

— Зокир-чи? Ишлари яхшими?

— Яхши. Сенга резинка таёқ бериб юборди.

— Уни нима қилар эканман?

— Ўғрилар билан муштлашганда керак бўлади, деди.

— Ўб-бо, Зокир-эй!

— Медаль олди, пальтосининг устидан такиб юрибди.

Худди шу пайт бувижоним бизга яқинлашиб:

— Рўзи, кўтар хуржунни, шунча ялашганинг ҳам етар, — деб буйруқ бериб колди.

— Ўрток Рўзиев! — деб чакирди коридорнинг нариги бошида туриб Али Усмонов. Овоз чиқкан томонга бораётган эдим, бувижоним:

— Ҳошим! — деб тўхтатди. Бувижонимга ўгирилган эдим, оркамга қайтаётганимни кўриб, Али Усмонович:

— Ўрток Рўзиев! — деди зарда билан. Бир сакраб тушиб, беихтиёр ўша ёққа юра бошладим.

— Қайт бу ёққа! — бувижоним қўлидаги иргай ҳасса билан полни бир уриб қўйди.

Шундан кейин, коридорда тох ўнгга, тох чапга бурила-вериб нақ гаранг бўлиб кетаёздим. Раҳбарим олдига борай десам, бувижоним қолиб кетяпти, бувижонимга борай десам, кўриб турибсизки, у ёқдан қўйишмаяпти.

Али Усмонов кириб кетди-ю, Салимжон акам чикиб кела бошлади. «Э, ҳа, меҳмонлар келиб колипти-ку!» деб, дадам билан кўл бериб кўришди, сўнгра бувижоним билан кўришмокчи бўлиб яқинлашаётган эди, «сехргарлик илмидан хабари бор» деганим ёдига тушиб қолди шекилли, кутилмаганда орқасига тисарилди.

— Тутинган даданг шу бўлмасин тагин! — деб бувижоним кўришиш учун қўлини худди оташкуракка ўхшатиб чўзиб, Салимжон акамнинг елкасини мўлжалга олиб, унга яқинлаша бошлади. Салимжон акам шошилиб:

— Ассалому алайкум, холажон! — деб негадир, орқасига тисарилди яна.

— Хайрият, мусулмон одамнинг боласи экансиз, — бувижоним бошлиғимнинг елкасига уриб кўришган бўлди, қисқагина хол-ахвол сўрашди, хол-ахвол сўрашяпти-ю, бошлиғим, негадир кўрқиброк турганга ўхшайди, тох бувижонимга; тох менга назар ташлаб кўяди. «Хошимжон билан икковимизнинг маслаҳатимиз бор» деган эди, бувижоним: «Шунча йил мажлис килганларнинг ҳам етар, Хошимни олиб кетаман, ўзимизнинг қишлоқда ҳам сартарошлигини кила-веради...» деб туриб олди.

— Холажон, ахир... — деди бошлиғим.

— Хошим, бор, кизил, шапкасини топшириб чик! — деб бувижоним ҳассасини ерга бир уриб кўйди. Тамом, энди бувижонимга гап уқтириб бўйсан, полковник эмас, генерал келганда ҳам ҳассасини дўклилатиб тураверади.

— Шунча ишлатиб лоакал битта тўппонча бермабсизлар-а, боламга! Соч-соқолларнинг олдиргани бошқа одам куриб кетганмиди?

— Нималар деяпсиз, холажон? — елкасини қисиб сўради бошлиғим.

— Бутун қишлоқда гап, нима дейсан, Бибиробиянинг на-бираси шаҳарда иш тополмай, миллиционерларнинг соқолини олиб юрганмиш, дейишади. Уят-эй!

— Елғон! — деди бошлиғим.

— Гапирманг! — худди дадамни уришгандек уришиб бери-ди бувижоним. — Нега бўлмаса, лоакал битта тўппонча бер-мадиларнинг? Болам шўрлик қишлоқка икки қўлини бурнига тикиб борди-я! Хотинларнинг ичига киромтай колдим: «Вой, кўшни, Хошим сизни яна алдаб кетибди, милицияда

бўлса тўппонча такиб келмасми!» деб кўз очиртиришмаяпти.

Биласиз-ку, Салимжон акам кулганда жуда қаттиқ кулади, ҳозир ҳам дераза ойналарини зирқиратиб юборди. У куляпти-ку, бувижонимнинг жағи очилиб, кўзлари олайиб боряпти. Энди бутунлай тамом бўлдим, кенгашни менсиз ўтказишаверса ҳам бўлади. Агар бувижонимнинг айтганини килмай ичкарига кириб кетсан, орқамдан кириб «ҳали сен менинг гапимни икки қиладиган бўлдингми» деб, кўпчиликнинг олдида ҳассаси билан савалаб колиши ҳам хеч гап эмас. Эҳ, бувижон, бувижон-е! Ёшлигимда-ку, «сен одам бўлмайсан» деб, қулогимдан чўзавериб шалпанг қулоқ қилиб қўйган эдингиз, мана энди одам бўлиб, қўлимдан иш келиб қолганда ҳасса кўтариб келишингизга бало борми!

Салимжон акам ҳам ҳушёр одам эмасми, гап нимада эканини, бувижоним кампирларининг иғосига учиб, газабнок бўлиб келганлигини дарров пайқади. Кулимсираганча ичкари кириб, мажлисни тўхтатиб чиқди.

— Қани бўлмаса, меҳмонлар, уйга борамиз,— деб таълиф қилди.— Машина чақирдим. Хуржунни менга беринг, отингиз Рўзивоймиди?

— Ҳа,— деди ниҳоят дадам тилга кириб, аммо хуржунни бермади. Ташкарига чиксак, идорамизнинг кора «Волга»си хизматга тайёрман деб, шай бўлиб турган экан, ўтириб уйга жўнадик. Бувижоним ўқиб юрганимда ҳам кўп келганди-ю, лекин бугундақангид ёк қилмаганди; бутун бошли кенгашни тўхтатиб қўйди-я! Борди-ю, ишингни йифиштириб, деб туриб олса нима қиласман...

— Лекин, Рўзивой, ажойиб ўғлингиз бор экан!— секин гап бошлади Салимжон акам.

— Ҳа энди...— муштига йўталиб, гапирсам майлими дегандек, бувижонимга қараб қўйди дадам.

— Ажойиб бўлмай кетсин,— гапни илиб кетди бувижоним,— гап сотиб ҳаммани ишдан қўйиб юргандир-да... Гапига ишонманг буни, кўпинча ёлғон гапиради...

— Ҳошимжонга ҳамманинг ҳаваси келяпти ҳозир!— шундай деб Салимжон акам мени мақташга тушиб кетди. Шунақанги мактаб юбордики, эштиби, хузур қилганимдан, андак бўлмаса, бувижонимнинг тиззасига бошимни қўйиб, ухлаб қолаёзибман. Мен бувижонимнинг насиҳатларини қулогимга олиб шунақанги хайрли ишлар килаётган эканманки, шу кунларда обрўйим шунақанги зўр эканки, хатто бутун бошли бир мажлис мен бўлмаганингим учун тўхтаб қолган эмиш...

— Ана, айтмадимми, Рўзи! — деди бувижоним тўсатдан ўзгариб, — шу Ҳожар манқанинг гапига кирмайлик деб...

— Бутун ғалвани ўзингиз бошладингиз-ку, — деб қўйди дадам қўрқа-писа.

— Нима қилай ахир, тентагимни кўргим келди-да, — деб бувижоним мени бағрига босиб, пешанамдан ўпиди қўйди. Қара, суксурдек йигит бўлибди! Иним, отингиз Салимжон-миди? Очигини айтинг, ростдан ҳам сартарошлик қилаётгани йўқми?

— Ҳошимжон ҳозир давлат аҳамиятига эга бўлгай ишларни бажаряпти, — тушунтириди Салимжон акам.

— Хайрият, Ҳошим ҳақида ҳам яхши гаплар эшитарканмиз.

— Сиз нима деб ўйловдингиз бўлмаса? — деб қаддини сал ростлаброқ олди дадам.

— Сен жим кет, анқов! — уришиб берди бувижоним. — Сенинг гапингга кириб-ку, кеча кунбўйи сарсон бўлдим.

Кеча эрталаб йўлга чиқиб, станцияга келишса, бўш автобус турган экан, дадам бечора суриштирмай-нетмай, дарров иккита билет олиб чиқибди. Автобус уларни бутунлай бошқа шаҳарга олиб бориб ташлабди. Йўлда бувижоним: «Рўзи, бошқа томонга кетаётганга ўхшаймизми?» деб сўраган экан, дадам, «бошингиз айланиб, кўзингиз тинаётгандир, жиндек мизғиб олинг» дебди. Ҳуллас, кеча кунбўйи сарсон бўлишибди. Бечора дадам шунинг учун қўрқиб гапиролмай ўтирган экан.

Бора-бора бувижоним жаҳлидан тушиб, менинг ҳам сартарошлик қилмаётганилгимга астойдил ишониб, «эсон-омон қишлоққа борсам, Ҳожар манқанинг тилини сугуриб оламан», деб қасамёд қилди.

— Лекин, иним, бундан кейин Ҳошим қишлоққа борса тўппончасиз жўнатманг, — деб илтимос қилди охири.

— Ҳўп бўлади, холажон, — ваъда берди бошлиғим, — иложи бўлса, иккита тўппонча тақиб жўнатаман.

— Худоё умрингиз узок бўлсин! — дуо қилди бувижоним.

Уйга боргач, Салимжон акам чой кўймоқчи бўлган эди, бувижоним кўнмади. Битта чой бўлса, бир амаллаб қайнатиб ичармиз, хизматдан кечга қолманлар, Ҳошимимга гап тегиб колмасин тағин, деди. Чикиб кетаётганимизда, кулоғимга шивирлаб:

— Ҳошим, шу машина ўзингникими? — деб сўради.

— Ўзимники! — дедим мен ҳам мактангим келиб.

— Қишлоққа миниб боргин. Ҳожар манқа бир кўрсинг!

— Ҳўп бўлади, бувижон!

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРНИНГ МАСЛАҲАТЧИСИ

Ишимизнинг баъзи бир томонлари мутлақо маҳфий бўлганлиги учун бугунги мажлисимида қанака масалалар кўрилганлигини, кўлга олиш, тинтуб ўтказиш бўйича кимлардан иборат оператив группалар тузганлигимизни, кечирасиз, мен ҳам сир тутмоқчиман. Фақат бутун операцияга полковник Али Усмонов бошчилик қилишни ўз зиммасига олганлигини кулоғингизга шипшитиб қўйишим мумкин. Агар жуда, жуда ҳам кизиқаётган бўлсангиз, шуни ҳам аста шивирлашим мумкин: кўлга олиш группасига бошлиқ этиб мени тайинлашди. Жамоатчилик вакиллари, дружиначилар ва милиция ходимларидан иборат йигирма кишилик отряд тузиш ҳақида кўрсатма ҳам олдим. Кундуз соат учларгача отрядни тузиб бўлдим. Пенсионерлардан Муслим бобо билан босмачиларга қарши курашда ном чиқарган Мерган ота, дружиначилардан aka-ука боксчилар Ҳасан билан Хусан, милиционерлардан участкавой Суръат aka, хуллас, танлаган кишиларимнинг ҳаммаси азамат, бос деса босадиган хилидан. Ҳаммасини тўплаб, операция планини ғоят маҳфий саклашга сўз берганим учун, соат ўнда шу ерда тўплана-миз, область марказига концерт кўргани борамиз, деб қўя колдим.

Ихтиёrimda ҳали етти соат вакт бор. Уйга бориб, бувижониму дадажоним билан, ияғимизни ияғимизга тираб олиб, гаплашиб, оқ жўхоридан туюб келишган бўлса, серқатик гўжа ош килиб ичиб, маза килиб ётишим ҳам мумкин эди. Аммо аллақандай бир ғашлик пайдо бўлиб юрагимга ғулғула сола бошлади. Борди-ю, ҳамма иш тайёр бўлиб, катта-кичик оёқка турган бир маҳалда Одил баттол кочиб колса-я! Шарифа, унинг ҳамма жойда одами бор, деганди, милициянинг режасидан хабар топиши ҳам ҳеч гап эмаску, ахир! Йўқ, нима бўлганда ҳам уни кўздан кочирмаслигим, орқасидан соядек эргашишим керак.

— Нима дединг, қалпоқчам? — маслаҳат сўрадим доно маслаҳатчимдан.

— Яхши ўйладинг, Ҳошимжон, — кўнглимни кўтарди қалпоқчам.

«Роҳат» ошхонасига жўнадим. Ҳар кунгидек бугун ҳам одам гавжум, навбатнинг охири чўзилиб, нақ кўчагача чикиб кетибди. Ўтиргани жой йўқ, бир хил хўрандалар тикка туриб овқатланишяпти...

Ошпазларнинг олдига ўтдим. Кўли-кўлига тегмайди, энтикишиб, пешаналаридан чакиллаб тер окиб, гоҳ чўмични, гоҳ капгирни ишга солиб, овқат таксимлашяпти. Ўроз ош-

паз кўринмайди. Салимжон ака ўз ваъдасининг устидан чи-киб, уни ишчилар ошхонасига ўтказиб жамики ошпазларига бошлиқ қилиб қўйганга ўхшайди. Буфетчининг ишларини кўриб, очигини айтсан, унга ҳавасим келиб кетди: бирам чаққон, бирам тез ишляяпти, асти кўяверасиз. Арок деганга сув, конъяк деганга памил чой узатиб:

— Тез бўлинг, стаканни кутиб колишди,— деб кистаб ҳам кўяди.

Бахти қаро директор кўксини столга бериб, чўт кокиб, пул санаб ўтириби. Ииригини портфелига-ю, майдасини столнинг тортмасига жойлаяпти. Худди шу пайт эшикни ким-дир кўрка-писа чертгандек бўлди.

— Эшик очик-ку!— ўшқирди директор.

Хиёл ўтмай остонада ўттиз беш ёшлардаги озфингина бир аёл кўринди. Орқасидан, магазинчи қўшнимиз Неъмат аканинг ўғилларига ўхшаган болалар, ёши тахминан олти, етти, саккизларда бўлган, совуккотишгандан дилдирашиб турган уч бола кўринди. Мен бу аёлни дарров танидим. Вокзалда перашка сотарди. Хўб бирда капитан Ҳошимова уни жиноят устида кўлга ҳам туширган.

Бахти қаро директор қовоғини осилтириб, гўё аёлни кўрмагандек, ўз ишини давом эттираверди.

— Мен яна келувдим...— деди аёл худди «ух» тортгандек бир оҳангда.

— Келган бўлсанг нима қиласай, ашула айтиб берайми?

— Ахир, раҳмингиз келсин!

— Менга кимнинг раҳми келади? Трестга бор.

— Бордим, сизнинг рұхсатингизсиз ҳеч нарса қилишмас экан,— аёл пиқиллаб йиғлаб юборди.— Ҳеч бўлмаса, мана бу етимларнинг раҳмини енг.

Одил баттол бошини кўтариб, заҳарханда билан «хе-хе» лаб кулди. «Болаларимни олиб борсам, раҳми келади, деб ўйлагандирсан-да, писмиқ!» деб яна ишини давом эттираверди.

Икки томон ҳам ўн минутлар чамаси жим қолди.

— Эшикни тополмаяпсанми?— сўради нихоят директор.

— Жон Одил ака, бола-чақаларингизнинг ҳавасини кўринг.

— Ўрнингга харидор чикди, сотиб юбордим.

— Ахир ўша пулни мен ҳам берардим-ку?

— Хўш, канча олиб келдинг?— тўсатдан бошини кўтариб табассум килди Одил баттол. Аёл:

— Уч ойдан бўён ишсизман, менда пул нима қилсан, эсон-омон ишимни бошлаб юборсам топганим сизники,—

деган эди, бахти каро директор ҳалигидан ҳам аччиғроқ бир табассум билан:

— Билагингда олтин билагузук, бармоғингда тилла узук, пул йўқ дегани уялмайсанми? — деди. Аёл аввал билагу-зугини, сўнгра бир оз иккиланиб тургач, «ха, майли, бош-кўзимдан садақа», деб ўйлади шекилли, бармоғидаги ёқут кўзли узугини ҳам чиқариб берди.

— Эртага ишга тушсам бўладими? — сўради охирда.

— Ишгами? — узукнинг у ёқ-бу ёгини кўздан кечириб де-ди бахти каро директор. — Ишга дейсанми? Ишга ҳали эрта.

— Вой нега? — кўркиб кетди аёл.

— ОБХСС босгани эсингдами? Ӯша материаллар судга оширилган. Бир ёкли бўлсин, кейин тушасан...

«Елғон! Мутлако ёлғон! — бақириб юборишимга оз колди. — Материаллар сенинг ўзингда — ер остидаги хазинанг-га беркитиб кўйгансан! Шошмай турсанг, бугун-эрта суд ҳам бошланиб колар...» Ӯзимни кўлга олиб, тишимни ти-шимга босиб, овозларини ёзиб олишда давом этдим. Чи-киллатиб суратларини ҳам олавердим.

— Бу ишларни тинчтдим, девдингиз-ку? — бутунлай ўзини йўқотиб деди аёл.

— Ха, тинчитмоқчи бўлувдим... Лекин жуда катта пул сўрашяпти...

Аёл гоҳ директорга, гоҳ кўзлари мўлтиллаб йиғлаворай-йиғлаворай деб туришган ўғилларига қараб, «кошки эди, пулим бўлса!» деб тиззалари букилиб дағ-дағ қалтирай бошлади.

— Уят, уят-эй, — деб бошини чайқаб кўйди Одил Аббо-сов, — оғзинг тўла тилла тиш-у, пулим йўқ дейсан-а!..

Аёл яна болаларига қаради, қамалиб кетсам, бу шўр-тумшукларнинг ахволи нима кечади, деб ўйларди шекилли, тиши ҳам омонатгина кўйилган экан, пастки томондагила-рини шартта олиб, столнинг устига кўйди.

— Шу билан бости-бости бўладими?

Бахти каро директор худди нордон бир нарса чайнаб олгандек, афтини буриштириб:

— Ўнта тиш билан юристни кўлга олиб бўларканми? — деб чала колган ишини давом эттиришга тутинди.

Аёл тепа тишларини ҳам суғуриб, стол устига ташлади,

— Энди битадими?

Одил Аббосов хиёл кулимсираб:

— Қачон ишга тушасан? — деб сўради.

— Ҳозир десангиз ҳам тайёрман, — севинганидан энти-киб кетди аёл.

— Эртага тушарсан.— Шундай деб Одил Аббосов ўринидан туриб, пўлат сандигидан котиб, пўпанак бойлаб кетган бир патирни олиб аёлга узатди.— Ма, қасамёд қил!

Аёл чўкка тушиб, пешанасини нонга тегизиб, тайёр бўлиб турди.

— Бу ерда бўлиб ўтган гапларни бировга айтсам нон урсин, де!— буйрук берди баҳти каро директор.

— Бу ерда бўлиб ўтган гапларни бировга айтсам нон урсин!

— Тушган фойданинг ярмини бермасам нон урсин, де!

— Тушган фойданинг ярмини бермасам нон урсин!

— Ваъдаларимни бажармасам бошим кетса майли, де!

— Ваъдаларимни бажармасам бошим кетса майли!

Шунча ёшга кириб, бунақангги воқеани хеч кўрмаган, ҳатто эшиитмаган эдим. Пораҳўрнинг бунақаңги қасамёдлари бўлар экан-ку! Йўқ, бу чинакам баттол. Таърифлаб бўлмайдиган даражада баттол экан! Ёрдам сўраб келган бир аёлнинг оғзидағи тишларини кокиб олди-я. Бу воқеани бировга айтсам, ўлиб қолса ҳам ишонмайди. Хайриятки, бу ғамгин овозларни ёзиб, ҳаяжонли юзларни суратга тушириб турибман. Бўлмаса, бир нафасдан сўнг ўзим ҳам ишонмай қолардим. Қамоли ғазабим ошганидан, қалтираб, ташқарига чиқиб кетдим. Сув ичиб, ўзимни босишга ҳаракат қилдим.

Соат олтиларда директор иккимиз номаълум томонга қараб йўл олдик. Каёқка боряпмиз, билмайман. Аслида бунинг менга аҳамияти ҳам йўқ. Факат унинг ортидан қолмай, ҳар бир одимини суратга тушириб, ҳар бир сўзини ёзиб олсан бас.

Эшигининг тепасига «Юридик консультация» деб ёзиб кўйилган кўримсизгина бир идорага кирдик. Худди Одил баттолнинг ўзига ўхшаш оғзи ҳаддан ташқари катта, ялпок юзли, серажин пешанаси эски маҳсидек тиришиб кетган, эллик беш-олтмиш ёшлардаги бир одам и-ийлаб, секин ўрнидан турди:

— Қандай шамол учирди, Одилжон?

— Дўстларимни тез-тез соғиниб тураман,— кўришиш учун қўл узатди баҳти каро директор.— Кеча ун элтиб ташлашибдими?

— Бир йўла уч қоп! Сахийсиз-да, Одилжон.

— Дўстларимдан жонимни ҳам аямайман.

— Умрингиз зиёда бўлсин. Хўш, хизмат, дўстим?

Икковларининг сухбатларидан шу нарсани билиб олдимики, бу одамнинг оти Шокир бўлиб. Одил баттолнинг қонун-

дан ташқари жамики, хатти-харакатларига йўл-йўриқ кўрсатиб турувчи конуншунос экан. Салимжон акам Одил Аббосовнинг шахар прокуратурасида маслаҳатчиси бор, деб нотўғри тахмин килиб юрган экан. Баттолнинг маслаҳатчиси мана шу хонада, эгаси кўчиб кетгандек хувиллаб қолган кўримсизгина идорада ўтирад экан.

— Мана бу келинга, биздан совфа...— деди Одил Аббосов ҳалиги уч болали аёлнинг бармоғидан суғуриб олган ёқут кўзли узукни узатиб.

Маслаҳатчи севинганидан кўзлари чакнаб, ўрнидан туриб кетди. «Кўйинг, мени уялтириб кўяяпсиз» деди-ю, тағин кайтиб олиб кўймасин деб кўркди шекилли:

— Хотамтойсиз-да, хотамтой!— дея шошилиб узукни чўнтағига солди. Бу орада бахти каро директор портфелини аста очиб, Шарифанинг ўлими олдидан ёзиб қолдирган васиятномасини кўрсатди.

— Мана бу хушхабарни кўринг!

Маслаҳатчи васиятномани қошларини чимириб, овоз чи-кармасдан ўқиб чикди-ю, худди бирор бўғаётгандек, хириллаб кулди:

— Табриклайман, табриклайман! Ўлгани аникми?

— Аник.

— Демак, полковникнинг куни битибди энди!

— Кошки эди-я...

— Уни ишдан олиб, жавобгарликка ҳам тортишади,— севинганидан ўрнидан туриб кетди маслаҳатчи.— Мана, менинг маслаҳатимга юриб кам бўлмадингиз. Васиятномани ўз кўли билан ёзганми?

— Ўз кўли билан ёзган.

— Энди бу ёгини менга кўйиб берсинлар. Шу кечасиёк министрлик номига имзосиз ариза ёзамиз. Ўн гулидан бир гули очилмаган Шарифани иснодга кўйиб ўлдирган, пораҳур Салим Отажонов қачонгача ялло килиб юраверади, деб ёзамиз. Мехнаткашлар номидан ёзамиз!

— Езган шикоятингизни менга ҳам, албатта, кўрсатинг.

— Бўлмаса-чи, дўстим.

— Гўшт-пўшт керак эмасми?

— Кўйинг, одам уялади.

— Эрталаб бердириб юбораман. Хайр, мен кетдим.

— Омон бўлинг, хотамтой дўстим,— деганча, кўчагача кузатиб чикди маслаҳатчи.

Соат ўнларда бахти каро директорни жарлик тубидаги пахса деворли кўргончага киритиб юбордиму, ўз групрамни тезроқ бошлаб келиш учун идорага югурдим.

ҚҰРҚИНЧЛИ ТУН

- Құрқяпсанми, Ҳошимжон?
- Құрқяпман.
- Құрқма ўғлим, сенинг орқангда бутун халк, ҳукумат турибди.
- Шундайку-я...
- Нашани олдингми?
- Олдим.
- Энг мұхими, шошма, ўзингни йўқотма.
- Хўп.
- Ҳамма ишни мен айтгандек қил.
- Яхши.
- Оқ йўл, ўғлим!— деб Салимжон акам мени йўлга кузатиб қолди. Ўзи ҳам бирга бормоқчи эди-ю, лекин начора, хизматчилик экан, боролмади. Унинг зиммасида ҳам меникидан оғирроқ вазифалар турибди. У ҳам туни билан ухламай югуриб-елиб чиқади.

Їигирма киши усти берк машинада йўлга тушдик. Шундан сўнггина мен ҳамроҳларимга қаёққа бораётганлигимиз, бизни қандай хавф-хатарлар кутаётганлиги, бажаришимиз керак бўлган иш ғоят масъулиятли эканлигини тушунтирамидим.

— У очопатларни аллақачон қўлга олиш керак эди,— ғижиниб қўйди пенсионер Муслим бобо.

— Хайрият, балоҳўрларнинг илдизига болта уриладиган кунларни ҳам кўрар эканмиз,— хурсанд бўлиб деди Мерган ота.

— Ҳаммаси саккиз киши дедингизми?— ташвишланиброрк сўради Суръат ака.— Анча оғир бўларкан...

— Қўрқманг,— деб қўйди дружиначи Ҳасан боксёр. У ўз кучига ишондӣ шекилли.

— Иккитасини ўзим тинчитиб бераман,— деди укаси Хусан ҳам.

Ахлатхона ёнида машинадан тушдик. Бошқа жойларда эҳтимол бундай эмасдир-у, аммо, бизнинг шаҳарда киш тушиши билан ириллаб шамол эсгани-эсган. Бугун ҳам каттик шамол туриб, кўкдаги кора булутларни гоҳ ўнгга, гоҳ чапга ҳайдаб тунни яна ҳам ваҳималирок, яна ҳам қўрқинчлирок қилиб кўрсатяпти. Атроф шунақангি қоронфики, бурнингдан нарини кўриб бўлмайди. Аксига олиб, суви куриб колган анхорга шу оқшом сув очиб юборишибди. Пенсионер Муслим бобо билан Мерган ота шалоплаб сувга тушиб кетишиди.

— Заары йўқ,— шивирлади Мерган ота,— босмачилар билан олишганимизда бундан оғиррок кунларни кўрганимиз.

— Тўхтанглар, менинг калишим оқиб кетибди,— деб каттиқ гапириб юборди Муслим бобо.

— Жим!— шивирлади Суръат ака.

— Кампиримдан балога колдим энди!— Муслим бобо кутилмаганда хаҳолаб кулиб юборса бўладими, ҳаммамиз кўркиб кетдик. Бир хилларимиз ерга ётиб олдик.

Гоҳ эмаклаб, гоҳ панараб чопиб, жар тубидаги пахса кўрғонга ётиб, аввал келишиб олганимиздек, уни ҳар томондан куршаб олдик. Мен ичкари кириб, ҳамма иш жойида бўлса гугурт чақиб, бостириб киришга сигнал берадиган бўлдим.

Бир сакраб девордан ошиб ўтдим. Ҳовли ҳудди гўрис-тондек коронги, жимлик, тик этган овоз эшитилмайди. Факат уйнинг мўрисидан аҳён-аҳёнда жонсиз учқунлар отилиб чикиб, коронглийк қаърида йўқ бўлиб кетяпти. Уйнинг эшиги берк, деразага парда тутилганга ўҳшайди — тирқишидан нурсиз ёруғлик кўриниб турибди. Уйга кандай кирдим энди? Эшикни ким очиб беради? Салгина овоз чиқса, ҳаммалари хушёр тортиб, режамизни чиппакка чиқариши мумкин! Шу пайтда кўғирчок театрида артист бўлиб ишлаганигим жуда кўл келиб колди-да. Бошимга қалпоқчамни кийиб кўздан гойиб бўлдиму, эшикка яқинлашиб, ҳудди совукқотиб колган мушук болага ўҳшатиб зорланиб, миёв-лай бошладим, кўлларим билан тахтани таталаб тирнадим. Хайрият, ялмоғиз кампир кулоғини динг қилиб ўтирган экан, дарров эшина колди.

Эшикни кия очиб:

— Ҳмм, совук баданингдан ўтиб кетдими,— деди. Бу пайтда мен лип этиб уйга кириб олдим.— Кир, кира қол тезорок... Кўркяпсанми, ха, майли, совуккотсанг яна келарсан,— деб, кампир эшикни ичидан беркитди.

Дош қозонда бикирлаб шўрва қайнайпти. Ўзиям нақ йигирматача товукнинг боши узилганга ўҳшайди. Нега десангиз, қозон шунчалик катта бўлишига қарамай, гўштлар бир-бирига тикилиб колибди. Хушбўй хид хонани тутиб кетибди. Иштаҳам қўзғаб, тамшаниб, бир-икки бор «култ-култ» этиб ютиндиму, «бор-эй, бирпас кутишса кутишар», деб чала пишган бир товукни қўлимга олиб, тикка турганимча, пул-пуфлаб, пок-покиза туширдим.

Салимжон акам кўп тадбиркор одам-да. «Бораётган жоининг жуда хавфли, гапингга қараганда, ҳаммаси куролланганга ўҳшайди. Ортиқ уринишнинг нима ҳожати бор, иложини топсанг, таомларига наша қўшиб бер, гаранг бўлиб

колишади, кўлга олиш осонлашади», деб ўргатган эди. Хатто чўнтағимдаги чақалокнинг муштидек келадиган нашани ҳам ўзи топиб берди. «Банияти шифо бўлсин», деб уни қозонга ташладиму ассалому алайкум дея секин ертўлага тушиб бордим.

Ана томоша-ю, мана томоша! Ҳаммалари аввалгидек ширақайф, кўзлари биё-биё. Майкачан бўлиб олишибди. Тагларида атлас кўрпачалар, шишалар очилган, майлар қадаҳларда тул-гул яшнаб турибди. Девқоматли паҳлавон ўртада, елкаларини учирив, бакувват билакларидаги мушикларини ўйнатиб, гоҳ ўнгга, гоҳ чапга шоҳ ташлаб ўйнига тушяпти, қолганлари қарсак чалиб, ашула айтишяпти:

Беш кун экан бу дунё
Кўрарингни кўриб кол.
Ёшлигингда хўб ўйнаб
Даври-даврон суриб кол...

Хўппа семиз амаки қарсакни негадир, эриниброк чаляпти, ашулага ҳам қўшилмаяпти. Факат ахён-ахёнда, худди омонатини топшираётган беморга ўхшаб, ияк қоқиб қўяяпти, холос. Ўғри Мутал бўлса, гўё бирор унга қарсакни каттикрок чалиб, ашулани ҳам бакириброк айтсанг мукофот оласан, деб шипшитиб қўйгандек, шериларидан ўзиб кетяпти. Пешанаси йилтирок амакининг жазаваси тутиб колибди: ҳамма нарсани унутиб, кора терга ботиб, оғзини каппа-каппа очиб, қарсакни ҳам бошқалардан кўпроқ ўряпти. Ориф чайковчи ашула боши экан. Кўзларини чирт юмиб, бўйнини чўзиб, хузур килаётгандек бошини чайқаб, ашулани тобора авжига чикаряпти:

Даврон келди сур, бегим!
Қандингни ҳам ур, бегим!
Омад келди от чопгин,
Савлати зўр, зўр бегим!..

— Яшавор, Бодрок!— Бесуяк бўлиб кетибсан-ку!
— Қийиб ташладинг, ука!— деб ора-чора кийкиришиб ҳам туришибди. Саллабодрок амаки чарчаб, боши айланди шекилли, чайқалиб кетди-ю, ўйинни тўхтатиб, баҳти каро директорнинг кўлидан торта бошлади.

— Туринг, устоз!
— Ҳа-ҳа, қани-қани!
— Қўймайсан, Бодрок!— деб ҳар томондан кийкиришиб колишиди. Йўқ, Одил Аббосов унча таранг қилиб ўтиrmadi,

лабини чўччайтириб, кўзларини қисиб ўрнидан турди-да, икки қўлини лайлакнинг қанотидек кент ёзиб: «Корасочим» га чалинглар бўлмаса», деб илтимос килди.

— Корасочим ўсиб қошимга тушди.
На савдолар мени бошимга тушди-ей!—

деб Ориф чайковчи ашулани бошлаб юборди. Тавба килдим-эй, наҳотки бу ўша бутун шаҳарга жиноят уруғини сепиб, мевасидан шерикларини ҳам баҳраманд этиб юрган баҳти қаро директор бўлса! Ахир у туппа-тузук ўйинчи экан-ку. Кўлларини чиройли ўйнатишини қаранг, оёқларининг ашула оҳангига мос тушаётганини айтмайсизми. Нима бало, ёшлигида эстрада театрининг ўйинчиси бўлганми дейман!

— Қойил!

— Офарин, устоз!

— Бекорга сизни саркорим демаганман, ахир!— деб ол-кишлай бошлашди шериклари.

Ўйин тўхтади. Чарчаб қолишганга ўхшайди, чукур-чукур нафас ола бошлашди.

— Мутал!— хитоб килди баҳти қаро директор.

— Лаббай, устоз!

— Қадаҳларни тўлдир, укам, бугун менинг энг баҳтли куним. Душманимнинг оёғига яна бир болта урдим...

Бири стаканда, бошқаси косада, бири оқидан, бошқаси қизилидан отиб олишгач, кўзларини сузишиб, чала-чулпа сўзлар айтишиб, ҳар хил нарсалар тўғрисида гаплаша бошлашди. Ўтган сафаридек, бу гал ҳам саркор тобеларидан пул йифиб, ўғри Мутал билан Саллабодрокка оз-оз бериб, колганини портфелига жойлади. Чайковчини тайёргина молларни халигача бозорга чиқариб сота олмаганлиги учун койиди. Бешик ясадиган дўконча олдидаги автоинспекция ходимларини чалғитиши учун уч юз метр нарида авария ўюштириш керак эди, деб маслаҳат берди.

— Бу фикрингиз жуда маъқул, устоз,— қўлини кўксига кўйиб куллук килди чайковчи.

— Машинани ўзим топиб бераман!— ваъда бериб юборди ўғри Мутал. Пешанаси йилтироқ амаки билан хўппа семиз амаки, бизга яна ҳам кўпроқ ҳашак беринг, бозор жуда авжида, деб илтимос қилишди.

— Овқат пишди!— эълон килиб қолди шу пайт ялмоғиз кампир. Чайковчи билан Мутал юкорига чиқиб, билкиллаб турган товуқларни катта тоғорага босиб тушишди. Бир оздан сўнг товуқ суюкларининг қирсиллаб синиши, лаблар-

нинг чапиллаши, пасти-баланд пишиллаш овозлари, ора-чора қекиришлар ҳам қулокка чалина бошлади.

— Мутал!

— Буюринг, устоз!

— Кўй, тўлдириб қўй! Бугун мен баҳтиман!

— Сизнинг баҳтингиз бизнинг баҳтимиз,— чайналиб гапга кўшилди чайковчи.

— Сиз бўлмасангиз биз аллақачон кўлга тушган бўлардик!— деб миннатдорчилик билдириди пешанаси йилтироқ амаки.

— Мен борман, ҳеч қайсинг кўркма,— кимнидир отиб ташламоқчи бўлгандек кўрсаткич бармоғини ўқталиб гапира бошлади баҳти каро директор,— чунки мен айёрман, тулкиман! Ҳаммасига чап бераман... ОБХССми, у мендан кўркади! Юрагини олиб кўйдим, худо хоҳласа, яқинда ҳаммаси ишдан кетади. Ҳали кўп даври-даврон сурәмиз. Тўғрими, Мутал?

— Ҳак гапни айтдингиз, устоз. Уларни ҳали кўп ўйнатамиз.

— Менинг тушимга ҳар куни ОБХССнинг бошлиғи киряпти,— ютиниб кўйди чайковчи.

— Мен ҳам шунақа тушлар кўряпман,— аста бошини кўтарди ҳўппа семиз амаки.— Ҳозир ҳам туш кўраётганга ўхшайман, бошим айланниб кетяпти...

Пешанаси йилтироқ амаки:

— Айланиш...— деди-ю, гапини йўқотиб кўйди шекилли, бир оз жим қолди.— Ҳаммамиз айланяпмиз, товоклар, шишалар, шишалар айланяпти, ертўла айланяпти...

Наша аста-секин ўз кучини кўрсата бошладими, бир-бирларига қараб илжайшиб, тиллари калимага келмай қолди.

— Хи-хи-хи!— кулди биттаси.

— Ҳа-ҳа-ҳа!— жўр бўлди бошкаси.

— Ҳе-ҳе-ҳе!— дея давом эттириди учинчиси.

Вактни кўлдан бой бермаслик учун шошилиб уларни куролсизлантира бошладим. Баҳти қаро директор билан ўғрида ўқланган тўппонча, чайковчи билан девкоматли пахлавонда ханжар бор экан. Қолганларида ё ҳеч нарса йўқ, ёки тополмадим.

— Наша! Товукдан нашанинг ҳиди келяпти!!— бақириб ўрнидан туриб кетди девкоматли пахлавон.

— Наша!

— Ҳа, ҳа, нашанинг ҳиди бор!— деб юмилиб бораётган кўзини каттарок очмоқчи бўлди баҳти қаро директор.— Мутал, сен килдингми бу ишни?

- Худо урснин! — қасам ичди ўғри.
- Чайқовчи, сендан шубҳам бор.
- Тил тортмай ўлай, устоз!
- Ҳозир тил тортмай ўласан! — баҳти қаро директор костюмининг чўнтағини пайпаслаб кўрди, таталаб портфелини очди, охири шимининг чўнтағига қўл сукиб «тўппончам!» деб бакириб юборди. Турмоқчи бўлувди, мункиб кетди.
- Бодроқ, ушла ўғрини! — деди ётган ўрнида хириллаб.

Бир нафасдан сўнг ертўлада, томоша қилсанг арзийдиган муштлашиш бошланди. Девқоматли паҳлавон ўғрини, баҳти қаро директор чайқовчини, пешанаси йилтироқ амаки, негадир омборчини бўғиб олди. Ҳаммаси ҳам гаранг, тузукроқ муштлашай деса, боши айланётганидан қўлинни кўтаргани мадори келмайди. Ўн минутлардан сўнг бир-бирларини бўғишганча чўзилиб қолишиди.

Бахти қаро директор бошлиқ жиноятчиларнинг энг сўнгги базми шу йўсин бир-бирларини бўғиши, иякларига мушт тушириш билан якунланди.

— Лекин ўғлим, довюрак йигит экансан! — деди Муслим бобо жиноятчиларни машинага юклаб қайтаётганимизда. — Мана бу паҳлавоннинг ётишини қара, лоақал шундан ҳам кўрқмадингми-а?

— Сал-пал кўрқдим ҳам, — дедим камтарлик қилиб.

Эртасига эрталаб Одил баттолнинг ер ости ҳазинасидағи беҳисоб бойликлар-у, ўғирланган ҳужжатларни ҳам келтириб бергач, ўзим бошчилик қилган «Сарик девни кувиб» операциясини шу билан тугатган бўлдим. Икки минг тўрт юз дона ҳар хил сурат, сухбатлар ёзиб олинган тўрт минг икки юз метр лентани бошлиқларимга топширдим. Тергов ишларини мендан кўра ўн баробар тажрибалироқ бўлган майор Холиков олиб борадиган бўлди. Ўша куни кёчга томон идорамизнинг қора «Волга»сида кишлоққа жўнаб кетдик.

САРИК ДЕВНИНГ ЎЛИМИ ЕКИ ОЛАМ ГУЛИСТОН БҮЛГАНИ

ҚИШЛОҚДА ЎТГАН ҚУНЛАРИМ

Шундай килиб... нима деяётган эдим, бувижоним билан қишлоқка жүнаб кетдик деяётган эдим шекилли, ҳа, худди шундай деяётган эдим... Ўзиям қишлоғимизни жуда соғи-ниб қолган эканман, Зокир, Ориф, Миробиддинхўжалар ҳам мени интизор бўлиб кутишаётгган экан. Агар яна бир ҳафта келмасам, Зокир мени кўргани бормоқчи, қайтаётгандага тўйга таклиф килиб келмоқчи ҳам экан.

Йўқ, яхшиси бир бошдан гапирай. Орик, семиз жиноятчилару, уларнинг қора қилмишларини исбот қилувчи ашёи далилларни топширган куним эртасига район милиция бошқармасида полковник Али Усмонов раҳбарлигида мени, яъни сарик девларни кўлга туширишда катта жасорат кўрсатган сержант Хошимжон Рўзиевни кандай рағбатлантириш масаласи кўриб чиқилибди. Кимдир, ўртоқ Рўзиевга пул мукофоти берсак яхши бўлар эди деган экан, устозим: «Менимча, Хошимжонга пулнинг хожати йўқ, негаки пулни ёмон кўради. Сарфлашни ҳам билмайди, олган маошини бир кунда харжлаб, эртасига яна карз сўрашга тушадиган одати бор...» деб эътиroz билдирибди. Шундан сўнг Али Усмонович: «Агар каршилик бўлмаса Хошимжонни Кримга, милиционерларнинг дам олиш уйига жўнатиб, бориш-келиш, ейиш-ичиш ҳаражатларини ўз бўйнимизга олсан», деган экан, бу таклиф камоли маъкул бўлганидан ўтирганлар карсак чалиб юборишибди.

Шундай килиб мен Кримга жўнайдиган бўлиб қолдим.

— Нима-нима?!— деди бувижоним кошларини пасти-баланд килиб.— Қанақа Карим чиқди яна?

— Кариммас, Крим!

— У ерда нима қиласан?

— Дам оламан.

— Ҳўкиздек йигит каравотнинг поясига оёғингни ташлаб ётгани уялмайсанми?

— Йўқ, уялмайман.

— Хеч ёққа бормайсан. Қишлоққа олиб кетаман, таппи думалатасан.

— Таппи!

— Бўлмаса, тўнка ёрасан.

— Тўнка?!

— Ўтган йили отпускага бормадинг, аввалги йили алдаб кочдинг. Уйда бир чўп ўтиш йўқ, болам. Дадангга ачинмайсанми? Бир ўзи қайси бирига улгурсин?

— Бари бир таппингизни думалатмайман, обрўйимга тўғри келмайди энди... Ойша билан Доно қилишсин. Улар кошига ўсма, кўлига хина кўйиб маза қилиб юришаркану, биз таппи думалатарканмиз-да!

— Гап қайтарма! — ўшқириб кўйди бувижоним.

— Бари бир начальникимиз кўнмайди,— деб оёғимни тираб туриб олдим мен ҳам. Ўзингиз биласиз-ку, бувижоним билан тортишиб ўтиришнинг фойдаси йўқ. Бари бир айтганини қилдиради. «Хозирча мен тирик эканман, начальнигинг ўзим бўламан, мендан кейин ихтиёргинг ўзингда!» деб ўрнидан туриб менинг кийим-бошларимни йиғишириб, чамадонга жойлай бошлади. Парадга кийиб чиқадиган шапкам бор эди, уни дадамнинг хуржунига солди. Бахтимдан ўргилайки, сухбатимизни Салимжон акам айвонда эшитиб ўтирган экан. Чиқишим билан кулиб, бош чайқаб:— Қампир зўр-а!— деб кўйди.

— Кўриб турибсиз-ку!— дедим йиғлагудай бўлиб.

Биргалашив бориб, Али Усмоновичга Кримга бора олмас-лигимни ётиғи билан тушунтирдим. Лекин, ким нима деса деяверсин-ку, мен шу ёшга кириб Али Усмоновичдек мард, хотамтой бошликни ҳеч кўрган эмасман. Менинг гапимга кирмадинг, деб хафа бўлиш ўрнига кўнглимни тоғдек кўта-риб юборди. «Хали ёшсиз, дам олишга улгуарсиз» деб, бошқарма фондидан икки юз сўм пул мукофоти ажратди, ўзи миниб юрган қора «Волга»ни ихтиёrimга бериб:

— Юзимизни бутун министрлик олдида ёруғ қилган йи-гитдан жонимни ҳам аямайман,— деди.

Кундуз соат учларда қишлоқка жўнаб кетдик.

Рулда ўзим, ёнимда дадам мудраб кетялти, орка ўрин-дикда яйраб кетаётган бувижоним жавраб, мени одам бўлмайди деб бутун қишлоққа гап тарқатган Ҳожар келин-ойимнинг гўрига гишт қалаюпти.

Далаларда баҳор бошланиб қолибди: ариқлар бўйидаги ўтлар кўкарган, дараҳтлар новдаси бўртиб, куртак чиқаришга мойил бўлиб турибди. Тракторлар гуриллаб ер ҳайдайди, ер текислаётган, ариқ очаётган эркагу хотинлар бизга тикилиб, бир хиллари кўл силтаб қолишади. Кушлар эсон-омон баҳорга чиқиб олганларига севиниб, осмону фа-лакда ғужгон ўйнашади... Тўсатдан, кутилмаганда, қалбимга кувонч, шодлик тўлиб, ашула айтиб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Бувижоним дағал қўллари билан сочимни силаб: «Оббо, тентагим-эй, ашула айтишни қачон ўргана қолдинг?» деб эркалаб кўйди.

— Милиция ходими ҳамма нарсани билиши керак, бувижон!

— Худоё сени одам қилган милиция у дунёю бу дунё кам бўлмасин,— қўлинни очиб фотиҳа ўқиди бувижоним.— Зокир ўртоғинг уйланяпти, эшитдингми?

— Кимга?

— Овсар тегирмончининг набираси бор-ку, Ҳакима.

— Э, турникдан йикилиб, оёғи чўлок бўлиб колган кизами?

— Ўшанга. Фермада сут соғувчи бўлиб ишлаётган эди.

Зокир андак бўлмаса шарманда бўлаёзди. Ҳакимага ишқи тушиб қолган экан. Нукул ферманинг томига чиқиб ашула айтармиш, бир-икки марта Ҳакимани пойлаб бориб, кўча эшиклари олдида ухлаб қолибди...

Кишлокқа намозгар маҳалида кириб бордик. Худди цирк томошаси келгандек, болалар орқамиздан кувиб уйгача эргашиб боришиди. Бечора ойижоним-ей, гоҳ йиглайди, гоҳ кулади. Мени ўтқазгани жой тополмай, нукул машина сигналини эшитиб, бир чўчиб тушганини гапиради. Сингилларим Ойшаҳон билан Донохон бўлса севингланларидан иргишлишиб, негадир, мен бу ёқда қолиб, бир-бирларини ачомлашишади, бетларимдан ўпишади.

Кўз юмиб-очгунча ховлимизга одам сиғмай кетди. Бир хиллари мен билан омонатгина сўрашиб, кўпроқ мен миниб келган машина билан кизиқа бошлашди. Ҳатто биттаси: «Ўғирлаб келганга ўхшайди, қаранг, Ҳошимнинг кўзи бежо!» деган гапни ҳам айтибди. Дадам Умурзок қассобни чақириб келиб кўй сўйдирди, катта қозонда шўрва пиширишди. Қечкурун, негадир, колхозимизнинг раиси, бухгалтер, агроном Анорбой тоғалар ҳам келишди. Участковой амакига бола юбориб, уни ҳам чақиририб келдик. Бу ёқда мактабдош дўстларим Зокир, каникулга келган Миробиддинхўжа, олтинчи синфдан ўқишини ташлаб кетиб, хозир тракторчи бўлиб ишлаётган Акром, Тошкентда қайси бир институтда сиртдан ўқиб, колхозда бош табелчилик қилаётган Тошпўлат, тиш докторлиги техникумини битириб келиб, ҳеч кимга гап бермай юрган хумкалла Ориф... э борингки, ҳамма оғайниларим ҳам тўпланиб қолишли. Гарчи ҳаммалари мени кўриш, ҳол-аҳвол сўраш учун келишган бўлса ҳам, гап бутунлай бошқа ёкка бурилиб кетди. Эркаклар бу йил қиши чўзилиб, хашак тамом бўлиб колгани, бозорда қўй-молининг баҳоси тушиб, бир боғ бедага битта кўзи берадётгани ҳакида гаплаша бошлашди. Аёллар магазин мудири гардиши ҳалланган чинни коса билан пахта гулли пнёлани чайковга чикараётгани, худо хоҳласа, топгани ўлимлигига буюриши тўғрисида баҳсланишга тушишли. Ойниса кампир келинини кўз очирмасмиш, Тўпониса кампир куёвнини ўзиса

иситиб олиш учун домлага қатнаётган эмиш, Холниса кам-
пирнинг эрӣ, қариганда бузилмай ўлгур, хотинининг ўлим-
ликка йигиб кўйган пулини белига тугиб, курортга кетиб
колган эмиш... Хуллас, хотинлар бир-бирига гап бермай,
бир-бирлари билан мана шунақсанги шивир-шивир қилишар-
ди. Биз, яъни синфдошлар, ўзингиздан колар гап йўқ, ким
қаерда ўқиётгани, ким қанақа ишга киргани, ким ишни
уддалай олмай қочиб кетгани, ким уйлангани-ю, кайси киз
эрга теккани ҳақида сухбатлашдик. Донга тўймай қолган
хўролзар кичкира бошлаганда ҳамма уй-уйига тарқалди,
Дадам ният қилиб кўйган экан, участковой амакига бош-
дан-оёқ сарпо қийғизди, ўғлимни яхши йўлга бошлаганин-
гиз учун ўла-ўлгунича хизматингизда бўламан, деб ёлғондан
бўлса ҳам қасам ичиб кўиди.

Охири кўчада Зокир икковимиз қолдик.

— Ке, яна бир кўришайлик,— деди у тўсатдан қўллари-
ни ёзиб.

— Ҳали кўришдик-ку!

— Бир кучоқлаб ўпмасам тўймайдиганга ўхшайман, ше-
рик. Ке, бир ўпишайлик...

Ачомлашиб, бир-биrimизни ўпишиб, ялашиб, охири ку-
раш ҳам тушиб, айик болалардек роса пуйпалашиб олдик.
Чарчаб эшигимиз олдидаги супачага ўтиридик.

— Шерик, сендан бир нарсани сўрасам очиқ жавоб бе-
расанми?— Шундай деб, Зокир, негадир, у ёқ-бу ёғига кўз
ташлаб олди. Нимани сўрашини юрагим сезиб турибди.
Уйланмоқчи бўлганини айтиб, шу ишим тўғрими ёки нотўғри-
ми, деб мендан албатта маслаҳат сўрайди.

— Менга қара, очиқ айт, сен ҳеч кимни севасанми?—
деди Зокир бирон ножӯя гап айтиб кўйгандек қўркиб.

— Йўқ, севмайман,— деб жавоб қайтардим.

— Мен расво бўлдим...

— Йўғ-э!

— Рост, овсар тегирмончининг набираси бор-ку...

— Ҳакимами?

— Ҳа, ўша. Фермамиизда сут соғувчи бўлиб ишлайди.

— У чўлоқ-ку!

— Ўша чўлоқ оёғини яхши кўриб қолдим-да... Била-
санми, Ҳакима соғадиган сигирларни ҳам яхши кўраман.
Сут куядиган челаклари-ю, юрадиган кўчаларини, кўча эшиклари
олдидаги теракларгача — ҳаммасини яхши кўраман...

— Йўғ-э!

— Рост, шерик. Кечалари, агар ишонсанг, йиглагим ке-
лади. Кундузлари бўлса, ҳадеб ашула айтсан дейман... Ўзини
кўрсам оёғим қалтираб, тилим айланмай қолади...

— Чатоқ бўпти-ку!

— Охири чидолмай хат ёзишга карор килдим.

— Нима деб ёздинг?

— Нима деб ёзганимни кўяверу, шерик, бу ёғи жуда расво бўлди-да. Биласанми, мен Ҳакиманинг фамилиясини Шокирова деб юрар эканман. Хатни ёзиб, почта кутисига ташлаб юбордим. Беш кун кутдим, ўн кун кутдим, бор таваккал, деб яна ёздим. Тегирмон бошида каҳрамон оға Ҳакима опа бор-ку, биласан-а, хатдарим бориб ўшанинг эрига тегаверибди. Бир кун эрталаб молларни энди далага хайдайман деб турсам, молхонага Турон тоға кириб келди. Хеч нарсадан-хеч нарса йўқ, қамчи билан савалаб кетса бўладими. «Нега урасиз?» десам, «аҳмок, бу хатни сей ёздингми?» дейди. Бундай карасам, мен ёзган хатлар. «Ишкінда куйиб ёнган молбоқар Зокир», деб имзо кўйганман. Тек туравердим. Чарчагунча савалаб охири: «Нега ёздинг,— деб сўради,— ўз тенгинг куриб кетганми, ўнта боласи бор хотинни бошингга урасанми?»

— Сизнинг хотинингизга ёзганим йўқ уни!— дедим.

— Кимга ёздинг бўлмаса?

— Овсар буванинг набирасига ёзгандим,— деб очик ик-
пор бўлиб кўя колдим.

— Аҳмок!— деди сал жаҳлидан тушиб Турон тоға.—
Дадангга ўҳшамай ўл! Опа-сингилларнинг қайси бирига
ошик бўлганини билолмай даданг ҳам совчиларни бир йил
кинаган эди. Анковнинг боласи ҳам анқов бўларкан-да.

Турон тоға жаҳл билан хатларни йиртиб, коғоз парчаларини бетимга отди-да, «бобонг ҳам шунака эди», деб жавраганча чикиб кетди. Бу гап икки-уч кун ичиди бутун кишлокқа овоза бўлди. Бечора Ҳакима касал бўлиб ётиб колди... Охири ўзлари совчи юборишиди.

— Сенгами?

— Менга.

— Тескариси бўпти-да?

— Шунака, тескари бўлди. Сен бўлганда бунака бўл масди, маслаҳат берардинг...

— Хўш, кейин ўзи билан гаплашдингми?

— Гаплашдим, йиглади... Кейин менам йигладим, роса йиглашдик... Расмини ҳам берди... Шерик, сендан бир илтимосим бор, лекин йўқ демайсан.

— Хўп, йўқ демайман.

— Тўйдан сўнг Ҳакимани шаҳардаги катта дўхтиларга олиб борамиз, ёрдам берасан. Битта оёғи сал калта, менинг этимдан олиб, уласа бўларкан. Аптекачи айтди. Иккевимизни битта каравотга ёнбошлаб ётқизиб, оёғимизни оёғимизга улаб кўйишиша, уч ойда соппа-соғ бўлиб кетар экан...

- Ҳакима кўнармикан?
- Кўнади.
- Тўй качон?
- Май байрамига киламиз, ўйинчини шаҳардан ўзинг олиб келасан.

Тонг отиб, бирин-кетин юлдузлар сўна бошлагунча гаплашиб ўтиридик. Лекин, шунда хам бир-бири мизга тўймадик. Хали айтдим-ку, оккўнгил дўстимни жуда, жуда хам соғинган эдим.

Шу йўсин қишлоқда маза килиб юравердим. Бугун Зокир билан дардлашган бўлсак, эртасига хумкалла Ориф билан ҳасратлашдик. Тиш доктори бўлмай кетгур, тиш кўйиб бериш бир баҳона бўлибди-ю, хув бирда, олтинчи синфда ўкиб юрганимизда менга дарслардан ёрдам берган Саддинисо бор эди-ку, ўшанинг бошини айлантириб кўйибди. Ёзда, отпуска пулини олса Саддинисонинг ойисига хам тилла тиш кўйиб берармиш.

Хаммадан хам қишлоқда бўлган кунларимда бувижоним маза қилди. Эртадан-кечгача машинадан тушмай катайса қилгани-қилган. Кўпинча машина ойнасидан бошини чикариб юради денг. Ҳожар келинойининг уйи нари бореа 400 метр қелади холос, ишонсангиз, ўшаникига элак ёки хамиртуруш сўрагани чиқса машинада боради. «Нега бундай киласиз, бувижон!» десам, «ишинг бўлмасин, манқани кўзини куйдирмокчиман», дейди.

Кари ўрикни кесиб ғўла қилдик. Таппи думалатиб, томларни тўлдириб ташладик. Сандикдаги туршагу шафтоли қокиларни текин машинада бозорга олиб бориб сотиб хам келдик. Дадам икковимиз бокка чикиб эртанги помидор экиш учун ер чопаётган эдик, бувижоним тарелкада туршак, кориндор чойнакда чой кўтариб келиб колди. Дадам чой ичгани ўтириди. Мен жон-жаҳдим билан кетмон уришда давом этдим.

— Ҳошим, чой ичмайсанми, тайлоғим? — жуда меҳрибон бир охангда сўради бувижоним.

— Ҳозир сув ичиб олдим, — деб кўйдим.

— Нима қилай, Ҳожарникига совчиларни чиқараверайми? — халигидан хам майинроқ, меҳрибонроқ бир охангда сўради бувижоним.

— Қерак эмас, — дедим негадир худди китигим келган-дек бир кайфиятга тушиб. — Ўзиям манка, кизи хам манка.

— Ҳалча бувининг кизи-чи?

— Ўрдакка ўхшаб лапанглаб юради-ку?!

— Рашидани келин қилайлик бўлмаса?

— Мен ашулачини олмайман.

- Кимни танлайсан бўлмаса?
- Фаридани!
- А, қанака Фарида?
- Менга чучвара килиб берган Фарида...

Бувижоним кошларини чимириб, қўлига кесак олиб, се-
кин ўрнидан тураётган эди, шу пайт бокка кишлок совети-
нинг секретари ховлиқканча кириб келди.

— Ўртоқ Рўзиев, шаҳардан телефон килишиди, зудлик
 билан етиб борар эмишсиз...— деди у энтикиб.

«Салимжон акамга бир гап бўдиб колган бўлса-я», деб
 ўйладим-у, алланечук бўшашиб кетдим.

ВОЙ ОТАМЛАБ ЙИГЛАДИМ

Шаҳарга учиб келялман. «Волга» канча тезлик билан
 юра олса, шунча тезлик билан хайдаяпман. Назаримда йў-
 лим хеч унмаётгандек, шахар мендан кочаётгандек туюла-
 ди. Эҳтимол ўлмагандир... Е Одил баттол камоқхонадан
 кочдимикан, борди-ю... баттол пичок урган бўлса-чи!.. Ус-
 тозимнинг кўчасига бурилганимча бир-биридан кўркинчли
 ўйлар, поёнсиз хаёллар менга тинчлик бермади...

Салимжон акамнинг кўча эшиклари олди тозалаб супу-
 рилган, сувлар сепилган, катта-кичик одамлар узун-киска
 бўлиб кириб чикиб туришибди... Юрагим уриб кетди. На-
 хотки, нахотки мен учун дунёда энг кимматли бўлган, бағри
 кенг, саҳоватли бир одам омонатини топширган бўлса, на-
 хотки мен унинг охирги сўзини эшитолмай колган бўлсам!
 Йўк!!! Э, лаънати ўлим, дедим-у, додлаб юбордим... Киш-
 лоқли эмасманми, ўзимизнинг одатимизга риоя килиб, «отам-
 ма, отамма!» деб ўкириб, остоная яқинлашавердим. Куйиб
 кетган кўксимдан:

— Охиратга сафар килган отамма! Бизни етим килиб
 ташлаб кетган вой отам!— деган фарёдлар отилиб чикавер-
 ди. Остоная яқинида ранг-рўйи ўчиб кетган магазинчи кўш-
 нимиз йўлимни тўсиб:

— Ҳошимжон, ўзингизни босинг!— деб ёлворди.

— Юрак-бағрим адо бўлди, отамма!— деб яна авжига
 чикдим.

— Ўзингизни босинг деяпман,— деб Неъмат ака мени
 тўсмокчи бўлувди, уни нари итардим-да: «Мехрибоним вой
 отам»лаб ичкари кириб бордим ва остоная остида ўти ўчган
 мотордек такка тўхтаб колдим... Ҳовли тўла одам. Қўни-
 қўшилар, маҳалланинг текин зиёфат дарагини эшитса том-
 дан ташлашга тайёр турган бекорчилари, Салимжон акам-
 нинг узок-яқиндаги орнек семиз ошна-оғайнилари... Ҳалиги

трамвайнинг вагонига ўхшаш чўзинчок равон бор эди-ку, ана ўша ерда погонларини йилтиратишиб, савлат тўкишиб милиция ходимлари ўтиришибди. Каравотда ўзимизнинг со-зандалар машқ чалишяпти... «Нима қилдим энди, роса шарманда бўлдим-ку... Йўқ, шарманда бўладиган анойи йўқ! Хозир ўзимни мастиликка соламан, ҳамма бемаъни ишлар мастиликда қилинади. Ҳамма маст бўлганда милиционер ҳам бир марта бўлса нима қилибди!..» Кўлларимни ёзиб, дирдир қалтираб турган оёқларим билан ерни гурс-гурс тепиб ўйинга тушиб кетдим.

— Ие, Рўзнев кепти.

— Кип-кизил маст-ку!

— Каранг-а, мастилик Ҳошимжонга жуда ярашаркан—

— Ўйна, йигитча, ўйнаб кол!

— Ўзлари ичиб олиб, кўчаларда «отамлаб» юришади-ю, сен билан мен юз грамм ичсак, ўн беш сутка беришади...— деган гаплар кулогумга эшитилиб турибди. Мен бўлсан парвойимга ҳам келтирмай, нукул ўйинга бериламан. Аввал шахар милицияси паспорт бўлимида ишлайдиган иккита қизни, кетидан иккита бегона йигитни ўйинга тортиб, бошқаларни ҳам қарсак чалишга деъват этдим. Бир нафасда бутун меҳмонлар қарсак чалишиб, чайқалишиб, бир жону бир тан бўлиб кетишли.

Секин бир чеккага ўтириб олдим.

— Ҳошим, ўғлим!— деган овоз эшитилиб қолди оркамдан. Бундай қарасам, одамларни оралаб, мени мўлжалга олиб кучогини кенг ёзганча Салимжон акам келяпти.

Мени ердан даст кўтариб, негадир пешанамдан ўпди:

— Карим келди, аканг келди, ўғлим!

Карим ака, илгари устозим айтиб бергандек, чинакам пахлавон йигит экан, бай-бай-бай, комати келишганини қаранг! Худди одамларга кўз-кўз қилиш учун кўл билан ясалганга ўхшайди.

— Янглишмасам, Ҳошимжон бўлсангиз керак, шундайми?— деди Карим ака менга яқинлашиб.

— Худди шундай,— деб кўйдим. Ўзи мен жуда ғалатиман. Бир хил вактларда булбулигўё бўлиб гапиравериб, одамларнинг миясини кокиб кўлига бераман. Хозир бўлса, тавба, оғзимга «алиф» ҳам келмаса бўладими! Карим аканнинг афтига қараб, илжайганимча жим туравердим. Хайрият, ўзи гап бошлаб қолди.

— Дадамнинг ёлғизлигини билдирамай жуда яхши иш килгисиз, Ҳошимжон!

— Ха, ха, шунақа бўлди.

— Дадам иковларинг ёзган хатни олиб турдим, раҳмат!

— Арзимайди.

— Хазилни ҳам боплар экансиз.

Тавба, нималар бўляпти ўзи. Нега бундай бўлиб қолдим?

Йўқ, оғзимга талқон солгандек жим ўтираверсам, Карим акам учун нокулай бўлади, ё туриб кетишим керак, ё гапиришим керак! Ахир, у менинг илжайишимни томоша қилиш учун ёнимга келгани йўқ-ку.

— Карим ака, ҳали сиз билан тўйиб-тўйиб гаплашамиз,— дедим нихоят ўзимни қўлга олиб,— рухсат берсангиз, меҳмонларга хизмат килсан...

Ичкари уйдан кийимимни алмаштириб чикдиму, енгими ни тирсагимгача шимариб, хизмат килишга тушиб кетдим: кабоб ташидим, чой келтирдим, бўш тарелкаларни йиғиб олдим, беш-ўнтасини синдириб ҳам қўйдим, хуллас, тунги соат биргача меҳмонлар кетиб, ҳаммаёкни йиғиштириб олгунимизча хеч тинмадим. Салимжон полковникнинг чинакам садоқатли ўғли эканлигимни меҳмонларга ҳам, Карим акамга ҳам бир кўрсатиб қўяй дедим-да.

«ЙЎҚ, МЕНГА ОТАЛИК ҚИЛМАДИНГИЗ!»

Эртасига мен бир йўла учта, йўқ, кечирасиз, тўртта хушхабар эшитиб, андак бўлмаса кувончдан гангиги колаёздим. Соат ўнда Али Усмоновичнинг кабинетига йиғилдик. Мана шу ерда мен кетма-кет янгиликлар эшиздим ва ҳали айтганимдек, охири жиндек гангиг ҳам қолдим. Биринчидан менга, яъни Хошимжон Рўзиевга кичик лейтенант увони берилибди. Иккинчидан, полковник Али Усмонов область милициясига бошлиқликка тайинланиб, министрликнинг тасдигидан ҳам ўтиб келибди. Учинчидан, менинг устозим район милиция бошқармасига бошлиқ бўлиб ўтиб, роппа-роса бир хафта ишлаб ҳам қўйибди. Тўртинчидан... Кечирасиз, очигини айтсам Хошим мактанияпти, баъзан жуда ошириб юборди-да, дейсиз, очигини айтмасам, ҳакиқатни беркитган бўламан... Тўртинчидан, кичик лейтенант ўрток Рўзиевни ОБХСС бўлимига бошлиқ килиб тайинлашибди.

Али Усмонов биз билан хайрлаша туриб, йиглаб юборди. Ростдан йиғладими ёки жўрттага йиғладими, бунисини аниқ айттолмайман-ку, аммо кўзларидан дув-дув ёш тўқилганини ҳаммамиз кўрдик.

— Мен сизлар туфайли одам бўлиб обрў топдим, оддий ишчи эдим, Салимжон акамнинг тавсияси билан милицияга келдим. Бу киши мен учун чинакам мураббий, чинакам устоз бўлди. Мен парткомимиз Каромат Хошимова, маҳал-

лий комитетимизнинг ранси ўртоқ Холиков ва бутун колектив олдида бир умр карздорман. Иш пайтида кўн-камчиликларга йўл қўйдим, катодар килдим, мени тўғри йўлга солишиди, тарбиялашди. Мен Суръат Орипов, Одил Шарипов, Хошимжон Рўзиев сингари ёш ходимларимизга таъзим қиласман. Шуларнинг садокатли меҳнатлари туфайли менинг режаларим амалга ошди. Мен... мен... бу ердан кетиш мен учун жуда оғир...— худди шу ерга келганда, ҳали айтганимдек, Али Усмонов кўзларидан дув-дув ёш тўкиб йиғлаб юборди.

Шу куни гарчи мен учун ҳар томонлама кувончли бўлса ҳам, бу хушхабарларнинг қайси бирига кувонишини билмай гангиганимдан ёки одамлар ичида: «Э ўл, ўзинг ҳам зўрға турган экансан, бунча талтайиб, бунча аталадек суюлмасанг!» деб айтишмасин дея кўркканимдан жўрттага ковоғимни солиб, бирон муҳимроқ нарса ҳакида ўйлаётган кишидек пешанамни тириштириб хонада жим ўтиравердим. Куннинг иккинчи ярмида эса, одамлар: «Оббо, амал тегмай ўлсин, ковоғини солиб, хода ютгандек кеккайиб ўтиришини каранг, амалдорлик курсисини бунча яхши кўрмаса-я!» дейишларидан чўчиб, хонама-хона юриб, латифалар айтиб, ҳамкасларимни роса кулдирдим.

Кечкурун уйга қайтсан Салимжон акам ўғли билан равонда ўтирибди. Ораларидан гап кочганга ўхшайди, икковлари ҳам бошларини эгиб олган, бир-бирларига қарамаслик пайида. Хона ўртасида чамадон билан Карим акамнинг камоқхонадан кийиб келган плаши ҳам турибди. Ичкариги уйга кириб ечиниб чикдим. Тарава майдалаб, самоварга ўт солдим, сўнг ёнларига келиб ўтирдим.

— Ўғлим, ўйламай иш қиляпсан,— деди Салимжон акам уф тортгандек.

— Бошқа иложим йўқ,— деди ўғли тескари караб.

— Ҳар холда кари отангга ҳам жиндек ачинсанг бўларди, бир оёғим гўрда бўлиб қолди...

— Сиз-чи?— Карим ака ўрнидан туриб кетди.— Мени каматаётганингизда мен ҳам сизнинг ўғлингиз эканимни ўйлаганимидингиз? Бошқалар ўғлининг бошига ташвиш тушса, югуриб-елиб ёрдам беришади, куткариб қолишга харат-килишади. Сиз-чи? Сиз кўял-оёғимни боғлаб ушлаб бердингиз.

— Мен ўз бурчимни адo этдим, ўғлим!

— Халқ олдида, хукумат олдида юзим ёруғ бўлсин, виж-донимга доғ тушмасин деб ўйлагансиз, шундайми?

— Шундай, ўғлим.

— Демак, сиз ўз обрўйингизни ўйлагансиз-у, менинг келажагимни, ўлим тўшагида ётган онам бечоранинг хаётини ўйламагансиз. Онамнинг хаёти билан менинг келажагимни ўз обрўйингизга курбон қилгансиз!

— Лекин, сен жиноят қилган эдинг-ку! — Столни муштаб, Салимжон акам ҳам ўрнидан туриб кетди. — Сен қилмишингга яраша жазо олишинг керак эди. Хар кандай жиноятчи жазоланиши керак!

— Ёлғон гапиряпсиз.

— Тилингни тий!

— Мен сиз билан охирги марта гаплашяпман, — деб Карим ака секин ўрнига ўтирди, — шунинг учун хамма гапни очик айтиб кетишими керак. Сиз хар кандай жиноятчи жазоланиши керак деяпсиз. Мен ёлғон деяпман. Чунки сиз ўзингизга тухмат қилган, ўғриларга шерик бўлган Шарифа Усмоновани қамоқдан чиқариб юборгансиз.

— Чунки у айбига икрор бўлган.

— Мен-чи, мен ҳам икрор бўлувдим-ку.

— Сен жиноятингни мен, яъни милиция ходими фош қилгандан кейин икрор бўлгансан.

— Барни бир эмасми?

— Йўк, барни бир эмас, ўғлим. Конунчилликда мажбур бўлганда икрор бўлиш билан, мажбур бўлмаган бир шаронта виждан амри билан икрор бўлиш ўртасида ер билан осмонча фарқ бор... Кейин Шарифанинг эмизикли боласи ҳам бор эди.

— Тўғри, укам борлигини билмаган эканман!..

— Тилингни тий! — Салимжон акам ўғлига якинлашиб, бир ҳамла билан ёқасидан бўғиб олди. Ота-бала тиккаматикка бўлиб кетишиди. — Бу гапларни кимдан эшитдинг?

— Екамни кўйиб юборинг!

— Гапир!..

— Кўйиб юборинг деяпман! — Карим ака ҳам бакувват йигит эмасми, бир силкиниб, дадасининг қўлидан чиқиб кетди, аммо устозим уни яна бўғиб олди.

— Кимдан эшитдинг деяпман?

— Қамоқхонада хат олдим.

— Қимдан?

— Имзо кўймабди.

— Качон олдинг?

— Чикаётган куним.

— Нима деб ёзиби?

— Отанг сени каматган эди. Аммо ўйнашини саклаб колишдан уялмади, деб ёзиби.

— Кани ўша хат?

— Йиртиб ташладим.

— Аҳмок!

— Ёкамни кўйиб юборинг.

— Сен бари бир одам бўлмабсан.— Салимжон акам ўғлининг ёқасидан кўлини олди-ю, бўшашиб диванга ўтириди. Бошини икки кафти орасига олганча жим қолди. У жим бўлиши билан ўғли кучайиб кетди. Хона ўртасида тик турганча, икки кўлини шоп килиб гапира бошлади:

— Мени одам бўлмабсан дейишга ҳаққингиз йўқ! Мен камокхонада ўтириб, ўнинчи синфни аъло баҳолар билан битиришга харакат килдим, кеча аттестатимни кўриб, ўзингиз пешанамдан ўпдингиз. Мен камокхонада, бошқаларга ўхшаб бекор ётмадим. Килган гуноҳимни ҳеч бўлмаса меҳнатим билан ювай деб, ромсозлик комбинатида икки-уч нормадан иш бажардим. Кеча мактов коғозларимни кўриб ўзингиз раҳмат айтдингиз. Одам бўлмабсан дейишга ҳаққингиз йўқ... Дада, мени тўғри тушунинг, бари бир, сизни кечира олмайман. Онам ўлмаганда хам эҳтимол кечириб юборган бўлармидим... Бечора онам мени деб ўлди, мени эса сиз камадингиз...

— Йиглама!— ўшқириб берди Салимжон акам.

— Дада, мени кечиринг. Баъзан сизга раҳмим келади. дадам бечорага хам қийин деб ўллайман. Баъзан тишларимни ғижирлатиб, ахир у менга яхши тарбия бера олмади-ку, шу туфайли оғир ахволга тушиб қолганимда ёрдам кўлини чўзиш ўрнига обрўйимга путур етмасин, деб мени қаматди-ку, деб ўллайману сиздан нафраланаман... Яхиси мен кетай, бирга яшай олмаймиз...

— Йиглама деяпман!

— Дада!

— Каёкка кетмоқчисан?

— Чўлда ромсозлик комбинати очилиби. Ўша ерга ишга кирмокчиман.

— Йўлкиранг борми?

— Йўқ.

— Пул берсам оласанми?

— Йўқ.

Карим ака ичкари уйдан марҳум онасининг рамкага солингани суратини олиб чикди-да, бағрига босганча юм-юм йиглаб, жўнаб кетди.

Ташкарига чиксам, самовар қайнаган экан, аччиқкина чой дамлаб келдим. Салимжон акам бошини икки кўли орасига олиб, диванинг бир чеккасида жимгина ўтиради.

Овоз чикармасдан, кўз ёши тўқмасдан йиглар эди у.

«МУСТАҚИЛ БҮЛ, ҮГЛИМ»

Эрталаб идорамизда жиндак дилсиёхлик бўлиб ўтди. Қасаба союз комитетининг раиси майор ўртоқ Холиков менинг ОБХСС бўлимига бошлиқ бўлиб ўтишимга жуда каттиқ норозилик билдирибди. Салимжон акам билан фижиллашиб олибди ў: «Ҳошимжон хар канча жасорат кўрсатгани билан, ҳали ёш, бошкармада ишлаётганига кўп ҳам бўлгани йўқ. Бу ерда ўн беш йиллаб ишлаётган тажрибали ходимлар бор. Бўлимга ўшалардан бирини ўтказамиш, деган экан Салимжон акам: «Акл ёшда эмас, бошда, деган ҳикматни унутманг, ўша ўн беш йиллаб ишлаб, бирон жиноятни очолмаган ходимларингизнинг ҳатосини Ҳошимжон тузатди» дебди. Ўртоқ Холиков «мен райкомга арз қиласман» деса, Салимжон акам «мен райком билан маслаҳатлашиб, иш тутганман» дебди. Ўртоқ Холиков «райкомдагилар ҳакиқий ахволдан бехабар бўлишса керак» дебди. Салимжон акам «бўлмаса бориб, уларнинг ҳатосини тузатиб келинг» дебди. Ўртоқ Холиков «бари бир мен ўз фикримда коламан» деган экан, Салимжон акам: «Мен ҳам ўз фикримни ўзгартирмокчи эмасман» дебди. Ўртоқ Холиков «кўрамиз» деса, Салимжон акам «кўрсак, кўраверамиз» дебди.

Бир маҳал ўртоқ Холиков хонамга ковоғидан кор ёғиб, мени бўғиб ташлагудек бир алфозда кириб келди. Устозим билан ўрталарида бўлиб ўтган гапдан хабардор эдим. Шунинг учун мен ҳам ковоғимни ундан баттарроқ солинтириб, столни «Олмача анорингга балли» оҳангига чертиб, жим ўтиравердим.

— Шу ишингиз яхшими? — деди ниҳоят ўртоқ Холиков тутакиб.

- Яхши,— деб кўйдим бепарвогина.
- Уялмайсизми?
- Йўқ, уялмайман.
- Виждон борми ўзи сизда?
- Ўзингизда-чи?
- Майнавозчилик қилманг.
- Қилавераман,— деб яна бўш келмадим.

Шундан сўнг ўртоқ Холиков графиндан сув куйиб ичди. Диванга ўтириб:

— Бу ерда хизмат кўрсатган майорлар, капитанлар оддий вазифада ўтирса-ю, кечагина келиб сиз бўлим бошлиғи лавозимини эгаллаб олсангиз, уят! Мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда виждон азобида қолган бўлардим,— деди. У босик гапиргани учун мен ҳам босиклик билан:

— Шу лавозим сизга керак бўлса, ола колинг. Ростини айтсам, ўзимга ҳам ёқмайрок турибди. Сиз билан амал та-

лашгандан кўра, қишлоқка бориб, тапти думалатганим минг марта яхши,— дедим.

- Рост айтъяпсизми? — ховликиб сўради ўртоқ Холиков.
- Рост айтъяпман.
- Ёзинг бўлмаса!
- Нима деб ёзай?

— Маҳаллий комитет раиси ўртоқ Холиковга, мен ўзими ни бу вазифага нолойик биламан, деб ёзинг.

Худди шу пайт, яъни мен ариза ёзиш учун ручкага эндиғина кўл чўзган пайтимда секретарь киз кириб, «сизни партком чақиряпти» деб колди. Ўртоқ Холиковни кабинетимда ёлғиз колдириб, Каромат келинойимнинг хузурига шошилдим. Келинойим, кизчаси бугун боғчага бормайман, деб йўлда харҳаша килмаганга ўхшайди, ўзича кулиб мамнун ўтирибди.

— Хўш, ўртоқ бўлим бошлиғи, ишлар қалай? — деб сўради ўтиришим учун кўли билан жой кўрсатиб.

- Чакки эмас.
- Ишни нимадан бошламоқчисиз?
- Ариза ёзишдан.
- Ариза, канака ариза?
- Шу... ишдақ бўшаш хақида.

— Сизнинг ҳам ҳеч жиддий гапирган вактингиз бўладими?

— Хозир жиддий гапиряпман... Ўртоқ Холиков: «Сенда виждон борми ўзи» деяпти.

— Демак, сизнинг олдингизга ҳам кирибди-да.— Каромат келинойим ўрнидан туриб, сеқин менинг ёнимга ўтди.— Парво килманг. Кеча шу ҳақда менга ҳам айтувди, уришиб бердим... Ўзи аламзода, Салимжон ака ўрнига бошлиқ бўлмоқчи эди. Райком тасдикдан ўтказмади. Аламини кимдан олишини билмай юрибди... Бугун-эрта ўзига келиб колади. Аслида ўзи ёмон одам эмас, тажрибаси зўр... Хўш, план туздингизми?

— Бугун тузмоқчиман.

— Эътиборингизни кўпроқ жиноятнинг олдини олишга, кишиларни тарбиялашга қаратинг. Қонунчилик асосларини тушунтиришга ҳаракат килинг. Хозир партиянинг талаби ана шундай.

— Айтганингиздек киласман.

— Эртага менга тасдикка олиб кирасан.

— Энди кетсам майлими?

— Майли...

Хонага қайтиб кирсан, ўртоқ Холиков ҳамон мени кутиб ўтирган экан.

— Нимага чақиришибди? — қизиксениб сўради у.
— Виждонимни текшириб кўргани,— пичинг билан жавоб қайтардим.

— Кўш, бормикан?

— Жавобини кечга олган экансиз!

Шу гапидан сўнг кулимсираганча бир-биримизга тикилишиб колдик. Ўртоқ Холиков секин ўрнидан турди. «Бир ой ўтар-ўтмас ишни расво килиб, мухокамага тушмасанг, отимни бошка кўяман» деди-ю, жавоб беришими хам кутмай, полни тешиб юборгудек гурсиллатиб тепиб, чишиб кетди. Анчагача хомуш ўтиридим. Гоҳ кулгим кистайди, гоҳ жахлим чикади. Ўйлайману, лекин нима ҳакида ўйлаётганимни ўзим хам билмайман. Ҳаёлга берилиб, Салимжон акамнинг хонасига кириб борганимни сезмай колибман. «Ҳўш, кичик лейтенант, эшитаман» дегандан кейингина ўзимга келдим. Бўлган воқеани оқизмай-томизмай сўзлаб бердим. Устозим кўпни кўрган, оғир, босик одам-да. Бу гапларни парвосига хам келтирмади. Аксинча, киши ҳар кандай шаронтда хам мустақил бўлишга интилиши зарурлиги, агар ўзингни ҳак деб билсанг, бутун дунё карши турганда хам билганингдан колмаслигинг кераклиги ҳакида гапирди ва охирида бир ҳикоя хам айтиб берди...

Бир бор экан, бир йўқ экан, ўтган замондами ёки шу кунлардами, ишқилиб, бизнинг Фаргона томонда бир чол билан набираси бўлган экан. Набираси: «Бобојон, бир хил одамлар уни кил дейди, бир хил одамлар буни кил дейди, нима қилишимни билмай гаранг бўлиб колдим, маслаҳат беринг», дебди. Чол: «Ўғлим, эшакни тўкимлаб чик бўлмаса», дебди. Чол эшакка ўзи миниб, набираси пиёда, гузардан ўтиб бораётган экан, ўтирганлар:

— Оббо, бераҳм чол-эй, ўзи эшакка миниб, ёш болани пиёда олиб кетяпти-я, миндириб олса асакаси кетармикан!— дейишибди. Чол нариги гузарга етганда набирасини эшакка миндириб, ўзи пиёда кетаверибди. Ўтирганлар:

— Ўз кадрини билмаган тентак чол-эй, хўқиздай йигитни эшакка миндириб, ўзи пиёда кетяпти-я. Мингашиб олсанг, эшагинг ўлиб колмайди-ку!— дейишибди. Чол набираси билан йўл юришда давом этибди. Йўл юришибди, йўл юришса хам мўл юришибди. Ниҳоят яна бир гузарга етишганда эшакка икковлари баробар мингашиб олишибди. Чойхўрлар бўйниларини чўзиб:

— Мушук боладек эшакка икки киши миниб одибди-я, бирин миниб, бирин пиёда жетса бечора эшакка бунча жабр бўлмасди,— дейишибди.

— Мана ўғлим,— дебди чол уйга қайтганда,— одамлар-

га ундаи қилсанг ҳам ёқмайсан, бундай қилсанг ҳам ёқмайсан. Яхшиси, ёмон бўлса ҳам ўз билганингдан қолмагин...

Салимжон акам ҳикоясини тугатиб, гёё бу ҳикоя менга қанчалик таъсир килганини кўзларимдан билиб олмокчи бўлгандек, тикилганча, жим колди. Шу пайт қабулхона секретари, ҳамиша устки лабига кизил суртиб, остки лабига суртишни эсдан чикариб юрадиган Лиляхон кириб:

— Ўртоқ Рўзиев, сизни бир киз анчадан буён кутиб ўтирибди,— деб негадир аччик қилгандек, эшикни тарсиллатиб ёпиб чикиб кетди.

— Киз, қанака киз?!— «ўху, ишлар катта-ку!» деган охангда сўради устозим.

— Келинингиз келгандир...— деб ҳазилга олиб, ўрнимдан турдим.

ЮРАГИМНИ ЎЙНАТГАН ҚИЗ

Қабулхонада... ёпирай, бу ўнгимми ё тушимми! Қўпинча қўлида бир тоғора чучвара билан тушларимга кирнб чиқадиган, бувижоним шу ёздан қолдирмай сени уйлантираман, деб қийин-қистовга олганда кўз олдимдан нари кетмай юрагимни ўйнатган... Фарида ўтирибди, Фарида! У мени ўйқлаб келибди!..

Кўл-оёғим қалтираб, юзимни тер босди. Энтикиб кетдим. Тўлишиб, юzlари тарам олмадек кип-қизариб, ўзи ҳам гулгул яшнаб кетибди... Гапир, Хошим! Фарида келибди! Тезроқ гапир ахир, ўртоқ кичик лейтенант!

— Хошим ака, мени танимадингиз-а?— деди киз.

«Овозлари ҳам бир майин, юмшок, эркаловчи», деган фикр ўтди бошимдан.

— Танидим, факат нега чучвара олиб келмаганингизга ҳайрон бўлиб турибман!— дедим нихоят ўзимни қўлга олиб.

— Вой, халиям ҳазилкашлагингиз колмабди-я,— деди Фарида негадир кўзини мендан олиб қочиб.

Менинг кабинетимга кириб, диванга ёнма-ён ўтирдик. Қизиқ, нега мен тўсатдан бунақанги уятчан бўлиб қолдим, умрим бино бўлиб, бирордан уялган бола эмасдим-ку! Қўлим, оёғим, бурним — бутун борлиғимдан уялиб кетяпман. Қўлим курғур тинмай қалтираяпти, қалтираган қўлни қизлар ёқтирумайди дейишарди. Ҳаяжонлансам бурним терлайдиган одатим бор. Кани энди ўткир пичоқ бўлса-ю, шу зорманда бурнимни ҳам шартта кесиб ташласам... Қўнғир соchlари бирам майин, хушбўй хид анкиб турибди. Қўйлағи, жемперлари ўзинга бирам ярашган. Йўқ, гўзай,

жуда гўзал у. Қишлоғимиздаги ҳеч бир киз унга ўхшамайди... Гапиришим керак... Нима деб гапирсан бўлар экан-а?..

— Мен, бир илтимос билан келган эдим,— хайрият, сенин гап бошлаб қолди Фариданинг ўзи.

— Жоним билан,— дедим-ку, йўтал аралаш чиккан овозим ўзимга ёкмай, баттар уялиб кетдим.

— Деворий газета чикараётувдик... Битта шеър ёзиб берсангиз. Шеър ёзиши биламан деган эдингиз-ку...

— Шеър, ҳалиги ўқиладиган шеърми?— дедим яна ғўлдираб. Чиндан хам жинниҳонада ётган маҳалимда Фарида-га бағишлаб ҳазилнамо бир нарсалар ёзган эдим. Бир хилларини ўзига ўқиб бериб роса кулдирганман. Яна биттаси бор, ўшани хозир оқ қоғозга кўчирниб берсан-чи.

Жинниҳона ходими,
Жуда катта одими.
Калака қилманг уни,
Орқасида йўқ думи,—

деб ўқиган эдим, Фарида кулиб юборди. Котиб-котиб кулди Шеърим маъқул бўлганига севиниб, ўзим хам кулгига қўшилган бўлдим. Фарида «оббо Ҳошим ака-ей, сиз аслида циркда ишласангиз бўларкан» деб ҳазил килган эди, мен хам «тўйдан кейин ишлайман» деб ҳазилга ҳазил билан жавоб кайтардим. Шундай дейнишим билан Фарида ялт этиб менга караган эди, қўзларимиз учрашиди-ю ва тамом... Мен яна ўзимни йўқотиб қўйдим. Ў ер остидан менга караб, шахло қўзларини сузиб, тимкора кошларини чиройли чимириб қўяди. Мен бўлсам оғзимнинг таноби кочиб, нимадандир севиниб, нимадандир андак қўркиб, бўлар-бўлмасга илжаяман. Нихоят, Фарида ўрнидан туриб:

— Мен борай энди...— деди билинч-билинмас энтишиб. Шу пайтда унинг бутун вужуди енгил қалтираганини, шахло қўзлари намланганини кўриб қолдим. Мен хам шошилиб ўрнимдан турдим:

— Кузатиб қўяман.

Орқама-орқа кўчага чиқдик. Йўлакда ёнма-ён бораётирмиз. Куриб кетмагур тилим яна танглайимга ёпишиб колса бўладими. Аксига олиб, одамларнинг хам икки кўзи бизда.

— Ха, ха, яхши киз, ахир кўлга тушибсан-ку!

— Ўртоқ милиционер, мана шу киз ўғри бўлади, кеча бизнинг ховлимиздан ўсма ўғирлаган!

— Хафа бўлманг, оппок киз, ўзим уйларингга хабар қилиб қўяман!

— Хой киз, калта кўйлак киймагин, милиция камаб кўяди; демабмидим!.. — деб ўтган-кетганлар хазил-мутойиба ҳам қилиб кетишяпти... Мен баттар уяламан. Ўзимдан, Фариадан, дараҳтлардан, машиналардан уяламан. Нукул чаккамни қашлаб, бирор келиб «ваҳ» деб кўркитиб юбораётгандек ўгирилиб оркамга карайман...

Лекин нима бўлганда ҳам Фаридаларнинг уйига якинлашиб колдик. Бахтимдай ўргилайки, худди шу биз яшайдиган кўчанинг охирида туришар экан, дадаси ун тортадиган комбинатнинг директори бўлиб ишлар экан.

Кузатиб қайтаётибману, негадир, кувончимни кўксимга сифдиrolмай, бакириб ашула айтгим, йўловчиларни кучоклаб, пешанасидан ўпгим, югуриб, ариклардан сакраб ўтгим келади. Ширин-ширин энтикаман. Охири бўлмади, кўчада онасининг олдида пилдираб келаётган бир гўдакни даст кўтариб, пешанасидан ўпдим-да:

— Фарида мени йўклаб келди, укажон! — деб кичкирдим.

Идорага келсам, ҳаммаёқ ола-тасир бўлиб кетибди. Ходимлар у ёк-бу ёқка чопган, телефонлар жиринглаган, ка-булхона секретари Лиляхон йўлимни тўсиб:

— Ўрток Рўзиев, Одил Аббосов қочибди! — деб ҳабар килди.

— Яхши, — дедим ҳеч нарсанинг фахмига бормай.

— Эсингиз жойидами, жиноятчиларнинг бошлиғи қочибди деяпман.

— Мени табрикланг, — дедим Лиляхонга кўлимни узатиб.

— Ушладингизми? — ховликиб сўради қиз.

— Халиги келган киз Фарида эди! — дедим севинчимни беркитолмай.

Лиляхон менга караб анграйиб турди-да, «бекорга жиннихонага тушмаган экансиз», деб оркасига бурилиб чикиб кетди.

Мен бўлсам наша чеккан бангидек ҳамон гаранг, таърифлаб бўлмайдиган даражада маст эдим...

ОДИЛ БАТТОЛНИНГ ҚОЧИШИ ЁКИ ХАЁЛПАРАСТЛАР МАЖЛИСИ

Бахти қаро директор бошлиқ жиноятчилар устидан терговни ўртоқ Ҳоликов раҳбарлигинда иккى лейтенант олиб бораётган эди. Ўртоқ Ҳоликов бундан олдин ҳам мана шунаканги катта жиноятчиларнинг устидан тергов ишларини олиб бориб, энг ашаддийларининг ҳам айбини бўйнига кўйиб тавбасига таянтирган, одил ва каттиқкўллиги билан

шахарда ном чикарган эди. Шунинг учун хам одамлар: «Ишинг унинг қўлига тушса ё ўлиб кутуласан, ё бўйнингга олиб кутуласан!»— деб юришар эди. Одил баттол бўлса, мана эштиб турибсиз, кочиб кутулиди.

... Тергов бўллимининг бошлиғи баттолга бурама саволлар ташлаб, унинг бутун сир-асрорларини билиб олаётганда кўшни хонадан бир киши чикиб: «Ўрток майор, сизни раийжрокомдан сўрашяпти», дебди. Холиков, ўзимга телефон килсин деган экан, халиги одам: «Шундай деган эдим, уришиб берди», дебди. Терговчи Одил баттолни хонага қамаб, устидан кулфлаб чикиб кетибди. Бетайин бир одам ўрток Холиковни ўн беш минут чамаси гапга тутиб, охири, «жун тайёрлаш плани бажарилмаса, сиз бошингиз билан жавоб берасиз» деган гапни айтибди. Трубкани кўйгач, Холиков раийжрокомнинг секретарига телефон қилиб, «Равшанов сизларда ким бўлиб ишлайди» деб сўраган экан, секретарь, бунака одам бизда ишламайди, дебди. Терговчи нинг юраги бир нарсани сезиб, югуриб хонасига чикса... Юраги сезган нарса аллакачон юз бериб бўлган экан. Дера-залар ланг очиқ эмиш, стол устида, «худо хоҳласа, Ота-жонов икковларингнинг жанозангизни бир кунда ўқнимиз!» деган ёзув турғанимиш.

Район ва шахар милицияси ёёкка турди, хамма елиб-югурди. Кечаси бутун республикага кидирув эълон килиниб, баттолнинг суратидан нусхалар жўнатилди.

Бугун соат ўнга район милиция бошкармасининг ойлик, квартал планларини тасдиклашга бағишланган мажлиси бўлиши керак. Бу ҳақдаги эълон уч кундан буён осигулек турибди. Мажлисга, гўё ҳаммамизнинг отамиз ўлгану, у билан охирги марта видолашиш учун тўпланаётгандек ғамгин бир кайфиятда йиғилдик. Одил баттолнинг кочиши ҳаммамизни ташвишга солиб кўйган. Ҳаммамиз ўзимизни гунохкордек билиб, бошимизни хам килиб ўтирибмиз. Бошкармамизда йигирма олти милиция ходими бор экан, бирон киши хам ташкарида қолмади. Ҳали мажлис бошлангани йўқ, пичирлашиб, Одил баттолнинг кочиш тафсилотлари ха-кида ҳар хил фикрлар баён килиб ўтирибмиз:

- Баттол деганларича бор экан.
- Мен унинг кочинини олдиндан сезган эдим.
- Ташкарида одамлари бор экан-да?
- Эҳтимол орамизда хам бордир.
- Оғзингга қараб гапир!
- Лекин, койил! Кочиш планини жуда пухталаб тузишган экан.
- Барни бир кўлга тушади.

- Ўртқ Рўзиев ўзини яна бир кўрсатар экан-да!
- Рўзиевдан устароклари хам бор.
- Хар қалай, шаънимизга ёмон бўлди.
- Юзимизга кора доғ тушди десанг-чи!
- Эҳтимол, Холиковнинг ўзи уюштиргандир?
- Бе...
- Хар қалай, шубҳам бор.
- Холиков садоқатли одам. Пешанасига тўппонча тиранг ҳам бу ишни қилмайди у.
- Тўғри, жуда ачинаман унга.
- Ишқилиб, ишдан олишмасин-да...

Ўтирганлар ана шунақанги гаплардан гаплашишти, бирори Холиковга ачинади, бошкаси «ажаб бўлсин, жуда кеккайиб кетган эди!» дейди. Холиковнинг ўзи бўлса, бозини икки кафти орасига олиб, ўй суряпти, одамлардан кўзини олиб кочяпти. Аввалига унга жуда ачиниб кетдим, ёнига бориб:

«Хафа бўлманг, мана мен ёрдам бераман, истасангиз бугунок топиб беришм мумкин...» дегим ҳам келди-ю, лекин анови куни, сенда виждан борми, дегани эсимга тушиб, юзимни тескари ўгириб олдим.

Мажлисни капитан Каромат Ҳошимова очиб, президиум сайлашларингизни сўрайман, кимда канака таклиф бор, деб сўради. Мен шоша-пиша кўл кўтарган эдим, парво ҳам қилмади. Олдиндан тайёрлаб кўйган одами бор экан, ўша ўрнидан туриб, Салимжон акамнинг, Каромат келин ойимнинг, ўзини ва участковой Суръат аканинг номзодини кўрсатиб юборди. Мен ўт ўчириш командасининг бошлифи, кизикчи, ҳаммага бирдай меҳрибон, ўтган-кетганинг йўлини тўсиб, ёнгиннинг олдини олиш ҳакида ҳеч эринмасдан гапираверадиган майор Самад aka Кодировни президиумга кўрсатмоқчи эдим, кўлимни кўтарганимча колавердим.

Суръат aka мажлисга раислик киладиган бўлди. У, кунтартибини тасдиклатиб олгач, биринчи сўзни капитан Ҳошимовага берди. Капитан мана шунақанги кўпчилик иштирок этадиган мажлисни соғиниб колган эканми, шошмасдан, гапни жуда узокдан, ҳали мен ва менинг дадам ҳам туғилмагай даврлардан бошлади. Шу районда ишлаб, аллақачон омонатини топшириб кетган милиционер боболаримизнинг номини бирма-бир санаб ўтди. Бизнинг бошкармамизнинг эса, шу кеча-кундузда партия ва хукуматнинг юксак талаблари даражасида ишламаётганлигидан афсусланди. Пировардида:

— Халкка, кенг жамоатчиликка таяниш ўриига биз улардан кочамиз, жамоатчиликни аралаштирасак, ишни бу-

зид кўяди, деб кўркиб, ишни аслида ўзимиз бузяпмиз,— деди.— Ойлик, квартал иш планлари жуда бўш тузилган, омма ўртасида тарбиявий иш олиб боришига эътибор бермаймиз, планларни эндишада конунчиллик асосларини тушунтиришга, шу йўл билан юз бериши экитимол бўлган жиноятларниң олдини олишга қаратилган тадбирлар деярли кўринмайди. Хуллас, ўртоқлар, ўзимизга ортиқча баҳо бериб ва ортиқча ишониб, жамоатчиликдан ажралиб колганмиз, асосий ёрдамчилардан маҳрум бўлганмиз. Хуллас, ўртоқлар, биз партия ва хукуматимизнинг ишни тубдан ўзгартириш кераклиги хақидаги кўрсатмаларини ёмон бажаряпмиз,— деган гапларни гапириб туриб, тўсатдан мени танқид килиб колса бўладими!

— Мана, ОБХСС бўлими,— деб келингойим бир стакан сувни ичиб олиб, менга эмас, ўтирганларга караб гапира бошлади.— Ўртоқ Рўзиевдан умидимиз катта эди. Лекин, унинг тузган плани шахсан мени ўйлантириб кўйди. Жуда хавойи, хайтдан узок. Ўзимизнинг районда қилинадиган ишлар бошдан ошиб ётибди-ю, у бўлса, кўшни райондаги объексларни назорат қилишни планга киритибди. Кўн заводи, кондитер фабрикаси, трикотаж фирмаси... Ахир, ўртоқлар, бу корхоналар бизнинг районни территориясида эмас-ку!

Ўртада «гуур» этиб кулги кўтарилиди. Назаримда, ўртоқ Холиков ҳаммадан катникроқ кулаётганга ўхшади. Ўзим бўлсам, худди шу пайтда, тарракдек котиб колдим... Каллагарамлигим, анковлигимдан уялиб кетдим. Кеча шунча миямни ишлатсам ҳам, бари бир план тузолмадим. Устозимдан сўрагани, гапнинг очиги, истиҳола килдим. Кўшни район ОБХСС бўлимиning бошлиғи Машраб aka Назаровнинг планидан фойдалангандим, корхоналарнинг номини ўзгартириб кўйиш хаёлимдан кўтарилиб кетибди...

— Ўртоқ Рўзиев, нега бунақа план туздингиз?— деди бир маҳал капитан Ҳошимова. Секин ўрнимдан турдим. Ҳамманинг кўзи менда, бири мазах килгандек кулиб турибди, бошкаси, «э, аттанг» дегандек бош чайқаялти. Нима десам экан? Очик икрор бўлайми ё бирор баҳона топсаммикан? Бунақа пайтда очик икрор бўлсанг ҳам балога коласан, баҳона топсанг ҳам яна бир гап килишади.

— Биз ўзаро текшириш ўтказмоқчи эдик,— дедим ниҳоят сал мужмалроқ килиб. Яна «гуур» этиб кулги кўтарилиди. «Бор-е, нима бўлса бўлар» деб ўзим ҳам қўшилишиб кулвордим. Ўртоқ Холиков ўриндан туриб:

— Шогирдингизга план тузишни ўргатмаган экансизда?— деб пичнинг қилди устозимга. Салимжон акам жавоб кайтармоқчи бўлиб, бир тарафдудланди-ю, негадир индамай

кўя қолди. Орадан хиёл фурсат ўтгач, майор мендан ҳам оғирроқ бир ахволга тушиб қолдик... Мен планни бирордан кўчириган бўлсам, у ўзидан-ўзи кўчириар экан. Капитан Ҳошимова унинг беш йиллик планини солиштириб берган эди, шунақангি кулгига кўтарилиши, асти кўяверасиз. Тергов бўлимининг бошлиги менга қараганда ўн чандонроқ дангаса экан. План тузадиганда факат чисолосини ўзгартириб кўяркан, холос. Мазмун бир, килинадиган иш бир хил, янгилик йўқ. Холиков изза бўлганидан бошини тиззасининг орасига беркитиб олди.

Милиция ишига жамоатчилик вакилларини кўпроқ тортиш ниятида Салимжон акам билан Каромат Ҳошимова бир анкета тузишган экан. Анкетани мажлис раиси Суръат ака, худди ўзининг шеърини ўқиётгандек, ёқимли бир овоз билан тўлқинланиб ўқиб берди.

АНКЕТА

1. Ислам-фамилиянигиз.
2. Касбингиз.
3. Иш жойингиз.
4. Ёшингиз.
5. Маълумотингиз.
6. Район милицияси ишидан мамнунмисиз?
7. Сизнингча, қандай тадбирларни амалга оширса милициянинг иши янада яхшиланган бўларди?
8. Жиноятчи ва тартиббузарни тугатишда сиз қандай ёрдам беришни истардингиз?
9. Милиция ишига жамоатчилик асосида кимлар яхши ёрдам бера олади, деб хисоблайтисиз?
10. Савдо шохобчаларида бальзан учраб турадиган тартибсизликларни тугатиш учун сиз қандай чоралар кўрилишини истар эдингиз?..

Хозир чарчаб турганим учун анкетадаги саволларнинг ҳаммасини санаб ўтирмайман, вақти билан қолганларини ҳам айтиб берарман. Факат шуни айтмоқчиманки, анкета бир баҳона бўлди-ю, ўртоқ Холиков билан Салимжон акам андак бўлмаса ёқалашиб кетаёзишиди. Ўртоқ Холиков сўз олиб:

— Милиция ишини муҳокамага ташлаш — бу душманнинг иши, бу, албатта, ўртоқ Отажоновдан чиқкан бўлса керак! — деди.

Салимжон акам:

— Бўлмаса ўзимизни ўзимиз мақтаб юраверишимиз керак экан-да, — деб кўйди

Үртөк Холиков:

— Сиз ўзи иш килишдаи кўра кўпроқ мақтанини яхши кўраркансиз! — деган эди, Салимжон акам:

— Партия ташкилоти билан маслаҳатлашиб қиляпмиз бу ишин,— деди.

Майор Холиков бутунлай қизишиб, ўзини йўкотиб кўйди:

— Сиз ташкилотлар оркасига беркиниб, заарли фикрларингизни тарғиб қилиб келяпсиз!

Салимжон акам негадир, қизишиб, столни муштлаб ўрнидан туриб кетиш ўрнига, «оббо сен-эй, тилинг бунча заҳарли бўлмаса» деб қўя қолди. Майор Салимжон акам паст келганини кўриб, демак, мен ҳақ эканман, деб ўйлади шекилли, ҳали капитан Хошимова стаканда сув ичиб доклад қилган минбарга чикиб, кўли билан ҳавони кесиб, куйиб-пишиб, гапири бошлади:

— Халқ ўртасида ҳар хил тушунчадаги қишилар бўлади. Дўстимиз ҳам, душманимиз ҳам бор. Душманларимиз анкета баҳонасида бизни коралаб ташлайди. Бир хил бемаънилар бўлса, бизга ёрдамлашиб баҳонасида орамизга кириб олиб, ишнинг пачавасини чиқаради. Милиция идораси — бу муқаддас даргоҳ, ҳар кимнинг бостириб киришга ҳаки йўк... — деди-да, сув ичмоқчи бўлиб графинга кўл чўзган эди, сув тугаб колган экан, бўш графинининг бўғзидан маҳкам ушлаганча пастга, одамлар орасига тушиб кетди. Ўрнига ўтираётуб:

— Анкетабозлигу, мажлисбозликка чек кўйиб, амалий ишга ўтишимиз керак! — деб кўйди.

Минбарга район ўт ўчириш командасининг бошлиғи майор Самад акам Қодиров чикиб, гапни нимадан бошлашин билмай, чўнтағидан рўмолча олиб, терламаган бўлса ҳам, аввал йўғон, гўштдор бўйинини, кейин олчадек қизариб турган юзларини артди. Кулиб бош чайқаб кўйди.

— Ўртоклар, мана мени кўриб турибсизлар, — деди у ниҳоят, — худди кеча курортдан қайтгандек семириб, тўлишиб турибман. Юзимдан чакиллаб қон томай дейди. Чунки мен ҳамиша ялло қилиб юраман — ўт ўчириш ишларининг ҳаммасини халқнинг зиммасига юклаб кўйганиман. Халқ билан бирга бўлган қишининг икки бети менга ўхшаб ҳамиша қип-қизил бўлади... Бирон жойда ёнғин чиқса биз етиб боргунча, оломоннинг ўзи ўчириб бўлади... Халқ катта куч, ўт кўядиган ҳам ўзи, ўчирадиган ҳам ўзи. Халқдан фойдаланиш керак, ўртоклар! Шунда, Холиков, сенга ҳам сал жир битиб рангингга қон югурди. Қара, тувакда ўсган гулдек сарғайнib кетибсан. Камрок «ух» тортиб, пешанангни камрок тириштириб, одамлардан фойдаланишга ҳаракат қил. Ана

ўшанда менга ўхшаб ҳар куни ошхўрлик қилиб, шахматигни ҳам ўйнаб юраверасан. Ўртоклар, менинг таклифим шу, анкетани тезрок тарқатиш керак. Энди, ўртоклар, ўзимнинг ҳам мажлис аҳлига айтадиган озгина дардим бор... Районимиздаги кўнгилли ўт ўчирувчилар ўртасида муаллақ нарвонга тез чикиш бўйича мусобака ўтказган эдик. Ўрток Хошимова, сиз мукофот ваъда килгандингиз, кани ўша мукофот? Е ўт ўчирувчи машиналарни мукофотга бериб юбораверайми? Республика кўнгилли ўт ўчириш командалари ўртасида бўлган шахмат мусобакасида биринчи ўринни эгалладик. Сиз, ўрток Хошимова, командировка харажатларини тўлайман деган эдигиз, қачон ваъдангизнинг устидан чиқасиз?..

Бугунги мажлиса карсакнинг кўпи Самад акага чалинди. Майор минбардан туша туриб, артистларга ўхшаб карсак чалаётганларга қайта-қайта қуллук қилди-да, Холиковга:

— Сал ковогингни очиброк ўтири, бирор арпангни хом ўргани йўк! — деди.

Мажлис кундуз соат учгача давом этди. Нотиклар биринкетин минбарга чиқиб, бири иккичинин инкор қилиб, роса нутқозлий қилди. Етти графин сув ичилгач, охири масалани овозга қўйишиди. Анкетани тарқатиш тарафдори бўлиб ўн тўккиз киши овоз берди, етти киши карши чиқди. Ўртоқ Холиковнинг, негадир раиги-кути ўчиб, лаби совук урган помидордек гезаридек кетди:

— Йўк, мен министрликка арз қиласман, — деди у муштини кисиб, — милицияни соддалаштиришга йўл қўймайман.

— Отажоновнинг ўзи шухратпарат одам экан! — деди ёнида ўтирган шериги.

— Кариганда ном чикармоқчи! — деди карши овоз бергаплардан яна биттаси.

ЎН БИР МИНГ ЁРДАМЧИ

Иш кизиб кетди, йўк, хазил эмас, чиндан ҳам қизиб кетди. Ўттиз минг анкетага ўн тўрт минг жавоб хати олинди, хали кети тугагани йўк. Баъзи кунлари уч юз, баъзи кунлари тўрт юзтагача хат келиб турибди. Уларни ўкиш, мазмунинга қараб ҳар хил яшикларга солиш учун мактаб ўқитувчиларидан олти киши ёрдамга келишган. Ҳашарчилар хатларни ўн уч группага бўлиб тахлашяпти. Таклифларга бир жавон, тақидаларга бир жавон, мамнуният сўзлари битилган хатларга бир жавон, илтимосларга бир жавон дегандек, ҳаммаси бўлиб, ўн уч жавон ажратиб қўйганимиз. Ўн

бир минг киши, милиция ишига ёрдам беришга тайёрмиз, деб ёзибди. Сотувчиларнинг ҳаммаси, ошпазларнинг тўқсон фоизи, милициямиз ишидан мамнунмиз, милиция ходимларига минг оғарнилар бўлсин, деб мактуб йўллашибди. Ёғоч складининг директори милиция начальниги билан ОБХСС бўлимининг бошлиғига бўлган чексиз муҳаббатини ҳеч қандай сўз билан изхор қилолмагач, йигирма катордан иборат шеър ёзиб, охирида, тўсатдан бўладиган текширувларни камайтирангиз, деб илтимос килибди. Йигирма тўртинчи гўшт дўконининг азамат қассоблари ёппасига дружиначи бўлишга қасамёд килиб, енг шимаришибди. Ўз мактубларининг сўнггида, гўштларни сортларга бўлиб сотишни йўқ қилишга ёрдам беришларингизни ва харидорларга бу йилги гўштлар ҳаддан ташқари серсуяқ эканлигини тушунтириб кўйишларингизни ўтиниб илтимос қиласиз, дейишибди. Ўн биринчи боғчанинг тарбиячиси, сурункасига ароқ ичган эркак зоти борки, битта колдирмай қамаб юбориш керак, деган фикр билдирибди. Кечки ишчи-ёшлар мактабининг физика ўқитувчиси, агар хотинимнинг тилини тийишга ёрдам берсаларинг, ўла-ўлгунча сизлардан миннатдор бўлардим, деб ёзибди. Шунақанги ҳазил аралаш ёзилган хатлар орасидан фойдали маслаҳатар ҳам бирин-кетин чиқаверди. «Вагрем» депосининг ишчилари: «Ичкиликбозликка қарши олиб бораётган курашларингиздан мутлако норозимиз. Ичиб кўчада балчиқка қоришиб ётган кишини хушёрохонага олиб бориб, куёв болани эъзозлагандек оппоқ чойшабларга ётқизиб, босига парёстиклар кўйиб бериб, эрталаб ваннада ҳам ювинтириб ҳурматлашнинг нима ҳожати бор? Бунақа одамларни эшакка тескари миндириб, бўйнига бўш шишалардан бешўнтасини осиб, шаҳарнинг гавжум кўчаларидан олиб ўтиб, сазои килиш керак...» деб таклиф киритишибди. Шойи артелининг бир группа тўкувчи аёллари ҳам ҳеч кутилмаган бир таклифни ўртага ташлашибди: «Дружиначиларни милиция тайинламасин, балки ҳалқ ишхонада бўладиган умумий мажлисларда, маҳалла аҳли кенгашларида маълум муддат билан сайлаб, вакти-вакти билан ҳисобини ҳам эшишиб турсин».

Э, борингки, ана шунига ўхшаш хатларнинг кети ҳеч узилмаяпти, бамисоли лайлаккордек ёғилиб турибди. Мен, Салимжон акам кучдан колиб боряпти, деб бехуда ташвишланган эканман, бу одам филдан ҳам кучли экан. Ишонсангиз, ўша кунлари у баъзан ўн беш, баъзан ўн олти соатлаб ишлади-я! Кунбўйи хат ўқнийди. Бўлимларга таркатиб чиқади: ходимларнинг фикри, мулоҳазасини суриштиради. Лиляхонни таклифларни маҳсус дафтарга ёзиб боришга мажбур

килади. Ўн кунча уйга келмай, идорада диванда ётиб кечалари ҳам тинмай ишлади, овқатни ҳам қоровуллар билан бирга еди. Кастрюолда қайнатма шўрва килиб ичавериб, нақ бўлмаса совуғи ҳам ошиб кетаёди.

Йигирма кун деганда олти бўлим қошида жамоатчилик асосида иш олиб борадиган йигирма тўртта бўлим тузилди, бўлим бошлиқларини раийжроком мажлисида тасдиқдан ўтказиб ҳам олишди: кўча-кўйда тартиб ўрнатувчилар группаси, ичкиликбозларга қарши курашувчилар группаси, машина ҳайдовчилар устидан назорат олиб борувчилар группаси, телефон будкаларини бузиб, газ сув аппарати ёнидаги стакани ўғирлайдиган, симёочдаги лампочкаларга панада туриб тош отадиган, машиналар тўхтаб турганда орқасидағи резинкасини кесиб қочадиган безори болаларнинг танобини тортиб қўювчи муаллимлар группаси... Хуллас, мана шунақанги «у килувчи», «бу қилувчи» группалар, бўлимлар, антишвонадек кичкина-кичкина бўлимчалари тузилгандан тузилаверди.

Ўртоқ Холиқов бир хонага кириб:

— Мени айтди дерсиз, ҳаммаси қоғозда қолиб кетади, эсизгина коғозлар!— деса, бошқа бир хонага кириб:

— Ишимиз энди хотинларга қолибди!— деб довучча чайнаб олгандек афтини бужмайтириб чиқиб кетади. Майор Самад aka Кодиров бўлса худди катта ўғлига тўй килаётгандек севиниб, ўзини қўярга жой тополмай:

— Милициянинг жони кирди. Мана энди Кумлокдаги чойхонада ошхўрлик килиб ётаверамиз!— деб дуч келганга мактанади.

Лилияхон Салимжон акам чақиртирганини айтиб қолди. Шошилиб кирсан, бошлиғим бир хатни ўкиб, баъзи сўзларининг остига кизил қалам билан чизиб ўтирган экан.

— Қе, мулла Хошим, ишлар қалай?— деди бошини кўтариб.

— Жуда ёмон!— дедим ўзимни диванга ташлаб.

— Хўш, нимаси ёмон экан?

Кеча мен пенсионер Муслим бобони штатсиз ОБХСС бўлимига бошлиқ этиб тайинлашларини сўраб, варака тўлдириб кирганимда, Салимжон акам, ярамайди, деб кайтарган эди. Шуни назарда тутиб:

— Чунки менга ўгай кўз билан қарайпсиз,— деб ўпкаландим.

— Нега энди ўгай кўз билан қарап эканман?

— Мен танлаган одамни тасдиқламадингиз-ку.

— Чол, шубҳасиз, милицияга садоқат билан ёрдам бериши мумкин,— ўз одатига кўра кошларини чимириб, бир

күзини хиёл кисиб гап бошлади устозим,— лекин, ОБХСС бўлнимининг штатсиз бошлиғи бўладиган одам аввало юрист бўлиши керак. Муслим бобо юрист эмас-ку. Менга араэ килиб, лаб-лунжингни осилтиргунча, яхшиси мана бу хатни ўқиб чиқ!

Мамарозик Мамарашов деган бир одам биз таркатган анкетани тўлдириб, ОБХСС бўлнимига ёрдам бериш истагини билдирибди. Ёши 58 да, Улуғ Ватан уруши иштирокчиси, икки оёгини Берлин остонасида ташлаб келгани, область милиция бўлнимида йингирма саккиз йил ишлаб, яқинда пенсияга чиқкан бир киши экан. Салимжон акам уни шунаканги мақтаб кетдики... оғзим очилиб колди. Чўлоқ бўлишига қарамай, Москвадаги юридик институтни аъло баҳолар билан тугатганмиш. Беш тилда бемалол тергов олиб бора олар эмиш, Москва, Ленинграддаги катта мажлисларда бир неча бор нутқ сўзлаб, икки оёғи бутун полковникларнинг ҳавасини келтирган эмиш... Агар мен у билан бир-икки йил ҳамкорлик қиласам, кўп нарсага эга бўлишим мумкин эмиш.

— Гараждан машинани олгин-да, уни дарров олиб келгии!— буюрди гапини тугатиб Салимжон акам. Ўрнимдан отилиб турдиму, сал ижирғаниб:

— Лекин, нима бўлгандан ҳам чўлоқ экан-да,— дедим.— У ёқ-бу ёққа борсак, тўшакка ўраб, кўтариб юрамизми уни?

— Милицияда оёқ эмас, калла ишлайди, жўна тезрок!— уришиб берди устозим.

Мамарозик ака Мамарашов шаҳар чеккасида, опасининг ташқари ҳовлиснда турар экан, суриштириб аранг топдим. Одига кириб, шундок-шундок деган эдим, бетимга тикилиб турди-да:

— Мошхўрда ичасизми?— деб сўради.

— Агар катифи ҳам бўлса...— дедим лабимни чапиллатиб.

Иштаҳа кургур ҳам карнай бўлиб турган экан, кўз очиб юмгунча икки коса мошхўрдан пок-покиза тушириб олдим. Мамарозик ака ёғоч оёқларини боғлаб, эски аравадек ғижирлатиб, машинага чиқа бошлади.

— Агар янглишмасам, сиз Рўзиев бўласиз, шундайми?— деб сўради машина қўзгалгач.

— Қаёдан билдингиз?

— Овқатдан қайтмаганлигингиздан,— кулиб қўйди чўлоқ ҳамроҳим,— сизни менга шундай таърифлашган эди.

— Тўғри айтишибди, жони-дилим овқат.

— Онигини айтсам, ука, сиз билан танишишини орзу қилиб юрган эдим.

— Йўғ-е,— дедим сал-пал уялиб.

— Одил Аббосов группасини қўлга туширганингиздан кейин, ука, сиз билан танишишин орзу қилмаган биронта милиция ходими қолмаган бўлса керак.

— Ростданми?

— Рост. Чинакам қаҳрамонлик кўрсатдингиз. Лекин ма-на бу ишларинг ундан ҳам қолишмайди.

— Кайси ишимиз?

— Жамоатчиликни кўзғаш учун кўрган тадбирларинг-да.

— Бу Салимжон акамдан чикди.

— Йўқ, ука, бу ҳукуматнииг талаби.

— Бир хиллар, фойдаси бўлмайди, деяпти.

— Кейин уялиб қолишади...

«ЮЛГИЧЛАРГА УРУШ ЭЪЛОН БЎЛИБДИ»

Салимжон акам чўлок пенсионер билан диванга ўтириб олиб, узоқ сухбатлашди. Еру дўстларидан кайси бири тириг-у қайси бири вафот этганлиги, бундан ўттиз беш йил илгари семинарда бирга бўлган Романовский деган бир кўзи кўр оғайнилари ҳозир Тамбов обlastida ишлайтганлиги, ўзбек тилнии сув қилиб ичиб юборган Палмин милициядан кетиб, область прокуратурасида хизмат қилаётганлиги тўғрисида ҳам гаплашиб олишиди. Кейин Салимжон акам:

— Розик, сен Ҳошимга ёрдам берасан, иш ўргатасан, керак бўлса, хонани ичидан беркитиб олиб, ремень билан юшок жойига савалаб ҳам қўясан. Бугундан эътиборан ОБХСС бўлимининг штатсиз бошлиғисан. Ҳозир район ижроия комитетига бориб, тасдиқдан ўтиб келасан, сени ўртоқ Умаров кутяпти... — деди.

Мамарозик ака район ижроия комитетида узоқ ўтирма-ди. Афтидан, соғу чўлоқлар тасдиқка боравериб, Умаров-нинг ҳам жонига теккан бўлса керак, дарров орқасига қай-тариб чиқариб юборибди. Тасдиқлашмаган бўлса-я, деган фикр бошимга келди-ю, тажрибали ёрдамчидан маҳрум бў-либ қолишдан қўркиб:

— Кўнишмадими? — деб сўрадим.

Мамарозик ака кулимсираб, «қучоқлаб табриклиди-ю, муваффакият тилади», деди. Егоч оёқларини ғижирлатиб машинага ўтириб олгач: «Умаров милициядан чиқсан. Ме-ни яхши танийди», деб қўшиб қўйди.

Идорага қайтгач, ўзига ажратилган стол ёнидаги стулда, гўё стул уни қанча муддат кўтариб туришини синаб кўр-моқчи бўлгандек узоқ ўтирди. Бир маҳал жонланиб, расмий, факат идоралардагина гаплашиладиган бир оҳангда:

— Ўртоқ Рўзиев,— дея менга мурожаат қилди,— агар мумкин бўлса, сиздан учта нарсани илтимос қилмоқчиман.

— Эшитаман, ўртоқ Мамараимов!— мен ҳам ундан баттарроқ расмий оҳангда жавоб қайтардим.

— Илтимосининг биринчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, ОБХСС бўлимига кўмаклашувчи кўнгиллиларни менинг ўзим танлаб олсам.

— Лекин, ўртоқ Мамараимов, мен тасдиқлашим керак.

— Албатта. Бусиз мумкин эмас, ўртоқ Рўзиев.

— Хўш, ўртоқ Мамараимов, иккинчи илтимосингиз нимадан иборат?

— Иккинчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, беш йилдан бўён бўлимига тушган шикоятларнинг ҳаммасини менинг қўлимга берсангиз. Ўкиб, характеристи билан танишиб чиксам.

— Жуда соз!— дедим расмий тил билан гаплашишга тоқатим чидамай.

— Учинчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, райондаги жамики давлат корхоналарининг рўйхатини берсангиз.

— Ўртоқ Мамараимов, бу илтимосингиз ҳам бажо келтирилади.— Сакраб ўрнимдан туриб, иши бошидан ошибётса ҳам бир кўзини юмиб, ҳамиша мудраб ўтирадиган, кўпам жонини куйдиравермаслик ҳакида каттаю кичикка бирдек насиҳат килишини яхши кўрадиган қўшни хонадаги кекса ходимимиз Карим аканни чакириб чиқдим. «Ўртоқ Мамараимов нимани сўраса ҳаммасини мухайё килинг» деб топшириқ бериб, икквларини нариги хонага чиқариб юбордим.

«Техучилище»да КРУ ревизия ўтказиб, анчагина камомадни аниклаган экан. Ўшанинг актларини олиш учун телефон қилмоқчи бўлиб энди қўлимни кўтарган ҳам эдимки, эшик очилиб, ўйинга тушганча, қабулхона секретари Лиляхон кириб келди.

— Ўртоқ Рўзиев, сизга хат бор!— деди-да, конвертни тап этказиб столга ташлаб ўзи ялпайиб диванга ўтириб олди ... Қизиқ, анови куни Фарида келиб кетгандан бўён бу кувнок қиз менга сал ғалатироқ муомала қиласидиган бўлиб колди. Ҳар бир одимимни пойлайди, бўлар-бўлмас нарсаларни баҳона килиб, олдимга беш-олти марта кириб кетмаса кўнгли жойинга тушмайди. Мана ҳозир ҳам, кўриб турганингиздек, диванинг ёстиқчасига ёнбошлаб, юзини елпиб, бемалол ўтириби.... Конвертнинг тепасига... «Шахсан половник Отажонов ёки кичик лейтенант Рўзиевга тегсин» деб ёзишган экан. Хатни шоша-пиша очиб, энди ўқий бошлаган эдим, Лиляхон бўйинини чўзиб:

— Нима деб ёзишибди?— деб сўради.

— Хозмагга лабга суртадиган помада келибди, шуни ҳабар қилишибди,— деб кўйдим.

— Ҳазилингиз курсин,— деди Лиляхон ўзига хеч ярашмайдиган бир ноз-истифо билан.— Тағин нима деб ёзишибди?

— Май оидан бошлаб қош қаламнинг нархи ошар экан.

— Вой, ростданми?— бу гал чиппа-чин ишониб сўради Лиляхон.— Тағин нима деб ёзишибди?

— Тағинми, тағин... хўш, қизлар ҳадеб юзига упа-элик суртишаверишмасин, упа-элик суртилган юз...

Ҳали гапимни тугатмасимданок, Лиляхон шартта ўрнидан туриб:

— Ўлинг илойим, сиздан хеч қачон жиддий гап чикмас экан,— деб, жаҳли чикди шекилли, эшикни тарсиллатиб ёпиб чикиб кетди.

Тўғри, камина жиддий гапни камдан-кам гапиради. Лекин, қимматли дўстим, қўлимдаги мана бу ҳат чиндан ҳам жиддий, чиндан ҳам самимий эди. Уни қайта-қайта ўқий бошладим.

«Ҳурматли Салимжон ака, қимматли дўстимиз Ҳошимжон! Бизни ҳам одам қаторига қўшиб, уйимизга анкета юборганингиз учун мингдан-минг раҳмат. Сизлар мендан, милиция ишидан мамнунмисиз, деб сўрабсизлар. Бир мен эмас, қари отам, нуридийда онам ва келинингиз Муборак номидан шуни айтаманки, биз ўла-ўлгунча мамнунмиз. Қимматли Салимжон ака, сиз мени даҳшатли аждарҳо оғзидан — Одил Аббосовнинг чангалидан қутқариб олиб, тўғри ўлга солдингиз. Гуноҳимни кечириб, бошимни силадингиз. Онам художўй аёл, ҳар куни бомдод намозидан сўнг: «Худоё худовандо менинг яккаю ягона ўглимнинг ҳалоскори Салимжон Отажон ўғлини балою оғнатлардан ўзинг асрарин, умрини зиёда қилгин...» деб дую ўқийдилар. Отам омий, саводсиз бир одам. Жиноятчиларга илашиб юрган пайтларимда илон чаққан кишидек тўлгониб, уҳ тортиб чиқарди. Сиз билан бўлган учрашувларимни айтиб берганимда, бечора кўзига ёш олиб: «Ўғлим, Ҳизр бувамга учрабсан, этағини маҳкам ушлагин» деб ёлвордилар менга...

Биз бутун оиласиз билан сизлардан миннатдормиз, тунукун дуоларингизни қиласиз.

Милиция ишига қандай ёрдам беришингиз мумкин, деб сўрабсизлар. Маъқул кўрсанглар, вақти-вақт билан ошхонамиздаги воқеалардан ҳабардор қилиб турсам дейман. Одил Аббосов таъсиридаги ошхоналарга солиштирганда, бу ерда ўғрилик йўқ, десам бўлади. Лекин, умуман олганда

баъзан хўжайиндан яшириб, унча-мунча гўшт, ёф олиб кетиб туришади. Яқинда директоримиз ҳаммамизни тўплаб, ҳозир бутун шаҳар бўйлаб юлғичларга қараш уруш эслон қилинди, агар битта-яримтанг хўрандаларнинг ҳақига кўз олтирасанг, тишингни сугуриб оламан, деди.

Кимматли Салимжон ака, ҳурматли Ҳошимжон! Мен улфат кўрган йигитман. Чойхонага тез-тез чиқиб турман. Ҳозир жамики чойхўрлар, милициянинг отасига балли, илгарироқ шундай қилиши керак эди, лозим бўлса мана, биз чойхўрлар ҳам ёрдам берамиз, дейишяпти. Чойхонада ароқ ичши тақиқланди. Хусусий нонвойлар, чакана қассоблар, попироғиришу писта сотувчи майдо-чўйда чайқовчилар шаҳардаги ваҳимадан қўрқиб ин-инларига кириб кетишиди. Мана шунинг учун ҳам эл-юрг сизларга раҳмат айтяпти.

Хуллас, мени ўзларингга агент қилиб олсаларинг ва иложи бўлса, менга ҳам битта қизил книжка берсаларинг.

Сизларга табиатнинг энг гўзал жойидан салом йўллаб, Чорсудаги ишчилар ошхонасининг ошпази Ўроз».

Хатни қайта-қайта ўқидиму, бирор холосага келолмай, Салимжон акам ҳам ўқиб чиксин, агар бизга агент керак бўлса, маслаҳатлашиб чакирипармиз, деган ўй билан хатни устозимнинг кабинетига кўйиб чикдим.

Бундай карасам, соат олти бўлиб колибди. Қарим акам айтгандек, иш бўлса бир гап бўлар дедим-да, Фариданинг ўйлани пойлаш учун, зора шунча кундан бўён насиб килмаган учрашув бугун насиб қилиб қолса, деган ширин орзу-лар билан кўчага отилдим.

ВАСЛИНГГА ЗОР ЙИГИТИННИГ ҲУРМАТИ ШУНЧАМИДИ?

Бутун қишлоғимизда мендақанги уйкуси қаттиқ, серуй-қу бола йўқ эди. Бунинг устига уйқум келиб қолса, жой ҳам танлаб ўтирмасдим. Кўпинча овқатланиб ўтириб, дастурхоннинг устида, кўпинча шундоккина телевизорнинг қаршисида ҳам ухлаб қолаверадим. Мана энди бўлса, бир хафтадирки, на кечаси ухлай оламан, на кундузи. Ўйлайвераман, ўйлайвераман. Қизик, нимани ўйласам ҳам охири бориб Фарида тақалаверади. Қаёқдан ҳам унинг бир тоғора чучварасини еган эканман. Менинг нафсим балодур... деб шуни айтишса керак-да... Баъзан, хаёлан, Фарида билан анхор бўйлаб кечки салқинда саёҳат қилиб қоламиз. Анови кундагидек гаплашгани гап тополмай жим кетавера-

миз, кетаверамиз. Шунда нима фалокат юз беради-ю, Фаридада анхорга йиқилиб тушади. Анхор эса, түсатдан, дарёдек кенгайиб кетади. Еввойи отек ўйноклаб ўтаётган тұлкинндар қизни чирпирак қилиб дарё ўртасига суриб кетади. Мен жуда уста сузуви бўлғаним учун, формамни ҳам ечмай, ўзимни сувга отаман. Фаридани ўнг кўлимда даст кўтариб, чап кўлим билан сузиб кирғокка олиб чиқаман. Шунда Фаридага бўйнимга осилиб:

— Ҳошим ака, раҳмат, минг раҳмат сизга! Ўла-ўлғунча унумтамайман! — деб бетларимдан чўпиллатиб ўпид олади.

Мен бўлсан камтарлик қилиб:

— Раҳмат дейишнинг ҳеч ҳожати йўқ. Ахир бу ҳар бир милиционернинг бурчи-ку, — деб қўяман...

Баъзан хомхаёллар Фариданинг дадаси олдида ҳам менинг обрўйимни кўтариб юборади... Бир кун Фариданинг дадасини машина босиб кетишига оз колди. Уни даст кўтариб, йўлдан олдиму, ола туриб, ўзим йиқилиб тушдим. Машина оёкларимни чўрт кесиб ўтиб кетди. Бир неча кундан сўнг Фариданинг дадаси мени кўргани касалхонага бориб:

— Мени деб, ўзингиз чўлок бўлиб колдингиз-а! Энди истасангиз ҳам, истамасангиз ҳам сизни ўзимга куёв қиласман! — дейди. Мен бўлсан қизариб-бўзарниб:

— Ҳожати йўқ, менинг ўрнимда бўлса ҳар бир милиционер шундай қиласди, — дейману, ширин-ширин энтикаман.

Фаридани учратиш учун (жиннинхонага боришга юрагим дов бермайди), уйларининг олдига тўрт-беш марта пойлаб бордим. Кўча эшиклари олдида катта чинор бор экан. Ишга кетиш вақтида, қайтаётганида, зора кўзи тушиб қолса, дея чинор панасида пойлаб турдим. Ўзини-ку, учратмадим-а, аксига юриб, икки-уч бор дадасига дуч келиб колдим. Ҳатто бир марта, у эшикнинг ортида, мен чинорнинг панасида бир-биримизга мўралашиб, ёш болаларга ўхшаб «ажи-ажи» ўйнашиб ҳам олдик.

Бир кун тўсатдан, ҳеч кутмаганимда Фариданинг ўзи кўнгироқ қилиб қолса бўладими! Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ўрнимдан туриб, камоли севинганимдан, андак бўлмаса бакириб юбораёзиман.

— Фаридага, бу сизмисиз? — дедим энтикиб.

— Ха, менман, — деди Фаридага ҳам.

— Хайрият, хайрият!

— Ҳошим ака, сиздан бир нарса сўрамоқчи эдим.

— Сўранг. Истаганингизча сўранг.

— Телефонда айтиб бўлмайди.

— Бўлмаса олдингизга бораман.

— «Марс» нинг ёнида кутаман.

- Хозир учиб бораман.
- Формада келманг.
- Нега?
- Келганингизда айтаман.
- Хўп бўлади.— Трубкани кўйдиму, ўйланиб колдим.

Ие, нега энди Фарида менга формасиз келинг, деди? Бу ўша Фаридами ўзи? Ахир у: «Хошим ака, сизга форма бирар ярашадики, ҳамиша форма кийиб юришингизни истардим» деб, бир эмас, бир неча бор айтган эди-ку! Йўқ, бу ерда бир сир бор... Ахир, анови куни Одил баттолни қочиришганда ҳам ясама овоз билан қўнғироқ қилишган эди-ку. Формасиз борсам, демак, тўппончасиз ҳам борган бўламан, тўппончасиз борсам... Бутун шаҳар бўйлаб яхшилик билан ёмонлик, тўғрилик билан эгрлилик, юлгичлик билан ҳалоллик, тартибсизлик билан осойишталик ўртасида охирги жанг кетаётган бир паллада бекордан-бекорга курбон бўлиб кетиши... Йўқ, мулла Хошим ҳам унчалик содда йигитлардан эмас, бекорга уни ОБХССнинг бошлиғи қилиб қўйиншгани йўқ. Бораман, лекин формада, тўппончамни ҳам тақиб бораман!

Навбатчи машинада «Марс» кинотеатрининг ёнига ўқдек учиб бордим. Фарида билет сотадиган кассанинг ёнида, худди билет олмоқчи кишидек, талпиниб турган экан. Ўзи ҳам нимадандир каттик кўрқаётганга ўхшайди, кўзлари аланг-жаланг, ташвишланаётганлиги шундокқина юзидан ҳам билиниб турибди...

— Нега формада келдингиз?— биринчи саволи шу бўлди унинг.

— Мен... шундай ўзим...

— Яқинимга келманг,— йиғламсираб деди Фарида,— кўриб колишади.

— Кўрса нима қипти?

— Мени тириклайн кўмишади.

Кинотеатрининг орқаси хилват экан, ўша ёкка ўтдик. Фарида нарида, мен берида, аччиқ-тизиқдан иборат савол-жавоблар, ўпкалашу, гинахонликлар бошланди.

— Бизинкига борганингиз?— атрофига кўрқа-писа кўз ташлаб сўради Фарида.

— Бориши ҳам гапми, чинорининг тагида кўрпа-тўшак килиб ётиб олдим-ку.

— Демак, сиз... сиз!

— Ха, мен.

Ошик бўлмай ўлай мен, ишни расво қилиб қўйибман. Эртаю кеч Фаридаларнинг уйини пойлаб бораверганимдан дадаси шубҳага тушиб:

— Онаси, сезяпсанми, бир милиционер бизни каттик назорат қиляпти! — дебди.

Онаси:

— Қеча әрталаб ҳам пойлаган эди, — дебди.

Дадаси:

— Устимиздан чақув тушганга ўхшайди, — дебди.

Онаси:

— Бу Ҳаким нонвойнинг иши, — дебди.

Дадаси:

— Тўғри, бу очкўз ҳеч унга тўймади, — дебди.

Онаси:

— Эсингизда борми, аввалги йили Ҳасан магазинининг уйини ҳам аввал милиция пойлаб, кейин таппа босган эди, — дебди. Шундай дебди-ю, «вой шўрим», деб йиғлаб юборибди. Дадаси:

— Йиғлама, бир иложини топармиз, — деб ковоғини^т солиб олибди. Кечаси билан эр-хотин уйларида кўзга ташла-надиган нарса борки, ҳаммасини кўшилиларникига ташишибди. Лоакал тиш чўтка билан совун кутини ҳам қолди-ришмабди. Ҳозир дадаси машиналарни бирорнинг номига ўтказиш учун зир югуриб юрган эмиш...

Мен Фаридага:

— Бўлажак қайнотамга ўзимни танитай, машинани ме-нинг ўзимга бера колсин, — деган эдим, у «мени тирниклайн кўмишади» деб баттар йиғлашга тушди. Шайтоним куртур зўр эмасми, у йиғлаяпти-ку, мен бўлсан котиб-котиб кула-ман. Бир маҳал Фарида:

— Энди менинг номимни тилга олманг, кўчамизга қадам ҳам босманг! — деди-ю, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ аразлаб жўнаб қолди.

Ана холос, энди бу ёғи неча пулдан тушди! Мен у билан тўйиб-тўйиб гаплашмокчи, мабодо анхорга қулаб тушса, ўнг қўлимда даст кўтариб чикмоқчи эдим-ку!.. Васлингга зор йигитнинг хурмати шунчамиди, деб кинотеатрининг оркасида колавердим.

Ишхонага йиғлагудек бир алфозда қайтдим. Столга ўти-риб, бошимни икки кафтим орасига олиб ўй суриб кетдим. Негадир шу пайтда Зокирни кўз олдимга келтириб, ишқ сав-досига мубтало бўлган дўстимга ич-ичимдан ачиниб хўрсин-дим.

— Кўп хўрсинаверманг, тирик қолибди-ку, — деди бир маҳал Ҷарим ака. Ўй билан бўлиб унинг хонага кирганини ҳам сезмай қолибман.

— Нималар деяпсиз? — дедим хушёр тортиб.

— Шарифани айтяпман.

- Канақа Шарифа?
 - •Эшитмадингизми?
 - Йўк.
 - Сиз ўлимдан кутқарган Шарифа Усмоновани бугун эрталаб пичоклаб кетишибди-ку.
 - А? — ток ургандек сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.
 - Орқасидан пойлаб келиб уришибди...
- Карим ака яна бир нарсалар деди-ю, аммо қулғимга хеч нарса кирмади...

ТОБУТХОНАДАГИ СУҲБАТ

Одил баттолнинг қочиши идорамизга катта ташвиш келтирди. Шахар милиция бошкармаси ўрток Холиқовга ишончсизлик билдириб, Одил Аббосов группаси устидан олиб борилаётган терговни ўз кўлига олди. Гўё баттолни Холиқовнинг ўзи кочирган эмиш, Холиқов Отажоновни ёмон кўрармиш, ундан ўч олиш учун шундай қилганмиш, деган тухмат деса тухматга, иғво деса иғвога ўҳшамайдиган мишмишлар ҳам тарқаб қолди. Мана шунақсанги пасту баланд гаплар бўлиб турган бир паллада Шарифанинг пичокланиши, бувижонимнинг ибораси билан айтадиган бўлсак, ўлганинг устига тепган бўлди.

Шарифа Усмонова капитан Хошимованинг меҳрибонлигидан фойдаланиб, пайпок тўкув фабрикасига ишга жойлашиб, ётотхонадан бир хонали жой олиб, суюкли ўғли Ёдгорбек билан ёшини яшаб, ошини ошаб маза килиб юрган эди.

Мана энди, у бечорани пичоклаб кетишибди. Бир хиллар бу Одил баттолнинг иши дейишибди, бир хиллар эски шериклари килишган дейишибди. Учинчи бир хиллар учинчи бир тахминни ҳам ўртага ташлашибди... Эрталаб соат бешларда Шарифа ишга кетаётганда орқасидан билдиримай келиб, елкасига ишчок санчишибди... Шарифа ҳозир чалажон бўлиб ётибди. Бутун шаҳар оёққа турган, дружиначилар, ётотхонада яшайдиган кизу жувонлар, маҳалла аҳли ҳаммаёкни ковковлаб юрибди. Лекин қотилни топишнинг хеч иложи бўлмаяпти.

Шарифага ачиниб кетдим. У йиғлаб, «энди, бошқаларга ўҳшаб яшамоқчиман» дегани, ўғлини бағрига босиб, фарёд чеккани кўз ўнгимдан хеч нари кетмай қолди.

— Ох, қалпоқчам, яна ёрдамингга муҳтожман,— дедим бир куни ишдан қайтаётганимда.

— Мен ҳамиша ихтиёргаман,— овоз берди қўлтиғимда турган қалпоқчам.

— Одил баттолни топишим керак.

— Уйда мени бошингга кий, Ҳошимжон.

— Айтганингни қиласман, маслаҳатчим.— Шундай деб қалпоқчамини ўпиди, чиройли попукларини кўзларимга суртиб, бошимга кийдим-у, кўздан фойиб бўлдим.

— Қани бошла, қалпоқчам.

— Масжидга юр, Ҳошимжон.

— Намоз ўқнимизми?

— Одил баттол билан кўришамиз.

Эшигининг устига «Мантиказлик» деб ёзиб қўйилган бир ошхонага кириб, қасқоннинг тепасига ўтириб олиб, тўйгунимча мантихўрлик қилдим. Кўчанинг нариги юзидағи чойхонага ўтиб, шопириб-шопириб кўк чой ичдим. Бу орада коронги ҳам тушиб, ўн метр наридаги одамни таниб бўлмайдиган бўлиб колди. Секин ўрнимдан туриб, Хўжа Ахрору Вали масжидини мўлжалга олиб, йўлга тушдим. Хуфтон намози тугаб, кари-қартанг намозхонлар бир-бирларини суюшиб, Бухородан келган ёш мутаваллининг илми зўрлиги, нафаси ўткирлиги хусусида гаплашиб, аста-секин чиқиб келишаётган экан.

— Мана, масжидга ҳам келдик,— шивирладим қалпоқчамга.

— Энди бир оз сабр кил,— маслаҳат берди қалпоқчам.

Энг охири намозхон — бечоранинг ичига пистон қадалгани яп-янги калишини кимдир эски калишга алмаштириб кетган экан, ўша одамни карғай-карғай, у ҳам чиқиб кетди. Бир оёғи чўлок, бир кулоги йўқ, оқ яктак кийиб бошига кичкинагина саллача ўраб олган 55—60 ёшлардаги барваста киши Хўжа Ахрору Вали масжиди дарвозасини ичидан кулфлади. Бир оз ташқарига кулок солиб тургач, ҳеч ким пойламаётганлигига ишонч ҳосил қилди шекилли, аста-секин, шарнасиз қадам ташлаб, тобутхонага караб юра бошлиди. Бу одам ҳақида унча-мунча эшигиданман. Кишилар инг Гўрков Сўфи деб чакиришади. Гўрков Сўфи бу юрга мен туғилмасдан олдин келиб қолган экан. Аввал гўрковлик, кейин сўфилик килган. Шу кеча-кундузда эса ҳам гўрков, ҳам сўфи экан... Гўрков тобутхона эшигидаги кулфларни очиб, «Бисмиллоҳу раҳмону раҳим» деб секин ичкари кирди. Шам ёқиб, тобутхонанинг эшигига кора парда тутди. Тобутхонадан эски кабристоннинг мөгор ҳиди келиб турибди. Хона ўртасида янгигина бир тобут. Нарирокда, девор тагида ҳам икки тобут. Бирини иккинчисининг устига копкоқ қилиб қўйишибди. Гўрков секин бориб, устидаги

тобутни олди. Пастки тобутдан бир мурда аста бошини күтарган эди, күркәнимдан бир сапчиб тушдим. Тобутдан мурда эмас, ингиллаганча Одил баттол бош күтарди! Ха, ха, ўша пешанаси кенг, афти сакрашга чөгланиб турган бақани эслатадиган сарик дев бош күтарди... Юрагим уриб кетди, беихтиёр орқамга тисарилдим.

— Ха, Гўрков, келдингми? — деди баттол оғзини катта очиб эснаб.

— Қалай, халоскорим, яхши ухладиларми? — деб кўлида кўтариб кирган тугунчани узатди Гўрков.

— Шамни ўчир! — буюрди баттол.

— Эшикка парда тутдим, худо хохласа...

— Ўчир деяпман!

Қаранг-а, баттол мурдадек бўлиб тобутда ётибди-ю, аммо буйруклари ҳамон шоҳона, овози ҳамон аввалгидек салобатли, қиличдек ўткир, худди ўз кулиға муомала қилаётган подшога ўшайди-я!

Шам ўчирилгач, хона гўристоннинг ўзгинаси бўлди-кўйди. Ҳайриятки, бошимда қалпоқчам бор, бўлмаса ким билади ахволим не кечган бўларди.

— Тугунда сомса бор,— пицирлади Гўрков.

— Аҳмок, топганинг сомса! — ўшқирди баттол. Оғзи ҳам аждархоннинг оғзидек катта эмасми, лабларининг чапиллагани, ютингани, термоёдан култиллатиб чой ичаётгани бемалол эшитилиб турибди. Баттол ҳар ютинганда кўзини бир юмиб-очаётган бўлса керак, аҳён-аҳёнда хонада иккита нурсиз чўғ ёниб-ўчди...

— Гапир,— деди баттол хўриллатиб чой хўплаб.

— Нимани гапирай, халоскорим? — итоаткорона сўради Гўрков Сўфи.

— Шаҳарда нима гап?

— Худога шукур, тинчлик... Шарифа ҳали ўлмабди,— афсусланганинамо оҳангда деди Гўрков.

— Бари бир ўлади,— ишонч билан деди баттол.— Унинг юрагини мўлжалга олиб, ханжар урганман. Хўш, яна қанақа гаплар бор?

— Шу ҳар кунги гаплар, халоскорим. Авваламбор сизни ахтаришяпти. Иншоолло, изингизни ҳам топиша олмайди. Колаверса, шаҳар кўчаларини енгига қизил боғлаганлар босиб кетган... Тартиб ўрнатишармиш.

— Тартиб ўрнатишаб бўпти! Хўш, анови ишлар-чи?

— Чатоқ, халоскорим, гапиргани ботинолмай турувдим.

— Нимаси чатоқ?

— Аввал катта хотинингизникига бордим.

— Хўш,— чўйкалаб ўтириб олди баттол.

— Халоскорим касаллар, дармонга киргунларича беш-үн кун бошпана берсангиз, дедим. Бу гапни эшишиб, жуфти ҳалолингиз шайтонлаб қолди... Кейин, худо тил ато килиб, шундай деди: «Үттиз йилдан бүён устимга хотин олиб, хотин қўявериб, эл-юрт ичида мени шармандаю шармисор қилди, куйдириб адо қилди... Энди, хукуматдан кочок бўлганда мен керак бўлибман-да! Йўқ, ҳали ҳам ўша арзанда хотинларининг уйига бораверсин...» Халоскорим, хафа бўлманг. Хотин зоти ўзи шунақа бўлади. Машойхлар ит вафо, хотин жафо, деб бежиз айтмаганлар. Шуннинг учун ҳам, камина қулингиз хотиним билан кизимни сўйғанман-да... Худога минг катла шукур, халоскорим, ўша пайтда сиз мени кутқариб қолмаганингизда, аллақачонлар отилиб кетардим... Жуфти ҳалолингиз шунақа нонкўр экан, келмасин деди.

— Оббо алвости-ей, шундай дедими-а?

Назаримда баттол ўрнидан туриб кетгандек бўлди.

— Шундай деди, халоскорим.

— Сен уни чавоқлаб ташламадингми?

— Йўқ, халоскорим, ундаи қилмадим. Қўлимга пичок ушламайман, деб қасам ичганман.

— Хўш, кейин-чи?

— Кейин, халоскорим, худди сиз айтгандай килиб энг кичик жуфти ҳалолингизнинг уйини топдим. Сиз қуриб берган данғиллама иморатни давлатга топшириб юборибди. Ўрига боғча очилибди. Ўзи шу боғчада тарбиячи бўлиб ишлайтган экан. Аввалига, наҳотки халоскоримдан бир йўла киркта чакалоқ колган бўлса деб ёкамни ушладим. Кейин гапнинг тагига етгач, худди сиз айтгандай килиб:

— Кизим, мен беш юз чақирим йўлдан келдим, умр йўлдошингиз юборди. Келса, беш-үн кун караб, парвариш қиласизми? — дедим. Бу тапдан сўнг, жуфти ҳалолингиз кўп беандиша аёл экан, милицияга хабар килиш учун телефонга ёпишиди.

— Номард! — ер тепиниб қўйди баттол.

— Лаббай? — шошилиб сўради Гўрков Сўфи.

— Тезроқ гапир! — тишларини ғижирлатиб деди баттол.

— Худога шукур, бир амаллаб қайтардим, шайтонга ҳай беринг, дедим. Хотин киши-да, йиғлашга тушса бўладими! Бахти каро эканман, ўн олти ёшимда унинг ошхонасига официантка бўлиб бориб шу балоларга гирифторм бўлдим, ёшлигим кари чолнинг қўйнида ўтиб кетди, деб йиғлади...

— Ахмоқ!

— Лаббай?

— Кейин нима деди?

— Кейин, халоскорим, йиглашдан түхтаб, шартта ўрнидан туриб, бу ердан тез кетинг, бўлмаса сизни ҳам милицияга ушлаб бераман, деди.

— Пул сўрамадингми?

— Сўрадим, халоскорим, ўша нонтеки хотинингиз, ҳаром пулларни милицияга топшириб юборганиман, деди.

— Ёлғон!

Одил баттол коронги уйда пайпасланиб тобут борми, термос борми — дуч келган нарсани тепа бошлади. Назаримда, янгилишиб, Гўрков Сўфиинг корнига ҳам тепиб юборди шекилли:

— Бу менман, ҳалоскорим! — деган овози эшитилди унинг. Баттол кутурган шердек, ўи минут чамаси коронги хонада айлангач, ниҳоят жаҳлидан тушиб, тобутнинг чеккасига ўтириди. Ҳали чирок ўчганда хона жуда коронгидек туюлган эди, ҳозир кўзим коронгиликка ўрганиб қолдими, ёки дайди тепки тушиб колишдан кўрканимдан кўзларим равшанлашиб кетдими, ҳаркалай хонадаги нарсаларни бемалол кўра бошладим. Баттол хонанинг бурчагига тикилиб, бир оз тинч ўтиргач, ерда пачок бўлиб ётган термосдан чой қуйиб ичди-да:

— Папироснинг борми? — сўради Сўфидан.

— Мен нос чекаман, ҳалоскорим.

— Бир кафт ол.

Одил баттол иосни тилининг тагига ташлаб олгач: «Хафа бўлма, гўрков, кизишиб кетдим» деб қўйди. Сўфи:

— Нега хафа бўлар эканман, бир тепки экан-ку, жонимни олганингизда ҳам гинг демайман, ахир сиз туфайли тирик юрибман, сиз бўлмаганингизда ё аллақачон ўлиб кетардим, ё умрим камоқхонада ўтарди,— деб ўрни бўлмаса ҳам ҳирнинглаб кулиб қўйди.

— Ўзиям садоқатли дўстим битта сен қолдинг! — илжайди Одил баттол ҳам.

— Ўла-ўлгунимча вафодор итингизмай,— деб оғзига нос отди Сўфи ҳам.— Худо хоҳлаша найги дуйёда ҳам сижни дейман.

Икковлари ҳам оғизларидаги иосни оёклари остига туфлаб, енглари билан лаб-лунжларини артишиб, чала қолган сухбатни давом эттиришди. Гўрков юридик консультация идорасида ишлайдиган, ҳўйирда Одил баттол бир йўла учқоп ун ваъда килганда, «ҳотамтойсиз, хотамтойсиз» деб қўчагача таъзим қилиб чиккан Шокир маслаҳатчининг уйига ҳам бориб келибди. Маслаҳатчи кечаси соат иккиларда қабристонда, Шайх Одил сағанасида учрашишга сўз бериб,

«ваъда килган нарсасини олиб келсин, қайта учраша олмаймиз», дебди.

— Майли... олтинларни бугун беролмайман,— ўзига-ўзи гапиргандай деди баттол.— Мени кутқаргани учун олтинларимни олади-ю, эртага милицияга зимдан ҳабар бериб, у ёқдан ҳам мукофот ундиради. Шокирни яхши биламан... У ҳеч кимга дўст бўлмаган, бундан кейин ҳам дўст бўлмайди.

Одил Аббосовнинг илтимоси билан Сўфи бир қошиқкина аччиқ қайнатма шўрва қилиш учун ўрнидан турди.

— Ичкиликка вино бўлса ҳам майлим? — сўради у эшикнинг пардасини тушираётуб.

— Конъяк тополмасанг, арок ол! — буюрди баттол.

ШАЙХ ОДИЛ САГА НАСИДАГИ ТИРИҚ МУРДАЛАР

Қабристон ҳиди анқиб турган тобутхонада Одил баттол икковимиз қолдик. У пайпасланиб, тобутлардан бирига чалқанча ётиб олди, кўзларини мўлтиллатиб, нималар тўғрисидадир ўйлаб кетди... Нима қилсан экан, хозир кўл-оёғини боғлаб милиция идорасига хайдаб борайми ёки бир-икки кун сабр қиласми? Назаримда, кейингиси маъқулга ўхшайди, бир оз сабр қилиб, энг сўнгги жиноятчиларни ҳам кўлга олиб, ҳаммасини хайдаб борганим яхши. Шаҳарда жиноятчилар билан энг охириги жанг кетяпти, шу олишувнинг ҳам қаҳрамони ўзим бўла колай... Баттол қамоқхонадан бекорга кочмаган, ташкарида анча-мунча ишлари, учрашадиган одамлари бўлиши керак, эҳтимол, беркитиб кўйган бойликлари ҳам бордир... Нима бўлганда ҳам тишни-тишга босиб, сабр қилишим керак.

Гўрков Сўфи кастрюлда шўрва билан яримта сассиқ арок кўтариб кириб келди:

— Бай-бай-бай! — деди у кастрюлини тўнкарилган тобутнинг устига кўйиб,— яримта арокни битта отининг пулига олсан-а!

— Коровуллардан сўрамабсан-да? — деганча Одил баттол шишанинг тиқинини тиши билан сугира бошлади.

— Бу дружиначилар коровулларнинг ҳам юрагини олиб кўйибди,— уҳ тортди Гўрков,— қайси бирига борсам, сиз айтган замонилар ўтиб кетган, дейди-я... Таксида бутун шаҳарни айланиб чиқдим...

— Бу полковникнинг иши, ўзиям ичмайди, бирорни ҳам ичирмайди! — тишларини гижирлатиб деди баттол.— Худо хоҳласа, уни мана шу тобутга тиқаман!

— Худоё, айтганингиз келсин, халоскорим.

Бири пиёла, бошқаси термоснинг пачакланган қопкоғида арок ичишди. «Худо хоҳласа ғанимлар ер билан яксон бўлади, ишларимиз яна юришиб кетади, ҳали кўп давр давронлар сурамиз», деган гапларни айтишди. Гўрков эркаланиб: «Ҳалоскорим, агар яна худо сизга омад бериб, ишларингиз ривожланиб кетса, шу масжиднинг имомлигини ўзимга олиб берасиз», деб илтимос килди. Баттол ароқнинг қолганини симириб:

— Иншоолло! Сенга кўп яхшиликлар қиласман,— деганча, кастрюлдан хўриллатиб бир-икки ҳўплаб шўрва ичиб олди.— Лекин, Гўрков, сен яна бир ишга ёрдамлашишинг керак.

Гўрков кўксига қўлини кўйиб:

— Жоним сизга садақа! — дея таъзим килди.

— Полковникни йўқотишимиш керак... Ушанда шаҳар яна ўзимизга қолади.

— Худоё ниятингизга етинг! — қўлларини очиб фотиха ўқиди Гўрков Сўфи.

— Лекин, сен ёрдамлашасан.

— Ҳалоскорим, мен қўлимга пичок олмайман, деб қасам ичганман.

— Худо хоҳласа, уни ўзим ўлдираман. Фақат сенинг ёрдаминг керак. Сен, Гўрков, полковникнинг уйини ўрганасан. Ертўласи борми, йўқми, уйи куннинг қайси вақтида кимсасиз бўлади, шуларни билиб берсанг бас. Уни кечаси уйқусида босаман. Етмиш жойига пичок уриб аламимдан чикмасам, бу дунёдан армон билан кетаман!.. Лекин, хозирча вакт бор. Аввал паспортни тўғрилайлик... Ана ундан кейин, эй худо!

— Яратган эгам, Хўжа Аҳрору Вали,— Сўфи чаққон бир харакат билан чўкка тушди-ю, қўлини фотиҳага очиб, илтижо қила бошлади, — ҳалоскоримнинг ишларига ривожу күшойиш беринг! Облоҳу акбар!

— Облоҳу акбар! — деб қўлини юзига суртди баттол ҳам. Сўнг чўнтағидан занжири соат олиб, учрашув вакти бўлганлигини маълум килди. Яна бир фотиҳа ўқиб, Хўжа Аҳрору Вали арвоҳидан яна бир мадад сўрашиб, бирин-кетин қабристонга томон йўл олишди...

Қабристонга, ишонсангиз, кундузи боргани ҳам кўрқаман. Жин, алвости, арвоҳ бор, деган гапларга унча ишонмайману, лекин шундай бўлса ҳам бари бир кўрқавераман. Ҳозир ярим тун, бутун шаҳар ахли ширин уйкуга кетган. Қабристон жимжит, тиқ этган овоз эшитилмайди. Бу жимжитлик атрофни янада ваҳимадор қилиб юбораётгандек. Ҳар замонда бойўғлининг хунук овози эшитилади. Сутдек ойдин

бўлгани учун дарахтларнинг сояси ҳар хил шаклда кўзга ташланиб, юракка ғулув солади. Бир маҳал кўзимга қулочга сиғмайдиган катта бир терак остида эллик-олтмиш чоғли мурда ерга ўтириб олиб, мажлис қилаётганга ўхшаб кўриниб кетди. Мурдаларнинг ҳаммаси кафанди, бир хили бошини силкитади, бошка бир хили кўлинин ҳавода ўйнатиб чапак чалади. Битта новчароги ўртага тушиб, ўйнаётганга ҳам ўхшайди...

Кўркиб кетдим, ҳа-ҳа, ҳаддан ташқари қўркиб кетдим. Юрагимнинг гурс-гурс урганини бемалол эшишиб турибман. Бенхтиёр Одил баттолнинг елкасига тирмашдим.

— Тавба,— деди баттол юришдан тўхтаб,— Сўфи, гавдам оғирлашиб кетяпти-я?

— Хаёлот, халоскорим, бу хаёлот! — далда берди Сўфи.— Кўпинча менга ҳам шундай бўлиб туюлади.

Халиги мурдалар раксга тушаётган катта терак остига келиб тўхтадик... Соялар кимиirlаб, узокдан менга мурдадек бўлиб туюлган экан, қарсак чалаётган мурданинг кўли эмас, терак барглари экан...

Уччовимиз ҳам тик турибмиз. Қабристон жим, тупрок остидаги минглаб, балки ўн минглаб кишилар ҳам жимгина ётишибди. Ҳеч уйғонмайдиган уйкуга кетишган. Дунёнинг ҳамма ташвишларини: бирорда колган қарзни, битмай колган уйинни, дадам командировкага кетган, келса бўйнига осиламан, деб кўча эшик олдида кўзини мўлтиллатиб ўтирган ўғилчасини — ҳамма-ҳаммасини унубиб, маза килиб ухлашяпти. Ой ипакдек майнин, сутдек ок нурлар тўкиб, бу уйкуга яна ҳам кўпроқ ором багишляяпти. Бойўғли қайгули бир овозда алла айтапти. Сукунат бутун борлиқни бағрига олиб, майнин қўллари билан силаб-сийпалаб «ухла, ухла, ухла» деб паст ва ғамгин бир овозда куйлаяпти...

Уч киши уйгоқмиз, уч инят билан бир-биrimизни пойлаб турибмиз. Ниҳоят, қабристоннинг этак томонидан ўтёниб ўчгандек бўлди. Баттол ҳам гўгурт чақиб, ёниб турган чўпни боши узра уч марта айлантириб кўйди.

— Гўрков, ҳар эҳтимолга карши сен хушёр бўлиб тур,— шивирлади баттол.

— Ташвишланманг, халоскорим,— қасам ичгандек бир оҳангда деди Гўрков.

Баттол қабристоннинг ўртароғидаги кичикроқ уйдек келадиган Шайх Одил сағанасига қараб юра бошлади. Йўл ўлакай чўнтағидан тўппонча олиб, отишга шайлаб, яна солиб қўйди. Қамоқдан қочганига ҳеч қанча вакт бўлгани йўғу, тўппончани дарров қаёқдан топа қолдийкин, деган фикр ўтди бошимдан. Сағананинг пастаккина эшигидан ав-

вал баттол, кетидан Шокир маслаҳатчи икковимиз кириб бордик. Одил Аббосов чўнтағидан шам олиб ёқкан эди, саганинг ичи ёришиб кетди. Бурчакка раҳматли Шайх Одилнинг суюкларини тўплаб, устига чириб, илвираб қолган кафан парчасини ёпиб қўйнишибди. Бу ерда олдин ҳам учрашувлар бўлганга ўхшайди: оёқ остида беломор папиросининг қолдиги, ароқдан бўшаган шиша ётибди.

Шокир маслаҳатчи, бу ерга келгани учун ҳаддан ташкари кўркаётган бўлса керак, ранги-кути ўчиб, билинрабилинмас қалтираб ҳам турибди.

— Оббо, Одилжон-ей, саломат кўришдик-а! — деди ниҳоят у. Оғзини катта очиб, кулмоқчи бўлган эди, негадир кулолмади, илжайиб кўя колди.

— Бунинг учун сизга раҳмат айтмоқчиман,— деб Одил баттол ҳам базўр жилмайиб кўйди. Илжайишганича, гўё ким кўп илжайишга мусобака ўйнаётгандек, бир-бирларнга тикилиб колишиди.

— Оббо, Одилжон-ей,— деди яна маслаҳатчи.

— Оббо, Шокиржон-ей,— деди баттол ҳам.

Гапларининг мазмунидан шу нарса маълум бўлдики, бундан бир неча йыл муқаддам Одил Аббосов, мабодо қамалиб қолсан, кимки мени камоқдан эсон-омон олиб чиқса ёки уддасидан чиқиб қочирса, ўшанга бир килограмм Бухоро олтини атаб кўйганман, деган экан. Шокир маслаҳатчи ўша олтинларнинг умидида жонини жабборга бериб, ҳаётини хавф остида қолдириб, маҳбусни камоқдан қочиришга муваффак бўлибди.

— Ўша ваъдангизда турибсизми? — сўради охирида маслаҳатчи.

— Турибман,— томогини кириб кўйди Одил Аббосов.

— Демак, менинг ҳаракатларим бекорга кетмабди.

— Худо хоҳласа бундан кейинги ҳаракатларнинг ҳам бекорга кетмайди.

— Бўлмаса, олтинларни беринг, мен кета қолай.

— Хозир беролмайман...— Шундай деб, баттол қиёматли дўстидан узр сўрай бошлади. Ҳаммаси бўлиб уч жойда ҳазинаси бор экан. Биттаси ҳукумат ихтиёрига ўтиб кетибди. Қолган иккитаси бошқа юртда, авлод-аждодларнинг қабрига беркитилган экан. Қамоқхонадан жуда кувватсиз бўлиб чиққани ва бунинг устига ҳамма жойда кидирув кетаётганини учун ўша ерларга боролмабди. Қамоқхонадан чиққандан буён Гўрковга қолдириб кетган бир ҳовуч олтинини харжлаб турган эмиш, худо хоҳласа, шу ҳафта ичи ҳазинанинг биттасини бир амаллаб очмоқчи эмиш. Аммо ўша ёқка бориб келиш учун, албатта паспорт керак экан.

— Мен паспортнинг уддасидан чиқолмайман,— тўсатдан жонланиб қолди маслаҳатчи.

— Паспортсиз мен олтинларни олиб келолмайман,— бўш келмади баттол ҳам, жуда ҳушёр одам бўлгани учун маслаҳатчининг феъли айнаб қолганини дарров сезди-ю, чўнтағидан бешта бир сўмлик олтин танга чиқариб, унинг олдига кўйди.— Биттасига ҳар қандай паспортни сотиб олса бўлади,— деб кулимсираганча сўзида давом этди яна.— Шокиржон, мен ҳеч қачон дўстларимни алдаган эмасман.

Маслаҳатчи олтинларни кўлга олиб, тағин қалбаки бўлмасин, деб кўркди шекилли, биттасини тишлаб кўрди. Шундан сўнггина мурдадек оқариб кетган рангига сал қон юргандек бўлди... Паспорт масаласини мухокама кила бошлиди, ҳар хил варианtlарини ўйлаб кўришиди. Охири Хўжа Ахрор Вали масжидининг бундан ўн беш йил аввал ўлиб кетган имоми Кудрат Маҳсум номига паспорт тайёрлашга карор килишди. Чунки Кудрат Маҳсумнинг афт-башараси Одил баттолга жуда ўхшаб кетаркан. Бунинг устига ундан на бола-чақа, на кариндош-уруг қолган экан. У сўққабошнинг бу дунёда яшаб ўтганлигини Одил баттолдан бошқа кишилар аллақачон унтиб юборган экан. Ҳалиги олтинлар сұхбатга илиқлиқ киритди. Шокир маслаҳатчи жуда самимий, серҳазил бўлиб қолди. Қиёматли дўстига фойдали, фойдасиз маслаҳатлар бера бошлади.

— Ҳозирча бошқа шаҳардан кўра сиз учун шу ерининг ўзи бехавотиррок. Америкада қалбаки пул ясовчилар қалбаки пул ясовчиларга қарши курашадиган идоранинг ертўласида ишлашар экан,— деди.

Одил баттол кулиб:

— Тўғри айтасиз, пашша ўлдиригич пашша учун хавфли, аммо пашша унинг ўзига кўниб олса, унча хавфли бўлмай колади. Мен яқинда доимий яшаш учун полковникнинг ертўласига ўтмоқчиман,— деди.

Икковлари овоз чиқармасдан, қоринларини силкитиб кулишиб, худо хоҳласа, янаги чорсанба куни, тунги соат иккода мана шу ерда учрашишга ваъдалашишиди.

Гўрков дарахтнинг панасидан чиқиб:

— Хўш, халоскорим, ишлар битдими? — деб сўради.

— Худо хоҳласа, ҳаммаси жойида бўлади,— мамнунлик билан деди баттол. Кейин икковлари шивирлашиб, бир нарса ҳақида узоқ маслаҳат килишди. Маслаҳат тугагач, Сўфи баттолга бир кунлик егулик овқат, пачоқ термосда чой бериб, Шайх Одил қабристонига тириклайн тикиб сағананинг эшигини устидан михлаб ташлади.

ТЕРГО ВЧИЛИҚ СА НЬА ТИ

Кеч ётганим учун ўрнимдан ҳам кеч турдим — соат ўн бирлар бўлиб қолибди. Салимжон акам йўқ, ишга кетиб бўпти. Ховлида кўшнимизнинг иштонсиз юрадиган ўғли бир она товуқни кақағлатиб кувиб юрибди, товуқнинг овозидан уйғониб кетибман.

— Бахром, нима қиляпсан? — сўрадим эснаб.

Бахром жавоб қайтармади-ю, товуқни ушлаб қанотларини силкитганча менинг олдимга олиб келди.

— Хошим ака, мана бунинг орқасини пайпаслаб кўрингчи, тухуми бормикан?

— Тухуми бўлса нима қиласан?

— Уйда битта бор, икковини қўшиб, рагаткага чўзма оламан.

Бахромга чўзмани ўзим олиб келишга ваъда бериб, ёлғиз нонушта қилгим келмай, йўл-йўлакай ичак-чавоқдан тайёрланадиган арzon сомсадан тўртласини олиб еб, ишхонага шошилдим. Тунда кўрганларимни тезроқ устозимга айтишим, бундан сўнг нима қилишим кераклиги хақида кўрсатма олишим керак эди. Қабулхонага кириб:

— Салимжон акам ёлғизмилар? — деб сўрадим модалар журналини вараклаб ўтирган Лилияхондан.

— Партком билан Тошкентга кетдилар,— худди мени кўрмагандек бошини кўтармай деди секретарь.

— Тошкентга? Тошкентда нима қилишар экан?

— Сиздан беруҳсат кенгаш чакириб кўйишибди.

— Салимжон акамда маслаҳатли ишим бор эди.

— Хамма иши менга топшириб кетдилар.— Лилияхон ишҳоят бошини журналдан кўтариб икки кўлинини бикинига тираб, ясама бир жиддийлик билан давом этди: — Хўш, ўртоқ Рўзиев, эшитаман?

— Никоҳ уйининг очилиш маросими бўлармиш,— хазилга ҳазил билан жавоб қайтардим мен ҳам,— биздан икки киши бориб, никоҳдан ўтиши керак экан.

— Демак, икковимиз борар эканмиз-да?

— Йўқ, йигит ҳам, қиз ҳам милиционер бўлса тўғри келмасмиш.

— Нега энди тўғри келмасмиш?

— Мабодо ўғил туғилса, кип-кизил хуштакбоз бўлиб туғилар экан.

— Мабодо қиз туғилса-чи?

— Мабодо қиз туғилса... модалар журналидан бошини кўтармайдиган бўп коларкан.

Лилияхон хандон отиб кулиб юборди. Кула-кула: «Хошим ака, аслида сиз кизиқчиллик учун туғилган экансиз...» деб кўйди.

Кизик бўлди-ку, Одил баттолни нима қилдик энди? Ё Холиқов билан маслаҳатлашиб кўя колсаммикан? Йўқ, у алам устида хозир бориб таппа босади-кўяди... Бунақа пайтда арконни узуроқ ташлаш керак. Ахир Одил баттолтирик тузокнинг ўзгинаси-ку. Бу тузокка беркиниб, пана жойларда писиб ётган яна канчадан-канча жиноятчилар илиниши мумкин... Йўқ, Одил баттолнинг кочгани бир жихатдан яхши ҳам бўлди. Унинг баҳонасида шаҳарда колган-кутган жиноятчиларни ҳам йиғиштириб оламиз. Салимжон акам айтгандек, сабр-тоқат қила билиш — бизнинг ишимизда ярим ғалаба ҳисобланади.

Бўлимда иш бошимдан ошиб ётгани учунми, ёки штатсиз ўринбосарим Мамарозик акамга ҳаддан ташкари маҳлиё бўлиб колганим учунми, ўша куни Одил баттол ҳакида қайта ўйламадим. Устозим тўғри айтган экан, милицияда оёқ эмас, кўпроқ калла ишлар экан. Мамарозик ака, очирини айтсан, оёғи билан эмас, калласи билан ишлайдиган, бундан ҳам очикроқ қилиб айтадиган бўлсан, мен орзу қилган ёрдамчининг нақ ўзгинаси экан. Ўн беш-йигирма кун ичида бутун бўлимнинг ишларини тартибга солди. Йигирма тўрт азamatни ёнига олиб, шубҳа остига олинган давлат корхоналарини, ошхоналарию магазинларни ёппасига текширувдан ўтказиб чиқди! Ха, ха, у ОБХСС ишининг чинакам пири, устай калони экан. Каранг-а, шундай бир истеъоддли мутахассис, Салимжон акам тавсия қилмаганида, пенсия пулига чойхонада ош дамлаб еб, арчанинг чўпи билан тишини ковлаб ётаверар экан.

«Техучилище» хўжалик бўлими мудири устидан жиноий иш қўзғаб, терговни ўзим олиб бораётган эдим. Гаплашганда хўмрайиб, кўкрагига муштлаб гапирадиган Мирсалимовни бугун биринчи терговга чақирган эдим. У чиқиб кетиши билан хонамга ёғоч оёқларини ғижирлатиб, Мамарозик ака кириб келди:

- Хошимжон, бир нарса айтсан хафа бўлмайсизми?
- Йўқ, сиздан ҳеч қачон хафа бўлмайман.
- Сиз ҳали терговга тайёр эмасга ўхшайсиз.
- Каёқдан билдингиз?
- Ҳамма гапни эшитиб ўтирибман.
- Эҳтимол, тайёрdirман,— дедим очиқ икрор бўлгим келмай.

— Йўқ, тайёр эмассиз,— Мамарозик ака ҳам бўш келмай туриб олди.— Сиз Мирсалимовни тергов қилганингиз

йўқ, у сизни тергов қилди. Демак, сизга караганда у ўн баробар кўпроқ нарсани билади...

Мамарозик ака диванга ўтириб, агар малол келмаса, ташқари хонада стул устида совиб қолган чой бор, шундан бир пиёла куйиб чиқсангиз, деб илтимос қилди. Чойни ичгач, кафтининг орқаси билан лабини артиб, ўббў, Хошимжон-ей, деб кўйди.

Тергов иши ҳам ўзига хос бир санъат эканлиги, терговчи ҳам бамисоли ўз аскарларини хужумга бошлаб борадиган командирга ўхшаб иш тутиши зарурлиги ҳакида гапира бошлади. Командир душманнинг кайфиятини, кучини, тактикасини, асосий кучлари қаерга жойлашганингни, ниҳоят, жанг майдонининг шаронтини: қаерда пастлик, баландлик бор, қаерда анҳор ёки киялик бор, каер ботқоғу қаер тақир, текислик — мана шуларни ўрганмасдан жангга кирса, енга олмаганидек, терговчи ҳам қайси обьектда тергов олиб бориши зарур бўлса, ўша обьектни терговдан олдин синчилаб ўрганиши, тергов бериши керак бўлган шахсларни чуқурроқ текшириб чиқиши, жиноят бор деб гумон қилинса, бу жиноят қайси шаронтда юз берганлиги ва унинг табнати канакалигини пухта, жуда пухта ўрганиши зарурлиги ҳакида гапирди. Ана шундан сўнггина тергов бошланса, терговчи ҳукмрон бўларкан. Тергов бераётган киши кочгани жой тополмай довдираб қоларкан. Кейин менинг штатсиз ёрдамчим ўзининг бошидан кечирган воқеалардан ҳам бир-иккитасини сўзлаб берди.

— Шундай қилинг, ука, хозирча терговни тўхтатинг,— деди охирида ва яна бир пиёла чой келтириб беришимни сўради.

— Тўғри айтдингиз,— дедим чойни келтириб бергач,— иши ҳали пухтароқ ўрганганимча йўқ эди.

— Камчилигингизни дарров бўйнингизга олар экансиз,— бу яхши одат.— Мамарозик ака чойни шошмасдан ичиб сўзида давом этди.— Дунёда иккি тоифа одамлар бор, шулардан жуда кўрқаман. Бир тоифаси ҳамма нарсани мен биламан, бошқалар қип-қузил аҳмок деб, бирордан ўрганишини истамайди. Иккинчиси, ўзи ҳеч нарса билмайди-ю, эртаю кеч бирорларга акл ўргатиб юради... Хошимжон, сиз ўғлимдек бўлиб қолдингиз. Баъзан шунақанги гаплардан гапирсан хафа бўлманг.

— Аксинча, ҳозир сиздан жуда хурсанд бўлдим,— дедим ўрнимдан туриб.— Агар хўп десангиз, уйнингизгача кузатиб борсам.

— Мен тушовланган туяга ўхшаб ҳаккалаб жуда секин юраман, Хошимжон.

— Бари бир борадиган жойим йўқ,— секин Мамарозиқ аканинг қўлтиғидан олдим. Йўл-йўлакай жиноятнииг табиати ва жиноятчининг руҳияти ҳақида гаплашиб кетдик. Мамарозиқ ака бундан бир неча йил олдин Россиянинг қайси бир шаҳрида практикада бўлибди. Ўша ерда бизнинг шаҳарга қараганда ўн баробар ахоли кўп яшар экан. Лекин жиноят ва тартиб бузилиши бир неча баробар кам бўлар экан. Чунки, ўша шаҳарда ҳар кандай жиноятчи жазоланиши керак, ҳар кандай тартиббузар қилмишига яраша мукофотини ҳам олиши керак, деган бир кайфият хукмрон экан. Бу кайфият шаҳар ахлинииг руҳига сингиб кетган экан. Ўша шаҳарда жиноятчи қонундан кўра кўпроқ ҳалқнинг нафратидан кўркар экан.

— Бизнинг шаҳарда эса,— деб сўзида давом этди Мамарозиқ ака,— жиноятчилару тартиббузарлар бир амаллаб кутулиб ўрганишган. Ўтган йили бир мактаб ўқитувчиси директорнинг жиноятини очган эди. Одамлар жиноятчини эмас, балки жиноятни очган йигитни ўртага олиб, «Хой, аҳмок, еса сеникни ёбдими, давлатникини ёбди-ку! Мана энди камалиб кетса, бечоранинг болаларини ким бокади?» дейишиб, чойхонадан чиқариб юборишибди, тўю маъракага аралаштиrmай кўйишибди... Биз ҳам жиноятчию тартиббузарларга ҳалқ нафратини уйғотишимиз керак...

— Салимжон акамнинг ҳам орзулари шу...

— Лекин, Хошимжон, менга ишонинг, бизда ҳам ишнинг бориши чакки эмас. Агар шундай олиб борсак, бир йил ўтар-ўтмас... ҳа, майли, пайғамбарлик қилмай кўя қолай...

ИШҚ ПОКИЗА ДИЛГА МЕҲМОН БУЛИБДИ

Тавба дейман ўзимга-ўзим, нега энди бунчалик оҳ-воҳ қиласману, ўз имкониятимдан фойдаланмайман. Ахир, мана бу газетада ҳар бир киши ўз имкониятидан тўла-тўқис фойдаланганидагина мақсадига эриша олади, деб ёзиб кўйишибди-ку... Менда Фаридани кўриб келиш учун имконият йўқми, қалпоқчам! Бошимга кийиб, кўздан ғойиб бўлиб, маза қилиб кўриб келсан бўлмайдими! Йиғлаётган бўлса, енгим билан кўзёшларини артиб кўяман, ашула айтиб, кошига ўсма кўяётган бўлса, ёнига ўтириб олиб, тўйиб-тўйиб томоша қиласман, ўсма сиқилган пиёласини беркитиб кўйиб, роса жаҳлини чиказаман!

Жўнадим, шошилиб Фаридаларникига жўнадим. Одил баттолни бир кун пойламасам пойламабман. Умуман, бу сарик дев жонимга тегиб кетди. Ҳағазинчи Неъмат

аканинг ўғилларини слқамга миндириб, тўрт оёқлаб хона-ма-хона югуравериш ҳам жонимга тегди: бири тушиб, бири минади. Кошки бундай бир елкамдан туша туриб раҳмат деса. Қаёқда! Мени мингдирмадингиз, деб йиғлаб ҳам кўйишади.

— Кеч бўлганда қаёқка жўнаб коляпенз? — ташвишланиб сўради Лутфи холам.

— Магазиндан эгар олиб келмоқчиман.

— Эгарни нима қиласиз?

— Ўғилларингиз мени мингандан эгарлаб минишади,— деб кулиб қўйдим,— бўлмаса, орқамни яғир қилиб юбо-ришяпти.

Фаридаларнинг эшигига етганда қалпоқчами бошимга кийиб, кўздан ғойиб бўлдиму, «бисмиллоҳу раҳмону раҳим, илоё шу хонадонга суюкли куёв бўлай, қўшилганим билан қўша карий» деб секин ичкари кириб бордим. Қайнотамнинг ховлиси унча катта эмас кўринади, Салимжон акам гул жинини бўлса, қайнотам күш жинини экан. Дараҳтларга булбул, саъва, бедана, каклик, ...эй борингки, ола карға билан пўшишакдан бошқа жамики күшлардан биттадан илиб қўйибди. Күшлар ҳам кўёв бола келганини сезиб қолишиди шекилли, бир-бирларига гал бермай сайрашга тушиб кетишиди. Ховлининг этак томонида пастаккина айвон бор экан, қайнотам ўша ерда ўтирибди. Арвал шу киши билан танишай, нима бўлганда ҳам хонадоннинг каттаси-ку, деб ўша ёкка юрдим. Тагида эски шолча, кўзида кўш қаватли кўзойнак, чап томонида бир даста идора хужжатлари, ўнг томонида хонтахтадек келадиган катта чўт — нималарнидир хисоблаб ўтирибди. Ишга шундай берилиб кетибдик, ёнидаги жўмраги синган чойнакдан лаби учган пиёлага чой куйиб ичганимни, бир тарелка попукли кандни паккос тушириб қўйганимни ҳам сезмади. Бир маҳал кўзидаи кўзойнагини олиб:

— Ойиси! — деб қичкириб юборди.

— Лаббай, дадаси?

— Бери келинг!

Қайнотам шошилиб келиб:

— Чеҳрангиз очилиб коптими? — деди.

— Суюнчи беринг, суюнчи! — секин ўридан турга бошлиди қайнотам.

— Жоним сизга суюнчи-да, дадаси!

— Комбинатнинг беш йиллик хужжатларини текшириб чиқдим.— Шундай деб қайнотам яна ўринига ўтирди.— Бор-йўғи уч сўм камомат чиқди, холос.

- Вой худойим-ей! — севиниб кетди қайнонам ҳам.
- Мана энди, мен ўша бизни безовта қилган милиция билан гаплашиб кўяман.
- Тўғри қиласиз, дадаси. Нак юрагимизни ёрди-я!
- Мана энди мен ўша устимиздан чақув ёзган Ҳасан нонвойининг бурнини ерга ишқайман.
- Бир таъзирини беринг, дадаси!

Қайнонамга эргашиб, нариги уйларига ўтдим. Тўрт хонали уй, тўртови ҳам бўм-бўш, эгаси кўчиб кетгандек ҳувиллаб ётиби. Шу пайтда Фарида га кўзим тушиб қолса бўладими! Бечора озиб, чўпдай бўлиб копти, юзлари сўлгин, кўзлари ғамгин, чехрасида ифодалаб бўлмайдиган дард, алам... Эски тўшак солинган каравотда тиззасини кучоклаб, алларсалар ҳақида ўйланиб ўтириби... Бечора Фарида... Наҳотки...

Қиз шартта ўрнидан туриб:

- Ойи! — деб кичкирди.

Қайнонам, паловга уннаётган бўлса керак, кўлида каптир, қизининг бошига югуриб келди.

- Кўркдингми, она қизим?

— Йўқ.

- Иситманг тушдими?

— Мен касал эмасман.

- Унда дема, она қизим. Ёт. Мазанг йўқ.

— Сизга бир гап айтмоқчиман.

- Айтавер, қизим.

— Мени кечирсангиз айтаман.

— Вой, нега кечирмас эканман, факат тузалиб қолсанг бўлгани, қизим.

- Дадамдан кўрқаман.

— Кўрқма.

— Ойи, ойижон! — Фарида ойисининг кўксига бошини кўйиб ҳўиграб йиғлаб юборди. Ойиси ҳам менинг ойимга ўхшаб сал кўнгилчанроқ эканми, қизига кўшилиб йиғлашга тушди. Охири Фариданинг кичкинагина юзини кафтлари орасига олиб, пешанасидан ўпаркан:

- Севиб қолдингми? — деб сўради.

— Ойижон...

— Вой ширин қизим-ей, суюниш ўрнига йиғлаб ўтирибсанми!

Оналик меҳри тобланиб кетди шекилли, қайнонамнинг ўзи ҳам юм-юм йиғлаб, энтикиб турган қизининг соchlаридан, ёш қуйилаётган кўзларидан ўпа бошлади.

— Она қизим, севин, курсанд бўл! Ишқ фақатгина покизза дилга меҳмон бўлади...

— Дадамдан уяламан.

— Уялма, даданг ҳам севган, мен ҳам севганман. Севги билан чиройли бу дунё, қизим. Ким экан у баҳтли йигит? — Айтольмайман, ойижон!

— Менга айтмасаңг кимга айтасан?

Фарида онасиининг бағридан суғурилиб чиқди-ю, ёстик остидан менинг расмимни олиб, секин узатди. Қайнонам расмни кўлига олар экан, гўё бехосдан чўғни чангллагандек:

— Вой худойим, бу анови кунги милиса-ку! — деб расмни отиб юборди.

Бир чеккада кўзларини мўлтиллатиб турган Фарида бошини эгиб, кўзларидан ёш тўкиб, кўрка-писа, жиннихонадаги танишган куннимиздан бошаб «Марс» кинотеатри биноси оркасидаги сухбатгача — ҳамма-ҳаммасини сўзлаб берди. Мен, қайнонам кандай жавоб кайтараркан деб, ишонсангиз, кўркканимдан юрагимни чангллаб турибман.

— Лекин, ўзи келишган йигит экан,— деб қолди бир маҳал қайнанам,— кара, кўзлари ҳам кулиб турибди.

— Ўзлари жуда кизикчилар,— деди Фарида ҳам сал чехраси очилиб. Шу пайт қайнанам суратнинг оркасидаги ёзувга тикилиб қолди. Қани, ўша жиннихонадан чиқиб кетаётганимда шошилинчда нима ёзган эканман, деб бундай караган эдим, бемаъни бир ёзувга кўзим тушди: «Оғритмасдан укол килувчи Фаридахонга. Чучварахўр Ҳошимжондан эслалик», деб ёзган эканман.

Қайнанам айвонга чиқиб, «ҳой дадаси, тез келинг, тезроқ келинг, гапнинг каттаси бу ёқда экан», деди ховликиб. Қайнатам күш солинган тўрковокни кўтариб, шошмасдан келаётган эди, қайнонам:

— Қани, суюнчини чиқаринг! — деб қистади яна.

— Тинчликми? — тўрковокдаги күшга чувалчанг берәётиб сўради қайнатам.

— Йўқ, аввал суюнчини беринг! — шундай деб, қайнанам суюнчини ҳам кутмай, Фаридадан эшитганларини оқизмай-томизмай айтиб бериб, охирида эрининг кўлига менинг суратимни тутди. Қайнатам қўшқаватли кўзойнагини такиб, суратимга узок тикилди. Оркасидаги ёзувни ҳам бир-икки бор ўкиб чиқди.

— Чучварахўр дегани нимаси экан? — деди ниҳоят елкасини кисиб.

— Ҳазилкаш экан, дадаси,— тушунтириди қайнанам.

— Демак, Рўзиев деганлари шу йигит экан-да,— ҳамон суратимдан кўзини олмай сўради қайнатам,— бу йигитнинг овозаси ҳозир бутун республикага ёйилган. Ўзлари ОБХСС-

нинг бошлиғи бўлиб ишлайдилар... Лекин, онаси, қизингнинг ҳам диди чакки эмасга ўхшаб колди.

Шу гапдан сўнг қайнанам билан қайнатам кулим-сирашганча, бир нафас бир-бирларига тикилишиб туришида-да, кейин шараклаб кулиб юбориши. Тиззаларига шаппалаб, котиб-котиб кулишар эди. Назаримда, ичкарида Фарида ҳам овоз чиқармасдан кулаётганга ўхшайди. Нега десангиз, ичкаридан каравотнинг бир мөъёрда гижирлагани эштилиб турибди.

— Вой,вой ўлдим, дадаси! — деди қайнанам кўксини чанглаб.

— Афанди бўлибсиз, афанди! — деди қайнатам кулишга холи келмай.

Уйда хурсандчилик бошланди. Ҳовлидаги кушлар ҳам севинчларини беркитолмай, наво бошлашди.

Чехраларига кулги, табассум кўнди.

Ўртага қўйилган палов ҳам хурсандчилигу, ҳазил-мутойиба, сизу биз билан ейила бошланди. Тайёр ошни ташлаб кетиш куёвнинг шаънига тўғри келмас, деган ўйга бориб, секингина Фаридахоннинг ёнига чўккаладим. Очқаб қолган эканман чақалоқнинг калласидек-калласидек килиб отаётган эдим, биз томоннинг ўпирлиб кетганини кўрган қайнанам:

— Дадаси, қизингизнинг иштаҳаси ҳам очилиб колди! — деди севиниб. Шу гапдан сўнг қайнанамнинг ёнига ўтиб чўккаладим. Бир маҳал қайнатам:

— Лекин, онаси, сеники ҳам чакки эмасга ўхшайди, — деб ҳазиллашди.

Ердамимдан қайнатамини ҳам бебаҳра қолдиригим келмай, охирида у кишининг ёнига ўтдим. Товоқдаги ошнинг баракаси учуб бораётганини кўрган қайнатам:

— Ростини айтсан, ҳаммамиз ҳам очқаб қолган эканмиз, — деб кўйди.

Ошдан сўнг тишлигарни ковлаб ўтириб, чойхўрлик килиши. Гап орасида қайнанам, бошини ердан кўтаролмай ўтирган Фаридага: «Кизим, худога шукр, даданг бир хил колок эркаклардан эмас. Иложи бўлса, Ҳошимжонни эртага ёки индинга кечкурун уйга олиб кел, танишайлик, тагитугини суриштирайлик» деган эди, Фарида бошини баттарроқ эгиб, билинар-билинмас жилмайиб кўйди. Фотиҳадан сўнг қайнанам билан қайнатам кўни-кўшилигининг беркитиб кўйган кўч-кўронларини олиб чиқиш учун кўзғалишиди...

Уйга келсан, Салимжон акам ҳали қайтмабди. Неъмат

аканинг ўғил-қизлари ухламай, Ҳошим акам эгар олиб келса, аввал мен минаман, сен мендан кейин минасан, деб бир-бирлари билан навбат талашиб ўтиришган экан. Ўйга киришим билан Баҳром:

— Эгар қани? — деб сўради.

— Магазин беркилиб қолибди,— деб баҳона қилдим.

— Эгарсиз бўлса ҳам миндирасиз,— деб оркамга тирмашди уч ёшли Даврон.

Кайфим чоғ бўлгани учун болаларни ҳам бир хурсанд қилгим келиб қолди. Ечиниб чиқиб, Неъмат аканинг эски түнини елкамга эгарга ўхшатиб ташладим-да:

— Қани, чавандозлар, марҳамат,— деб команда бердим.

Болалар қийкиришиб, бир-бирларини итаришиб, елкамга ёпишишди. Шунаканги кўп ўйнатдимки, охири ҷарчаб, хонанинг ўртасида елкамда эгарим билан ухлаб қолибман.

Тушимда Фаридани кўрдим... у ҳам мени от қилиб миниб юрган эмиш...

САРҚИТЛАР ХИЁБОНИ ЁКИ МЕНИ ҚАНДАЙ ҚИЛИБ СУВГА ПИШГАНЛАРИ

Муқимий кўчасидан ўтиб бораётган эдим. Формасиз, шунчаки томоша қилиш учун чиккан эдим. Бир маҳал орқамдан аввал яхши қиздирилмаган чилдирманинг дўпиллаган овози, кетидан кувончили қийкириклар эшитилиб қолди. Бундай ўгирилиб қарасам, ана томоша-ю, мана томоша! «ДТ» маркали прицепли тракторнинг кузовига олти кишини чиқариб қўйнишибди. Бўйинларига, хў бирда ишчилар таклиф қилганидек, арокдан бўшаган шишалар осилган, ҳар бирининг кўксида шапалоқдек келадиган тахтача. Тахтачаларга район милицияси кошида тузилган аракхўрликка карши курашувчи группанинг хукми қароридан кўчирмалар ёзиб, охирига: «Ашаддий ичувчи Расул Ўсаров. Машина ремонт устахонасининг ишчиси», деб адресини ҳам кўрсатиб қўйнишибди. Расул Ўсаров шерикларига ўхшаб икки қўли билан бетини беркитиб олган. Прицегнинг ёнида билагига лента таққан мен тенги йигитлар сокчилик қилиб боришяпти. Тепада биттаси, уста кўрмаган шогирдлардан бўлса керак, ҳар замонда чилдирмасини дўпиллатиб уриб қўйяпти. Тракторнинг орқасидай беш юз десам-ку, мулла Ҳошим яна лоф қиялти деб ишонмассиз, аммо уч юз чоғли болачака, эркагу хотин эргашиб, арокхўрларни яхшироқ кўриб олиш учун бир-бирларини туртишиб, елкаси оша мўралашиб келишяпти.

— Вой, бу Диљбарнинг дадаси-ку!

- Қизининг туфлисини сотиб арок олиб юнгани одамми?
- Ха, ха, ўша.
- Ажаб бўлти!
- Хой, Мавлон, югур, буфетдаги бутилкани беркит.
- Бутилка бўш-ку, ойи.
- Бўш бўлса ҳам беркит, даданг кўлга тусиб колмасин.
- Вой қўшни, анови боши йилтирагани танидингизми?
- Танимай-чи, куёв чарларда ичиб олиб, куёви билан кураш тушаман деб шарманда бўлган Қосим-ку!
- Ҳукуматга балли-ей!
- Гитлерни енгган ҳукумат ароқхўрни енголмайди дейсизми!
- Ўйлаб топганга раҳмат.
- Дружиначилар савобнинг тагида колди деяверинг...— деган пасту баланд гаплар ҳам бўлиб турибди. Ора-чора Муқимий номидаги истироҳат боғида ташкил этилган «Саркитлар хиёбони»ни ҳам тилга олишяпти. Қийимидан ҳандалакнинг хиди келиб турган бир чол:
- Дехқонбой, сиз паркда очилган кўргазмани кўрдингизми? — деб сўради.
- Қийимидан райхоннинг хиди келиб турган бошка бир чол:
- Ўн беш кундан буён белимга кепак бойлаб ётибман, Махкамбой,— деб кўйди.
- Келиним шунақанги мақтайдики,— деди биринчиси яна.
- Менинг набирам қоғозларни ёзиб берибди,— деб кўйди иккинчиси ҳам.
- Икки чол ўша кўргазмани кўриб келишга, мабодо йўлда Дехқонбобонинг бел оғриғи тутиб қолса, Махкамбобо уни суюб келишга аҳду паймон килишиб, инкиллашиб, хассаларини дўқиллатишиб йўлга тушишди. Кўргазма очилганига бир ойдан ошиб қолган бўлса ҳам гоҳ иш билан, гоҳ ташвиш билан бўлиб, бориб кўролмаган эдим.
- Чолларнинг ортидан мен ҳам йўлга тушдим. Истироҳат боғининг орқа томонидан ярим гектарча ер ажратиб, текислаб, устини рангдор йилтироқ шифер билан ёпиб, ичини одам бўйи келадиган яхлит ойналар билан катта-кичиничик хоналарга бўлишибди. Ўзи одамларга ҳам ҳайронсан, циркда от ўйинлари, масхарабозликлар, театрларда ошиқ-маъшуклар ҳаётидан яхши томошалар, ёзги кинотеатрларда шпионлар тўғрисидаги фильмлар кўйилляпти-ю, ўша ёкка бормасдан ҳаммалари шу ёққа оқиб келишаверибди — навбатда

турганларнинг кети чўзилиб, нақ истироҳат боғининг дарвозасигача стиб борибди.

Кўргазма залининг кираверишига катталиги еллигичдек еллигичдек келадиган думалоқ ҳарфлар билан «Менинг милициям — менинг кўрикчим» деб ёзиб кўйишибди. Икки соатча навбатда тургач, ниҳоят чолларнинг оркасидан эргашиб, мен ҳам кўргазма залига кириб бордим. Лекин, азamatлар боплашибди! Бекорга одамлар бу ёкка оқиб келмаётган экан. Нима бало, исполком раиси ўрток Умаровнинг бошқа иши йўқмикан дейман. Катта-кичик усталару, хонаки рассомларнинг ҳаммасини шу ёкка ташлаганга ўхшайди. Зални шунақсанги чиройли безашганки, қани энди Суръат акага ўхшаган тезкор шоир бўлсаму, беш-ўн катор шеър тўкиб юборсам. Залга кираверишда, коридорнинг икки четига қатор суратлар осилиб, суратлар остига тушунтириш хатлари ёзилган. Ўнг томонга «Милициямиз отахонлари» бўлимига шу районда ишлаб, катта-кичикнинг хурматига сазовар бўлган милиционерларнинг суратлари кўйилган, кўрсатган қаҳрамонликлари қайд қилинган.

Дехконбобо бир сурат олдида тўхтаб, кўзларини кисиб узок тикилиб колди:

— Махкамбой, мана бу ўзимизнинг Қазлоп эмасми?

— Ўша,— деб кўйди Махкамбобо негадир гурур билан.

— Қовунни яхши кўради-а?

— Кишин-ёзин егани қовун эди! — Халиям жўнатиб турибсанми?

— Ўтган йили посилка килувдим. Йўлда ириб оқиб кетибди-ю, уруғи борибди. Иван: «Махкам, юборган уруғинг учун раҳмат. Лекин биласану, тўртинчи каватда қовун кўқартириб бўлмайди» деб ҳазил килибди.

— Омон бўлгур, бағри кенг ўрис эди!

— Кўнчини ёмон кўрар эди...

Икки чолни сурат олдида колдириб, «Халқ милицияси» бўлимига ўтдим. Ўтдим-у, хангуманг бўлиб колдим. Илғор дружиначилар дейсизми, бўлиму бўлимчаларнинг иш кўрсатган бошликлари дейсизми, кўнгилли ўт ўчирувчилару, ...ҳа майли, гапни киска килиб кўя колай... ўнлаб таниш, нотаниш суратлар орасида ўзимнинг ўринибосарим, жонгинамнинг хузури Мамарозик акамнинг ҳам хўмрайиб тушган суратини кўриб севиниб кетдим. Шу кўргазмани ташкил этган кишига ичимда оғаринлар айтдим.

Шундан кейин, кизик-кизик гаплардан маҳрум бўлиб колмайин, деб яна чолларнинг ортидан эргашдим. «Текиндан келса бойлик, охиридир вой-войлик» деб номланган залга, Одил Аббосов бошлиқ жиноятчилардан тортиб олин-

ган ашқол-дашқоллар күйилибди: бир хонага Одил Аббосовнинг сурати билан бойликлари, бошқа хонага хўппа семиз амакининг сурати билан қимматбаҳо нарсалари... э борингки, шу ерда ҳам очкўзлик қилиб ўн тўрт хонани ўзлари эгаллаб олишибди.

— Бай-бай-бай! — деди Дехконбобо ёқасини ушлаб,— шу хонадаги молу дунёнинг ҳаммаси Одилни кимида?

— Ёзид кўйишнебди-ку.

— Бай-бай-бай! Бу олтинларни қара, Николай пошшо ҳазинасини қолдириб кетгандек экан-да!

— Сен билан менинг пешана терим бу.

— Бай-бай-бай! Шунча олтии билан қамашдимида?

— Хозир яна кочиб кетган.

— Бай-бай-бай! Йўқ, уни ушлаш керак. Бел оғриғим бўлмаганда ўзим ушлаб берардим. Тўхта-тўхта, Махкамбой, мана бу ўзимизнинг Абдураҳмон хўппа семиз-ку?

— Ўша, омборчи эди.

— Бай-бай-бай! Худо худолигини кўрсатибди. Ўтган иили қишида келининга битта пальто сўраб борсам, кўзини лўқ қилиб устига ўттиз сўм сўради-я? Ҳукуматга балли, етим-есирни, бева-бечорани олкишини олади энди!

Карасам, чоллар ҳали «бай-байлашиб» бу залда кўпроқ колиб кетишадиганга ўхшайди. Кеч кириб қолмасдан, бошқа бўлимларни ҳам кўрай, деб чиқиб кетаётган эдим, эшик олдидаги столчага кўйилган «Мулоҳазалар дафтари»га кўзим тушиб қолди. Ўтириб, секин ва рақлай бошладим. Ўн олти минг киши ўн олти минг мулоҳаза ёзиб кетибди. Ярми, жиноятчиларни қўлга туширган ўрток Рўзиневнинг отасига балли деса, ярми, ўнг-терсига қарамай халкни талаган бу очопатларни замбаракнинг оғзига кўйиб отиш керак, деб ёзибди. Ўзим ҳакимдаги мактovларни ўкиб, кўнглим тоғдек кўтарилиб кетди. Тап-туп қадам ташлаб, эшигининг тепасига «Безоричалар» деб ёзид кўйилган залга ўтдим... Ҳаддан ташкари хурсанд бўлганим учун, мактаб ёшидаги болаларнинг безорилигига бағишлиланган ажойиб нарсаларни кўрган бўлсам ҳам, кўпини эслаб кололмадим. Фақат бир бола роғаткадан тош отиб, ўн етти-кўз ойна синдирганилиги-ю, яна битта бола қўшнисининг пишай-пишай деб турган бодрингни бекитикча узиб, бозорда сотаётганда қўлга тушганлиги ҳакидаги материалларгина эсимда қолди. Аммо, безорилик килган болаларнинг сурати ёнига дадаси билан ойнисининг ҳам суратини осиб, иш жойларигача кўрсатиб кўйишганига, негадир тушуна олмадим. Тавба, деб елкамни қисганимча, «Сарқитлар хиёбони»га ошиқдим.

Йўқ, ичимдан тўкиб чиқараётганим йўқ, чиндан ҳам

кўргазманинг бу залини «Сарқитлар хиёбони» деб номлашибди. Чала муллаларни тўплаб, хатми-куръон ўқитган мактаб директорининг сурати, касал хотининг шифо тилаб Курбон ота мозорига қўй сўйган аптекачининг сурати, ромчи хотиннинг гапига кириб, кўшнисини калтаклаган қассобининг сурати... Хуллас, сарқитларга илашган ҳамشاҳарларимизнинг барчаси мана шу ерга ташриф буюришибди.

Соат олтигача кўргазмадаги бўлимларни айданавериб нақ оёғимда оёқ колмади, тикилавериб кўзларим ҳам чарчаб кетди. Шунинг учун бўлса керак, «Халқ ҳукми» деб номланиб, ўртоклик судлари ишини намойиш қилишга бағишиланган залда нимани кўрганимни ҳалигача эслай олмайман. «Хой, ўртоқ, жиноятчани ушла!» дея ваҳимали ном берилган бошқа бўлимда бошим айланиб, кўзим тиниб кетди. Одамлар орасини ёриб, ташқарига чиқаётуб, бир кампирни: «Холажон, набирангизни ўйнатиб, уйингизда жимгина ётсангиз бўлмайдими!» деб жеркиб ҳам бердим. Чарчадиму, аммо қалбим тўла кувоич, ифтихор билан чикдим. Бечора Салимжон акамнинг югуриб-елишлари, уйкусиз ўтган тунлари бекорга кетмаганлигини кўриб, ич-ичимдан севиндим.

Чанқаб қолган эканман, кўргазмадан уч юз метрча наридаги анхор устига омонатгина курилган, мажнунтоллар соя ташлаб турган пивохонага кириб борганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Мен тенги, мендан каттароқ беш-ён йигит пишоришини килишиб, газагига қофоз карнайчадан битта-битта шўрданак олиб ейишиб, чакчаклашиб ўтиришибди. Икки кружка пиво олиб, ёнларига ўтирдим. Секин кулок солсам, гап район милициясининг ажойиб ташаббуси, кичик лейтенант Рўзневнинг жиноятни очишдаги фавқулодда талантни, полковник Отажоновнинг меҳрибонлиги ҳақида боряпти... Тўхтаб тур, сенларни бир лакиллатай дедим-да, бўйнимни чўзиб:

— Менга каранглар,— дея йигитларга мурожаат килдим,— Ўша Рўзиев сизлар мақтаганчалик талантли эмас.

— Бекор айтибсиз,— деди новча бир йигит менга ўқрайиб.

— Худо урган мақтанчок, лакма,— дедим яна.

— Нима, нима?! — бир йўла беш йигит ўрнидан турди.

— Бунинг устига менга ўхшаб ўлардек пивохўр ҳам...— деганимни биламан, ҳалиги новча йигит бир сакраб тепамга келиб «гапингни қайтиб ол», деди қалтираб.

— Қайтмайман. Анови полковникларинг ҳам хаёлпараст бир чол... Кунбўйи қоғозбозлик қиласди...— гапимнинг у ёғи бўғзимда қолди. Бошқа йигитлар ҳам тепамга келишиб:

— Нега ўрток Рўзиев билан Отажоновни ҳақорат қил-япсан, ҳозир кечирим сўра,— деб кекирдагимдан бўғиб олишди. Улар шаънига бўлмағур гаплар айтганим учун менинг таъзиримни бериб қўйишмокчи бўлишди. Новча йигит ғазабдан қалтираб: «Сувга пишиш керак бу тирранчани» деган эди, бу таклиф бошқаларга ҳам маъқул тушди шекилли, бештаси қўлимдан, бештаси оёғимдан кўтариб, анхор томонга сургаб кетишди. Карасам, чинга ўхшайди. Жон талвасасида:

— Кечирасизлар, Рўзиев менинг ўзим бўламан,— деган эдим, кайтага балога колдим: «Хали бу пивохўр ўртоқ Рўзиевнинг номини ҳам сотиб юрар экан, товламачи экан» деб анхорга отиб юборишиди. «Шалоп» этиб сувга тушдим. Кейин қирғокка тирмашиб, бир амаллаб чиқиб келаётган эдим, новча йигит:

— Хўш, йигитча, ОБХСС бошлиғи ҳақидаги фикринингни ўзгартирасанми? — деб сўради.

— Ўзгартирмайман,— дедим тишиларимни тақиллатиб. Яна сувга итариб юборишиди. Яна чиқиб келаётган эдим:

— Энди-чи? — деб сўради бошка бир йигит.

— Ўз фикримда қоламан,— дедим-у, анхорнинг нариги бетига сузуб ўтиб кетдим...

КАФАН КИЙГА НЛАР

Салимжон акам кенгашидан қайтган куни уйимида чина-кам байрам бўлди. Неъмат акамнинг ўғил-қизлари совға-саломларни талашиб, унча-мунча араз ҳам килиб олишди. Нихоят, курсандчилигу аразлашлар тугаб, гулзор ўртасида-ги темир каравотда устозим иккимиз ёлғиз колдик.

— Хўш, Хошимжон, ишлар қалай? — райҳон билан юзи-ни елпиб сўради устозим.

— Емон эмас... Ўзингиз яхши бориб келдингизми?

— Ишчиларимизнинг овозаси ҳозир бутун республикага ёйнилиди.

— Рост айтияпсизми?

— Каромат Хошимова бир соат доклад қилди, зал йи-гириша минут қарсак чалди.

— Зўр бўпти-ку!

— Министримиз мени табриклаб, бўш келманг, ниманки ёрдам керак бўлса, ҳаммасини берамиз, деди.

— Ростдан ҳам шундай дедими?

— Шундай деди, ўғлим. Ишни чала ташлаб кетманг, районнингизни бутун республикамизга намуна қилиб кўрса-тиб, тажриба районига айлантирамиз, деди, ўғлим!

- Салимжон ака!
— Лаббай, ўғлим?
— Мен ҳам сизга бир хушхабар топиб қўйдим.
— Йўқ, ўғлим, мен учун бундан катта хушхабар бўлмайди. Районда тартиб ўрнатишни халкнинг ўзига топшириш... бу катта гап, Хошимжон...
— Мен Одил Аббосовни кўлга туширдим...
— А?! — устозим бир сапчиб тушди, каравот лапанглаб кетди.— Нима дединг??
Қалпоқчам ёрдам берганини яширдиму, колган гапининг ҳаммасини сўзлаб бердим.
— Шокир маслаҳатчи уюштирибди-да? — кошларини паст-баланд қилиб, худди қаршиисида мен эмас, Одил баттол ўтиргандек, ғазабидан энтикиб деди устозим.
— Ҳа.
— Шарифани пичоқлаган ҳам баттол экан-да?
— Ҳа.
— Демак, энди мени чавақламоқчи экан-да?
— Ҳа.
— Номард!
— Энди паспорт олиш учун тайёргарлик кўришяпти.
— Майли, олсии. Биз ўша паспорт сотгаң қаллобни ҳам кўлга туширамиз... Хошим, тур ўғлим, пешонангдан яна бир ўпай...

Салимжон акам худди тревога эълон қилингандек, ховлиқиб ўрнидан туриб кетди. Оёғига шиппагини ҳам илмай ичкарига, телефонга югурди. Аввал, мен соқолини олиб кўйган генералга, сўнгра область марказига, полковник Али Усмоновнинг квартирасига телефон қилди. Ярим соатлардан сўнг каравотга қайтиб чиқиб:

— Сенинг планингни маъқуллашяпти,— деди-ю, совиб колган чойни бир кўтаришда ичиб олди.— Баттодан бир тузоқ сифатида фойдаланамиз дейишяпти. Бу гапни ҳеч кимга айтмаганимидинг?

— Йўқ, айтмагандим.

— Каттиқ сир сақлансанин, дейишяпти... Оббо ўғлим-еї, қариганимда юзимни яна ёруғ қиладиган бўлдинг-да... ёнингга одам қўшиб берайми?

— Мендан кўнглингиз хотиржам бўлсин.

Тўппончамни чўнтағимга солиб, Шайх Одил сафанасига, Одил баттолнинг янги квартирасига жўнадим. Йўл-йўлақай бошимга қалпоқчамни кийиб кўздан ғойиб ҳам бўлиб олдим.

Хуфтон намозидан сўнг Гўрков Сўфи масжид ховлисида узоқ ўралашиб юрди. Керосинкага кастрюл қўйиб, овқат

пишираётган экан, ўтини ўчириб, ташкаридан ароқ топиб келди. Нихоят, эл уйқуга кетганды секин Шайх Одил сағанасига караб юрди. Олдинги гал шошганимданми ёки каттиқ күркіб кетганимданми, яхшироқ разм солмаган эканман, Шайх Одил сағанаси одамнинг күчоги етмайдиган азим тераклар остида бўлиб, тераклар кундузи салқин бераркан, кечаси сағанани кўздан беркитиб, хилватгўхга айланти-раркан.

Сағанага яқинлашгач, Гўрков чўкка тушиб, атрофга ку-лоқ солди, дов-дараҳтлар ола-чалпак соя ташлаб турган қабристонни синчиклаб кузатиб чиқди. Сўнгра эшикни очиб:

— Халоскорим, уйғокмисиз? — деб сўради. Ичкари кириб, чўнтағидан гугурт чиқариб, шам ёқди. Хона ўртаси-даги тобутдан оппок кафанга ўралган мурда секин бошини кўтариб:

— Соатинг неча бўлди? — деб сўради.

— Иккилар бўлиб қолди-ёв,— жавоб қайтарди Гўрков. Мурда устидаги кафани очиб, Одил баттол киёфасига кирди. Сўфи сув куйиб турди, юз-кўлини ювиб олди. Баттол ҳаддан ташқари озиб, электр будкаларининг эшигига чизиб кўйиладиган суратлар бор-ку, бамисоли ўшанга ўхшаб ко-либди. Соч-соколи ўсиб кетган, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ёнига ошқовоқнинг палласини осиб, бозорларда «дий-диё» ўқийдиган дарвешнинг ўзи дейсиз. Кўзлари ич-ичига ботиб кетган, бурни билан оғзи яна ҳам катталашиб, чина-кам девнинг ўзгинаси бўлиб копти.

— Ичкилик олиб келдингми? — кўллари қалтираб сў-ради дев.

— Олиб келдим, халоскорим.

Аввал пиширилган гўшт, кетидан ҳидланиб қолган норин ейишиди. Термосдан чой куйиб ичиб, шаҳардаги воеалардан, одамларнинг кайфиятидан гаплашишиди. Гўрков бугун нихоят полковникнинг уйига бориб, ертўласи борлиги, кун-бўйи ҳовлида ҳеч ким бўлмаслиги, уй эғаси кўпинча кечаси қайтишини билиб келганлигини маълум килди. Баттол ёни-дан узунлиги ярим метр келадиган ханжарни чиқариб, жахл билан ерга санчди.

— Эй, худо, қалбимдаги қасос ўтини сўндирамагин!

Яна хўриллатиб чой ичишиб, бугун кўмилган ўлик ҳаки-да узок гаплашишиди.

— Аёл кишимиди? — сўради баттол.

— Аёл эди, халоскорим.

— Тирнклигига кўрганмидинг?

— Кўрмаган эдим, халоскорим.

— Бўлмаса оғзида тилла тиши борлигини қаёқдан биласан? Тағин кечагидек овора бўлмайлик?

— Йўқ, худо хоҳласа бугун овора бўлмаймиз. Ўликнинг орқасидан элликтача ёнгил машина келди... Обрўли хона-дондан чиккан ўликнинг оғзида албатта тилласи бўлади.

Сўфи ташқарига кафан кийиб чикқанимиз маъқул, мабодо битта-яримтасининг кўзи тушса, мозорда арвоҳ кўрдим деб қочиб қолади, дея маслаҳат берди. Маслаҳат баттолга ҳам маъқул тушди шекилли, дарров кўна қолди. Икковлари ҳам кафан кийиб олишиди. Бири кетмон, бошқаси бел олиб, янги кўмилган мурданинг қабрига қараб юришиди. Анови куни оқ чойшаб ёпингланларни кўриб, сал-пал кўркувдим, бугун икковларини ҳам кафандаги кўриб, этларим жимирашиб кетди: тирик одамнинг кафан кийиб, кетмон кўтариб юриши жуда хунук, жуда вахимали кўринар экан...

Қабрни жуда тез очишиди. Мен, Одил баттол озиб, кучдан колгандир деб ўйлаб, ҳато қилган эканман. Йўқ, баттол жуда кучли экан. Қетмонни шунаканги тез, шунаканги чаққон ишлатдики, нима бало, Хўжа Ахрор Вали куч бағишляптими, деб қўйдим ичимда. Гўрков лаҳадга тушиб, чопқи билан мурданинг жағларини кесиб чиқди... этларим аллақандай жимирашиб, ич-ичимдан қалтироқ турди, ўзими ни йўқотгудек бир аҳволга тушиб қолдим. Лекин... лекин... начора, хизматда турибман. Уларга карши бирон нарса килишга ҳозир жуда, жуда ҳам ожизман!

— Мана, халоскорим, кулингиз ҳеч қачон янгилишган эмас! — мактаниб деди гўрков,— эллик грамм келмаса, бетимга туфурим юборинг.

Шайх Одил сағанасига қайтиб, ўликнинг оғзидан олинган тишларни оёқ остидаги кир латта билан артишиб, халтага соилишиди. Халтачада яна икки юзтacha тиш ялтираб кўриниб кетди. Демак, бунаканги ишни биринчи бор қилишаётгандари йўқ экан, қамоқдан қочгандан бўён ҳар кунги машгулотлари шўндан иборат экан...

Одил Баттол халтачадаги тишларни чамалаб:

— Нари борса, уч юз грамм келади холос,— деб уф тортиди.— Бу билан Шокирдан кутулиб бўлмайди. Айтганини бермасак... у бизни ушлаб бериши мумкин.

Одил Баттол кўзларини галати қисиб, лабларини кимти-ганча, бир нуқтага тикилиб, узоқ жим қолди. Сўнг кескин бир харакат билан ёнидан ханжарини суғуриб, ерга санчди:

— Гўрков!

— Лаббай, халоскорим!

— Чўкка туш!

— Халоскорим!

— Чўкка туш, деяпман! — овозини кемшик тишлари орасидан чиқариб, буюрди баттол. Гўрков икки кўзи ханжарда, кўрка-писа чўкка тушди.

— Шу кеча кўрганларимни бирорга айтсан, мана шу ханжар бошимни кессин, деб қасам ич! — буйруқ берди Одил баттол.

Гўрков дағ-дағ калтираб, қасам ичди.

Ха, ҳамма гап бу ёқда экан! Баттолнинг энг катта ҳазинаси — қўйфурӯш отасидан қолган битмас-туганмас бойлиги шу қабристонга кўмилган экан. Баттол анови куни ўзининг маслахатчисига бойлигим бошқа шахарда, деб ёлғон сўзлаган экан, бундан йигирма йил олдин, ўртанча хотини ўлганда қабр тоши қўйиш баҳонасида қишлоқдаги бойлигини келтириб кари тутнинг остига эсон-омон беркитиб олган экан.

Устини ўт-ўланлар коплаган катта ок мармар тошни нари суриб, кўз юмиб-очгунча, қабрдан занглаған темир сандикни суғуриб, ўрнини яна аввалгидек текислаб, гёё бу ерга куни кеча ўлик қўйилгандек тош ҳам бостиришди... Иккови ҳам қора терга ботиб кетган, кўрккан, ҳовликкан, энтиккан... Ёпирим-ей, деб юбордим. Одам боласи ҳам шунақангি ахволга тушадими! Кўзлари ўт бўлиб ёняпти, тишлари ғижирлайпти, кўкраклари темирчининг босконидек кўтарилиб-тушиб турибди! Сандикни сағанага олиб киргач баттол унга пешанасини қўйинб, узок жим қолди. Аввал елкасини учириб, пикиллаб турди-да, кейин тўсатдан, ёш болаларга ўхшаб, хўнграб юборди:

— Дадам, дадажоним!

— Ҳалоскорим, ўзингизни қўлга олинг,— юпатмоқчи бўлди Гўрков.

— Шу максадда бойлик йиққанмидингиз?! Яйраб-яшнаб есам бўлмасмиди, даври-даврон сурсам бўлмасмиди!

— Йигламанг деяпман.

— Дадажоним...— деди-ю, баттол тўсатдан жим бўлди. Кўз ёшларини кағанинг ентига артиб, ханжар билан сандикнинг қопкоғини кўтарди: олтин тангалар, ҳозир ҳеч ким такмай қўйган тақинчоқлар, узугу тиллақошлар шам нурида ял-ял ёниб, Шайх Одил сағанасини бир нафасга ёритиб юборгандек бўлди. Икки тирик мурданинг ҳам чехраси ёришиб, гул-гул яшнаб кетди.

— Бу тўпонча билан ўқлар ҳам дадамдан қолган, Қашкардан келтирган эди, раҳматли! — ҳам фурур, ҳам аллақандай ўқиниш билан деди Одил Аббосов.— Мен яна подшоман! Эшитяпсанми, Гўрков! Бу олтиналар менга яна куч-кудрат бағишлиайди... Энди менга на милиция, на суд бас

кела олади, худо хохласа, мен яна шаҳарнинг ҳокимиман, шаҳаншоҳиман...

Ярим соатлардан сўнг Сўфи шаҳарнинг бўлажак ҳокимини кафанга ўраб, тобутга ётқизиб, сағананинг устидан кулфлаб чиқиб кетди.

ҚОРОВУЛ ЯРАШМАЙ ҚОЛДИ

Истироҳат боғи истироҳат боғи бўлгандан буён, қасам ич десангиз қасам ичиб айтаманки, бунаканги шодиёнани, бунаканги кувончли кунни ҳали кўрмаган бўлса керак. Бир томонда карнай-сурнай, бир томонда така-тумига олиб, ноғора чалишпти. Сочига лента таккан қизчалар, ойисидан яширган пулига морожий олиб ейишга ошиқкан болалар, мактабда тартиб ўрнатишга ёрдами теккан ўсмирлар, «қани жиноятчию тартиббузар бўлса, кўрсатаверинг, таъзирини бериб кўямиз» деб енгига қизил лента таккан йигитлару сайил баҳонасида ҳуснини кўз-кўз қилишга чиқкан қизлар, ичкиликбозлиқка карши курашда ном чиқарган ишчилар, жамоатчи ревизорлару штатсиз ОБХССчилар... э борингки, белига кепак боғлаган чоллар, кўзойнагини тополмай, келинини карғаб келаётган кампирлар... ҳамма истироҳат боғи томон дарёдек оқиб боряпти.

Сувга чиқкан икки келинчак водопровод олдида мана бундай гапларни гаплашиб ҳам турибди:

- Паркда нима бўляпти, ўртоқжон?
- Вой, дугонажон, эшифтадингизми?
- Йўқ, эшифтадим.
- Ўртоқжон, бу слёт-ку!
- Қайдам, акангиз, бугун жиноятчиларга жаноза ўқиймиз, деб ясан-тусан қилиб чиқиб кетди.
- Тавба, жаноза ҳам карнай-сурнай билан ўқилар-канми?
- Шунаقا шекилли-да.
- Вой ўлмасам, ёғим ёниб кетди...

Тўғри, тўппа-тўғри айтишди — слёт бўляпти. Милиция-га ёрдам берувчиларнинг бутун район слёти бўляпти. Үлай агар, слёт деганларини илгари тушунмас эканман. Карнай-сурнай билан бошланиб, ўртарогида серсув нутқбозлигу, охирида қарсак чалинар экан. Боғнинг директори, дружиначилар юрагини олиб қўйган эканми ёки ҳалқ милициясига бир хизмат қилишини кўнглига туғиб қўйган эканми, ҳарка-лай слётга роппа-роса ўн беш кун тайёргарлик кўрибди. Жума куни паркимизга марҳамат қилинг, дружиначиларга бағишлиланган ҳалқ сайили очилади. Чойхоналарда ичак-

узилди асқия, очик саңналарда порахұрларни фош қилувчи томошалар күрсатилади. Дорбозлик, нуткозлик, йўқ, кечирасиз, адашиб кетдим... мушакбозлик ўйинлари күрсатилади, деб заводларга, фабрикаларга таклифномалар жүннатибди.

Кабобхұрга — кабобу, мантихұрга — думба солинган мантилар пишиб турибди, паловпазлар бошларига оқ халта кийиб, капгирларини ўйнатиб, дунёда биздан устарок ошпаз йўқ, деб мақтанишиб туришибди. Ох, шу пайтда дүстгинам Зокир бўлармиди, нўхат солинган паловдан тўрт-беш товоғини уриб, шерик, шунақсанги мажлисларга мени тез-тез чакириб турғин, деб қўймасмиди, дея ич-ичимдан ачиниб кетдим.

Слёт роппа-роса тўққизда бошланди, ёзги бинога олти юзу кирқта одам сигар экан, колгани ташқарида колиб кетди. Слётни ўртоқ Умаров очди. Жамоатчи милиционерларни роса мақтаб туриб:

— Доклад учун сўз полковник ўртоқ Отажоновга! — деб эълон қилиб юборди.

Салимжон акам... бечора Салимжон акам-ей, шунча салобати билан, шунча гавдаси билан доклад килишга мазаси йўқроқ экан. Шундай қилса гўё ишлари юришиб кетадигандек, нуқул елкасини қашиб, муштига йўталади денг. Охири қўлини кўксига қўйиб:

— Ўртолар, мен гапиролмайман,— деб ўтирганлардан узр сўрай бошлади,— негаки, жуда хурсандман, севинганимдан йиғлаворай, йиғлаворай деяпман. Агар яна жиндең карсак чалсанглар доклад ўрнига ярим соат йиғлаб беришим мумкин. 40 йилдан бери жиноятчилар, тартиббузарларга қарши курашни халқ ўз кўлига олса, деб орзу қиласдим... орзумга ётдим!!! Шу олти ой ичида, ўтган йилнинг олти ойнга солиштирганда, жиноят 85 процент камайди, тартиб бузиш ҳоллари 96 процентга камайди.

Залда карсак янграб кетди. Бундай карасам, ёнгинамда ўтирган ўртоқ Холиков ҳам забтига олиб, қарсак уряпти.

— Ия, ха,— дедим сёкин туртиб,— бу гапларнинг ҳаммаси коғозда колиб кетади деган эдилар-ку?

— Жаҳл устида айтганиман, акаси! — деб қўиди ўртоқ Холиков.

Салимжон акам ўзини тутиб олиб:

— Министримиз бизни қизғин табриклади,— дейиши билан, кафтини шай қилиб ёш-яланглар, билагига куч тўпланган мен тенги йигитлар яна қарсак уриб юборишиди.

— Яна ҳам астойдилроқ киришамиз...

— Районимизни коммунистик районга айлантирамиз!

— Жиноят уругига кирон келтирамиз!

— Тартиббузарларнинг бурнига сув куямиз! — деган бир чеккаси тантанали қасамга, бир чеккаси ўзимизнинг оддий ваъдаларга ўхшаб кетадиган ҳайкириклар ҳам эшитила бошлади.

Йўқ, мен кимматли устозимининг нуткига кўпроқ қарсак чалинди, деб хато ўйлаган эканман, қарсакбозликнинг энг кучлиси Каромат Ҳошимова минбарга чиққанда, жамоатчи милиционерларга мукофот улашаётганда бўлди. Ўттиз олти йигит-киз, ўн бир кампир ва еттита чолга катта-кичик совғалар, мактоб қофозлару фахрий ёрликлар топширилди. Мажлис раиси наубатдаги ишлар, янги режалар ҳакида доклад килиш учун яна аллакимга сўз бермоқчи бўлиб эндигина микрофонга пулф-пуфлаётган эди, залнинг ўттароғида ўтирган Муслим бобо ўрнидан туриб, кўл кўтарди. Гапиришга рухсат ҳам олмай, шу ҳолича қўлини боши узра кўтариб, кўйлагининг устидан тақиб олган орден-медалларини жиринглатиб, минбарни мўлжаллаб, жадал чиқиб келаверди. Минбарга чиқиб, чап кўли билан соқолини чаңгаллаб, бир нафас жим туриб колди.

— Мерган, ё ўзинг чиқасани? — деб сўради ниҳоят.

Залнинг ўтасидан:

— Ўзинг гапиравер,— деган овоз эшитилди.

— Хўп, гапирсан гапира колай. Ҳурматли жамоа, мен ўттиз олтинчи магазинда қоровул бўлиб ишлайман,— Муслим бобо чўнтагидан кўзойнагини олиб, шошмасдан такди. Бушка чўнтагидан дафтарча олиб, у ёқ-бу ёғига кўз ташлади-да: «Ха тўғри, ўттиз олтинчи магазин» деб кўйди ўзига-ўзи.— Мерган атлас магазинида қоровул... Тўғрими?

— Тўғри,— деб кўйди Мерган бобо.

— Шу дружинник масаласи чиққандан бўён икковимиз ҳам бекормиз. Электр чойнакда чой қайнатиб ичиб, Николай пошшо давридаги от ўғрилари ҳакида гаплашиб, ағанаб ётамиз. Бекор ётиб, маош ейиш эскичасига макрух... янги-часига... хўш, инсофдан эмас-да, ахир... Менга ўхшаган, Мерганга ўхшаган бекорчи бўлиб колган коровуллар озми?.. Золимнинг вақтида ўғри кўп эди-ю, коровул оз эди. Бутун эски шаҳар даҳасида битта коровул шақилдоқ қокиб юради... Ҳозир ўғрининг тайини йўғу, ҳаммаёқни коровул босиб кетган... Магазин қоровули, фабрика қоровули, идора қоровули... Ҳой, одамлар, кичкинагина районимизда 260 та қоровул бор экан-а!

Залда қарсак яцгради. Орқа катордагилар, негадир ўринларидан ҳам туриб кетишиди. Ниҳоят, қарсак ҳам, ғовур ҳам босилгач, Муслим бобо:

— Мерган, ё нотўғри айтдимми? — деб сўради ўртоғидан. Ўртоғининг жавобини ҳам кутмасдан яна давом этди:— Ҳа, майли, икки юзу олтмишта бўлмаса икки юзу элликтадир. Иккита мияси айнигган чол ўнтага адашган бўлса адашгандирмиз... Ҳукуматимиз ҳар бир коровулга йилига 720 сўмдан маош берар экан. Хўп, 260 та коровулнинг йиллик маоши қанча бўлади? Мерган билан бир куни хомчўт қилиб кўрсак.. Мана, мана бу когозга ҳаммасини хисоблаб ёзиб кўйганимиз. Мана, «ярмаркага тушиб набираларингизга бир жуфт турсик, келинингизга атлас лозимлик...» йўқ, кечирасизлар, бу бошқа қофоз экан... Мерган, қофоз сенда-миди, мендамиди?

— Тузукроқ кара, ўзингда эди,— деган жавоб қайтди пастдан.

— Ҳа, мана бу ёқда экан,— гуноҳкорона кулимсираб давом этди Муслим бобо,— ҳаммаси бўлиб, бир юзу тўқсон минг сўм бўлар экан. Коровулларнинг сал кам бекорчиликдан иборат бўлган ишини халқ, жамоа ўз қўлига олса-ю, шу бир юзу тўқсон минг сўмга гул кўчати олиб, ариқларнинг лабига, ташландиқ ерларга, кўча эшиклари олдига ўтказсан! Савобнинг тагида қолмасмидик!

Ўзи бугун одамлар карсакбозлик қилгани тўпланишганга ўхшайди. Муслим бобо сўзини тугатиши билан пастда ўтирганлар шунақанги қаттиқ қарсак чалишдик, ишонсангиз, анча вактгача икки қўлим билан қулоғимни беркитиб ўтирдим. Бир маҳал қўлимни олсанм карсак тинибди-ю, одамлар:

— Офарин, отахон!

— Худди сиз айтгандек қиласман, бобой!

— Қайтага, ёшлардан мана шу кексалар дуруст.

— Революцияни мана шу чоллар қилган-да! — дейишиб, бир-бирларига лукма ташлашяпти.

Муслим бобонинг турсик билан атлас лозимлик аралашган нутки сабаб бўлди-ю, ҳали айтганимдек, кўз кўриб, қулоқ эшиитмаган тортишув, нутқбозлик бошланиб кетди. Бири коровулликни йўқ қилсан, ўғрилар кутуриб кетади, деди. Бошкаси, ўғри қўлга тушса, ҳадеб хайфсан эълон килавермайлик-да, Африкадаги қабилаларга ўхшаб, қулоғи билан бурнини кесиб, суратини район газетасида босиб чиқарайлик, деди. Учинчиси, ўғри-ўғри деб ваҳима қилиб юраверсак, яна юз йилгача улардан кутула олмаймиз, деган гапни айтди. Шу пайт маҳалламиздаги мактабнинг директори сўзга чиқиб:

— Коровул бизнинг давримиз учун ярашмайдиган бир

нарса,— деб худди синф ойнасини синдириб кўйган ўкувчиларни уришаётгандек жаҳл билан гапира бошлади.— Коровул ўтмишда, ўғри, кароқчилар кўп бўлган даврда пайдо бўлиб, кейин одамларнинг эсидан чиқиб кетган. Мана, мен мактабда коровуллик билан фаррошликни йўқ килиб, ҳаммасини коллективнинг зинмасига юклаганман. Иктиносид қилинган пулга аълочи болаларга велосипед олиб бердим... Тўғри, биз коровулга гиёванд одам нашага ўрганиб колгандек ўрганиб колганимиз. Коровулсиз яшай олмаймиз, деб ўзимизни-ўзимиз ишонтириб кўйганимиз. Бу нуксонли ишончдан воз кечиш керак...

Э, борингки, ўша кунги слётда слёт қатнашчилари уч соатлик тортишувдан кейин, бизга коровул керак эмас, керакли нарсаларни ўзимиз кўриклиймиз, коровул пулига гул олиб экиб, шахримизни гулга кўмамиз, коровулликдан бўшаган кари-қартангларга Кўшчинор маҳалласида қофоз халта тикадиган артель очиб берамиз, деган мазмунда карор қабул килиб юбориши. Мажлис министримиз номига ёзилган тантанали мактуб билан тугади.

Ярим кечаси ўга қайтаётган эдик, Салимжон акам меҳри товланиб кетди шекилли, катта қўлини елкамга ташлаб:

- Ўғлим, мен бугун жуда баҳтлиман! — деб кўйди.
- Мен ҳам баҳтлиман,— дедим мен ҳам шоша-пиша.
- Хўш, сен нима учун баҳтлисан?
- Нима учунлигини билмайман, лекин жуда хурсандман.

САРИҚ ДЕВНИНГ ЎЛИМИ

Шокир маслаҳатчи баттолга чоршанба куни паспорт келтириб бериши керак эди. Ўша куни ишни битиролмабди. Шайх Одил сағанасидаги тунги учрашув ҳар икки томоннинг аччик-тизиқ сўзлари билан тугади. Шокир маслаҳатчи, агар ўртада турган одам эртага ҳам паспортни олиб келмаса уддасидан чиқа олмаган бўлади, унда бошка киши орқали харакат қилишга тўғри келади, деган эди. Одил Аббосов баттар тутакиб кетди. «Соғлигим ёмонлашиб боряпти» деб йингламсираб, муштини кисиб дағ-дағ қалтирай бошлади. Мен шу куни овоз ёзиб оладиган аппаратимни олиб борган эдим. Овозларни ёзиб олдиму, аммо ҳаддан ташқари коронги бўлгани учун суратга олишнинг хеч иложи бўлмади.

Лекин, Шокир маслаҳатчи сўзининг устидан чиқадиган кишилардан экан. Эртасига, тунги соат учларда қабристонга ваъда қилған нарсасини келтириб:

— Одилжон, лекин, сизни деб ўлиб бўлдим-да! — деб ух тортиб кўйди.

— Раҳмат, сиз ўзи қиёматли дўстимсиз-да,— миннатдорчилик билдири билдири.

— Лекин, ҳеч бўлмаса шу бугун кафанингизни ечмабсизда,— сеқингина кулиб кўйди маслаҳатчи.— Икковларингни кўриб, рости, жуда кўркиб кетяпман.

— Кафандан кўрқманг,— далда берди Сўфи,— охири бориб, сиз ҳам шуни киясиз.

— Лекин, сизлар сал эртароқ кийиб кўйибсизлар-да,— ҳазил қилиб айтган гапи ўзига наша қилди шекилли, кулиб кўйди маслаҳатчи. Сўфи ҳам ҳазилкаш экан.

— Сизга ҳам битта тиктириб берайми? — деб кулди.

Одил баттол паспорт қўлга текканидан хурсанд. Маслаҳатчи бугун, ниҳоят, бир умр орзу қилган катта бойлика эришганидан ўзида йўқ шод. Гўрков, мана, халоскорим паспортини олди, энди тезгина даф бўлиб мен ҳам оёғимни узатиб ётар эканман, деб ўйлаб, ич-ичидан севинарди. Ҳаммалари шод, ҳаммалари хурсанд, ҳазил-мутойибанинг боиси ҳам шунда эди. Маслаҳатчи Одил баттолга оқ йўл тилади. Қаерда бўлсангиз ҳам омон бўлинг, деб яхши истак билдириди. Охирида, полковник сизнинг ҳам, менинг ҳам бир умрлик душманимиз, уни албатта бир ёкли қилиб кетинг, деб қайта-қайта илтимос қилди.

— Худо хоҳласа, индинга мана шу масжидда жаноза ўқиймиз! — деди баттол кўзларини чакнатиб.

Кучоклашиб хайрлашишди. Кафан кийган одам кафан киймаган одамни қучокласа жуда хунук кўриниб кетаркан, тескари караб олдим.

Маслаҳатимизга кўра, агар, маслаҳатчи кўлида олтин билан чикса, мен уни кабристоннинг орқа дарвозасигача кузатиб бориб, ўша ерда пойлаб турган икки милиционерга гугурт чақиб сигнал беришим керак эди. Гугурт чақишим билан дарвозанинг орқасидан: «Кўйвор, жим!» деган йўғонингичка овозлар эшитилди-ю, кейин яна кабристон сукунати атрофга ҳукмрон бўлиб қолди, «Демак, қўлга олишди», деб хотиржам бўлдиму, дарҳол орқамга, Шайх Одил сагасига қайдим. Яна қайси жиноятчилар билан учрашиш режаларини тузишади, шуни ҳам билиб овозларини ёзиб олмоқчи эдим. Кирсам, маслаҳат бутунлай бошқача, сандикдаги олтинни аллақаерга беркитишмоқчи. Менинг устозимни катл этиш планини ҳам аллақачон тузиб бўлишибди. Эҳтимол бу ишни кундузи бажаришар, эҳтимол бирор ақлини йўқотган пулпарастни ёллашга карор қилишгандир...

Йўқ, энди мен ҳам қараб турмаслигим, мустақил бирор чора кўришим керак...

Баттолнинг ёнидан паспортини, ханжари билан ўқланган пистолетни олдим. Гўрковнинг чўнтакларидағи бели синмаган қофоз пуллардан тортиб, то бир тийинлик сийқаси чиқкан чақаларгача олиб, темир сандикка жойладим. Одил баттолнинг жони энди менинг қўлимда, мана шу темир сандикда! Эртаклардаги асир тушган девларга ўхшаб, чалајон бўлиб қабрда ётаверади, куролсиз, олтинсиз ҳеч ёққа чиқолмайди энди!

— Хайр, кафан кийган шаҳаншоҳим! — дедиму, оғир сандикни инқиллаб кўтарганимча, қабрдан чиқиб кетдим.

Ўша кунн ўзбошимчалик қилиб кўпол бир хатога йўл қўйибман, яна қанчадан-канча жиноятчиларни кўлга тушириш мумкин бўлиб турганда ишнинг пачавасини чиқариб қўйибман. Олтин тўла сандиғу курол-яроғларни милицияга топшириб, энди уйга қайтиб келган ҳам эдимки, тўсатдан телефон худди бироннинг уйига ўт тушгандек, фарёд чекиб жиринглаб қолди. Салимжон акам трубкани кўтариб, аллаким билан қисқагина гаплашди-ю:

— Хошим! — деб кичкирди.

— Лаббай, устоз?

— Дарров кийин.

— Тинчликми?

— Одамлар қабристондан икки тирик мурда ни хайдаб чиқиб, масжид атрофида қувиб юрган эмиш.

— Тағин Одил баттол бўлмасин?

— Бўлмаса ким бўларди!

Кийиниб чиққунимизча, бу ёқдан идорамизнинг навбатчи машинаси ҳам дуд-дудлаб келиб қолди. Машинага ўтиридим. Хўжа Аҳрору Вали масжидини мўлжалта олиб, күшдек учиб бораётган эдик, ҳеч кутимагандан, машина йўлнинг кок ўртасида таққа тўхтаб қолди.

— Салимжон ака, бир қошиқ конимдан кечинг,— деди шофёр бўшашиб.

— Нима бўлди?

— Кеча кечкурун бензин олиш эсимдан чиқиб қолган экан.

— Аҳмок! — деди Салимжон акам машина эшигини жаҳл билан очиб.— Сени ўзи аллақачон ишдан ҳайдашим керак эди.

Масжидга боришнинг ҳожати йўқ энди, бари бир пиёда етолмаймиз. Милицияга жўнадик. Ўша ердан машина топамиз. Яккачинор кўчасини шундай кесиб ўтиб, Муқимий кў-

часига бурилишимиз билан юз-юз эллик чөгли одам кафандын кийган икки мурдани кувиб келаётганини күриштеди.

— Ъшалар! — дедим, негадир хам севиниб, хам күркиб.

Мурдалар энтикиб, ҳалласлашиб, худди югуриш бўйича шаҳар мусобакасига катнашаштаган спортчиларга ўхшаб, бир-бирларини кувлаб, ёнгинамиздан ўтиб кетганди, ушлайди.

Кувиб келаётгандар ҳар хил, аксарияти чоллар. Орқародида кўрка-писа болалар хам, ҳар нарсага қизикувчи аёллар хам эргашиб келишяпти. Шовқин-сурон. Бир хиллар мурдаларга қараб тошми, кесакми отмоқчи бўлиб ўқталяпти-ю, лекин негадир ботинишолмаяпти. Кувайтганлар энди етиб, ушлаймиз дейишганда, мурдалардан бири кўлидаги таёкни боши узра айлантириб:

— Ё Хўжа Аҳрору Вали! — деб наъра тортиб юборади. Одамлар кўркиб, орқаларига тисарилиши билан мурдалар яна йўлга тушишади...

Кейинрок эшитсан, мурдаларнинг қабрдан бевақт кувилишига, ҳали айтганимдек, менинг шошқалоқлигим сабаб бўлган экан. Сандиқдаги тиллаю Гўрковнинг чўнтағидаги пулларни коклаб чиқиб кетишим билан баттол:

— Сўфи, ҳазилни кўй,— дебди.

— Ҳалоскорим, сизга нега ҳазил қилар эканман,— дебди қўлинни кўксига кўйиб Сўфи.

— Тўппончамни олдинг-ку.

— Ҳудо сакласин.

— Тўхта, тўхта, ханжарим ҳам йўқ!

— Э парвардигор! — ёқасини ушлабди Гўрков.

— Ие, паспортим қани? — бу гал баттол ҳам ёқасини ушлабди.

— Ё навзамбилло! — деганча Сўфи кўзини лўқ қилиб туравериби.

— Аблаҳ! — тутикашиб кетибди баттол.— Сандиқ қани? Тиллаларни қаёкка беркитдинг?

— Ўзингиз менинг чакаларимгача олиб кўйинбисиз-ку! — деб Сўфи ҳам секин ўрнидан турибди.— Чўнтакларим купкуруқ, каламтарошим бор эди, ўшани ҳам олиб кўйибсиз.

— Соткин!

— Ўғри! — дейишиб, мурдалар оч қолган жўжахўроздардек бир-бирларига ташланиб колишибди. Баттол, мол аччиғи — жон аччиғи деганларидек, ҳаддан ташкари кутуриб кетибди. Гўрков илгари катта ўғри бўлгани учун бунақанги муштлашишларни кўп кўрган, тажриба ортирган, бунинг устига текин овқатларни еб, шу кунларда бокувдаги букадек кучга тўлиб турган экан. Бир-бирларини

шунаканги савалашибдик, раҳматли Шайх Одил тирик бўлганда қайси бирига мукофот беришни билмай, роса гаранг бўлиб қолар экан.

— Ё Жамшид! — деб қулочкашлаб туширармиш баттол.

— Ё Хўжа Аҳрору Вали! — деб тепармиш Сўфи Гўрков. Охири иккovi ҷарчаб, кучдан кетиб, сағананинг деворига суюнишиб, оч бўрилардек бир-бирларига тишларини гижирлатишиб жим қолишибди.

— Сандик қани? — дебди биттаси.

— Қаламтарошни бер! — дебди бошкаси.

— Тўппончамни қаёқка беркитдинг? — сўрабди биринчи овоз.

— Чакамгача қоқиб олибсан! — дебди иккинчи овоз. Шундан кейин: «Мана тўппонча, мана қаламтарош!» деб бир-бирларини яна шоли туйгандек тия бошлишибди.

Абдураззок ота деган бир намозхон ҳар куни бомдод намозига бора туриб, келинининг қабрига бир даста гул кўйиб ўтар экан. Бугун ҳам шундай қилибди. Гулни кўйгач: «Худоё жойинг жаннатда бўлсин!» деб, келинини дуо қилиб Шайх Одил қабри ёнидан ўтиб бораётган экан, сағанадан гупиллаган, пишиллаган,вой-войлаган овозлар эшитилиб қолишибди. Абдураззок ота аввалига кўркиб кетибди. Кейин ўзини кўлга олиб, наҳотки, Шайхимиз тирилган бўлсалар, деб секин деворнинг ёриғидан мўралаган экан... ё парвардигори олам, икки мурда муштлашишаётган эмиш!

Абдураззок ота бу гал чинакам кўркиб кетибди ва Хўжа Аҳрору Вали масжидига караб югурибди. Йигирма-үттиз ҷоғли намозхон тўпланган экан, ҳаммасини бошлаб кепти. Намозхонлар калиман шаҳодатни ўқишиб, худонинг номини дилларига жо қилиб, сағананин чор томондан қуршаб олишибди. Девор тирқишиларидан мўралашишиб:

— Ё тавба!!! — деб ёқаларини ушлаб, орқаларига тисарилишибди. Худди шу пайтда масжиднинг имоми ҳеч кутилмаган бир жасорат кўрсатибди. Сағананинг эшигини ланг очиб:

— Инсу жинс бўлсанг ҳам чиқ! — деб аллақандай бир дуони ўқибди, дуо таъсир килмабди.

— Арвоҳ бўлсанг ҳам чиқ! — деб яна дуо ўқибди имом. Дуо ҳам аптекада туриб қолган эски дорига ўхшаб, куввати кетиб колган эканми, арвоҳларга таъсир килмабди.

— Тирик бўлсанг ҳам, ўлик бўлсанг ҳам чиқ! — яна ҳай-
кирибди имом, яна жимжитлик эмиш. Шунда имом: «Зокир
кори, боринг, милицияга телефон қилинг!» деб буюрибди.
Милиция деган сўз имомининг оғзидан чикиши билан саға-
надан қўлида йўғон бир таёк, новча бир мурда отилиб чикиби-
ди, кетидан оқсоқланиб, пакана мурда эргашибди. Икки
мурда ўнгу терсига қарамай қабристоннинг орка дарвоза-
сими мўлжалга олиб югурибди.

Намозхон оталар кавушларини қўлга олиб, уларнинг ор-
қасидан кувлашга тушишибди...

Кувлаётганлар тобора қўпаяверди. Кўча супураётган
фаррошлар, бирининг қўлида эски челак, бошқасининг
қўлида чўлтоқ супурги, улар ҳам эргашибди. Уйкусираф
биринчи сменага ишга кетаётган ишчилар, хамир коргани
турган кампирлар ҳам кизиксиниб изма-из чопиб келишяпти.
Нихоят, оломон чарчаб, мадордан кетган мурдаларни ҳар
томондан куршаб олди. Лекин, биронтаси ҳам юрак ютиб,
яқинига боролмай, ҳар хил тахминларни айтиб тури-
шибди.

— Шайх Одил пирамининг арвохлари бўлса-я!
— Мозорга беркинган ўғрилар бўлса-чи?
— Бе, шаҳарда ўғри колдими ҳозир!
— Бечораларни ўлмасдан кўмиб кўйишганга ўхшайди!
— Нега бетини очмайди бўлмаса?
— Кўрқишишти.
— Демак, ўғри экан-да!
— Ўғри ролини ўйнаган артист бўлса керак.
— Тўғри, яқинда «Гўрўғли Султон» фильмини суратга
олишар эмиш.

— Тавба!
— Киёмат койим бўлса, қўшни, ҳазрати Баҳовуддин
пирам кабрларидан бош кўтарармишлар!

— Э, пирам! Мунаввар жамолингизни кўрсатинг!
Худди шу пайтда юрагини чанглаб, орқада колиб кет-
ган Салимжон акам ҳам етиб келиб қолди. Оломонни
ёриб, ўртага ўтди-да: «Хошим, нега қараб турибсан
Буларнинг бетини оч. Одамлар кўриб олишсин» деб
буюрди. Мурдаларкинг устидан кафанларини ечиб олдим.
Одамлар аввалига худди гипноз қилингандек, қотиб ко-
лишди. Кейин тўсатдан ўзларига келиб, дengиздек чайқалиб
кетишибди.

— Одигл баттол-ку бу!
— Жиноятчиларнинг пири шу-да!

- Соқолинг ўсмай ўл, юлғич!
- Яна қамоқдан ҳам қочибдишар,
- Лекин, халқдан кочолмайди!
- Порахур!
- Елғончи!
- Тұхматчи!

— Ур, қотилни! — деб қолди кимдир. Қишилардаги жиноятчиларнинг пирига бўлган ғазаб-нафрат бамисоли бир бомбага айланди-ю, гумбурлаб портлаб кетди. Ўртага тош, кесак, калтак демагани ёғила бошлади. Битта чол, ишонсангиз, отгани ҳеч нарса тополмай, носқовоғини отибди... Икки жиноятчини ҳимоя қиласиз деб, қайтага калтакнинг энг зўрини Салимжон акам икковимиз едик. Хайриятки, дружиначилар ёрдамга келиб қолишиди. Бўлмаса, ким билади дейсиз, ғазабланган оломон баттолга қўшиб бизни ҳам кора калтак қилиб ўлдириб юборармиди... Йўқ, бир амаллаб баттол билан гўрковни навбатчилар хонасига олиб бориб, эски диванга ётқиздик. Иккови ҳам жонсиз, ўликими, тирикми — билиб бўлмайди... Бир маҳал баттол бошини кўтариб:

- Сув... — деб ингради.

Салимжон акам стаканда сув узатган эди, баттол қалтираб турган кўллари билан уни олди-ю, лекин негадир ичмади. Устозимнинг бетига сочиб юборди.

— Йўқ! Мен ҳали ўлмайман! — деб жон талвасасида ўрнидан туриб кетди у. Тишларини гижирлатиб, оғзидан кўпиклар сочиб, бешиктерватардек тебрана бошлади. Кўзлари олайиб, юзидан тер қўйилиб келяпти.

- Мен ўлмайман! — деди баттол яна энтикиб.
- Албатта, ҳали кўп яшайсиз, — деди Салимжон акам.
- Жиноят ўлмайди!
- Ўзингизни босинг!
- Милицияга тинчлик йўқ, билиб кўй шуни!
- Манг, сув ичинг.

— Салим, сени ўзим бўғиб ўлдираман! — Қичқириб устозимга ташланди баттол. Бўғмокчи бўлиб кўлларини чўзди-ю, бўшашиб, Салимжон акамнинг кўксига бошини кўйди. Кейин «шалоп» этиб ерга йиқилиб тушди... Қичқирганда жони чиқиб кетган экан. Диванга ётқизиб, доктор чақирдик...

Баттолнинг ўлиги, хотинлари олиб кетишдан бош тортгани учун, ўликхонада уч-тўрт кун қолиб кетди.

- Уни ўзимиз кўмдик.

Қабрнинг устига майор Самад ака Қодировнинг тавсияси билан

«Бу ерга ўғрилик, порахўрлик, юлғичлик, тухматчилик, қотиллик, қаллоблик, очкўзлик, манманлик, мишишпарастлик, худбинликдан иборат сарқитлар йигиндиси — Одил баттол Аббосов кўмилди. Туғилган йили маълум эмас, 14 июлда, тонг палласида жони узилди!»

деб ёзиб қўйилди.

Ўша куни бутун шаҳар халқи худди аждархо домидан кутулгандек енгил нафас олди, күшчалар шўх-шўх сайрадилар, куёш мўл-кўл нур тўқди, гуллар яна ҳам чиройли, яна ҳам сўлимроқ бўлиб очилди. Болалар тўйиб-тўйиб морожний ейишди, эркаклар милиция билан дружиначилардан яшириб, оз-оздан ичиб ҳам юборишди.

Жиноят ерга кўмилди, Одил баттол киёфасида кўмилди.

Шаҳар халқи, норасмий бўлса ҳам, бир кунлик байрам эълон қилди. «Алвидо, эй баттол!» деб мулла Хошим ҳам умумхалқ хурсандчилинига қўшилиб кетди.

ГУЛГА БУРКА НГАН ШАҲАР

Шундай килиб, ҳурматли дўстим, мана, ёлғон-яшик аралашиб кетган ҳикоям ҳам тугади. Билиб турибман, зерикиб колдингиз. Гапнинг очигини айтсам, ўзим ҳам чарчаб кетдим. Энди у ёгини айтсам ҳам бўлади, айтмасам ҳам бўлади. Агар жуда қизикаётган бўлсангиз, ҳа, майли, қисқагина килиб сўзлаб бера қолай.

Жиноят деган нарса тугаб, шаҳардаги тартибга посбонлик қилишни халқ ўз қўлига олгач, биз — милиция ходимлари қип-қизил бекорчи бўлиб колдик. Бир куни пошшою вазир ўйнаймиз, бошка бир куни бармоқ яширап ўйнаймиз. Футбол командаси тузиб, мактаб болаларига ўн саккизу нолга ютқизиб кўйган пайтимиз ҳам бўлди. Ҳаваскорлардан иборат концерт бригадаси тузувдик, бунисини ҳам очиқ айтиб кўя қолай, ишимиз учча юришмади.

Майор ўртоқ Ҳоликов Боғишамол район милициясига бошлиқ бўлиб кетди.

Суръат ака Орипов район газетасига редактор бўлиб ўтди.

Каромат опа Хошимовани райкомга олиб кўйишиди.

Карим акани йиги-сиги билан пенсияга чиқариб юбордик.

Мана шунақангি кузатиш, узатишларни авжига чиқарётган эдик, тўсатдан устозим билан исполком раиси ўртоқ Умаровни Тошкентга, министрликка чакириб қолишиди. Мен яна қанақа гап чиқиб қолди экан деб юрагимни ховучлаб турган эдим, йўқ, Салимжон акам чехраси гул-гул яшнаб, кучига-куч, гайратига-гайрат қўшилган ҳолда, калби тўла кувонч билан қайтди.

— Хошим, болагинам! — деди мени кучоклаб.

— Яна табриклайми? — дедим бирон гап айтишим керакку, деб ўйлаб.

— Сени табриклайман, ҳаммангни, бутун милицияни табриклайман! Эшитяпсанми, ҳаммангни!

— Мен ҳам жами бекорчи бўлиб қолган дўстларимномидан, ўртоқ полковник, сизга ташаккур айтаман! — оёкларимни жуфтлаб честь бердим.

Устозим мени нима учун табрикламоқчи бўлганини бир хафтадан кейин билдим. Министрлигу, жами область милиция бошқармасидан келган вакиллар гувоҳлигида, районнимизнинг катта-кичик аҳолиси кўз олдида милиция ишини ҳалкнинг ўзига топшириб юбордик.

Суръат ака Орипов бутун район кўнгилли милицияси бошлиқ этиб тайинланди. ОБХСС ишларини ёғоч оёғини ғижирлатиб юрадиган Мамарозик ака ўз қўлига олди. Жиноят қидирув бўлимига хотин-қизларнинг тавсияси билан, шу районда ўттиз саккиз йил судьялик килиб, якинда пенсияга чиқкан Марҳамат Қосимова тайинланди.

Районимиз тажриба райони деб эълон килинди.

Министрликдан келган вакил: «Ўртолар, энди хушёр бўлинглар, бутун мамлакат сизларни кузатиб туради», деган гапларни айтди. Бутун ҳалқ оёқка туриб:

— Ташвишланманг, бўш келмаймиз! — деб қасамёд килди.

Эртасига бошқармамиздаги милиция ходимларидан тўққиз кишини, районнимизда бошланган ташаббусни тарғиб килиш учун тўққиз районга ишга жўнатдик.

Салимжон акам пенсияга чиқиш тайёргарлигини кўра бошлади.

Фарида билан мен бўлсак... айтгандек, бувижоним совчиликка бориб, бир боришдаёқ ишни ҳал қилиб келди «Агар қизингни Хошимгинамга бермасангиз, ҳаммангиз-

ни каматиб юбораман», деган мазмунда дўқ килибди... Фарида билан мен бўлсак тўйнинг маслаҳатига тушиб колдик. Қишлоққа бориб, раҳматлини устозим Уста Усмон Акромов номида сартарошхона очадиган бўлдим. Тўйни узум пишиғига қолдирдик. Эртароқ ҳам қисак бўларди-ю, меҳрибон бувижоним ўн саккиста кўрпа қопламасам, Ҳошимни уйлантирмайман дебди.

Оғир кунларимда меҳрибон қўллари билан бўшимни силаган, дадамдан ҳам қадрронрок бўлиб қолган Салимжон акам билан роса уч кун тортишдим.

— Мен қишлоққа олиб кетаман, ўша ерда гулчилик билан шуғулланасиз,— дедим. У:

— Шаҳарда коласан, мен ҳам келин кўрай, набирамни кўча эшик олдида кўтариб, бир хузур қилай,— деди.

Мен «кетамиз, кетамиз», деб бўйнига осилиб, соколи ўсиб кетган бетларидан ўпаман. Устозим: «Келинойингнинг қабрини ёлғиз ташлаб кетолмайман», деб йиглади.

Уч кун йиглашдик. Тўртинчи куни устозим кўчадан ҳовлиқиб кириб келди:

— Ҳошим, уйдамисан?

— Чучвара тугаяпман,— дедим ошхонада туриб.

— Сен зўр келдинг, ўғлим. Бирга кетадиган бўлдим.

— Ростданми? — кўлимда бир зувала ҳамир билан истиқболига югуриб чиқдим.

— Рост, ўғлим, кетаман. Биласанми, мен нимани яхши кўраман?

— Йўқ, билмайман.

— Сертуропроқ қишлоқ кўчаларида куёш киздириб турган пайтда ялангоёқ юришини яхши кўраман... Биласанми, тагин нимани яхши кўраман?

— Йўқ, бунисини ҳам билмайман.

— Ойдин кечаларда экинга сув тараб қўйиб, марзада ёнбошлаб ётишни яхши кўраман.

— Тағин нимани яхши кўрасиз? — сўрадим юзу кўзлари кувончдан ёниб турган устозимдан.

— Тағинми? Тағин... саҳарда қовун полиз оралаб банд берганларини узиб чиқишни яхши кўраман.

— Тағин-чи?

— Соддадил дехконлар билан чинор тагидаги супада ёнбошлашиб, бозордаги нарх-наводан, бу йилги ҳосилнинг мўллигидан... мана шунақангি гапларни яхши кўраман.

Салимжон акам асли қишлоқлик экан. Қирқ йилдан бўён булбул гулга интилгандек қишлоққа интиларкан. Аммо хизмат тақозоси билан шаҳарда қолиб кетаверибди.

Ўша куни гулзор ўртасидаги каравотда ёнбошлашиб

олиб, кўп нарсаларни орзу қилдик: тоғ этагидаги тошлок жойлардан янги ер очиб, атиргуллар экдик, ковун экдик, капа тикдик, бедана овладиқ, ойдин кечаларда ухламасдан, эгатларга сув тарадик... ва охири марза устида эмас, шу ўзимизнинг каравотда ухлаб колдик.

Милиция идораси ўрнида музей ташкил қилаётган эдик. Эртасига, Салимжон акамнинг уйидаги музейбоп нарсаларнинг ҳаммасини ўша ёкка ташиш билан овора бўлдик. Эски хатлар, хужжатлар, совфага берилган пистолету орден, медаллар... Устозим, ўғли билан гўринг тўла нур бўлгур келинайимнинг расмидан бошқа ҳамма нарсанни музейга топшириб юборди.

Уйини қўшнимиз Неъмат аканинг номига ўтказди. Болачаси билан бир яйраб яшасин, келинайингнинг руҳи шод бўлади, болаларнинг ҳаммасига ўзи доялик килган, бечоранинг орзуси ҳам шу эди деб, устозим яна жиндек кўз ёши килиб олди.

Йигирма тўрт минг сўм пули бор экан. Икки мингини ундан юз ўгириб кетган ўғли Қарим аканинг номига ўтказди. Колганини халқ милицияси ихтиёрига бериб, намунали ишлаган дружиначиларга мукофот тариқасида бериб юборилсин, деб хат колдирилди.

Эрталаб, Николай пошто замонидан колган ўша эски кўнғиз нусха машинамизда йўлга чиқишимиз керак эди. Кечаси ўрток Умаров телефон килиб, эртага кундузи истироҳат боғида кичкинагчна учрашувимиз бор, учрашувдан кейин жавоб берамиз, бўлмаса дружиначиларга айтиб, «пак-пақ» машинангизни шаҳардан чиқартирмай кўяман, деб ҳазиллашди.

Йўқ, сиз нима десангиз деяверинг-ку, лекин ўрток Умаров устозимни мендан ўн чандон ортиқ яхши кўраркан. Шаҳарда устозимнинг ташаббуси билан неча туп гул эгилган бўлса, ҳаммасидан бир донадан гул кесиб келтирилсии, деб буйруқ берибди: ёшу карининг қўлида даста-даста гул, йўлакларда гул, сўри-ю, тувакларда гул — нима бало шу кечаси осмондан ҳам гул ёғилганми дейман, истироҳат боғи ранго-ранг гулларга кўмилиб кетибди. Гул кўп бўлса, еру кўк ғалати рангларда товланиб, қалбда шодлик, кувонч мавж уриб, киши аллакандай энтикиб кетар экан.

Одам дегани хеч жойга сифмайди.

Бизни енгига лента таққан йигитлар театрнинг ёзги биносига олиб киришди. Район ва шаҳарнинг катта-кичик раҳбарлари ўтирган саҳнага чиқишимиз билан залдагилар гуриллаб ўринларидан туриб, кўлларидағи даста-даста гулларни бошлари узра кўтариб, силкита бошлашди. Назарим-

да, бутун борлық майин ва хушбүй гуллар ичиде чайқала-ётгандек, залдаги одамлар гуллар түлкени ичиде сузив юргандек бўлиб кетди.

Ўртотк Умаров ўрнидан туриб кўнғироқ чалди. Фовур-фувур босилгач:

— Ўртоқлар! — деб негадир жуда оғир, жуда ғамгин бир оҳангда сўз бошлади.— Бугун биз Салимжон акамни бутун ҳаётини одамларнинг баҳт-саодати йўлнга багишланган, кишиларнинг тинчи-оромини деб ўзининг тинчи, оромидан воз кечган бебаҳо коммунистни пенсияга узатиш учун тўпландик. Салимжон акам районимизда сал кам кирқ йил ишладилар. Шу йиллар давомида бу кишидан наф кўрмаган, ёрдам олмаган бирон одам қолмаган бўлса керак...

Залдан, гулдасталар орасидан:

— Ха, бунақанги одам дуёға камдан-кам келади!

— Қилгани яхшилик бўлди-я!

— Лекин, ўзи рўшнолик кўрмади, бечора! — деган овозлар эшитила бошлади.

Ўртотк Умаров Янгибог район ижроия комитетида «Фахрий гражданлар китоби» таъсис этилганлиги, китобнинг биринчи бетига полковник Салимжон Отажоновнинг номи кайд қилинганлигини эълон қилди. Устозимга катталиги болаларнинг кўнжи узун этикчасидек келадиган калитни топшираётганда, одамлар «гурр» этиб ўринларидан туриб кетишли, қарсак билан йиги аралашиб кетди. Устозим раҳмат айтиш учун ўрнидан турди-ю, йўқ, ўпкаси тўлиб гапиромади. Икки кўлинин кўксига кўйиб, бошини эгиб, узок таъзим қилди.

Шундан сўнг турли ташкилот ва корхоналарнинг вакиллари, Салимжон акамнинг эски таниш-билишлари сўзга чикиб, уни роса мақташди. Етти тўн, ял-ял ёниб турган бешта атлас қийикча, ўн битта чуст нусха дўппи кийдиришиди, етмиштacha гулдаста тақдим этишиди.

Мен, энди кузатиш маросими тугагандир, чойхонага ош буюришган бўлса ўша ёкка жўнасак ҳам бўлади, деб турган эдим, тугамаган экан, пенсионер Муслим бобо билан Мерган боболарнинг гапи бор экан. Икковлари кулокли саватда гул кўтариб, саҳнага чиқиб келишибди.

— Оббў, Салимжон-ей! — деди Муслим бобо қаддини ростраб.— Шундай килиб, кетадиган бўпсан-да, укам. Аслида кетмасанг бўларди... Шогирдларингнинг ишини кўриб, кариялар чойхонасида, бизга ўхшаб, ошхўрлик қилиб ағанаб ётсанг ҳам бўлаверар эди. Лекин, ҳа майли, худо ўзи сени катта ишлар учун яратган экан... Машойиҳлар, арслон юз йилда битта туғади, деган экан. Сен ҳам онангдан арс-

лон бўлиб туғилган экансан! Жиноятчи-ю, тартиббузарларни мўлжалга олиб, арслондек ҳамла қилдинг, баракалла, ука! Ўз номидан, оғзиға носвой отиб олиб, гапиролмай турган мана бу Мерган номидан, шаҳардаги жамики пенсионер чоллар номидан сенга бир тўн кийгизай, тур ўрнингдан, лекин йиғласа ярашмас экан.

Хайрлашув маросимини тугатиб, ташқарига чиқсан... кўнғиз нусха машинамизниң ўрнига идорамизниң қора «Волга»сини қўйиб, уни келин-куёвларнинг машинасини бе-затгандек безаб, ранг-баранг гулларга кўмиб қўйишибди. Машина эмас, бамисоли улкан бир гулдаста турганга ўхшарди.

— Бу нима қилиқ? — ҳайрон бўлиб сўради устозим.

— Район ижроия комитетининг карори,— кулимсираб устозимга калитни узатди ўртоқ Умаров.

— Э, қўйсанг-чи, ўзимниң шалоқ машинам яхши.

— Уни музейга элтиб қўйдик.

Музейнинг дарагини эшитган Салимжон акам елкасини кисиб кулди-ю, секин машинага ўтира бошлади.

Муқимий кўчасидан чиқиб кетишимиш керак, шаҳар ташкарисига бошқа йўл йўқ. Ўртоқ Умаров бу ерда ҳам ташкилотчилик қилганга ўхшайди: йўлниң икки четига дружиначилар, халқ милициясининг вакиллари, мактаб ўқувчилари, э борингки, пенсионер чоллару кампирларгача чиқиб саф тортишибди. Ҳаммасининг кўлида кучок-кучок анвойи гуллар, райхонлар...

— Хайр, ўртоқ Рўзиев!

— Салимжон aka! Уйлансан хабар қиласман, албатта келасиз!

— Салимжон, чойхонадаги улфатларнингни унутиб юборма!

— Хайр, э бағри кенг инсон! — дейишиб, машинанинг фидираклари остига, ойналарига гуллар отишли. Салимжон акам «пик-пик» йиғлаб, дармонсиз қўлларини силкитиб боряпти. Мен бўлсан ўзимда йўқ шод, таърифлаб бўлмайдиган даражада хурсандман. Милицияга ишга кириб, мана шундай одамларга хизмат қилганим учун, Салимжон акамдек эл олқишига сазовор бўлган бир киши билан ёнма-ён кетаётганим учун, даста-даста гуллар, одамларнинг меҳру муҳаббати бошимиз узра нурдек ёнилаётгани учун... ва яна ўзим ҳам билмаган алланарсалар учун севинар эдим...

Бир маҳал, машинани энди тезрок ҳайдамоқчи бўлиб бундай орқамга қараган эдим, ху нарида, кўчани чангитиб, бир-бирини туртиб-итаришиб, кўшнимизниң ўн бир фарзанди югуриб келаётганини кўриб колдим. Ҳаммасининг

кўлида гул, оғизларини катта очиб, энтикишиб келишяпти. Машинани тўхтатиб, устозим билан ерга тушдик. Болаларнинг бири бўйнимизга, бири елкамизга, бошқаси оёғимизга тармашиб олишиди.

— Хошим ака, кетяпсизми? — деди Даврон йиглаб.
— Кетаман, ука, кишлокда мени катта ишлар кутяпти.
— Энди менга рогаткага чўзмани ким олиб беради?
— Ўзим жўнатаман, посилик қиласман,— деб Давроннинг чанг ва тер босган қайнок бетларидан ўпдим.

Устозимнинг бўйнига осилиб олган иштонсиз Баҳром:

— Амаки, жон амаки, кетманг! — деб ёлвора бошлади.
— Шиминг қани, ўғлим? — боланинг бошини силаб деди устозим.

— Йўлга ташлаб келдим... жон амаки, кетманг!
— Бутуналай кетаётганим йўқ... — хўрсиниб деди Салим-жон акам.
— Сиз кетсангиз, Баҳтиёр мени уради! — деди Баҳром кўзларини мўлтиллатиб.

— Урмайди. Урса, унга ҳеч нарса олиб келмайман. Устозим болаларнинг пешанасидан ўпиб, хар бирини алоҳида-алоҳида эркалаб, янаги ҳафта албатта келаман, ҳаммангга совға олиб келаман, деб юпатди.

Болалар машина кўздан йўқ бўлиб кетгунча қўлларини силкитиб, кўзларини мўлтиллатиб қолишиди.

Салимжон акам негадир чукур-чукур хўрсиниб боряпти. Мен бўлсам:

— Хайр, эй гулга кўмилган шаҳар, хайр, меҳрибон одамлар, хайр, эй иштонсиз укагинам, Баҳром! — деб машинага устма-уст газ бераман.

МУНДАРИЖА

РОМАН

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

СЕХРЛИ ҚАЛПОҚЧА	13
САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ	80
МЕНИНГ ҲАМ ДҮСТЛАРИМ БОР	163

САРИҚ ДЕВНИНГ ҰЛИМИ

ҰРТОҚ ПОЛКОВНИК	208
САРИҚ ДЕВНИ ҚҰВИВ	281
САРИҚ ДЕВНИНГ ҰЛИМИ ЕКИ ОЛАМ ГУЛИСТОН БҰЛГАНИ	340

На узбекском языке

Худайберди Тухтабаев

ВЕРХОМ НА ЖЕЛТОМ ДИВЕ

Роман

Печатается с издания издательства им. Г. Гуляма,
Ташкент, 1987 г

Издательство «Узбекистон»—700129, Ташкент,
Навои, 30

Мұхаррір *Х. Мансуров*
Нашр үчүн мастьул *А. Ҳакимжонов*
Безовчи рәссом *Н. Усмонов*
Бадний мұхаррір *О. Соибназаров*
Техн. мұхаррір *А. Баҳтиеров*
Мусақхық *Ш. Собирова*

ИВ 5362.

Диапозитивдан босишта рухсат этилди 15.05.90.
Формати $84 \times 108^{1/32}$, № 2 босма қоғозга «Адабий»
гарнитурада юқори босма усулида босилди.
Шартлы бос. л. 22,68. Шартлы кр.-отт. 23,10.
Нашр л. 28,31. Тиражи 75000, Заказ № 151.
Баҳоси 2 с.

«Узбекистон» нашриёти, 700129, Тошкент, На-
войй, 30. Нашр № 123—90.

Узбекистон ССР Матбуот давлат комитети, Тош-
кент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқарыш
бирлашмасининг 2-босмахонасида босилди. 702800
Янгийўл шаҳри, Самарқанд кӯчаси, 44.

Тухтабоев Худойберди.

T99 Сариқ девни миниб: Роман/ (Сўзбоши муаллиф.
фи М. Кўшжонов) — Т.: Узбекистон, 1990.— 429 б.
ISBN 5-640-00727-3

Хурматли китобхон! Узбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреати, таниқлар адиб Худойберди Тухтабоевнинг эътиборингизага ҳавола этилаётган романни ёзувчи ҳәётидагина эмас, шу билан бирга ўзбек адабиётида ҳам катта воқеа бўлган асаардир. Упинг биринчи ёзуми «Сариқ девни миниб» чоп этилиши билан Узбекистон ҳалқ ёзувчиси Сайд Аҳмад асаарининг бош қаҳрамони Ҳошимжонга мурожаат қилиб: «Имоним комилки, сен узон элларга сафарга чиқасан, эҳтимолки, Миссисини дарёй бўйларига ҳам бориб Том Сойер, Гекльберри Финнлар билан учрашиб қоларсан, ўшанда уларга ўзбек болалари ҳәётидан ичакузди ҳикоялар айтиб беришингга ҳеч шубҳа қильмайман» деган эди.

Дарҳақиқат, шу кунгача бу асар ўттиздан ортиқ тилга таржима қилинди, биргина рус тилининг ўзида турили номлар билан етти бора нашр этилди.

Ҳошимжон дунё бўйлаб саёҳатини давом эттирмоқда.

Тухтабаев X. Верхом на желтом диве: Роман.

Уз2

№ 358—90

Навоий номли УзССР
давлат кутубхонаси.

X 4803620201—89
M 351 (04) 90 90